

**Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон**

МУҲАҚҚИҚ

МУАССИС:
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айнӣ

№ 1 (50)

Душанбе – 2021

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Чоматов С.

Мусаххех:
Валиев Ҷ.

Муҳаррири техникӣ:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Ғаффорӣ Н.У. - ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ, доктори илмҳои таъриҳ, профессор

Мирзораҳимов А.Қ.- муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор

Нуъмонов М. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Бандаев С. - доктори илмҳои химия, профессор

Пирумшоев Ҳ. - доктори илмҳои таъриҳ, профессор

Рахматуллозода С. - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

Худойдодов А. - доктори илмҳои филология, профессор

Гадоев Н. - доктори илмҳои филология, профессор

Сулаймонов И. - номзади илмҳои филология, дотсент

Хусейнов А. - доктори илмҳои таъриҳ, профессор

Сайнаков С. - номзади илмҳои таъриҳ, дотсент

Зарипов Н. - номзади илмҳои таъриҳ, дотсент

Маҷидова Б. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Умаров У. С. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Назариев Р. - доктори илмҳои фалсафа, профессор

Ҳакимов Р. - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент

Чумаев М. - номзади илмҳои химия, дотсент

Сатторов Т. - доктори илмҳои биология, профессор

Муҳаббатов Ҳ. - доктори илмҳои география, профессор

Пиров Р. - доктори илмҳои физика-математика, профессор

**Маҷалла дар Вазорати фарҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феврали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҖ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳехияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута вогузор мегардад.**

Ф Е Х Р И С Т

ЧАХОНИ ЗАБОН

1. Курбонов А. Хусусиятҳои сермаънои баъзе феълҳои забони англисӣ	6
2. Юдошева О. Таърихи пайдоиши концепти «дараҳт/tree» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	9
3. Нозимова X. С. Ибораҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	13
4. Зулфиқаҳоров Ҷ. Таҳлили луғавию семантикаи микротопонимияи ҷамоати деҳоти Навдии ноҳияи Раҷш	16
5. Назриязданни С. А. Таҳлили муқоисавии пешоянди “аз” дар романи “Марғи судхур” – и Садриддин Айнӣ дар забони тоҷикӣ ва франсавӣ	19
6. Бачабекова X. Калимасозии вандӣ дар забони Ванҷии Кӯҳан ва таъсири он ба гӯиши ванҷии забони тоҷик	23
7. Саидзода С. Тарҷумай форсии “Куръони Қудс” яке аз нахустин намунаи осори забони форсии дарӣ	28
8. Сатторов Н. С., Валиев Ҷ. А., Юсупов А. У. Таҳлили масоили калимасозӣ дар забоншиносии Рус ва Аврупо	31
9. Каримов А., Тоирзода А. Р. Давраҳои муаррабшавии калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ	33
10. Давлатёрова М. Ибораҳои исмии изофӣ дар забони тоҷикӣ ва муродифоти он дар забонианглисӣ	37
11. Ағонов С., Элҷибеков А. Забон-симио ва пайкари миллат	40
12. Курбонов А., Абдуназарова Г. А. Феъл ва мавқеи он миёни дигар ҳиссаҳои мустаъқили нутқ	42

ГУЛШАНИ АДАБ

13. Мирзоев И. Бобораҳим Машраб - шоири зу-л-лисонайн	44
14. Муллоев Р. Соҳтор ва муҳтавои “Ҳофизнома” - и Баҳоуддин Ҳуррамшоҳӣ	47
15. Ҷаборова М. Образи Фарҳод дар достони «Хусрав ва Ширин» - и Низомии Ганҷавӣ	50
16. Зебинисои М. Воситаҳои тасвир дар як ғазали Камоли Ҳуҷандӣ	56
17. Сулаймонова Н. С. Саид Имодуддин Насимӣ – шоири озарии форсу тоҷик	60

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

18. Рауфзода К. Ташаккул ва рушди таърихии давлати ҳуқуқбунёд	64
19. Шарафзода Б. Мағҳум ва аломатҳои низоми сиёсии чомеа	68
20. Носирова Ш. Рушди илмҳои гуманитарӣ дар давраи Сомониён	71
21. Сангов С. А. Нигоҳе ба омӯзиши муҳтасари бостоншиносии Водии Ваҳш	75
22. Шарифов Ф. К. Талошҳои Аббос Алиев дар ҳифзи забони тоҷикӣ	78
23. Маҳмадиев Ф. А. “Таърихи Муқимхонӣ” ҳамчун сарчашмаи таърихӣ	83
24. Мирзоев Ф. Д. Яғnob қисмате аз Суғди Қадим	87

Мұхаббат

25. <i>Рахимова М.</i>	
Проблема гуманизм дар таълимоти Зардыштия	91
26. <i>Нодиршоҳи Ҳ.</i>	
Нўқтаи назар ба рушди соҳторҳои иҷтимоӣ - иқтисодии Афғонистон дар идоракуни Зоҳиршоҳ ва М.Довудхон.....	95
27. <i>Неъматов С.</i>	
Солҳои охирини идоракуни И.В.Сталин.....	99
28. <i>Гафуров И.Х., Акобирзода Дж.А.</i>	
Анализ опыта введения альтернативной службы (на примере Германии и Казахстана)	102
29. <i>Абдуқаҳоров И.</i>	
Ташкил ва фаъолияти мақоми ваколатдори соҳаи алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	107
30. <i>Хушваҳтова С. Ҳ.</i>	
Чанбаҳои амалии институтсионалии таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ	112
31. <i>Каримова Н.</i>	
Шартномаи маъмурӣ ва ваколатҳои voguzorshavanda дар фаъолияти мақомоти худидоракуни маҳаллӣ	118
32. <i>Мирзоев С. М.</i>	
Соҳаи гидроэнергетика – заманаи асосӣ барои рушди «Энергияи сабз»	122
33. <i>Шарифова С. Р., Гафуров Р. Ҳ.</i>	
Идоракуни давлатдории Чағониён	126

ИЛМ ВА ФАНОВАРИ

34. <i>Муродов М.</i>	
Арзёбии хатогиҳо дар ҷараёни компютерӣ	129
35. <i>Шарифзода Н.</i>	
Ҳайати барномавӣ–техникӣ, тарзи комплексии ҷои кори автоматишуда.....	131
36. <i>Гадоев Н.</i>	
Воситаҳои таҷҳизотӣ ва барномавии шабакаҳои ҳисоббарор	134
37. <i>Рахмонова М.</i>	
Истифодабарии графикаи компютерӣ дар дарсҳои МТМУ	136
38. <i>Сулаймонова З.</i>	
Ҳалшавандагӣ ва мувозинатҳои фазагии системаҳои секомпонентай NAHCO_3 - NA_2CO_3 - H_2O , NA_2CO_3 – K_2CO_3 – H_2O , KHCO_3 - K_2CO_3 - H_2O ва NAHCO_3 – H_2O дар ҳарорати 50°C	139
39. <i>Усмонова С.</i>	
Нақш ва усулҳои тарроҳии либоси домодӣ	143
40. <i>Бандаев С. Г., Муродов Д. С., Гулов Т. Ё., Раҳмонов Р. О., Абдуллоев А. А., Бобиев Х. А.</i>	
Синтез производных изоксазолов на основе реакции гетероциклизации халконов	146

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

41. <i>Гуломов К.</i>	
Нақши гиппокамп дар ҳосил намудани рефлексҳои шартӣ ва ғайришартӣ.....	149
42. <i>Шукрова П. Я.</i>	
Норасони оҳан дар хун (анемия), роҳҳои пешгирӣ ва паҳншавии он	153
43. <i>Мӯсоева К. Ҳ.</i>	
Бемориҳои гурда роҳҳои пешгирӣ ва паҳншавии он	157
44. <i>Ҳусейнова Р.</i>	
Фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳои сегментядрои хуни канори вобаста ба сину сол ...	161
45. <i>Маликов З.</i>	
Тағирёбии ғормонҳои ҷинсии занона-эстрогенҳо вобаста ба синнусол	164
46. <i>Иломов С.</i>	
Тарзи нигоҳубин ва ғизодиҳии кирмакҳои синни хӯрд дар ҳоҷагиҳои кирмакпарварии шахри Ваҳдат.....	167
47. <i>Мамадчонова Т. Ғ.</i>	
Сабабҳои асосии пайдоиши синдроми метаболик	170
48. <i>Аюбова Г.</i>	
Таҷрибаи мамлакатҳои ҷаҳон дар ташкили минтақаи озоди иқтисодӣ	173
49. <i>Рахимов Б.</i>	
Вазъи ҳозира ва дурнамои рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	176

50. <i>Аминов X.</i>	
Холати имрӯза ва баъзе проблемаҳои иқтисодӣ – географии рушди соҳаҳои саноат дар ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон.....	179
51. <i>Фирӯзази Р.</i>	
Соҳт ва вазифаи лейкоситҳо ва нейтрофилҳо	185
52. <i>Абдуллоҳозода Ф. Ҳ.</i>	
Мавқеи обанборҳо дар танзимкуни реҷаи ҷараёни оби дарёҳо дар Ҷанубу Ӯзбекистон ...	188

ИҚТИСОД ВА РУШД

53. <i>Олимов М.</i>	
Моҳияти танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар низоми иқтисодиёти бозоргонӣ	191
	ОМӮЗИШ ВА ПАРВАРИШ
54. <i>Абдураҳимова Г.</i>	
Хусусиятҳои психологӣ-клиникӣ-педагогии кӯдакони гирифтори дизартрия	194
55. <i>Гурезов Б. Н.</i>	
Лакнатзабонӣ яке аз намудҳои нуқсонҳои нутқ.....	198

РАВИШИ ТАДРИС

56. <i>Шоева М. Р.</i>	
Роҳҳо ва усулҳои баланд бардоштани нерӯи эҷодии хонандагон	201
57. <i>Убайдуллоҳозода Н.</i>	
Ҳавасмандонии хонандагон ҳамчун шакли ташаккули фаъолияти муштарак	203
58. <i>Ахмедова З. Р.</i>	
Роҳҳои тарҷумаи воҳидҳои идиомавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	206
59. <i>Раҳимзода С.</i>	
Ҳадафҳои асосии инкишофи шавқу ҳаваси хонандагон дар таълими талафғузи забони англисӣ	211

ХУСУСИЯТХОИ СЕРМАҢНОИ БАЪЗЕ ФЕҮЛХОИ ЗАБОНИ АНГЛИСІЙ

Полисемия падиде мебошад, ки на танҳо ба исм ва сифати забони англісій, балки ба феүлҳои он хос аст. Феүлҳои сермаңно дар якчоягій бо исм ҳиссаҳои нутқи аз ҳама сермаңнотарин ба шумор мераванд. Инро мисолҳои дар зер овардашуда тасдиқ менамоянд.

Сабабҳои экстралингвистій омилҳои асосии такроран истифода бурдани шудани калимаҳо гардидаанд, ки онҳо худ алакай маъни мустаҳкамшударо доро мебошанд. Сабабҳои экстралингвистій гуфта мо тағириотҳои ичтимой, таърихӣ, технологӣ ва иқтисодиро дар ҳаёти одамон дар назар дорем, ки онҳо боиси ба миён омадани номҳои нав мегарданд. Талаботи мавҷударо паси сар намуда инсонҳо истифода бурдани калимаҳои алакай дар забон бо маъниҳои нав бударо оғоз карданд. Ҳамин тавр, калимаҳо сермаңно гаштанд.

Махсусан нақши асосиро дар байни омилҳои номбаршуда омили ичтимой мебозад. Чунин ба назар мерасад, ки ҳар як гурӯҳи ичтимой ба калимаи муайяне вобаста ба заруриятҳои мавҷуда маъниҳои нав зам карда, истифода мебарад.

Дигар сабаби тағириоти семантикаи калимаҳо сабаби психологӣ шуд. Калимаҳои гуногуни қабеҳ ва манъшуда, ки боиси ба вучуд омадани тарс ва шарм мегарданд, одамонро водор соҳтанд, ки калимаҳоро иваз намуда, ба чои онҳо калимаҳои «мумкин ёхуд раво» - ро дар маънини пешинашон истифода баранд [1, 12]. Мисол, калимаҳои гуногуни нопок барои «шумнафасӣ карда бало наовардан» ба забон гирифта намешуданд.

Омили мантиқӣ одатан бештар маъниҳои навро тавлид мекунад. Тавре ки калима маъни навро бо шарофатии мавҷудияти аломатҳои умумӣ бо ин ё он дигар мағұхум ба даст меорад [3, 33]. Мисол, гули момо ва зангӯлача - онҳо аз ҷиҳати шакл ба якдигар хело монанд мебошанд.

Дар забони англісій яке аз феүлҳое, ки сермаңно аст, феъли **to get** ба ҳисоб меравад.

Дар конструкция (созмон) бо ҷонишин ё исм омада ҳамчун «гирифтан» фаҳмида мешавад:

I have got his gift. – Ман тӯхфаи ўро *гирифтам*.

Агар баъд аз *get* сифат, феъл ояд, он одатан маъни «шудан» - ро қасб менамояд: He got annoyed after that meeting. – Ў баъд аз он воҳӯрӣ оташин шуд.

Дар маънини «ин ё он ҷизеро ҳаридан» истифода бурда мешавад: We got this dress for our mother. – Мо барои модарамон ин куртaro *ҳаридем*.

Овардан (ҷизеро барои қасе):

I'll get you a cup of tea. – Ман барои шумо як пиёла чой *меорам*.

Ичро кардан, ба иттом (охир) расонидан (аз ўҳдаи иҷрои ин ё он кор баромадан): She'll get the article by morning. – Пагоҳирӯзӣ ў мақоларо ба *иттом мерасонад*.

Розӣ қуондан:

He got her to work in his company. – Ў вайро барои дар ширкати ў кор кардан *розӣ қуонанд*.

Гузарондан (ҷизеро), иваз кардан (қасб, машгулият):

I want to get the armchair to the bedroom. – Ман меҳоҳам роҳаткурсиро ба хонаи хоб гузаронам. He got to court of law last year. – Ў дар суд кор карданро соли гузашта оғоз кард.

Омода расидан:

It takes three hours to get to the railway station. — То истоҳи роҳи оҳан *рафта расидан* се соат вақтро мегирад.

Пул кор кардан (бозёфт кардан)

She got USD 15 000 this year. – Ў имсол 15 000 доллари ИМА кор кард.

Фаҳмидан

I didn't get the topic. – Ман мавзӯъро *нафаҳмидам*.

Феъли *to take*:

Гирифтан

Ann took your pencil. – Анна қалами шуморо *гирифт*.

Нӯшидан, хӯрок хӯрдан

It's useful to take some water before meal. – Пеш аз истеъмоли хӯрок каме об *нӯшидан* муғид аст.

Доштан, дар ҷои чиноят қапидан

My friend and I like to take fish. – Ман ва рафиқам моҳӣ *доштанро дӯст* медорем.

Нииастан (дар нақлиёт), ҷойро ишғол кардан

John takes bus every evening. – Чон ҳар бегоҳ дар автобус менишинад.

Феъли to keep:

Нигоҳ доштан

I keep my copybooks in a bookcase. – Ман дафтарҳояро дар ҷевони китобмонӣ *нигоҳ медорам*.

Нигоҳ дошта шудан, боқӣ мондан

The weather keeps warm. – Ҳаво гарм *боқӣ монд*.

Идора кардан, пеш бурдан

Father keeps house in our family. – Дар оилаи мо падар ҳочагиро *идора меқунад* (ё *пеш мебарад*).

Miranda does not like to keep a diary. – Миранда *пеш бурдани рӯзномаро дӯст намедорад*.

Идома додан

She kept discussing this theme. – Ӯ муҳокимаи мавзӯи мазкурро *идома дод*.

Феъли to have

Феъли бисёрмаъни *to have* дар ҷумла таҳти таъсири калимаҳое, ки баъд аз он меистанд ва ба мазмуни он таъсир мерасонанд, қарор мегирад.

Агар баъд аз *have* исм истад, одатан маънии он «доштан, доро будан» ба шумор меравад.

I have this collection of books in my library. – Ман дар китобхонаи худ ҷамъи ин китобҳоро *дорам*.

Феъли *have* ҳамчун «тавонистон», «хостон», «қобил будан», агар баъд аз *to have* исм ва масдар истад, тарҷума мешавад: I have a task to do you. – Ман меҳоҳам, ки ту супоришро ичро мекардӣ. They have a possibility to help you. – Онҳо метавонанд ба ту ёрӣ диханд.

To have маънии «бояд», «зарур аст» - ро низ дорад, агар баъд аз он масдар низ ояд.

You have to come to classes everyday. – Ту бояд ба дарсҳо ҳар рӯз биёй.

Агар баъд аз *have* феъл дар шакли сеюм ояд, он аз Perfect Tenses (замонҳои мутлақ) дарақ медиҳад. Чунин шакли замонҳо барои ифода кардани амале, ки пеш аз ин ё он амал рух додааст (руҳ медиҳад) ё ичро карда шудааст (ичро карда мешавад) лозим мебошанд. Дар чунин ҳолатҳо *have* чун феъли ёридиҳанд ба шумор меравад ва ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад.

When we arrived, they had just left. – Вақте ки мо омадем, онҳо рафта буданд.

Феъли to make

Занг задан

She must make a telephone call. – Ӯ бояд *занг занад*.

Омода кардан, пӯхтан

Му том made a cake. – Модари ман торт *омода кард*.

Бетартиб кардан

The children made such a mess in a sitting room. – Кӯдакон меҳмонхонаро *бетартиб кардан*.

Касеро барои ичро кардани ин ё он кор маҷбур кардан

He can't make her learn, if she doesn't want to. – Вай наметавонад ӯро *маҷбур созад*, ки хонад, агар худи ӯ наҳоҳад.

Шудан

I think she'll make a good lawyer. – Ман фикр мекунам, ки ӯ адвокати хуб *мешавад*.

Пул кор кардан

Mike makes \$70 000 a year as an engineer. – Майк ҳамчун муҳандис кор карда, дар як сол 70 000 доллари ИМА *кор мекунад*.

Феъли “to be”

Хабар дар ҷумла тавассути ду навъи феълҳо ифода мешавад: яке феълҳое, ки амалро ифода мекунанд, дигаре феълҳое, ки ҳастӣ ё худ мавҷудиятро мефаҳмонанд. Феъли “*to be*”, ки ба забони тоҷикӣ «будан» мебошад, ба навъи дуюми феълҳо, яъне феълҳои ҳастиро ифодакунанда дохил мешавад. Назар ба феъли «будан»-и забони тоҷикӣ феъли “*to be*”-и забони англisiy аз ҷиҳати маъно бой аст ва дар ҷумлаҳо маъноҳои муҳталифро ба худ касб менамояд:

Будан, шитирок кардан, ҳузур доштан, ҳозир будан

She will *be* here all the day- Ӯ тамоми рӯз дар ин ҷо *хоҳад буд*.

Kitty was here for the holidays- Китти ҳангоми таътил дар ин ҷо *буд*.

John was at the meeting, too.-Чон ҳам дар маҷlis ҳузур *дошт*.

Ба амаломадан, рух додан

It was only last year.-Ин танҳо соли гузашта *руҳдода буд*.

Ташкил ёфтган, баробар шудан

Twice two is four.-Ду карат ду ба чор *баробар мешавад*.

Мұхаббат

Истодан, арзидан, нархдоштан

How much *is* the hat? - Ин шляпа чанд пул меистад?

Иборат будан

The trouble *was* we did not know her address. - Бадбахті он *быд*, ки мо сұродаи үро намедонистем.

Дар чумлаҳои дар шакли замони мутлақ (перфектій) буда, феъли “*to be*” маъноҳои *рафтап*, *омадап*, *ба тамошо рафтап*, *ташириф оварданро* ба худ қасб менамояд:

I hear you *have been* to Switzerland this summer. - Фаҳмидам, ки шумо ин тобистон ба Швейцария *рафтед*.

Has anyone been? – Ягон кас *омад*?

Феъли “*to be*” дар чумлаҳои муайяншахс дигар маъниҳоро зохир менамояд:

Mr. Black and Mr. White *were* at school together when they were boys. - Дар хурдсолій chanob Блек ва chanob Вайт дар як дабистон *таҳсил мекардан*.

Адабиёт:

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 18 с.
2. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказываний // Семантическая структура слова. – М., 1971. – 84 с.
3. Горшкова К.А. Имя существительное широкой семантики *thing* в современном английском языке. – Автореф. Дис. ... канд. Филол. Наук: 10.02.04 – Одесса, 1973. – 32 с.
4. Гирицкий А.А. Введение в языкознание. – Минск: ИТООО, Тетра Системс, 2001. – 288 с.
5. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи. – М., 1984. – 136 с.

Калидвозжаҳо: забони англисӣ, забоншиносӣ, ҳиссаҳои нутқ, феъл, исм, сермаъно, калима, ҳабар, семантика, иҷтимоӣ, иқтисодӣ.

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИСЕМИИ НЕКОТОРИХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ГЛАГОЛОВ

Семантические особенности английских глаголов выражаются в лексической и грамматической форме, и в зависимости от положения их использования в английском языке они меняют свое место и форму. Вторая социально-экономическая позиция также может изменить значение и форму английских глаголов.

Ключевые слова: английский язык, лингвистика, части речи, глагол, существительное, семантика, слово, сообщение, семантика, социальная, экономическая.

Annotation

FEATURES OF THE POLYSEMY OF SOME ENGLISH VERBS

The semantic features of English verbs are expressed in lexical and grammatical form, and depending on the position of their use in English, they change their place and form. A second socio-economic position can also change the meaning and form of English verbs.

Keywords: English, linguistics, parts of speech, verb, noun, semantics, word, message, semantics, social, economic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонов Азизҷон, магистранти соли дуюми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Телефон: 927737133

Роҳбари илмӣ: профессор Ҷоматов С.С.

Сведения об авторе: Курбонов Азизҷон, магистрант второй курса типологии языкоznания и сравнительная типология Тажикского педагогического Университета имени С. Айни. Телефон: 927737133

Научный руководитель: профессор Джаматов С.

About the author: Qurbonov Azizjon, second year magister of the linguistics and comparative typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: 927737133

Scientific director: Jamatov S.

Омина Юлдошева
магистранти соли дуюми факултети забони англисй

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ КОНСЕПТИ «ДАРАХТ/TREE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мавзӯи барои таҳқиқ интихоб кардаи мо ба лексикаи «табиат» тааллук дорад ва диққати моро ба он ҷалб намудааст, ки падидаҳо ва объектҳои табиӣ табиатан ба ҷаҳони фарҳангии ҳалқои гуногун бо гузашти асрҳо ворид шудааст. Ҷанбаи таърихӣ-этимологии концепти «дараҳт/tree» ба мо имконият медиҳад, ки тамоми муҳимиияти ин образ барои ду фарҳангӣ омӯҳташавандад тасвир карда шавад, бисёрмаънӣ ва умқи он, инчунин ба хуб фахмидани фразеологизм ё ин ки ибора, ки ба таркиби он концепти аз ҷониби мо омӯҳташавандад дохил мешавад, мусоидат мекунад.

Агар ба таърих ва асотир рӯ орем, мебинем, ки замин дар тасаввуроти одамони қадим ба се қисмати уфукӣ тақсим шудааст: осмон, замин ва дӯзах. Дараҳт ин се уфукро ба ҳам мепайвандид, дар навбати ҳуд олами Ҳудоҳо ва одамонро муттаҳид карда, пул ва нуқтаи марказии олам буд, ки ба тамоми фазо ва замон нигаронида шуда буд.

Дар тасаввуротҳои динии ҳалқи Майяи қадим коинот дар шакли ду ҷаҳони ба сӯи якдигар моил тасвир карда шудааст. Дар маркази замин «дараҳти аввалин» қад кашидааст. Дар ҷончи он ҷор «дараҳти олам» бо рангҳои гуногун сабзида буданд. Дар шарқ-сурх, ки рамзи шафаки субҳ мебошад. Шояд, дар хотираи одамон, ранги сафеди барф, ки як замон онро ниёғонашон, ки аз шимол омада буданд, диданд, хифз шудааст. Дараҳти сиёҳ, ки дар тарафи гарб вуҷуд дошт ва дар самти ҷануб дараҳти зард қад кашидааст, ки он рамзи ранги офтоб буд.

Ҳалқи Майяи қадим ба он боварӣ доштанд, ки дар соягии ҳунуки «дараҳти аввалин» (ранги он қабуд буд), ҷаннат вуҷуд дошт. Онҳо инчунин шубҳа намекарданд, ки замин ҷоркунча аст, ҳадди ақал-росткунча. Осмон мисли бом ба панҷ тақягоҳ-«сүтунҳои осмонӣ», яъне ба «дараҳти аввалин»-и марказӣ ва ба ҷаҳор «дараҳтони ранга», ки дар ақсои замин сабзида буданд, така мекард.

«Дараҳти аввалин (онро дараҳти ҷаҳонӣ низ меноманд) дар фахмиши ҳама фарҳангҳо, аз ҷумла фарҳангҳо ва динҳое, ки мо меомӯзем, ибтидои ҳама ибтидоҳо буд ва ҳаст.

Тибқи таҳқиқоти асотирӣ, тасвири дараҳти ҷаҳонӣ тақрибан дар ҳама ҷо ё бо шакли ҳолис ва ё бо вариантҳо (аксар вақт бо таваҷҷӯҳ ба ин ё он вазифаи мушаҳҳас) тасдиқ карда шудааст: «дараҳти ҳаёт», «дараҳти ҳосилхезӣ», «дараҳти марказ», «дараҳти тулӯъ», «дараҳти осмонӣ», «дараҳти шаманиӣ», «дараҳти пурасрор», «дараҳти маърифат» ва ғ. Дар ҳамаи гуногуни вариантҳои фарҳангии таърихии дараҳти ҷаҳонӣ (а兹 ҷумла ҷунун тағииротҳо ё тасвирҳое, ки ба он вобастагӣ доранд, ба монанди «меҳвари ҷаҳон», «сүтуни ҷаҳон», «кӯҳи ҷаҳонӣ», «одами ҷаҳонӣ», маъбад, арқаи пиҷӯӣ, сутун, сутуни ёдбуд, таҳт, зинапоя, салиб, занҷир ва ғ.) муҳолифатҳои умумии маънӣ вуҷуд доранд, ки барои тавсифи параметрҳои асосии ҷаҳон хизмат мекунанд» [2]. Дараҳт дар тасаввuri ҳаводорони он рамзи робитаи ҳар се минтақаи қайҳонӣ буд: осмон (тоҷ), замин (тана) ва ҷаҳони зеризамини (реша).

Объекти асотир на танҳо ҳуди дараҳт, балки қисматҳои он: реша, шоҳа, барг, навда, гул, мева низ буд. Дар сурудҳои ҳалқӣ, ҳар яки ин қисмҳо бори муайянӣ маънӣ доранд.

Маҷмӯи мағҳумҳои асотирӣ, ки дар лексикаи асарҳои ҳалқии англисӣ ҷамъ оварда шудаанд, бо ҳусусиятҳои тафаккури қадимӣ вобаста аст, ки дар гуфтган ё навиштани қалима бо ҳосиятҳои мӯқаддас зоҳир мешаванд; ӯздиқодҳои анимистӣ ва тотемистӣ, ки дар таҷассуми нерӯҳои табиат, парастиши дараҳтҳо, парастиши агарӣ ва парастиши марбут ба парастиши шабонаи мазҳабӣ, парастиши ниёғон, ки дар як қатор амалҳо ва маросимҳо (маросимҳои издивоҷ) инъикос ёфтаанд.

Бисёре аз ҳалқҳои англисзабон боварӣ доранд, ки пас аз марғ зиндагӣ ба охир намерасад, балки ба ипостаси нави он мегузарад: «басо ачиб аст, ки Мелкинро ҳона ва боф бурданд, дар ҳоле ки Прихот дар атрофи маҳалла сайр мекард, ҳуштак мезад, ба дараҳтон менигарист ва маҳсусан ба дараҳти асосӣ» [8]. Инчунин Дж.Р.Р. Толкиен дар асари ҳуд «Омири ҳалқаҳо» бар он умед мебандад, ки инсон баъд аз марғ фахмиши комил ва дурусти ҷаҳонро ба даст меорад.

Барои друидҳо-гузаштагони ирландӣ ва англис - дараҳт, ки оила эҳтиром мекард, рамзи идомаи зиндагӣ ва ақл буд. Гузашта аз ин, дараҳти наслро бисёр наслҳои ҷомеаи инсонӣ мушоҳида мекарданд, ки маълумоти ниёғонро нигоҳ медоштанд. Дар зодрӯзи кӯдак дараҳт шинонда мешуд (ин расм то ҳол вуҷуд дорад) ва он, гӯё, дугоники таваллуд, хеши рӯҳонӣ ва сарпарастӣ ў мешуд. Он бо одам беихтиёrona мӯшират мекард, бемориҳои одам ба ў

Мұхакқиқ

мегузаштанд ва бадие, ки ба дараҳт оварда мешуд, ба некүаҳволии инсон таъсир мерасонд.

Он ақидахое, ки дигар халқои ҷаҳон дар бораи дараҳти булат доштанд, гузаштагони англисҳо низ онҳоро доро буданд. Он қувват, қудрат, эътимод, устувории қудрат, саҳтгириро ифода мекунад. Дараҳтҳои булат ба ҳудоёни қадими Зевс, Геракл, Кибеле, ҳудои финикий Мелкарт, германӣ Тор, славянӣ Перун баҳшида шуда буданд, ки дар зери онҳо маросимҳо ва идҳо баргузор мешуданд.

Парастиши дараҳтон муносибати боадабона ва ғамхорона ба обьекти табиӣ буд, ки он сехру ҷоду, асотир ва донишҳои тибби халқиро фаро мегирифт. Махз ба туфайли мансубият ба ду ҷаҳони вижу ин концепт дар ҳама ҷо паҳн шудани он аст, ки дар бисёр фарҳангҳо сабт шудааст ва дар ғояҳои асотирий-шეърӣ чунин ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Сабаби мурдан ва дубора таваллуд ёфтани дар зисту зиндагии дараҳт ба мушоҳид мерасад, зеро дараҳт давраҳои пажмурдашавӣ ва гулкуниро (инкишоф, нашъунамор) аз сар мегузаронад. Решаҳо рамзи поён, олами зеризамини ҷаҳонин оғози ҷизеро ва болои он боло ва ҳолати олиро ифода мекунад. Мавҷудияти тӯлонии дараҳтон, умри нисбатан тӯлонии онҳо фикри ҷовидониро ба вучуд меорад. «Чуқурӣ ва баландиро на танҳо дар фазо, балки дар вақт пайваст намуда, дараҳт ҳамчун рамзи хотираи гузашта, тимсоли абадият амал мекунад. Аз ин рӯ, сабаби шинонидани дараҳт, ки дар асри XX паҳн шудааст, ҳамчун рамзи бакои бошуурона ва сунъӣ мебошад» [3, 162].

Ҷойи истиқомати одамон, ҳусусиятҳои муҳити онҳо ба анъанаҳои миллӣ ва тарзи ҳаёт таъсир мерасонанд. Таъриҳан, славянҳо дар минтақаҳои ҳамвор ё кӯҳӣ, дараҳтзор, ботлокзор, дар соҳили дарёҳо сокин шудаанд. Ҷойиршавӣ анбори нисбатан осоиштаи миллат, инчунин намудҳои асосии шуғл - ҷамъоварӣ, қишоварӣ, шикорро муайян кардааст. Олами набутоту ҳайвоноти бой барои ҷустуҷӯи ғизо ва соҳтани ҳона кӯшишҳои зиёди одамонро талаб намекарданд. Бо вучуди ин, тамоюлҳои умумӣ дар робита бо релефи табиии атроф таъриҳан дар фарҳангҳои халқои ҳамҷавор ва ҳатто комилан муҳталиф, ки дар шароити гуногуни иқлими ҷаҳонин мекунанд, ба назар мерасанд.

Ҳалқи қадимаи рус низ бо табиат дар ҳамбастагии зич зиндагӣ мекард. Падидаҳои табиӣ ва ашёи алоҳидай табиӣ маънои муқаддас доштанд ва ҷузъи тасвири асотирии ҷаҳон буданд. Дар саросари Аврупои Шимолӣ парастиши дараҳтони муқаддас васеъ паҳн шуда буд: парастиши дараҳт дар байни халқои финӣ-угорӣ, славянҳо, халқои назди Балтика ва халқои Сибир вучуд дошт.

«Бояд гуфт, ки тасвири дараҳти муқаддаси сарв, ки баъдтар дар адабиёти форсӣ, алаҳусус дар назми сӯфиён ҷойгоҳи маҳсусро ишғол кард, яке аз он тасвириҳоест, ки тибқи тавсифи Фирдавсӣ аз дини зардуштия сарҷашма мегирад. «Дараҳти сарв»-ро «пайғамбари ростғӯ» бо дасти ҳуд шинонда буд ва дар танаи он таърихи қабули «дини олӣ» аз ҷониби ҳоким Гуштосп тасдиқ карда мешавад. Агар дараҳти сарв ҳамчун симои ақл ва «дини олӣ» ва ҳамчун имони ҳақиқӣ ҳисобида шавад, пас маҳсули ҳама қавм ва ҳам дин бояд адолат бошад, ки Офаридгор онро барои оғаридаҳояш пайдокардашуда мегисобид» [7, 88].

Дар Ислом дараҳт ба ҳама ҷизи ҳуб ва муғид, ки дар ин дунё ва ҳаёти ҷовидонӣ вучуд доранд, тааллук дорад. Дар биҳишт, дараҳти азим ҳатто барои онҳое, ки шарафи ба он ҷо расиданро доштанд, либос медиҳад. «Туба дараҳте мебошад, ки он дар биҳишт, сад сол нашъунамо мекунад ва косабаргҳояш либос барои сокинони биҳишт мебошанд» (Ибни Ҳиббон).

Омӯзиши таърихи маъноҳои калимаҳои алоҳида пурарзиштарин мавод барои муайян кардани маъно мебошад. Р.Р.Замалетдинов дар асарҳои илмии ҳуд таъқид мекунад, ки таҳлили пайдоиши воҳидҳои лугавиангезаи аслии калима, тобишҳои маъноӣ ва ассотсиатсияҳои тавассути шакли доҳилий оғаридашударо ошкор месозад [1, 166].

Барои муайян кардани маънои концепти таҳқиқшаванда, инчунин таҳлили тағиироти он бояд аз лугатҳои этиологӣ истифода бурд, зеро истифодаи маълумоти лугатҳо имконият медиҳанд, ки дар тӯли таҳқиқот иттилооти бештар дар бораи маъноҳои концепти «дараҳт /tree» ба даст оварда шавад.

Калимаи дараҳт дар забони тоҷикӣ аз аҳди Эрони бостон ба маънои «рустании поядори қоим» дар истифода аст, он аз ҷумлаи дериватҳои нисбатан баъдтар бавуҷудомада маҳсуб меёбад. Ҷунончи, ин калима ҳанӯз дар Эрони бостон дар қолаби овозии *draxta дар истифода буд. Гунаи авастоии он draxta ба маънои «қоимкардашуда, мустаҳкамистода» яке аз шаклҳои ғрамматикии феъли drang-ро ба маънои «қоим кардан» ташкил медод [6, 61]. Эҳтимоли қавӣ мераవад, ки таркибҳои овозии ҳамранги ин решашо дар сурати dга- низ ба асли ҳиндуаврупои *dru ба маънои умумии «растаниёт, дараҳт» рафта мерасанд. Ҳамин боис шудааст, ки баъдан

калимаи дарахт дар аксарияти забонҳои эронӣ ба ифодагари мафҳуми «дарахт» табдил ёбад. Решаи ҳиндуаврупои *dru дар забонҳои мухталифи олам инъикосоти фаровони худро боқӣ гузаштааст: ҳинди қадим daru, dru «чӯб», drumas «дарахт», литвонӣ derva «санавбар», албанӣ dru, druri «дарахт, чӯб, хода», поляқӣ drwa «дарахт», латишӣ drawa, drewe «девора, канора», прусии қадим drawine «кутии занбӯр», англосаксӣ teru «қири аз дарахт бароянда», англисӣ tree «дарахт», авастоӣ dauru «дарахт», dru «чӯб» [9; 502, 539, 541], толишӣ du «дарахт», форсии дарӣ dar «дарахт» [5, 47] ва бисёр дигарҳо. Мавҷудияти калимаву решоҳои дор, дар, дол, дал дар забони тоҷикӣ дар баробари калимаи дарахт, ки дар ифодаи «чӯб, бутта, дарахт» ва монанди инҳо корbast мешаванд, аз он дарак медиҳад, ки баробари шакли умумистеъмоли онҳо-дарахт гунаҳои шифоҳии ҳанӯз аз замонҳои хеле қадим омадаистода низ дар истеъмол будаанд. Таркиби рехтаи долу дарахт дар соҳтори худ яке аз ҳамин навъ инъикосоти ҳиндуаврупои *dru-ро дар гунаи дол маҳфуз медорад. Дар калимаҳои мураккаби дорбоз, сафедор ибораи рехтаи ба дор қашидан ҳиссаи дор ба осонӣ таҷзия шуда, он ба маъноҳои «чӯб, дарахт» соҳиб мегардад, ғавдал низ, ки маъни «буттазори анбӯҳ»-ро дорад, аз решоҳои ғав «анбӯҳ» ва дал «бутта, растаний» ба вучуд омадааст. Агар гузариши овози сонории р ба л, ки дар забонамон зиёд мушоҳида шудааст, дар ин маврид ба назар гирифта шавад, ба як решай умумӣ марбут будани ҳамаи ин гунаҳо бидуни баҳс аст [4, 9].

Дар забони англисӣ калимаи “tree” аз калимаи забони англисии қадимаи treo, treow «tree» (ичунин «чӯб») ба вучуд омадааст.

Дар натиҷаи омӯзиши лугатҳои этимологӣ метавон ҷунин ҳулоса намуд, ки концепти «дарахт/tree» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таърихи пайдоиши қадима дошта, ба як қатор тағйиротҳои соҳторӣ ва маънӣ дар забонҳои муқоисашаванда дучор шудааст.

Адабиёт:

1. Замалетдинов Р.Р. Национально-языковая картина татарского мира: дис... докт. филол. Наук. – Казань, 2004. – 500 с.
2. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 103 с.
3. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. – М.: Наука, 2008. – 296 с.
4. Мацидов Ҳ. Унсурҳои архаистӣ дар соҳтори калима ва таркибҳои рехтаи забони тоҷикӣ Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ), Бахши илмҳои филологӣ №4/1, Душанбе, 2017.
5. Миллер Б. В. Талышский язык. – М., 1953.
6. Основы иранского языкоznания. Новоиранские языки. – М., 1982.
7. Ризо Бустони. Справедливость и правосудие в зороастризме и их отражение в «Шахнаме» Фирдоуси, Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки № 4(49), Худжанд, 2016.
8. Толкиен Дж. Р. Властелин колец: Хранители; Две Башни; Возвращение короля/Дж.Р.Р. Толкиен // Пер. с англ. Л.Л.Яхнина. - М: АРМАДА: "Издательство Альфа - книга", 2002. -637 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964. - Т. I.; – М., 1967. - Т. II.; – М., 1971. – Т. III.; – М., 1973. - Т. IV. 20, I, 502, 539, 541.

Калидвожаҳо: концепт, дарахт, калима, этимология, дин, мифология, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

Аннотация

**ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКОВЕНИЯ КОНЦЕПТ «ДАРАХТ/TREE» (ДЕРЕВО)
В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье рассматривается краткая история использования и возникновения концепт «дараҳт/tree» (дерево) в таджикском и английском языках. Определены некоторые религиозные источники, где исследуемый нами концепт широко применялся. В ходе исследования нами раскрыто этимология концепта дерево не только в сравниваемых языках, но и в некоторых других языков мира с использованием этимологических словарей. Данная статья предназначается к чтению для студентов, магистров, аспирантов филологических факультетов.

Ключевые слова: концепт, дерево, слово, этимология, мифология, религия, возникновение, английский язык, таджикский язык и т.д.

Annotation

**FROM THE HISTORY OF ORIGIN OF THE CONCEPT “DARAKHT / TREE”
IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

The article discusses a brief history of use and origin of the concept "darakht / tree" in Tajik and English languages. Some religious sources have been identified where the concept we are studying was widely used. In the course of our research, we revealed the etymology of the concept tree not only in compared languages, but also in some other languages of the world using etymological dictionaries. This article is intended for reading for students, masters, graduate students of philological faculties.

Key words: *concept, tree, word, etymology, mythology, religion, origin, English, Tajik, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошева Омина Ихтияровна, магистранти факултети забони англӣ, ДДОТ ба номи С.Айнӣ, тел: (+992) 927650620

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор Қосимов О.Ҳ.

Сведения об авторе: Юлдошева Омина Ихтияровна, магистрантка второго курса факультета английского языка ТПГУ имени С. Аини, Тел.: (+992) 927650620

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О.Х.

About the author: Yuldosheva Omina Ikhtiyorovna, master student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Tel.: (+992) 927650620

Supervisor: doctor of philological science, professor Qosimov O. H.

Нозимова Хамроз Сайнуриддиновна,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ

ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Забоншиноси маъруфи рус А. В. Кунин фразеологияро ганцинаи забон номидааст [5, 12]. Фразеология соҳаи илми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, ибора ва таркибҳои устувори реҳтаро меомӯзад. Ибора ва таркибҳои реҳтаро инчунин метавон фразеологизмҳо, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва идиомаҳо номид. Фразеологизм ин ибора ё чумлаест, ки аз ҷиҳати таркиб ва соҳтор устувор, аз ҷиҳати лексикӣ тақсимнашаванд буда, ҳамчун як воҳиди луғавии алоҳида арзи вучуд дорад [6, 26].

Ибораҳои реҳта ба монанди ибораҳои озод дар ҷараёни муошират эҷод намешаванд, онҳо дар ҳар як забон ҳамчун воҳидҳои том амал мекунанд. Онҳо дар шакли тайёр дар забон мавҷуд буда, дар ҳолатҳои зарурӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Ҳусусияти дигари ибораҳои реҳта дар он аст, ки онҳо таркиби реҳта доранд. Ибораҳои реҳта дар таркиби худ ба вориди калимаҳои иловагӣ роҳ намедиҳанд, ивазкунии ҷузъҳои таркиби онҳо гайриимкон аст. Фразеологизмҳо аз ҷузъҳое иборат мебошанд, ки он ҷузъҳо байни худ алоқаи наздик доранд ва бо ҳамдигар бо тартиби қатъиян муқарраршуда ҷойгиранд.

Яке аз роҳҳои бой гардонидани нутқи мо, бешубҳа, истифодаи воҳидҳои фразеологист, зоро онҳо нутқро равшан, образнок, зебо ва хотирмон мегардонанд [1, 12]. Дар ибораҳои фразеологӣ таърихи ҷандинасраи мардум, асолати фарҳанг, тарзи ҳаёт, анъанаҳо, ҳувияти миллӣ ва инчунин ҳусусиятҳои хосӣ ҳар як забон инъикос ёфтааст.

Фразеология ва воҳидҳои фразеологӣ барои ҳамаи забонҳои ҷаҳон ҳосанд. Имрӯзҳо муҳаққиқони илми фразеология ба омӯзиши муқоисавии ду ва зиёда забонҳо таваҷҷӯҳ амиқ зоҳир намудаанд. Аз ҷумла мӯзизиҳои гирифтем, ки дар мақолаи мазкур ибораҳои реҳтаро дар забонҳои тоҷикиву англисӣ баррасӣ намоем. Таҳқиқу омӯзиш ва таҳлили муқоисавӣ-типологии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикий ва англисӣ яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ ба шумор рафта, аҳамияти қалони илмӣ дорад.

Як ҷатор воҳидҳои ҳушобуранги фразеологӣ бо шарофати нависандагони боистеъод ба забонҳои тоҷикиву англисӣ ворид шудаанд. Шумораи зиёди ибораҳои фразеологӣ бо шарофати Вилим Шекспир вориди забони англисӣ гаштаанд. Намунаи яке аз воҳидҳои маъруфи фразеологӣ аз фочиаи “Отелло” гирифта шудааст: “*The green-eyed monster*” – шахси бадрашк; “*Buy golden opinions*” – ба даст овардани назари мусоид ва ҳушомадгӯй нисбати худ, бедор кардани ҳайрат ё эҳтироми шахси дигар ба худ. Ба гайр аз Шекспир, нависандагони зиёди англисзабон дар ҳушобуранг гардидани забони англисӣ тавассути воҳидҳои фразеологӣ заҳми арзанда гузоштаанд. Дар байни онҳо Ҷефри Чосер, Ҷон Милтон, Ҷонатан Свифт, Ҷарз Диккенс, Волтер Скотт ва дигарон ҳастанд. Ҳамин тавр, воҳиди фразеологии зерин бори аввал дар романи “Айвенго”-и В. Скотт мавриди истифода қарор додааст: “*Catch/take somebody red-handed*” – қасеро дар болои ҷиноят доштан, қасеро дар ҷои ҷиноят дастгир кардан. Боз якчанд мисолҳоро аз сарчашмаҳои забони англисӣ овардан мумкин аст, масалан: *walking on air* – бисёр хурсанд будан, аз шодӣ сар ба фалак расидан; *many moons ago* – қайҳо, кимкай, дер боз, қайҳо боз, ким-қайҳо; *salt of the earth* – зеби мамлакат, инсони соддадил, бовиҷон хуб; *to hit the books* – бо ҷидду ҷаҳд машгули мутолиаи китобҳои дарсӣ шудан; *to ring a bell* – шинос барин, ба назарам ҷунин менамояд, ки ман дар кучое дидам ё шунидаам; *to be on the ball* – шахси зирақ, бофаҳм, доно, ҷакқон, яъне инсони бохираду ҳушзех; *to look like a million dollars* – бисёр хуб намудор шудан; *to pony up* – пардохтан, хисоб баробар кардан, қарзҳоро пардохтан; *to receive a kickback* – пора/ришва гирифтан; *a smart cookie* – шахси доно; *to have a sweet tooth* – шириндӯст [4, 10].

Боигарии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикий бошад бо номҳои шахсиятҳои барҷаста - Садриддин Айнӣ, Раҳим Ҷалил, Ҷалол Икромӣ, Фотоҳ Ниёзӣ, Сотим Улуғзода ва гайраҳо алоқаманд аст. Яъне онҳо дар ғаниҳои соҳтани забон бо воҳидҳои фразеологии забони тоҷикий саҳми арзандаи ҳешро гузоштаанд. Масалан, **сабил монад** – бесоҳиб монад, бало ба сараш, зор монад. Ибораи реҳтаи мазкур дар мавриди дилхунукшавӣ аз қасе ё ҷизе гуфта мешавад; **қасеро санг задан** – қасеро сарзаниш кардан, таъна, маломат намудан; **санги қаноат ба дил бастан** – қаноат, сабр, бардошт кардан, аз душворӣ бо сабру бардошт гузаштан, ба набудани, эҳтиёҷ тан додан; **турғи борондида** – одами гарму сардии ҳаётро ҷашида, пуртачриба, кордида, пухта; **боб кардан** – қасеро шарманда кардан, таъзири қасеро додан; **гули сари сабад** – шахси беҳтарин, писандидатарин, зиннатбахши ҷамъият; **дил күшодан** – андеша, фикр, ақида, максади ҳудро ба қасе гуфтан, сиреро ошкор кардан; **дили қасе пур будан** – боварӣ, эътиимод доштан аз қасе ё ҷизе, хотирчамъ будан, ба ҷизе умедвор будан; **дили қасеро сиёҳ кардан** – бо ҳабаре ё ғапе қасеро ғамгин, андӯҳгин кардан, мушавваш намудан; **саланг-саланг гаштан** – бекор гаштан; **таги гап дар ин ҷост** – масъала дар ин аст ..., моҳияти коре иборатаз ин аст ...; **чашми дидан надоштан** – қасе ё ҷизеро ниҳоят бад дидан, ҳаргиз дидан наҳостан [7, 8].

Аммо, ҷунин воҳидҳои фразеологӣ низ мавҷуданд, ки аз англисӣ ба забони тоҷикий ба тарики мустақим тарҷума нашудаанд. Эквивалентҳои тоҷикий аксар вақт бо англисӣ комилан мувофиқат намекунанд, зоро ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар аксар вақт тагироти фасоҳат ба амал

Мұхакқиқ

меояд, хусусияти фарҳангу ҳувияти миллй ва вижагиҳои худи забон ба онҳо зам мешавад, масалан назар меафканем ба ибораҳои дар зер буда: *either feast or famine – гоҳ нури нури гоҳ холи холи; eat high on the hog – ғул ҳўрда ғул пўшидан ё бо фарогат зистан; neither fish nor fowl – на оби хунук, на оташ сўзон; full of joys of spring – аз шодиву хурсандӣ ғулгул шукуфтган; to sleep like a log – мурдавор хобидан; to stand like a dump on a log – сурати девор барин истодан; to feel like a fish out of water – кайфарида будан* [2, 4] ва гайраҳо.

Ҳангоми таҳлили муқоисавии ибораҳои рехтаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ монандӣ дар соҳтор, образнокӣ ва рангубори услубӣ ба ҷашм расид. Ин навъ ибораҳои рехта дар ҳарду забон баробармаъни худро доранд ва ба маънои аслӣ аз забони тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс аз забони англисӣ ба тоҷикӣ тарҷума мешаванд. мисол гирен:

*бо оташ (бо думи шер) бозӣ кардан – to play with fire;
дуд бе оташ нест – there is no smoke without fire;
кори виҷдон - affair of honour;
сагу ғурба барин зиндагӣ доштан – a cat and a dog life [2, 4]*

Ҳангоми муқоисаи ибораҳои фразеологии забонҳои тоҷикиву англисӣ маълум гардида, ки дар онҳо тағириоти образнокӣ мушоҳида карда мешавад, масалан гӯем:

*As two peas – ҷун як себи дукафон;
To be born with a silver spoon in the mouth – ҳушибаҳт (батолеъ) будан, некбаҳт зонда шудан;
A piece of cake – кори ноҷиз;
To make a mountain out of a molehill – аз пашша фил соҳтан;
The rotten apple injures its neighbours – гӯсолаи рӯхин подара меолонад [2].*

Бо истифода аз мисоли воҳидҳои баррасишуда, тасаввур кардан мумкин аст, ки олами фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бисёр васеъ, пуробуранг ва гуногуншакл аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ибораҳои рехта дар раванди азхудкунии забон ва баланд бардоштани маданияти сухан пайванди зарурӣ ба шумор меравад. Истифодаи дуруст ва бамавриди воҳидҳои фразеологӣ ба нутқ сифати беназир, фасоҳат, дақиқӣ ва образнокии маҳсус мебаҳшад. Ҳамгириони ибораҳои рехта дар раванди омӯзиши забонҳо имкон медиҳад, ки на танҳо ҳавасмандии фаъолияти омӯзиши забон баланд гардад, балки дараҷаи дониши забонии шаҳс низ ба таври назаррас васеъ карда шавад.

Воҳидҳои фразеологии забонҳои муюисири англисӣ ва тоҷикӣ байни худ то як андоза мушобеҳ ва мухталифанд. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандай воҳидҳои маҷозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба моқумкарданд, ки ягонагӣ ва хислатҳои хоси воҳидҳои забониро мавриди назар қарор дихем, зеро омӯзиш ва муқоисаи ин падидаҳои забонӣ дар илми забоншиносӣ-муқоисавӣ хеле ҷолиб аст.

Адабиёт:

1. Амосова Н. Н. Основы английского фразеологии. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 216 с.
2. Английские идиомы. URL: <http://www.24english.ru/english-reading/idioms> (дата обращения: 26.09.2020).
3. Английские пословицы и поговорки. [Электронный ресурс].- Режим доступа: URL: <http://english-proverbs.narod.ru/english-proverbs>(дата обращения: 14.10.2020).
4. Винарева Л. А., Янсон В. В. English Idioms. Английские идиомы. – К.: ООО «ИП Логос-М», 2008. – 384 с.
5. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. – Просвещение, 1972.
6. Майдов X. Фразеология забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 104 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ч.2. – Душанбе, 2010. – 1094 с.
8. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ч. 1. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон 1963. – 952 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ч.2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802 с.
10. Шибзухов Т.А. Сравнительный анализ русских и английских фразеологизмов/ Т.А. Шибзухов, Ф.М. Кудаева, Ф.Х. Озенжокова.- Текст: непосредственный//Юный учёный. – 2019. - №2 (22) – с.15-18.- URL: <https://moluch.ru/archieve/22/13661/>(дата обращения: 15.10.2020).

Калидвоҷаҳо: фразеология, воҳидҳои лугавӣ, воҳидҳои фразеологӣ, идиома, падида, ҳушибуранг, баробармаъно, мушобеҳ, мухталиф.

Аннотация
ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются фразеологизмы в таджикском и английском языках. Фразеологический мир таджикского и английского языков очень широк, красочен и разнообразен. Фразеологизмы таджикского и английского языков отражают многовековую историю народа, характер культуры, быт, традиции и особенности сопоставимых языков. Сравнительный анализ показал что, фразеологизмы таджикского и английского языков в некоторой степени схожи и различаются.

Ключевые слова: фразеология, лексические единицы, фразеологические единицы, идиома, явление, красочный, эквивалент, похожий, разнообразный.

Annotation
PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses phraseological units in Tajik and English languages. The phraseological world of the Tajik and English languages is very wide, colorful and different. Phraseological units of the Tajik and English languages represent the centuries-old history of the people, the culture, way of life, traditions and features of comparable languages. Comparative analysis showed that the phraseological units of the Tajik and English languages are to some extent similar and different.

Key words: phraseology, lexical units, phraseological units, idiom, phenomenon, colorful, equivalent, similar, different.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нозимова Ҳамроҳ Сайнуриддиновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 888882807

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш. Б.

Сведения об авторе: Нозимова Ҳамроҳ Сайнуриддиновна, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 888882807

Научный руководитель: Каримов Ш. Б.

About the author: Nozimova Hamroz Sainuriddinovna, second year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

Supervisor: Karimov Sh. B.

ТАХЛИЛИ ЛУҒАВИЮ СЕМАНТИКИИ МИКРОТОПОНИМИЯИ ҖАМОАТИ ДЕХОТИ НАВДИЙ НОХИЯИ РАШТ

Дар илми забоншиносии точык, ба вижа дар номшиносй якчанд намуди таҳлили маводи топонимй мавчуд аст, ки яке аз онҳо таҳлили семантикй мебошад ва дар асоси ду методи омӯзиш, яъне методи муқоисавй таърихий (диахроний) ва методи тасвирй (синхроний) омухта мешавад. Ин равандҳо дар осори олимони рус ба мислй: С. Селишев, Ю. А. Карпенко, Н. В. Подолская, Э. М. Мурзаев, В. А. Никонов, В. Н. Топоров, Н. Трубачёв, В. Бондарчук, А. И. Попов, А. З. Розенфельд ва олимону мутахасисони номшиноси точык аз қабилий: Р. Х. Додихудоев, А. Л. Хромов, Д. Точиев, А. Бухоризода, Н. Косимова, Ф. Җураев, Д. Саймиддинов, Ҳ. Мачидов, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, Д. Ҳомидов, С. Матробов ва Б. Тўраев ба кор бурда мешавад.

Ҳама гуна номҳои чуғрофиро истилоҳоти топоним мефаҳмонад. Мо дар ин маврид як мавзеъи хушбоду ҳаво, микротопонимияи ҷамоати дехоти Навдиро ба назар гирифта, мақсад гузоштем, ки каме бошад ҳам ба ҳалли ин масъала равшанӣ андозем.

Топонимика ин ҳуд илм дар бораи номҳои топонимия маҷмӯи чуғрофии маҳалли муайян мебошад ва номҳои обьектҳои чуғрофий дар илми забонш носӣ зери мағҳуми таҳлили луғавию семантикй таҳқиқи қабатҳои лексикии маводи топонимҳо фаҳмида мешавад, ки вобаста ба гурӯҳҳои луғавий семантикй қабатҳои луғавии топонимҳо ба ойконимҳо, гидронимҳо, оронимҳо, этнотопонимҳо ва антротопонимҳо тасниф шуда, дар навбати ҳуд ин гурӯҳҳо боз ба зергурӯҳҳо тақсим мешаванд.

1. Ойконимия:

Мұхаққиқони варзида ба мисли А. Кун, М. С. Андреев, А. Л. Хромов, В. А. Лившите, О. И. Смирнова ва дар таҳлили ойконимҳои водии Рашт саҳми мұхаққиқи ватанӣ аз ҷумла, Ш. Исмоилов доир ба сабту таҳлили ойконимҳои чуғрофӣ саҳми арзанда гузоштанд.

Ойконим номи нуқтаи маскунӣ ва аз ин ҷо ойконимия маҷмӯи номҳои мавзеъҳоест, ки ба навъҳои нуқтаи маскунӣ мансуб аст. Аслан ба ин мағҳум чунин мавзеъҳои чуғрофӣ дохил мешаванд: ҷамоат, дехот, кӯча, гузар, паскӯча ва амсоли инҳо.

Мұхаққиқи микротопонимияи Яғноб Б. Тўраев доир ба ойконимия чунин менингорад:

“Ойконим қалимаи юнони буда маънои манзили истиқоматӣ ва маҳалли буду бошт ва ҷисту зиндагии хонаводагӣ, ки дар илми топонимика чун истилоҳи ифодакунандай мағұҳми мушаххаси топоними илмӣ ба кор меравад ва мағҳуми ойконимҳо ва ойконимия бошад, маҷмӯи номи мавзеҳои чуғрофие аст, ки дар он мардум аз қадимулайём зиндагӣ доранд ва аз инҳо иборатанд ба мисли вилоят, қишинвар, шаҳр, ноҳия, шаҳрак, ҷамоату дехот, дехқада, маҳалла, гузар, кӯча, паскӯча,” (8, 46).

Албатта зимни омӯзиши ойконимия бояд ҳусусиятҳои мавзеъҳои алоҳида вобаста ба ҳусусиятҳои ҷо үнсурҳои сатҳи замин, иқтисодиёт ва тарзи ҳоҷагидории аҳолии маҳаллӣ баррасӣ мешавад.

Забоншиноси мусир Маҳмадҷонов доир ба илми ойконимҳо дар заминаи маводи маҳалҳои маскунии минтақаҳои гуногуни маҳал корҳоеро ба анҷом расондаанд, ки пажуҳишгарон дар ин ҳусус чунин ақидаронӣ кардаанд.

“Мо метавонем, бубинем, ки ҳалқ бидуни ҳоҳиши ҳуд ва хеле дурусту мунтаззам дар номвожаҳои маҳалҳои хеш ҳусусиятҳои ҳоси ҳамон манзараи табиию чуғрофиро инъикос мекунанд, ки дар байнин он сукунат доштанаш зарур аст. Аз нигоҳи равонӣ ин падида фаҳмост. Заминдор барои истиқомат дар ҳолату шароити ин ё он манзараи табии афтода, ҳоҳу ноҳоҳ қӯшиш мекунад, ки ба воситаи қалима ва мағҳуми нишонрас ҳусусияти мушаххаси ба ў таъсиррасонандай ин манзараро муаяйн намуда, он макони доимӣ ва муқимии ҳудро ном нигад”(6, 2010). Ба ақидаи мұхаққиқро мөназзир менамоем.

1.1. Номи қишлоқҳо

а) Ҷамоати дехоти Навдӣ яке аз ҷамоатҳои қалонтарини ноҳияи Рашт ба шумор меравад. Ҷамоати дехоти Навдӣ дорои 18184 – нафар аҳолӣ мебошад. Ҳоки ҷамоати дехоти Навдӣ асосан ҷигарранг буда, барои рушди парвариши растанипарварӣ муфид аст. Шуғли асосии дехот қишоварзӣ, ҷорводорӣ, боғдорӣ ва занбурпарварӣ мебошад . Дар ин дехот қариб ҳамаи

даражтон аз чумла себ, нок, олу, чормағз, гелос, олуча, зардолу, шафтолу, тут, ангур, бодом ва гайраҳо мерүяд. Ба ҹамоати дехоти Навдй чунин дехаҳо дохил мешаванд:

а) Питовник – дехаи аз маркази нохия 1 км дур چой гирифтааст, ки бидуни тарчума аз давраи Шуравй то ҳол бо ин ном - ном бурда мешавад.

б) Қишлоқи Кочуни боло аз маркази нохия 2 км дур мебошад. Деха дорои мактаби миёна, бунгоҳи тиббӣ, маркази савдо, масҷид, варзишгоҳ мебошад. Заминҳои корами он аз оби дарраи Навдй обёрӣ мешавад.

в) қишлоқи Кочуни поён як пораи хело калони ҹамоати Навдй ба шумор рафта, бо вучуди камзамин буданаш мардум дилмонда нашуда дар мавзеъҳои гуногун ҳар چое, ки ҳамворӣ пайдо карданд, бошишгоҳ бунёд карданд.

г) қишлоқи Ниширён – аз маркази ҹамоат ба масофаи 1 км ҷойгир буда, дорои мактаби замонавӣ, мағоза барои осон кардани эҳтиёчи мардум, инчунин бунгоҳи тиббӣ мебошад.

ғ) қишлоқи Ҳалқарф – монанди дигар дехаҳо на он қадар калон дорои мактаб ва мағоза барои эҳтиёчи мардумро осон кардан мебошад.

д) қишлоқи Бедак – дехаест дар саргахи аз маркази ҹамоати дехоти Навдй ҷойгир буда, 1км дур мебошад. Соҳаи даромаднокиашон ғаллакорӣ, ҷорводорӣ, сабзакорӣ, боғдорӣ ва савдогарӣ мебошанд. Дар ривоятҳои мардумӣ номи ин дехаро ба он рабт медиҳанд, ки онро мардум ҷанд дехи атроф дашту нишебии қӯҳро тавассути ҳашари омма обод карда, сипас дар ин макон манзил соҳтанд ва то ин дам таърихи тулонӣ дорад.

е) қишлоқи Қалъаи Махсуд – деха ба он хотир чунин номгузорӣ шудааст, ки як бузургворро қалъааш дар он ҷой қадамҷои мардум будааст, ки ҳар вақт мардуми деха ба зиёрати ин ҷо меомаданд. Аз маркази ҹамоати дехаи Навдй ба масофаи 2 км дур ҷой гирифтааст.

ё) қишлоқи Қалъаи Шайх – дехаест дар саргахи дехаи Қалъаи Масуд мебошад, аммо дар ин сарзамин як шаҳси бузург хуфтааст. Бо ин сабаб бо номи ин мардум номгузорӣ шудааст.

ж) қишлоқи Кулло – маънии вожаи қулло – беоб, ҳокӣ, хушӯӣ мебошад. Аз ин сабабе, ки ин сарзамин беоб буданаш, гузаштагон чунин номаш гузоштанд.

з) қишлоқи Навдй – мардум пайдоиши номи ин дехаро аз сабабе, ки нав бунёд шуданаш чунин номаш гузоштанд. Вокеан, деха дорои варзишгоҳи замонавӣ, мактаб, бунгоҳи тиббӣ ва заминҳои корам мебошад.

к) қишлоқи Чоршоҳа – аз сабаби чор шоҳ, чор роҳ буданаш мардуми деха чунин номаш гузоштанд.

1.2. Гидронимия (Гидронимҳо)

Гидронимия аз калимаи юнони гирифта шуда, дар илми топонимика мавзеъи ҷуғрофиро мефаҳмонанд, ки бо об, дарё, баҳр, уқёнус, ҳавз, кӯл, ҷашма, шаршара, ҷоҳ (кудуқ), ҷӯй, наҳр, корез (обҳои зеризаминӣ), обанбор, ботлоқзор ва ғайра алоқаманд буда, гидронимия маҷмӯи номҳои мавзеъҳои обӣ мебошад.

Гидронимҳо дорои ҳусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофиянд ва бо об алоқамандӣ доранд.

Гидронимия дар нвбати ҳуд ба якчанд зергурӯҳҳо ҷудо мешавад, ки мо тасмим гирифтем, ки гидронимҳои ҹамоати дехаи Навдиро ба ҷанд навъи дигар аз чумла, бо потамонимҳо, лимнонимҳо тақсимбандӣ намоем. Шумораи умумии бо об алоқаманд ва ё гидронимҳо, тавассути мавҷудияти шаклу муродифоти зиёд аз ҳуди шумораи мавзеҳои обӣ зиёданд. Як дарё ё баҳр дар тӯли таърих метавонад ҷандин маротиба номи ҳудро тағиیر дихад. Омӯзиши гидронимика ҳамчун илм як навъи маҳсуси ҳос ба таври умумӣ ва ҳамчунин гидронимҳои минтақаи муайян мебошад. Номҳои мавзеъҳои обии калон аз таърихул аём маъмулан дорои номи ҳуд мебошад. Аксаран гидронимҳо аз номи ҳуди нуқтаҳои маскунӣ ойконимҳо, ки дар соҳилҳои дарё ва ҳавзҳо байдан пайдо шудаанд. Номи шаҳру дехотро дар давраҳои сабти ҳатии номҳо аз сарчашмаҳо маълум кардан мумкин аст.

Гидронимҳо баъзан имкон медиҳанд, ки номҳо ва ё лақабҳои қадимаи одамон барқарор карда шаванд, ки дар сарчашмаҳо то ҳол сабт нашудаанд. Чунин номҳо дар таркиби номҳои нуқтаҳои мазкунӣ вучуд дошта баъдан ба таркиби дарё, ҳавз, ҷашма, рӯдҳои атрофи он мегузарад. Гидронимия дар нвбати ҳуд ба якчанд зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки мо гидронимҳои ҹамоати дехоти Навдиро ба потамонимҳо лимнонимҳо ва ҷанд навъи дигар ҷудо намудаем.

1.3. Потамонимия- маҷмӯи номҳои дарёҳо мебошад. Дар ҳудуди ҹамоати дехоти Навдй

Муҳакқик

номи чунин дарёҳо ба қайд гирифта шудааст.

а) Дарёи Сурхоб - яке аз дарёҳои калонтарин дар водии Қаротегин мебошад. Дарё нохияро аз шарқ ба гарб бурида бо худ дарёҳои Руноб, Шӯрак, Оби Кабуд, Сорбог ва Санги Карро ҳамроҳ мекунад ва аз чамоати Навдӣ рост дар дарёи Сурхоб мерезад.

б) дарёчай Навдӣ-ро Овдарра низ мегӯянд. Ин дарёча аз дарраи Севак сарчашма мегирад ва дохири деҳаро миёнбур намуда бо Сурхоб пайваст мешавад.

1.3.1. Номи чашмаҳо

в) Номи чашмаҳо - дар худуди чамоати деҳоти Навдӣ қариб ҳашт намуди чашма ба қайд гирифта шудааст, ки бевосита мардум барои зиндагии ҳамарӯзаашон аз он чашмаҳо фаровон истифода мекунанд. Чашмаҳо дар чамоат ба шароити табиию ҷуғрофӣ ва шароити кӯҳсорӣ вобаста аст.

Вожай “Чашма” аз ҷиҳати соҳт исми соҳта буда, аз решай чашм ва пасванди -а соҳта шудааст.

а) чашмаи Боло- аз сабаби дар саргҳи деҳа ҷойгир буданаш мардум чунин номаш гузоштанд. Оби чашмаро мардум барои зиндагии ҳаррӯзai рӯзмараашон истифода мекнанд.

б) чашмаи Соғ аз сабаби обаш соғу шағоф будан чунин номаш гузоштанд. Ин чашма дар деҳаи Навди ҷойгир аст.

в) чашмаи Пешору рӯ ба рӯи деҳаи Навдӣ ҷойгир аст ва аз сабаби бо ин деҳа пешору ҷойгир буданаш, мардуми деҳа чунин номаш гузоштанд.

г) чашмаи Дубеда аз ду тарафи чашма бед мебошад, аз ин лиҳоз чунин номаш гузоштанд.

д) чашмаи Хирманак - аз сабабе, ки чашма аз қаҳри сангтудаҳо ҷорӣ шуданаш чунин номаш гузоштанд.

е) чашмаи Чормағзак - ин чашма дар маҳаллаи болоӣ ҷойгир буда, оби зулои шағофаш аз решай чормағз ҷорӣ мешавад.

ё) чашмаи шъберак-“шиберак” майсаи сабзест, ки дар гирди чашма мерӯяд, аз ин рӯ, мардуми ин маҳалла чунин номаш гузоштанд.

ж) чашмаи ҳаскафтар - чашма аз зери як дараҳт мебарояд ва аксарияти вақт ҷойи дамгирии кафтарон мебошад.

Хулосаи кори ҷамъбости микротопонимияи чамоати деҳоти Навдӣ дар оянда кори олимонро осонтар мегардонад.

Адабиёт:

- Исмоилов Ш. Накши Авесто дар топонимияи Тоҷикистон. Ба ҷашни 30-солагии ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода Душанбе: –2010, 10 с.
- Махмадҷонов О. Топонимия ва микротопонимия қисмати шимолии водии Ҳисор. Душанбе: -2010.с.10.
- Тӯраев Б. Микротопонимия водии Яғноб. Душанбе: -2019. с.46.

Калидвозжаҳо: ҷашма, маҳал, сабза, ҷорӣ, ҷамъбоста, чамоат, олим, мардум, об, решай.

Аннотация

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МИКРОТОПОНИМИИ ДЖАМОАТА НАВДИ РАШТСКОГО РАЙОНА

Название всяких географических мест обозначается термином топоним. Мы в этом случае имели в виду одно из красивых мест с хорошим климатом село Навди и в определённой мере выяснить этот вопрос.

Ключевые слова: география, термин, топоним, красивых, мест, село, Навди.

Annotation

THE LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF MICROTOPONYMY OF NAVDI JAMOAT IN RASHT DICTRICT

Any geographical name is defined by the term toponym. In this regard, we have set a goal to clarify this issue at least a little bit taking into account the pleasant weather microtoponemias of the way rural community.

Key words: geographic, termin, toponim, beautifull place, village, Navdi.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфиқаҳоров Ҷаҳонғир, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айнӣ, тел.: +992931200206.

Роҳбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об автор: Зулфиқаҳоров Жаҳонғир магистрант второго курса кафедра теория и язкознания таджикской филологии ТГПУ имени Садриддин Айни. Тел.:+992931200206.

About the author: Zulfiqahorov Jakhongir, the second year master student of the, Theory and practice of linguistic TSPU named after S. Aini, tel.: +992931200206.

Назрияздони Султоналии Алимардонзода,
магистранти соли дуюми факултети забонҳои романю-германӣ

ТАҲЛИЛИ МУҶОИСАВИИ ПЕШОЯНДИ “АЗ” ДАР РОМАНИ “МАРГИ СУДХУР” – И САДРИДДИН АЙНӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ФРАНСАВӢ

Пешояндҳо ва пасояндҳо калимаҳо ёридиҳанда мебошанд, ки бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаю монандӣ, объект ва гайраро нишон медиҳанд.

Пешоянд аз калимаи лотинии «*praepositio*» гирифта шуда маянояш ***prae-*** – пеш ва ***positus-*** – муайян, муқаррар буда, он дар забони фаронсавӣ *preposition* тарҷума шуда ҳамчун калимаи ёридиҳанда хизмат мекунад. Одатан маънии синтаксисиро ифода намуда, дар баъзе ҳолат аз пай онҳо зоҳир гардида метавонад ва бо ҷаҳор аъзои ҷумла **ғеъл, исм, сифат** ё ин ки **зарф** алоқаи зич дорад.

Пешоянд калимаи тағйирнаёбандай ёрирасон буда, дар ҷумла функцияи пайвасткуниро иҷро мекунад.

Пешояндҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ бисёр фарқиятҳо ва монандиҳоро дороанд.

Пешоянди **аз** дар маъни ва вазифаи асосии ҳуд барои ифодаи муносибатҳои замонӣ меояд; мавқеи баромад, сарҷашмаи амалро нишон дода, ҷудошавӣ, дуршавиро мефаҳмонад. Пешоянди **аз** дар мавриди зерин ба кор бурда мешавад:

1. Барои нишон додани мавқеи баромади амал аз предмет, аз доҳили предмет ва ё аз сатҳи он равона шудани амал:

- Ман ҳозир **аз** кӯча омадам, - гуфт Кориишкамба... [1, 52].
- Je viens **de** rentrer [4, 94].

– Аз шаҳр то Розмоз, аз ҳӯҷраи ман то ҳавлии шумо нест, ки одам як сари қадам рафта ояд. Он ҷо аз шаҳр чор фарсах дурӣ дорад [1, 63].

– Aller à Rozmoze, ce n'est certes pas la même chose que **de** faire quelques pas **dès** ma chambre **jusqu'à** votre maison. C'est à trente-deux verstes **de** la ville! [4, 104].

...**аз** ҳар қадоми он қофазпечҳо ду тангагӣ гирифта, ба қиссаи ҳуд андохта... [1, 53].

– ...en les portant, je préleve dans chacun d'eux deux tengas [4, 95].

Қори Исматро **аз** ҳона бароварданд, ки ба ҳавлии ҳуд равад [1, 91].

Ils traînnerent Kori Ichkamba hors **de** la chambre, et lui ordonnèrent **de** rentrer chez lui [4, 133].

Дар мисолҳои якум ва дуюм пешоянди **аз** мавқеи баромади амал (**аз** кӯча, **аз** шаҳр, **аз** ҳӯҷраи ман, **аз** шаҳр)-ро нишон медиҳад. Дар тарҷумаи фаронсавӣ пешоянди мазкур дар ин мисолҳо ба воситаи пешояндҳои забони фаронсавии **de**, **à**, **dès** мавриди тарҷума қарор гирифтааст. Ибораи «аз шаҳр то Розмоз» дар шакли «aller à Rozmoze» тарҷума шудааст, аммо тарҷумаи дурусти aller à Rozmoze – ба Розмоз рафтани аст. Дар мисолҳои сеюм ва ҷорум бошад, пешоянди **аз** мавқеи баромади амалро аз доҳили предмет (**аз** ҳар қадоми он қофазпечҳо, **аз** ҳона баровардан) ифода мекунад. Дар тарҷумаи фаронсавии ин мисолҳо пешоянди **az** бо ёрии пешояндҳои **de** ва **dans** ифода шудааст.

2. Барои нишон додани гузаргоҳи чизе мебошад ва ё гузаштан аз ҳудуди чизе, дар ин ҳолат тобиши маҳсус ба ҳуд мегирад, дараҷа ва миқдорро ҳам нишон медиҳад:

– Ман ба шумо ҷакмани босмаи ҳудро медиҳам, ки аз вай на ҳунук мегузарад ва на барфу борон, - гуфт бой... [1, 63].

– Je vous donnerai mon khalate en drap. Ni le froid, ni la neige, ni la pluie ne pourront le traverser [4, 104].

Дилам ором гирифт, ки ман аз роҳи қалон бисёр дур нарафта будаам... [1, 69].

Mon cœur se calma. Donc, je ne m'étais pas écarté **de** la grande route... [4, 110].

Баъд **az** ягон соати дигар роҳ рафтани **az** пешам қиштзори фароҳе баромад, ки қулӯҳшудгор карда шуда буд [1, 69].

Je chevauchai encore pendant une heure, et j'arrivai à un large champ labouré... [4, 110].

Дар мисолҳои якум ва дуюм пешоянди **az** ҳудуди чизе (аз вай, аз роҳи қалон) гузаштанро ифода карда дар забони фаронсавӣ ба воситаи ҷонишини назди ғеълии *le* ва пешоянди **de** тарҷума шудааст. Дар мисоли дуюм инҷунин ҷумлаи мураккаб бо ду ҷумлаи содаи алоҳида тарҷума гардидааст. Дар мисоли сеюм бошад, пешоянди **az** гузаштани миқдор (вақт)-ро нишон медиҳад ва дар тарҷума бо пешоянди **pendant** низ ҳамин маъниро ифода мекунад.

3. Замони сар шудани амал ё ҳодиса.

Баъд **az** баромада рафтани Қориишкамба **az** лаби ҳавзи Ҷевонбегӣ, ман ҳам аз он ҷо рафтам... [1, 13].

Après avoir erré dans les rues et les marchés, je longeai le réservoir Dévon-Beghi... [4, 57].

Ба ин сабабҳо аз соли 1916 сар карда Қориишкамба дубора аз гӯшт фурӯмадан гирифт... [1, 161].

Tout cela eut pour résultat qu'à partir **de** l'année mil neuf cent seize, Kori-Ichkamba commença à maigrir... [4, 149].

Дар ин мисолҳо пешоянди **az** дар забони фаронсавӣ бо ёрии пешояндҳои **après** ва **à partir de** тарҷума

Мұхакқик

шуда, замони сар шудани амалро дар ҳарду забон нишон медиҳад.

4. Предмети бутун ё маңмұйи предметҳо ва ё тоиғаи муайяни одамоне, ки аз онҳо қисме чудо мешаванд, инчунин ба маңмұйи мансубияти құзъро мефаҳмонад:

... яке аз дүстонам ба ман бо роҳи маслиҳат гуфт [1, 7].

...me dit un de mes amis [4, 50].

Дар байни рағиқони мо ғавоне буд, ки падара什 яке **аз** бойҳои миёнәнәли Бухоро буд [1, 42].

Il y avait dans notre groupe un jeune homme dont le père était considéré à Boukhara comme jouissant d'une fortune moyenne [4, 83].

— «...Дар ҳар ҳол аз гиждувониён тарсидан даркор аст» [1, 36].

— «... Il faut se méfier des Guijdouvaniens!» [4, 78].

Пешоянди **аз** дар ин мисолҳо то ифодаи муайяни одамонеро, ки аз онҳо қисме чудо мешавад (яке аз дүстонам, яке аз бойҳои) ва инчунин ба маңмұйи мансубияти құзъро (аз гиждувониён) мефаҳмонад, нишон медиҳад. Дар забони фаронсавӣ бошад, пешоянди **аз** ба воситаи пешоянды **de (un de mes amis)**, **à** (le père était considéré à Boukhara) ва артикли омехтаи **des (des Guijdouvaniens)** омада, яке аз бисёрихоро мефаҳмонад.

5. Ба ашё ё қисме, ки предмет аз он сохта шудааст, ишора мекунад.

Қандро шикаста майды карда, ... ба тарафи дигари лаълӣ конфетҳои арзоибаҳо ва оби дандонҳоро, ки лойшакар сохта мешуданд ... мемонд [1, 26].

Sur l'autre bord du plateau étaient disposés des bonbons bon marché, et à côté d'eux des caramels de fabrication locale, faits en sucre teint [4, 68].

Ҳар қадомашон **аз** таҳҷомаҳои сатини гулкалон, **аз** рӯйҷомаҳои шоҳии қаршиғӣ ва ҳисории зехкалон ва астаршоҳӣ пӯшида буданд ... [1, 157].

Par-dessus leurs khalates **en** satin, ils portaient des khalates de gala, taillés dans des soieries de Karchine et de Guissar, bordés de larges rubans [4, 141].

Дар ин мисолҳо пешоянди **аз** ва муодили фаронсавии он **en, par-dessus**, ба сохташудани предмет (ашё) аз қисме, яъне аз лойшакар (*en sucre teint*), аз рӯйҷомаҳои шоҳии қаршиғӣ ва ҳисории зехкалон (*par-dessus des khalates de gala, taillés dans des soieries de Karchine et de Guissar*) ишора мекунад. Дар забони тоҷикӣ пешоянди “**de**” ба вазифаи бандаки изофӣ низ меояд.

Чунонки аз мисолҳо ва тарҷумаи онҳо дида мешавад, пешоянди **аз** дар забони фаронсавӣ бо пешоянды гуногун тарҷума шудааст.

Пешоянди **аз** вобаста ба маъни феъл ва ё сифат, ки серӣ, пурӣ, холигӣ ва ғайраро ифода мекунанд, аз ҷӣ пур будани предмет ва ё ҷойеро мефаҳмонад:

Қориишкамба даҳони худро **аз** нон чунон пур кард, ки акнун на нонро хоида метавонист ва на ҳарф зада... [1, 15].

La bouche pleine, **sans** pouvoir articuler un mot, Ichkamba ne fit que montrer la théière... [4, 58].

Қӯҷаҳои танги шаҳр **az** барфи ҳавлиҳо чунон пур шуда буданд, ки қаріб ба бомҳо мерасиданд [1, 61].

...les ruelles étroites **de** la ville étaient à tel point encombrées **par** la neige qu'on marchait au niveau des toits [4, 92].

Қориишкамба пиёларо ... нұшида даҳони худроқадре **az** нон холӣ кард... [1, 14].

...dès qu'il y eut un petit espace libre dans sa bouche Kori-Ichkamba y fourra le dernier morceau [4, 58].

Дар мисоли якуми бораи даҳони худро **az** нон чунон пур кард ба забони фаронсавӣ бо ибораи **la bouche pleine** тарҷума шудааст, ки маъни даҳони пурро дорад, яъне пешоянди **az** дар тарҷума партофта шудааст. Дар мисоли дуюм пешоянди **az** дар забони фаронсавӣ бо пешоянди **par** ифода ёфтааст, ки хеле ба маврид аст. Дар мисоли сеюм бошад, ҷумла мазмунан тарҷума шуда, пешоянди **az** дар забони фаронсавӣ партофта шудааст.

6. Пешоянди **az** барои ифода карданы соҳибият ба кор бурда мешавад:

- Лампаи дарун аз они кист? – ман бо тааччуబ пурсидам.

- Аз они занонам, - гуфт ў... [1, 50].

- Mais à qui donc appartient – elle? demandai-je avec étonnement .

- A mes femmes [4, 92].

- Ў мегӯяд, ки «ман шабона аз шумо пулро гирифта дар пеши одами бегона дар хонаам намемонам...» [1, 55].

- «Je ne peux pas, me dit-il, prendre votre argent en présence d'un étranger, et le garder chez moi...» [4, 98].

Дар мисоли аввал пешоянди **az** соҳибият (аз они кист, аз они занонам) ифода карда, дар забони фаронсавӣ бо пешоянди **à** (à qui, à mes femmes) тарҷума шудааст. Дар ин мисол пешоянди **à** бо пешоянди ба рост меояд, яъне à qui donc appartient – elle? – A mes femmes. Ба ки тааллуқ дорад? – Ба занонам. Лекин тарҷума мазмунан дуруст аст. Дар мисоли дуюм бошад, пешоянди **az** дар ибораи аз шумо пулро гирифтап дар шакли prendre votre argent (пули шуморо гирифтап), яъне на ба воситаи пешоянди **az**, балки бо пасванди **-ро** тарҷума гардидааст. Аммо мазмуни матни асл тағйир наёфтаст.

Баъзе маъноҳои пешоянди “**аз**” аз семантикаи аввалинаш дур рафта, барои ишора кардан ба объекте, ки амал ба он равона шудааст, кор фармуда мешавад:

Рахими Қанд боре ба ман **az** қаҳрамониҳои афсонавии одамони зинда ҳикоя мекард... [1, 29].

Un jour, il me raconta les exploits des héros «Contemporains» [4, 70].

Димоги ҳамаи рафиқон аз ин меҳмони нохондаи дилбечоқунанда сўхта буд [1, 44].

Notre groupe était furieux à cause de la venue de cet invité déplaisant [4, 85].

Пешоянди аз дар мисоли якумбо артикли омехтаи des ва дар мисоли дуюм бо пешоянди de ифода ёфта, объекторо нишон медиҳад, ки амал ба он равона карда шудааст.

Дар ифодаи муносибатҳои гайримасоҳатӣ ва гайризамонӣ пешояндини аз муносибатҳои зеринро нишон медиҳад:

1. Сарчашмаи амал ва ҳолат:

Ў бесавод буд, лекин бесаводии худро аз ҳама, ҳатто аз ман ҳам ... пинҳон медошт [1, 58].

Son père était illétré, mais il le cachait non seulement aux étrangers, mais même à moi... [4, 99].

– Аз шумо чӣ пинҳон кунам, – гоҳҳо мешавад, ки «шербачаҳо» шикорҳои калонро гирифта меоранд, аз онҳо калла-пochaаш ба момемонад [1, 72].

– Pourquoi me cacherais-je de vous ? Il arrive parfois que de jeunes lions apportent ici des proies considérables. Alors, nous autres nous profitons de têtes et de pieds... [4, 113].

Аз тарҷумаи мисоли якум бармеояд, ки он хеле бомавқеъ ва хуб тарҷума шудааст ва пешоянди аз (аз ҳама, az man) бо пешоянди à (à moi) ва артикли омехтаи aux (aux étrangers) истифода шуда, сарчашмаи амал ва ҳолатро нишон медиҳад. Дар мисоли дуюм бошад, пешоянди аз (аз шумо, az onҳo) бо пешоянди de (de vous) мавриди тарҷума қарор гирифтааст.

Пешоянди аз вобаста ба семантикаи феъл тобиши ҳар хелаи маънӣ пайдо мекунад. Чунончӣ:

1) Бо феълҳои намуди ҳаридан, гирифтан, ёфтан, пурсидан, талаб кардан, ҳабар гирифтан, ҳабардор шудан ва монанди инҳо сарчашмаи ба даст даровардани предмет ё маълумотро нишон медиҳад.

Дар асл ин Азизулло аз Балҳ буда, дар Бухоро таҳсили илм кардааст... [1, 29].

Azizoulla était natif de Balkh, et il vint à Boukhara pour y faire ses études [4, 71].

– Аз сандалии ҳонаи дарун як хокандоз оташбарор! – гӯён овоз дод [1, 54].

– Apporte ici une pelletée de charbon de votre sandal, dit Kori-Ichcamba [4, 95].

Чунон ки аз мисолҳо ва тарҷумаи онҳо бармеояд, пешоянди аз ва муодили фаронсавии он de дар мисоли аввал маълумот (аз Балҳ – de Balkh) ва дар мисоли дуюм сарчашмаи ба даст даровардани предмет (аз сандалии ҳонаи дарун – de charbon de votre sandal)-ро ифода мекунад.

2) Бо феълҳо ё исмҳое, ки ҳазар кардан, дуршавӣ, эҳтиёт ва ё ягон ҳиссиётро ба монанди тарсидан, бим доштан, пушаймон шудан, мулоҳиза кардан, ҳандидан, ҳурсанд будан, ҳафа шудан, ранцидан, маҳрум шудан ва гайра ифода мекунанд, сарчашмаи ҳиссиёт ва ё тарс ва ҳоказоро нишон медиҳад.

– Чун Қориишкамба аз даромадан ба сарой маҳрум монд, саллаашро аз сараш кушода ба гарданаш андоҳт... [1, 155].

– Voyant qu'il n'y avait pas moyen de pénétrer dans le dépôt, Kori-Ichcamba défit son turban... [4, 145].

Пулро аз бими дуздон дар ҳона ва сарой монда нашавад, пас чора чист? [1, 163].

Il n'était pas possible de garder son argent à la maison par crainte des voleurs [4, 151].

Дар мисоли аввал пешоянди аз ҳиссиётро ба монанди маҳрум шудан ифода карда, дар забони фаронсавӣ бо пешоянди de мувоғики мақсад тарҷума шудааст. Дар мисоли дигар бошад, пешоянди аз бо пешоянди par ифода ёфта, дар ҳарду забон ҳиссиёти бим, тарсро нишон медиҳад.

Бо шакли мағъули феълҳо (алоҳида ва ё бо қалимаи тараф) субъектро нишон медиҳад:

Зеро он рӯз бо орзӯи бозавқ ҳӯрдани оше, ки бо ҳарчи ҳудам, дар ҳуҷраи ҳудам ва аз тарафи ҳудам дастӣ пухта шудагӣ буд, ҳатто як бурда нон ҳам наҳӯрда будам [4, 44].

...car ce jour-là, absorbé par la perspective de manger du pilaf , préparé par moi-même dans ma propre chambre, avec mon argent – je n'avait rien mangé depuis le matin [1, 86].

Пешоянди аз дар мисоли якум субъектро нишон медиҳад, аммо дар тарҷума партофта шудааст. Дар мисоли дуюм бошад, пешоянди аз шакли мағъули феълро бо қалимаи тараф (az тарафи ҳудам) ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони фаронсавӣ (**par moi-même**) нишон медиҳад.

3. Сабаб: Қори - ишкамба аз ҷиҳати вазнинии баданаш ё ба сабаби ягон беморӣ , аз ҷояш базӯр барҳост...[1, 9].

Kori-Ichcamba se leva de sa place à grand-peine ; était – ce à cause du poids de son corps ou à cause d'une maladie? [4, 52].

...ман ҳар ҷиҳоз, ки дорам, ҳамаашро аз сарфакорӣ ёфтаам [1, 49].

Tout ce que j'ai, c'est le produit de l'économie [4, 92].

Аз саросемагӣ ба ҷои ин ки «марҳамат кунед» гӯjam:

– Ҳа, чӣ ҳизмат? – гуфта сар додам [1, 62].

Dans ma confusion, au lieu de l'inviter à entrer en prononçant la phrase habituelle «Donnez-vous la peine d'entrer!» je demandai :

- Qu'est-il arrivé? [4, 103].

Дар ин мисолҳо пешоянди аз дар забони фаронсавӣ бо пешоянҳои à (à cause du poids de son corps), de (de l'économie) ва dans (dans ma confusion) тарҷума шуда, дар ҳар ду забон сабаби рӯй додани амалро ифода мекунад.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Марғи судхӯр (қисса). – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
2. Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А. Введение в романскую филологию. – М.: Высш. школа, 1982. – 343 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дошиш, 1985. – 355 с.
4. Aini S. La morte d'usurier. – P., 1957. – 162 p.

Калидвоҷаҳо: *пешоянд, ҷумла, муқоиса, ибора, тарҷума, таҳдил.*

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИСТАВКИ «ИЗ» В РОМАНЕ САДРИДДИНА АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» НА ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Выбранная тема в области лингвистики является одной из основных и вносит ценный вклад в сближение двух языков, литературы и культуры Таджикистана и Франции. При анализе темы включающей префиксами имели возможность использовать префиксы двух языков для завершения нашей статьи. В этой статье показано задание префиксов в таджикском языке и способы их перевода

Ключевые слова: *префикс, предложение, сравнение, фраза, перевод, анализ.*

Annotation

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PREFIX “AZ” IN SADRIDDIN AINI'S NOVEL “DEATH OF USURER” IN TAJIK AND FRENCH

The chosen topic in the field of linguistics is one of the main topics and makes a valuable contribution to the rapprochement of the two languages and the literature and culture of Tajikistan and France. In analyzing the topic, which includes prefixes, we had the opportunity to use the prefixes of two languages to complete our article. This article shows the task of prefixes in the tajik language and how to translate them.

Keywords: *prefix, sentence, comparison, phrase, translation, analyze.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назриядзони Султоналии Алимардонзода, магистранти соли дуюми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, факултети забонҳои романӣ-германӣ, ихтисоси забони франсавӣ. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

Роҳбари илмӣ: Олимов Р.

Сведения об авторе: Назриядзон Султанали Алимардонзода, учится на втором курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни, факультет романо-германских языков, специализируется на французском языке. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

Научный руководитель: Олимов Р.

About the author: Nazriyazdon Sultonali Alimardonzoda, is a second-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, faculty of Romance-Germanic languages, specializes in French language. e-mail: Nazriyazdon1996@mail.ru. Tel.: 985825926

Бачабекова Хүшнуда,
магистранти соли дуюми факултети филологияи точик

КАЛИМАСОЗИИ ВАНДЙ ДАР ЗАБОНИ ВАНЧИИ КУХАН ВА ТАЪСИРИ ОН БА ГҮИШИ ВАНЧИИ ЗАБОНИ ТОЧИК

Забони ванчии куҳан, ки ҳудудан сад сол пеш дар минтақаи имрӯзаи корбурди гүиши ванчии шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ истеъмол мегардид, аз ҳуд осори ҳаттие бар ҷой нағузоштааст, бинобар ин, соҳтори морфологии ин забонро метавон танҳо бо усули бозсозии лингвистӣ аз лиҳози таърихӣ барқарор намуд. Аз ин лиҳоз ҷунин бозсозро маҳз аз қалимасозӣ оғоз намудан ба мақсад мувоғиқ аст, ки сипас дар асоси тармими овозҳо бахшҳои алоҳидай соҳтори грамматикии забони ванчии куҳанро аз нав таҷдид намудан имконпазир мебошад. Дар ин маврид бозсозии соҳториро аз ҳолати эронии бостон оғоз намудан зарур мешавад ва ба ҳосилаҳои таърихии шакли қалима, ки дар ҳуд рефлексҳои морфемаҳои қалимасозро нигоҳ доштаанд, диққати маҳсус бояд дод. Усулҳои асосии қалимасозӣ дар забони ванчии куҳан, ба эҳтимоли зиёд, қалимасозии вандӣ ва қалимасозии мураккаб будаанд.

Қалимасозӣ дар забони ванчии куҳан. Ҷунончи муҳаққиқон таъкид доштаанд, *пешвандҳо* забони эронии бостон ҳанӯз аз давраҳои аввал дар раванди қалимасозӣ иштирок мекарданд. Аз маводи мавҷуда метавон оид ба пешвандҳои қадимаи зерин маълумот гирифт: *a-:organ(ak)' паноҳгоҳи бузҳои кӯҳӣ'<*^a-kana- ҳамчунин ;*hi-: niser 'тарафи соя' <*hi-sya(va)ra-, *upa-: Beyag-номи маҳҳал <*upa-gari-'дар назди кӯҳ', назди ҳарсанг';*uz-: sidefc 'ҳорча'<*uz-dab-tra, забони ванчии куҳани миёна defc'ҳорчаҳо', *api-:abisk 'ҷароғоҳи тобистона барои барзаговҳо;<*api-uxsa-ka-, *pati-: puturmang 'тудаи барф дар хона, барфтӯдаҳо; *[puturbang] <*pati-tup-ana-+ka(пасвандатсияи дуввума) 'зиррак, зирракӣ', *ham-: vers 'арча'<*hambersi-, -а (чинси зан) ср. ав. haperesi-, язг. embis, сар. embars/c, шуғн. ambaҳс 'арча, буттаи дараҳтмонанд.

Соҳтани қалимаҳо ба воситай вандҳо роҳи сермаҳсултарини қалимасозӣ ба шумор мерафт. Муносибати диаҳронӣ имкон медиҳад, ки ҷараёни инкишоф ва ташаккули ҷузъҳои пасвандии забони ванчии куҳанро таҳқиқ намоем, ки дар умум дар талағфузи доимии онҳо инъикос меёбанд, дар ҳоле, ки бо қоҳиши маҳсулнокии пасвандҳои таърихӣ ҷойи онҳоро дигар пасвандҳо бо роҳи ҳамроҳ ё пайваст шудан бо пасвандҳои куҳна ишғол мекарданд, ки дар натиҷа боиси васеъшавии як қатор формантҳои мураккабшуда гардид. Ин равандро метавон дар мисоли зерин равшантар мушоҳид намуд: padavdagiñ 'маводи часпанда дар хона; хона дар поёни қишлоқ, <*upa-dab-ta-ka-+-in 'часпида'; язг. reqevdagin 'часпида'dab-, daub-'часпидан (...).

Аз забони эронии қадим формантҳои зерини қалимасозӣ ба забони ванчии куҳан боқӣ мондаанд.

Пасванди *-(a)ka-и >забони ванчии куҳан . -k, -q(мутобиқан язг. -к, -қ, шуғн, руш, барт, рам. -с, -ј), бо асоси зерин пайвасшуда:xik 'ғаллакубӣ'<*x^ah-ka-*x^ah-, ср. язг. x аyn 'ғаллакӯбӣ', санг. хуу-, яғн. хоу-х ау-, 'куфтан'abisk'ҷароғоҳи тобистонаи барзаговҳо' <*api-uxsa-ka-, шуғн, хӣ 'барзагов'<*uxsaka-'барзагов';nouk 'тилофак барои сипор'<*nau-ka 'новача' ё аз эронии қадим *nauka-/*nauxa- 'нӯг', хом. nuha- 'нӯг', лой; ср. lax. yet'тира', лойолуд (оиди об), сар. yat. лой;

Чӣ тавре ки муқоиса бо дигар забонҳои помирии шимолӣ нишон медиҳад, ба варианти зададори *aka метавонем, ки ҷунин шаклҳоро рат диҳем: з. в. к. -ok(язг. -ek, шуғн, барт, раи, -ос, руш. -ис, -иј):levok'чунбанда', даванда (оиди ҷашмҳо), ср. в. к. liv-'чунбондан <*laib-aka; saxirok' оҳури зимистона'*[cat-xur-ok]<*cat-a-x^ar-aka-(?), ниг. шуғн. cat, вах. cat'ҳайвони шоҳдори қалон, ба қисмати дуюм-xur ниг. сӯғд. xwyr, тоҷ. oxur, оҳур (барои ҳайвонот); sakok 'устухонҳо'(эҳтимоли пасвандшавии пасин аз *asta-ka-+ok?, ср. з. к. в. sak зону; язг. seq'устухон'(дар якҷояй бо mageni seq сутунмуҳра); ҳамчунин муқоиса кунед ҳолати ҳосилшудаи пасинро: silmutok 'нимҳом, часпак'ср. тоҷ. silm, silmek 'шилм, ҷизи часпак (дар

Мұхакқиқ

дарахтхо). Дар мисоли согоқ ‘ғаррами гандум’, низ метавонем мудили фонетикии онро бубинем: -ok <*Sara-ka, ср. язг. saraq ғарам аз ‘дарзаи гандум’ шүғн. ser-, барт, раи. sor-‘мікдори ғаллаи куфташуда <*sar(i)-[EVSh, 75].

Ба мудили кашидай *-ака бо садоноки күтох метавонем в. к. -ак, -uk(акси дутарафа инчунин дар язг. иқ, ақ, vale дар ср. шүғн. -ij, руш. ој, барт, рош. -oj) мансуб намоем. Мудили – ак дертар ба пасванди сермахсул мубаддал мешавад, -uk бошад, дар калимахое, ки мансуб ба луготи мінтакавй мебошанд, бокй мемонад: yanuk’дарзаи гандум’, точ. yarcst’ дарза, тұда, ’быуук’ғамбуск’, manduk-қавми ачина; leluk’кудак’, tasxaluk ‘чубе, ки барои борбардорй хизмат мекунад’, silanduk’бараҳна.

Пасванди *-(a)c>в. к. -c, -j(мутобиқи язг. -c, -j, шүғн, руш, барт. -c, -3), ки бо ёрии он номхой чинси зан сохта мешуданд, замс ‘замин’ <*zam-ci-, ср. язг. zamc, шүғн. zimc’қисмати замини шудгор’, сарс пойафзоли кухнаи поймолшуда’ <*cap-, camb-‘қад кардан’, ср. язг. сарснавъи пойафзол аз пусты хом, афғ. caplay ‘шиппак, кафши сабуки занона, рас ‘поруи гусфанд’, эхтимол, <*paci-(?) ё *pasci-(?), шүғн, руш, рош, raxc, афғ. pica, риса ‘саргини ҳайвони хурд’farc ‘гусфанд, ниг. в. к. дарв. far’, қисир (оиди ҳайвони ширдор), bomic-навъи пашишаи хунхұр ‘<*upa-masa-ci-, ср. афғ. mес’пашиша, гандуми қуфташуда дар хирмангоҳ баъди бод додан’ <*spaci-, ср. язг. sepin’андохта пур кардан, шүғн, руш, sipen, барт. sipon’пур кардан, *spa(i)-(?), saj ‘сиёх, чойе, ки бояд*[sovj]<*syava-ci-, ср. ав. syava-‘сиёх’, yaravjak*[y(a)ravj+ak-u дер] ‘шикасташуда’ мешуд.

Мудили заданоки *-aci>в. к. пасвандҳои –aj, ic, ij: язг. ej/c, -aj, шүғн. i3, хуф. -e3, руш. -e3,: xaraj ‘зан’ <*x^ahar-ci-‘хоҳар’ср. типологи вах. xуynan ‘зан’ <*xуу+nan, ’харфй. ’хоҳар-модар’, xaraj’хари модина. <*xara-ci-‘хари наррина’(аз рўи овоз ин калимаҳо дар худи забони ванции кухан шояд каме фарқ мекарданд, ниг, ба маводҳои М. С. Андреев ва В. А. Лившитс [Андреев-Рұйхат] хаг ‘хоҳар’(бо диариктикаи маҳсус дода мешавад);tamaj ‘намнок’, sikalvaj’бетачриба’, xargij-‘номи маҳалл, уамij/c ‘замини шудгор’, zalic-‘номи парранда, язг. zarazg, шүғн. zarij3, руш, барт. zare3’кабки кўхӣ’, <*zaraci-‘сурудхон’[ГОЯШ, §32], palic’лаб’, дар натиҷаи мематеза аз *lap(a)-aci ‘лаб; шүғн. lafc ‘лаби(ҳайвонот), ’вах. lafc’лаб’, <*u-e* leb уамиc’замин’, rafij-номи худуд, xafij, tar xawij’навъи себ.

Ҳамчунин нигаред сохташавии шакли кухнатари чинсияти занонаро, ки бо ёрии пасванди –ie аз асосҳои пасвандии қадима сохта мешаванд: Xargij-номи маҳалл <*xara-ka+-ic(?) ‘(чой)-и калон, васеъ; инчунин мисоли аз ин ҳам қадимтар, ки дар ин ҷо ҳамин пасванд бо калимаи иқтибосӣ пайваст мешавад. Galavanic-номи маҳалл (агар аз точ. qola-bon, ҳарфй, ’ғилабон’)чойи ғаллабонӣ’(яъне чарогоҳ). Баъдтар –ij, эхтимол алоқаашро бо чинс гум кард, ниг. farij’додар’гахиј’риш’.

Ба пасванди эронии бостони *aci (ба а-и дароз) аз рўи қонуният ҷузъи пасвандии забони ванции кухан-Ос иртибот дорад (мутобиқан бо язг. -eclj, -aj, шүғн, барт, рош. -e3, руш. -e3(c), ҳамчунин нигаред ба намунаҳое, ки решашиносиашон муайян нест: xoloc’кампир’, xafoc ‘кўршапарак’.

Пасванди *-(a)>(a)n(язг. -on, шүғн. -in, барт, рош-on) низ аз корбурд уфтода , бо асоси зерин пайваст шуд: uyan сипор’ <*uqqa-na-, язг. you’юф’, хинд. қ. diدا-, kain ‘чашма, сарчашма’ <*ka-na-, ав. xap-, ха, хинд. қ. kha-, суғд. ман. x’х, язг. xeh-‘ об’, raing ‘роҳ’, <*rav-na, ав. raivya -, хинд. қ. rathya-, xamban/xanban ‘чой барои гандум, ’сандуқи гилий’ <*xambana-, ав. xumba-‘тубак’, ’давр, ’xamban, сар. xamba/ok, вах. xembak ‘чой барои гандум’, сандук барои орд’, kuturban –‘тудай барф, ’хонае, ки бо барф пӯшонда шудааст ‘<*kat-rub-ana- ‘хонаи бо барф пӯшондашуда’. Ҳолатҳои мураккабшавии пасинро муқоиса намоед: *-an бо пасванди-ка. Puturbang ‘даровардани барф ба хона, барфтұда’ *[puturbang]<* Pati-rup-ana-+ka, * gaup-, *rup-, ниг. руш, барт. rub-, шүғн, rub-руфтани барф, руш, хуф. rubi3’тоза кардани барф’. В. к. -wurom ‘асп, аспи нар, аз рўи овоз -ом, шаклашро ба сурати *-ана давом медиҳад: *-ana: <*barana-, суғд. ман. -Brn<*barana-‘баранда, ’ҳайвони саворий; язг, varaq ‘асп.

Дар маводи бозмондаи забони ванции куҳан инчунин боқимондаҳои формантҳои зерини забони эронии қадим мушоҳида мешаванд: *-vara, *-vala ё *-bara [ОИЯ 1987, 405]; >в. к. -dun, -dun, -dan bolaydun/ beloydun ‘ченаки ғунҷоиш, зарфи сабадмонанд барои орд ё донагӣ’, maydan ‘сабаде аз шоҳаҳои бед дар шакли қӯза’, budun –‘хонаи хирс’ (эҳтимол, шакли татаббӯи buh ‘чизи бад’+ -dun).

Бозмондаҳои пасвандҳои забони эронии қадим, *-tra>*[c]-(с-дар рӯйхатҳо)дар мисолҳои зерин дида мешавад: dufc *[dufc]’хорча, ’часпак’ <*dab-tra-, valwoc –каххона; дар қисми дуюм-w/voc *[voc]<*vastra-<vastra-(?)’гиёҳ; toc’шаб’*[toc]<*tatra-<*tamtra-‘торикий’, varwec’чорбоғ’, *[vrec]<*brai-tra-‘нӯѓ’, ’теғ’.

Маълум аст, ки барои pursur ‘аз гурӯснагӣ мурдан’ метавонем шакли <*pari –susdra-, saud-‘гурӯсна мондан’-ро бо рефлекси *ера дар шакли в. к. -в. -г. пешниҳод намоем.

Ба сифати топоформантҳо шаклҳои зерин истифода шудаанд: *qatu->в. к. -got/d. Torgod, pustegot, Durgot, Xargot, Bregot, Gandot, *xsa(y)-vra>в. к. ser:Torser, Tagser ва формантҳои марбута танҳо дар забон ва лаҳҷаҳои минтақаи Бадаҳшон: -хагр [Эделман 1975, 52; Додихудоев 1975, 136-145] мушоҳида мешаванд: Texarv, Medexarv, Roxarv, Bicxarvak.

Аз бозмондаҳои хос барои забонҳои помирии шимолӣ форманти -ort, (дар забони шӯғнонӣ ва бартангӣ-калимаҳои ҳолатӣ бо -urm, дар забони язгуломӣ –шаклҳои феълиҳолӣ бо-arm) ва-mij-пасванди ҳол (шӯғн. -mej, рош. -mij)[ОИЯ 1987, 331, 400] дар xandormiq ба назар мерасад: [xandorm+суф-iq]’хандонрӯ аз феъли *[xand]’хандидан’, (дар гуфтугӯҳои ванҷӣ xandorон-‘хандонидан’), taxmij*[tafmij(?)’гарм’.

Дар тафовут бо пасвандҳои безадай куҳна дар забони ванции куҳан ҳамчунин -к, -q, -c, -j, боқӣ монда, бо асосҳои вариантҳои зададори онҳо пайваст шуда -ic, -ij, -os, -ak, -ok, -uk. ва сипас дар раванди калимасозӣ идома ёфтаанд. Бо таваҷҷуҳ ба далелҳои соҳта шудани калимаҳои нав ба воситаи ин формантҳо аз асосҳои пасвандии куҳнатаре метавонем мутмайн шавем, ки да натиҷа дар забони ванции куҳан пасон пасвандҳои мураккаби навъҳои зерин роиҷ гардидаанд:

č -čuk <*-či+-uk), -ček (<*-či+-ik), ки ҳангоми ҳосилшавии номҳое, ки сифатро нишон медиҳанд истифода шудаанд: tarcik’чавон’<*tarna-ci+uk, ср. язг. teren-дар композит бо terenjewon’духтари хуб’, torek’фарки ҷар’<*tara-či+-ek’боло’, nîcк ‘кунҷ’тараф , канор, <*na(h)i-či-ka-<*nahi-či;skančik’пучоқи чормағз, <*skand-či+ik, ska(n)d-‘инчунин ниг. ба ҳосилаи куҳнатар safolcuk ’пучоқи чормағз’, донаки зардолу’ аз тоҷ. safol. ’сафолак’ fencikak ‘ҳик-ҳиккунӣ, lufchuk тарошай нимсӯҳта, ср. тоҷ. laxsa –тарошай нимсӯҳта (эронии шарқӣ, иқтибосӣ): kundalochuk ‘навъи бутта.

-Kin (-k+-in), -gin, (-g+-in), -jak(j+ah), -jik (-j+-ik), номҳои нисбии ҳосилшуда: narkin ‘паррандаи наррина’<*nara-ka+-in, motkin <*mataka+-in ‘паррандаи модина’, metkin-‘кайроқсанг’, padavdagiñ ‘часпак дар хона, ’хона дар поёни қишлоқ ё маҳалл’<*upra-dav-ta-ka+-in, sibjak –‘сабади бедӣ барои ҷӯҷаҳои кабк’, <*sapat-ci+-ak, ср, руш, барт, рош. sept, sopt. [EVSh, 75], beguvjik-‘такҳона’<*upari-дав(а)-ка+-ik, ср. в. к. taqberuvjik-низ ҳамчунин.

Ҳамчунин муқоиса шавад форманти -qnik(<*-ka-na+-ik), ки дар гӯиши ванции забони тоҷикӣ каммаҳсул буда, бори севум шакли мураккаб гирифта, сифатҳои манфири ифода мекунад: bugnik, (тоҷ, адабиётӣ buginak)’буғинак, ’xorgnik, тоҷ, дар гуфтугӯҳо xorsgnik-‘хоришак’, shupushgnik-‘шабушкин.

Вале ин формантҳо, ки дар натиҷаи синтези пасин, пайдо шудааст, ба эҳтимоли зиёд, дар давраҳои баъдӣ ҳамчун унсурҳои бозмонда амал карда, дар ҷараёни калимасозӣ ширкат накардаанд.

Пасванди сермаҳсули в. к. -in(аз афташ, <ерк*-aina), ки бо ёрии он вожагони нисбӣ соҳта мешуданд, метавонист зери таъсири забони тоҷикӣ ва забонҳои помирии дубора фаъол гардад: shaxin-‘нахӯдӣ’, gnagin –‘равгани чормағз’. Дар таркибҳои қадима ин формант тавонист лексикализатсия шавад: padavdagiñ-‘часпак дар хона’; narkin-‘паррандаи наррина; modkin-

Мұхакқик

‘парандаи модина’, metkin –‘қайроқсанг’, polcin-‘аз шохчаҳо бофташуда’. Дар тасбити вандҳои -ij, -ič, -oј дар забони ванҷии кӯҳан ҳамчунин дигар забонҳои помирӣ метавонистанд таъсиргузор бошанд, зеро ки дар онҳо бо ёрии пасванди шабеҳ қалимаҳое соҳта мешаванд, ки мансубият ва таъйинотро нишон медиҳанд.

Ба қатори пасвандҳои нисбатан пасин ва сермаҳсул метавон пасвандҳои зеринро дохил намуд, ки шабеҳи пасвандҳои забонҳои дигари помирӣ ва низ гӯишҳои тоҷикии Бадаҳшон мебошанд:

-ak – пасванди тасғирий, бояд таҳти таъсири бевоситаи забонҳои эронии ҳамсоя фаъол гаштани шаклҳои аслии ванҷии кӯҳани -ak(<*aka-)oganak ‘паноҳгоҳи бузҳои кӯҳӣ’, sibjak’сабад’, ниг, язг. sebj, вах, sapt’сабад’, viducak-‘гунчишк’, шуғн. wibik-‘гунчишк’, yulpisak-‘табақча’, fiyk-‘бели чӯбин’, ниг, вах, fiyk-анам. ’шона’, jalak-‘тортанак’. Bajgak-‘чавонписар’, finchikak-‘ҳиқ-ҳиқкуни’ сурат гирифта бошад.

-ik – пасванди тасғирию навозиш, ки дар ҳамаи забонҳои помирӣ густариш ёфтааст:nanik-‘модар’, chashik-‘барк’, kirjik-‘гунчишк’, jougin-‘караҳши себ’, ҳангоми j/zoyar-‘ҷоғар’, pelevik-‘чароғпоя’, фатила’, wakik-‘набера’, yakik-‘гирифтан’.

-ek – пасванди тасғирию таҳқирий, ки дар ҳамаи забонҳои помирӣ ва гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ густариш ёфтааст: kaplek-‘фартут’, vaydek-‘маҳлуқи ягон ривоят, навъи ачина’, bebek-‘фарёди хурӯс’, layek-‘навъи шафттолу’, novaxerendek-‘пасмонда’, uahrek-‘камакақ’.

Пасвандҳои бемаҳсули -oq, -iq, -eq, -iq, ки дар баъзе қалимаҳо, шояд дар қалимаҳои иқтибосӣ аз дигар забонҳои эронии шарқӣ, ба назар мерасад: lamyašoq-‘кухна’, ҳангоми ‘lamaš-‘танбал’, šiltamšuq-‘дуруғгӯ, мугамбир’, rindoq-‘ҳароб’, ’тарошидашуда’, *ra(n)d-‘тарошидан’, xoçuk-‘таҳмондаи себ’, ниг. руш. xoč, шуғн. xič ‘пораҳо’, turṣuq ‘фарбех’, xandormiқ-‘ҳандонрӯ’.

Ба ҳамин тарик, натиҷагирий аз пажӯҳиши соҳтори дериватологии забони ванҷии кӯҳан, ки аз тарикӣ бозсозии фонетикию фонологӣ сурат гирифт, моро ба ҷунин ҳулоса бармеорад, ки забони таҳқиқшуда дар ташаккули гӯиши тоҷикии водии Ванҷ ба сифати омили субстрат нақши муҳиммэ бозӣ кардааст.

Адабиёт:

1. Андреев М. С. О таджикском языке настоящего времени // Материалы по истории таджиком и Таджикистана. – Душанбе, 1945. – 66 с.
2. Андреев М. С., Пещерева Е. М. Ягнобские тексты: С приложением ягнобского-русского словаря, составленного. – М.: - Л., 1953. – 391 с.
3. Зарубин И. И. К списку памирских языков. // Доклады Российской АН. Серия В.П, 1924. – 141 с.
4. Офаридаев Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза. Лингвистический анализ. – Душанбе: 1991. – 17 с.
5. Розенфельд А. З. Ванджские говоры таджикского языка. – Л., 1964. – 169 с.
6. Растворгueva В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. – М.: Восточная литература, 2015. – 415 с.
7. Снесарев А. Е. Восточная Бухара. – СПб.: 1906. – 40 с.
8. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. – СПб.208.-478с.
9. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений.М,1982. 168с.
10. Эдельман Д.И. Ванджский язык.// Языки мира. Иранские языки. Т.111. Восточноиранские языки.М, 2000. 267-389с.
11. Эдельман Д.И.Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Фонология. М.231с.
12. Morgenstierne G Etymological Vocabulary of the Shughni Group Wiesbaden, 1974. 119с.

Калидвожаҳо: қалимасозӣ, вандҳо, қалимасозии вандӣ, забони ванҷии кӯҳан, гӯиши ванҷии забони тоҷикӣ, бозсозии соҳторӣ, морфемаҳои қалимасоз, пасвандҳо, забонҳои помирии шимолӣ, сермаҳсул, каммаҳсул, бемаҳсул, ҷинсияти грамматӣ, эронии бостон, формант, бозмондаҳо.

Аннотация

АФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В СТАРОВАНДЖСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ВАНДЖСКИЙ ГОВОР ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Старованджский язык, который употреблялся примерно сто лет назад в регионе нынешнего функционирования ванджского наречия юго-восточного говора таджикского языка и не оставил нынешнему поколению письменное наследие, как субстратный язык имеет огромное влияние на этот говор. Одним из важных элементов такого влияния являются реликты старованджского словообразования в ванджском наречии таджикского языка. Судя по сохранившим материалам, аффиксальное словообразование сыграл основную роль в структуре словообразования старованджского языка, где наиболее продуктивными были суффиксы, которые по происхождению отнеслись к древним и поздним суффиксам. Древние суффиксы исторически являются аналогами соответствующих суффиксов в северопамирских языках. Более поздние суффиксы образовались на базе исторически самостоятельных слов или аффиксоидов. В системе суффиксального словообразования современного ванджского говора прослеживаются остатки древних восточноиранских форм суффиксов. Таким образом, на примере ванджского наречия можно говорить о влияние языкового субстрата на развитии юго-восточного говора таджикского языка.

Ключевые слова: словообразование, суффиксы, словообразовательные, древний, старованджский язык, ванджское наречие таджикского языка, структура, словообразовательные морфемы, северопамирские языки, продуктивные, малопродуктивные, непродуктивные, грамматический род, древнеиранский, формант, реликты.

Annotation

WANDI WORD FORMATION IN THE OLD WANDZHI LANGUAGE AND ITS INFLUENCE ON THE WANDZHI DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

The language of the ancient Wanji, which about a hundred years ago in the area of today's, use of the Vanj language, did not leave a written trace. Most likely, the main ways of word formation in the ancient Wandi word Formation and complex education. Relatively low and productive suffixes may include the following suffixes, similar to those of other Pamir languages as well as Tajik dialects of Badakhshan. Word Formation with wands was one of the most productive ways of word Formation. The dialechronic approach allows one to study the process of development and formation of the final components of the ancient language, Wanji, which are generally reflected in their consonant pronunciation, and due to a decrease in the productivity of historical suffixes, they are replaced by other suffixes.

Key word: Word-formation, vands, word-formation, vandi, ancient, Vanji language, Vanji dialect of Tajik language, structural reconstruction, word-formation morphemes, suffixes, northern Pamir languages, high-yielding, low-yielding, unproductive, grammatical gender, ancient Iranian, formant, remnants.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бачабекова Хушнуда, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики ҶДТОТ ба номи С.Айни.

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Бачабекова Хушнуда, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айни.

About the author: Bachabekova Khushnuda, master student in the department of tajiklanguage Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni.

**ТАРЧУМАИ ФОРСИИ “ҚҰРЬОНИ ҚУДС” ЯКЕ АЗ НАХУСТИН НАМУНАИ ОСОРИ ЗАБОНИ
ФОРСИИ ДАРЫ**

Забони форсай яке аз забонҳои қадимтарини дунё мебошад, ки ин забон таърихи зиёда аз сехазорсола дорад. Ва инчунин забони форсай аз машҳуртариң забонҳои дунё ба шумор меравад, ки бо ин забон асарҳои зиёди таърихӣ бокӣ мондааст, ки аз қадимӣ ва аз таърихӣ дуру дарози ин забон гувоҳӣ медиҳад. Чун дини ислом дар асрҳои VII-VIII мелодӣ зуҳур кард, мардуми форсизабонон ин динро пазирафта ва яке аз пешкадамтарини пайравони ин дин ба шумор гардиданд. Ва пеш аз дигар қабилаҳо ба омӯзишҳои ин дини бузург бештар бо ду забон яке арабӣ ва дигаре форсай таълим дода мешавад. Дар ҳамон ибтидои пазириши ислом форсизабонон ба таълимоти ин дини бузург пардохта ва аз Паёмбари ислом (с) иҷозаи тарҷумаи Қуръони қаримро гирифтанд, ки он Ҳазрат (с) ба онҳо иҷозаи тарҷумаи ин китоби бузурго дод. Ва аз ҳамон лаҳзаҳо ба тарҷумаи ин китоби беолоиш пардохтанд, ки ин ба пешрафта ва таърихӣ кӯҳан доштани ин забон гувоҳӣ медиҳад, ки шояд ҳамин тарҷумаи Қуръони Қудс аз ҳамон замони аввали ислом бокӣ монда бошад. Ва сабаби номгузории ин тарҷумаи Қуръон дар он аст, ки сурай “Фотиха” ва 113 ояти сурай “Бакара”, ва аз кисми охираш бошад қарib 20 сурай кутоҳ дарёфт нашудааст, то ки номи мутарҷим он ва ё номе ки ба ин китоб гузашта шуда буд муайян кунанд. Бахри ҳамин сабаб номи ин Қуръони тарҷумашударо ба ҳамон номи мавзеъи ёфтшуудааш гузаштанд, ки онро Қуръони Қудс ном мебаранд. Ва ин тарҷумаи Қуръон аз истеъдоду маҳорати форсизабонон ва пешрафтаву тавсияи забони форсай гувоҳӣ медиҳад, ки ин гуна кори мухим ва бузург аз истеъдод ва густурда будани забон вобастагии мухим дорад. Дар ин тарҷумаи Қуръон холо вежагиҳо дида мешавад ки дар дигар асрҳои бъаъди аз ин он гуна вежагиҳо дида намешавад. Яке аз вежагиҳояш ин аст ки дар ин тарҷума вожаҳое истифода шудааст, ки дар дигар асрҳо дида намешавад ё камтар ба назар мерасад. Ва дигаре аз вежагиҳои ин китоб дар он аст, ки қалимаҳое истифода шудааст, ки тамоман ба дигар забонҳо робита надорад. Ва мутарҷим чунон маҳорати худ ва бойгарии забони форсиро аз ҷиҳати серкалима буданашро чунон нишон додааст, ки қалимаҳои гайри форсии дарӣ хело кам ба назар мерасад. Инчунин бисёрин он вожаҳое, ки дар ин китоб истифода шудааст айни ҳол мо онҳоро мавриди истифода медиҳем. Ва бисёр кам аст он қалимаҳое ки то ба ҳол мо истифода намебарем. Зеро ин гурӯҳи андаки вожаҳо дар асрҳои гузашта ба сабаби табадулотҳо ва мушкилотҳои забони пеш омадан аз байн рафтанд ё ба тарзи дигар табдил ёфтанд. Забони форсай дорои гунаҳои зиёде мебошад, ки баъзе бар дигаре фарқиятҳои хело бузург дорад. То андозае байни гунаҳои забони форсай фарқияте вучуд дорад, ки ахли дигар гунаҳои забонӣ он вожоҳоро бисёр ба мушкилӣ мефаҳманд ё тамоман муайян карда наметавонанд, ки ин вожа ба қадом гунаи забони форсай дохил мешавад.

Аз ҳамин қабил вожаҳо дар тағсирҳои Қуръон вучуд дорад, ки вожаҳои як тағсир ба вожаҳои тағсирни дигар ба кулӣ фарқ мекунанд. Масалан, дар “Тағсирни Табарӣ” як вожае истифода мешавад, ки дар Тағсирни Сӯрободӣ ва “Қашғул-асрор” ихтилоф дорад. Ва дар дигар тағсирҳо ва тарҷумашои Қуръон чунин мушкилиҳо вучуд дорад, ки гоҳо муайян карда намешавад, ки ин вожа ба қадом гунаи забонӣ тааллук дорад. Ва ҳатто дар тарҷумашои Қуръон дар баъзе суроҳо чунин вожоҳое оварда шудааст, ки дар ҳар тарҷумае бингарӣ бо вожаҳое оварда шудааст, ки бо яқдигар тамоман мувофиқат намекунад.

Чандгунағии забони ин тарҷумашои намоишгари гунаҳо ва гӯишҳои забони форсай ва намудори бардошт ва идроки ҳар мутарҷим аст аз луготи қуръонӣ ва баробарҳои онҳо дар вожаҳои маҳаллӣ дар давраҳои нахустин (аз оғоз то қарни ҳафтуми ҳичрӣ) ба шумор мераванд.

Пажӯҳиш дар осори ин давра ҳам аз нигоҳи баррасӣ ва шинохти гунаҳо ва гӯишҳои забони форсай фаровон арзиш дорад ва ҳам метавонад барои даст ёфтанд ва расидан ба як тарҷумаи дақиқи Қуръон, ки акнун дар даст надорем, моро ёрӣ кунад.

Бо баррасӣ ва пажӯҳиш дар мутуни мавҷуд ба мөърҳое даст метавон ёфт, ки ба ёрии он ба маҳалли таълиғ ва китобати ин матнҳо пай бурд ва то андозае нешонаҳои бегумон метавонад натиҷаҳои судмандеро дар бар дошта бошад:

1. Ба фароҳам овардани як атласи гӯиши иносиӣ ва гунашиносӣ кумаки фаровон мекунад.
2. Виростани матнҳои форсиро осон мекунад.
3. Барои таҳия ва фароз овардани фарҳангӣ таърихии забони форсай лозим аст.
4. Дар пажӯҳишҳои сабкшиносӣ саҳми гунаҳои забонӣ ва гӯишҳоро дар тағовутҳо ва ихтисосҳои даврае равшантар ва беҳтар нишон медиҳад.
5. Ба дарки мағоҳим қироати дурусти бархе аз вожаҳои матнҳои забонҳои иронии миёна кумак мекунад.

Дар бозсозӣ ё соҳтани вожаҳои тозае барои донишҳои гуногун моро ёрӣ мекунад ва дар бисёре аз маворид забони форсиро аз ба кор гирифтани вожаҳои бегона бениёз мекунад.

Агар раванди шаклгирии забонҳо ва гунаҳо дар тамоми онҳо яксон бувад ва ҳамагӣ мерасиданд, мешуд ба сурате қатъӣ ва дақиқ забони таълиғ ва таснифи мутуни мутаъаллиқ ба ин гунаҳоро мушаххас кард. Вале чунин нест, бархе аз забонҳо ё гунаҳо дертар ё қундтар дигаргуниро оғоз кардаанд ва бархе

зудтар дар ин раванд қарор гирифтаанд.

Барои мисол метавон гуфт ин таҳаввул метавонад дар гунае аз забон аз миёнаи қарни аввал шурӯй шуда бошад ва дар гуна дигар дар миёна ва ё поёни қарни дувум; ва яке аз ин ду гуна, зудтар ё дертар аз дигаре метавонад ба раванди шаклгирин забони меъёр бипайвандад. Замон ва муддати маълумеро барои ин раванди шаклбӣ наметавон муайян кард.

Гунаи забонии Носири Хисрав метавонад намунаи хубе барои ин таъхир ва кундӣ бошад. Носири Хисрав беш аз ним қарн пас аз Фирдавсӣ ва Фарруҳӣ мезистааст, вале вожагон ва наҳви забони ў бо Фирдавсӣ ва Фарруҳӣ ноҳамхонии фаровон дорад ва дар санчиш бо забони роиҷи замон ба истилоҳ осори кӯҳнагӣ ва дерина будан дар он намоён аст. Бино бар ин шояд битавон гуфт, ки гунаи забонии Носири Хусрав аз ҳамон гунаҳо аст, ки бо таъхир ва ё бо ҳаракати кундтар ин равандро дунбол мекардааст.

Ин кундӣ ва ноҳамравии гунаҳо ва забонҳо метавонад ба дaloили гуногун аз ин даст пеш омада бошад: дур будан аз як марказияти сиёсӣ; носоз будани авзоъи иҷтимоӣ; парокандагии ҳавзаҳои ҷуғрофиёни забон; шакл нагирифтан ва ҳамагир нашудани марокизи омӯзишӣ ва фарогирии забон; ва ба таври кулӣ зуд тарҳ шудани ниёзҳои иҷтимоӣни ҷадид дар як ҳавзаи забонӣ, ки ҳоҳ ноҳоҳ таҳаввули он гуна ва забонро дер ва зуд мекунад.

Дар пажӯҳишҳои матншиносии форсӣ, пажӯҳиши гунаҳои забонӣ ба унвони як омили муассир шинохти матн набудааст, аз ҳамин рӯй ташхиси замон ва кӯҳнагии матн ба унвони мизони корбурди вожаҳои ношинохта ва ба истилоҳ кӯҳна ва соҳторҳои дастурии он қарор доштааст. Бино бар ин дар таъйини замон ва давраи бархе аз мутун бо чунин ороъ ва ақоиде рӯ ба рӯ ҳастем:

Идуворд Бровн зимни баршумурдани порае аз ихтисосҳои расмулхаттию дастурӣ ва низ бархе аз вожаҳои тафсири Қуръони Мачид, Тафсири Кимбриҷ, рӯзгори таълифи ин асарро муқорини таълифи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ медонад.

Мусаҳҳехи муҳтарами ҳамин тафсири Қуръони Мачид (Кимбриҷ) дар бораи он чунин навиштааст:

“Шеваи ниғориши китоб, лугат ва таркибот, ки хонандай ошно ба таҳаввули забони форсиро ба ҳудуди тақрибии таълифи китоби раҳнамун мешавад” [1, 3].

Устод Менӯй дар муқаддимаи Тафсири Қуръони пок навиштаанд:

“Бо таваҷҷӯҳ ба ҳусусиёти расмулхаттию наҳвӣ ва сарфӣ ва назори онҳо ҷизе роҷеъ ба замони китобати нусха ва замон ва маҳалли таълифи китоб метавон ҳадс зад, китобати ин матн ба эҳтимоли қавӣ қабл аз ҷаҳорсаду панҷоҳи ҳичрӣ аст. Таълифи китоб ҳамъаср бо кутуби авоҳири қарни чаҳорум ва авоили қарни панҷуми ҳичрӣ аст...”.

Шодравон дуктур Аҳмадали Рачоӣ дар бораи шумораи ҷаҳори оstonи кудс, матне порсӣ аз қарни чаҳоруми ҳичрӣ навиштааст: “...аммо кӯҳнагии вожаҳо, фаслҳо ва васлҳо навъи таркибот, адот ва ҳуруф ва пасванду пешвандҳо ва услуби сухан аз ин ҳад қадиму қадимтар менамуд (қарн 706) хосса, ки шабоҳате дар шеваи ниғориши байни ин тарҷума ва тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”, ки дар нимаи қарни чаҳорум навишта шудааст, машҳуд буд”.

Устод Менӯй дар бораи бахше аз тафсирии кӯҳан чунин гуфтаанд:

“Аз ибтидо ба назари бандони чунин омад, ки сабки иншои ин тафсир ба он тафсири Қуръони Мачид (нусхаи Кимбриҷ), ки марҳум Бровн муаррифӣ карда буд, шабоҳате дорад... маъа ҳозо ҳанӯз ба ин ақида мұйтакадам ҷорсади ҳичрӣ шудааст”.

Дуктур Ҷалол Матинӣ дар боби рӯзгори ниғориши Панди пирон навиштааст:

“Услуби ниғориши китоб низ аз ин ҳақиқат ҳикоят мекунад, ки “Панди пирон” зоҳирان бояст дар қарни панҷуми ҳичрӣ таълиф шуда бошад ё нависанде пас аз қарни панҷум ба шеваи ниғориши мутадовил дар қарни панҷум онро ба риштai таҳrir дароварда бошад”.

Шодравон Баҳор дар муқаддимаи Таърихи Сийистон навиштааст:

“Далели равшантар аз ҳама тарз ва шеваи таҳriри китob аст, ки метавон онро яке аз се китobi қадимиин насли форсӣ: “Таърихи Балъамӣ”, “Таърихи Байҳақӣ” ва “Таърихи Гардезӣ”, ки феълан маъруфанд, шумард ва балки чунон ки ҳоҳем гуфт таркибот ва луғоту истилоҳоте дар ин китоб ҳаст, ки онро аз “Байҳақӣ” ва “Гардезӣ” ҳам кӯҳнатар менамояд” [4, 34].

Ҳол агар дар таъйини замони ин мутун ба раванди такомулии гунаҳо таваҷҷӯҳ шавад, метавон дарёфт, ки танҳо будан ё набудани порае вожаҳои ношинохта ё талаффузҳои номаъмул ва ё корбурдҳои соҳтории забон наметавонад милоки кӯҳнагии матн бошад; чунончи агар додаҳои таъриҳӣ ва Носири Хусрав нисбат ба замони ў вуҷуд надошт ва танҳо милоки мо вожагон ва суратҳои соҳтории шеър ва забони ў буд, чи басо гумон мерафт, ки Носир шоире аст аз қарни чаҳорум. Ва акси ин сухан ҳам дуруст аст, яъне агар аз рӯзгори тафсири “Точуттарочим” низ огоҳӣ надоштем содагии наср ва маъмул будани вожаҳои ин матн ин гумонро метавонист пеш оварад, ки шояд ин матн мутааллик ба даври мутааххиртар аст, форсиро ба ҳудуди тақрибии таълифи китоби раҳнамун мешавад. Бо таваҷҷӯҳ ба завобити мавҷуд барои шинохтани насли форсӣ дар адвори муҳталиф, ба назари ниғорандай ин сутур, китоби ҳозир дар радифи осори кӯҳани мансури забони форсӣ аст, ки ҳудуди таълифи он ҳадди аксар аз нимаи аввали қарни панҷум таҷовуз намекунад.

Адабиёт:

1. Абдуқодирзода С. Марҳилаҳои нахустини тафсирнигорӣ ба Қуръони карим. Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2019. - №2 (79).
2. Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бурҳони котеъ. – Душанбе: Адиб, 1993.
3. Баҳор М. Таърихи Систон (нусҳаи қадима бо тасҳех). – Техрон, 1936. – 375 с.
4. Сиҳоҳ -ал-фурс. Таълифи Муҳаммад бинни Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ бо эҳтимоми Абдуламин Тоатӣ. – Техрон, 1331.
5. Тӯсӣ Асадӣ. Лугати фурс, ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Саёқӣ. – Техрон, 1336.
6. Тӯсӣ Ҳаким. Абӯ Наср Алӣ бинни Аҳмад Асадӣ. Гаршоспнома, ба эҳтимоли Ҳабиб Яғмойӣ. – Техрон, 1317.
7. Хоҷа Насириддин Тӯсӣ. Асос -ул-иқтибос, ба тасҳехи Мударрис Разавӣ. – Техрон, 1326.
8. Ҳидоят Ризокулиҳон. Фарҳанг анҷуманоро Носирӣ. – Техрон, 1280.

Калидвожаҳо: Қуръон, тарҷума, тарҷумаи форсӣ, забони форсӣ, форсии дарӣ, ислом, забоншиносӣ, дини арзишманд.

Аннотация

ПЕРСИДЕСКИЙ ПЕРЕВОД “КОРАН КОДС” – ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ ОБРАЗЕЦОВ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ НА ЯЗЫК ФОРСИИ ДАРИ

Персидский (таджикский) язык относится к числу древнейших языков мира и имеет более трехтысячелетнюю историю. Поэтому как в прошлом, так и в настоящем, исламские письменные источники изложены на арабском и персидском языках. Персоязычные народы с начала принятия ислама внесли весомый вклад в пропаганде исламских ценностей, а пророк Мухаммад разрешил перевести Коран на фарси, после которого осуществлены несколько переводов Корана, среди которых одним из первых, по видимому, был персидский перевод “Коране Кодс”

Ключевые слова: Коран, переводы, персидский перевод, персидеский язык, фарсии дари, ислам, персоязычные народы, исламские ценности.

Annotation

THE PERSIAN TRANSLATION OF THE "KORAN CODE" ONE OF THE FIRST SAMPLES OF WRITTEN MONUMENTS IN THE LANGUAGE OF FORCIA DARI

Persian (Tajik) language is one of the oldest languages in the world and has more than three thousand years of history. Therefore, both in the past and in the present, Islamic written sources are presented in Arabic and Persian. Persian-speaking peoples from the beginning of the adoption of Islamic values made a significant contribution to the propaganda of Islamic values, and the Prophet Muhammad allowed the Koran to be translated into Farsi, after which several translations of the Koran were carried out, among which one and

Keywords: Koran, translations, Persian translation, Persian language, Dari Farsi, Islam, Persian-speaking peoples, Islamic values.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдзода Сайдаброр, магистранти соли дуюми кафедараи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992988609261

Роҳбари илмӣ: Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Saidzoda Saidabror, Master of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: +992988609261

Научный руководитель: Мирбобоев А.

About the author: Saidzoda Saidabror, Master of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: +992988609261

*Сатторов Нурали Сайдалиевич,
 мұаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносій
 Валиев Чамишед Абдурасулович,
 асистентти кафедраи назария ва амалияи забоншиносій
 Юсупов Алишер Убайдуллоевич,
 донишиңүй соли панчуми факултети филологияи точик*

ТАХЛИЛИ МАСОИЛИ КАЛИМАСОЗЙ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ РУС ВА АВРУПО

Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки калимасозй дар забони точикӣ ҳодисаи нав набуда, балки он ҳанӯз дар даврони бостон низ вучуд доштааст ва фаъолияти хуберо анҷом медодааст, дар замони муосир бошад ҳам калимасозй дар забони точикӣ нақши муҳим дошта, ба воситаи он аз як калима калимаи дигар сохта мешавад ва албатта ин сабаб мегардад, ки таркиби лугавии забони точикӣ бой гардад.

Калимасозй дар забони адабӣ ба воситаи вандҳо сурат мегирад дар забони точикӣ ду намуди вандҳо вучуд доранд, ки яке вандҳои калимасоз ва дигаре вандҳои шаклсоз аст ва ҳардуяшон нақши муҳиммеро дар калимасозӣ иҷро мекунанд.

Дар усули морфологии калимасозии исм пасвандҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Вазифаи асосии ҳар як пасванд ба он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи сохтааш чӣ маъно мебахшад [2, 110].

Масалан, пасванди **-гар** дар исмсозӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун дорад: **шишагар, шамшергар, ҷармгар, сӯзангар, суратгар, ҳалвогар, оҳангар, наългар, мисгар**, ва ғ. [2, 111]

-Ҳай дареғ, сад дареғ, заводҳои **ҷармгарӣ** магар аз дастам мераванд, - гуфта афсус мөхӯрд ва Иван ҳам бо шунидани овози буғи роҳи оҳан, ки коргаронро барои ғун шудан ҷеф мезад, як косаи дигар оби хунук нӯшида, аз маҷлис баромада рафт [8, 126].

Бо пешванд сохта шудани исм дар забони точикӣ ҳарактернок набуда, дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар исмсозӣ танҳо як пешванди **-ҳам** дида мешавад. Масалан, **ҳамроҳ, ҳамсоя, ҳамчинс, ҳамхона, ҳамсин** ва ғ. [4, 159]

Дар бозорча, ки ягон сад қадам, дурттар, дар рӯ ба рӯйи айвони ҷойхона будааст, танҳо панҷ-шаш зану як муйсафед ва як бачаи таҳминан **ҳамсинни** худамро дидам. [7, 26]

Калимасозӣ як қисми забоншиносист, ки соҳти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ меъёр ва усулу қолабҳои муайянни калимасозӣ дорад, ки таъриҳан ташаккул ёфта, дар баробари пешравии ҳаёти ҷомеа инкишоф мейбанд. Тарзу қолабҳои калимасозӣ то андозае устуворанд, ки дар давоми садсолаҳо тағиyr намеёбанд ва дар асоси ҳамин қолабҳо калимаҳои нав ба миён меоянд ва таркиби лугавии забонро ғани мегардонанд. [6, 17]

Дар масъалаи калимасозии рус низ муҳакқиқони зиёде кор ва фаъолият кардаанд, масалан: Д. Э. Розенталь ва Земская Е. дар забоншиносии муосири рус дар китобхояшон қарib тамоми масоили калимасозиро овардаанд.

Дар забони русӣ ҳам, калимасозӣ ба воситаи пешванду пасванд ва миёнвандҳо сурат мегирад, ки онҳоро дар якҷоягӣ морфемика меноманд.

Морфемика – илмест, ки таркиби калимаро меомӯзад [3, 4].

Морфема - ҳиссай хурдтарини тақсимнашавандай маънодори таркиби калима аст: **уч-и-тель-ниц-а** – муаллима, **красн-оват-ый** - сурхтар

Дар забони русӣ морфемаҳо ду намуд мешаванд решагӣ ва вандӣ

Морфемаи решагӣ – он қисмати калима ки маънои асосӣ дар он аст морфемаи решагӣ ном дорад мисол: **лес-чангал, лес-ной-чангалӣ лес-ник-чангалбон лес-оруб-** чангалбур.

Вале дар калимасозии забони русӣ баъзан калимаҳое пайдо мешавад, ки факат аз як решаша иборатанд, яъне ин гуна калимаҳо дар таркибашон на пешванд ва на пасванд қабул мекунанд масалан: **ты** - ту, **вдруг** - ноҳост, **вчера** - дируз, **здесь** - дар ин ҷо

Пешванд – қисмати калимае ки пеш аз решаша меояд пешванд ном дорад.

Мисол: **пред-рас-светный** - пеш аз тулубъ,

Пасванд - қисмати калима ки баъд аз решаша меояд пасванд номидад мешавад **молод-ость** - ҷавонӣ, **глуп-ость** – беақлӣ [3, 4].

Шамси Қайси Розӣ бошад ҳусусиятҳои калимасозию шаклсозии қарib ҳамаи пешванду пасвандҳо, бандакҳо, ва пайвандаку пешоянҷоро як – як тавзех медиҳад, ки ин ҳама дар маҷмӯъ асосҳои илми калимасозии забони тоҷикро ташкил медиҳад. Бисёр ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки

Мұхаққиқ

мұхаққиқ ұтто хусусияти пасванд оид ба калимаи **об** – ро таъкид карда, ҳамчун калимаҳои мураккаб мисолхоро овардааст: **дұлоб, күлөб, селоб, гарқоб, гирдоб, захоб, сароб, буноб, шұроб, поёноб, тезоб, күроб, зардоб, хуноб, симоб, сапедоб, хушоб, дұшоб, китъаоб**, [12, 15].

Равзани хонаи мо қашм ба роҳи хатар аст,
Мавчи **селоб** ба вайронии мо меҳандад.саҳ .[11, 362].

Чу ишқ ояд, кучо осори ақли зуфунун монад
Бале, **селоб** чун зүр оварад, ҳошок чун монад? .[11, 111].

Пасванди -а дар аввалин сарчашмаҳои забоншиносии замони шұравии точик ҳамчун пасванди калимасоз, сермаъно, серистеъмол, муштараквазиға ва сермаҳсул таъкид гардидааст. Ин пасванд таърихи қадима дошта чун калимасоз дар сарчашмаҳо зикр гардидааст.

Пасванди мазкур дар забони точикй чанд тариқа истеъмол мешавад. Масалан, дар охири феъли замони гузашта омада сифати феълі месозад; **рафт+а, омад+а, расид+а, гузашт+а, бархост+а, барчаст+а ва дигархो** .[9, 25]

Гар баҳри тамаъ омадай пеши дари ман,
Лаб во макуну дур бирав аз назари ман.
Ман чун ту падарсұхтаеро нашиносам,
Бархоста аз гүр ҳам ояд падари ман. .[5, 164]

Пешванди - **under**. Пешванди -sub дар бештари мавридхо муродифи пешванди - under ба шумор меравад. Баромади ин пешванд пешоянд аст. Он ҳамеша пеш аз исмҳои мушаххас омада, муносибати макониро ифода мекунад, ба мисли пешояндҳои точикии **дар поён, дар таг**. Чунончи: undermined - چудошавӣ, underaction - ѡқеа (эпизод), underappreciated - беарзиш, undercritical- зери танқид. [13, 65].

Мо гуфта наметавонем, ки калимасозӣ танҳо хоси забони точикй аст, чигунае ки аз мисоли боло маълум шуд калимасозӣ дар забони англисӣ низ хуб ба назар мерасад дар забони англисӣ ҳам калимасози ба воситай пешванд ва ё пасванд сурат мегирад дар инчо барои мисол худи пешванди – **under -ро** меоварем, ки ин пешванд баромади пешоянди дорад, яъне дар аввал пешоянд будааст ва бо мурури замон ба пешванд табдил ёфтааст, пешванде ки тобиши макони дорад. **Under the high trees – таги дараҳтони баланд** [1, 234]

Кӯчабоги зулф агар поён надорад, гӯ, мадор,
Метавон рафтан ба мижгон ҳар кучо дил меравад [10, 206].
Расид агарчи ба поён чу шамъ гиряи ман,
Зи ашку оҳ сипоҳе, ки доштам, дорам [10, 395].

Хулоса, калимасозӣ қаріб дар ҳамаи забонҳои дунё ба назар мерасад албатта дар ҳар як забон бо қавонини маҳсуси худи ҳамон забон калимасозӣ сурат мегирад, масалан дар забони точикй пеш аз ҳама ба воситай вандҳо сохта шудани калимаҳо яке аз роҳҳои серистеъмолтарини калимасозӣ ба ҳисоб меравад ва албатта ин навъи калимасозӣ боиси зиёд гардиданы калимаҳои таркиби луғавии забони точикй мегардад. Вандҳо дар забони точикй ду намуд мешаванд яке вандҳои калимасоз ва дигаре вандҳои шаклсоз вандҳои калимасоз гуфта ҳамон вандҳоеро мегуем, ки ба воситай онҳо маъни калима тағиyr мейбад, аммо вандҳои шаклсоз бошад фақат шакли калимаро тағиyr медиҳанд. Калимасозӣ дар забони англисӣ низ ба воситай вандҳо сурат мегирад ва ин навъи калимасозӣ дар забони мазкур ҳам сермаҳсул аст, яъне ба воситай пешванд ва пасванҳо дар забони англисӣ калимаҳо сохта мешаванд агар дар забони англисӣ вандҳо басомади Юнонӣ ва Лотинӣ дошта бошанд вандҳои забони точикй аз забонҳои форсии бостон ва форсии миёна маншаъ мегиранд.

Адабиёт:

1. Аракин А. Практический курс английского языка. – Москва, 2012. – 536 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи точик (нашриёти дониш) Ч.1. – Душанбе, 1985. – 356 с.
3. Бебчук Е. М. Морфемика и словообразование Современного русского языка. – Воронеж, 2007. – 28 с.
4. Забони адабии ҳозираи точик. Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.
5. Лоик Ш. Девони замон (Гулчини ашъор). – Душанбе: Адиб, 2011. – 400 с.
6. Низомова С. Ф. Калимасозӣ дар насли бадей ва публистикии Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 2019. – 328 с.
7. Пўлод Т. Тобистон (Повест ва ҳикояҳо). – Душанбе: Адиб, 2016. – 128 с.
8. Садриддин Айнӣ. Одина. Мактаби кухна. – Душанбе: Адиб, 2016. – 240 с.
9. Соиби Табрезӣ. Девон (Мунтаҳаби ғазал). – Душанбе: Адиб, 2017. – 480 с.

10. Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Шавкати Бухорӣ, Фани Кашмирӣ. Ҷаҳорбоги ғазал. – Душанбе: Адиб, 2018. – 480 с.
11. Ҳоҷаев Д. Гуфтори накӯ нагардад кӯҳан. – Душанбе, 2011. – 200 с.
12. Ҷӯраев Х. А. Таҳлили соҳторӣ-маънои истилоҳоти адабиётшиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва инглизӣ. – Душанбе, 2019. – 155 с.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, маркиби калима, унсури калимасозӣ, факки изофат, васлашавии калимаҳо, қолибҳои калимасозӣ, муносибати атрибутивӣ.

Аннотация
АНАЛИЗ ПРОБЛЕМНЫЙ СЛОВООБРОЗОВАНИЕ
НА РУССКОМ И ЕВРОПЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Словообразование является важнейшим способом обогащения словарного состава языка. С развитием структурного состава имен существительных постоянно совершенствуются и развиваются пути и модели словообразования этой части речи. Изменения словообразовательной структуры имен существительных осуществляются в рамке грамматического строя и внутренних закономерностей языка. Важным источником выявления особенностей словообразования современного таджикского литературного языка являются произведения современных таджикских писателей, поэтому материалом для исследования структуры слов детерминативного типа в настоящей статьи послужили тексты прозаических произведений.

Ключевые слова: словообразование, сложные слова, структура слов, элементы словообразования, сокращение изафета, соединение слов, модели словообразования, атрибутивное отношение.

Annotation

ANALYSIS OF PROBLEM SPRING IN RUSSIAN AND EUROPEAN LANGUAGE

Word-building is the most significant way of enriching Tajik language's lexis. Connected to compound nouns, form and methods of word-building regularly evolves and develops. Change and improvement of word-building appears according to regularity of development of language. And studying the works of writers one of the essential matters. With understanding this significance, in the article is studied the main forms of building words of determinative type.

Key words: word-building, compound words, structure of word, element of word-building, connecting words, forms of word-building, attribute of relation

Маълумот дар бораи муаллифон: Сатторов Нурали Сайдалиевич, муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносии факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992009909323

Валиев Ҷамshed Абдурасулович, асистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, мувониши декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992907048591

Юсупов Алишер Убайдуллоевич, донишҷӯи соли чоруми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992907737164

Сведения об авторах: Сатторов Нурали Сайдалиевич, старший преподаватель кафедра теория и практики языкоznание факультет таджикский филологии ТГПУ им. С. Аини. Телефон: +992009909323

Валиев Джамshed Абдурасулович, асистенти кафедра теория и практики лингвистика, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Аини. Телефон: +992907048591

Юсупов Алишер Убайдуллоевич, студент 4 курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогический университета им. С. Аини. Телефон: +992907737164

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: +992907048591

Yusupov Alisher Ubaidulloevich, 4th year student of the Tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone number: +992907737164

ДАВРАХОИ МУАРРАБШАВИИ КАЛИМАҲОИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ

Аксар калимаҳое, ки аз забони форсӣ-тоҷикӣ ба забони арабӣ гузаштаанд, ба забони форсии давраи тоисломӣ тааллуқ доранд ва ба шакли таъриб истифодаи васеъ доштаанд. Далелҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки “робитаҳои таърихии эрониён бо арабҳо таърихи дерина дорад, зеро ин алоқаҳо аз даврони Ҳаҳоманишинҳо оғоз мегардад. Ҳаҳоманишинҳо чун вориси ошӯриҳо ва бобулиҳо дар ин минтақа фармонравоии Арабистонро аз онҳо ба мерос гирифта буданд. Дориоши Аввал Арабистонро ҷузъи мамлакати худ мешуморид” [4, 18]. Калимаҳои иқтибосшуда аз ҷиҳати маъни луғавӣ барои қабоили араб аллакай фаҳмо будаанд, зеро дар китоби муқаддаси мусулмонон “Қуръон” калимаҳои форсӣ-тоҷикиро дидан мумкин аст. Ибн-ул-Балҳӣ дар “Форснома”-и худ қайд мекунад: “Ва дар “Қуръон” як лафзи порсӣ аст ва ин аз гароib аст ва масъалаҳои мушкил, ки имтиҳон кунанд фузалоро бад-он ва ин лафз дар сурai “Алам таро қайфа” аст, он ҷо ки мегӯяд, ҷалла ман қоилан “тармиҳим биҳҷоратим мин сиҷҷил” *сиҷҷил*ро ду-се маъни аст, гӯянд муфассирон. Яке он аст, ки сангэ саҳт ва дигар, ки сангэ аз гили пухта, монанди очур ва ривояти дуруст он аст, ки сиҷҷил яъне санг ва гили ба ҳам омехта ва дар лафзи араб ҳарчи ба порсӣ гоф (ڱ) бошад ҷим (ڿ) гӯянд, ҷунонки **зангиро занҷӣ** гӯянд ва **занѓро занҷ** гӯянд ва **банѓро банҷ** гӯянд ва **санѓро санҷ** гӯянд ва бар ин қиёс ин лафз *сиҷҷил* дар “Қуръон” омадааст ва тақдир бар он чунин аст: **санҷ ҷил**, яъне **санѓ** ва **гил** ва пайғамбари мо салвотуллоҳи ва салому алайҳи бисёр лафзи порсӣ донистӣ” (2.6). Баъзе луғатшиносон бо такя ба ояти “инно ҷаъалноҳу Қуръонан арабиян” ақида доранд, ки дар ин китоб ба гайр аз калимоти арабӣ калимоти забонҳои гайр ҷой надорад. “Аммо дар Қуръон як миқдор калимоти гайриарабӣ ҷо дорад, ба мисли **алмишқот**, **алямм**, **Аттур**, **абориқ**, **истабрақин** ва гайра, ки инҳо аз забони форсиянд”. Ин нуқта дар китоби “ал-Муарраб”-и Ҷаволиқӣ таъкид шудааст. Боз чунин далелҳои мұттамадро аз китобҳои дигари таърихӣ ва фарҳангу луғатномаҳо пайдо намудан мумкин аст.

Қисми дигари калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ, шояд, дар замони ислом ва баъди он ба забони арабӣ иқтибос шуда бошанд. Зеро дар ин давра баҳри густариши дини ислом арабҳо қисми зиёди мамлакати Форсро зеру забар намуда, давлати як замон пуркудрати Сосониёнро шикаст доданд. Мардуми зиёде аз араб дар ин мулкҳо зиндагӣ кардаанд. Дар натиҷа калимаҳои ҳаётан муҳими форсӣ-тоҷикиро аз худ карданд ва дар мавридҳои зарурӣ дар китобу рисолоти худ навиштанд. Ҳамин тарз, калимаҳои забони форсӣ-тоҷикӣ ба таркиби забони арабӣ ворид гардид ва дар шакли таъриб истифода гардиданд. Шояд аксари ин гуна калимаҳоро номҳои ҷуғрофӣ ташкил дихад, зеро дар ин давра арабҳо дар тамоми Мовароуннахру Ҳурросон паҳн шуда буданд ва ба маҳалҳои ин макон рафтуомад доштанду ҳукumat меронданд. Номҳои ҷуғрофӣ аз қабили: “**Абарқӯҳ** (ابرکوه) номи шаҳрест аз Ироқи Аҷам ва он шаҳр бар замине, ки дар таҳти он кӯҳ аст, воқеъ шуда, бар ин ном мавсум аст. Ва **муарраби он Абарқӯҳ** аст. Дар ин замон ба таъриб иштиҳор дорад [1, 68]. **Истаҳр** (استخر) обгир ва толобро гӯянд; ва номи қальъаест дар мулуки Форс. Ва чун дар он қальъа тобоби бузурге бисёр ҳаст, онро бад-ин ном хонанд; ва **муарраби он Истаҳр** (اسطخر) аст [1, 90]. **Асғованд** (اسگواند) ба маънии **Сагованд** аст; ва он кӯҳе бошад наздик ба Систон; ва **муарраби он Сачованд** аст [1, 95]. **Исбоҳон** (اصبهان) **муарраби Исбоҳон** (اسپاهان) аст; ва он шаҳрест машҳур дар Ироқ ва номи аслии ў ин аст ва номи мақомест аз дувоздаҳ мақоми мусиқӣ ва онро **Исфоҳонак** низ хонанд [1, 100]. **Андиғон** (ندگان) номи шаҳре ва вилоятест мобайни Самарқанд ва Чин; **муарраби он Андиғон** аст [1, 118]. **Аварқӯҳ** (اورکوه) шаҳрест аз Ироқи Аҷам, ки ба Абарқӯҳ шуҳрат дорад ва **Абарқӯҳ муарраби он** аст. Ва чун ин шаҳр бар кӯҳе воқеъ аст, бинобар он, бад-ин ном хонанд [1, 125]. **Бож** (ڦوچ) бар вазн ва маънии “бочу хироҷ” бошад ва он зарест, ки забардастон аз зердастон гиранд, яъне подшоҳони бузург аз подшоҳони кӯчак ситонанд ва моле, ки ҳукком аз раоё ва роҳдор аз савдогар гирад ва ҷизъяро низ гуфтаанд ва он заре бошад, ки мусулмонон аз коғирон бигиранд ва бөй ва кулоҷро гӯянд ва он миқдоре бошад аз сарангушти дasti рост то сарангушти миёни дasti ҷап, вакте ки дастхоро аз ҳам бикшоянд ва ба маънии “дӯшу бозу” ва “як банди ангушт” ҳам ҳаст ва хомӯшие бошад, ки мугон дар вакти бадан шустан ва ҷизе xӯрдан баъд аз замзама ихтиёр кунанд ва номи қаряест аз курои Тӯс ва **муарраби он Фож** аст. Гӯянд таваллуди ҳаким Фирдавсӣ аз он ҷост [1, 145]. **Балошҷирд** (پلاشجرد) **муарраби Балошҷирд** бошад ва он қаряест бар ҷаҳор фарсанги Марви

Шохичон. Ва онро Малик Балоши писари Фирӯз бино кардааст [1, 188]. **Бирганд** (برگند) номи шахрест, ки *муарраби* он **Бирчанд** аст [1, 206]. **Пурон** (پوران) номи шахри Каннавҷ аст ва *муарраби* он **Каннавҷ** бошад ва ба маъни халифа ва ҷонишин ва ёдгор ҳам омадааст ва ҷамъи “пур” ҳам ҳаст, ки “писарон” бошад [1, 250]. **Пушанг** (پوشنگ) номи қаряест мобайни Қандаҳор ва Мултон ва *муарраби* он **Фушанг** бувад ва ба сукуни солис ва фатхи нун (яъне пушанг) ба маъни пушак, ки гурба бошад (5.252). **Ҷурҷон** (چرچان) *муарраби* **Гургон** аст ва он шаҳре бошад аз дорулмулки Астаробод мебошанд, ки манотики гуногуни мамлакати Форс аст” [1, 315].

Пас, ин табиӣ аст, дар ҷунин ҳолат қалимаҳои гуногунсаҳи забонҳои дар боло ёдшуда ба таркиби лугавии ин забон ворид шудаанд. Ҷолиби диккат аст, ки ҳар як иқтибоси лугавии забони мушаххас дар сатҳи додугирифти бевоситай намояндаи он бо намояндаи забони бегона анҷом мепазираад. Он одатан ҷунин қалимаест, ки ин ё он мағҳуми ҳаётан мухимро ифода карда, бе ягон мушкилӣ ҷойи холиро дар забони дигар пур мекунад. Аз як забон ба забони дигар аслан қалимаҳои серистеъмол ва номи ашёҳоро ифодакунанда иқтибос мешаванд. Аксаран қалимаҳое, ки ба забони арабӣ иқтибос шудаанд, ҷунин қалимаҳоро ташкил менамояд ва аксари онҳо дар ин забон то ҳол истифода мегарданд.

Муаррабашавии қалимоти форсӣ-тоҷикиро ба ду давра: пешазисломӣ ва баъдиисломӣ ҷудо кардан мумкин аст, ки инҳо бо баъзе ҳусусиятҳои ҳуд аз ҳамдигар фарқ доранд. “Ончи аз назари мо, дар робита ба таъсири фарҳанг ва забони бостон мавриди қайд аст, ин аст, ки бо сабаби гуногуни хатҳо ва забонҳои маҳсусан, то даврони ислом вучуд надоштани ҳати арабӣ таъсири осори ин ду забон дар шакли шифоҳӣ қарор гирифта, дар тӯли солҳои зиёд бисёре аз он фаромӯш ва аз байн рафт ва бахши ноҷизи он ба воситай шеъру адабиёти даврони ҷоҳилият ба ҷой монд, ки дар қиёс бо таъсири даврони Сосониён ҳеле ноҷиз ва каммиқдор аст” [4, 22].

Забони арабӣ то дараҷае таркиби лугавии ҳудро аз ҳисоби он забонҳо бой кардааст ва “аммо он забоне, ки дар ин миён гӯйи сабқат бурд ва забони арабӣ вожаҳои бисёре аз он томони гирифт, забони форсӣ буд” [2, 10.] Аз ин маълум мегардад, ки нуғузи забони форсӣ дар давраҳои муқаддам ҳеле баланд буда, тавонистааст қалимаҳои зиёдеро ба забонҳои дигар бевосита ё бавосита интиқол дихад ва ё забонҳои гуногун аз ин забон таркиби лугавии ҳудро бой гардонанд.

Забони форсӣ-тоҷикӣ дар давоми таърихи дуру дароз ба гайр аз он ки аз дигар забонҳо иқтибосот қабул кардааст, инчунин дар давоми мавҷудияти ҳуд ба забонҳои гуногуни олам қалима додааст. Қалимаҳои ба забонҳои дигар гузаштаи забони форсӣ-тоҷикӣ таърихи дуру дароз доранд, яъне гузариши онҳо ба забонҳои дигар ҳанӯз аз замонҳои ҳеле қадим шурӯй шудааст, ки мо дар боло қайд намудем. Забонҳои арабӣ, оромӣ, юнонӣ ва забонҳои қадимаи минтақаи Қафқоз аз забони форсӣ ба таври бевосита ва бавосита қалимаҳои зиёде қабул кардаанд. Қалимаҳои иқтибосшуда дар муҳити нави забонӣ ҳамчун воҳидҳои комилхуқуқи лугавӣ ба меъёрҳои истеъмолии он тобеъ мегардад ва ба меъёрҳо савтӣ, сарфӣ ва наҳвии он забон мутобиқ қунонида мешавад.

Адабиёт:

1. Муҳаммадхусейн Б. Бурхони қотеъ.- Чилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993.
2. Ибн-ул-Балхӣ. Форснома. – Техрон: 1313 шамсӣ.
3. Мачидов Ҳ. Забони адабии мусоири тоҷик.- Ҷ 1.- Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007.
4. Начотов А. Муарработи тоҷикӣ – форсӣ дар осори забоншиносии араб (дар асоси маводи “Алмузхир” – и Ассуотӣ). (Рис. номз.). – Душанбе, 2011.
5. Рауфов Ҳ. Муарработ дар забони тоҷикӣ. – Мактаби советӣ.- №5. – с. 18-21, №8.- с. 23-25.- 1977.
6. واژه های فارسی عربی شده/تألیف ادی شیر؛ ترجمه، حید طبیبیانی. – تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۶
7. كتاب الالفاظ الدخلية في اللغة العربية مع ذكر اصلها بحروفه. يوسف نوما البستانى. مصر، ١٩٣٦

Калидвожаҳо: *муаррабашавӣ*, *муарраб*, забон, қалима, робита, араб, иқтибос, таркиби лугавӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ, муҳити нави забонӣ, меъёрҳои истеъмолӣ, ҳусусияти савтӣ, лугавӣ, қиёғаи овозӣ,

Аннотация
ПЕРИОДЫ АРАБИЗАЦИИ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ СЛОВ

Персидско-таджикский язык является одним из богатейших языков. В период своего существования персидско-таджикский язык непосредственно и посредственно передавала другим языкам свои слова. В арабском языке по сравнению с другими языками встречается в большом объеме заимствованные слова из персидско - таджикского языка. Заимствование персидско-таджикских слов в арабском языке совершилось в течение двух периодов: доисламской и послеисламской. В доисламской период, так-как арабские племена не имели стабильную письменность, они приняли слова в устное форме. Заимствованные слова соответствовали о звуковой специфике, синтаксическому и морфологическому строю заимствующего языка.

Ключевые слова: арабизация, арабский, язык, слово, связь, заимствование, словарный состав, персидско-таджикский язык, новая языковая среда, степень использования, звуковая специфика, словарный, звуковой образ.

Annotation
A PERIOD OF ARABIZATION OF THE PERSIAN – TAJIK WORDS

Persian-Tajik is one of the richest languages. During the period of existence, the Persian-Tajik language was not mediated and did not transmit its words to other languages. In Arabic, more than other languages are found in a large volume of loanwords from the Persian-Tajik language. Borrowings of Persian-Tajik words in Arabic will be resolved into two periods: pre-Islamic and post-Islamic. In the pre-Islamic period, since the Arab tribes did not have an exact written language, they adopted the word verbally. The borrowed words corresponded to the sound specificity, syntactic and morphological structure of the borrowed language.

Keywords: arabization, Arabic, language, words, connection, borrowing, vocabulary, Persian-Tajik language, new language environment, Stepan usluzvanie, sound, specificity, vocabulary, sound image.

Маълумот дар бораи муаллифон: Каримов Абдукарим Кишварович, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик, кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Тел: 989 01 10 94

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирбобоев Азиз

Тоирзода Абдусаломи Раҳим, докторант PhD-и кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С.Айни.

Сведения об авторах: Каримов Абдукарим Кишварович, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Айни, Тел: 989 01 10 94

Тоирзода Абдусаломи Раҳим, докторант PhD кафедра теория и практики языкоznания ТГПУ им. С.Айни.

About the authors: Karimov Abdulkarim Kishvarovich, master student in the department of tajik langiage Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini, Tel: 989 01 10 94

Scientific director: Mirboboев Азиз

Toirzoda Abdusalomi Rahim, first year doctoral PhD in the Chair of Theory and Practice of Linguistics of the Tajik State Pedagogical University by named Sadriddin Ayni.

Давлатёрова Мөхрангез,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ

ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА МУРОДИФОТИ ОН ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Калимаҳои дигарро ба худ тобеъ кардани исм аз хусусиятҳои барҷастаи морфологӣ, семантиқӣ ва синтаксисии он бармеояд. «Дар байни гурӯҳҳои калимаҳои забон ду категорияи калон буда, дигарон дар атрофи он муттаҳиданд. Яке аз онҳо ҳодиса ва предмет (исм) буда, баъд аломатҳои он: сифату хусусият, микдору тартиб ва дигаре амалу хосияти он аст» [5, 15].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо алоқаи изофӣ сурат ёфтани ибораҳои исмӣ яке аз сермаҳсултарин навъҳои ибора ба шумор меравад. Конструксияи изофӣ асоситарин воситаи алоқаи муайяншаванд бо муайянкунандааш дар ҳамаи шеваҳои тоҷикӣ мебошад [3, 143].

Дар забони тоҷикӣ бандаки изофӣ барои алоқамандшавии калимаҳо дар ибора яке аз воситаи серистеъмоли синтаксисӣ мебошад, ки он дар ибораҳои исмии забони англисӣ ба пешоянди “of” ва охирчаспаки “s” мувоғиқат мекунад. Бандаки изофӣ дар охири калимаи асосии ибора ҳамроҳшуда, калимаи тобеъшавандаро ба тобеъкунанда алоқаманд мекунад. Дар забони англисӣ “s” низ дар охири калимаи асосии ибора ҳамроҳшуда, калимаи тобеъшавандаро ба тобеъкунанда алоқаманд мекунад. Чи тавре ки профессор Л.С.Барҳударов қайд мекунад, «аз ҳама морфемаҳои забони англисӣ, ки калимаро иваз мекунанд, морфемаи падежи соҳибӣ (-'s) сермаҳсул ва сермаъно мебошад» (6, 88). Аммо пешоянди “of” бошад дар забони англисӣ, ҳарчанд калимаи тобеъшавандаро ба тобеъкунанда алоқаманд мекунад, пеш аз калимаи асосӣ меояд. Дар забони тоҷикӣ ибораҳо, ки бо алоқаи изофӣ ташакқул мейбанд, ба чунин намудҳо чудо мешаванд:

Ислом бо исм — хонаи Аҳмад — Ahmad's house; исм бо сифат — духтарн зебо — beautiful girl; исм бо шумора — соати се —three o'clock; исм бо ҷонишин — китоби ў — his book; исм бо зарф — одами бисъёр — a lot of people; исм бо масдар — вақти рафтан — time to leave.

Аз мисолҳо бармеояд, ки на ҳама вақт бандаки изофии забони тоҷикӣ бо пешоянди “of” ва “s” дар забони англисӣ мутобиқат мекунанд. Масъалан дар варианти забони англисии ибораҳои *соати се —three o'clock* (*исм бо шумора*) ва *китоби ў — his book* (*исм бо ҷонишин*) калимаҳо бидуни пешоянди “of” ва “s” алоқамад гардидаанд.

Ибораҳои исмӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба дигар гуруҳи ибораҳо сермаҳсул мебошанд. Дар байни ибораҳои исмӣ маъмултаринашон ибораҳое мебошанд, ки ҳар ду ҷузъашон исм мебошанд. Масалан дар забони тоҷикӣ дар рафти мутолиаи асарҳои устод С.Айнӣ дар ҳар як сахифа ба ибораҳои исмӣ дучор омадан мумкин аст, ки ҳамаи он бо алоқаи синтаксисии изофӣ соҳта шудаанд.

Бояд ишора намоем, ки ибораҳои исмии изофии забони тоҷикӣ ва муродифи он дар забони англисӣ, ки мавриди қиёс қарор доранд, бисёртар дар шакли содда (*шоҳи дараҳт — branch of the tree, ҳосили ток — vine's harvest, дараҳти сафедор — poplar tree*) дучор мешаванд. Ибораҳои содда бо дигар калимаҳо пайваст гардида, ибораи мураккабро ташкил мекунад: *шоҳи дараҳти себ — the branch of apple tree, ҳосили токи заминҳо навкорам - vine's harvest of newly-ploughed soil*.

Бояд ишора намуд, ки дар забони тоҷикӣ исмҳои бисёре дар ибора бо муносибати муайянни маънӣ байни ҳам бо алоқаи синтаксисии изофӣ пайваст буда, дар забони англисӣ исмҳо дар ибора ба воситаи пешоянди “of” ва “s” пайваст мегарданд ва ба ғайр аз муносибати муайянкунандагӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Аз ҷумла муносибатҳои объектӣ, субъектӣ, соҳибият, мансубият, нисбати ҷузъ ба кулл, аломат ва дорандай он, муносибати ҳамроҳӣ, замон, макон, таъинот, хел ва ҷинс, сабабу натиҷа ва ғайраҳо.

Дар ибораҳои исмии ифодакунандаи муносибати объектии забонҳои муқоисашавандагӣ калимаи тобеъшавандагӣ предмет, шахс ва ҳодисаеро номбар мекунанд, ки амал, муносибат ва ҳиссияти калимаи асосӣ ба он равона карда шудааст.

Ман бозоршабгардӣ карда ва бозиди дустон рафта дер омада будам (С. Айнӣ, Ёдд.) – I roamed through the market till the night and went visiting friends, therefore came late;дигарбора майдонҳое, ки иҷрои ҷазои сангсорӣ он ҷоҳо таҳмин карда мешуд, аз гурӯҳҳои тамошодустони ҳангоматалаб пур гардидаанд (С. Айнӣ, Ёдд.IV,) – the areas that supposed to be the place of beating with stones punishment were full of adventurer spectators second time.

Мұхакқиқ

Дар چұмлаи якум ибораи исмии «**боздиidi дүстон**»-и забони точикій ба ибораи «*visiting friends*» -и забони англісій рост омадааст, ки дар харду забон ин ибораҳо аз рўи қолаби NN сохта шудаанд.

Ба вазифай калимаи асосій дар ин гуна ибораҳо бештар исмҳои амал меоянд ва аз ин сабаб дар аксарияти асархо бо исмҳои амал ифода ёфтани құзыи асосии ибораҳои номбурда қайд ёфтаанд. Мисол: *нашири газета ва журнал - the newspaper and journal's printing, танқиди раис – criticism of the chairman, таърифи одамон – laudation of people, ҳақчи миришаб – satire of mirshab, ҳабси Қодиров – arrest of Qodirov.*

Субхай китъаеро, ки дар ҳақчи миришаб колективона гүфта шуда буд, хонд (С. Айні, Ёдд. қ.; III—IV, 1955,)- *Subhi sang the short rhyme that was sung collectively in satire of mirshab; Ammo қүшибегій аз ў дар бораи ичрои фармони худ чизе напурсид ва ҳол он ки ў ба миришаб дирўз баъд аз фармон доданаши ба ҳабси Кали Курбон ва ҳамроҳонаши гүфта буд... (Ҳамон асар) – But qushbegi did ask him about his own order, although he told to mirshab and his companions after his order about arrest of kali Qurbon yesterday...*

Дар забонҳои мавриди қиёс маънои амалро фаҳмонидани ин исмҳо боз аз он маълум мегардад, ки дар байни құзыи ин ибораҳои забони точикій ва дар аввали онҳо дар забони англісій бештар масдархо илова гашта, маънои амалро пуркүват мегардонанд. Чи тавре, ки мушохидаҳо нишон доданд, дар забони точикій дар ибораҳои исмии муносибати объектиро ифодакунанда масдархои номй бештар истеъмол мегарданд ва ин хусусият дар забони матбуот бисёртар вомехуранд. Дар забони анлісій ин ҳолат ибораҳои герундӣ рост меояд. Мисол: *тороҷ кардани мардум - plundering people, машқ додани аскарбачаҳо – training soldiers.* Ў дар натиҷаи ин тафаккур дар ҳаққи шайх ва хонақоҳ дар шакку шубҳа меафтод, чунки ў дар *тороҷ кардани мардум* аз амир ва ҳокимонаши то шайху муридонаши ҳеч фарқ намедид (С. Айні, Ёдд.)- *At the result of this thinking he was doubtful about old man and chapel, because he didn't see any differences between emir and his hakims and old man and his chapels on plundering people.*

Дар забони точикій ифодакунандаи муносибати объектій бо дигар калимаҳо хеле кам тафсил мегарданд ва, агар тафсил ёбанд, ба ин вазифа бештар сифат, зарф ва ҷонишинҳои ишоратӣ омада метавонанд. Мисол: *Ў шаб бо мо базм рафта, дар бозгашти он базм базмковӣ ва базмтамошкунии моро дар қитъае тасвир карда буд.* (С. Айна, Ёдд. қ III, 1955, 288)- *He went with us to the celebration that night and coming back of that celebration he depicted our watching celebration and looking for it in a short rhyme.*

Ин ибораҳо дар забони точикій бо алоқаи изофӣ дигар калимаҳоро тобеъ намуда тафсил мейбанд. Дар забони англісій бошад тавассути пешоянди *of* дигар калимаҳоро тобеъ мегардонанд.

Дар забони точикій дар ибораҳое, ки муносибати субъектиро ифода мекунанд, калимаи асос амал ҳолат ва ҳодисаеро ифода кунад, калимаи тобеъ ичрокунандаи амал, ҳолат ва ҳодисаро нишон медиҳад, ки ин ҳолат ба забони англісій дар мавриди *of* омадани ибора мутобиқат мекунад. Агар дар забони англісій ибора бо «'s» омада бошад, мавқеи құзыҳои ибора иваз мешавад, лекин мазмун боки мемонад: *шиштүхези аробакашҳо - communication of carters (carters' communication), пешравӣ ва сабзиши набераҳо – success of grandchildren (grandchildren's success).*

Калимаи асосій дар ин ибораҳо аз исмҳои маъно, амал, таклиди овозӣ, құзыи тобеъ аз исми шахс, маъно ва исмҳои конкрет ифода мейбанд. *Агар дар рафтуомади аждаҳо касе ба вай вохурад, он касро зинда ба зинда фуру мебараад* (С. Айні, «Ёддоштҳо». қ. I, 1954, саҳ 55) – *If someone in the visit of dragon face him he would swallow him alive.*

Исмҳое, ки ба воситаи суффиксхо аз сифатҳои ҳолат ва муносибат сохта шудаанд, дар вазифай құзыи асосии ибора исмҳои шахсрө тобеъ мегардонанд.

Ман ҳам ба ҳамин амал карда ба қалонгариҳои Корӣ-Нурулло чизе намегүям, бо ҳамин вай ҳам хурсанд мешавад (С. Айні, Ёдд.IV, 1955 саҳ. 280)- *Following this I will not say anything about arrogance of Qori – Nurullo and he would be happy with it.*

Дар интиҳо ҳаминро мебояд ишора намуд, ки дар сохтани ибораҳои исмии забонҳои точикій бандаки изофи «и» хеле сермаҳсул мебошад ва дар забони англісій ибораҳои исмии изофири ибораҳое, ки тавассути пешоянди «of» ва охирчаспакӣ «'s» сохта шудаанд мувофиқат мекунанд.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.
- 2.Faффоров Р. Дар хусуси як навъ ибораҳои номӣ дар забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1975. - С. 12-31.
3. Мирзоев А. Алоқаи калимаҳо дар ибора ва дар чумла // Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибора ва синтаксиси чумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. - С. 18-29.
4. Растворгумова В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – М., 1964. – 188 с.
5. Солиев А. Ибораҳои номии пешояндӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1991. – 91 с.
6. Халилов А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1964. – 34 с.

Калидвожаҳо: ибора, исм, пешоянд, ибораҳои исмӣ, ибораҳои исмии изофӣ, ҷузъи асосӣ, ҷузъи тобеъ, бандаки изофӣ, синтаксисӣ, исмҳои маънӣ.

Аннотация

ИМЕННЫЕ ИЗАФЕТНЫЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ АНГЛИЙСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

В статье рассматриваются именные изафетные словосочетания в таджикском языке и их английские эквиваленты. Автор проанализировал именные словосочетания, образованные с помощью изафета в таджикском языке, и определил их эквиваленты в английском языке. Он утверждает, что при образовании субстантивных словосочетаний таджикского языка изафетная связка «и» является очень продуктивным, и эти именные изафетные фразы таджикского языка соответствуют английским фразам, образованным предлогом “of” и с окончанием “’s”.

Ключевые слова: фразы, предлоги, существительные, именные словосочетания, субстантивные изафетные словосочетания, основной компонент, зависимый компонент, продуктивный, синтаксический, абстрактные существительные.

Annotation

THE NOMINAL ISAFET COLLOCATION IN TAJIK LANGUAGE AND ITS EQUIVALENT IN ENGLISH LANGUAGE

The nominal isafet collocations in Tajik language and their equivalents in English language are reviewed in the article. The author analyzed the nominal collocations that are formed by means of izafet in Tajik language and defined their equivalents English language. He claims that in the formation of substantive phrases of the Tajik language, the isaphet «и» is very productive, and these nominal isaphet phrases of the Tajik language correspond to English phrases formed by the preposition “of” and with the ending “’s”.

Keywords: phrases, prepositions, nouns, noun phrases, noun izafet phrases, main component, subordinated component, productive, syntactical, abstract nouns

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Мадина, магистранти соли дуюми факултети забони англісіїи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Давлатёрова Мехрангез, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Каримов Ш.Б.

About the author: Davlatyorova Mehrangez, second year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

Сафаралі Ағғонов,

омұзгори забон ва адабиёти точик, Муассисаи давлатии таълимии «Литсей - интернати

Президентті барои күдакони болаётати Қумхурии Тоҷикистон»

Асомиддин Элчибеков,

чонишини директори Муассисаи давлатии таълимии «Литсей - интернати

Президентті барои күдакони болаётати Қумхурии Тоҷикистон»

ЗАБОН-СИМО ВА ПАЙКАРИ МИЛЛАТ

Забон воситаи мұхимтарини робита байни одамон, ҳастӣ, руқн ва симою пайкари миллат мебошад. Асосгузори сұлху вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Қумхурии Тоҷикистон мұхтарам Эмомали Рахмон дар яке аз суханрониҳояшон забонро симо ва пайкари миллат дониста, зебо ва тавоно нигоҳ доштани онро таъкид карда буданд: «Забони миллӣ симо ва пайкари миллати мо мебошад. Аз ин рӯ, ин симо бояд зебо ва ин пайкар тавоно бошад.» Тоза нигоҳ доштани забони точикӣ аз мо – соҳибзабонон масъулияти зиёдеро талаб мекунад, чунки бо ин забон абармардону забардастони риштаи сухан Рӯдакиу Фирдавсӣ, Аттору Саной, Саъдиу Ҳофиз, Мавлоно Балхиву Мавлоно Ҷомӣ ва дигарон осори оламшумули хешро оваридаанд. Омӯхтану донистани забони модарӣ барои ҳар як шаҳс шарт ва зарур аст. Президенти маҳбуби кишвар Эмомали Рахмон дар бораи забони модарии худро омӯхтан ва ҳифз намудан чунин гуфтааст: «Барои ҳар фарди точик лозим аст, ки забони модарии худро омӯзад, онро гиромӣ дорад ва дар ҳифзи он сахм гузорад».

Ба андешаи Аҷзии Самарқандӣ забондонӣ аз хуб донистани забони модарӣ сарчашма мегирад:

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,

Ҳама рӯзе ба кор ояд, зарар нест.

Надонӣ гар забони давлати худ,

Пушаймонӣ надорад, оқибат суд.

Расул Ғамзатов шахсеро, ки забонро намедонад ба шиноваре монанд кардааст, ки шиноварӣ карда наметавонаду худро ба дарёи пургалотум ҳаво медиҳад.

Асосгузори ҷарабаи маорифпарварӣ Аҳмад Маҳдуми Дониш дар асари «Наводир-ул-вақоєъ» қиссаеро бо номи «Шабе дар Петербург» овардааст, ки дар бораи надонистани забон, азобу машаққати он сухан меравад. Боре дар пойтахти императори рус будааст. Маҳалле оташ мегирад. Ба берун баромада аробаеро бо ҳодимаш мебинад ва бо лафзи бетарти «АГУН ПАРИДУШ?» - гӯён мақсадашро баён мекунад. Аробаҷӣ фавран ўро шинонда ба он маҳалла мерасонад, аммо вакти баргаштан асп ва аробаи худро намеёбад. Ба аробаи дигар мешинаад. Аз сабаби надонистани забон панҷ соат дар кӯчаҳо саргардон мешавад. Ва дар охир аробаҷӣ ўро ба назди миришаб мебараад. Вақте ки миришаб савол медиҳад, Аҳмади Дониш «Моя паслоник ҷалавик», яъне ман ҳамроҳи элчиам – гуфта ҷавоб медиҳад. Миришаб аз сухани нависанда огоҳ шуда, аробаҷиро супориш мекунад, ки Аҳмади Донишро ба сафоратхона барад. Дар баробари омӯхтану донистани забони модарӣ ҷавонон бояд забонҳои дигарро низ омӯзанд, ки ин нуктаро Пешвои миллат дар суханронии худ баҳшида ба Рӯзи забони далатии Қумхурии Тоҷикистон 4-уми октябрин соли 2019 таъкид карда буданд: «Дар замони имрӯза ҳар як шаҳси бомаърифат, маҳсусан ҷавонон барбари дар сатҳи аъло донистани забони модарии худ се-ҷор забони ҳориҷӣ, аз ҷумла забонҳои русӣ ва англisisiro, бояд омӯзанд, ки ин талаботи ҷаҳони мусосир аст».

Бояд қайд кард, ки забони точикӣ таърихи мадид дорад. Шоир Нозирчон Боҳирӣ дар бораи таърихи дерин доштану ҳулоҳангу равон, баҳри бекарону забони Саъдиу Ҳофизу Рӯдакӣ будани ин забони ширину гуворо чунин гуфтааст:

Қадимию ҷавони ту

Хулоҳангу равони ту

Чу баҳри бекарони ту

Ба дурри маънӣ кони ту,

Забони модарии мо

Забони Саъдиу Ҳофиз,

Забони Рӯдакӣ ҳастӣ

Ба мо илму адабомӯз

Зи даври кӯдакӣ ҳастӣ

Забони модарии мо!

Забони модарии мо!

Ин нуктаро, яъне таърихи қадим доштани забони точикиро Пешвои муazzами миллат Эмомали Рахмон бори дигар хотиррасон карда, дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи забон гуфта буданд: «Забони модарии мо – забони ширину шево ва шоиронаи точикӣ, ки донишу маърифати дар тӯли ҳазорсолаҳо андӯхтаи мардумро дар худ нигоҳ доштааст, гӯёттарин далели ҳастӣ ва макоми ҳаётбахши он дар сарнавишти таърихии миллати мо ба ҳисоб меравад. Яъне миллати шарафманди точик таъриху фарҳанги камназири худро бо ҳамин забон иншо ва ба ҷаҳониён муаррифӣ кардааст».

Шоири шаҳири точик Бозор Собир дар шеъри «Забони модарӣ» иқтидору мавқеи оламгири забони точикиро тасвир карда, таъкид мекунад, ки ҳалқи точик маҳз ба туфайли забони пуриқтидораш мавҷудияти худашро нигоҳ дошт:

*Оч гум карду забонро гум накард,
Точ гум карду забонро гум накард.
Тахт гум карду забонро гум накард,
Бахт гум карду забонро гум накард.*

Маълум мегардад, ки мардуми точик баҳри ҳифзи забони модарӣ чиқадар ҷонбозиҳо кардааст. Шоир дар бандҳои минбаъда забони модариро барои ҳалқи точик рамзи мавҷудият, давлатдорӣ ва кудрату эътибор дониста, чунин мегӯяд:

*Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон,
Сарҳади точик
Забони точик аст,
То забон дорад, ватандор аст ў,
То забондор аст, бисёр аст ў,
Бешумор аст,
Беҳисоб аст,
Беҳад аст.*

МО – ашҳоси равшанзамири чомеа борҳо аз ашъори шоирону эҷодиёти нависандагон ҳондау огоҳ ҳастем, ки ниёғони мо, гузаштагони мо баҳри тозагию ҳифзи забони модарӣ чӣ гуна талошу ҷонбозиҳо кардаанд.

МО – пайравони Пешвои муаззами миллат Эмомали Рахмон кӯшиш менамоем, ки ҳонандагонро дар рӯҳияи забондонию миллатдӯстӣ тарбия намоем ва баҳри рушду инкишофи покизагии забони ширину шевои тоҷикӣ саҳми худро гузорем, чунон ки Президенти қишвар моро гӯшзад кардааст, мо – соҳибзабонон, дар назди наслҳои фардо барои ҳифзи асолату покизагӣ ва шириниву шевоии он масъулият дошта бошем ва онро бояд ҳамчун арзиши бебаҳои миллӣ посдориву нигаҳбонӣ кунем ва барои рушду тақвияти минбаъдаи он аз ҳамаи имконоти мавҷуда босамар истифода барем.

Забон яке аз неъматҳои бебаҳоест, ки барои инсон оғарифа шудааст. Аз замони ҳилқати Одам то ба ин дам забон ҳамчун воситаи муҳими гуфтугӯйии байни одамон ва воситаи табодули афкори эшон арзи вучуд дорад. Забон аз оғози оғариниш ҳодисаи ҷамъияти буда, то имрӯз таърихи басо тӯлонӣ ва дуру дарозеро аз сар гузаронида аст.

«Забон дар дохили ҷамъияти инсонӣ пайдо шуда, дар рушду такомули он роли бағоят муҳимро бозӣ мекунад: забон дар ҷамъият чун воситаи ифодаю мубодилаи афкор байни аъзёни ҷамъияти як давра ва гузаронидани таҷрибаи як насли ҷамъият ба насли дигари он истеъмол мешавад» (Додихудоев, 1988, 3).

Баробари инкишофёбии ҷамъияти инсонӣ, афзоиши инсоният ва рафта-рафта дар натиҷаи аз ҳам ҷудошавии қабилаҳову тоифаҳои одамон, забони онҳо ҳам дигаргун гашта, ба лаҳчаҳову гӯшиҳо ва забонҳои алоҳида чудо шудааст. Ва албатта ҳар як қавму ҳалқ ва миллату фардро воҷиб аст, ки баҳри эҳтироми забони ниёғони хеш ва баҳри посдорию аҷргузории забони модарии ҳуд алоқадри ҳол аз таърихи забони ҳуд оғоҳие дошта бошанд.

Илме, ки моро аз таърихи пурфарози забони модариамон оғоҳ ва ошно месозад, онро фанни «Таърихи забон» меноманд. Забони модарии мо забони ноби тоҷикӣ дар қатори забонҳои имрӯзai дунё то ба имрӯз таърихи басе тӯлониеро аз сар гузаронидааст.

«Дар бораи забони инсон, ки чун воситаи беш аз ҳама муҳими муносибати ҷамъияти ва мушаҳҳасан воситаи табодули андешаи одамон аст, то имрӯз осори фаровон навишта шудааст. Вале то ҳанӯз бисёр масъалаҳои марбут ба забон таҳқиқталаб мемонад. Пӯшида нест, ки забони инсон аз оғози оғариниш то ба имрӯз рушд мекунад ва ҳамарӯза масъалаҳои нав ба навро барои муҳаққиқон пеш меорад. Махсусан, дар ҷомеаи башарӣ ташаккул ёфтанд, таҳаввул, тавсия ва табодули забон чун унсури биологии иҷтимоӣ то имрӯз дар доираи мубоҳисаҳои илмии олимон аст» (Мухторов, 2003, 5).

Масъалаҳои рушду нумӯ таҳаввулу такомул ва дигаргунҳо, ки дар дохили шеваҳои зиндаву матruk, забонҳои алоҳида ва ё гурӯҳу оилаи забонҳо рӯҳ медиҳад, яке аз масоили мубрамест, ки онро маҳз фанни таърихи забон меомӯзад. Ин фан дар баробари таҳқиқи забонҳои алоҳида, ба баррасии забонҳои ба ҳам хеш низ мепардозад, ки ҳудуди интишори онҳо метавонад густурда ва ё баръакс, дар муҳавватай тангӣ ҷуғрофӣ мустақар бошад. Мавҷудияти манбаъҳои таъриҳӣ ва сарҷашмаҳои ҳаттӣ барои таҳқиқи ҳарчи комилтари забонҳои давраҳои гуногун имконияти фароҳ фароҳам меоварад. Аз ин манобеъ ва сарҷашмаҳои таҳаввулоти таърихии овозӣ, такмили фонди асосии луғавӣ, тағйирот дар таркиби луғавӣ ва соҳти ғрамматикий омӯхта мешавад ва баррасии дурусти он имкони нишон додани қонунҳои инкишофи таърихии забонро муайян соҳта, барои ривоҷи ояндаи забон роҳнамоиҳо эҷод менамояд.

Курбонов Аминчон,

магистранти факултети забонхой романы-германы

Абдуназарова Гулчағон Абдумақидовна,

ассистенти кафедраи забони тоғикии Коллеци техникии ДТГ ба номи М. Осими

ФЕЙЛ ВА МАВҚЕИ ОН МИЁНИ ДИГАР ҲИССАХОИ МУСТАҚИЛИ НУТҚ

Усули кор фармудани феъл, чунон ки тақрибан устодони сухан нишон медиҳад, басо мұхталиф мебошад. «Донистани мавқеи истеъмоли тарз, намуд, маҳсусан замон ва сиғаҳои феълӣ, ки аксаран дар як шакл маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, ба нависанда имконият медиҳад, ки воқеаҳоро чонноку ҳаётӣ ва ҳолати рӯҳии қаҳрамонҳоро барҷаста тасвир кунад, ба ҳиссиёти хонандагон хубтар таъсир карда, онҳоро барои пурра дарк кардани амалиёти қаҳрамонҳо тайёр намояд» [2, 132]. Ин ҷиҳати феъл на танҳо диққати омӯзандагони забон ва услуби асарҳои бадей, балки диққати худи шоири нависандагонро низ ҷалб кардааст. Ҷигунае, ки аз гуфтаҳои боло бар меояд чумла бе феъл нотамом ва маъниин он норавшан ҳоҳад монд, яъне дар ин чо мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки феъл маркази ташаккули чумла ба ҳисоб рафта, дигар ҳиссаҳои нутқро қувват мебахшад.

Дар забонҳои фаронсавӣ ва тоҷикӣ феъл ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъни нутқ буда, дар тасвири зинда, воқеӣ ва образноки ҳодисаю воқеаҳои нақши калон мебозад:

L'asile de vieillards, à quatre vingts kilomètres d'Alger [8, 7]. – *Autour d'elle, les quatre hommes* [8, 24].

Ин чумлаҳо шаҳодат медиҳанд, ки тасвир бидуни кор фармудани феъл низ сурат мегирад, вале дар он осори ҳаракат нест. Тасвири бе феъл нақши ҷисмҳои бечонро мемонад. Феъл ба тасвир ҷон мебахшад, ҷисмҳои бечони беҳаракатро зинда месозад ва ба ҳаракат меовоарад. Аслан табиат ва маҷрои зиндагиро бе феъл тасвир кардан мумкин нест.

J'ai couru pour ne pas manquer le départ [8, 8]. – Барои он ки аз автобус дер намонам, медавидам [5, 9].

Ман дар солҳои 1312 ҳичрӯ, ки талабаи мадрасаҳои Бухоро ба шумор мерафтам, бе бошишгоҳ мондам ва дар Бухоро, ки тақрибан сад дар мадрасаи калон ва қариб ҳамин қадар мадрасаи хурд дошт, барои ман ҳуҷраи қобили истиқомате ба зудӣ ёғт навиуд [1, 7]. – *Dans l'année 1895, je crois, je cherchais une chambre d'étudiant auprès d'une des mèdréssés de Boukhara. J'avais beau cherché, je ne trouvais rien qui me convienne* [7, 7].

Феъл мағұмҳои таъсиру ҳаракат, амалиёт, ҳолат ва тағири аломатро фаҳмонида, маънии зиёди лугавию ғрамматикӣ дорад ва унсурин серистеъмолу сермаъни забон ба шумор мераవад. Феълҳо дар матн ё мавриди сухан тобишу ҷилоҳои тозаи маъний пайдо мекунанд ва ба ифодаи нозукиҳои маъно замина фароҳам меовоаранд. Маъноҳои маҷозӣ ҳам бештар бо ёрии феълҳо ифода мейбанд. Як феъл бо ҷандин маъно кор фармуда мешавад:

Vous voyez que je ne l'ai pas cherché. C'est lui qui m'a manqué [8, 45]. – Мефаҳмедин, ман ба вай ҷаққа нашуудаам, худаи аввал маро дашином дод [5, 43].

Ҳайр, одамӣ-дия, наబаташ расидагист. Ба фикрам, қариб таги садба рафтагист... [3, 43]. – *Ça sera bientôt son tour. Il me semble qu'elle a près de cent ans* [9, 43].

Чи тавре ки шоҳиди ҳол ғаштем дар чумлаи аввал феълии «chercher = ҷустуҷӯ кардан, кофтан», «manquer = нарасидан, дагалӣ нишон додан...» ва дар чумлаи дуюм «rasidان = аттір» ба маънии киноя кардан мавриди истифодаи қарор гирифтаанд.

Воҳидҳои фразеологияи феълӣ ҳиссаи зиёди сарвати забонҳои фаронсавӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки бештарини онҳо низ дар натиҳаи маҷозӣ гирифтани феъл ба вучуд омадаанд. Чунончи дар забони фаронсавӣ ибораҳои: *avoir du chien (charme), être beau comme un astre (être très beau), être maigre comme un clou (être très maigre), piquer un fard (rougir brusquement), se mettre sur son trente et un (mettre ses plus beaux habits), se faire une beauté (se coiffer), prendre un coup de vieux (vieillir brusquement), se porter comme le Pont-Neuf (avoir une très bonne santé)* ва дар забони тоҷикӣ низ ибораҳои: ҷашим дӯхтанд, дил боҳтанд, ақли касеро рабудан, аз қасе (чизе) дасту дил шустанд, гул-гул шукуфтанд, ба лаб кулӯҳ молидан воҳидҳои фразеологӣ бо обуранги гуворо, образнокӣ ва муассирии худ аз ибораҳои рехтai дигар фарқ мекунанд, бинобар ин дар услубҳои муюшират ва бадей чун воситаи лугавии пуртажири ифода кардани фикр ба тарзи фаровон кор фармуда мешаванд. «Феълҳо дорои обуранги услубӣ ва эмосионалӣ буда, муносибатҳои гуногуни мутакаллим ва ҳиссиёту ҳаяҷонро табиӣ ва барҷаста ифода мекунанд» [4, 25]. Дар ифодаи чунин муносибатҳои субъективона ва тобишҳои маъно муродифоти феъл аҳамияти калони услубӣ дорад. Феълҳо чун воҳиди лугавии забон силсилаи муродифҳои лугавии феълҳоро, чун воҳиди ғрамматикӣ силсилаи муродифҳои морфологияи феълро ташкил медиҳанд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам сарвати гаронбаҳои забон ба шумор мераవанд, зеро ба интиҳоб ва ҷиҳади карда гирифтани калимаи матлуб ё шакли муносиб замина фароҳам меовоаранд.

Феълҳо дар ифодаи маъноҳои ғрамматикии сиға, замон, шахс, шумора, тарз, намуд силсилаи муродифҳоро ба миён овардаанд.

Аён аст, ки муносибати гүянда нисбат ба воқеяни амалу ҳолат бо ёрии шаклҳои муайяни феъл ифода мегардад. Вале чунин ҳолат ҳам мушоҳида мешавад, ки як шакли феъл «бори» маънии худро канор гузашта, «бори» маънии шакли дигари феълро ба дӯш мегирад, гӯё ба дармондае дасти мадад дароз мекунад:

а) дар ифодаи маънии амр:

Cherchez dans le dictionnaire les mots de l'orthographe des quels vous ne serez pas sûr [10, 244]. – Калимаҳоеро, ки дар имлояшон ҷандон бовар надоред, аз фарҳанг **пайдо кунед** [6, 262].

Аҳмадҷон, агар вақтмат шавад, дертар як **ҳабар гир** [3, 7]. – Ahmedjon, si tu as le temps, viens donc me voir un peu plus tard dans la soirée [9, 8].

Дар ин мисолҳо феъл маъни сигаи амриро ифода намуда, шаклҳои мазкур нарм ифода ёфтани маъни водоркуниро нишон додаанд.

Venez avec moi, monsieur, et en présence du geôlier et surtout des surveillants du dépôt de mendicité, veuillez n'émettre aucune opinion sur les choses que nous verrons [10, 8-9]. – Чаноб, ҳамроҳи ман биёед, vale ҳоҳии дорам, пешин пособони ҳабсона ва хусусан дар ҳузури назоратчиёни хонаи паасторӣ дар бораи ҷизҳое, ки мовуши шумо мебинем, зинҳор сухане намегӯед [6, 14].

Мақсад аз овардани феъл дар шакли сигаи шартӣ-ҳоҳишмандӣ (veuillez n'émettre aucune opinion = сухане намегӯед) ба тариқи ҳоҳиш ифода кардани маъни фармоиш ва ба иҷрои амал ҳудро шарик намудани гӯянда барои як навъ «сабуктар ва гуворотар» кардани сокит нишастан аст.

Воситаҳои ифодаи ҳоҳиш дар забон гуногунанд. Муродифоти сигаҳои ҳабарӣ ва шартӣ-ҳоҳишмандӣ бо сигаи амрий яке аз он воситаҳо буда, дар алоқамандӣ бо омилҳои дигар ин маъниро возехтар ифода мекунад. Чуноне ки мо инро дар мисолҳои дар боло овардашуда мушоҳида намудем.

б) дар ифодаи маъни шарт:

Si tu veux, je vais me punir de notre faute en te quittant pour huit jours [10, 115]. – Агар ти ҳоҳӣ, ки барои гуноҳамон ба ҳуд ҷазо дихам ба муддати як ҳафтӣ аз назди ти меравам [6, 124].

Дар мисоли мазкур шакли замонии сигаи ҳабарӣ (ҳоҳӣ) маъни шарти реалиро фахмондааст.

в) дар ифодаи маъни ҳабар додан:

Лақаби валидизинӣ ба авлоди Абдураҳмонбек ҳос шуда мондагӣ, ин ба ҳосу ом маълум, бегиҷон! [3, 514].

Le soir, à huit heures, vous mettrez son bureau en ordre, et à dix vous serez libre [10, 235].

Мундариҷаи чумлаҳо аслан ба маъни ҳабар додани воқеяти содиршавии амале далолат мекунад.

Инчунин феълҳо дорои масдар, асос ва шакли инкорӣ ва хусусиятҳои дигар мебошанд.

Trop parler nuit, trop gratter cuit.

Баъд ҳонача ва роҳравро дид, аз кампир дарак наёфт [3, 99].

Аз муқоисаи чумлаҳои боло бармеояд, ки феъл дар забонҳои фаронсавӣ ва тоҷикӣ воҳидҳои сермаънову серистеъмоли лугавӣ буда, созмони мураккаби шаклу маъно ва хусусияти қалимаю таркибсозӣ доранд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Марғи судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010. – 220 с.
2. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. – Душанбе: Доғиш, 1966. – 218 с.
3. Икромӣ Ҕ. Духтари оташ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.
4. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
5. Камо А. Бегона. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 164 с.
6. Стендал. Сурҳ ва сиёҳ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 544 с.
7. Aini S. La mort de l'usurier. – Paris: Les éditeurs français réunis, 1956. – 316 p.
8. Camus A. L'étranger. – Paris: Gallimard, 1957. – 179 p.
9. Ikromi Dj. La fille de feu. Traduit de russe par A. Mazzi. Editions du progrès. Moscou, 1966. - 611 p.
10. Stendhal. Le rouge et le noir. – Paris: Librairie garnier frères, 1955. – 513 p.

Калидвозжаҳо: феъл, ҷумла, муқоиса, тарҷума, таҳлил.

Аннотация

МЕСТО ГЛАГОЛА СРЕДИ ДРУГИХ ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ

В статье рассматриваются место глагола среди других знаменательных частей речи, который правильное его употребления позволяют знать о виде, залоге, также его о наклонение, который обозначает действие, состояние и придают глаголу сильный, энергичный характер. Автор отмечает, что необходимо правильно применять эти слова, иначе появятся ошибки и смысл повествования будет непонятен для окружающих.

Ключевые слова: глагол, предложение, сравнение, перевод, анализ.

Annotation

PLACE OF THE VERB AMONG OTHER SIGNIFICANT PARTS OF SPEECH

The article considers the place of the verb among other significant parts of speech, which the correct use of it allows you to know about the form, pledge, as well as its inclination, which denotes the action, state and give the verb a strong, energetic character. The author notes that it is necessary to correctly apply these words, otherwise errors will appear and the meaning of the story will be incomprehensible to others.

Keywords: verb, sentence, comparison, translation, analyze.

Маълумот дар бораи муаллифон: Курбонов Аминҷон, магистранти соли дуюми Доғишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ факултети забонҳои романӣ-германӣ, иҳтинос забони франсавӣ. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

Роҳбари илмӣ: Сайфуллоева З.

Абдуназарова Гулҷаҳон Абдумаҷидовна, ассистенти кафедраи забони тоҷикии Коллеҷи техникии ДТТ ба номи М. Осими

Сведения об авторах: Курбонов Аминҷон, учится на втором курсе магистратуры Таджикского государственного педагогического университета по имени С.Айни. Факультет романо-германских языков специализируется на французском языке. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

Абдуназарова Гулҷаҳон Абдумаҷидовна, ассистент кафедры таджикского языка Технического колледжа ТТУ им. М. Осими.

About the authors: Kurbonov Aminjon, is a second-year master's student at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni faculty of Romance-Germanic languages specializes in French language. e-mail: Amindzonkurbonov9@mail.ru. Tel.: 985339680

Abdunazarova Guljahan Abdumajidovna, Assistant of the department from the Technical College TTU named after M. Osimi

БОБОРАХИМ МАШРАБ -- ШОИРИ ЗУ-Л-ЛИСОНАЙН

Шоир ва орифи ўзбек Бобораҳим Машраб сол 1653 дар Наманғон дар оилаи мулло Валии бузчӣ (боғандада) зода шуда, дар кудаки падари худро аз даст дод. Хонавода дучори тангдастӣ шуд ва модараш бо торреси ҳаёт онҳоро бо мушкилӣ таъмин мекард. Ў баъд аз омӯхтани савод аз муллоёни маҳал, аз назди Хоҷа Убайдуллоҳ машҳур ба номи Мулло Бозор, ки ба улуми динӣ ва ҳикмат ошно буд муқаддамот улуми роиҷи вақтро фаро мегирад ва забони форсиро меомӯзад ва баъдан ба тавсияи ў дар сол 1665 назди шаҳсияти бонуфузи он вақт Ҳидоятуллоҳ маъруф ба Оғоқҳоҷа эшон аз фарзандони Маҳдуми Аъзам яке аз намояндагони барҷастаи тариқати нақшбандия ба шаҳри Қошғар мераవад ва ба омӯхтани анвои улум ақлӣ ва нақлӣ аз ҷумла, таълимоти тасаввuf масруф мешавад.

Машраб дар вучуди Оғоқҳоҷа шаҳсияти намунавии худро меёбад ва ба сифати як муршид ба ў дасти иродат медиҳад ва як теъдод ашъори худро дар васф ў месарояд. Машраб ба пешгӯии Оғоқхӯҷа дар мавриди шаҳодати худ дар шаҳри Балх ба дасти шаҳсе ба номи Маҳмудбой бовар дошта ва дар ашъори худ борҳо аз он ёдоварӣ кардааст.

Қонимни тукар эмиш Балх шаҳрида Маҳмудхон,

Тақдир азал бўлса, найлай анга бермай жон [4, 87].

Ва ҷунин низ шуд, ки ў дар соли 1711 (ҳичрии 1123) бо фармони ҳукмрони сулолаи Қундуз Маҳмудбой Қатағаний дар Балх дар сини 58 солагӣ овехта шуд.

Машраб баъд аз ҷандин сол даргоҳи муршидро тарқ мекунад ва бокии умри худро дар сафар ва оворагӣ, дар диёри ғурбат ба сар мебарад. Дар баъзе ривоятҳо омадааст, ки гӯё Оғоқхӯҷа Машрабро ба муҳаббат ба яке аз хидматгоронаш айбордор кард ва ўро саҳт ҷазо дода аз манзилаш рондааст [4, 247].

Аз соли 1673 сар карда, ҷиҳил сол Машраб сарсон ва саргардон буд. Вай аз Тошканд, Бухоро, Самарқанд, Балх ва Ҳиндустон боздид кард. Ў ба Макка ва Мадина мераవад ва аз қишварҳое, ки дар ҳатти сайри ў қарор дошт мегузарad ва тавре, ки адабиётшинос Мусурмонов Эркин Раббимович ёдовар мешавад, вай аз тариқи Ӯзарбойҷон ба Туркия мегузард ва дар он ҷо аз наздик ба зиндагӣ ва осори Ҷалолиддини Румӣ ошно мешавад [5, 10-11].

Дар манобеи мухталиф ду асар бо номҳои "Мабдаи нур" ва "Кимиё" ба Машраб нисбат дода шудааст. Ва аз тарафи устод Абдурауфи Фитрат ва низ бархе машрабшиносони дигар таъйид шуда ва гуфта шуда, ки Машраб ҳангоми иқомат дар Туркия пас аз ошно шудан ба осори Мавлоно "Мабдаи нур"-ро ба унвони тавзех бар ин асар сурудааст.

Бобораҳим Машраб як ситораи дураҳшони адабиёти классики ўзбек бо симои пурфурӯғи худ, қалб ва рӯҳи моро мунаввар соҳта ва бо ашъори ноб ва дилпазир худ маврид қабули мардуми мо воқеъ гардидааст.

Ў ҳам сӯфӣ, ҳам шоир ва ҳам дорои тафаккури фалсафӣ ва дар айни замон аламбардори андешаҳои инсондӯстӣ ва муборизаи зидди беадолати буд.

Осори Машраб дорои маъни васеъ ва густурда аст. Ба назари ў ишқ таконаи ҳаракат ва ҳаёт ва мақсади оғариниш аст. Ў ошиқи ҳақиқӣ ва шоире аст, ки ба оташи ишқ сӯхта ва хокистар шуда, дар аммони рӯҳаш пайваста тӯфони ишқ мавҷ мезанад. Ҷун қалбаш гунҷоиши ҳисси ва ҳаяҷони шӯълавари ўро надорад, меҳоҳад онро ба василаи қалимот ифода кунад. Лекин авотифи ў ҷунон шӯълавар, бениҳоят ва бешумор аст, ки ба қолаби қалимот ва ибораҳо низ намегунҷад, вазни шеър барои ин мақсад танги мекунад. Аз ҳамин сабаб ў низ ғоҳе монанд Ҷалолиддини Балҳӣ баъзан аз ҳудуди мавозини шеъри ҳориҷ шуда, эҳсос ва ҳаяҷони худро бо ибороти содда, ниҳоят ширин ва муносиб ифода намуда мегӯяд:

"Минг маъни на бир нукта билан мухтасар айладим" [1, 34].

(ҳазор маъниро бо як нукта мухтасар соҳтам).

Ашъори форсии Бобораҳим Машраб, нисбат ба ашъор туркии ў дурустар нақл шудааст. Сабаби он шояд ин бошад, кӣ бисёре аз нусхаҳо тавассути котибоне нақл шуда, ки ошнои комил ба забони туркӣ надоштаанд. Ин ҳолат дар истинҳои бархе аз осор Алишери Навоӣ низ ба шакли равшан дидад мешавад.

Машраб монанди тамом сӯфиёни "ваҳдати вучуд" дар коинот фақат як ҳақиқат, як маҳбуби ҳақиқӣ - ягона оғаридагорро мебинад. Дар ин роҳ фарқи Каъба ва бутхонаро

намешиносад, аз назари ў раҳравони Каъба ва бутхона ҳамаашон, ҳамон ягона ҳақиқатро мечўянд. Аз ҳамин сабаб лозим аст то ба мусулмонӣ ва кофирии ў дил набандем, чунки ў аз азал "аналҳақ" гуфта ва аз ҳамин рӯ дар согари ишқ ў ҳамеша ба ҷой май, хуни Мансур дар ҷуш аст:

Аналҳақ гӯй эҷодам, таҷалӣ парвари ишқам,
Мудом аз хуни Мансурам майе дар согари ишқам.

На аз куфрам таманное, на аз ислом умеде,
Надонам Каъбаву бутхона аз ҳам, кофир ишқам [3, 38].

Дар ашъор машраб, тимсоли Мӯсо, Ҳизр ва Исо бисёр зиёд дида мешавад. Машраб муштоқи дидори маҳбуби ҳақиқӣ аст. Иштиёқи дидор, ўро лаҳзае ҳам ором намегузорд.

Дар ҳар ҳол тадқики амиқ ва ҳама ҷонибаи ашъор Бобораҳим Машраб дар равшани дидгоҳҳои ирфони ў, ташхиси ҷиҳоти муштараки ў бо дигар шоирони ваҳдат ва тавзехи дидгоҳҳои хосс ў аз нуқтаи назар илмӣ, дар равшан соҳтан шаҳсият илмӣ - ирфонии ин шоири ориф кумаки зиёд мекунад. Чунки Машраб натанҳо бо ашъор форсӣ ва ўзбекии худ, балки бо ҷаҳон бинии ирфони ва фалсафии ҳеш ва ба сифат тарғиб кунандай ҷиддии ин дидгоҳҳо, густариш дижандана ва талқин кунандай ақидаи худ бар зидди ҳомиёни ҳурофот ва беадолатӣ ва ба гӯнаи як қаҳрамон шаҳид ва фидокор, ки ҷон ҳудро дар роҳи ҳаққ қурбон намуд, инсони сазовори эҳтироми бузург аст. Илова барин Бобораҳим Машраб на фақат дар Ўзбекистон, балки дар тамом Туркистон ва ҳудуди Осиёи марказӣ охирии намояндаи равиш ирфонӣ - фалсафии "ваҳдат" ба ҳисоб меравад. Агарчи баъд аз ў дар теъдоде аз шоирон ин тамоюл ба назар мерасад, аммо ин тазоҳур бештар ба асоси тақлид буда, пояи амиқ ақидавӣ надорад.

Дар бисёр ҷиҳатҳо, услуби шеъри Машраб ҳос ва амиқ аст. Беҳтарин асарҳои ў бо рассомии баланд ва меҳрубонии нозук, хирад ва оҳангӣ оддӣ ба осонӣ фарқ мекунанд. Машраб ба жанрҳои гуногуни лирикии шеъри ўзбек муроҷиат карда, онҳоро ба оммаи васеи хонандагон ва шунавандагон наздик ва ошно соҳт, вай аз андозаҳои гуногуни шоирона сабуктаринро интиҳоб кард. Маҳсусан бояд қайд кард, ки дар байни шоирони ўзбеки худ Машраб шумораи зиёди мустазадҳоро оғаридааст ва ҳамаи онҳо дорон сифатҳои баланд ва нарм мебошанд. Шеърҳои Машраб на танҳо дар мустазод, балки дар дигар жанрҳои шеъри шарқӣ - мурабба, муҳаммас, мусаддас ва мусабба низ бартарӣ доранд. Машраб шеърро бо ду забон - ба забонҳои форсӣ ва ўзбекӣ навиштааст.

Шоир бо ҳамдардии самимӣ зиндагии душвори коргарони оддиро тасвир мекунад, ки "қалби онҳо бо шамшери зӯроварӣ заҳмдор шудааст" ва "бадан бо ғаму дард заҳмдор аст" ва беадолатӣ ва зулмро саҳт маҳкум мекунад. Бобораҳим Машраб дар байни намояндагони маъруфи адабиёти ўзбек ба монанди Лутфӣ ва Навоӣ, Бобур ва Турдӣ, Маҳмур ва Оғаҳӣ, Нодир ва Муқимӣ, Фурқат ва Завқӣ ҷойгоҳи намоёндорад. Бо асари худ ў ба рушду такомули адабиёти ўзбек дар охири асрҳои XVII-аввали асри XVIII таъсири назаррасе гузоштааст

Шуарои чун Ҳувайдо, Қорӣ, Фурқат ва Ҳамза ғазалҳои ўро истиқбол мекунанд. Дар қишивари шоир дар робита ба зиндагӣ ва осори Машраб роман, достон, қисса ва драмаҳо навишта шуда, бархе ҷодаҳо, поркҳо, театр ва синамоҳо низ ба исм ў номгузори шудааст.

Шеърҳои Машраб нафақат дар шарқ балки дар гарб низ хонандаҳои ҳудро дорад. Чунончи як гуруҳ олимони аврупой ба монанди Ҳермен Вамберв, Дитрель де Ренн, Бернер Гренер ва дигарон ба омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти Машраб машғул шудаанд [4, 90-91]. Машраб ҳамеша бо шеърҳои ошиқонаи худ дар қалби муҳлисони худ зинда аст. Ва инчунин шеърҳояш ба ҳазорҳо нафар руҳияи нав ва кумаки маънавий баҳшидааст.

Адабиёт

1. Абдулҳаким Шаръий Ҷӯзҷонӣ. Тасаввуф ва инсон. – Тошкент: Адолат, 2001. – 190 с.
2. Абдурауф Фитрат. Таңлаган асарлар II-ҷилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 57 с.
3. Маҳкам Маҳмуд. Шоҳ Машраб қиссасӣ. – Тошкент: Маърифат, 1886. – 56.
4. Муъмин Ҳошимхонов. Машраби мӯътабар ўзум. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 410 с.
5. Мусурмонов Эркин Раббимович. Раҳимбобо Машраб ва унинг бадиии адабиётдаги талқини. – Самарқанд, 1995. – 24.

Калидвожаҳо: сӯфӣ, вафодорӣ, адолат, ориф, ваҳдати вуҷуд, ишқ, муршид.

Аннотация
БОБОРАХИМ МАШРАБ ПОЭТ ЗУ-Л-ЛИСОНАЙН

Эта статья озаглавлена «Боборахим Машраб - поэт зу-л-лисонайн» и рассказывает о жизни и поэтической деятельности Машраба. Боборахим Машраб, яркая звезда узбекской классической литературы, просветил наши сердца и души своим блестящим образом и своей благородной и очаровательной персидской поэзией он был принят нашим народом. Он суфий, поэт и философ, а также поборник гуманистических идей и борьбы с несправедливостью.

Ключевые слова: *суфий, верность, справедливость, знание, единство существования, любовь, муршид.*

Annotation
BOBORAHIM MASHRAB IS A POET OF ZU-L-LISONAIN

This article is entitled "Boborahim Mashrab - the poet of zu-l-lisonain" and tells about the life and poetic activity of Mashrab. Boborahim Mashrab, a shining star of Uzbek classical literature, has enlightened our hearts and souls with his brilliant image, and with his noble and charming Persian poetry he has been accepted by our people. He is a Sufi, a poet and a philosopher, and at the same time a champion of humanistic ideas and the struggle against injustice.

Keywords: *Sufi, loyalty, justice, knowledge, unity of existence, love, murshid.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Илхомчон Валиевич, магистрант соли дуюми факултети филологияи тоҷики ҶДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел: 919 01 16 40

Роҳбари илмӣ: Солехов Ш.

Сведения об авторе: Мирзоев Илхомджон Валиевич, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ имени Садриддина Аини, Тел: 919 01 16 40

Научный руководитель: Солехов Ш.

About the author: Mirzoev Ilhomjon Valievich, the 2nd year of master student in the department of Tajik language of TSPU named after Sadriddin Aini, Tel: 919 01 16 40

Scientific director: Solehov Sh.

СОХТОР ВА МУҲТАВОИ “ҲОФИЗНОМА”- И БАҲОУДДИН ХУРРАМШОҲӢ

Дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик шоиронеро воҳӯрдан мумкин аст, ки осорашон дар тӯли асрҳо фаромӯш нашуда, балки ҳамчунон тозаву дилнишин аст. Яке аз бузургтарин ғазалсароёни форсу тоҷик Ҳоча Шамсуддин Муҳаммад ибни Баҳоуддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ аст, ки девони шеърашро шояд дар ҳар хонае аз форсизабонони дунё воҳӯрд. Аз ҷониби дигар, ашъори Ҳофиз аз печидагиҳои зиёде бархурдоранд ва ҳофизшиносӣ яке аз заминаҳои муҳими таҳқиқотӣ дар адабиётшиносии маҳсуб меёбад. Муҳаққиқони зиёде кӯшиш намудаанд, ки осори Ҳофизро таҳқиқу баррасӣ намуда, умқи андешаҳои ин ғазалсарои беназирро дарёбанд. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ яке аз барҷастатарин муҳаққиқони муосири эронӣ низ замони зиёдеро ба таҳқиқ ва баррасӣ дар мавриди Ҳофиз, осор ва андешаҳояш сарф кардааст.

Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ нависанда, тарҷумон, рӯзноманигор, шоир ва ҳофизшиносӣ муосири эронӣ мебошад. Ӯ соли 1324 ҳ.қ дар шаҳри Қазвии Эрон ҷашм ба олами ҳастӣ кушода, дар ҳамон ҷо ба воя расидааст. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ аз бузургони муосир аст, ки қтиобу мақолаҳои зиёде дар ин замина дорад. Инчунин Хуррамшоҳӣ осори муҳталифе аз таърих, фалсафа, адабиёт ва диншиносиро тарҷума намудааст.

Дарки дуруст ва саҳехи девони Ҳофиз кори осон нест, гоҳе калимаеро намефаҳмем, гоҳе мисраеро, гоҳе маъни байтеро ба дурустӣ дарк намекунем ва гоҳе андешаи дар пайи мағҳумҳо баёншударо дар намёбем. Аз замони зиндагии Ҳофиз ҳофизшиносон бар он андешаанд, ки то замони мо шарҳҳои зиёде бар ин девони Ӯ навишта шудаанд ва яке аз шарҳҳои муғифид бар девони Ҳофиз ин “Ҳофизнома”-и Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ аст, ки дар миёни ҳама шарҳҳо ва тафсирҳои дар мавриди ин девон, беш аз бақия муносиб бо салиқаи ҳамаи қасоне аст, ки дар пайи доностани андешаҳои ин шоири бузург ҳастанд мебошад. “Ҳофизнома” китоби бисёр муғифид барои дарки мағҳуми ашъор ва андешаҳои Ҳоча Ҳофиз аст. Ин китоб дарбаргиранда бар шарҳ ва тафсири беш аз ними ғазалҳои девон аст. Агарчи китоб айни ҳол дарбаргиранда шарҳи тамоми ғазалҳо нест, ҳонандагонро аз рафтан дар пайи шарҳи тамоми байтҳо ва ғазалҳо бениёз мекунад. Ин китоб дар шакли фарҳангномаи танзимшудааст ва он иборат аз шарҳи калима, байт, таърих, андеша, ибора ё истилоҳи хоссе мебошад, ки мумкин аст дар ҷандин маврид дар байтҳо ва ғазалҳо бо он рӯ ба рӯ шавем. Чунин мавридҳое, ки такрор шудаанд дар ин китоб ба сурати боздид ё баргашт оварда шудааст. Масалан, андеша ё истилоҳи хос дар шарҳи ғазали бистум тавзех дода шуда ва ҳамон андеша ё истилоҳ, ки дар ғазали ҳаштоду панҷ низ такрор шудааст, дар ин шарҳ ба ғазали бистум боздид дода шудааст. Ҳонанда дар ин равиш ба ҷои мушоҳиди такрории як матлаб ба суроги қисмҳои қаблӣ меравад. Имтиёзи ин шакли баён дар он аст, ки байтҳо ё ғазалҳо ё ибораҳою истилоҳҳо ва мағҳумҳои муштарак ва алоқаманд бо якдигар низ ба ҳонанда ошкор ҳоҳанд шуд. Илова бар матлабҳои судманд дар шарҳ ва тафсири ғазалҳо дар аввал ва охири китоб низ гуфторҳои бисёр судманд мавҷуд ҳастанд. Гуфторҳои ибтидоии китоб дарбаргирандаи муқаддимаҳои бисёр кӯтоҳ ва муғифид дар бораи Ҳофиз ва шакли падид омадани “Ҳофизнома” ва он гоҳ муқаддимаҳои муҳтасар, аммо устодона дар мавзӯҳои зер аст:

1. Устурасозии Ҳофиз;
2. Ринд ва риндии Ҳофиз;
3. Фазл, фарҳанг ва мақоми илмии Ҳофиз;
4. Ирфон ва ахлоқи Ҳофиз;
5. Ҳофиз андешаманд аст ва дар шеъраш фалсафа меварзад;
6. Ҳофиз муслиҳи иҷтимоӣ аст;
7. Суханвари ва санъатгари Ҳофиз;
8. Инқилоби Ҳофиз дар ғазал;
9. Ҳофиз ва мусики;
10. Таъвилпазирии шеъри Ҳофиз;
11. Танз ва тарабнокии Ҳофиз;
12. Ҳофиз ҳам мазмунгарост ва ҳам маънигаро [1, 25-37].

Сипас дар ҳамин муқаддима таъсири шоирони пешин дар шеър ва андешаи Ҳофиз баррасӣ гардидааст.

Мұхаққиқ

Дар поёни китоб илова бар шевай мұхаққиқона, ки ҳамоно چойгирі феҳристхой ағылым, оятында, ҳадисхө ва қалимаҳои шархшуда ва гайра аст, се нұктай санчидашуда вүчуд дорад, ки дарбаргирандаи суханон ва интиқодоти сохибназарон ва донишмандони ҳофизшинос бар “Ҳофизнома” ё байтхо ва андешаҳои шархшуда дар он аст.

Баҳоуддин Ҳуррамшохӣ дар ин асари хеш 250 ғазали Ҳоча Ҳофизро мұвафиқ ба табуу завқи хеш интихоб намуда, шарх додааст. Бинобар гуфтаи худи ў “Бо эҳтимоли зиёд ҳар ҳофизшиноси дигар ҳам қарор бошад, ки 250 ғазал аз девони Ҳофизро барои шарх интихоб намояд, бо ихтилофи 10- 15 ғазал ҳаминҳоро интихоб ҳоҳад кард. Мушкил бар сароғозҳои мутавассит аст, вагарна ғазалҳои фаротару фурутар ба осонй қобили шинохт аст ва қарнхост, ки шинохта шудаанд” [1, 16].

Сипас, зимни таҳлили ғазалҳо ба шарҳи алфоз, ағылым, мағоҳими калидӣ ва абёти душвори ҳар як аз он байтхо пардохтааст. Ҳар як қалима ё таъбири мушкиле аввалин бор, ки зоҳир шуда, шарх шудааст, магар дар баъзе мавридҳои нодир, ки бо сабаби камбуди чо ва издиҳоми мушкилот ва мабоҳис боис шуда, ки қалимае на бори аввали зуҳураш, балки дар чои муносиби дигаре шарх шудааст. Ғазалҳо аз ғазали шумораи 1 то 250 ракамгузорӣ карда шудааст ва дар канори ғазалҳо агадҳи 3, 4, (ва гоҳо 9 ва 12) гузошта шудааст, то шумораи ҳар байтро ба осонй битавон ёфт. Дар шарҳи ғазал ҳам ба ҳамин шумораҳои байтхо ишора карда шудааст.

Қалимаҳо ё таъбири шархшуда бо ҳарфҳои сиёҳ навиши шудааст, то ки ёфтани онҳо бар хонандагон осонтар гардад. Ҳулоса, ин шарх чунон тартиб дода шудааст, ки аксарияти байтхо қариб бо тамоми алфоз, ағылым ва мағоҳими калидии мавриди назари Ҳофиз шарҳ шудааст. Яъне, шарҳи 250 ғазале, ки дар ин асар зикр гардидаанд, коғӣ аз ғазалҳи бокимонда (дусаду чиҳилу чанд ғазал) аст, ки зикр нагардидаанд. Ҳар як хонанда худ ҳангоми мутолиа ва кор бо ин китоб садоқати ин масъаларо пай ҳоҳад бурд. Далели дигар барои наёвардани ғазалҳои бакимонда ин буд, ки аксарияти онҳо чунон, ки гуфта шуд, ниёз ба шарҳ надоранд.

Матни ғазалҳои Ҳофиз аз матни тасҳөхшудай Аллома Қазвини доктор Ғанӣ гирифта шудааст, бо андак тағйироти мусир дар навиши хат ва ҳуруф. Ҳошияҳои мұхими он матн низ дар чои худ омадааст [1, 16]. Ишораҳои ин шарҳ зарури маҳсуб мебошанд. Ин ишораҳо ду шакл доранд:

1. “Нигоҳ қунед ба”, ки бо аломати > нишон дода шудааст. Масалан, дар саросари китоб дар зимни байтхою ғазалҳо ҳар чо ки қалимаи ишқ ё ошиқ ё мұхаббат ё меҳр ё дўстӣ бошад, ба “ишқ”, ки муфассалан дар зимни ғазали шумораи 228 байти якум шарҳ шудааст, ишора карда шудааст.

2. “Низ нигоҳ қунед ба” (бо аломати >), ки ду баҳси мукаммалро ба ҳамдигар ёдоварӣ менамояд. Масалан ибораи “Гулоб дар қадаҳ рехтан” ба ибораи “Май ва мушк” муроҷиат намудан ишора карда шудааст [1, 16].

Инчунин дар охири китоб феҳристи қалимаҳои шархшуда мавҷуд аст, ки феҳристи комиле аз ҳамаи алфоз, ағылым ва мағоҳими калидӣ ва ҳатто ихтилофи кироатҳо бо шумораю саҳифаҳо зикр гардидаанд ва ин барои ба осонй ёфтани онҳо мусоидат менамояд.

Дар охир бояд инро зикр намуд, ки ин китоб илова бар ин, ки яке аз китобҳои мұхими ҳар як адабиётшинос аст, инчунин китоби муғиде барои шуруъқунандагони ҳофизҳон ва алоқамандони шеър ва ғазали Ҳофиз ҳоҳад буд.

Адабиёт:

1. Баҳоуддин Ҳуррамшохӣ. Ҳофизнома. – Техрон: 1380. – 1540 с.
2. Баҳоуддин Ҳуррамшохӣ. Ҳофиз. – Техрон: 1387 . –279 с.
3. Баҳоуддин Ҳуррамшохӣ. Ҳофиз ҳофизай мост. – Техрон: 1382. – 384 с.
4. Шарифмурод Исроғилниё. Ахтарони адаб. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. – Душанбе: 2015. – 480 с.

Қалидвожаҳо: ғазал, Ҳофиз, Ҳуррамшохӣ, девон, ҳофизшиносӣ, байт, шарҳ, ҳофизнома, аиъзор.

Аннотация
**СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ «ХАФИЗНОМА»
 БАХАУДДИНА ХУРРАМШАХИ**

В статье кратко рассматриваются «Мемуары» современного иранского мемуариста Бахауддина Хоррамшахи, который занимает особое место в мире запоминания. Автор обсуждает структуру, метод интерпретации и содержание Меморандума и предлагает легкий способ получить к нему доступ.

Автор статьи приходит к выводу, что «Мемуары» Б. Хурамшахи является одним из лучших комментариев, написанных в современной литературе о диване Хафеза, и может удовлетворить потребности любителей Хафиза.

Ключевые слова: *газель, Хафиз, Хуррамшахи, девон, запоминание, стих, комментарий, запоминание, поэзия*

Annotation
**THE STRUCTURE AND CONTENT OF "MEMUAROV"
 BAHAUDDIN KHURRAMSHAHI**

The article briefly considers the "Memoirs" of the modern Iranian memoirist Bahauddin Khorramshahi, who occupies a special place in the world of memories. The author discusses the structure, method of interpretation and content of the Memorandum and offers an easy way to get access to it.

The author of the article comes to the conclusion that "Memoirs" B. Khuramshahi is one of the best commentaries written in modern literature on Hafez's sofa, and can satisfy the needs of Hafiz's fans.

Keywords: *gazelle, Hafiz, hurramshahi, devon, memoir, verse, commentary, memoir, poetry*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муллоев Раҳмонали Қуваталиевич, магистранти солидуюми факултети филологияи тоҷикии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: 931 48 02 01

Роҳбари илмӣ: Истрофилниё Ш.Р.

Сведение об авторе: Муллоев Раҳмонали Қуваталиевич, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ имени Садриддина Аинӣ. Тел: 931 48 02 01

Научный руководитель: Истрофилниё Ш.Р.

About author: Mulloev Rahmonali Quvatalievich, the 2nd year of master student in the department of Tajik language of TSPU named after Sadriddin Aini. Tel: 931 48 02 01

ОБРАЗИ ФАРХОД ДАР ДОСТОНИ «ХУСРАВ ВА ШИРИН» - И НИЗОМИИ ГАНЧАВЙ

Ҳаким Низомии Ганчавй яке аз шоирони бузургест, ки ба образҳои таърихӣ ва шахсони таърихӣ таваҷҷуҳи хос дорад, ки Фарҳод яке аз чунин образҳо мебошад. Аз ин дидгоҳ чуноне ки маълум аст, образи Фарҳод алалхусус дар фолклор ва адабиёти классикии форсу тоҷик сайри тӯлоние карда, ҷандин шоирон дар таълифи симои ў ранҷ бурдаанд. Маъсалаи ҳалталаб дар омӯзиши тадқики образи Фарҳод проблемаи ба таври мукоисавӣ омӯхтани он мебошад.

Низомии Ганчавй, Амир Ҳусрави Дехлавӣ ва Абдуллоҳи Ҳотифӣ, ки аз шоирони хирадманд ба шумор мерафатанд, барои ривоҷу равнави илму маданият ва адабиёт кӯшиши зиёд кардаанд. Низомӣ, Амир Ҳусрав ва Ҳотифӣ талабот, завқу салиқа ва тавонони имрӯзу фардои инсонро ба назар гирифта, ин ҷиҳатро яке аз принсипҳои образофарӣ дар эҷоди бадеъ қарор додаанд. Аз ин рӯ, ин шоиронро лозим омадааст, ки дар оғаридани образи Фарҳод анъанаи ҳамкасбони худро ривоҷу равнақ диханд ва ба талаботи давру замон мувоғиқ гардонанд.

Низомии Ганчавй дар асри XІІ, дар асоси ривоятҳои ҳалқӣ образи дурахшони Фарҳодро ба риштai назм қашидaaст ва бо иштироки Ҳусрав ва Ширин аввалин маротиба, сюжет, ғояи композиционӣ ва мазмуни асосии достони «Ширин ва Ҳусрав» - ро дар адабиёти китобӣ дар шакли ишқию романтикӣ ба вуҷуд овардааст. Дар аввали достонаш шоир қайд мекунад, ки қиссаи Ҳусрав ва Ширинро пештар аз ў низ сароида буданд ва дар эҷоди образи Фарҳод низ худро аввалин намешуморад:

*Ҳадиси Ҳусраву Ширин ниҳон нест,
В-аз он ширинтар, алҷақ достон нест.
Агарҷӣ достоне дилписанд аст,
Арӯсе дар виқоя шаҳрбанд аст.
Баёзаи дар гузораи нест маъруф,
Ки дар Бардаъ саводаш буд мавқуф.
Куҳансолони ин кишивар, ки ҳастанд,
Маро бар шуққаи ин шугл бастанд.
Наёрад дар қабулаши ақл сустӣ,
Ки пеши оқилюн дорад дурустӣ.
На тинҳон, бар дурустии ошкор аст,
Асарҳое, к-аз эшон ёдгор аст:
Асоси Бесутуну шакли Шабдиз
Хамедун дар Мадоин коҳи Парвиз.
Ҳавокории он Фарҳоди мискин,
Нишиони ҷӯи ширу қасри Ширин,
Нагуфтам, ҳар чи доно гуфт аз оғоз,
Ки фарруҳ нест гуфтан гуфтаро боз.
Дар он ҷузъе, ки монд аз ишқбозӣ,
Суҳан рондам, ният бар марди гозӣ [2, 53].*

Шоир инчунин дар боби «Қӯҳ қандани Фарҳод ва зӯрии ў» аз машхур гардиданни қиссаи қӯҳ қандани Фарҳод суҳан рондааст:

*Касе, к-ӯро бувад дар табъ сустӣ,
Нахоҳад ҳеч қасро тандурустӣ.
Зи бас сангӯзи бас гавҳар, ки мерехт,
Димогаш санг бо гавҳар баромехт.
Ба гирди олам аз Фарҳоди ранҷур
Ҳадиси кӯҳ қандан гашт машҳур,
Зи ҳар бүкъя шудандӣ сангсоён,
Бимондандӣ дар ў ангуштҳоён,
Зи сангӯ оҳанаш ҳайрон шудандӣ,
Дар он саргашта саргардон шудандӣ [3, 207].*

Низомии Ганчавй доир ба ин образ дар бобҳои маҳсуси достонаш (Худи шоир қисматҳои достонро «боб» ё «ғасл» ном ниҳодааст. Мо шартан онро «боб» меномем) 2 бобро бахшидааст, ки 603 байтро дар бар гирифтаанд.

Низомӣ образи Фарҳодро тасодуфӣ наофаридааст, балки дар симои ў беҳтарин ақидаҳои худро доир ба ишқу ишқварзӣ, муҳаббат, беадолатиҳои замон, оқибатҳои он, дар навбати худ нишон додани хирадмандӣ, мардонагии мардуми меҳнатӣ дар шахси Фарҳод, ки худи Низомӣ низ ифодакунандай мақсаду мароми онҳост, инъикос намудааст.

Образи Фарҳод чӣ дар ишқу муҳаббат, вафодорӣ дар роҳи он, тавонойӣ, меҳнату хунармандӣ моҳиятан аз Ҳусрав фарқ мекунад. Фарҳод ҷавони доно ва хунарманд аст. Низомӣ аз забони Шопур дар таърифи санъат ва маърифати Фарҳод чунин гуфтааст:

Ки «Ҳаст ин ҷо муҳандис марди устод,

*Чавоне номи ў фарзона Фарҳод.
Ба вақти ҳандаса ибратнамое,
Мичастидону Үқлидускушое.
Ба теша чун сари санъат бихорад,
Замино мург бар моҳӣ нигорад.
Ба санъат сурхулро ранг бандад,
Ба оҳан нақши Чин бар санг бандад.
Ба пеша даст бӯсандаши ҳама Рум,
Ба теша сангҳо хороро қунад мум* [3, 203-204].

«Фарҳод ҷавонмардест муҳандису меъмор, рассому ҳайкалсоз, сангтарошу кӯҳкан. Бар замми ин, ў паҳлавонест, ки назир надорад, аз зарби тешай ў дили кӯҳ шикоф мешавад, сангҳо пош меҳӯранд, бо нерӯи бозувони худ табиятро ба инсон тобеъ мегардонад. Фарҳод хунарманди оддӣ нест, асрори бисёр илмҳо, хусусан илми заминшиносӣ, риёзиёт, алҷабр ва ҳандасаро хуб медонад, аз ин ҷиҳат кори ў самарабахш аст» [2, 120].

Шоир Фарҳодро Рустамона тасвир менамояд. Фарҳод марди тануманд ва дар меҳнат пуртоб шуда буд. Вай натанҳо дар меҳнат ва илму хунар, балки ҷисман ҳам марди бисёр босалобат буд. Низомӣ намуди зоҳирӣ ҷеҳраи зебои Фарҳодро моҳирона ба қалам додааст:

*Даромад Кӯҳкан монанди кӯҳе,
К-аз ў омад ҳалоиқро шуқӯҳе.
Чу як тил аз ситабриву баландӣ,
Ба миқдори дӯ тилаши зўрмандӣ.
Рақибони ҳарам бинвоҳтандии,
Ба вочиб ҷойгоҳе соҳтандии.
Буруни парда Фарҳод истода,
Миён дарbastаву бозӯ кушода* [3, 204].

Фарҳод ахлоқи писандида дорад. Ў гамҳори дигарон буда, тамаъе аз меҳнати худ надорад ва миннати дигаронро низ намекашад. Фарҳод ошиқи содиқу гамхор ва бовафо аст ва ба ҷуз ишқи пок барои ў ҷизи қимматтаре нест. Ў ҳамаро, ҳатто ҷони ширини худро дар роҳи ишқе, ки нисбат ба Ширини нозанин мепарварид, курбон мекунад.

Фарҳод Ширинро дӯст медорад, аммо меҳру муҳаббати ў нисбат ба Ширин, барҳилофи Ҳусрав пок ва самимишт. Барои Фарҳод муҳаббати самимиш як мукофотест ва ин муҳаббат ўро ҳамеша ба қаҳрамонӣ ҳидоят намуда, қувваҳои паҳлавониашро дучанд зиёд менамуд. Аз ҳамин сабаб ҳам Фарҳод ҷӯи ширро дар муддати кӯтоҳ ба итном расонд – яъне муҳаббате, ки нисбат ба Ширин мепарварид, ба ў болу пар баҳшида, меҳнати вазнини ўро сабуттар мегардонд:

*Аз он ҷо рафт берун теша дар даст,
Гирифт аз меҳрубонӣ пеша дар даст.
Ба теша рӯи хоро меҳарошид,
Чу бед аз санг маҷро метарошид.
Ба ҳар теша, ки бар санг озмудӣ,
Ду ҳамсангаши ҷавоҳир музӯд будӣ.
Ба як моҳ аз миёни сангҳо хоро,
Чу дарё кард ҷӯе ошкоро* [3, 206].

Низомӣ дар ин достон тавассути образи Ширин муаммои мураккаби ишқро ба миён гузоштааст. Ширин низ чун Фарҳод ошиқи ҳақиқист. Ў дар дил як ишқ мепарварад. Аз ин рӯ муҳаббати самимонаи Фарҳоди ҷонғидоро рад менамояд. Ишқе, ки Фарҳод дар дил мепарварид, ўро ба нокомӣ ва азобу талҳиҳо мебурд:

*Чу дил дар меҳри Ширин баст Фарҳод,
Баровард аз вуҷудаши ишқ фарёд.
Ба саҳти мегузашташ рӯзгоре,
Намеомад зи дасташ ҳеч коре.
На сабри он, ки дорад барги дурӣ,
На барги он, ки созад бо сабурӣ.
Фурӯ рафта дилашро пой дар гил,
Зи дасти дил надода даст бар дил.
Забон аз кору кор аз об рафта,
Зи тан нерӯ, зи дида хоб рафта.
... Гамашро дар ҷаҳон гамхорае не,
Зи ёраш ҳеч гуна ҷорае не...
Дилаши нолону ҷаҳони зору гирён,
Ҷигар аз оташи гам гашта бирён* [3, 208-209].

Образи Фарҳод образи Мачнунро ба хотир меоварад. Фарҳод низ мисли Мачнуни зор, дар ишқи Ширин сарсону саргардон бо машакқату азобҳои шаби ҳичрон рӯз ба сар мебурд. Фарҳод низ монанди Мачнун беилоч аст. Ҳолати маъюсии Фарҳод ҳатто оқибати бо ҳайвонот унс гирифтанаш мегардад:

Чу ваҳшиштавсан аз ҳар сӯ шитобон

Мұхаббат

*Гирифта унс бо өахши биёбон.
Зи маңруғони ин доми забунгир,
Бар ў гирд омада як дашт нахчир
Яке болингаҳаш рұғтый, яке қой,
Яке доман-ш бүсідій, яке пой
Гаҳе бо охувон хилват гузидій,
Гаҳе дар мавқаби ғұрон давидій.
Гаҳе ашиқ гавазындон дона кардій,
Гаҳе дүнболи шерон шона кардій [3, 210].*

Низомій дар баробари мұхаббати Фарход ишқи Хусравро ба қалам медиҳад. Бояд қайд кард, ки ишқи Фарходу Хусрав умумияте надорад. Яке ишқи поки инсонй, ки ба табақаҳои меңнатай мансуб аст ва дигаре ҳавои дилхүшій ва кайфу сафо, ки мансуби табақаҳои боло буд, дар образи ин ду қаҳрамони асар тасвир шудааст. Фарход дар ишқ мағтуну зор, вале бечора, Хусрав сохиби сарвату қоҳу чора буд. Аз мұхаббати самимона ва поки Фарход душмани ишқ – Хусрав огох мегардад. Хусрав меҳоҳад Фарходро ба воситай симу зари зиёде аз мұхаббати Шириң қудо созад ва ўро ба даргоҳи худ меҳонад. Фарход бо сари баланд ба қасри подшоҳ қадам мегузораду дар пеши шоҳ сари таъзим фурӯ нәмеорад. Шоир ин ҳолати Фарходро чүнин ба қалам додааст:

*Даровардандаш аз дар чун яке күх,
Фитода аз пасаи ҳалқе ба анбұх.
Нишиони меңнат андар сар гирифта,
Раҳе бекеши андар бар гирифта.
Зи рұяни гашта пайдо бекарорй,
Бар ў бигриста даврон ба зорй.
На дар Хусрав нигаҳ карду на дар тахт,
Чу шерон панча кард андар замин саҳт [3, 215].*

Фарход на ба дагдагай Хусрав ва на ба шоҳй ва зару зеварҳои ў аҳамият медиҳад, балки садоқат ва пойдории худашро фаромүш намекунад.

«Хусрав ҳангоме ки Фарходро бо зўри зар ба даст гирифта натавонист, хост, ки бо чанд сухане вайро мағлуб намояд. Онҳо ба гуфтукү оғоз менамоянд. Лекин ин гуфтукү чунон ачиб ва бо маҳорат сохта шудааст, ки дар адабиети классик қадам мегузораду дар пеши шоҳ сари таъзим фурӯ нәмеорад» [4, 177-178].

*Нахустин бор гуфташ, к-аз күчой?
Бигуфти: Аз дори мулки ошной.
Бигуфти: Он чо ба санъат дар чиң күшанд?
Бигуфти: Андұх ҳаранду қон фурұшанд.
Бигуфти: Қонғурұшай дар адаб нест,
Бигуфти: Аз ишиқбозон ин ачаб нест.
Бигуфти: Аз дил шудай ошиқ бад-ин сон?
Бигуфти: Аз дил ту мегүй, ман аз қон.
Бигуфти: Ишқи Шириң бар ту чун аст?
Бигуфти: Аз қони ширинағам фузун аст...
...Бигуфти: Дил зи меҳраш кай күній пок?
Бигуфти: Он ғаҳ, ки бошам хуфта дар хок?*

Мунозираи байни ду ракиб давом меёбад: аз як тараф подшоҳи худписанди мұтакаббир ва аз тарафи дигар ҳунарпешай оддии әчөдкор. Бинобар ин, дар мүколамаи мунозиркунандагон ихтилоф ва зиддият торафт пурхаячонтар ва тезу тундтар мегардад. Саволхой Хусрав торафт пурхаячонтар ва тезтар, аммо бар хилоғи шоҳ Фарход оромии худро нигоҳ дошта, қавобхояш пурғасоратай ва мантиқи амиқи гуфтори ўро нишон медиҳад:

*Бигуфти: Дұстии аз табъ бигзор,
Бигуфти: аз дұстон н-ояд чүнин кор.
Бигуфти: Осуда шав, к-ин кор хом аст,
Бигуфти: Осудағай бар ман ҳаром аст.
Бигуфти: Рав сабурй күн дар ин дард,
Бигуфти: Аз қон сабурй чун тавон кард?
Бигуфти: Аз ишиқ корот сахт зор аст,
Бигуфти: Аз ошиқ ҳушитар чиң кор аст?
Бигуфти: Аз дил қудо күн ишқи Шириң!
Бигуфти: Чун зиям бе қони Шириң?
Бигуфти: Ўони ман шуод, з-й макун ёд,
Бигуфти: Ин кай кунағ бечора Фарход?
Бигуфти: Ар ман кунам дар вай нигохе?
Бигуфти: Оғоқро сұзам ба охе.*

Низомій ин мүколамаро хеле бо маҳорат сохтааст. Мүколама, мунозара дар осори бадей аҳамияти бағоятдараача калоне дорад. Яъне гуфтукүи ду кас ва ё бисёр касон аз мұхимтарин усулхой адабий аст. Ин

усул барои тасвири қаҳрамонҳо ва нишон додани ҳолу аҳвол ва дараҷаи маънавиёти онҳо хизмати қалон мекунад. Дар ин муколама дар сурати Фарҳод образи меҳнаткаш, ҳунарманде, ки бо асбоби меҳнати худ кӯҳро қанда, роҳҳо, чўйҳо месозад, мушоҳид мешавад. Ин образ чӣ аз ҷиҳати ахлоқ ва чӣ аз ҷиҳати кудрати сухан ва баландии маънавиёт, аз подшоҳон ва аъёну ашрофони онҳо баландтар аст.

Ин гуна саволу ҷавоб муколама бо мағлубияти Ҳусрав ба анҷом мерасад. Ҳусрав, ки ба ҳаёт ва муҳаббат ҳеле сатҳӣ ва нописандона нигоҳ мекунад, дигар мачоли сухан гуфтан пайдо карда натавонист, очизу нотавон ва заиф будани худро дар пеши ҳунарманди моҳирӣ эҷодкор – Фарҳод ҳис намуд ва тадбири дигар ҷуст. Ўин дафъа ба мақсади дар миёни кӯҳу сангҳо нобуд намудани Фарҳод қандани роҳе аз миёни кӯҳи Бесутун фармуд ва шарт баст, ки агар барои лашкарони ўроҳ қушояд, Ҳусрав аз баҳри Ширин мебарояд:

*Ба гармӣ гуфт, к-оре шарт кардам,
В-агар з-ин шарт баргардам, на мардам [3, 218].*

Фарҳод ба ин ваъдан Ҳусрав бовар мекунад ва ба кор машғул мешавад. Шоир оид ба боби «Кӯҳ қандани Фарҳод ва зӯрии ў» 140 байт баҳшида, меҳнати пурмашаққати ҳунармандро тасвир кардааст:

*Наёсудӣ зи вақти субҳ то шом,
Буридӣ кӯҳ бар ёди дилором.
Ба кӯҳ андохтган бикишод бозу,
Ҳаме буррид санге бе тарозу.
Ба ҳар ҳории, ки бо он ҳора кардӣ,
Яке бурд аз ҳисораш пора кардӣ.
Ба ҳар заҳме зи поӣ афғанд кӯҳе,
Қ-аз он омад ҳалоикро шукӯҳе [3, 219].*

Фарҳод дар меҳнат обутоб ёфта буд ва бо қуввати бозувони худ кӯҳ меканд, лекин аз замоне, ки бо ў созгор намеомад, шикваҳо мекард. Тавассути ин образ шоир бекадр будани аҳли ҳунарро дар шароити аспри XІІ ба қалам додааст. Фарҳод «ҳоли хештанро бо кӯҳ мегуфт», ки Низомӣ онро ҳеле моҳирона тасвир кардааст ва аз тарзи тасвири ин эпизод як навъ ҳамоҳангии Низомӣ бо Фарҳод ҳис карда мешавад. Фарҳод марди ҳунарманд аст, вале ба дараҷаи олитаринаш хоккор аст.

Қаҳрамонии Фарҳоди кӯҳкан, ки бо меҳнати қувваи бозувони худ кӯҳро талқон мекард, ба ҳар тараф паҳн мегардад ва Ширин низ ба аспи худ савор гардида, хост, ки шучоати ин диловарро бо ҷашмони хеш тамошо кунад:

*Муборак рӯзе аз хуширӯзгорон,
Нишаста буд Ширин пеши ёрон.
...Ба ҳанда гуфт бо ёрон дилафрӯз:
«Алам бар Бесутун ҳоҳам зад имрӯз.
Бубинам, к-оҳани бозуи Фарҳод,
Ҷӣ гуна санг мебурганд ба пӯлод.
Магар з-он сангю оҳан рӯзгоре.
Ба дил гармӣ фитад, бар ман шароре» [3, 227-228].*

Фарҳод аз омадани Ширин хурсанд мегардад ва Ширин низ дар навбати худ аз устокории Фарҳод мамнун мегардад. Низомии Ганҷавӣ меҳнати пурмашаққати Фарҳодро тавассути муҳаббати беандозаи ў нисбат ба Ширин медонад:

*Ба сони шери вахӣ часта аз банд,
Чу тили мастигашта кӯҳ меканд.
Дилаш дар кори Ширин гарм гашта,
Ба дасташ сангю оҳан нарм гашта.
Аз он оташ, ки дар ҷону ҷигар дошт,
На аз ҳесшу на аз олам ҳабар дошт.
Ба ёди рӯи Ширин байт мегуфт,
Чу оташ теша мезад, кӯҳ месуфт [3, 230].*

Ҳусрав аз рафтани Ширин ба назди Фарҳод оғоҳ мегардад ва рашку ҳасад ўро ором нагузошта, роҳи интиқомчӯро ҷустуҷӯ мекунад. Бо фармони Ҳусрав қосиди «нофарҷомагӯе»-ро ба назди Фарҳод мефиристонанд, то ки ҳабари бардуруғи марги Ширино бар ў бирасонад:

*Сӯи Фарҳод рафт он сангдил мард,
Забон бикишоду ҳудро тангдил кард.
Ки «Эй нодони гоғил, дар чӣ корӣ?
Чаро умре ба гафлат мегузорӣ?
Баровард аз сари ҳасрат яке бод,
Ки «Ширин мурду оғаҳ нест Фарҳод» [3, 231-232].*

Фарҳод бардуруғ будани ин ҳабарро ҳис нанамуда, аввал аз носозории замона шикоят мекунад ва сипас ҳалок мегардад:

*Чу афтод ин сухан дар гӯши Фарҳод,
Зи тоқи кӯҳ ҷун кӯҳе дарафтод.
Баровард аз ҷигар оҳе ҷунон сард,
Ки гуфтӣ дурбоше бар ҷигар х/в/ард.*

Мұхаббат

*Ба зорӣ гүфт, к-оваҳ, ранҷ бурдам,
Надидә роҳате дар ранҷ мурдам.
Агар сад гӯсфанд ояд фаро пеш,
Барад гург аз гала қурбони дарвеш.
Фурӯ рафта ба хок он сарви чолок,
Чаро бар сар нарезам ҳар замон хок?
Садои дарди Ширин дар баҳон дод,
Замин бар ёди ў бўсиду чон дод [3, 232].*

Низомӣ ба воситаи образи Фарҳод таъкид месозад, ки ин гуна мардони соғдилу фидокор дар шароити нобаробариҳо иҷтимоии чамъияти феодалий ба мақсади худ расида натавониста, аз дунё нокому бемурод ҷашм мепӯшанд. Образи Фарҳодро шоир ҳамчун меҳнатдӯст, хунарманди оддӣ ва сангтарош, ки аз байни ҳалқи оддӣ баромада, ба Ширин бо муҳаббати пок дил бастааст, хеле самимона тасвир менамояд.

Ба хоинона (бо макруу фиреби Ҳусрав) кушта шудани Фарҳод шоир ҷонсӯзона нола карда, афсӯс меҳӯрад:

*Замона худ ҷуз ин коре надонад,
Ки андӯҳе дихад, ҷоне ситонад.
Чу корафтода гардад бенавое,
Дараши даргирад аз ҳар сӯ балое.
Ба ҳар шохи гуле, к-ӯ дарзанаҳ чанг,
Ба ҷои гул биборад бар сараш санг.
Чунон аз хушидилӣ бебаҳр гардад,
Ки дар комаш табарзад заҳр гардад.*

Дар ин эпизоди зикршуда Низомӣ аз замони Фарҳодкуш шикоят кардааст. Марги Фарҳоди баҳодур Ширинро хеле ғамгин мекунад. Вай барои Фарҳод мақбараи дилрабое соҳта, дар он ҷо машғули азодорӣ мешавад. Ширин аз марги Фарҳод афсӯс меҳӯрад:

*Дили Ширин ба дард омад зи догаи,
Ки мурге нозанин гум шуд зи богаи.
Бар он озод сарви ҷӯйборӣ,
Басе бигиристи чун абри баҳорӣ.
Ба расми меҳтаронаш ҳулла барбаст,
Ба хокаши доду омад бод дар даст.
Зи хокаши гунбаде олӣ барафроҳт,
В-аз он гунбад зиёратхонае соҳт [3, 236].*

Аз ин эпизод маълум мешавад, ки Ширин низ мисли Низомӣ аз марги Фарҳод хеле ғамгин мегардад. Гарчи сабабгори күшташавии Фарҳод подшоҳи булҳавас – Ҳусрав бошад ҳам, ў гуноҳро ба гардани Ширини пок ҳавола мекунад.

*Чу донам, саҳт ранҷидӣ зи маргаи,
Ки мурду ҳам намегӯй ба таркаи.
Чаро боисташ аввал күштан аз дард,
Чу күштӣ, чанд ҳоҳӣ андӯҳаш х/в/ард?
Ғамаш ҳаҳӯр, ки хунаши ҳам ту х/в/ардӣ,
Азизаш ҳун, ки хораши ҳам ту кардӣ.
Агар сад сол бар хокаши нишинӣ,
Аз ў хокистаре ҳарғиз набини [3, 238].*

Амалиёти Фарҳод бо боби «Тазъиятномаи Ҳусрав ба Ширин аз роҳи танз» ба итном мерасад.

Низомии Ганҷавӣ ҳамчун шоири эҷодкор ба зебу зиннати дарборӣ ба базму ишрати ҳарам ва дарбор нафрат дошт. Вай эҷодкории озодонаро ба ҳеч ҷиз иваз намекард, орзу ва амали ҳалқи худро мадҳу сано мегуфт ва аз сарчашмаҳои эҷодиёти ҳалқ, ки шоирони дарбор илҳом гирифта натавонистанд, ҳамеша истифода мебурд.

Таваҷҷӯҳи шоир нисбат ба образи Фарҳод хеле қалон аст, зеро Фарҳод намояндаи ҳалқи оддии меҳнаткаш буд ва шоир маҳз чунин одамонро ҳамду сано меҳонд. Образи хунарпешаи моҳир, ки ба қувваи бозуи худ ифтиҳори бузург ва эътиқоди қавӣ дорад, хеле самимӣ баромадааст.

«Агар хиёнати Ҳисрав намебуд, бунёди қасри подшоҳи золим аз зарби наъраҳои ин сангтароши баҳодур ҳатман ба ларза меафтид. Муҳаббат ба вай болу пар дода, ба авчи корнамой ва диловариҳои беназир парвоз мекунонад. Фарҳод аз муҳаббат илҳом гирифта, ба иҷрои корҳои хеле душвор бо часорати тамом қадам мегузорад, кӯҳи хороро меканад, аз дили санг роҳ мекушояд ва ниҳоят чунон як осори боазамати ҳайкалтароширо ба вуҷуд меовард, ки аз тамоми гӯшаву канорҳои олам ба тамоши он гурӯҳ- гурӯҳ одамон ҷорӣ шуда меоянд» [1, 98] – қайд кардааст Г. Алиев.

Мақсади Низомӣ аз оғариниши образи Фарҳод нишон додани хислатҳои нек ва оличаноби ҳалқ, часорат, садоқат, меҳнатдӯстӣ, инсонпарварӣ ва покизагии олии ахлоқ ба шумор меравад.

Низомӣ барои тасвири характеру хислатҳои Фарҳод аз воситаҳои тасвир моҳирона истифода бурдааст. Пеш аз ҳама барои тасвир аз санъатҳои бадеи ташбех, талмех, муболига, васф, хитоб ва саволу ҷавоб ба таври фаровон истифода бурдааст.

Адабиёт:

1. Алиев Г. «Ширин ва Хусрав»-и Амир Хусрави Дехлавӣ ва «Хусрав ва Ширин» - и Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Шарқи Сурх, №10, 1957. – 14 с.
2. Афсаҳзод А. Дар сафи бузургон. – Душанбе: Ирфон, 1986.
3. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Иборат аз 5 ҷилд, ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 34 с.
4. Ҳусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 54 с.

Калидвожаҳо: Низомии Ганҷавӣ, достон, «Хусрав ва Ширин», Фарҳод, Ширин, образҳои таъриҳӣ, образи марказӣ, шоҳ, раъият, адабиёт, ишиқ, мақсад.

Аннотация

ОБРАЗ ФАРХОД В ПОЭМЕ «ХУСРАВ И ШИРИН» НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Низами Ганджави в персидско-таджикской литературе является одним из замечательных поэтов, где в своих творениях большое внимание уделяет исторических образов и личностей. Фарход в поэме «Хусрав и Ширин» Низами является одним из главных образов, где поэт обращает этому образу большое внимание. Хотя Фарход в поэме не достигает свои цели, но поэт опытывает его образа, как главного и любимого образа.

Ключевые слова: Низами Ганджави, поэма, «Хусрав и Ширин», Фарход, Ширин, исторические образы, главный образ, царь, народ, литература, любовь, цель.

Annotation

**THE IMAGE OF FARHOD IN THE POEM "KHUSRAW AND SHIRIN" BY NIZAMI GANJAVI
NIZAMI GANJAVI**

In Persian-Tajik literature is one of the great poets, where in his works he pays great attention to historical images and personalities. Farhod in the poem "Khusraw and Shirin" by Nizami is one of the main characters, where the poet pays great attention to this image. Although Farhod in the poem does not achieve his goals, the poet describes his image as the main and favorite image.

Key words: Nizami Ganjavi, poem, "Khusraw and Shirin", Farhod, Shirin, historical images, main image, king, people, literature, love, goal.

Маълумот дар бораи муълиф: Ҷаборова Мадина, магистранти соли дуюми факултаи филологияи тоҷик, кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 988045424

Роҳбари илмӣ: Ҳудойдодов А.

Сведение об автор: Джаборова Мадина, магистрантка второго курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни. Тел: 988046422

Научный руководитель: Ҳудойдодова А.

About the author: Jaborova Madina, Master student in the department of tajik Iangiage Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni. Tel: 988045424

Scientific director: Hudoydodov A.

ВОСИТАҲОИ ТАСВИР ДАР ЯК ҒАЗАЛИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Бадеият яке аз хусусиятҳои асосии осори адабист. Ашъори шоирону нависандагони адабиёти тоҷик аз он сабаб ба дили хонанда ҷой гирифтаанд, ки дар онҳо маъниҳои олӣ ва тоза дар ниҳояти дилкашӣ ифода гардида, ба перояи бадеият ороиш ёфтаанд.

Образ ё тасвирҳои шоирона он қалимаю ибора ва ё тарзи ифода мебошанд, ки ҷузъи воқеяиятро барҷастаю аёнӣ ва муссирӯ хотирнишон акс менамоянд. Ин гуна образҳои шоиронаро ғоҳе образҳои минётурӣ ва образпораҳо низ мегӯянд... Ҳамин тавр, сухани образнок –суханест, ки дар либоси бадеъ гуфта шуда бошад [5, 79].

Ҳалқи тоҷик дар давоми ҳазор солаҳо як адабиёти бузург эҷод намудааст, ки дорои санъати олӣ буда, ғояҳои баланди инсонпарваронаро ифода мекунад ва аз ҷиҳати ғоя ва шакли бадеъ хусусиятҳои хосе дорад.

Маҳз ҳамин масъала омӯзгорони забон ва адабиётро вазифадор менамояд, ки ҳангоми омӯзиши мероси илмию адабии гузаштагон, маҳсусан асарҳои лирикии онҳо санъатҳои бадеиро ба шогирдон омӯзонем ва дар шинохти он қӯшиш ба ҳарҷ дихем. Аз осори адабон хонанда на танҳо ба маъниҳои барҷаста сарфаҳм меравад, инчунин аз он завқи бадеъ мегирад ва аз он лаззат мебарад. Воситаҳои тасвири бадеъ ҷузъи муҳими асари бадеиянд ва адаб он санъатҳои бадеиро барои ифодаи ғояҳои созандай хеш истифода менамоянд.

Аз ҷумла, Камоли Хуҷандӣ яке бузургтарин ва барҷастатарин ситораи дурахшони назми тоҷику форс асту аз зумраи шоироне мебошад, ки дар ашъори лирикиаш аз санъатҳои бадеъ моҳирона ва огоҳона истифода намудааст. Дар баробари ин, Камол аз зарбулмасалу мақолҳои ҳалқӣ, ибораҳои рехта низ ба маврид истифода намудааст, ки ин ҳама салосату балофат ва фасоҳату оҳангнокии ғазалҳояшро таъмин кардаанд. Ин хусусияти ғазалҳояшро шоир ҳис намуда, ҷунун гуфтааст:

Гар равад мутриб базме, ҳонад абёти Камол,

Ҳар киро чонест, ғӯяд: “Мутрибо ҳуш меравӣ” [3, 218].

Боиси ифтиҳор аст, ки Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми имсола изҳор доштанд, ки “Мо миллати фарҳанѓӣ, тамаддунсоз ва аз насли орёй буда, бояд ба таърихи гузаштаамон ҳар ҷи бештар рӯ оварем ва дар қалби фарзандонамон меҳри китобхонӣ ва ҷустуҷӯи илму донишро ҷой кунем...

Бо пешниҳоди мо ҷанд рӯз пеш Конфренси генералии ЮНЕСКО доир ба баргузории 5500-солагии Саразми бостонӣ ва 700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хуҷандӣ қарор қабул кард” [4, 28-29].

Ҷӣ тавре ки маълум аст, девони Камоли Хуҷандӣ шомили 14 ҳазор байт буда, 95 фисади шеърҳои девонро ғазал ташкил медиҳад. Ба таври дигар гӯем, девони мазкур 977 ғазал, 101 қитъа, 37 рубой, 11 муаммо, 1 мустазод ва 4 қасидаро дар бар мегирад.

Ашъори Камоли Хуҷандӣ ҷолиб буда, “ҳар байти Камол, албатта, як мазмуни хоси тозаи обнарасида дорад ва ўз дигарон ҳам ҳамин мазмуни хосро талаб мекунад.

Камол устоди бузурги забон аст. Ӯ дар аксар байтҳои худ як ё ду сухани думаънидорро кор мефармояд, ки бо гирифтани ҳар қадоми он маъниҳо мазмуни он байт пурра мебарояд” [3, 202].

Мазӯъҳои ғазалиёти Камол хеле рангинанд: васфи ёри меҳрубон, тараннуми ишқи поки инсонӣ ва ирфонӣ тору пуди бештари ашъори шоирро фаро гирифтаанд. Мавзӯи дигаре, ки ғазалиёти шоирро фаро гирифтааст, ватандорию ватандӯстӣ ба ҳисоб меравад.

Ғазалиёти Камол дорои мазмунҳои оливу ошиқона ва содаву равон мебошанд, яъне услуби ғазалиёти шоир саҳли мумтанеъ аст. Ғазалҳои шоир инсонро ба адлу дод, инсондӯстӣ ва ишқу ошиқӣ ҳидоят мекунанд.

Мо бояд барои ҳарчи бештар аз худ кардан ва ба шогирдон омӯзонидани осори илмию адабии ин шоири ҳушбаён қӯшиш ба ҳарҷ дихем. Барои ба умқи маънини ғазалҳои Камол расидан пеш аз ҳама донистани воситаҳои тасвир зарур аст. Ҷанд намунае аз онҳоро меорем:

Шоир ғоҳе дар лаҳзаҳои пуризтироб ва ҳаяҷонники тасвир худ ба худ паси ҳам суолҳо медиҳад. Фараз аз ин суолҳо ҷавоб гирифтан набуда, балки афкор ва эҳсосоти қалбиро боз ҳам ба таври равшантар, возехтар ва мутаассиртар адо кардан, мухотабро ба ҳайрат андохтан ва қаноат ҳосил намудан аст. Барои он ки ин гуна суолҳо таҷохулона мебошад, яъне шоир худро

ба нодонӣ зада суол медиҳад ва дар айни ҳол худи суол ҷавоб мешавад, ин гуна санъатро дар илми бадеъ *таҷоҳули ориф* меноманд, ки дидаву дониста худро ба нодонӣ зада пурсидан аст [1, 83]. Таҷоҳули ориф газалиёти Камоли Ҳуҷандиро боз ҳам рангитар намудааст. Чунончи:

*Он чӣ сарвест, чӣ ҳушрафторест,
Он чӣ тӯтӣ, чӣ шакаргуфткорест?
Он чӣ шӯхеву чӣ шаҳрошӯбе
Вон чӣ хуши ёреву хуши айёрест? [2, 67].*

*Анбар аст он доми дил ё мушки ноб?
Ёзи сунбул бар гули сурӯй никоб?
Ёзи шеъри сабз бар моҳ соябон?
Ёҳарир аст он ба гирди офтоб?
Дурчи ёқут аст ё оби ҳаёт?
Ё ниҳон дар лаъли майгун дурри ноб? [2, 60].*

Санъати *ташибех*, ки ба маъни монанд кардан аст, дар ғазали зерини Камол ё дар мисраи якум ва ё дар мисраи дуюми байт хеле ҷолиб истифода гардидааст:

*Рухат гулбарги худру менамояд,
Дар ўз равшани рӯ менамояд.
Хаёли оразат дар ҷашими гирён,
Чу оби равшан аз ҷӯ менамояд.
Ба рӯи дӯст монанд аст ҳуршед,
Ба ҷашимат гарм аз он рӯ менамояд.
Зи хубиҳо, ки дар тустан аз ҳазорон,
Даҳонат як сари мӯ менамояд.
Рухи худ дид гул дар обу мегуфт,
Агар некном галат, ў менамояд.
Чу мутриб ҳонд абёти ту, гӯяд,
Ки ин гӯянда хушгӯ менамояд.
Камол, аз рӯйи он моҳ ҳар чӣ гӯй,
Ба ваҷҳу ақл нақӯ менамояд [2, 386].*

Санъати *саволу ҷавоб* низ, ки барои ифодаи эҳсосоти қалбӣ воситаи хубест, дар абёти зерин хеле гуворост:

*Чониби мо хуб меояд. Қӣ меояд? Ҳабиб.
В-аз паи ўзишт меояд. Қӣ меояд? Рақиб [2, 53].*

*Гуфтамаи: Ҳоки раҳи тустан, Камол,
Гуфт: Бигзор, худнамоиро [2, 50].*

*Рақиб гуфт: “Ту донӣ, Камол, қимати ман?”
Бигузтам: “Эй дили саҳтат ба гусса арzonӣ” [3, 210].*

*Ёр гуфт: “Ғайри мо пӯшон назар!”
Гуфтам: “Ба ҷашим”.
“В-он гаҳе дуздида бар мо менигар”
Гуфтам: “Ба ҷашим” [3, 208].*

*Гуфтамаи: Дар оби ораз акси рӯятро намо.
Гуфт: Ҳар дам худнамоӣ хуши намеояд маро [2, 4].*

Талмех дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯйи чизест. Аммо дар адабиёти бадеъ ишорат кардан ба воқеаҳои таъриҳӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеъри маъруфи яке аз саромадони сухан *санъати талмех* номида мешавад. Бояд тазаккур дод, ки санъати талмех барои ифодаҳои муассирии воқеаҳои таъриҳӣ дар ғазалҳои Камоли Ҳуҷандӣ мусоидат менамояд. Масалан:

*Магӯ, қ-арбоби дил рафтанду шаҳри ишик шуд ҳолӣ,
Ҷаҳон пур Шамси Табрез аст, марде ку чу Мавлоно? [2, 19].
Масал аст ин ки бувад, ”дӯст фидои роҳи дӯст.”
Кушит гам Вомиқу Мачнун, ту бикуши низ маро [2, 23].*

Мұхаққиқ

*Бүйи ту расонид зи Юсуф ба Зулайхо,
Ин нағразанон омаду он қомадарон рафт [2, 75].*

*Дар илми мұхаққиқон қадал нест,
Аз илм мурод құз амал нест.
Кағиши Хизру асоу Мусо,
Шоистаи пою дасты шал нест [2, 130].*

*Ба қафо дур шудан аз ту набошад, Маҳмуд,
Хар күчо пои Аёз аст, сари Маҳмуд аст [2, 131].*

*Оби ҳайвон нест рұзе ҳамчу Искандар, Камол,
Хизри хатташ қашмаро бо сабза пүшондан гирифт [2, 135].*

*Дар фироқи рұйи Лайлі бар сари болини ноз,
Кас күчо диддааст Лайлоро, ки Мачнун хуфтааст [2, 139].
Манъам нақунед аз лаби Ширин, ки ба охир
Гаштанд пушаймон ҳама аз күштани Фарҳод [2, 294].*

Умуман, ваоситаҳои тасвир дар ғазалҳои Камоли Ҳучандӣ хеле бо назокт истифодагардидаанд, ки инро дар ғазали зерини шоир мушоҳида намудан мүмкин аст:

*Он сарвқад нигар, ки чи озод меравад,
В-он ғамгусор бин, ки чи дилишод меравад.
Моҳрӯи сарвқомати гулбұй лоларух
Бо қади хүшхиром чу шамишод меравад.
Бар боми ҳафт қалъаи гардун зи бедилон,
Хар шаб фигону полаву фарёд меравад.
Айк аз Димишқ, дидә зи савдои Мисри дил,
Монанди сели Дағлаи Багдод меравад.
Бунёди ҷон, ки дошт бино бар замини дил,
Аз селбор дидә зи бунёд меравад.
Бар ҷони бедилони ситамкаш зи дилбарон
Дар шаҳри мо нигар, ки чи бедод меравад.
Умри азиз гар нақуни сарф бо бутон,
Чун хоки роҳ дон ту, ки барбод меравад.
Хусрав мудом бар лаби Ширин ниҳода лаб,
Хуни ҷигар зи дидай Фарҳод меравад.
Бо он пары паёми Камол, эй насими субҳ,
Эълом додамат, магар аз ёд меравад?! [2, 83].
Он сарвқад нигар, ки чи озод меравад,
В-он ғамгусор бин, ки чи дилишод меравад.*

Дар ин байт қалимаи “сарвқад” ташбеҳи пүшида мебошад. “Сарвқад”, яъне касе, ки қадаш мисли *сарв* аст. Қалимаи мураккаби “сарвқад” құзың якум (сарв) ташбеҳқунанда буда, құзың дуюм (қад) ташбеҳшаванда аст.

*Моҳрӯи сарвқомати гулбұй лоларух,
Бо қади хүшхиром чу шамишод меравад.*

Дар байти мазкур низ ташбеҳи пүшидаи мураккаб истифода шудааст. Шоир дар мисраи аввал ёрро ба мөх, қоматашро ба *сарв*, бўяшро ба гул, рўяшро ба лола монанд намуда, дар мисраи дуюм аз ташбеҳи равшан истифода намудааст, яъне қади хүшхироми ёраш чун шамишод аст.

*Бар боми ҳафт қалъаи гардун зи бедилон,
Хар шаб фигону полаву фарёд меравад.
Айк аз Димишқ, дидә зи савдои Мисри дил,
Монанди сели Дағлаи Багдод меравад.*

Дар ин мисраъҳо санъатҳои бадеии муболига ва талмех истифода шудаанд.

*Бунёди ҷон, ки дошт бино бар замини дил,
Аз селбор дидә зи бунёд меравад.*

Дар ин чо низ муболига кор фармуда шудааст, яъне бунёди ҷон, ки дар замини дил хона-бино дошт, аз гирии бисёр-селбор қашм аз бунёд меравад, яъне бенур, кўр мешавад, бечашм

мешавад. Калимаи селбор ташбехи пӯшида аст, маъни гиряи бисёр ва аз ҳад зиёдро дар назар дорад.

*Бар ҷони бедилони ситамкаш зи дилбарон
Дар шаҳри мо нигар, ки чи бедод меравад.
Умри азиз гар накуни сарф бо бутон,
Чун хоки роҳ дон ту, ки барбод меравад.*

Дар байти аввал санъати муболига корбурд шудааст. Яъне аз дилбарони бедодгар ҷонаш ситами зиёд дидаву бедиланд, дилаш бар он дилбаронанд. Дар байти дувум ташбех дид мешавад-бутон-дилбарон. Агар умри азизи худро ба бутон сарф накунӣ, мисли *хоки роҳ* аст, ки барбод меравад, бод хокро ба ҳар кучо, ки хоҳад, мебарад.

*Хусрав мудом бар лаби Ширин ниҳода лаб,
Хуни чигар зи дидай Фарҳод меравад.*

Дар ин байти талмех истифода шудааст, ки ишора ба достони “Хусрав ва Ширин” мекунад. Дар ин ҷо дилхушии Хусрав бо Ширин ва барьакси онҳо гамгинии Фарҳод нишон дода шудааст. Дар мисраи дуюм “хуни чигар” истиора мебошад.

*Бо он парӣ паёми Камол, эй насими субҳ,
Эълом додамат, магар аз ёд меравад?!*

Хулоса, таърихи ҳафтсадсолаи адабиёти тоҷик, ки давоми бевоситаи адабиёти классикист, бо номи шоири машҳур, устоди ғазал Камоли Ҳуҷандӣ вобаста мебошад.

Дар давоми мавҷудияти адабиёти тоҷику форс анъанаҳо, ҳусусан, анъанаи истифодаи бамавриди воситаҳои тасвир дар лирикаи Камоли Ҳуҷандӣ, ки панду ҳикмат, шикоят аз дурӣ, асоси эҷоди ўст, ҳамеша зиндаву ҷовиданд.

Ақидаҳои ватандӯстию инсондӯстии Камоли Ҳуҷандӣ, ки дар онҳо санъатҳои бадӣ хеле моҳирона истифода шудаанд, бо ақидаи иҷтимоӣ-адолатҳоҳӣ ва ҳалқпарварии ўмарбут аст.

Адабиёт:

1. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
2. Камоли Ҳуҷандӣ. Девон (Иборат аз ду ҷилд), ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 560 с.
3. Мирзоди М., Суннатуллоҳи Д. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе: Мавлавӣ, 2009. – 367 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, ш. Душанбе, 26 декабря соли 2019. – 47 с.
5. Саидов С. Назарияи адабиёт (Дастури таълимӣ). – Душанбе: ДДОТ, 2011. – 200 с.
6. Саидов С. Каломи бадеъ. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 271 с.

Калидвозжаҳо: санъати бадӣ, ғазал, байт, мисраъ, адабиёт, талмех, ташбех, муболига, санъати саволу ҷавоб.

Аннотация ИЗОБРАЖЕНИЯ В ВЕЛИКОЙ ГАЗАЛЕ КОМОЛИ ХУДЖАНДИ

В статье рассматриваются средства рисования или изобразительного искусства в газели Камоли Ҳуҷанди. В основном обсуждаются искусство сравнения, вопрос и ответ, талмуд и преувеличение. Содержание газелей поэта также кратко обсуждается.

Ключевые слова: изобразительного искусства, газель, бейт, полустишие, литература, указание, аллегория, гипербола, вопрос и ответ

Annotation

IMAGES IN THE GREAT GAZAL OF KAMALI KHUJANDI

The article discusses the means of drawing or fine art in the Kamali Khujandi gazelle. Mainly discussed are the art of comparison, question and answer, Talmud and exaggeration. The content of the poet's gazelles is also briefly discussed.

Keywords: art, gazelle, beit, hemisphere, literature, designation, allegory, hyperbole, question and answer

Маълумот дар бораи муаллиф: Зебинисои Маҳмуд, омӯзгори МТМУ №12, ш. Душанбе е mail: zebinisoimahmud@gmail.com

Сведения об авторе: Зебинисои Маҳмуд, учитель общего среднего образования № 12, г. Душанбе е mail: zebinisoimahmud@gmail.com

About the author: Zebinisoi Mahmud, teacher of general secondary education № 12, Dushanbe city e mail: zebinisoimahmud@gmail.com

*Сулаймонова Насима Салоғиддиновна,
унvonңүи соли аевали кафедраи назария ва таърихи адабиёті ДДОТ ба номи С. Айні.*

САИД ИМОДУДДИН НАСИМЙ – ШОИРИ ОЗАРИИ ФОРСУ ТОЧИК

Асрхой XIII-XV дар таърихи халқхой Осиёи Миёна, Осиёи Марказй ва Эрон чун замони фалокатбор ва ноором ба хисоб меравад. Тохту тоз ва ҳамлаҳои хунхоронаи мугулҳо бо фитнаю лашкаркашиҳои саркардаашон Чингизхони ҷаллод ва байдан Темурланг илму адаб ва ҳазинаи маърифати ин сарзамиинҳоро дар мисоли китобу китобхонаҳо аз байн бурд. Күштору ваҳшоният ва горату торочгариҳои онҳоро ҳадду каноре набуд. Қатли ом дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, Тирмизу Балх, Қазвину Гурганч, Ҳамадону Хоразм, Табрезу Шервон ва дар дигар кишварҳои мутамаддини амсоли инҳо ба таври ваҳшиёна сурат мегирифт.

Вазъи адабу фарҳанг низ дар ин қарнҳо ҷандон хуб набуд. Аксарияти шоирону мутафаккирон аз тарси марг дар кишварҳои дигар паноҳ гирифтанд. Қисмати бокимонда ё қурбони ин даргириҳо гаштанд ва ё бо ситам рӯз ба сар мебурданд. Чингизиён, ки аз илму маданият фарсахҳо дур буданд, ба гайр аз сӯзондану нобуд соҳтани шаҳрҳои мутамаддин дигар коре ба анҷом нарасонидаанд. Вале бо вучуди ҳамаи ин норомиу нобасомониҳо мардуми бофарҳанг бомаърифати Мовароуннаҳру Ҳурисон ва умуман Осиёи Миёна барои ободию пойдории сарзамини хеш ҳаматарафа мубориза мебурданд. Дар натиҷаи ин шаҳрҳои аз зулми мугулҳо қариб, ки маҳвгардида, аз навбунёду обод ва побарҷо гардидаанд.

Вазъи сиёсии замон ба эҷодиёти шуарою олимон таъсири бузург расонид. Аз ин рӯ, байде аз эҷодкорон аз мавқеи худ вазъияту муҳитро мавриди ситоиш ва баъзеи дигар зери танқиду маломат қарор додаанд. Дар умум бошад, мазмуну мундариҷаи ғоявии адабиёти ин асрҳо асосан инъикоскунандай ҳодисоту воқеоти замони худ буд.

Намояндагони барҷастаи адабиёти он даврон мавзӯи Ватан, ғарби, золими Чингизиёну Темуриёнро бо сад аламу ҳасрат рӯйи қоғаз овардаанд.

Таъсири ҳамон бедодгариҳои мавҷуда адабиёти ирфонӣ, ё худ тасаввуфиро аз пештара диди зиёд густариш дод. Акнун намояндагони ҷараёни тасаввуф нисбат ба даврони пешин возехтару амиқтар ба эҷоди асаҷрои фалсафӣ рӯ оварданд. Онҳо андешаҳои ирфонии худро дар шакли бадӣ ба ҳонандагон баён менамуданд. Тасаввуф, ки дар ибтидо ба сифати падидай иҷтимоӣ, яъне ҳамчун норозигиу ӯзтироzi як қабил мусалмонон зуҳур карда буд, байдан ба ҷараёни ҳоси динию фалсафӣ табдил ёфт. Аксари намояндагони ин ҷараён барои баёни фикри худ ба шеъру шоирӣ ва адабиёт рӯ оварданд. Эҷодиёти симоҳои намоёни адабиёти он замон, чун Шамси Қайси Розӣ, Ҷалолуддини Балҳӣ, Аттори Нишопурӣ, Исмоили Исфаҳонӣ, Ҷалолуддин Ҳатиби Қазвинӣ, Сайфи Фарғонӣ, Носири Бухорӣ, Авғони Бухорӣ, Саъдӣ Шерозӣ, Ҳофиз Шерозӣ, Амир Ҳусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Убайди Зоконӣ, Камоли Ҳуҷандӣ, Ҳоҷӯи Қирмонӣ, Салмони Саваҷӣ, Ибни Ямин, Абӯсаиди Абулҳайр, Саноии Ғазнавӣ, Аҳмади Ҷомӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Низомии Ганҷавӣ, Мир Саид Алии Ҳамадонӣ ва дигар шаҳсиятҳои барҷаста ва оламшумули ҷаҳони ҳикмату маърифат аз тасаввуф маншъ гирифтааст.

Байдан, бо пайдо шудани ақоиди гуногуни динию мазҳабӣ ва фалсафию иҷтимоӣ дар баробари ҷараёни тасаввуф дигар равияҳои мазҳабӣ низ арзи ҳастӣ намуданд. Яке аз он равияҳо ин ҷараёни Ҳуруфия мебошад, ки дар як қатор кишварҳои Осиёи Миёнау Осиёи Марказӣ, ба ҳусус дар давлатҳои Озарбойҷони имрӯза ва шимолу гарби Эрон, сипас дар Балкан, Туркия, Сурия ва Ироқ ҳамчун ҷараёни динӣ ва фалсафӣ дар асрҳо XIV-XV зуҳур карда, дар минтақаҳои мухталифи мусалмоннишин доман афроҳт. Маркази пайдоиш ва ривоҷи равияи болозикрро мұхаққиқон кишвари Озарбойҷон ва асосгузории онро ба Ғазлуллоҳ Наими Астарободӣ нисбат медиҳанд.

“Ҳуруфия” аз қалимаи арабии “ҳуруф”, “ҳарфҳо” гирифта шудааст. Он таълимоти динию мазҳабӣ, тасаввуфӣ ва фалсафӣ буда, ба ҷараёни “исмоилия”, “шиа”, ё худ “гулот” наздиқӣ дорад. Тибқи таълимоти ин фирмә Қуръон ба воситаи ҳуруфи арабиу форсӣ мавриди тафсир қарор мегирад. Ҳуруфиён худ оятҳои ин китобро тавассути маъюни адади онҳо, яъне “абҷадия” шарҳ медоданд. Барои ҳуруфиҳо адади “ҳафт”- 7 адади муқаддас ба хисоб меравад.

Ҳуруфиён аслан ба аркони исломи шаръӣ мұхолифат менамуданд. Аз ин лиҳоз, намояндагони дигар мазҳабҳои исломӣ ин ҷараёнро “бидъат” ва пайравонашро “зиндик”, “кофар” ва “муртад” ҳонда, зери фишору шиканча қарор медоданд: “Маслаки номбурда чун як ҷараёни бидъатӣ бар хилоғи шариати исломи расмӣ буд ва намояндагони он доимо ба рукну арзишҳои исломӣ зиддият зоҳир менамуданд. Мұхаққиқон ин ҷараёнро аз ҷиҳати шаклу маъни

(дар мисоли адои намозу рӯза, ҳаҷу закот ва дигар руқнҳои исломи расмӣ) ба маслаки исмоилия монанд менамоянд” [4, 6].

Фазлуллоҳ Наимӣ бо таъсис ва пахн намудани ақоиди ҳуруфии худ тавонист, ки дар як муддати кутоҳ муридону ҳаводорони зиёдеро дар атрофаш ҷамъ намояд. Ӯ барои тарғибу ташвики ақидаҳои ҳуруфии худ ба шаҳру манотики мухталиф сафар карда, таблиғот мебурд ва пайравони зиёде низ пайдо мекард. Фазлуллоҳи Астарободӣ қисмати охири умрашро дар шаҳрҳои Табрезу Шервон ва Боку гузаронидааст. Вусъат ва шуҳрати ин тариқат ба ҳокимони замон ҳуш намеомад, зеро ҳаводорони ин ҷараён ҳокимону амалдорони даврро зери танқидумазаммат қарор дода, дар эҷодиёти худ аз беадолатиҳои онон ва золимиашон сухан меғуфтанд. Дар ниҳоят соли 1394 бо дастури Ҷалолиддини Мироншоҳ, машҳур бо лақаби “Мироншоҳ”, Фазлуллоҳи Астарободиро қатл карда, пайкарашро оташ мезананд: “Чунбиши ҳуруфия дар соли 796 ҳичрӣ бо фармони Мироншоҳи писари Темурланг саркӯб мешавад ва раҳбари чунбиш Фазлуллоҳ ибни Муҳаммад Абдураҳмони Ҷалолиддини Муъайямӣ дар Олинҷоқолосӣ бо ҷамъе аз фидоёни ҳуруфӣ ба шаҳодат мерасад” [5, 7].

Вобаста ба масъалаи матраҳшудатаҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти яке аз пайравони фаъол ва ҷонсупурдаи маслаки ҳуруфия, шогирди қарини Наимии Астарободӣ, шоир ва мутафаккири бузурги асри XIV-XV Ӯзарбойҷон – Саид Имодуддин Насимӣхеле мубрам ба ҳисоб мераవад.

Оид ба зиндагиномаи Саид Имодуддин Насимӣ маълумоти пурра то замони мо нарасидааст. Муҳакқиқон дар асоси маълумоти тазкираҳо бо ақидаҳои мухталиф аз ҳаёт ва фаъолияти Насимӣ ёдварӣ намудаанд. Ризокулиҳони Ҳидоят ӯро аз Шероз, Эдвард Браун ва Ошиқи Чалабӣ аз «Насим» ном дехқадае дар наздиҳои шаҳри Бағдод медонанд, баъзе «Саид» ном доштани шоирро сабаб карда, мутмаънианаз аҳли араб будани ӯянд. Ин муҳакқиқон таҳаллуси «Насимӣ»-и шоирро, ки аз забони арабӣ гирифта шуда, маъни «боди сабук»-ро дорад, тақвиятбахши гуфтаҳои худ мешуморанд. Барҳи дигаре макони таваллуди шоирро дар Табризу Диёрбакир (яке аз вилоятҳои Туркия) ва қисмате асли шоирро аз мардуми туркомон таҳмин намудаанд. Аммо ҳиссаи зиёди муҳакқиқон ва тазкиранависон ҳамаи ин иддаоҳоро рад намуда, иброз доштаанд, ки Имодаддин Насимӣ фарзанди Ӯзарбойҷон буда, муддатҳои тӯлонӣ ба дигар кишварҳо, ҳусусан Осиёи Сагир сафар намудааст ва ғояҳои ҷараён ҳуруфияро дар ҳама ҷо таблиғ кардааст. Сабаби марги шоирро низ ба ҳамин амалҳояш нисбат додаанд.

Ҳамин тариқ, Саид Имодаддин Насимӣ таҳминан солҳои 1369-1370 дар шаҳри Шимоҳии Ӯзарбойҷон таваллуд шудааст. Номи аслии Ӯ Саид Имодаддин буда, бо таҳаллусҳои адабии Насимӣ ва Ҳусейнӣ шеърҳо эҷод кардаю машҳур гардидааст.

Имодуддин Насимӣ шоир ва орифи барҷастаи мактаби ҳуруфия буда, таълимоти ин маслакро аз устоди худ, асосгузори ҷараён ҳуруфия Наимии Астарободӣ гирифтааст.

Ӯ асолатан туркзабон буд. Аммо дар баробари забони туркӣҳамчун донандаи хуби забонҳои форсӣ ва арабӣ низ муаррифӣ гардидааст. Инро дар эҷоди ашъори бо ин забонҳо оғаридаӣ ӯ мушоҳидаро кардан имкон дорад.

Роҷеъ ба даврони наврасию ҷавонии шоир маълумоти кофӣ мавҷуд нест. Аз оғаридаҳояш муайян кардан мумкин аст, Ӯ ки улуми замони худ-фалсафа, қалом, мантиқ, ҳайат, нуҷум, риёзӣ ва тибро хуб аз худ кардабуд, зероаз истилоҳоти ин улум дар ашъораш фаровон истифода бурдааст.

Пас аз қатли Наимии Астарободӣ, яъне устоди тариқату илму адабаш Имодуддин Насимӣ ба Осиёи Сагир, ё худ Туркия, ҳичрат мекунад. Дар он ҷо усмониҳо ӯро “зиндиқ” эълон карда, аз қаламравашон мөронанд. Шоир аз он ҷо ба Анқара ва баъдан ба шаҳри Ҳалаби Сурия сафар мекунад. Дар шаҳри Ҳалаб Имодуддин Насимӣ муридони зиёдеро ба худ ҷалб карда, мисли устодаш бо ҳамроҳии шогирдон ба таблиғи маслаки ҳуруфия мепардозад. Бошандагони аслии шаҳр, ки суннимазҳабон буданд, ин рафтори Насимиро нишонаи қуфр ҳисобида, дар ҳаққаш буҳтонҳо мекунанд. Билохира, бо бадгӯиҳою тӯхматҳои худ, эшон тавонистанд, ки шоирро дар назди ҳокими Миср Султон Муайяд беимону кофир муаррифӣ карда, ба марги фоҷиавӣ маҳкум намоянд. Султони Миср зинда ба зинда пӯст қандани шоирро амр мекунад. Қатли Насимӣ таҳминан миёни солҳои 1417-1427 дар шаҳри Ҳалаб ба таври ваҳшиёна, яъне бо тариқи зинда ба зинда пӯст қандан, амалӣ мегардад. Мазори шоир дар шаҳри Ҳалаби Сурия, дар қабристони умумӣ қарор дошта, ба яке аз зиёратгоҳҳои маъруфи табақаҳои гуногуни башар ва аҳли илму адаб табдил ёфтааст. Як сабаби қатли шоирро муҳакқиқон чунин шарҳ доданд: “Тӯхмати асосӣ алайҳи Насимӣ ин буд, ки Ӯ ашҳоси нодону гумроҳро аз роҳ бурдаву дар гирди хеш ҷамъ карда, ба нашри ақоиди занодика пардохтааст” [5, 41].

Қобили зикр аст, ки намояндаи назми класикии шарқӣ, асосгузори назми фалсафӣ дар адабиёти Ӯзарбойҷон ва яке аз бунёдгузорони адабиёту забони адабии озарӣ Саид Имодуддин

Мұхққиқ

Насимй аввалин шахсест, ки девони комили ғазалиёту қитъаотро бо забони озарй барои имрӯзу оянда ба мерос гузаштааст. Ү дар баробари ашъори озарй бо забонҳои форсию арабй низ ашъори лирикиу фалсафй эчод намудааст. Девонҳои шоир бо забони озарй, ки тахминан 9000 байтро фаро мегирад ва бо забони форс, ки муштамили зиёда аз 5000 мебошад, то ба замони омада расидаанд. Аз ашъори парокандай ү бо забони арабй, ки төйдиди хеле ками онҳо то ин замон дастрас гардидаанд, муайян мегардад, ки дар эчоди сухан бо ин забон низ шоир маҳорати комил доштааст:

...Ай ориф, аз мақоми Аналҳақ сухан магүй,
Сарҳо бубин, ки бар сари дор аст вассалом.
Ҳаблу-л-матину урвату-л-вусқои ахли ҳақ,
Он ҷаъди зулфи ғолиябод аст вассалом...[4. с. 83].

Ашъори форсии Насимй фарогири мавзӯоти инсондӯстӣ, дӯстдории табиат, фалсафй, ҳуруфй ва билохира ҷавонмардист. Имодуддин Насимй дар ғазалиёти худ ба андешаҳои ирфонии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Ҳоча Ҳофизи Шерозӣ, Мансури Ҳаллоҷ, Умари Ҳайём ва дигар шуарою орифони форсу тоҷик такя намуда, дар пайравии эҷодиёти эшон ғазалиёту рубоиёт сурудааст. Аз чумла, Ҳофизи Шерозӣ мегӯяд:

Киштишикастагонем, эй боди шурта, бархез,
Бошад, ки боз бинем дидори ошноро [1, 19].

Имодуддин Насимй мегӯяд:

Агарчи киштии тан бишканад чӣ бок онро,
Ки боди шуртаи фазли ту бар карон андоҳт? [4, 33].

Ин ду байт, ки аз эҷодиёти Ҳофиз ва Насимист, баёнгари онанд, ки воқеан ҳам Сайд Имодуддин Насимй ба назму адаби форсу тоҷик ва намояндагони он таваҷҷуҳ ва ихлосмандии хосае доштааст. Ва шоир дар пайравии ашъори маъруфи классикони мо шеърҳои баландмазмун ва муассир эҷод кардааст, ки дар поён ҳамчун намуна оварда мешаванд.

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ:
Бишнав аз най чун ҳикоят мекунад,
В-аз ҷудоиҳо ҳикоят мекунад...[3, 46].

Абдураҳмони Ҷомӣ:
Ҷон аз он лабҳо ҳикоят мекунад,
Тӯтӣ аз шаккар ривоят мекунад [2, 176].

Имодуддин Насимй:
Моҳи бадр аз рӯйи ҳуршедам ҳикоят мекунад,
Ин сухан дар ҷони аҳли дил сироят мекунад [5, 29].

Пас аз мутолеаи ин шоҳбайтҳо бепарда исбот мегардад, ки Сайд Имодуддин Насимй дар қатори дигар шуаро ва адібони классики форсу тоҷик барои пойдорӣ ва муаррифии ин адабиёт ба ҷаҳониён ҳизматҳои назаррас намудааст. Ин маъниро муҳаққикон ҷунин июroz намудаанд: “Воқеан ҳам девони форсии Насимй аз муҳаббату эҳсосоти пок нисбат ба адабиёти форсу тоҷик саршор буда, чун насими тозаи рӯзгоре аз қишваре ба сарзамини дигар вазида, дилу рӯҳи ҳаводорони шеърро болида медорад” [6, 3].

Дар лирикаи Имодуддин Насимй сабки эҷод ва маҳорати ба худ хосу муносибе мушоҳида мегардад. Шоир бо истифода аз санъатҳои гуногуни бадей ғазалҳои худро обуранги бадей дода, сухани маҷозию муассире оғаридааст:

Соқии симинбадан ҷоми шароб овардааст,
Оби гулгул ҷеҳраи нақши нигор овардааст.
Чашми хунборам мудом аз шавқи ёқути лабаш,
Ҳамчу соғар дар назар лаъли музоб овардааст.
Наргиси шаҳлош дар сар фитнае дорад аҷаб,
К-аз майи ҳусн ин ҳама мастибу хоб овардааст [4, 44].

Бо корбурди ибораҳои “соқии симинбадан”, “оби гулгул”, “чашми хунбор”, “шавқи ёқути лабаш”, “майи ҳусн”, ки тавассути истифода аз санъатҳои бадеи ташбеху истиора оғарида шудаанд, Насимй суханашро либоси нағису зебои бадей пӯшонида, як ғазали ноби лирикӣ оғаридааст. Из ин рӯ муҳаққион эътироф кардаанд, ки “Лирикаи Имодиддин Насимй аз гузаштагон ва пайравони осораш бо забони оммафаҳм, самимӣ ва мардумиаш фарқ мекунад. Ӯ тавассути ашъори пурмуҳтавояш тавонист боигарӣ ва иқтидори забони назми озарбойҷонӣ ва имкониятҳои васеи онро ба намоиш гузорад” [8, 25].

Ҳамин тарик, осори бебаҳо ва абадзиндаи Сайд Имодиддин Насимй маҳзани бебаҳову беканори дунёи маънавӣ буда, ӯро метавон яке аз муаллимони беҳамтои сухану маънӣ дар

чаҳони мусалмонон, хусусан бо пайравӣ аз ҳуруфия ном бурд. Ӯ бо осору хизматҳои худ дар илму адаби Шарқ мақоми воло ва босазоеросазовор гаштааст. Офаридаҳои шоир имрӯз бо дигар забонҳои дунё-туркӣ, русӣ, англисӣ, фаронсавӣ, итолиёй ва олмонӣ тарҷумаю нашр кардаанд. Боиси сарфарозист, ки ашъори ин нобигаи шарқзамин ба фонди тиллоии адабиёти чаҳонӣ шомил буда, офаридаҳои ӽ дар замони муосир мавриди омӯзиши таҳқиқоти адабиётшиносону файласуфон ва забоншиносони кишварҳои гуногун қарор дорад.

Адабиёт:

1. Восеъ Қ. Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.
2. Гулшани адаб. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1975.
3. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. – Техрон: Нашри замон, 2001.
4. Насимӣ. Девон. Таҳия ва таҳқиқи Қурбон В. ва Рухшона В. –Душанбе: Эр-граф, 2019. – 252 с.
5. Насимӣ Имомиддин Сайд Алӣ. Боги ҷашм (дафтаре аз ғазалу рубоиёт). Таҳия, тадвин ва муқаддима аз Исфандиёр. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 112 с.
6. Самад В. Насими атргони// “Маориф ва маданият”, 1973, №9.
7. Сафо З. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди 2. – Душанбе, 2003. – 318 с.
8. Ҳабиббейлий Исо. Шоире, ки андар ҷаҳон нағунцид// “Адаб”, 2019, №2.

Калидвожаҳо: дини Ислом, ҷараёни Ҳуруфия, вазъи сиёсӣ, адабиёт, ашъор.

Аннотация

САИД ИМОДИДДИН НАСИМИ-АЗЕРБАЙДЖАНКИЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЙ ПОЭТ

В этой статье обсуждаются политической ситуации XIII-XV века, религиозные и философские движения, такие как суфизм и ҳуруфия, жизнь и деятельность великого поэта и мыслителя XIV века Азербайджана-Саид Имодиддина Насими, вклад Насими в пропаганду процесса Ҳуруфия, творчество поэта и его роль в персидской и таджикской литературе.

Ключевые слова: религия Ислама, Ҳуруфизм, политическая ситуация, литература, поэзия.

Annotation

SAID IMOMIDDIN NASIMIAN AZERBAIJANI PERSIAN TAJIK POET

This article discusses the political situation of the 13-14 centuries, religious and philosophical movements, as well as Sufism and Hurufiya, the life and work of the great poet, thinker of the 14th century of Azerbaijan Said Imomiddin Nasimi, the contribution of Nasimi to the propaganda of the Hurufiya process, the creativity of the poet and his role in the Persian and Tajik literature.

Keywords: religion of Islam, Hurufiya, political situation, literature, poetry.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймонова Насима Салоҳиддиновна, мутахассиси баҳши маркетинги иҷтимоии Ҳадамоти ректори МДТ «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино, унвончӯи соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: +992 918 595783

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор Восиева Рухшона Қурбановна

Сведения об авторе: Сулаймонова Насима Салоҳиддиновна, специалист отдела социального маркетинга ректората ТГМУ им. Абуали ибн Сино, соискатель первого курса кафедры теории и истории литературы ТГПУ им. С. Аини. Тел.: +992 918 595783

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Восиева Рухшона Қурбановна

About the author: Sulaymonova Nasima Salohiddinovna, specialist of the social marketing department of administration of the ATSMU Abuali ibn Sino, first- year applicant for the department of theory and history of literature TSPU named after S. Aini. Tel.:+992 918 595783

Scientist supervisor: professor, doctor of philology Vosieva Rukhshona Kurbanovna

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ТАЪРИХИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

Давлати ҳуқуқбунёд дастоварди бузурги тамаддуни инсонӣ, назарияи пешқадам, муайянсозандай таҳаввули чомеа, тамоюли асосии такомул ва пешрафти ҷаҳони мусир мебошад. Усмонов О. нисбат ба давлати ҳуқуқбунёд чунин гуфтааст: «Он аз як тараф, гоя ва назарияи сиёсиву ҳуқуқӣ ва аз тарафи дигар, амалияи давлативу ҳуқуқӣ, воқеъияти ҳаётӣ аст. Назария ва амалияи давлати ҳуқуқбунёд аз ҳам ҷудоношавандаанд. Ҳамчун назарияи илми давлати ҳуқуқбунёд - зарурияти ҷамъияти давлатӣ ва талабот ба қонуни ҷараёни умумии таҳаввули чомеъаи инсонӣ буда, дар айни замон воқеъияти сиёсиву ҳуқуқӣ мебошад ва ба ин маъно шакли амалисозии талаботи давлати ҳуқуқбунёд, роҳи амалӣ намудани он аст» [1, 3-5].

Давлати ҳуқуқбунёд қисми ҷудоношавандаи таҳаввули таърихии чомеаи башар ва дар айни замон назарияи мусир ҷаҳон аст. Назарияи давлати ҳуқуқбунёд дар марҳилаи гузариши тамаддуни гарбӣ аз чомеаи феодалий ба капиталистӣ ташаккул меёбад. Аммо унсурҳои назариявӣ ва заминаҳои он ҳанӯз дар замонҳои қадим пайдо мешаванд. Бояд гуфт, ки давлати ҳуқуқбунёд - назарияи на ин ё он қишвар ё минтақаҳои алоҳида, балки қулли башар буда, аҳамияти ва тобиши ҷаҳонӣ, арзиши умунибашарӣ дорад.

Ташаккулу такомули гоя ва назарияи давлати ҳуқуқбунёд тӯлонӣ буда, як ҷанд марҳилаҳоро дар бар мегирад.

- Марҳилаи аввал - давраи пайдошу таҳқими заминаҳои таърихӣ - назариявӣ мебошад. Ин заминаҳоро ақидаҳои мухталиф оид ба тақсимоти мақомоти ҷудогонаи давлат, таснифи шаклҳои дуруст ва нодурусти давлат (вобаста ба принципи қонуният), шакли омехтаи давлатдорӣ, нахустин мағҳумҳои ҳуқуқии давлат ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки қишвари мо, ки ҳоло дар марҳилаи гузариш аз давлати сотсиалистӣ ба давлати либералӣ-демократӣ қарор дорад. Аз таҷрибаи ҷаҳонии амалисозии давлати ҳуқуқбунёд, ақидаву гояҳои пешқадам истифода мебарад. Мавриди зикр аст, ки барпо намудани давлати ҳуқуқӣ яке аз арзишҳои мухимтарини Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бунёди он яке аз шартҳои мухимтарини ҷомеаи озоду мутамаддин ба ҳисоб меравад. Конститутсияи соли 1994, баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон рӯйдоди басо нодири ҳаёти сиёсии қишвар буда, дар он заминаҳои воқеи барпо намудани ҷомеаи ҳуқуқӣ дар асоси дастоварҳои миллӣ оид ба анъана ва мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ дар қишварамон гузошта шудааст.

Асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро андешаи давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ташкил медиҳад. Дар Конститутсия принсипҳои мухталифи давлати ҳуқуқбунёд инъикос ва рушди худро пайдо карданд. Принципи давлати ҳуқуқбунёд мисли соҳти демократӣ дар соҳти конститутсияни ҷумҳурӣ ягонагии сиёсати ҳокимияти номаҳудудро дар назар надорад, балки давлати ҳуқуқбунёд ба маънои конститутсияни - чунин меъёрҳо, принсипҳо ва қоидаҳоеро ба вуҷуд меоварад, ки онҳо асосҳои тартиботи ҳуқуқиро ташаккул медиҳанд, ягонагии сиёсиро мустаҳкам мегардонанд ва ҳангоми ба амал баровардани онҳо давлат дар Конститутсияи муқаррар мекунад, ва он шакли мушаҳҳаси таърихӣ пайдо мекунад. Бояд зикр намуд, ки маҳз дар тӯли узвияти тақрибан 70 - солаи Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ асосҳои ҳуқуқии озодиҳои шаҳрвандони Тоҷикистон ташаккул ёфта, ин ҳуқуқҳо дар Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷумҳурӣ инъикос ёфта буд. Лекин, як ҳусусияти ба ҳуд ҳоси ин ҳуқуқу озодиҳо аз он иборат буд, ки он бештар хислати иқтисодӣ - иҷтимоӣ дошта, ба он эътибори зарурӣ дода мешуд. Ин аз як тараф, табии буд, Конститутсияи замони Шӯравӣ ҳаёти воқеӣ, табакаҳои иҷтимоии сиёсӣ ва асоси низоми иқтисодии ҷомеаи шӯравиро инъикос мекард. Дар Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ ба шаҳрвандон қарib ҳамаи озодиҳои демократӣ, ба монанди баробарҳуқуқии шаҳрвандон дар (моддаи 34), баробарҳуқуқии нажоду миллатҳо (моддаи 36), ҳуқук ба меҳнати кафолатнок (моддаи 40), ба истироҳат (моддаи 42), ба ҳифзи саломатӣ (моддаи 42), ҳифзи иҷтимоӣ (моддаи 43), ба манзил (моддаи 44), иштирок дар корҳои давлатӣ (моддаи 48) даҳлнопазирии шаҳс (моддаи 54) ва гайраҳо дода шуда, ин ҳолатҳо дар Конститутсияҳои Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, аз он ҷумла дар Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон тазаккури худро ёфта буданд [2, 8-10].

Татбиқи ин ҳуқуқу озодиҳо бо тавассути Шӯроҳое, ки асоси низоми сиёсии замони Шӯравӣ буд, бо роҳбари ҳизбӣ иттиҳоди шӯравӣ амалӣ гардонида бораи ташкил ва

гузаронидани маçлисҳо гирдиҳамоиҳо ва роҳпаймоиҳо осоишта фармон баровард. Мувофиқи он, шаҳрвандони ба синни 18-сола расида, ба мақомоти маҳаллии шӯрои давлатӣ на кам аз 10 рӯз қабл аз гузаронидани ин тадбир ариза пешниҳод мекарданд. Ҳукумати маҳаллий онро баррасӣ намуда, ба ташкилкунандагони чорабинӣ оид ба қарори қабулкарда худ на дертар аз 5 рӯз то вакти саршавии он хабар медод. Ҳукумати маҳаллий ўҳдадор карда мешуд, ки дар хусуси ба вакти дигар гузаронидани ин тадбир таклиф гузорад ва танҳо дар мавридиҳои дар қонун пешбинигардида ба гузаронидани чорабинӣ иҷозат медиҳад.

Иштирокчиёни чорабинӣ ўҳдадор буданд, ки аз гирифтани силоҳе, ки ба муқобили ҳаёт ва саломатии одамон ва барои расонидани зарари моддӣ истифода шуданаш мумкин аст, худдорӣ намоянд. Мавриди зикр аст, ки фаҳмиши нодурусти демократия, надонистани ҳукуқ ва қонунҳо, паст будани дараҷаи шуури сиёсию ҳукуқии аҳолӣ ба он оварда расонид, ки дар оғози ин дигаргуниҳо чумхурии моро қонуншиканиҳо ба гирдоби худ кашида, ин усулҳои демократии ифодай иродай ҳалқ ба як фоҷиаи қалон табдил ёфт, ба мисли воқеаҳои феврали соли 1990. Бо ташаббуси як зумра дасисабозон масъалаи «гурезагони арманий»-ро баҳона карда, дар пойтахт гирдиҳамоиҳо берун аз талаботи қонун сурат гирифта, ҳаёти сиёсию маънавии пойтахтро ҳалалдор ва заминаи ҷангӣ шаҳрвандӣ гаштанд.

Бо мақсади пешгири кардани ҳолатҳои фавқулодда (қонуншиканӣ ва зӯроварӣ, поймол кардани ҳукуқу озодиҳои дигарон) Ҳукумати Тоҷикистон 3 ноябрини соли 1995 Қонуни Чумхурии Тоҷикистонро «Дар бораи низоми ҳукуқии вазъияти фавқулода» қабул намуд, ки тибқи он дар ҳолати фавқулода гузаронидани маçлисҳо, гирдиҳамоиҳо, роҳпаймоиҳо ва дигар чорабиниҳои оммавӣ манъ карда мешуд. Бо мақсади танзими ташкил ва гузаронидани маçлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо, роҳпаймоиҳо осоишта ва дигар чорабиниҳои оммави ва таъмини ҳукуқу манфиатҳои шаҳрвандон 29 июни соли 1991 Қонуни Тоҷикистон «Дар бораи танзими ташкил ва гузаронидани маçлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳо осоишта ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани тартиботи гузаронидани онҳо» қабул карда шуда буд.

Дар шароити душвори он давра, ин қонун дағалона вайрон карда мешуд, ки онро воқеаҳои сентябри соли 1991 ва воқеаҳои минбаъда бори дигар событ соҳтанд. Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи нави Чумхурии Тоҷикистон як қатор падидаҳои нави ҳукуқӣ дар Конститутсия сабт шуда, ҳамаи онҳо дар қонунҳои даҳлдор мустаҳкам гардонида шуда буданд. Аз ин рӯ, Чумхурии Тоҷикистон дар Конститутсияи худ даҳлнопазирӣ ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳукуқҳои фитрии инсон (моддаи 5) манъ намудани иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайриқонуние, ки зухуротҳои манфириро тарғиб менамоянд (моддаи 8) чун кафолати давлати ҳифзи ҳукуқи шаҳрвандон ба зиммаи худ гирифта эътироф намуд, ки «маҳдуд кардани ҳукуқ ва ўҳдадориҳои шаҳрвандон танҳо ба мақсади таъмини ҳукуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятий, ҳимояи соҳти конститутсияи арзии чумхурий (моддаи 14 банди 2) равона кардааст.

Дар айни замон дар моддаи 47 Конститутсия омадааст, ки «Дар давраи вазъияти фавқулода ҳукуқ ва озодиҳо, ки дар моддаҳои 16 (ҳукуқ ба ҳимояи шаҳрванди Тоҷикистон дар ҳориҷи кишвар), моддаи 17 (баробарии ҳукуқ дар назди қонун ва суд), моддаи 18 (ҳукуқ ба зиндагӣ), моддаи 19 (ҳукуки ҳифзи судӣ), моддаи 20 (ҳукуқ ба беасос гунаҳкоршавӣ), моддаи 22 (даҳлнопазирӣ манзил), моддаи 25 (ҳукуқ ба шинос шудан бо ҳучҷатҳои даҳлдор) ва моддаи 28 (ҳукуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон) пешбинӣ шудааст, ва инчунин дигар қонунҳо, ки барои идорақунии давлати равона карда шудааст, маҳдуд карда намешавад» [3, 1-11].

Дар низоми ҳукуқи шӯравӣ нақши маҳсус ба ташкилотҳои ҷамъиятий дода мешуд. Лекин, ин ташкилотҳо як ҷузъи ҷудоинопазирӣ ҳизби коммунист ва ёрдамчии он дар низоми сиёсию иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб мерафтанд. Дар Конститутсияи Тоҷикистон бо назардошти ҳолатҳои ҳукуқии, ки дар замони шӯравӣ маҳдуд буданд, ин зухуротҳо аз нав баррасӣ шуда, дар давраи демократиқонии ҷомеа ба он мақоми ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ дода шуда, онҳо дар айни замон дар ташаккули ҷомеаи ҳукуқӣ роли мухиме мебозанд. Бояд зикр намуд, ки бунёди ҷомеаи адолатпарвару демократӣ, ки дар асоси волоияти қонун асос ёфтааст ва он тасодуфан пайдо нашудааст. Имрӯз мо гарчанде ки ба конститутсияи гузаштаи давраи шӯравӣ аз нигоҳи танқидӣ назар қунем ҳам, он дар замони худ ҳодисаи нодири ҳукуқӣ ба ҳисоб мерафт.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ ин нуқтаро борҳо таъқид карда, иброз доштааст, ки маҳз дар замони шӯравӣ ва Инқилоби Октябр тоҷикон соҳиби давлати миллӣ гашта, маҳз ҳамин давра ҳалқи тоҷикро аз торикию ноумедӣ озод карда буд. Мақсад ёдовар шудани гузашта, аз он иборат аст, ки мо гузаштаро

Муҳакқиқ

фаромӯш накунем, аз саҳву хатогиҳои ҷойдошта сабақ омӯзем, vale барои мо, марҳилаи ҳозираи инкишофи кишвар ва ояндаи он басо мухим аст.

Ҷомеаи имрӯза бо роҳи бунёди ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд доҳил шудааст, вазифаи мо аз он иборат мебошад, ки аз манфиатҳои таърихии худ рӯ нагардонида, ҳар як зуҳороти мусбии айёми гузаштаро қабул фармоем ва онро барои таҳқими волоияти қонун истифода барем.

Барои бунёди ҷомеаи ҳуқуқию демократӣ барои мо заминаҳои зарурӣ вучуд доранд:

Пас аз ин заминаҳо қадомхоянд:

1. Таҷрибаи таърихии ҳалқ, ки дар рафти муборизаҳои шадид, баҳри пойдории ҳуқуқу озодиҳо ба даст омадааст;
2. Таҷрибаи давлатдории дифокунандай ҳуқуқу озодиҳои умум;
3. Мавҷуд будани низоми давлатдорӣ ва сиёсати давлатӣ;
4. Арзи вучуд кардан Конститутсия ва қонунҳои дар асосҳои он ташаккулёфта;
5. Такя кардан ва имконияти омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба хифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
6. Такя ба анъанаҳои давлатдорӣ ва руҳияи қонун иҷроқунии он;
7. Пайвастан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва меъёрҳои асосии ҳуқуқи башар.

Ин заминаҳои давлати ҳуқуқбунёд имконият медиҳад, ки мо дар оянда ба бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ расем. Ҷӣ тавре, ки мо дар оғози мақола қайд кардем, мо дар ибтидои бунёди чунин ҷомеа қарор дорем. Шубҳае нест, мақсади мо расидан ба ин гуна ҷомеа амалий мешавад.

«Таърих гувоҳ аст, ки - иброз доштааст Эмомалий Раҳмон, - дар тӯли ҳазорсолаҳо давлату давлатдории тоҷикон саҳтиҳои ҳаробиовар ва таназзулу эҳҷӯ шуданро борҳо аз сар гузаронидааст, аз дунболи ҳар шикаст, боз эҳҷӯшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст. Ин рисолаи таърихири, ки дар раванди давлатдорони ҷаҳон назир надорад, метавон рисолати давлатдории тоҷикон намуд» [4, Ҷумҳурият №35].

Ин рисолаи таърихӣ дилпурӣ медиҳад, ки шаҳрвандони Тоҷикистон нуқтаҳои Конститутсияи худро дар бобати бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ пурра амалий мегардонанд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи СССР. – Москва: 1984. – 85 с.
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 1994. – 64 с.
3. Усмонов О. Давлат ва ҳуқук. – Душанбе: 2000. – 288 с.
4. Эмомалий Раҳмон. Истиқлолият неъмати бебаҳост. – Ҷумҳурият: № 35, 11 сентябри соли 2003.

Калидвожаҳо: волоияти қонун, заминаи ҳуқуқӣ, рушиди давлат, ҳокимияти сиёсӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аннотация

СТАНОВЛЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Данная статья посвящена актуальной проблеме становлению и историческому развитию правового государства. В статье исследование исторические события, которые стали помехой в защите прав и свобод граждан, возникновению гражданской войны в Таджикистане. Указаны причины и факторы, содействующие развитию Таджикистана на пути правового государства. Изучены взаимосвязь правового государства и гражданского общества и т.д. Чтобы создать правовое государство, прежде всего, необходимо создать правовую основу. Правовое государство - это высокий уровень государственного развития, основанный на верховенстве закона и права, признающем высшую социальную ценность людей.

Ключевые слова: правовое государство, правовая база, государственного развития, политической власти, Конституции Республики Таджикистан.

Annotation

THE ESTABLISHMENT OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LEGAL STATE

This article is devoted to the current problems of formation and historical development of the legal state. In the article study, historical events that have become the interference of the rights and freedoms of citizens, the occurrence of a civil war in Tajikistan. The instructions of the cause and factors promotional development of Tajikistan on the way of the legal state. Study of the relationship between the legal state and civil society, etc. To create a legal state first of all need to create a legal basis. The legal state is a high level of state development is based on the spirituality of the law of law, recognizing the highest social value of people.

Keywords: *The rule of law, legal framework, state development, political power, the Constitution of the Republic of Tajikistan, civil rights.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Рауфзода Комронҷон Қадридин, магистранти соли дуюми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 908448747

Роҳбари илмӣ: д.и.х., профессор Бурозода Эмомалий Бозор.

Сведения об авторе: Рауфзода Комронджон Қадридин, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 908448747

Научный руководитель: д.ю.н., профессор Бурозода Эмомали Бозор.

About the author: Raufzoda Komronjon Kadriiddin, 2-nd year magister of the History Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini. Tel: 908448747

МАФХУМ ВА АЛОМАТҲОИ НИЗОМИ СИЁСИИ ЧОМЕА

Мафхуми “Низоми сиёсӣ” солҳои 50-60-уми асри XX ба доираҳои илмӣ ворид карда шудааст. То ин давра барои ифода намудани муносибатҳои ҳокимиятӣ мафхумҳои “Навъи идоранамой” ва “Низоми идоранамой” истифода бурда мешуд. Лекин равандҳои инкишофи чомеа ба он оварда расонид, ки шаҳрванд на танҳо тобеъ мегардид, балки хизбҳо, ҳаракатҳо, созмонҳо бунёд намуда, ба давлат таъсир мерасонид. Мафхуми “Низом”-ро ба доираҳои илмӣ олими олмонӣ Л. Фон Берталанфи ворид намудааст. Ў низомро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ба ҳам вобаста баррасӣ намудааст. Баъдтар бошад, Т. Парсонс ин мафхумҳоро дар илмҳои сиёсӣ ворид намуд, ки чомеаро ҳамчун амалий чор зернизори иқтисодиёт, сиёsat, иҷтимоиёт ва маънавиёт чудо намудааст [1, 126].

Аз замони ташаккули чомеаи инсонӣ инкишофи ҳаёт хосияти сиёсӣ пайдо намудааст, ки он бо ёрии муносибатҳо ва низоми муайяни сиёсӣ идора карда мешавад. Замон ва макон системаҳои мухталифи сиёсиро ба вучуд оварда, онро комил мегардонад ва ба қули тағиیر медиҳад. Омӯзиши амиқи системаи сиёсии чомеа ва тамоми унсурҳои он имконияти танзим ва идораю роҳбари намудани ҳодисаҳои сиёсиро фароҳам меорад.

Дар айни замон барои ифода намудани ҳодисаву падидаҳои ҳаёти сиёсии чомеа мафхумҳои мухталиф истифода бурда мешавад, ки ҳар яке аз онҳо ба ҳуд моҳият ва хусусиятҳои мухталифи соҳиб ҳастанд. Аз ҷумла, равандҳои сиёсии инкишофи чомеа, ки тавассути мафхум ва ибораҳои «Системаи ҷамъиятӣ», «Ҳаёти сиёсӣ», «Системаи сиёсии чомеа», «Ташкилоти сиёсии чомеа», «Системаи ҳокимияти давлатӣ» ифода карда мешаванд, аз ҳамин қабиланд. Вақте, ки ба ин мафхумҳо назар меафканем, то андозае монандие ҳис карда мешавад [2, 325].

Ҳатто баъзе мұхакқиқон онҳоро ба яқдигар айният дода, байни онҳо фарқияте намебинанд. Бояд тазаккур дод, ки онҳо аз яқдигар фарқ карда, ҳар яке барои ифодаи ҳодисаву падидаи алоҳида, истифода карда мешавад.

Аз ҳама васеътар, мафхуми системаи ҷамъиятӣ мебошад, ки тамоми раванду ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятиро фаро мегирад. Системаи ҷамъиятӣ дар замон нисбат ба ҳаёти сиёсӣ ва системаи сиёсӣ қадимтар буда, тамоми ҳодиса ва падидаҳои чомеаро фаро мегирад. Системаи сиёсӣ бошад, дар ҳолати хосияти сиёсӣ пайдо намудани муносибати байни ҳалқ пайдо мешавад. Системаи ҷамъияти тамоми таркиботи ҷамъиятӣ, муносибатҳои истехсолии байни одамон, ҳолати кувваҳои истехсолкунанда, равандҳои гуногуни ҳаёти иқтисодӣ, синфҳо гурӯҳҳо, умумиятҳои демографӣ, ҳамаи тартиботу институтҳои сиёсӣ ва раванду муносибатҳои фарҳангии байни одамонро фаро мегирад. Системаи ҷамъиятӣ аз чор соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ таркиб ёфтааст.

Дар илми сиёсӣ мафхуми «Ташкилоти сиёсии чомеа» низ васеъ истифода карда мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, онро ба мафхуми системаи сиёсии чомеа баробармаъно медонанд, лекин қайд кардан зарур аст, ки ташкилоти сиёсии чомеа ҳамчун як шоҳаи системаи сиёсии чомеа баромад менамояд. Ташкилоти сиёсии чомеа яке аз шаклҳои иттиҳодияи одамон аст, ки барои муваффақ гаштан ба мақсадҳои сиёсӣ бунёд шудаанд. Моҳияти ташкилоти сиёсии чомеаро чунин чихатҳо ташкил медиҳанд:

- дар шаклҳои мушахҳаси ташкили манғиатҳои одамон, умумиятҳои мухталифи иҷтимоиро таҷассум намудан;
- иштирокҳои расмии ҳаёти сиёсии ва барандаи муносибатҳои сиёсӣ будан;
- ба ҳокимияти сиёсӣ муносибати бевосита ва пайваста доштан.

Дар баъзе ҳолатҳо системаи сиёсии чомеаро ба системаи амалинамоии ҳокимият як хел медонанд, ки ин нодуруст аст [3, 125]. Системаи амалинамоии ҳокимият танҳо воситаҳои асосии амалишавии ҳокимиятро фаро мегираду ҳалос ва хосияти даврагӣ дошта, мувофиқи замон ва макон тағиир ёфта, дигаргун мешавад.

Системаи сиёсии чомеа ва омӯзиши ҳаматарафаи он аҳамияти мухимро дорост. Он сатҳи комилтарин ва васеътарини танзимнамоӣ ва идораи чомеа аст. Мафхуми системаи сиёсии чомеа таърихи тулони надорад. Дар мақолаи Д.Истон «Системаи сиёсӣ» тобиши илми пайдо намуд, онро воситаи тақсимоти боигарихо, Г. Алмонд – маҷмӯи боҳамалоқамандии нақшҳо, К. Бойме – ҷамбасти сиёsat, М.Н.Марченко системаи давлатӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва колективҳои меҳнатӣ барои ҳукумронӣ дар ҳокимияти давлатӣ номидаанд. Баъдтар бошад тарафҳои

гуногуни он аз тарафи муҳаққиқони гуногун ба монандӣ: Т.Парсонс, М. Дюверже, Ф.Бро, Р.Монд ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [4, 71].

Дар системаи сиёсии чомеа асосан ду тарзи муносибат оиди омӯзиши системаи сиёсии чомеа мавҷуд аст.

1. Муносибати институционалӣ, ки системаи сиёсии чомеаро тариқи институтҳои сиёсии чомеа, равобити мутақобила ва баҳамтаъсирбахши онҳо меомӯзад.

2. Муносибати системанокӣ.

Системаи сиёсӣ, на танҳо тариқи институтҳои сиёсӣ, балки ба воситаи қоидаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ, фарҳангӣ, нақши омилҳои сиёсӣ, ки дар рафттору фаъолияти одамон таҷассум меёбанд, муайян мегардад.

Хусусиятҳои системаи сиёсии чомеа:

- дар доираи системаи сиёсии чомеа ташаккул ва такмил ёфтани механизми ҳокимияти сиёсӣ;

- системаи сиёсии чомеа ба инҳисори қонуни будани зуроварии табиӣ даъво менамояд;

- дар пайвастагӣ бо таркиботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии чомеа вучуд дорад;

- системаи сиёсии чомеа худмуҳтории нисбӣ дорад.

Системаи сиёсии чомеа аз таркиботи муайяне иборат аст, ки кафири инкишофи мутаносиб, устувор ва қобилияти фаъолият мегардад. Мақоми муҳимро дар низоми мазкур системаи принсипҳо ва қоидаҳои иҷтимоиву сиёсӣ, анъана, ахлоқ ва рафттору кирдори ҳаёти сиёсӣ соҳиб аст. Системаи сиёсии чомеа таркиби мураккаб дорад [5, 220].

-муносибатҳои сиёсӣ - муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар соҳаи ҳаёти сиёсӣ, ташкил ва амали гаштани ҳокимияти давлатӣ, муносибатҳои байни давлат, шаҳрвандон, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, дар рафти интиҳобот, раъйпурсӣ, ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ, роҳандозии шаклҳои гуногуни изҳори сиёсии шаҳрвандон пайдо мешаванд. Давлат, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ субъектони муносибатҳои сиёсӣ мебошанд.

Муносибатҳои сиёсӣ дар рафти изҳори ироди сиёсии шаҳрвандон, таъсиси ихтиёронай ҳизбҳо ва ниҳодҳои дигари сиёсию ҷамъиятӣ, фаъолияти озодонаи онҳо, иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ озодона, дар заминай меъёрҳо ва анъанаҳои сиёсӣ ташаккулу инкишоф меёбанд. Ҳамзамон муҳимтарин муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо манғиатҳои умумии давлат ва чомеа, аз ҷумла манғиатҳои миллӣ алоқаманд мебошанд, бо истифода аз воситаҳои ҳуқуқӣ танзим гашта, хусусияти муносибатҳои ҳуқуқиро қасб мекунанд.

Сатҳи баланди фаъолияти сиёсии шаҳрвандон заминаи афзудани сатҳи шуури сиёсии онҳо мебошад. Аз сатҳи шуури сиёсӣ сифати амалӣ гаштани ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шаҳрвандон, рушди демократия, инкишофи низоми сиёсӣ вобастагӣ дорад [6, 288].

Шуури сиёсӣ бо шуури ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва намудҳои дигари шуури ҷамъиятӣ робита дорад. Тарбияи шуури сиёсӣ үнсурни таркибии низоми ягонаи тарбияи инсон буда, якҷоя бо тарбияи ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва дигар сурат мегирад [7, 96].

Ҳамин тарик, системаи сиёсии чомеа маҷмӯи мураккаби таркиботи институционалии давлат ва чомеа, ки ба қоидаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ асос ёфтаанд, шакли баҳамтаъсиррасонии онҳо баҳри воқеӣ гардонидани ҳокимияти сиёсӣ, идоранамоӣ, роҳбарӣ, танзими равандҳои ҷамъиятию сиёсӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Давлатов Ф.Ш., Зиёзода Т.Н., Ҷононов С., Қунтувдий Н.А., Ашуралиев М.И., Солиев Б.Х., Солиев Ш.Х.. Шаҳрвандшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 126.
2. Общая теория права и государства. Под ред. Лазарева В.В. – Москва, 2001. С. 325-338.
3. Исаева Б.А. Теория политики. Учебное пособие. Под ред. – Питер, 2008 – С.125.
4. Муҳаббатов А., Нуриддинов Р. Асосҳои сиёсатшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 71 с.
5. Исаева Б.А. Введение в политическую теорию под ред. – Москва, 2013. – 220 с.
6. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018. – 288 с.
7. Основы политической науки / Под ред. В.П. Пугачева. – Москва, 1994. Ч. 2. С. 85- 90.

Калидворжаҳо: чомеа, давлат, интиҳобот, шуури шаҳрвандӣ, ҳаёти сиёсӣ, системаи сиёсӣ ва низоми сиёсии чомеа.

Аннотация
ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА

Со времени формирования человеческого общества развитие жизни приобрело политический характер, которое регулируется определенными отношениями и политическими системами. Социальная система того времени старше политической жизни, а политическая система охватывает все события и явления общества. Понятие "политическая система" было введено в научные круги в 50-60-х годах XX века. Углубленное изучение политической системы общества и всех его элементов дает возможность регулировать, управлять и направлять политические события. Высокий уровень политической активности граждан является основой для повышения уровня их политического сознания. Политическое сознание связано с моральными, правовыми и другими формами общественного сознания.

Ключевые слова: общество, государство, выборы, гражданское сознание, политическая жизнь, политическая система и политическая система общества.

Annotation
THE CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF THE
POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY

Since the formation of human society, the development of life has acquired a political character, which is governed by certain relations and political systems. The social system is older than the political life and the political system at the time and covers all the events and phenomena of the society. The concept of "political system" was introduced into scientific circles in the 50-60s of the XX century. An in-depth study of the political system of society and all its elements provides an opportunity to regulate, manage and direct political events. The high level of political activity of citizens is the basis for increasing the level of their political consciousness. Political consciousness is related to moral, legal and other forms of public consciousness.

Key words: society, state, elections, civic consciousness, political life, political system and political system of society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарафзода Баҳром, магистранти соли дуюми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 919015097

Роҳбари илмӣ: Доктори илмҳои хукуқ, профессор Буризода Эмомали Бозор.

Сведения об авторе: Шарафзода Баҳром, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 919015097

Научный руководитель: Буризода Эмомали Бозор.

About the auhor: Sharafzda Bahrom, 2-nd year magister of the History Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini. Tel: 919015097

Носирова Шаҳринисо Боймуҳаммадовна,
магистранти соли дуюми факултети таърих

РУШДИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР ДАВРАИ СОМОНИЁН

Дар ташаккули илм ва маҳсусан илмҳои гуманитарӣ таваҷҷуҳи хоса ба аҳли илму адаб маҳз бо дастиригу ҳимояти вазирони Оли Сомон бештар ба ҷашм мерасид. Ҳуди онҳо низ бевосита дар риштаҳои мухталифи илмҳои замони хеш таваҷҷӯҳ доштанд. Инояту пуштибонии баъзе аз вазирони Оли Сомон аз аҳли илму адаб то ҳадде маъруф буд, ки шоирони асрҳои минбаъда ба он масал зада ва саҳовату бахшандагии ҳомиёну мамдуҳони ҳудро дар мизони муқисаву муқобала бо равобити вузарову шуарои аҳди Оли Сомон месанҷидаанд. Дар таърихи тамаддуни башарӣ кам давлатеро пайдо кард, ки сафаҳоти таърихи он мисли давлати Оли Сомон бо ном ва корномаи вузарои фарзонаву ҳирадпеша ва маърифатпарвару фарҳанггустар монанд бошад.

Яке аз вазирони номвари Оли Сомон, ки дар фаъолияташ шоистаи таҳсин буд, Абуабдуллоҳи Ҷайхонии бузург аст, ки дар риштаҳои мухталифи улум соҳиби таълифоти мутааддиде буд ва дар миёна онҳо “ал-Масолик ва-л-мамолик”- и ў дар илми ҷуғрофия маъруфияти тамом дошт.

Ба шарофати илмдӯстиву адабпарварии вазiri сомонӣ- Абулғазли Балъамӣ маҳфилҳои шеъру сухан ва илму ҳикмат дар дарбори Сомониён пайваста гарм буд. Дӯстиву бародарии Балъамӣ бо Одамушшуаро Рӯдакӣ моҳият ва дарунмояи сиёсату давлати Оли Сомонро ба дараҷае намудор мекард. Ҳуди Абулғазли Балъамӣ аз аҳли таълиф буд ва дар адаби дабирӣ, ойини китобат китобҳое бо унвони “Талқех-ул-балоға” ва “Китоб-ул-мақолот” иншо карда буд.

Дабир ва вазiri баландпояи аҳди Наср ибни Аҳмад- Абутайиби Мусъабӣ аз чехраҳои маъруфи саҳнаи шеъру адаби замони Сомониён буд. Намунаҳое, ки аз ашъори арабӣ ва форсӣ-тоҷикии ў то замони мо расидаанд, дар маҷмуъ аз шоири муктадири озодандеш ва ҳикматпарвар будани ў дарак медиҳанд.

Тарҷума ва таълифи “Таърихи Табарӣ”, ки вазiri фарзона Абуалии Балъамӣ дар замони шаҳриёрии Абусолеҳи Мансури Сомонӣ дар соли 963 ба сомон расонид, дар истеҳкоми поҳояи илми таърихнигории форсу тоҷик ва тавсиаи раванди ҳудогоҳии миллӣ аз аҳамияти фавқуллодае бархурдор буд.

Дар давраи вазорати Абуалии Балъамӣ асари дигари мухиме аз Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ бо номи “Чомеъ-ул-баён ан таъвил-ил- Қуръон”, ки бештар бо унвони мухтасари “Тафсири Табарӣ” интишор ёфтааст, ба форсии тоҷикӣ тарҷума гардид. Абӯалии Балъамӣ дар тарҷумаи ин асари гаронмоя, ки ба василаи он забони форсии тоҷикӣ ҳамвазни забони арабӣ гардид, саҳмгузор буд. Дар фарҳангномаҳои гузашта аబёте ба номи Балъамӣ ба қайд омада ва сухансанҷони имрӯза нисбати онҳоро ба Абуалии Балъамӣ мураҷҷаҳ донистаанд.

Ҳусни иродати Абӯалии Балъамӣ нисбат ба ашрофон ба адибону донишмандон бештар буд. Ҷалели ин матлаб ба Абумансури Дақиқӣ назми “Шоҳнома”-ро фармудани ин вазiri олитабор аст.

Яке аз вазирони Оли Сомон Абуалии Домғонӣ буд, ки ба ҳайси шоир ва адиби арабизабон маъруфият дошт. Муаллифи “Ятимат-уд- даҳр” намунаҳои ашъори Абуалии Домғониро ба қайд оварда, тазаккур додааст, ки “дар ҳусни ҳату балоғат ва одоби китобату вазорат бад-ӯ масал мезаданд.

Дар манобеъи адабиву таърихӣ “яке аз асхоби балоғат ва расоил” будани вазiri дигари сомонӣ - Абулҳусайнӣ Музнӣ ва иштиҳори расоили ў дар оғоқ таъқид шудааст.

Аксари китобҳои муътабаре, ки дар он давраи пурфутӯҳи фарҳангии миллӣ таълиф ё тарҷума шудаанд, ба дастури амирону вазирони сомонӣ сурат гирифтаанд. Аз ҷумла, осоре чун “Шоҳнома”- и Дақиқӣ, “Синдбоднома”, “Калила ва Димна”, “Таърих” ва “Тафсир”- и Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ, “Ас-Савод үл-аъзам”- и Абулқосим Иброҳим ибни Зайди Самарқандӣ ва ғайра, ки дар аҳди Сомониён бо дастур ва тарғиби эшон таълиф шуданд, ҳамагӣ мухру нишони маърифатпарварии эшон ва меҳру пайвастагиашонро ба фарҳангу адаби форсӣ - тоҷикӣ дар бар доранд. Аз ин зикри мухтасар ҳам пайдост, ки ин фармоиш тақозои хотиру табии амире ё вазире набуд.

Ҳислати адабпарварии амирону вазирони сомонӣ, иноят ва гароиши эшон ба шуарову ӯдабо ба ҳайси суннати неку сутуда мавриди пайравии тобеони онҳо - сардорони вилоёти қаламрави Сомониён низ қарор гирифт ва дарахти адабу фарҳангии форсу тоҷикро борвартару

Мұхакқиқ

шодобтар гардонид. Аз баракату шарофати ҳамин суннати нек буд, ки волии Тус ва сипахсолори Хурасон Абумансур Мұхаммад ибни Абдурраззок ба гирдоварй ва тадвини “Шоҳнома” дастур дод ва бо таҳаққуқи ин амр дар соли 957 номи ин озодмард дар сафаҳоти таърихи адабу фарҳанги форсун тоҷик ҷовидона нақш баст.

Натиҷаи пайравй ба ҳамин ойини адабпарварии Оли Сомон буд, ки китоби пурарзиши ҷуғрофиёни “Худуд-ул-олам мин ал-мағриб ила-л- машриқ” дар дарбори Оли Фарегун ба номи амири Гузгонон Абул-ҳориси Мұхаммади Фарегунӣ таълиф гарди.

Гароиши амирону вазирони сомонӣ ва ҳокимону волиёни тобеи онро ба адабу фарҳанг як санади ҷолиби дигар, ки аз тазкираи “Ятимат- ӯд-даҳр”-и Абумансур Абдулмалик ибни Мұхаммад ибни Исмоили Саъолабӣ (961-1038) бармеояд, ба сароҳат таъйид мекунад. Тазкиранигори мазкур роҷеъ ба шуарои арабизабони Мовароуннахру Хурасону Эрон маълумот дода, номи 119 шоири гузаштаву муссираш, яъне шуарои аҳди Сомониёнро ёд кардааст, ки аз онҳо ҷаҳор нафар-амир, ҳашт тан-вазир, бистухашт нафар-котиб, сиву як нафар ҳокиму қозӣ ва амалдор буданд. Ҳарчанд ки асноди мазкур ба шуарои арабизабони садаҳои 1X-X мутааллиқ аст, бо назардошти мақом ва вусъати шеъри форсизабон дар ҷомеаи аҳди Сомониён метавон ном бурд, ки чунин як таносуб ба ҳадди тақриб дар байнин шоирони форсизабон низ ҷой дошт.

Ҳамин иродату мұхаббати хосаи амирону вазирон ва ричоли давлати сомонӣ ба сухани воло ва машраби фарҳанггустарии эшон шеъри форсии тоҷикиро бар курсии заррин нишонд. Аз ин ҷост, ки мақом ва нақши дарбори Сомониён дар рушду нумӯи илму адабиёт сазовори ситоиш ва ҳақгузорист.

Дар “Ашкол-ул-олам”-и Ҷайхонӣ, “Сурат-ул-арз”-и Ибни Ҳавқал, “Муъчам-ул- булдон”-и Ёқути Ҳамавӣ ва дигарҳо инъикоси баъзе масъалаҳои сиёсиву иҷтимоӣ дида мешавад. Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ яке аз асарҳои пурқиммттарини таъриҳӣ ба шумор рафта, борҳо аз тарафи котибон ҷанд маротиба рубардор шудааст. Муаллифи он Абубакр Мұхаммад бинни Ҷаъфар ан-Наршахӣ дар Наршах ном дехи назди Бухоро ба дунё омада, дар асри X дар дарбори Сомониён ҳаёт ба сар бурдааст. Назар ба маълумоте, ки дар сарсухани китоб оварда шудааст, Наршахӣ онро дар солҳои 943—944 навишта ба амири замон, Абумұхаммад Нұх бинни Наср бинни Аҳмад бинни Исмоил ус-Сомонӣ пешкаш намудааст. Дар бораи муаллифи асар маълумоти коғӣ нест. Дар «Китоб» ул-ансоб»-и Самъонӣ навишта шудааст, ки номи пурраи ӯ Абубакр Мұхаммад бинни Ҷаъфар бинни Зикриё бинни Ҳаттоб бинни- Шарик буда, аз аҳли Бухорост ва соли 286 ҳичрӣ (899) таваллуд ёфта, соли 348 ҳичрӣ (959-960) вафот кардааст. Маълум аст, ки «Таърихи Бухоро» аслан ба забони арабӣ навишта шуда, vale он то замони мөомада нарасидааст.

Нусхаи ҳоло ба ҷоп тайёр кардаи мо тарҷумаи тоҷикӣ аслии соли 1128 мебошад, ки ба қалами Абунаср Аҳмад бинни Мұхаммад бинни Наср ал-Кубовӣ тааллук дорад. Сабаби ба тоҷикӣ баргардонидани китобро ӯ дар сарсуханаш ҷунин баён намудааст: «Ва бештари мардум ба ҳондани китоби арабӣ рағбат нанамои дўстон аз ман дарҳост карданд, ки ин китобро ба порсӣ тарҷума кунам».

Тарҷумаи ал-Кубовӣ аз дигарҳо бо он фарқ мекунад, ки тарҷумон баъзе ҷойҳои асари Наршахиро гирифта партофтааст ва дар ин бора ҳуди ӯ дар сарсухан ҷунин мегӯяд: «Ва ҷун дар нусхаи арабӣ зикри ҷизҳое буд, ки даркор набуд ва низ табиятре аз ҳондани он маломате меафзуд, зикри он ҷизҳо карда нашуд» Шояд ал-Кубовӣ матнеро ихтисор карда бошад» ки бештари он мавзӯъҳоеро дар бар дошт, ки баён намудани онҳо на он қадар мұхим ба ҳисоб меравад.

Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” ҳам сангиву ҳамвазни воқеии забони порсиро бо забони арабӣ дар тамаддуни исломӣ идора намуд ва забони форсии тоҷикӣ машруъияти мазҳабиву динӣ қасб карда, комилан омода будани хешро дар фарогирии матолибу масоили дини ислом низ бо ваҷҳе аҳсан тасбит намуд.

Дар маъҳазу манобеъ ва фарҳангномаву феҳраствораҳои гузашта ба осори дигаре, ки Абуалии Балъамӣ дар заминаи одоби давлатдорӣ таълиф намуда, ишорат рафтааст. Чунончи, Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар мақолаи аввали “Ҷаҳор мақола”-и хеш ёдовар шуда, ки Абуалии Балъамӣ дар ойини кишвардорӣ китоби мұтабаре бо номи “Тавқеъот” доштааст². Ҳарчанд ин китоб низ аз ҳаводиси рӯзгор әмин намондааст, бино бар он ки муаллифи “Ҷаҳор мақола” онро ҷун сармашқи дабирон муаррифӣ мекунад, метавон натиҷа бардошт, ки “Тавқеъот” дастуре мабсүт дар умури идорӣ будааст.

Чунонки мебинем, дар ин шукӯхи илму тамаддуни аҳди Сомонӣ ҷунин дудмонҳони фарҳангпарвару донишманд аз қабилии Балъамиён, Ҷайхониён, Утбиён ва ғайра будаанд, ки

корвони пуршукуҳи илму фарҳангро дар масири таърихи форсизабонон роҳеро ҳамвор соҳт, ки пасовандони эшон то ба имрӯз дар он ном мебардоранд.

Бо фармони амир Исмоили Сомонӣ Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ “ас-Савод-ул-аъзам”-ро таълиф кард, ки манзури шоҳ аз ин китоб равнақи мактаби эътиқодӣ ва чилавгирий аз ривоҷи андешаҳои муҳолиф ва бидъатолуд буд.

Дигар аз шаҳсиятҳои барҷастаи давраи Сомониён Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Яъқуб ибни Ҳорис ибни Ҷалил ал-Ҳорис ас-Сабазмунӣ, ки муаллифи “Таърихи Муллозода” мебошад. Аҳмад Гулчини Маъонӣ дар ҳошияи “Таърихи Муллозода” бо истинод ба “Ҳадийят-ул-орифин” менигород, ки ба қалами у китоби “Кашф-ул-осор аш-шариға фӣ маноқиб ал-Имом Абиҳанифа” тааллук дорад.

Абӯнасири Форобӣ низ яке аз файласуфи машхур тарбиятёftai мактаби Бухоро беш аз 160 асар таълиф карда, осори машхури вай «Китоб фи ақл-ил қабир», «Китоб фи ақл-ил сағир», «Китоб-ул бурҳон», «Уюн-ул-масоил» ба ҳисоб мераванд. Бештари асарҳои ў ба фалсафаву мантиқ баҳшида шудаанд.

Яке аз ҷеҳраҳои бузурги ҷаҳони ислом Муҳаммад Абӯабдуллоҳ ибни Абӯлҳасан Исмоил ибни Иброҳим машхур ба Имом Бухорӣ мебошад. Номи ў қатори бузургтарин олимони ҷаҳони ислом қарор дорад. Ба қалами ў асарҳои «Таърих-ул қабир», «Ал-адаб-ул муфрад», «Таърих-ус сағир», ва гайра тааллук дорад. Аммо шӯҳрати ҷаҳонии ў пас аз таълифи асари арзишманди «Ал-ҷомеъу-саҳех» пайдо гардид. Ин асар дар миёни мусулмонон пас аз Қуръон маъруфтарин китоб ба шумор меравад.

Донишманди дигаре, ки аз муҳити Осиёи Миёна ва фазои фарҳангии асри сомонӣ барҳоста, шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст, Имом Тирмизӣ мебошад. Китоби ў низ миёни ҳафт китоби ҳадисӣ дар ҷаҳони ислом пазирофта шудааст.

Умуман аҳди Сомониён замоне буд, ки илму фарҳанг дар тамоми Ҳуросону Мовароуннаҳр рушд гардида, барои нашъунамои илмҳои гуманитарӣ Сомониён низ шароити муносиб муҳайё намуданд.

Адабиёт:

1. Faфurov B. Toчикон. Таърихи қадимтарин қадим ва асрҳои миёна. – Душанбе, 1998. – 358 с.
2. Muҳторов A. Amiron va vazironi Сомонӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 76 с.
3. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар oинай таъриҳ. Az Oriён to Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. – 108 с.
4. Саъолабӣ. Ятимат-уд-даҳр. – Техрон, 1367. – 79 с.
5. Якубов Ю. Национальное самосознание в эпоху Саманидов // Сомониён ва эҳёи тамадуни форсӣ-тоҷикӣ (Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации. - Душанбе, 1998. – 30 с.

Калидвоҷаҳо: Сомониён, Бухоро, шаҳр, илм, марказҳои илмӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ, фарҳанги тоҷикон, олимону донишмандон.

Аннотация

РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНЫХ УСЛУГ В САМОНСКИЙ ПЕРИОД

При формировании науки и особенно гуманитарных наук особое внимание уделялось людям науки и литературы при поддержке служителей Верховного Сомона. Сами они были непосредственно заинтересованы в различных дисциплинах своего времени. Милость и поддержка некоторых служителей Верховного Саманида были настолько известны в мире науки и литературы, что поэты последующих веков подали пример и испытали щедрость и щедрость своих покровителей и почитателей по сравнению с министерствами и советами династии Саманидов. В истории человеческой цивилизации он редко находил государство, история которого похожа на историю государства Верховного Саманида с именем и достижениями великого, мудрого, просвещенного и культурного ministra.

Ключевые слова: Саманиды, Бухара, город, науки, научный центр, мировая культура, культура таджиков, ученье.

Annotation

**DEVELOPMENT OF HUMANITARIAN SERVICES IN
THE SAMONA PERIOD**

In the formation of science and especially the humanities, special attention was paid to the people of science and literature, with the support of the ministers of the Supreme Somon. They themselves were directly interested in the various disciplines of their time. The mercy and support of some of the ministers of the Supreme Samanid was so famous in the world of science and literature that the poets of subsequent centuries set an example and experienced the generosity and generosity of their patrons and admirers in comparison with the ministries and councils of the Samanid dynasty. In the history of human civilization, he rarely found a state whose history is similar to the history of the state of Supreme Samanid with the name and achievements of the great, wise, enlightened and cultural minister.

Keywords: *Samanids, Bukhara, city, science, scientific center, world culture, culture of the Tajiks, scientists.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Шахринисо Боймаҳмадовна, магистранти солидуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 78. Телефон: +992 917061001

Роҳбари илмӣ: Фозилова М.

Сведения об авторе: Носирова Шахринисо Боймаҳмадовна, магистрантка второго курса исторического факультета, Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддин Айни. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада 78. Телефон: +992 917061001

Научный руководитель: Фозилова М.

About the author: Nosirova Shahriniso Boymahmadovna, the second year master's degree of the historical faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue-78, Telephone number: +992917061001.

Scientific director: Fozilova M.

Сангов Сайдмуҳамад Азизуллоевич,
магистранти соли дуюми факултети таърих

НИГОҲЕ БА ОМӮЗИШИ МУХТАСАРИ БОСТОНШИНОСИИ ВОДИИ ВАХШ

Аввалин пажуҳишҳои бостоншиносӣ дар водии Вахш дар нимаи аввали солҳои 20-30-юми асри XX «пеш аз таъсиси Экспидитсияи бостоншиносии Суғду Тоҷик(1946-1952)» ки баъдтар номи «Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон(1952-1972) ва экспидитсияи маҳсуси ҷанубии Тоҷикистон » ном мегирад, дар соли 1946 таъсис ёфт [1, 93].

Доктори илмҳои таърихи Бобомуллоев С қайд мекунад, ки то ин давра омӯзиши ёдгориҳои таърихии ҷумҳурӣ шакли систематикӣ ва ҳамаҷониба надоштанд [2, 239].

Тибқи маълумотҳо соли 1886 афсари рус Н.Покотилло ба ҷануби Тоҷикистон омада буд, ӯ қайд кардааст, ки дар инҷо, дар водии Кофарниҳон ҳусусан дар Тахти Қубод бисёр одамони ганҷиначро додааст. Соли 1898 олими машҳур А.А.Семёнов ба ин ноҳия омада, аҳамияти бузурги илмии ёдгориҳои Қубодиёнро аввалин бор нишон дода буд. Пеш аз инқиlob Д.Л.Логофет ҳусусан дар бобати ҳаробаҳои Тахти Қубод» маълумотҳои ҷолибе додааст. Инчунин экспедитсияи якумини илмии бостоншиносие, ки дар ин ноҳияҳо кор мебурд Экспедитсияи Музеи маданияти шарқ» дар солҳои 1926- 1928 бо роҳбарии шарқшинос Б. П. Деник буд [1, 93].

Соли 1946 Экспедитсияи бостоншиносии Суғду Тоҷик», ки минбаъд номи Экспедитсияи бостоншиносии Тоҷикистон» номида мешуд ва ба он шарқшиноси Шӯравӣ А. Ю. Якубовский сардорӣ мекард.

Ҳайати бостоншиносон ва шарқшиносон бо камоли гайрат ба ташкил кардани экспедитсия шурӯй намуданд. Ҳамин тарик се гурӯҳ ташкил карда шуд; гурӯҳи якум бо роҳбарии худи А. Ю. Якубовский ноҳияҳои шимолии Тоҷикистонро таҳқиқ мекард. Гурӯҳи дуюм гурӯҳи водии Вахш бо сардории А. М. Беленитский дар қисми шарқии ҳамвории ҷануби Тоҷикистон тадқиқот мегузаронид ва гурӯҳи сеюм бо роҳбарии М. М. Дяконов дар қисми гарбии Тоҷикистон асосан дар водии дарёи Кофарниҳон кор мекард.

Ба гурӯҳи водии Вахш А. М. Беленитский шахсе ки аз вакти ташкили ҷумҳурии ҷавони тоҷикон бисёр солҳо дар Тоҷикистон кор кардааст, сардори менамуд. Ӯ донишманди хуби асарҳои таъриҳӣ ва географии асрҳои миёнаи арабҳо ва тоҷикон буд.

М. М. Дяконов дар қитоби худ *Маданияти Тоҷикон* менависад; , ки Бештари маълумотҳо дар бораи ноҳияҳои Тоҷикистони ҷанубӣ дар асарҳои географӣ ва таърихии асрҳои миёна, ки бо забонҳои арабӣ ва тоҷӣ навишта, шудаанд мавҷуданд. Дар ин маълумотҳо бисёр шаҳрҳо, ки дар таърихи Осиёи Миёна нақши қалон бозидаанд, Зикр карда мешаванд. Аммо фақат дар бораи баъзеи шаҳрҳо мо бо камоли бовари гуфта наметавонем, ки онҳо маҳз дар кучо айнан дар қадом маҳал воқеъ будаанд. Қисми зиёди ин шаҳрҳо дар натиҷаи тоҳту този лашкарони Чингизхон ҳароб шуда ва баъзе аз онҳо дигар аз нав барқарор нагардидаанд.

Бинобар ин вазифаи аввалини гурӯҳои ҷанубии экспедитсия гурӯҳои Вахш ва Кофарниҳон дар кучо будани ҳаробаҳои ин шаҳрҳоро муайян кардан буд. Гурӯҳи Вахш бояд муайян мекард, ки як вақтҳо шаҳрҳои Мунқ, Ҳеловард, Леваканд ва гайра дар кучо воқеъ будаанд. Гурӯҳи Кофарниҳон мебоист шаҳрҳои қалони Шумон, Ҷагониён ва Аҳорунро мейфт.

Соли 1947 гурӯҳи Вахш ҳам тадқиқотҳои ҳудро давом медод. Дар он вакт ҳавзаи поёноби Вахш аз Боҳтар (собиқ Қурғонтеппа) сар карда қариб то худи Панҷ таҳқиқ карда шуда буд. Шаҳрҳои қалони асримиёнагӣ аз сари нав дар ҳарита қайд карда шуданд. Ба ҳамин тарик вазифаи дар назди гурӯҳ гузошташуда иҷро гардид.

Худи ҳамин сол ҳайати бостоншиносон экспедитсияи Коғирқалъа»-ро оғоз намуданд. Дар тадқиқоти ин мавзӯе бостоншиносон Т. И. Зеймал, Б. А. Линтвинский, Е. П. Денисов, В. С. Соловёв, В. А. Ранов, М. А. Бубнова, Ю. Якубов ширкат варзишанд. Инчунин солҳои 1956-1957 солҳои 1968-1969 Б. А. Линтвинский, ва соли 1970 Е. П. Денисов кофтукови археологи гузаронида шуд. Бостоншиносон ҳаробаҳои ин шаҳрро Коғирқалъа номидаанд. Маълум гардид, ки дар асри 7 арабҳо баъди забт ин номро ба шаҳр додаанд. Номи аслии шаҳр бо ҳуруфоти боҳтарӣ сабт шуда будааст. Ин ҳуҷҷати таъриҳии ёфт шударо В. А. Лившис (лингвист катибасинос палеограф), ки мутахассиси соҳа буд, хонда номи ин шаҳрро Ҳалевард буданшро муайян кард [4, 7].

Инчунин соли 1947 гурӯҳи бостоншиносӣ бо сардории А. М. Беленитский дар ёдгории Сайёди ноҳияи А. Ҷомӣ (собиқ Қўйбишев) таҳқиқ ва сабт шуда буданд. Аммо дар хисоботи ин гурӯҳ дар бораи Сайёд чизе гуфта нашудааст. Соли 1959 аз ҷониби бостоншинос T. И. Зеймал, дубора таҳқиқ гардид. Т. И. Зеймал, ин ёдгориро Ҳоча Қалъа номидааст. Дар баробари ин бостоншинос доир ба дигар мавзӯеҳои таърихии ин ноҳия маълумотҳо додааст. Бостоншиносони Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар димнаи Сайёд ду бор ҳафриёт гузарониданд аниқтараш дар солҳои 2014 ва 2019. Инчунин онҳо ду қитоберо бо номи Шаҳраки Кушонии Сайёд» ба чоп расониданд [3, 220].

Асосан давраи кашифи ёдгориҳои водии Вахш ба солҳои 50-уми асри гузашта рост меояд. Дар ин солҳо як қатор шаҳрҳо, шаҳракҳо ва қалъаҳо аз ҷониби бостоншиносон кашиф гардидаанд.

Кайқубодшоҳ - димнаи шаҳри Юнонию Боҳтарӣ буда, мансуб ба асри III то милод мебошад, ки дар ноҳияи Қабодиённи вилояти Ҳатлон воқеъ гаштааст. Кайқубодшоҳро соли 1950-1951 гурӯҳи бостоншиносии Қабодиён таҳти роҳбарии M .M. Дяконов таҳқиқ шудааст. Шаҳр росткунча ва дарозии

Мұхакқик

қисми шимолу chanubash 295m мебошад. Гузаргоххой пүшидаи байни онҳо 2,3,2,48 мебошад. Гузаргоххой пүшидаи байни деворхो ба маҳаллаҳои аҳолинишин мебурд. Бурчхой Қайқубодшоҳ низ роскунча будаанд, ба гайраз 16 бурчи кунчй боз 2 бурчи берунй ва 9 бурчи дохили дошт. Девор ва бурчои Қайқубодшоҳ аз хишти хом (33xx33xx11 см , 3xx36xx13см) бино ёфтаанд. Шаҳр чор дарвоза дошт. Яке аз дарвозаҳо бо бурчхон иловаги беруни шаҳр мустаҳкам карда шудаанд. Тартиби чойгиршавии иншоотҳо ва биноҳои шаҳр аз дараҷаи баланди санъати мөъмории Boxtar шаҳодат медиҳад.

Тахти Сангин мавзеи таърихиест, ки димна шаҳрак ва ё маъбад ном гирифтааст. Ин шаҳрак дар қисмати шарқии ноҳияи Қабодиёни дар паси қаторкӯҳи Тешиктош дар соҳили ростӣ дарёи Омӯ дар ҷойе ки ду рӯди бузург ва бобаракат Вахш ва Панҷ бо ҳам яқҷоя мешаванд ҷой дошта ба асрҳои IV п.а.м II мелодӣ мансуб аст. Номи кӯҳнай ёдгорӣ Тахти Сангин нест ва ин ном дар сарчашмаҳо ва манбаъҳои таъриҳӣ зикр нашудааст. Ҳангоми кофтуковҳои бостоншиносон маълум гардид ки тамоми шаҳрак девору роҳравҳо ва сутунҳои бузурги он аз сангҳо соҳта шудааст, аз ҳамин сабаб олимони бостоншиносон ин ёдгориро шартан Тахти Сангин номгузорӣ намудаанд. Дар дохили шаҳристон диж ё арки бузург қомат афроҳта аст ки 237 метр дарозӣ ва 165 метр пахно доштааст. Диж ё арк аз биноҳои дигар фарқ мекард ва иинаркмаконидора ва маҳалли зисти ашрофзодагон ва роҳбарон ба ҳисоб мерафт. Арк бо деворҳои сангӣ ихота шуда буд ва дар чор самт бурҷҳои дидбони қарор дошт, ки то 8 м баландӣ дошта, дар гирду атрофи деворҳо ҳандакҳои 3 м кофта буданд. Инчунин дар дохили арк бинову ҳавлии маъбад эъмор шудааст. Дар дохили маъбад толоре аз ҷониби бостоншиносон қашғ шуд, ки “Толори сафед” ном дорад. Ин толор аз 4 сутун иборат буда 144 метри мураббаъ дошта бо деворҳои баланд ихота шудааст.

Дар маҷмӯ аз Тахти Сангин беш аз 5-ҳазор ашё пайдо гардид, ки онҳо тирҳои гуногун соҳту гуногун ҳаҷми пайкон, шамшерҳои яқдама дудудама, мұчассамаҳои гачиву гилин ва беш аз 3-ҳазор пайконҳои оҳанӣ, биринчӣ ҳанҷарҳои таҳҷои иакинак ғилоғҳои тасвиридор, меҳробҳои хурду бузург ва гайраро ташкил медиҳанд. Инчунин дар миёни бозёфтҳо мұчассамаи хурди Искандари Макдунӣ бисёр ҳайратовар аст. Ин ҳайкалча аз оч соҳта шудааст [5, 23].

Тамошотеппа - димнаи шаҳри қадимаи мансуб ба асрҳои V-II то милод воқеъ дар ҷанубу гарбтари деҳаи Норини ноҳияи Ёвон воқеъ буда, ин димна роскунча буда (460 400м) қалъабанди шудааст. Девори қалъаи Тамошотеппата 3 м баландӣ 5-7 м гафсӣ дорад. Натиҷаи ҳафриёт 3 давраи соҳтмон аён гардид. Қабати поёни замин каназ маҷмӯайи иқоматгоҳҳо иборат буда аз онҷо оташдон кура табақ ҳуму ҳумчай сағолии мутааллиқи асрҳои V-IV то мелодӣ ёфт шудаанд. Дар қабати дуюм биноҳои долон шакл ва мураббаъ ба назар мерасанд ки асосан поҳсагинанд. Дар майдончай байни хонаҳо оташдонҳо инчунин кӯраи маъдангудозӣ ошкор гардидаанд. Азинқабатхумухумчаҳоқӯзувудегҳои сағолӣ ва муҳраи гардан ёфт шудаанд.

Сокинони Тамошотеппа аз фулизои асосан аз мис низ асбобҳои рӯзгор ва олоти ҳочагӣ (корд, ӯғурчавагай) соҳта ба деҳқони чорводорӣ ва ҳунармандӣ машғул мешудаанд. Тамошотеппа дар охирҳои давраи Ҳаҳоманишиниён ва ибтидои ҳукмронии шоҳонии Юнону Boxtar ва Boxtari Шимолӣ бунёд гардидааст.

Құхнақалъа - димнаи шаҳри қадим дар водии вахш иназдикинасабай Ворошилободи ноҳияи Ҷ. Балхӣ (собиқ Колхозобод) вилояти Ҳатлон мансуб ба ба асрҳои III-II то мелодӣ ва солҳои 1953-1954 таҳти роҳбарии Б.А.Литвинский таҳқиқ карда шуд. Құхнақалъа аз ду қисм иборат аст қисми асосиаш аз шимол ба ҷануб қашол ёфта майдони 125xx250 метро ишғол менамояд. Маркази ин қисм аз ҳавлии калоне иборат буд ки дар атрофаши биноҳои гуногуне дошт. Майдон қисми дуюмаш калонтар vale биноҳояш камтар. Шаҳр бо девори гафси мудоғиавӣ ки бурҷҳои росткунча дошт ихота буд. Масоғаи байни бурҷҳо 16-18 метр дар паси баъзе бурҷҳо боз девори мустаҳкамтар истеҳқоми мавҷуд буд. Ҳангоми ҳангоми ҳафриётҳо аз биноҳо чизе ба даст наомадааст. Дар баъзе ҳавлиҳо қабрҳои замони кӯшониён мушоҳида гардидаанд. Ба ақидаи Б.А.Литвинский соҳтмон шаҳр ба охир нарасида асри II то милодӣ бодиянишиниони йўқӣ ҳангоми тоҳтуз ба давлати Юнону Boxtarro ҳароб кардаанд.

Қалъаи Мир - Димна 275xx270 метр масоҳат дошта, аз Кӯҳандиз , шаҳристон ва работи мураббаъ шакл иборат аст. Қалъаи Мир соли 1950 аз тарафи М.М. Ҷяконов қашғ гардида, дар солҳои 1951-1979 ҳафриётҳои бостошиносӣ гузаронида шуд. Қабатҳои димна ба давраҳои гуногун (аз қабатҳои давраи Юнону Boxtar то асрҳои XVII-XIX) мансубанд. Дар Қалъаи Мир аз асри III п.м то асри XV мелодӣ фосилаи тӯлонии ҳаёт қатъ шудааст. Аз қабати мутааллиқ ба асрҳои V-VI милодӣ 8 бино қашғ гардид. Аз димна тангаҳои замони гуногун маснуоти зарфҳои сағолину маснуоти филизи олоти сангии меҳнат вағайра ба даст омаданд.

Теппай Шоҳ - ин ёдгорӣ дар ҳудуди ноҳияи Қабодиёни водии Вахши вилояти Ҳатлон дарсоҳили дарёи Омӯ воқеъ аст. Теппай Шоҳ ба давраи Кӯшониён ба асрҳои I - III мелодӣ мансуб аст, ки бори нахуст соли 1928 қашғ гардид. Баъдтар солҳои 1957 А.М. Манделштамва 1972 Б.А. Литвинский ҳафриётҳои археологӣ гузаронидаанд. Теппай Шоҳ аз яқчанд қисм иборат аст. Қисми марказӣ росткунча буда, бодеворҳои мудоғиавӣ ва манора ихота шудааст. Аз биноҳои ҳочагӣ ҳуму ҳумпораҳо ашёҳои гуногун ва тангаҳои замони Кӯшониён ба даст омадааст. Дар Теппай Шоҳ толоре кушода шуд ки ҳайкалҳои гаҷӣ ва сутунҳои сангӣ дорад. Манорае низ кушода шуд, ки дар кунчи қалъа аз поҳсаю ҳишт бунёд гардидааст ва аҳамияти ҳарбӣ дорад. Инчунин дар Теппай Шоҳ қабрҳое кушода шуданд ки ба новаҳо монанди доранд. Аз қабрҳои бинчӣ марҷонҳои сағолӣ тангаҳо асбобҳои зебу зиннат буттаҳои гаҷӣ ҳайкалҳои сағолӣ ва гайра ёфт шудаанд.

Барои равшан намудани таъриҳ ва тамаддуни азизамон ва гушаву канорҳои он аз он чумла водии Вахш муаррихону бостоншиносон: Б. П.Н. Окладников, В.В. Бартолд, А.Ю. Якубовский, А.М.Беленицкий, Б.А.Литвинский, А.А.Семёнов, М.С. Андреев, Е.А.Давидович, В.А.Ранов, В.И.Соловёв, Т.Зеймал, Э.Фуломова, Дяконов М.М., Пичикян И.Р., А.М. Хмелнитский, Яъқубов Ю., Бубнова М.А., Н.МС.Виноградова, Т.Г.Филимонова, Д. Довудов, Е.П.Денисов, А.В. Седов, М. Ахметзянов, М.Азизов, А.Х.Юсупов, В.А.Жуков, И.В.Пянков, Т.П.Кияткина, А.П.Колпаков, Ҳ.Ю. Мухиддинов, А.А.Абдуллоев, Т.Г.Филимонова, Г.М.Майтдинова, М.Мулокандов, Б.И.Маршак, С.Бобомуллоев ва дигарон корҳои хеле назаррасро ба амал расонидаанд.

Дар ҷустуҷуи таърихи Ҳатлон ва қисмати бузурги он водии Вахш хизмати олимони таърихинос, сарчашмашинос ва мардумшиносони алоҳида низ қалон аст. Махсусан дар ин роҳ хизматиҳои П.Н. Окладников, А.М.Беленицкий, Б.А. Литвинский, В.С. Соловёвро, А.М.Хмелнитский, Т.Зеймал ва В.А. Рановро алоҳида қайд кардан, лозим аст, ки онҳо тамоми фаъолиятошонро ба ин кори ҳайр баҳшидаанд. Албатта дар ин ҷо хизматҳои академикҳои барҷастаи тоҷик Б.Фафуров, А.Муҳторов, Б.Искандаров, Н.Нематов, Ю.Яъқубовро алоҳида қайд кардан ҷоиз аст.

Онҳо бевосита дар ин минтақа кофтуковҳои бостоншиносӣ бурда, сахифаҳои беназирро ба илми таърихи қишварамон доҳил намуданд

Адабиёт:

1. Андар шинохти Тоҷикон. Мураттиб Убайдуллоев Н.К. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 224 с.
2. Бобомуллоев С. Ахбори Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Доңиш 2015, №3. – 239 с.
3. Давлатҳоҷа Д., Шарифзода А. Шаҳраки Кӯшонии Сайёд. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 220 с.
4. Сайфуллоев Н. Ҳалевард - маркази тамаддуни Вахшонзамин. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 60 с.
5. Ҷонибеки А., Азизов М. Таҳти Сангин. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 70 с.

Калидвозжаҳо: нигоҳ, муҳтасар, омӯзии, бостонииносӣ, водии вахш, осори таъриҳӣ, олимони рус, экспедитсия, гурӯҳ, корҳои тадқиқотӣ, осор.

Аннотатция

ВЗГЛЯД НА КРАТКОЕ ИЗУЧЕНИЕ АРХЕОЛОГАМИ ВАХШСКАЯ ДОЛИНА

Автор статьи утверждает что изучение исторических памятников Республики не сущ до 1946 г. Первый археологический институт в вахшской долине был создан в 1946 г. Первыми, кто прявил интерес к этим историческим памятникам были русские ученыe: Н. Покотилло, А Семенов, Д Логарет, Б Деник. Позже была организована археологическая экспедиция. Учение создали три группы для проведения исследовательских работ. Основной период раскопок памятников Вахшской долина приходится на средину XX века. Автор статьи описывает несколько таких памятников.

Ключевые слова: взгляд, краткий, изучение, археология, Вахшская долина, исторические памятник, русский учений, экспедиция, группа, исследовательские работы , памятник.

Annotation

GLANCE AT BRIEF STUDY BY ARCHEOLOGISTS OF THE VAKHSH VALLEY

The author of the article tells that study of the historical monuments of our republic did not take place before 1946 . The first archeological institute was formed in Vakhsh valley in 1946. The first people who showed interest were the Russian scientist N. Pokotillo, A. Semenov, D. Logofet, B. Denik later was organized the archeological expedition. Scientist formed three groups for conducting research. The main period of monument excavation took place in the 50-s of the 20 the century The author describes a few historical monument.

Keywords: glance, brief, study, archeologists, Vakhsh valley, historical monuments, Russian, scientist, expedition, group, research, monument.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сангов Сайдмуҳаммад Азизуллоевиҷ, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: 987666609. Saidmuhamad.Sangov@mail.ru

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таъриҳ профессор, Пирумшоев Ҳ.

Сведения об автор: Сангов Сайдмуҳаммад Азизуллоевиҷ, магистрант второй курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 987666609. Saidmuhamad.sangov@mail.ru

Научный руководитель: доктор исторический наук профессор, Пирумшоев Ҳ.

About the author: Sangov Saidmuhammad Azizulloevich, magistr 2nd year of the historical faculty of the Tagik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 987666609. Saidmuhamad.Sangov@mail.ru

Scientific director: Pirumshoев Н.

ТАЛОШХОИ АББОС АЛИЕВ ДАР ҲИФЗИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Омӯзиши таърихи ҳар як ҳалқу миллат барои кас метавонад ибратомӯз бошад, зеро, таҷрибае, ки аз он бардошт мешавад ба қавли Рӯдакии бузургвор: «ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд». Дар ҳама марҳилаҳои пурхассоси таърихи миллати мо ҳушбахтона фарзандони диловаре вориди саҳнаи созандагӣ шуда, барои адолату ҳақиқат талошҳо намуда, дар ин роҳ қурбон шуданд. Читавре, ки Пешвои миллат, муҳтараам Эмомали Раҳмон қайд менамоянд: «Гаърих ҳеч гоҳ дар фазои холӣ ба вучуд намеояд. Ҳар як саҳифаи он бо номи абармардоне вобаста аст, ки бо гузашти вақт нақши онҳо дар ҳаёти чомеаи хеш ва асрҳои минбаъда беш аз пеш равшан мегардад. Дар таърихи ташаккули ҳар як ҳалқу миллат бузургоне ҳастанд, ки номи онҳо дар ҳеч давру замон аз хотираи мардум зудуда намешавад. Ҳушбахтона, чунин шаҳсиятҳо дар таърихи тамаддунни миллати тоҷик низ кам нестанд, ки онҳо ифтихори на танҳо миллати мо, балки боиси сарфарозии мардуми олам гардидаанд. Ин бузургон бо осори гаронбаҳо ва гояҳои инсонпарварии худ дар инкишофи тамаддунни ҷаҳонӣ саҳми сазовор гузаштаанд. Ҳар як марҳилаи таърихи ҳалқи тоҷик чунин шаҳсиятҳои барҷастаро ба арсаи ҷаҳонӣ овардааст. Ҳар қадоми ин бузургон дар соҳаҳои гуногуни илму маърифат, сиёсат ва таърих, адабиёт ва санъат ҷеҳраи тобноке дошта, бо осори пурқимати худ машҳури ҷаҳон шудаанд» [15, 328]. Аз зумраи чунин шаҳсиятҳо метавон номи Аббос Алиевро ҳамчун аввалин вазир (нозир) – и маорифи Тоҷикистон, аввалин профессори тоҷик ва яке аз донишмандони мӯътабар зикр намуд. Корнамоии ў дар таърихи тоҷикон ҷойгоҳи ҳудро дошта, дар байни мардуми огоҳу бедори тоҷик аз маҳбубияти маҳсус барҳурдор аст.

Пеш аз он ки доир ба мавзӯи тадқиқшаванда таваҷҷӯҳ намоем барои огоҳии бештари хонанда, аввалин меҳостем доир ба ҷараёнҳои миллатгаро – пантуркизм ва панӯзбекизм, вазъи мактабу маориф дар ҷоряи аввали асри XX маълумоти кӯҷаке бидиҳем. Барои мавриди баррасӣ қарор додани ин масъала зарур меояд, ки ба таърихи ҳодисаҳои асрҳои гузашта, ба он фоҷеаҳои нангину сангине, ки дар ҳудуди Мовароуннаҳр ба вуқӯй омада буданд, назар афканем.

Дар оғози асри XVI Шайбониёни ўзбек ба ҳудуди Мовароуннаҳр сарозер шуданд. Ҷангҳои саҳт ва хунине, ки дар асрҳои XVI – XVII пайваста идома доштанд ва ҳаробӣ меоварданд, дар асри XVIII ба авчи аълои худ рафта расиданд.

Мовароуннаҳр ба майдони тоҳтузози қабилаҳои муҳталифи кӯҷӣ табдил ёфта буд. Тоифаҳои турку мӯғул, ўзбеку қазоқ, қароқалпоку қипчоқ, қарахитоиву қалпок байни худ ҳусумат доштанд. Баъзеи онҳо дар Мовароуннаҳр буданд, қисме дигар аз дашту биёбон ҳамла меоварданд.

Подшоҳи Русия Пётри I дар асри XVIII – и мелодӣ, солҳои 1722 – 1725 Флорио Беневени ном марди итолиёвиро ба унвони сафир ба Бухоро фиристод. Флорио Беневени дар муддати се сол ба подшоҳи худ Пётри I нома навишта, дар онҳо аҳволи қишвари Бухоро ва мардуми онро батағсил баён қард. Ин номаҳои ўро аз бойгонӣ гирифта, бо шарҳу эзоҳи муфассал соли 1988 чоп карданд. Аз тасвиҳои Ф. Беневени маълум мешавад, ки қишвари бузурги Бухороро бесомонӣ, бетартибӣ ва ҳудсарии бехадду қанори кӯҷиҷе, ки онҳоро “озбеки” номидааст, фаро гирифта буд [13, 64].

Туркҳо тоҷикҳоро ҷисман нест мекарданд. Аммо, ба ҳар ҳол, тоҷикон бо қувваи бузурги маънавӣ тавонистанд дар нигоҳдошти худ муваффақ бошанд. Муаррихи машҳури рус А.П. Хорошихин, чун аз воқеаҳои соли 1867 ҳикоят мекунад, дар бораи аҳолии онрӯзai Тошканд мегӯяд: «Бештари тошкандиён ҳамон тоҷиканд» («Ташкентцы – в большинстве те же таджики»). Баъди он ки Русияи подшоҳӣ Осиёи Миёнаро тасаруф қард, турк шудани тоҷикон афзоиш ёфт. Ин гуфтаи А. Хорошихиро метавон ба он маънӣ ғаҳмид, ки дар нимаи дуюми асри XIX бештари тошкандиёнро тоҷикон ташкил медоданд ва бадбахтона дар натиҷаи раванди ўзбеккунонӣ онҳо ўзбек шуда монданд.

Раванди ба турк табдилдӣ ба аморати Бухоро низ расид, вале нисбат ба Тошканду Фарғона хеле кам ба ҷашм мерасид. Дар ҳудуди Бухоро туркмансо, ўзбекҳо, қазоқҳо ва дигар қавму миллатҳо сукунат доштанд, лекин аксарияти аҳолиро тоҷикон ташкил медоданд. Дар қишвари Бухоро дар асри XIX ва оғози асри XX гарчанде муборизаи мангит бо тоҷик қувват мейфт, вале зимоми идораи қишвар аз тарафи тоҷикон сурат мегирифт, қисми зиёди соҳаҳои дигари ҷомеа низ дар дасти тоҷикон буд, матбуоту нашриёт тоҷикӣ буд (ҷадидону маорифпарварони тоҷик 11 – уми марта соли 1912 баробари чопи нахустин рӯзномаи тоҷикӣ “Бухори Шариф” барои ноҳияҳои ўзбекнишини аморат рӯзномае ба номи “Тӯрон” таъсис доданд, китобҳо ба забони ўзбекӣ кам рӯи чоп меомаданд), мактабу маориф ҳам тоҷикӣ буд [13, 70].

Таъқид бояд қард, ки манғиатҳои маънавии тоҷикон дар ҷумҳуриҳои Туркистону Бухоро нисбати дигар ҳалқҳои минтақа сарфи назар мешуд. Нокомии ин манғиатҳо пеш аз ҳама аз маҳдудшавии забони тоҷикӣ – форсӣ ибтидо гирифт. Бо қарори анҷумани якуми Ҳизби коммунистии Туркистон 17-25-уми июни соли 1918 ва қарори КИМ ҶМШС Туркистон аз 14-уми июли соли 1918 баробари забони русӣ забонҳои туркӣ (ўзбекию қирғизӣ) мақоми забони давлатиро гирифтанд [3, 34-35]. 11-уми марта соли 1921 зери фишори пантуркизм бо дастгирии мутасаддии ҳизбиу давлатии шӯравии Туркистону Бухоро забони тоҷикӣ – форсӣ, ки тӯли ҳазорсолаҳо забони коргузорию давлатдорӣ буд ва ҳатто дар Осиёи Марказӣ вазифаи забони байнамилалиро ичро мекард, мақоми давлатии ҳудро аз даст дод. Забони

точикӣ забони матрук ва нодаркор эълон шуд ва даъвати даст кашидан аз ин забон ва гузаштан ба забонҳои туркӣ ба амал омад [5, 32-33].

Мувофиқи шумора точикон дар ЧМШС Туркистон мавқеи дуюмро ишғол менамуданд, vale ҳангоми таҳлили ҳисоботи шӯйбаи мактабҳои Комисариати ҳалқии маориф дар соли 1920 ягон мактаби точикӣ ба ҷашм намеафтад. Ба замми он дар ҳамин соли 1920 дар ҷумхурӣ ду донишкадаи ўзбекӣ ва донишкадаҳои қирғизӣ, тоторӣ ва туркмани барои мактабҳои миллии худ мутахассис тайёр менамуданд, аммо донишкадаи точикии муаллими набуд [9, 23].

Мутаассифона, пас аз табадуллоти соли 1920 вазъият дар Бухоро якбора тағиیر ёфт. Большевикон дар натиҷаи забткориҳои соли 1920 пантуркистҳоро ба сари қудрат оварданд. Пантуркизм дар Осиёи Миёна солҳои 1918 – 1920 ба шакли панӯзбекизм даромад ва панӯзбекизм тааррузтарин шоҳаи пантуркизм шуд. Дохии пантуркистҳову панӯзбекистҳо дар Бухоро Файзуллоҳи Ҳоча буд, ки пас аз инқилоб сарвазири Ҷумҳурии Ҳалқии Шӯравии Бухоро (раиси ШКХ ҶҲШ Бухоро) таъин шуд ва пеш аз ҳама мавҷудияти миллати точикро инкор карда, точиконро як қабилаи ўзбек эътироф кард ва даъво пеш овард, ки дар аморати Бухоро точик нест, ҳама ўзбеканд! [13, 70].

Абдураҳим Ҳочибоев барои инкори ҷунин даъвоҳои беасос ба ситоди кул (генштаб) – и Русияи подшоҳӣ ҷунин навишта буд: «Инак, ҷоншумореро, ки Ҷамъияти ҷуғрофиёни низомӣ анҷом додааст, дар даст дорем. Дар ин мадрак гуфта шудааст, ки дар Бухоро 3 миллион аҳолӣ зиндагӣ мекунад, аз онҳо 2 миллиону 100 ҳазор нафар точиканд, 750 ҳазор ўзбек ҳаст» [4, 120].

Кишвари Бухоро аз аҳди Сомониён то асри XX, кишвари точикон буд. Аз ин сабаб, А. Ҳочибоев дар ҳамон суханронии соли 1929, ки феълан порае аз онро овардем, дар бораи Бухорои пас аз инқилоб ҷунин ҳулоса баровардааст: «Ба ҳама маълум аст, ки ҷумҳурии Бухоро ҷумҳурии ўзбекӣ набуд, ин як давлати эронӣ буд, ки пойтаҳти он Бухоро буд» («Всем известно, что Бухарская республика не была узбекской Республикой, это иранское государство, столицей которого было Бухара») [4, 120].

Пантуркистҳо даъво мекарданд, ки «ӯзбекҳо, қирғизҳо, қазоқҳо, туркман ва гайра миллатҳое, ки ба қавми муғул тааллук доранд ва ҳар якро имрӯз як миллати мустақили ҷудогона мешуморанд, дар ҳақиқат ҷузъҳои як миллатанд. Тоҷикзабонони Бухоро ҳам дар асл турканӣ, дар зери таъсири адабиёт ва маданияти Эрон забон ва миллати ҳудро гум кардаанд. Бояд онҳоро турк қунем ва аз тамоми инҳо як миллати бузурги турк ба вучуд орем ва як давлати бузурги турк созем» [12, 105] Ҳатто онҳо точиконро таҳдид карда мегуфтанд: «Агар форс бошед, эронӣ будаед, магар шиа ҳастед?», «Тоҷик бошед, ҷаро дар ҳудуди Ӯзбекистон зиндагӣ мекунед, ба Тоҷикистон равед!». Биноан, мардуми шарифи тоҷик аз рӯи зарурият ҳудро чи дар шиносномаҳо ва чи дар ҳуҷҷатҳои дигари расмӣ ўзбек менавиштанд [12, 107].

Мутаассифона, ба ин сиёсати зиёновару миллатгаро бархе аз донишмандону зиёйён ва равшанфирони тоҷик барои мансабу пул шуда, ҳиёнаткорона, аз манфиатҳои бузурги миллату давлати ҳеш сарфи назар карданд. Аз зумраи ҷунин шаҳсон Файзуллоҳи Ҳоча (фарзанди яке аз машҳуртарин шаҳсони Бухоро – Ӯбайдуллоҳоҳаи миллионер), Абдурауфи Фитрат, Абдулло Раҳимбоев ва даҳҳо нафарони дигар буданд. Лекин ин маънои онро надорад, ки ҳама зиёйёни тоҷик даст ба ин кори ношоям зада бошанд. Ҳушбахтона, фарзандони оғоҳу бедордили миллат аз қабили Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Саидризо Ализода, Аббос Алиев, инчунин сарварони сиёсии равшанфирку ватандӯст – Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Абдуқодир Муҳиддинов, Чинор Имомов, Нисор Муҳаммад ва дигарон дар ҷунин як давраи пурпечу тоб ва сангин ба пуштибонии миллат ва ҳифзи манфиатҳои он барҳостанд. Ин шаҳсони ҷонғидову дурандеш, ки зимоми идораи қишварро дар он замон бар дӯш доштанд, бар зидди ҳама гуна равияҳои зиёновари миллатгарову ҷудоҳоҳо мардонавор мубориза мебурданд. Дар ин ҷатор Аббос Алиев низ барои таъмини адолати таъриҳӣ, чун як тан аз мардони оғоҳу донишманд ба майдони «разм» ворид шуд.

Аббос Алиев – олим, маорифпарвар, ҳодими намоёни давлатӣ, аввалин вазир – нозири маорифи Ҷумҳурии Муҳтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (дар солҳои 1924 - 1927), аввалин доктори илмҳои таъриҳ ва профессор аз ҳисоби точикон буд.

Аз рӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ Аббос Алиев 22 – юми декабри соли 1899 дар шаҳри Бухоро дар оилаи коргари оддӣ – мардикори тоҷик ба дунё омадааст. Набераи ҳоҳари Аббос Алиев Зулфия Раҳимова, ки дар Душанбе, дар қитобхонаи миллии ба номи Фирдавсӣ ғаъволият мекард ҷунин гуфтааст, ки аҷоди Аббос Алиев аз Ҳамадон будаанд. Эрониёни Бухоро дар гуфтору рафтор батамом бухорӣ шуда буданду дар гуфтори Аббос Алиев низ аз лаҳҷаи эронӣ нишонае бокӣ намонда буд, батамом тоҷикӣ гап мезад [13, 193]. Аммо, бандонам зидди ин гуфтаҳо ҳастам, чунки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ва гайрирасмие, ки дар бойгонҳои ҷумҳурии ӯзбекӣ мешаванд ва ба шаҳсияти Аббос Алиев тааллук доранд, ў ҳеч ҷое ҳудро эронӣ ё порс нагуфтааст, баръакс ҳама ҷо ҳудро тоҷик номидааст [1]. Дар ҳоле, ки дар арафаи таксимот ва маърракаи барӯйхатгирии соли 1926 аксари эрониёни Бухоро ҳудро форс навиштанд. Ин далолат бар он мекунад, ки Аббос Алиев аз тоҷик будани ҳудои ифтиҳор дошт ва барои ҳифзи манфиатҳои точикон ба ҳама кор тайёр буд. Мубориза ва ҷонғидоҳои ў дар давоми ғаъволияташ тасдиқи гуфтаҳои болост. Он солҳо, ки Аббос вазiri маорif буд, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти қишвар саҳми ҳудро мегузошт. Масалан, барои таъсиси якумин маҷаллаи Тоҷикистон «Дониш ва омӯзгор» бисёр заҳматҳо қашид ва соли 1926 сармуҳаррири он буд. Инчунин, нахустин рӯзномаи Тоҷикистон «Бедории тоҷик» бо иштироки ғаъволонаи ў таъсис ёфт [7, 152-158]. Аббос Алиев солҳои 1924 – 1927 – ҳамчун вазiri маорифи Тоҷикистон, солҳои 1927 – 1930 – таҳсили илм ва кор дар Институти ховаршиносии Москва, солҳои 1930

Мұхакқиқ

– 1936 – устоди Донишгохи давлатии Осиёи Миёна (САГУ, Тошканд) ва Дорулмуаллимини точикон (Тошканд), солҳои 1941 – 1945 – ба сифати омұзгори фанни таърих дар Институти педагогии шахри Душанбе фаъолият кардааст. Ҳоло аз Бойғонии давлатии Тоҷикистон медонем, ки Аббос Алиев дар Қирғизистон солҳои 1945 – 1947 кор карда, соли 1946 соҳиби дараҷаи илмии доктори илми таърих гардидааст. Чуноне ки, Шұхрат Саъдиев дар як мақолаи худ таъкид кардааст, ба ү барои ду китоби «Таърихногори Шарқи қадим» (соли 1933) ва «Таърихи ҳалқои Осиёи Миёна» (соли 1935), бидуни маросими расмии химоя, унвони докторӣ додаанд. Бо сабабҳои номуайян Аббос Алиев аз Бишкек ба Днепропетровск (Украина) рафт. Ү дар Донишгохи давлатии Днепропетровск профессор ва мудири курсии таърих буд. Солҳои 1953 – 1954 ҳамин вазифаро дар Институти омұзгории шахри Орҷоникидзе ичро кардааст.

Ниҳоят, соли 1954 ба Алма – Ато, пойтахти Қазоқистон омада, то охири умр (соли 1958) дар Донишгохи давлатии Қазоқистон профессор ва мудири курсии таърихи умумӣ будааст.

Дар Алма – Ато, 15 – уми январи соли 1958 аз олам ҷашм пӯшидааст. Мегӯянд, ки дар як маҷлиси қалон байни ҳайати раёсат нишаста буду ногоҳ афтоду ҷон ба Ҳақ супурд.

Дар солҳое, ки ба сифати вазири маориф кору фаъолият мекард, муборизаи зидди пантуркизмро идома дод. Ислоботи ин гуфтаҳо мақолаи машхури ү «Масъалаи миллӣ дар Бухоро ва атрофи он» аст, ки соли 1928 чоп шуд. Дар ин мақола, ү чун Абдуқодир Муҳиддинов, Нусратулло Махсум (Лутфуллоев), Шириншо Шоҳтемур ва дигарон, кӯшидааст исбот кунад, ки мардуми Бухоро ва атрофи он тоҷиканд ва бояд мактаби тоҷикӣ дошта бошанд. Дар бораи таълиму тарбияи қӯдакони хурдсол бисёре аз донишмандон дар баромадҳои худ изҳор намуданд, ки аҳолии Бухоро аслан тоҷикзабон, вале дар мактабҳои миёна онҳоро маҷбур мекунанд, ки ба забони ўзбекӣ бихонанду бинависанд. Чун онҳо забони ба худ бегонаро намефаҳманд, ба роҳ мондани таълиму тарбия бисёр саҳт ва душвор ҳоҳад буд. Бархе аз бедордилони миллат аз идораи рӯзномаи «Озод Бухоро» талаб карда буданд, ки ҳадди имкон барои тоҷикони дар ин сарзамин буда як саҳифаи аз ин рӯзномаро ба забони тоҷикӣ нашр намоед. Дар аввал онҳо розигӣ дода, баъдан ин ваъдаҳо ба боди фаромӯшӣ рафт. Онҳо як баҳонаеро пеш оварданд, ин ҳам бошад, шрифти тоҷикӣ нест меғуфтанд. Ҳол он ки рӯзнома бо шрифти алифбои арабӣ чоп мешуд, ки вай барои забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ як аст. Профессор Аббос Алиев дар сухани ҳудаш баъзе аз санадҳои таърихи ёдоварӣ карда, ба таври ҳолисона ва асоснок нишон дод, ки ҳалқи аслии Бухоро тоҷиконанд, тоҷиконро дар ин ҷо аз миллати майдо ҳисоб кардан аз инсоғ нест, чигуна ки дар аввал буданд, ҳамин тавр ҳам ҳоло ва дар оянда онҳо тоҷик мебошанд. [12, 116].

Мақолаи “Масъалаи миллӣ дар Бухоро ва атрофи он” дар он солҳои басо мушкил аҳамияти бузурги таърихӣ дошта, дар айёми муборизаҳои шадиди сиёсию миллӣ як қаҳрамонии бемисл ба шумор меравад. Аббос Алиев ин мақолаи машхури худро ба шаш баҳш тақсим намуда, оиди ҳар як баҳш далелҳои радиопазирро дарҷ кардааст: “оғоз, назаре ба санадҳои таърихӣ, масъалаи забони тоҷикӣ дар замони амирони Бухоро, масъалаи тоҷикон дар Бухорои имрӯза, сабаб чист, ки ҳалқи Бухоро ўзбек номида шудаанд ва чӣ бояд кард” [6, 10]. Муаллиф нахуст бо истифода аз назарияи коммунистии ҳуқуқи ҳар ҳалқу миллат ба забон ва давлатдории худ масъалаи Бухороро ба миён гузошта, ҳамчун муфассири сиёсӣ, таърихишиноси маъруф, забоншинос оид ба таърихи қавми ориёнажод, тоҷикон аз асрҳои пеш аз мелод то ба имрӯз, қисмати тоҷикон дар миёни қавмҳои турку мугул маълумоти комил медиҳад. Дар бобҳои минбаъдаи мақола масъалаҳои забони тоҷикӣ дар замони Аморати Бухоро, Бухорои имрӯза, сабабҳои худро ўзбек номидани тоҷикон дар Самарқанду Бухороро ба миён гузошта, роҳи ҳалли масъаларо дар роҳ надодан ба беинсоғӣ ва танг кардани ҳуқуқҳои он нисбат ба ҳеч як ҳалқу миллат, ба роҳ мондани кори идораву мактабҳоро ба забони тоҷикӣ дар Бухоро донистааст [8, 148]. Барҳақ, чунин як мақола дар шароите, ки бо баҳонаҳои гуногун тоҷиконро дар шиносмаашон ўзбек менавиштанд ва истифодаи забони тоҷикиро маҳдуд намуда буданд, қаҳрамониест бемислу монанд. Дар мавриди ўзбек ҳондани аҳолии Бухоро Аббос Алиев мавҷудияти ду баҳонаи беасосро, ки дар Бухоро таблиғ мегардид, баррасӣ намуда, онҳоро ҳадафи таңқид қарор медиҳад: “Баҳонаи аввал. Чун Бухоро дар қаламрави Ўзбекистон аст, ҳалқи он бояд ўзбек бошанд. Забон, урф ва одат ҳеч даҳл надорад. Баҳонаи дуввум. Баъзехо қалимаи “тоҷик” – ро аз рӯи назарияи динӣ мефаҳманд. Ба ҳаёлашон мерасид, ки тоҷик – яъне шиа, суннӣ –яъне ўзбек. Ба ҳамин сабаб диндорон барои он ки шиа нашаванд, аз баҳри тоҷикӣ ҳам гузаштанд” [2, 13-18]. Дар ҳамин давра дар Ўзбекистон ўзбекгароён шиорҳоеро дар мавзеъҳои тоҷикнишин тез – тез ба забон меоварданд, ки «Тоҷик бояд дар Тоҷикистон сукунат дошта бошад!», «Ўзбекистон ин макони ўзбекҳост!». Агар тоҷик ё гурӯҳи тоҷикон дар мавриди ҳуқуқҳои миллию забониашон баҳс мекарданд ва ҳалли онро матраҳ месоҳтанд, аксаран ўзбекгароён ба онҳо бархурди забонӣ менамуданд, ки агар шумоён даъвои тоҷик буданро дошта бошед, метавонед ба Тоҷикистон равед, ватану марзи тоҷикон Тоҷикистон аст. Масалан, дар Самарқанд клуби занона ифтитоҳ мегардад, ки аксарияти аъзои онро тоҷикзанону тоҷикдухтарон ташкил медоданд. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар клуб сұхбатҳо ба забони тоҷикӣ доир гарданд, масъули клуб зане бошад, ки забони тоҷикиро хуб донад. Вале масъулони ҳизбии округи Самарқанд, ки худ тоҷик буданд, зидди ин пешниҳод мебароянд. Яке аз масъулон, ки тоҷик буд, бо ҳашму ғазаби кӯр – кӯronai худ мегӯяд: «Бигузор тоҷикон ба Тоҷикистон раванд, барои тоҷикону Тоҷикистон хидматгузорӣ кунанд». Ҳатто дар давраи маъракаи баҳисобигирии умумииттифоқии аҳолӣ (соли 1926) овозай фитнаангез дар байни мардуми муқимии тоҷикзабон паҳн карданд, ки «ҳар касе, ки худро тоҷик хонад, заминҳои ўро қашида мегиранд ва

худашро ба Тоҷикистон мефиристананд» [10, 47-66]. Маҳз дар ҳамин давраи «каҷ дору мarez» баҳри дифоъ аз миллати тоҷик ва забони тоҷикӣ барҳостану аз ҳуқуқҳои, ба таъбири устод Садриддин Айнӣ, «қавми муаззам» барҳостани Аббос Алиев бозгӯйи имону ихлос ва шуҷоату садоқати ў ба миллату сарзамини хеш мебошад [14, 44].

Аббос Алиев аз зумраи шаҳсони фидокор ба шумор рафта, баҳри ҳимояи забон ва ҳуқуқи мардуми тоҷик, барои ҷилавирӣ маънавии тоҷикон мубориза мекард.

Ин гуна саъю талоши Аббос Алиев боре чунон тезу тунд шуд, ки ў бо ҳаммаслакони тоҷикгарояш аҳолии Бухороро ба по ҳезонида ба қӯчаҳо баровард. Ин ҳодисаро Ҷалол Икромӣ, ки худ дида буд ва ҷунин ҳикоят кардааст:

«Дар хотир дорам, ки боре рафиқонаш дар Бухоро шӯриш барин ҳодисаэро барпо кард. Ҳамаи мактабҳо ва одамони гузарҳоро ба по ҳезонда дар кӯча намойиш ташкил дод. Мақсад ҳамин буд, ки мактабҳои Бухороро тоҷикӣ кунанд! Дар ҳақиқат, пас аз намойиш тақрибан ҳамаи мактабҳои Бухоро ба забони тоҷикӣ баргардонида шуданд» [11, 185-186].

Банда баъзе аз ақидаҳои олимони мусоирро дар бобати он ки “равшанфирони тоҷики садаи XX – ро мағҳумҳоеро ба мисли “хоин”, “тарсончак”, “дурӯғгӯ” ва гайра ба кор бурдаанд”, қатъиян рад мекунам. Ҷӣ тавре ки Ҷалол Икромӣ гуфтааст, Аббос Алиев ҳудаш танҳо не, балки “бо рафиқонаш” амал мекард. Дар он замон кам набуданд нафароне, ки баҳри дифои ҳуқуқу муқаддасоти миллат ҷонбозихо карданд. Дар ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати ҷунун афроди фидокор баҳои баланде додаанд: “Фарзандони огоҳу бедордили миллат аз қабили Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Саидизо Ализода, Аббос Алиев, инчунин сарварони сиёсии равшанфирку ватандӯст – Нусратулло Махсум, Шириншо Шотемур, Абдураҳим Ҳочибоев, Абдуқодир Муҳиддинов, Чинор Имомов, Нисор Муҳаммад ва дигарон дар даврони пеҷидаву сангини ибтидои қарни бистум ба пуштибонии миллат ва ҳифзи манфиатҳои он барҳостанд. Ин шаҳсони ватандӯсту дурандеш, ки зимоми роҳбариро дар он замон бар дӯш доштанд, бар зидди ҳама гуна равияҳои зиёновари миллатгароиву ҷудоандоз мардонавор мубориза бурданд ва силсилаи иқдомоти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангири барои таҳқими арзишҳои милливу суннатии тоҷикон ва бунёди давлату давлатдории мардуми худ амалий карданд” [14, 37].

Аз рӯи гуфтаи Ҷалол Икромӣ маълум мешавад, ки шӯриш ҳеле қалон будааст. Яъне, ҳама мактабҳо ва одамони гузарҳо ба по барҳостаанд, на ин ки андак қасоне. Фикр мекунам, ки ин шӯриш натиҷаи дилҳоҳе ҳам дода бошад. Ҷунончи, Ҷалол Икромӣ қайд мекунад, баъди пасти шудани алангай шӯриш “тақрибан ҳама мактабҳои Бухоро ба забони тоҷикӣ баргардонида шуданд” [11, 185-186]. Бешак ин музafferиятҳо маҳсули саъю талошҳои зиёёни тоҷик, баҳусус Аббос Алиев, буд. Ба пиндори академик М. Шакурӣ, «шояд ин воеа дар нимаи аввали соли 1922 рӯй дода, дар нимаи дуюми ҳамон сол, моҳҳои август – сентябр Аббос Алиевро ба Ҷаҳон, ба донишгоҳи коммунистии заҳматкашони Шарқ фиристода бошанд. Яъне, аз Бухоро дурттар ронданд, табъид карданд... ва ин як навъ ҷазо барои ташкили шӯриши зидди пантуркизм буд» [13, 194].

Ҷӣ тавре ки марҳум Муҳаммадҷони Шакурии Бухорӣ ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикитстон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ихлосу сипос рӯ оварда, пешниҳод карда буд, ки хидматҳои бузурги Абдулқодир Муҳиддинов, Абдураҳим Ҳочибоев ва Аббос Алиев, Чинор Имомзода ва Нисор Муҳаммадиро ба эътибор гирифта, ин муборизони шӯлавари зидди пантуркизм, муборизони таъсиси ҷумҳурии мустақили Тоҷикистонро ҳам ба унвони олии “Қаҳрамони Тоҷикистон” мушарраф гардонед, банда низ ин ҳоҳиши устод Шакуриро дастгирӣ намуда, ҳоҳиши менамоям, ки ҳадди имкон ба Аббос Алиев ин унвонро лоиқ донед, ҷунки ў низ дар қатори дигарон сазовор аст ба ин унвон.

Адабиёт:

1. Автобиография и личный листок по учёту кадров// ЦГА РТ, ф.1914, Оп.1, Д.13. Л.1 – 3.\
2. Алиев А. Масъалаи миллӣ дар Бухоро ва атрофи он // Раҳбари дониш. – 1928. -№11 – 12.
3. Культурное строительство в Туркестанской АССР. – Сб. Документов. Т. 1. –С.34-35.
4. Гулмуродзода П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон. – Душанбе: Ирфон, 2006. С.152 – 158.
5. Масов Р. История топорного разделения. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.
6. Масов Р. Таджики: история национальной трагедии. – С.32 – 33.
7. Муродӣ М., Умарбек Ф. Ҳақгӯву ҳақталаҳ // Адабиёт ва санъат. – 2019. - №49. –С.10-14.
8. Рустамзода М. Нахустматбуоти соҳаи маориф. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 164 с.
9. Убайдуллоев Н. Таҳаввулоти сиёсии солҳои 1917-1924 ва дигаргунҳо дар соҳаи маориф // Фарҳанг. – 2010. -№3-4. –С.17-25.
10. Садриддин Айнӣ, Аббос Алиев ва сарнавишти забони тоҷикӣ дар солҳои 20 -30- юми қарни XX. (Сӯҳбати сардабири мачалла Шодӣ Шокирзода бо устоди ДДХ ба номи Б. Фафуров, д.и.ф, Толиб Ваҳҳобов). С. 47-66.
11. Ҷалол Икромӣ. Он ҷӣ аз сар гузашт. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 306 с.
12. Ҷӯраев М. Аз Бухоро то Самарқанд. – Душанбе: Кайхон, 2013. – 211 с.
13. Шакурӣ М. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон. – Душанбе: Адиб, 2012. – 304 с.

Мұхаббат

14. Шокирзода Ш. Нахустин нозири маорифи Тоҷикистон // Маърифати омӯзгор. –2019. -№4. С. 37-50.
15. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷеҳроҳои мондагор. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.

Калидвожаҳо: *халқи тоҷик, тараққӣ, маълумот, вазир, миллат, Аббос Алиев, Осиёи Марказӣ, Тошкент, Бухоро, шаҳсони бузург, олимон.*

Аннотация

УСИЛИЯ АББОС АЛИЕВА В ДЕЛЬЯХ ЗАЩИТЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В истории развитие каждого народа и нации были великие люди которые до сих пор остаются у людей в памяти. К счастью таджикский народ тоже необделена такими удивительными личностями. Эти великие люди своими безценными произведениями остаются гордостью таджикского народа. Из числа таких личностей можно назвать имя Аббоса Алиева как первый министр образования Таджикистана, один из первых профессоров и одним из уважаемых учёных.

Ключевые слова: *таджикский народ, развития, образования, министр, нация, Аббос Алиев, Средняя Азия, Тошкент, Бухара, великие люди, учены.*

Annotation

THE EFFOTS OF ABBOS ALIEV IN DEFENSE OF TAJIK LANGUAGE

In the history of the development of every nation there were great people who remain in peoples memory to this day. Fortunately, the tajik people are also not deprived of such amazing personalities. These great people remain the pride of the tajik people with their invaluable works.

Among such personalities, one can name the name of Abbos Aliev as the first minister of education of Tajikistan, one of the first professors and one of the respected scientists.

Keywords: *tajik nation, development, education, minister, nation, Abbos Aliev, Middle Asia, Tashkent, Bukhara, great personalities, scientist.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Фарҳод Каримович, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: 904019906. Sharifov f96@mail.ru

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Муродзода А.

Сведения об автор: Шарифов Фарҳод Каримович, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини. Телефон: 904019906. Sharifov f96@mail.ru

Научный руководитель: кандидант исторический наук, дотсент Муродзода А.

About the author Sharifov Farhod Karimovich, magistr 2nd years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone number: 904019906. Sharifov f96@mail.ru

Scientific director: Murodzoda A.

Махмадиев Гайратио Аҳлиддинович,
магистранти соли дуюми факултети таърих

“ТАЪРИХИ МУҚИМХОНӢ” ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАЪРИХӢ

Дар охирҳои асри XVII ва аввали асри XVIII дар соҳаҳои таърихнигорӣ асарҳои зиёде оғарида шудаанд. Аз чумла асарҳои зиёди таърихие, ки аксарияти онҳо ба давраи ҳукмронии Аштархониҳо ва хонҳои алоҳидан онҳо бахшида шудааст рост меояд.

“Таърихи Муқимхонӣ” асари таърихии Муҳаммадиусуфи Муншӣ ба ҳисоб рафта дар солҳои ҳукмронии ҳокими худмухтори Балх Абдулмузаффар Муҳаммадмуқим Баҳодурхон солҳои (1702 —07) навишта шудааст. Сабаби “Таърихи Муқимхонӣ” ном гирифтани ин асар низ он аст, ки ин асар бо дастури Муҳаммадмуқим Баҳодурхон таълиф шуда буд. Ин асар тамоми он ҳодисоту воқеъаҳои дар ҳайёти мардум рӯҳ додаро инъикос менамояд ва ҳамчун сарчашмаи мухими таърихӣ дониста шудааст [8, 295]. Тавре, ки аз муҳтавои асар маълум мегардад ва ҳам лақаби Муншӣ далолат мекунад, нависанда дабири девони ҳокими Балх будааст. Аз ишораҳое, ки дар китоб омадааст ў якбор ба унвони намояндай ҳукумат ба дарбори Темуриёни Ҳинд рафтааст. Ў фарде огоҳ ва тезбин дар умури сиёси ва авзои иҷтимоӣ аст.

Асар аз муқаддима ва се боб иборат мебошад. Бобҳои алоҳидан асар масъалаҳои муҳталифи ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии вилояти Балҳро дар бар мегирад. «Таърихи Муқимхонӣ» инчунин роҷеъ ба таърихи хонҳои Бухоро, хусусан сулолаи Аштархониён, муносибати байни Бухоро ва Балҳ маълумоти пурқимат медиҳад.

Дар муқаддима муаллиф бар асоси сарчашмаҳои дигар ба таври фишурда дар бораи таърихи Аланқува - нахуст падари афсонавии ҳалқҳои турку мугул, дар бораи таърихи ишғоли Мовароуннаҳр, Балҳ ва Бадаҳшон аз ҷониби мугулҳоро тавсиф менамояд.

Дар боби аввал муаллиф ба таври муҳтасар таърихи сиёсии Осиёи Миёнаро дар давраи Шайбониҳо қисса менамояд ва ҳаводисро то фавти охирин намояндаи Шайбониён – Абдулмӯъминҳон (июли соли 1598) тавсиф менамояд. Дар боби дуюм ба таври муфассал таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ – иқтисодӣ, ҳайёти маънавӣ ва фарҳангии Балҳ ва Бухороро то оғози асри XVIII тавсиф месозад. Дар ҳамин ҷо маълумотҳои арзишманде дар бораи муносибатҳои мутақобилаи сиёсии хонигарии Бухоро бо Балҳ, Ҳиндустан, Эрон, Туркия ва Кошғар оварда мешавад.

Боби сеюм ҳаводиси солҳои 1702-1704, яъне ҳаводисе, ки ба ибтидои муносибатҳои душманонаи байни Бухоро ва Балҳ ва муборизаи мусалаҳонаи миёни онҳо барои Тирмиз, Ҳисор ва дигар ноҳияҳои соҳили рости дарёи Амуро асос гузошт, дар бар мегирад [7, 81].

Ин асар дар рӯҳияи мадхия, бо услуби ситоишу сано навишта шудааст, вале бо вучуди он маводи воқеъии арзишмандеро дар бораи вазъи мушкили оммаи меҳнаткаш, дар бораи зулму бераҳмии хонҳо, амирон ва соҳибмансабон дар бар дорад.

Қисмати зиёди нусхаҳои ин асар дар китобхонаҳо нусҳаи ҳаттии кишварҳои муҳталиф махфузанд. Ба ховаршиносони рус ва аврупои гарбӣ “Таърихи Муқимхонӣ” ҳанӯз дар солҳои 20-уми асри XIX маълум буд. Сафири рус А.Ф. Негри, ки аз Бухоро дар солҳои 1820- 1821 дидан карда буд, аз амир Ҳайдар дастнависи “Таърихи Муқимхонӣ”-ро ба тариқи тӯхфа гирифта, онро ба Петербург овард. Бори аввал аст, ки “Таърихи Муқимхонӣ” дар асоси рӯйхате, ки Негри гирифтааст, ба олимони аврупой маълум шуд. Дар соли 1824, шарқшиноси маъруф, профессори Донишгоҳи Санкт-Петербург И.И.Сенковский барои мақсадҳои таълими иқтибосро аз муқаддимаи ин асар дар ҳаҷми (24 саҳифа) бо фарогирии васеъ (132 саҳифа) ба забони фаронсавӣ нашр кард [7, 82]. Бо таъкиди В.В. Бартолд, ин дастури таълимии И.И. Сенковский замони дуру дарозе барои аврупоиён сарчашмаи ягонае барои таърихи хонигарии Бухоро боқӣ монд.

Дар соли 1860 -1861 ин асар ба забони ўзбекӣ тарҷума шуд. Морли дар тавсифи дар боло зикршудаи дастнависҳои Ҷамъияти Осиё маълумоти муфассалро дар бораи мундариҷаи “Таърихи Муқимхонӣ” пешниҳод кардааст. Ин инчунин дар ўзбекон мешуд дар зуҳури Шайбониҳон шудааст. Шарқшиноси Мачористон А.Вамберӣ, ки дар солҳои 60-уми асри XIX ба Осиёи Миёна ташриф оварда буд, рӯйхати Бернро барои “Таърихи Бухоро ё Трансоксания”, ки соли 1872 ба забони олмонӣ ва аввали соли 1873 нашр шудааст, васеъ истифода кард.

Нусхаҳои дастнависи «Таърихи Муқимхонӣ» дар китобхонаҳои Ленинград, Боку, Казон, Тошкент, инчунин таҳти раками 133 дар китобхонаи ба номи А. А. Семёнов Институти таърихи бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон махфуз аст. “Таърихи Муқимхонӣ” пурра ба забони русӣ тарҷума шудааст ва бо муқаддима ва тавзехоти муфассали А.А. Семёнов соли 1956 дар Тошканд ба нашр расидааст.

Китоби ҳозир яке аз манобеи қадими таърихи Мовароуннаҳр аст ва маҳсусан ба ҳукумати Аштархониён мепардозад, ки дар манобеи таърихии мо ба онон кам пардохта шудааст. Масалан дар ҷилди охири “Равзат-ус-сафои” Мирхонд танҳо ишораҳое, ки ба ўзбекон мешуд дар зуҳури Шайбониҳон ва бобояш Абулхайрҳон ва нахваи тавсее ва густариши ҳукумронии онҳо дар Мовароуннаҳр ва зикри убуру мурури Шайбонӣ аз Абу Омӯя ва тасхирӣ қисмате аз Ҳурросон аст ва ё дар китоби “Ҳабиб -ус -сияр” навиштаи Ҳондамир, ҷилди савум ба нахваи тасхирӣ Мовароуннаҳр ба василаи Шайбониён ва дар

Мұхаббат

чилди чорум ба бархурди Мұхаммадшайбони бо хүросониён ва баъди ба ҳуқумат расидани Убайдуллохон ва ҳамлай Захирудин Бобур дар замони Убайдуллохон ва даргириҳои ӯзбекон бо ўро дар бар мегирад.

Дар китоби ҳозир аз зулм ва бедодиҳои хонон ва ҳокимони дастнишондаи онон сухани фаровон аст, чунончи меҳонем ва дарк мекунем Абдулмуғминхон, охирин намояндаи Шайбониён, ҳангоми соҳтмони девори Балх коргаронеро, ки дар кор сусти мекарданд, зинда ба зинда дар миёни девор мегузаштааст. Ва ё ин ки ҳокими Балх яъне шоҳ, бег, кукалтош гумоштаи амири Бухоро мардумро ба даҳшатноктарин сурат мекуштааст [1, 130]. Ба дастури ў инсонхоро ба бүккаҳо баста сарашонро меканданд ва зинда ба зинда дар деги равғани чуон мепухтанд ё дигар ранҷу озорҳои бераҳмонаро ба мардум раво медианд. Ҳасаду бадхуихо миёни аҳли хонаводаҳои ҳокимон чуон шидат гирифта буд, ки ба душманиҳои магвори фарзандон бо падарон, падарон бо фарзандон, бародарон бо бародарон мерасид.

Мұхаммадюсуф дар бораи эшонҳои соҳибнуғуз (роҳбарони тариқатҳои дарвешӣ) сухан меронад. Онҳо нуғузи зиёде дар қишивар доштанд ва омаи мардумро ба итоати худ водор мекарданд ва неруи онҳо аз ҳуқумати хонҳову амирон бештар буд. Онҳо дорон молу амлокази фаровон буданд, ки мардум дар ихтиёрашон мегузориданд [3, 12].

Дар ин китоб номи бисёре аз эшонҳо ҳамроҳ бо қайди шачараи онҳо омадааст. Онон вақти оли хон ё сұлтон ё яке дигар аз маориф мубориза мекарданд тамоми мардуми одди ба по мекестанд.

Манбаи мо аз таърихи муборизаи Имомқулихони Аштархони бо амаки худ, Мұхаммадвалихон, барои ҳуқумат бар Мовароуннаҳр хабар медиҳад. Дар ин замон таҳти иршод ба шаҳсияти муаззам Ҳоча Ҳошим, набераи Маҳдуми Аъзам, ороиш ёфта буд. Ин ҳоча бо майли тамом аз Имомқули, ки барои кумак ба ў муроциат карда буд, ҷонибдори намуд ва Валимуҳаммад баъд аз шикаст дар асорат афтода ва бо дастури эшон идома шуд. Ҳамин тавр як намуна дар муриди ба ҳуқумат расидани комили дарвешона дар як ноҳия вучуд дорад, Солеҳхуча аз авлоди шайхи маъруфи Бухоро Ҳоча Мұхаммади Порсо, ки ба василаи ашроғ ва аъён ба ҳуқумати Балх расида буд [5, 66].

Дар ин китоб дар бораи ҳушнависону шоирони онрӯзгори Мовароуннаҳри иҷбори зикр шуда, (ки дар дигар манобеъ ёфт намешавад) ва дар мавриди катибаҳои соҳтмонҳо ва мөъмории онҳо, ороиши китобҳо итилоотии мухиме мавҷуд аст ва ба ҳамин далел ин асар манбаи мухиме аз ҳайёти адаби ва фарҳангии он рӯзгор маҳсуб мешавад. Ҳамчунин тавзехоти ў дар бораи бостоншиносон ва муаррихон бисёр бо арзиш аст.

Дар ҳуқумати Аштархониён хон дар раисии давлат қарор дошт. Вай соҳиби бузургтарин сарзамин буд. Ҳонон аз тариқи баҳракашиҳои золимона, молу амволи фаровоне гирд оварда буданд. Тибқи шаҳодати манбаи мо, сарватмандтарин хони Аштархони, Нодирмуҳаммадхон буд, ки амволи ўро зикр мекунанд ва ё Имомқулихон салафи Нодирмуҳаммадхон, аз миёни амволу матоъҳое, ки барои вай меоваранд ба ҳар касе, ки ба дидораш меомад мебахшид ва ё Абдулазизхон, ки ба зиёрати Каъба мерафт, 3 ҳазор корвон бо худ дошт ва ҳозир буд ба роҳзанони араб бист ҳазор динори Балхи бидиҳад, ки дар он рӯзгор ин маблағи бузурге буд.

Шаҳри дуюм (баъд аз Бухоро) Балх буд. Яке аз күхантарин шаҳрҳои ин ноҳия ба хисоб мерафт. Ин вилоят маъмулан валиаҳди Бухоро, ки унвони (хони) дошт идора мекард. Аксаран валиаҳд хеле ҳурдсол мебуд ва дар ин сурат ба як ҳомие ниёз дошт, ки ўро “Атолик” ба маъни “ба ҷои падар” ё “падарвор” мегуфтаанд. Дар чунин ҳоле чи басо иттифоқ меафтод, ки атоликҳо ҳамаи ҳуқуматро дар худ оварда мушкилоте барои хонҳои Бухоро эҷод менамоянд [2, 175]. Дар “Тазқираи Муқимхонӣ” ба намунаҳое аз түгёни атоликҳо бармеҳуре姆. Ба ин далел, ки Балх музофоти паҳновареро дар бар мегирифт ва бо давлати муғулҳои Ҳинд ҳаммарз буд, Аштархониён ба он эътибори ҷиддие медоданд ва кучактарин осори саркашии валиаҳд ё атолик мучиби ҷорачуи ҷиддии ҳуқумати марказӣ мешуд.

Султонҳои вилоятҳо бо ҳуқумати маркази Бухоро аксар дар ихтилоф буданд, ҳарчанд дар ҳоли хешованди қарор доштанд ва манбаи мо дар ин маврид масъалаҳои фаровоне дорад. Барои ба итоат даровардани ҳокимони вилоятҳо, хонҳои Аштархониро зарур мешуд, ки ҷорачои низоми бияндешанд, ки аз ин ҳол бештари мардуми одди талафот ва хисоротро мутаҳамил мешуданд. Чунончи зимни зикри интиқоми Абдулазизхон аз бародари худ, Субҳонқули, ки валиаҳди Балх буд, бародари дигараши Мұхаммадсултонро бо низомиён ба Балх равона кард. Мұхаммадюсуф менависад, ки ин Мұхаммадсултон гирди Балхро чиҳил рӯз мухосира кард ва атрофи онро чуон тороч намуд, ки нишонае аз сакина намонд.

Аммо нуғузи амирон, сарони қабоили ӯзбек, камтар аз султонҳо набуд. Онҳо саркардаҳои низоми буданд, ки ба ҳонҳо хизмат мекарданд. Онҳо аз тарафи хон ё сұлтон соҳиби дарача ва молу сарват мешуданд, vale ғorbata худро бо қавм ва қабилашон нигоҳ медоштанд. Дар лаҳзаҳои душвор онҳо бидуни ҳеч андешае аз хон ва гумоштаҳои онон мегурехтанд. Ва ба назди қабилаи худ бармегаштанд ва ононро дар муқобили хону султон ба шуриш меоварданд ва ин қонуни саҳро: (тамоми қавм барои яке ба ҳони атолик қавм) ҳамеша дар кор буд. Мұхаммадюсуф бисёре аз ин исёнҳоро зикр кардааст. Чунончи Субҳонқулихон ҳафт сол дар муқобили Баётқаро аз қавми Олигин талош кард vale ҳамеша ноком монд ва “Баётқаро, ки лакаби (кароту қасобро дошт, саранҷом ба дasti атолики Балх Маҳмудий шикаст ҳурд ва бо ҳамаи қавмаш нобуд гашт. Лашшаркаши Субҳонқули алайҳи ҳамин Маҳмудий низ ноком анҷом ёфта буд. Ў бо такя ба нерӯи қавми худ бо ном Қатагон аз итоати давлати маркази саркаши кард.

Табакаҳои дигари чомеа, ки Муҳаммадюсуп ба он ишора мекунад, косибон буданд, ки мо аз андозаи муомилоти тичори он замон огоҳ нестем вале дар китоб ишораҳое ба ҳамлаҳои Ҳиндувон мешуд ва пайдост, ки дар шаҳрои бузург сармояҳои хориҷи низ бозори маҳсус ба худро доштааст.

Қишири азими чомеа иборат буданд аз дехқонони буми ва кучанишинони домдор. Тамоми сангинии молиёт бар души онҳо буд ва вазъи онон бисёр бад буд, аксари кучанишинон ба қабилаҳои кучанишини ўзбек тааллуқ дошта Аштархониён таъгириоте дар қавонини чомеаи бумии минтақа дода буданд ба сурате, ки идораи истонҳои машҳур ба ин ё он қабилаи узбек ба сурати юрт (маҳали зиндаги) дода мешавад, ки зоҳиран боиси даргириҳои зиёди байни кучанишинон ва дехқонони бумии минтақа мегардид, манбаи мо дар бораи баъзе қабоили узбек, ки ба сурати юрт ҷандин истонро таҳвил гирифта буданд итилоҳ медиҳад; Қундуз юрти қабилаи Қатаган, Тирмиз юрти қабилаи Қункарот ва гайра [6, 122].

Дар давлати Аштархониён ғуломон ба вазъияти бисёр сахте рӯ ба рӯ буданд. Онҳо ҳеч ҳақку ҳукуқе надоштанд, шумораи ғуломон бисёр зиёд ва маъмулан раҳбарони қабоили ўзбек бо баҳонаи носозори дини имон дар ниҳон дар паи манофеи иқтисодии сарзамини Эронро мавриди тороч қарор медоданд ва қизилбошонро ба сурати ғулом ва барда ҳариду фурӯш мекарданд. Муҳаммадюсуп дар бораи Ҳиндӯёне, ки дар вилояти Балх шикаст ҳурда ва узбекон онҳоро монанди галаи гусфанд меронданд ва шикор мекарданд сухан мегуяд, ки баҳши азими онҳо дар бозорҳои Самарқанд ва Тошканд ба ғуломи фурухта мешуданд [4, 27].

Саранҷом дар давлати Аштархониён сипоҳ аз мавқеяти вижа бархурдор буд ва тавре, ки аз китоб бармеояд, хон сипоҳи мубраме надошт ва дар шаҳри Бухоро ва атрофи он төъдоди онҳо хело кам буд. Аз ин рӯ дар мавқеи зарури аз мардуми вилояти дигар истифода мебурд. Бо вучуди ин, бешубҳа, асосӣ дастгирии оммаи артиши Аштархониён ўзбекҳо буданд, ўзбекҳо аз ибтидо аксарияти роҳбарони ҳарбӣ ё амирҳо буданд. Сарчашмаи мо, ба истиснои хеле кам, дар ҳама ҷо амирҳоро аз қабилаҳои ўзбек ба саҳна меорад.

Адабиёт:

- Гераеликорпи Моҳаммад Асгар. Сведения “Тарихи Муқим-хани” о положение Бухары и Балха в XVII в. // Вестник педагогического университета (научный журнал). – Душанбе, 2012 №3. С. 129-133.
- Гераеликорпи Моҳаммад Асгар. Отношения Балха и Бухары в XVII в. Последним Муҳаммад Юсуфа Мунши // Вестник университета. Научный журнал Российско - таджикского (славянского) университета. №3 (38), 2012. С. 175-179.
- Муҳаммадюсуфи Мунши. Таърихи Муқимхонӣ. – Кобул: 1383, с. 12-71.
- Муҳаммадюсуфи Мунши. Тазкираи Муқимхонӣ / Пешгуфткор ва шарҳ. Фариштаи Саррофон. – Техрон, 2001. С. 27-41.
- Муҳаммадсуфи Мунши. Муқим – ханская история. Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А. А. Семенова. – Ташкент, 1956. – 56 с.
- Саидов А. Сведения Муҳаммада Юсуфа Мунши и Мирмуҳаммада Амина Бухари о народном волнении Хисара XVII в. [Текст] // Вестник педагогического университета имени Садриддина Айни. - Душанбе, 2015. №1 (62-2). с. 120-124.
- Ҳамза К., Саидов А. Манбаъшиносӣ. Саҳ. 81-82.
- Энциклопедия Советии Тоҷик. Қ. 7. – Душанбе, 1987. – 295 с.

Калидвозжаҳо: таъриҳ, сарҷасма, Аштархониҳо, Балх, Бухоро, Ҳиндустон, шоирон, ҳатотон, вилоят, шаҳр, дехқонон, ғуломон, фарҳанг, тиҷорат, сulton.

Аннотация

“ИСТОРИЯ МУКИМ-ХАНА” КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Необходимо напомнить, что «История Муким – Хана» неограничивая политические события периода Аштарханидов, но является охватывающей достоверной информацией о положении культуры и литературы; отдельные экземпляры о личностях, духовенстве, поэтах, писателях, знатоках архитектурных памятников, строительства общественных зданий в период этой династии; политические, культурные и торговые отношения Балха и Бухара с соседними странами, особенно с Индией, Ираном, Турцией. Все это делает «Историю Муким – Хана» важным документом в истории Центральной Азии и соседних стран.

Поэтому, автор упомянутой статьи постарался преподнести достоверную информацию в отношении исторического произведения Муҳаммад Юсуфа Мунши «История Муким-Хана» как исторического источника.

Ключевые слова: история, Аштарханиды, Центральная Азия, Балх, Бухоро, Индией, поэты, духовенство, культура, торговля.

Annotation
«**HISTORY OF MUKIM - KHAN**»
AS A HISTORICAL SOURCE

It is important to mention «History of Mukim - Khan» not limiting political wents of the Ashtarkhanids but it is covering reliable information about culture and literature; sama copies about persons, poets, writers, famons calligraphs, clergy, specialists of architectural monuments, costruction of social buildings, during the period of this dynasty; political, cultural and trade relations Balkh and Bukhara with neighbouring countries, especially with India, Iran and Turkey. All it makes «History of Mukim - Khan» important document in history of Central Asia and neighbouring countries.

That is why the author of mentioned article tried to present reliable information regarding to historical work of Mohammad Yusuf Munshi «History of Mukim - Khan» as a historical sjurce.

Keywords: *history, Munshi, Ashtarkhanids, Central Asia, Balkh, Bukhara, India, poets, calligraphs, clergy, culture, trade.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадиев Файратшо Аҳлиддинович, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: 880082808

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Сайдов А.

Сведения об автор: Махмадиев Гайратшо Ахлиддинович, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 880082808

Научный руководитель: доктор исторический наук, профессор Сайдов А.

About the author: Mahmadiev Gairatsho Ahliddinovich, second year master's degree of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific director: Saidov A.

Мирзоев Фарҳод Додихудоевич,
магистранти соли дуюми факултети таърих

ЯГНОБ ҚИСМАТЕ АЗ СУҒДИ ҚАДИМ

Яғноб водии хурдест дар байни силсиликӯҳҳои Зарафшон (аз шимол) ва қаторкӯҳҳои Ҳисор (аз ҷануб), ки дар соҳилҳои масири рӯди Яғноб бо тӯли тақрибан 90-100 км доман паҳн кардааст. Яғноб аз нигоҳи маъмурӣ имрӯз тобеи ноҳияи Айни вилояти Суғд мебошад.

Номи Яғноб бори аввал дар катибаҳои рӯи санг дар асрҳои XV-XVI аз тарафи ҳаттотони ҳушхати яғнобӣ Малик Калони Яғнобӣ ва Султон Ҳасан нигошта шудааст ва ин диёр дар гузашта яке аз гушаҳои дурдасти Суғдӣ бостонӣ маҳсуб мешуд ва дар аҳди қадим бо номи Бутам ва ё Буттамон ёд мегардид. Водии Яғноб аз ҷиҳати маъмурӣ дар давраҳои баъдина ба ҳайати давлатҳо ва бекигариҳои гуногуни Осиёи Марказӣ дохил мешуд, баъдан дар давраи Амир Шоҳмурод (1800-1825) тамоми ҳудуди саргахи Зарафшон аз чумла водии Яғноб ба ҳайати хонигарии Бухоро ҳамроҳ карда мешавад.

Дар нимаи дуюми асри XIX, аниқтараш моҳи июли соли 1870 пас аз лашкаркашии русҳо бо сардории генерал М. М. Абрамов ба саргахи Зарафшон тамоми ҳудуди он ба ҳайати Русияи подшоҳӣ ҳамроҳ карда, дар ин макон ба ҷои бекигариҳои Фалғар Фон ва Яғноб волости Искандаркӯл ташкил карда мешавад. Аз соли 1886 сар карда, волости Искандаркӯл ба ҳайати уезди Самарқанд дохил мешуд.

Дар оғози ҳукмронии давлати Шуравӣ водии Яғноб ба як оқсақолигарӣ ва ҳашт кумита тақсим мешуд ва 23 дехаро дар бар мегирифт. Оқсақолигарии (як воҳиди маъмури-давлатии амирони мангитияи Бухоро) Яғноб ба ҳайати волости Искандаркӯли вилояти Панҷакент дохил мешуд, аммо баъдан водии Яғноб ба ҳайати ноҳияи Заҳматобод (ҳоло н. Айнӣ) дароварда шуд, ки аз дехшӯроҳои Навобод ва Яғноб иборат буд ва аз соли 1950 ба як дехшӯрои калон-Думзой муттаҳид карда шуд.

Яғноб то давраи муҳоҷиркунии иҷбории шӯравии соли 1970 аз 28 дехаи аҳолинишин (яъне 7 дехаи тоҷикзабон: Ҳишортоб, Ворсовут, Кансе, Кирёнте, Тагоби Витихон, Дехкалон ва Навобод ва боқимонда 21 дехаи мардумашон яғнобизабон: Марғимайн, Вағанзой, Шаҳсара, Думзой, Бидев, Нумиткон, Ҳисокидарв. Чуқкат, Каши, Ровут (номи дигараши-Таги Ҷонор), Питип, Симич, Қул, Даҳана, Сокан, Ғармен, Шигармен, Пискон, Дехбаланд, Пулларовут, Падипаст ва 4 дехаи матрук (Новимайн // Нови майн, Ғарзой, Ғаркоб, Пушойтамен; вале дар асл шумораи дехоти қадими Яғноб на 4-то, балки бештар буда, ба мисли дехаҳои Суғдӣ, Каҳдонак, Тривир, Метк, Векоб, Шаҳту, Тунзавуда, Векмайн, Вексар ва ғайра) иборат буда, ки дар он тақрибан 6000 нафар аҳолӣ маскан дошт. Солҳои 1969-70 бештари мардуми воҳаҳои Яғноб ба дашти Мирзочӯл қӯҷонида шуданд.

Ҳоло танҳо 18 дехаи Яғноб обод буда, наздики 600 нафар одамон он ҷо сукунат доранд ва дехаҳои боқимонда ҳолӣ ва матруканду мазори вайронаро мемонанд.

Тибқи маълумоти муҳаққиқон М. С. Андреев, Р. Л. Неменова ва С. И. Климчитский аҳолии қисмате аз дехоти тарафи Соярӯи водии Яғноб ҳанӯз асрҳои ХУ11-ХV111 ба дараи Варзоб, Зуманд, Оби Сафед, Дараи Яғнобиҳо, Гароб, Қӯқтеппа, Ҳазораи музофоти Зиддӣ ва дараи Ромит муҳоҷират кардаанд ва низ тибқи маълумоти С. И. Климчитский тақрибан дар асрҳои XVI-XVII ва ё асрҳои XV11-XV111 қисме аз мардуми дехаҳои Яғноб ба дехаҳои Қаҷровут, Метк, Пушти Отхона, Қалъачаи Арбоб, Навобод, Ҳочаи Соф, Ростровут ва Янгиарики Эшони доманакӯҳҳои қисмати ҷанубии ноҳияи имрӯзаи Ғонҷӣ кӯч мебанданд ва то ҳол ин мардум ҳудро яғнобӣ мешуморанд ва бо мардуми Яғноб равуҷо ва хешутабории наздикие доранд ва низ баъзе аз қалонсолони дехаи Қаҷровут (аз Дехбаланд ва Ғармени Яғноб) ҳанӯз ҳам ба забони ниёғоии ҳуд яъне бо забони - яғнобӣ ҳарф мезананд [9, 66].

Дар айни замон яғнобиён дар ноҳияҳои Зафаробод, Айнӣ (яғнобиёнӣ имрӯзаи водии Яғноб), Варзоб, Ҳисор, Шаҳринав, Рӯдакӣ, Ваҳдат, Ёвон, Исмоили Сомонӣ, шаҳри Душанбе ва атрофи он ба тарзи пароканда умр ба сар мебаранд. Мувоғики Мардумшинос ва шарқшиносӣ шинохтаи рус М. С. Андреев қалимаи «Яғноб»-ро сурате аз вожаҳои «яҳнӣ» ва «об» ба маъни «Оби яҳин ё сардоб, оби сард» медонад.

Чунин маънидоди вожаи «Яғноб» аз ҷониби муҳаққиқони яғнобшинос қариб, ки яксон аст ва ҷунон ба назар мерасад, ки гӯё онҳо шарҳу тавзехи маънии вожаи мазкурро аз яқдигар руйбардор карда бошанд.

Мұхаббат

А. Л. Хромов ёдовар мешавад, ки дар навиштахой урупой калимаи «Яғноб» ба шакли «Игнов» (Ignow) аввалин бор дар китоби «Сайёхат аз Оренбург то Бухоро», навиштаи Георг Мейендорф, ба чашм меҳурад. Ба гуфтаи А. Л. Хромов, вожай «Яғноб» аз ду калимаи яғнобии «их» ва «нов» таркиб шудааст. Калимаи «их» дар яғноби ба маъни «ях» ва «нов» ба маъни «вода» ва «сарзамин» аст ва руиҳам «водии яхин» маъни медиҳад. Дар канори назариёти ёшуда лозим ба ёдоварӣ аст, ки ба ақида бархе аз худи соҳибони забон «Яғноб» аз вожай «Яғд» ба маъни «васеъ, кушод» ва «нов» ба маъни «дара» ташкил шудааст, яъне «дараи васеъ ва кушод», ки ба назари мо, тафсири саҳехтари ин калима аст.

С. Мирзозода дар тақвияти назариёти устодони урупой ва рус вожай «Яғноб»-ро аз ду қисм ё чузъ, яке «их» («ях») ва дигаре «нов» («дара»), яъне «дараи яхин» («Ихинов») шарҳ дода ва ин фикри худро дар як мақолае бо номи «Яғноб чӣ маънӣ дорад?» ба чоп расонд. Дере нагузашта дар раддияи мақолаи С. Мирзозода, шумораи дигари машаллаи «Илм ва хаёт» хитобаи як омӯзгори яғнобӣ Бӯрибояй Ҳайдарзода бо номи «Яғноб» дараи яхин нест!» чоп шуд, ки гуфта мешавад: «... Муаллиф (яъне С. Мирзозода) дар мақолаи кучаки хеш оид ба вожай «Яғноб» ибрози ақида намуда қайд мекунад, ки мағҳуми «Яғноб» асосан аз калимаҳои яғнобии «ихи нов» (ибора), яъне «водии яхин» (аз вожаҳои яғнобии «их- еҳ»- ях, «нов»- водӣ, дара) баромадааст. Мо ба ин гуфтаҳои муаллиф ва ҳукми он кас розӣ шуда наметавонем. Ба ақидаи мо, мағҳуми «Яғноб» аз калимаҳои яғнобии «яғд// яғда» - «васеъ, паҳн, фароҳ ва «нов»- водӣ, дара баромадааст. Азбаски ҳамсадои «д» талаффузнашаванд (душворталаффуз) аст, бо мурури замон «Яғнов» шуда ва баъдтар ба «Яғноб» табдил ёфтааст.

Мирзозода С. қайд мекунад, ки: «Водии Яғноб дар ҳақиқат ҳам саропо «Дараи яхин» аст». Аммо Б. Ҳайдарзода эрод гирифтааст, ки шахсе, ки ин водиро надида ва ба ин водӣ нарафтааст, аз шарҳи Мирзозода С. чунин ҳулоса мебарорад, ки Яғноб мисли Қутби Яхбастай Шимолӣ водии ҳамеша яхину яхпӯш аст. Доимо дар ин минтақа шамоли саҳту сард мевазад. Ҳол он ки ин тавр нест. Ҳатто нисбати дигар водиҳо - Помири Шарқӣ, Дарвозу Зиддӣ водии Яғноб камбарфу иқлимаш мӯтадил ва гарм аст. «Дараи яхин» ба иғлими табииву ҷуғрофии Яғноб мувофиқ намеояд.

Ҳангоми тафсири вожай «Яғноб» нукоти зайлро мебоист ба назар гирифт: аввалан, он топоними топографӣ аст, ки номи як мавзъе ва минтақаи ҷуғрофиро ифода мекунад ва ҳамчун этноними бошандагони буими ин сарзамин (Яғноб) маъмул аст. Сониян, вожай «Яғноб» аслан калимаи сӯғдӣ-яғнобӣ буда, аз нигоҳи соҳт вожай мураккаб аст ва аз чузъ (Яғноб) таркиб ёфтааст. Мағҳуми «Яғноб» ифодакунандай номи тамоми ҷуғрофиёи минтақаи баландкӯҳи Яғноб мебошад.

Вожай «яғднов //яғд- нов» дар гузашта вожай хеле серистеъмол буда, дар захирай лугавии мардуми сүғдизабони Яғноб то ба ҳол вучуд дорад ва воқеан аз вожай қадимаи яғнобӣ маҳсуб меёбад, ки баъди муҳоҷиркунии иҷбории яғнобиён дар солҳои 70-уми садаи XX-ум ин калима камистеъмол шудааст. Ҷузъи аввали калима вожай «яғд» (ба маъни «васеъ ва кушоду фароҳ») камистеъмол ва ҷузъи дувуми калимаи мазкур вожай «нов» бошад дар алоҳидагӣ серистеъмол буда, ифодакунандай маъни «дара»-ро дорад. Вожай «Яғд» (Yayd) аслан ба маъни «васеъ ва паҳну фароҳ» аст ва ҷуноне, ки қайд намудем, ин вожа аслан аз нигоҳи решашиноӣ вожай сӯғдӣ буда, айнан бо ҳамон маъно дар забони сӯғдӣ вучуд дошт, аммо бо каме аз тафироти савтӣ ва овойӣ. Дар калимаи “яғд”-имрӯзаи забони яғнобӣ каме тафирот ба вучуд омадааст ва дар забони сӯғдӣ, дар калимаи мазкур байни ҳарфҳои «Я» (дар навишти форсӣ-арабӣ ё) ва «ғ» боз ҳарфи (овози) «р» диде мешавад ва ба ҷойи ҳамсадои «д» ҳарфи (овози) «т» (t) аст. Пас метавон ба ҳулосае омад, ки вожай «яғд»-и имрӯза дар забони сӯғдии қадим ба шакли зайл-я(p)ғт (Үгут) навишта мешудааст. Вале муҳимаш барои мо он аст, ки вожай мазкур бо он маъное, ки дар забони сӯғдии қадима дошт (яъне, «васеъ, паҳн, фароҳ») дар забони яғнобӣ низ айнан бо ҳамон маъно дар истеъмол мондааст.

Яъне вожай «Яғд» дар бештари матнҳои сӯғдӣ ба таври Үгут, Үйртр, Үйт омадааст ва ҳама ба маъни «паҳн, васеъ ва густурда (ба паҳно)» мустаъмал будаанд. Дар «Фарҳанги забони яғнобӣ» омада: «Яғд» (Yyd// Yayd)- «васеъ, кушод, паҳн». Дар китоби «Лугати яғнобӣ-тоҷикӣ» низ вожай «яғд» (yyd//yayd) чунин шарҳу тавзехи хуб дода шудааст; «яғд»- «васеъ, кушод: Ғоват молти сен яғд(а) ҷогаҳи пой. - Гову молро бурда дар як ҷойи «васеъ» нигоҳбонӣ кун.

Пас шакли саҳехи калимаи «Яғноб» - «Яғднов» аст, аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: ҷузъи аввал «яғ» ва ҷузъи дуввум- «ноб» . Ҳар ду ҷузъи калима бо гузашти замон ба тафироти фонетики дучор гашта, акнун чун як калимаи мураккаб мустаъмал буда, маъни «дараи «васеъ, водии паҳнодор»-ро баён мекунад. Тафироти овозии ин калима, ки ҷунончи зикр шуд, ҳам пояи

лингвистій ва ҳам экстралингвистій дорад, сабаби ҳам сабти ғалати шакли калима ва ҳам тавзехи нодурусти он дар илми мусыр гардидааст.

Хулоса, маънои калима «Яғноб» («Яғднов») дараи васеъу күшод ва густурда мебошад, на ин ки «дараи яхин». Вожай «Яғноб» («Яғднов») аз исму сифат сохта шудааст ва форманти (анчома) топонимсоз дар вожай мазкур ҳамон чузъи дуюми калима- форманти- «ноб» (шакли тағийрәттай- «нов») буда, маъният ҳамон «нов», яъне «дара» ва ё «воҳа» аст, ҳарчанд, ки дар ин формант ба ҷои ҳарфи «в»-и таърихӣ ҳарфи «б» омадааст, аммо мантиқан ҳамон вожай «нов» аст. Анчомаи «ноб» бошад, дар алоҳидагӣ ягон маъноеро ифода намекунад.

Мушоҳидаҳои мо нишон доданд, ки дар музофоти Яғноб ва дар музофоти дехаҳои яғнобнишини Кӯктеппа, Зуманд, Гароб ва дехаи вайрони Оби Сафеди ноҳияи Варзоб бо унсури сӯғдӣ-яғнобии «яғд» чунин навъи топонимҳо дар шакли калимаҳои мурраккаб: Ydaxīram- «хирмани васеъ», Ydaxon// Yaydaxun - «айлоқи васеъ», «чарогоҳи васеъ ва күшод», Ydazoy- «замини васеъ», Yaydapast - «майдони васеъ» «ҳамвории васеъ», Ydmaydun- «майдони васеъ», «ҳамвории күшод» (Кӯктеппа) ва дар шакли ибораҳо мавҷуданд. Чунончӣ: Y(a) yday zoy //Yayd (a) zoy - «замини васеъ»; Yayd(a) xīram - «хирмани васеъ, хирмани калон»; Yayda pahmi - «паҳно, замини ҳамвори васеъ» (д. Кӯктеппа); Y(a)ydiy sar-«болои паҳно, болои замини васеъ» (д. Оби Сафед); Y(a)ydiy tak-«поён замини васеъ» (Яғноб- музофоти Қул) ва гайра. Вожай yaud ҳамчун унсури топонимсоз берун аз қаламрави водии Зарафшон дар ноҳияи Ишкошими Бадаҳшон ба сифати номи мавзъе - Yaydru «рӯяи васеъ, пуштаи васеъ» ба кор рафтааст, ки далели муҳимме доир ба густариши он дар қаламрави амалкарди забонҳои эронии шарқӣ мебошад.

Ҳамчунин вожай яғнобии «нов»- «дара» боз муродифи серистеъмоли яғнобии ҳудро дорад, ки он вожай ё форманти (анчомаи топонимсоз) «ровут» мебошад (rout- аслан дар сӯғдӣ ба маъни «рӯд») ва маъни ин вожа ҳам «дара» ва «тангно», «воҳа» ва «рӯдхона» мебошад.

Шарқшиноси пуртакриба С. И. Климчитский, ки аз забони сӯғдӣ огоҳӣ дошт, барои ў таҳлил ва маънидод намудани топонимҳо он қадар ишколе пеш намеовард ва дигар ин ки забони яғнобӣ ҳамчун яке аз шеваҳои бозмондаи забони сӯғдӣ кори ў ва даҳҳо муҳаққиқони риштаи сӯғдиносӣ ва яғнобшиносиро осон карда буд. Ин буд, ки ў тавассути муқоисаи вожаҳои сӯғдии қадим бо сӯғдии нав, яъне забони яғнобӣ сирри маъноҳои баъзе аз топонимҳои сӯғдиасӣ Яғнобро ошкор намуд. Масалан, ў ҷароғоҳ, айлоқи (дэҳлоҳ// де(ҳ)лоҳ// девлоҳ) Kime rrut (назди дехаи Навобод-ро «Красная река» («Дарёчаи сурх» маънидод кардааст, ки комилан дуруст аст (Kimer+rut, сӯғдӣ Kimer - сурх ва сӯғдӣ rout -рӯд, дарёча; ва номи як гузари калони дехаи Қул - гузари Cintermen-ро номбурда «внутреннее селение» («рустои дарунӣ») маънидод кардааст, ки хеле дуруст аст ва гузари номбурда воқеан ҳам дар дарунтари деха, яъне дар умқи дара воқеъ аст ва ҳамчунин дар дехаҳои имрӯз тоҷикзабони Хишортоб (қисмати гарбии Яғноб) ва Кирёnte (қисмати шарқии Яғноб) низ айнан гузаре бо номи Cintermen ва Citirmen (сӯғдӣ-яғн :<Cintermen) мавҷуд аст, ки дар қисмати дарунии марзи деха воқеанд (Cinter+men аз сӯғдӣ cintr, cintsr, cintrpr, cyntr, cnsr дар яғн. Cinter// cintir ва шакли талаффузи омиёнааш ci(n)timen (д. Хишортоб; аст бо маъни «дарунӣ», «дарунтари марз» ва чузъи «мен» ба маънои деха мебошад ва ҳамон сүфф, ҳиндуавр. - cnt(r)- éenter асг). Инчунин вожай cntr-ро бо гунаҳояш дар чанд ҷой муаллифи асари бузургҳаҷми «Фарҳанги сӯғдӣ» профессор Климчитски. Қарib ҳам айнан бо ҳамон маънояш шарҳу тавзех додааст.

А. Л. Хромов бори нахуст топонимияи водии Яғнобро мавриди таҳқиқу омӯзиши хеш қарор дода, топонимикаи ин минтақаи баландкӯҳу дастнорасро ба ҷаҳор қабат (яъне аз нигоҳи баромад); топонимҳои яғнобӣ (сӯғдии нав), сӯғдӣ, тоҷикӣ ва турки чудо мекунад ва қабати ҷорум - топонимҳои туркиро муҳаққиқ; шартан бо гуруҳи ва ё қабати ҷоруми топонимӣ мансуб медонад, яъне ба таҳқиқоти нахустини хеш муҳаққиқ бори нахуст дорои ҷаҳор қабати забонӣ будани топонимияи Яғнобро ошкор мекунад. Ва тавсифи муҳтасари лингвистики топонимия ва микротопонимияи Яғноб низ ба таври умумӣ ва фишурда маҳз бори нахуст тавассути А. Л. Хромов ба анҷом расидааст, ки муҳаққиқ онро дар маколае бо номи «Обшая лингвистическая характеристика топонимии и микротопонимии Яғноба» ба табъ расонидааст.

Муҳаққиқи маъруф А. Л. Хромов роҳи нави таҳқиқро дар ҷабҳаи илми топонимикаи тоҷик боз кард ва ҳамчун устоду роҳнамои илми топонимияшиносӣ роҳу усулҳо ва методу равишҳои кори таҳлили лингвистии топонимия ва микротопонимияи Яғнобро барои муҳаққиқони оянда боз кард.

Таҳқиқоти минбаъдае, ки устоди шодравон А. Л. Хромов дар риштаи омӯзиши топонимикаи Тоҷикистон, баҳусус дар омӯзиши топонимия ва микротопонимия саргахи

Муҳаққиқ

Болооби Зарафшон- Кӯҳистони Маастчоҳ, Фалгару Яғноб ва Панҷакент ба анҷом расонидааст, дорой аҳамияти бебаҳои илмӣ мебошад. Дар мавриди омӯзиш ва истифодай номҳои ҷуғрофӣ ва умуман топонимия ва микротопонимия минтақа ва мавзеъу маҳалҳо ва кӯҳу водиҳо аксари сайёҳону пажуҳишгарон ба саҳву ҳатогиҳои ҷиддие роҳ додаанд. Ҳанӯз хеле барвақт дар ин маврид Л. В. Ошанин низ дуруст қайд кардааст, ки : «Надонистани забону ҳуруфи маҳалҳо ва расму оини эшон ва суннатҳои номгузории эшон аксар вақт монеаи асосии дуруст навиштани номҳо мегаштанд. Бинобар ҳамин баъзе аз сайёҳону муҳаққиқон дар бештар маврид барои зудтар аз банди ин мушкилӣ рахоӣ ёфтанд даст ба таҳминкорӣ ва таҳминандешӣ задаанд. Нигоштаҳои сайёҳонро оид ба китъаҳои гуногуни кишвари Туркестон ҳонда, ба ҳаритаҳои онҳо нигариста, ба номҳое дучор меоям, ки тарзи навишти онҳо пурра ғалат мебошанд. Ва ғалатҳо дар бархе ҳолатҳо ба ҳадде расидаанд, ки муайян кардани номи аслӣ имкон надорад. Инчунин, боз ҳолатеро мушоҳида мекунем, ки номи водӣ ба силсилақӯҳ, номи русто ба ағба мансуб дода шудаанд. Ин ғалатҳо аз як ҳарита ба ҳаритаи дигар гузашта, ниҳоятан ҳукуқи мулкиро соҳиб мешаванд».

Адабиёт:

1. Андреев М.С., Пешерева М.Н. Ягнобские тексты с приложением Ягнобском русского словаря, составленного М. С. Андреевым , В.А Ливицием и А.К Писарчиком. – М.; Л.: 1957. – 390 с.
2. Бобоҷон Ғафуров муҳаққиқи таъриҳи ва тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ (маҷмӯаи мақолаҳои таҳқиқӣ). – Душанбе: Ирфон, 1999. – 640 с.
3. Ғафуров Б. Г. Таджики. – Москва, 1972. – 281 с.
4. Клиничский С.И. Ягнабцы и их язык // Труды Таджикской базы АН ССР. -1940.Т.9. С.137-139.
5. Мирзозода С. Таҳаввули таъриҳии баъзе феълҳои забони яғнобӣ // Номаи тоҷикӣ Пайванд. Душанбе, 2002. №2 . С. 95-102.
6. Мирзозода С. Яғноб ва яғнобшиносӣ дар даҳ соли истиқлол / Забон ва истиқлол. – Душанбе: 2001, С. 113-118.
7. Хромов А. Л. Ягнобские языки. – М.: 1972. – 30 с.
8. Чумъаев Р. Яғнобмарз ва мардуми он. Пажуҳиши таърихи этнолоҷӣ. – Душанбе: Амри илм, 2000. 187 с.

Калидвоҷаҳо: Яғноб, Ғафар, Панҷакент, Захматобод, Султон.

Аннотация ЯГНАБ ЭТО ЧАСТИ ДРЕВНЕГО СОГДА

Название Ягнаба впервые бчла написана на камнях в XV-XVIвеке со стороны ангарских рукописей Малик Колон Ягноба и Султан Хасан и это деревня раньше была один из дальних уголков Согда:

Ключевые слова: Яғнаб, Ғафар, Панҷакент, Захматобод, Султон.

Annotation YAGNAB ONE OF THE OF SUGHD

The name of Yagnab for the first time was written at the end of XV-XVI century from the Yagnab writers Malik Kalon of Yagnab and Sultan Hasan and this village before was one of the far corner of the Sughd.

Keywords: Yagnab Falgar Panjakent Zahmatobod Sulton.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Фарҳод, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: Пирамшоев Ҳ.

Сведения об автор: Мирзоев Фарҳод, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Аини.

Научный руководитель: Пирамшоев Ҳ.

About the author: Mirzoev Farhod, magistr 2nd years of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

Scientific director: Pirumshoев Ҳ.

Рахимова Манзура,
магистранти соли якуми кафедраи фалсафа

ПРОБЛЕМАИ ГУМАНИЗМ ДАР ТАЪЛИМОТИ ЗАРДУШТИЯ

Зардуштия аз маъруфтарин динҳои бостонии халқҳои эронинажод мебошад. Он ба номи асосгузораш Зардушт аст. Дини зардуштия аз лиҳози пайдоиш ва тақсимбандии фанни диншиносӣ бо гурӯҳи динҳои миллию давлатӣ чудо мешавад. Тибқи ақидаи баъзе аз муаррихон ва нависандагони юнонӣ зардуштия таърихи 6000-6500 сола дошта, дини халкҳои Эронзамин, ки бо номи асосгузораш Зардушт маълум аст. Ҳамин тариқ, Зардуштия дар нимаи якуми ҳазорсолаи 1 то мелод пайдо шуда, дар Осиёи Миёна, Эрон, Шарқи Наздик интишор ёфта буд. Идеологияи зардуштия ибтидой дар натиҷаи муборизаи қабилаҳои муқимнишини чорводор бо кучманчиён ва таъсири эътиқодҳои тозардуштии маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Тарғиботи динии Зардушт ба манфиати сулолаи Ҳахоманишиён мувоғиқ буд ва бо дастгирии онҳо ноил шуд ва аз ин рӯ, минбаъд Зардушт идеологияи расмӣ гардида. Таълимоти Зардушт дар каломи муқаддаси зардуштиён – Авесто баён шудааст. Дар ҳусуси макони тавалуд ва маъни номи Зардушт ақидаҳо гуногунанд. Дар сарчашмаҳои таъриҳӣ ва асарҳои таълифшуда номи Зардушт ва макони таваллуди ў ҳар хел оварда шудааст. Номи Зардушт бо лафзи Зародушт, Зародуст, Зардуҳишт, Зартушт ва гайра оварда шудааст.

Замони зуҳури Зардуштро Муҳаммад Шаҳристони дар китоби худ «Таърихи милал ва-ниҳал» ба замони салтанати Гуштосп (яке аз шоҳони силсилаи каёнӣ) нисбат додааст.

Тибқи ахбори «Шоҳнома» бошад, пас Гуштосп дини Зардуштро ба воситаи Исфандиёр дар Эрону Турон паҳн мекунад. Фирдавсӣ зуҳури Зардуштро ба қавли шоҳи туркони Чин Арчосп чунин тавсиф карда аст:

«Яке пир пеш омадааст сар-сарӣ,
Ба Эрон ба даъвии пайғамбарӣ,
Ҳаме гӯяд аз осмон омадам.
Худовандро дидам андар биҳишт.
Мар ин Занду Усто ҳам ў навишт» [1, 41]

Авесто - Авесто, қадимтарин асари адабиёти форсу тоҷик, китоби муқаддаси зардуштия мебошад. Аввал ин китоб ба тарзи шифоҳӣ аз ҷониби мубадони зардуштӣ аз даҳон ба даҳон мегузашт. Забони авестоӣ аз қадимтарин ва муҳимтарин забонҳои қадими форсӣ ба шумор меравад. Авесто ба 348-боб тақсим шуда, дар 21-китоб гирд оварда шуда будааст. Ин 21 китобро наск мегуфтанд, ки аз 350 000 калима иборат буд. Ин таҳрир то ба замони мо омада нарасидааст.

Муҳакқики тоҷик Faфуров Б. дар ҳусуси номи Зардушт

Менависад «Зардуштро, одатан, дар адабиёти илмӣ номи ҳоси таркибии дурешаги донистаанд, ки гӯё ҷузви аввали он, «Зара» яъне «Зард» ва ҷузви дуюмаш «Туштра» - «Уштур» буда, дар тарҷумаи имрӯз маънои «Дорандай уштури зард» - ро медиҳад. Аммо ин таъбир то андозае сатҳи ва носаҳех, зоро дар Авесто Зардушт боре ҳам чун дорандай уштури зард тасвир нагардидааст. Ба назари мо қалимаи Зардушт аз ду кисм - Зара ба маънои «Зар», «Тилло» Туштра (Тиштра) Ситора аст. Дар илми забоншиносӣ исбот шудааст, ки оташ, тиштар, астар, старге, стар, стор, ситора ҳама номҳои ҳаммаънояду аз як решаш воҳид маншаш мегиранд» [4, 116]

Дар баробари таърихи пайдоиши Зардуштия, метавон ҷанд ҳусусияти асосии ин таълимотро номбар намуд, ки дар меҳвари асосии он инсон қарор мегирад. Таърихи олам аз ҷор давра (ҳар қадом 3000 - солӣ) иборат аст. Дар охири давраи ҷорум «наҷотбахш» - саошиянта омада, аз ғалабаи пурраи нерӯӣ некӣ бар бади башорат медиҳад. Дар муборизаи зидди зулмат ва бадӣ ба Аҳуромаздо пеш аз ҳама, шаш Амшаспента (фариштаи ҷовид) ёрӣ мерасонанд. Доираи амали ҳар як Амшаспента чунин муайян шудааст, ки иборат аст:

- 1) Воҳумана - фариштаи андешаи нек.
- 2) Ашаваҳишт – ростӣ ва дурустӣ.
- 3) Ҳшатриявайра – қудрат ва салтанати комил.
- 4) Спентаармайтӣ – ибодат ва судбахш, духтари Аҳуромаздо.
- 5) Хоурватат – камол, балоғат ва тандурустӣ.
- 6) Амеретат – бақо, абадият ва ҳёти ҷовидонӣ.

Зардушт таълим медиҳад ки инсон чун аз озодии ирода бархурдор аст, метавонад ҳам мухариб бошад ва ҳам ободкунанда. Одами байни модда ва рӯҳ, некӣ ва бадӣ, фанно ва ҷовидонӣ, зулмат ва нур воқеъ шуда ва метавонад он чиро, ки дилҳоҳи ўст, интиҳоб кунад. Агар ў фазилатро интиҳоб кард, бояд дорои андешаи нек, гуфтори нек, ва кирдори нек бошад. Барои

Мұхакқиқ

роҳи бад рафттан танҳо дар даст задан ба кори зишт нест, балки ҳатто роҳ додани андешаҳои бад дар зехни худ мөтавонем муртакиби кори бад шавем. Зардүшт таълим медиҳад, ки на танҳо бояд танро покиза нигах доранд, балки бояд чаҳор унсури асли (яъне оташ, ҳаво, об ва хок)-ро низ то он чое мумкин аст, покиза нигоҳ дошт. Инсон бояд далер, бочасорат, умединор, заҳматкаш, баландхиммат, вазифашинос, хештандор, боистикомат, фурутан, маолаандеш, бовичдон, дурусткор, сахӣ, ватанпараст ва гайра бошад. Чунин аст қонуни ахлоқии зардүштия, ки гувоҳ аз инсондустӣ ва гуманизм аст.

Бояд қайд кард, ки замина ва диди даркү фахми гуманистии тозардүштӣ сирф тафаккури асотиригу динӣ буд. Аз ин вайҳ олами дарки инсон, ҳамчун созандо ва қаҳрамон дар шакли тамсилу рамзҳои асотиригу динӣ таҷассум меёфт. Олами инсондустии маздопарастии ибтидой саҳнаи театрро мемонд, ки дар он нерӯҳои хаёлӣ, равонӣ, қайҳонӣ бо падидаҳои воқеӣ дар симоҳои асотирий ба ҳам омада, муносибатҳои мухталифоро инъикос менамуданд. Ин симоҳо гоҳ ба сурати антропоморфӣ ва гоҳо бо сурати зооморфӣ падид омада, тавъамӣ ва ё тазодро таҷассум кардаанд.

Ҳамин тарик, бо сабаби чунин ҳусусият доштани тафаккури анъанавии ориёй принсили ҳастишиносиӣ ва ҳам диду шинохти онҳо ҳусусияти бадеиро қасб карда буд, на назарию мавхумро. Ин вазъ ҳоси кулли ҷаҳонбиниҳои асотиригу динии ибтидой буд.

Тавре ки маълум аст ҷаҳони зардүштиён ба ҷаҳони кабир (makros) ва ҷаҳони сагир (mikros) табақабандӣ шуда буд. Ҕаҳони кабир мансуби Яздон бо солории Аҳромаздо ва ҳам нерӯҳои зишт бо сарварии Аҳриман буда, зимнан зебоӣ ва зиштӣ онҳо дар шакли мутлак зуҳур мекунанд. Ва ин зуҳурот одатан дар ҳолати қароҳтӣ ва метафизикӣ бештар ба назар мерасад.

Дар ҷаҳони сагир, ҷаҳони тавлидӣ, ҷаҳоне ки дар он табиату ашё, ҳайвоноту наботот ва ҳам инсон арзи вучуд доранд, мақулаҳои зебоӣ ва зиштӣ ба сифати нисбӣ омада, дар вазъи рушду такомул мушоҳида мешаванд.

Ҕаҳони кабир бо муносибат ба арзишҳои мутлақи худ дар сифати хеле муҳим пеши назар меояд; ин ҷаҳон инъикоси умединори ормонҳои ҷомеаи қадим аст ва ҳам инъикоси хилоғи ормонҳо, яъне ҷаҳони кабир натанҳо арзишҳои мусбат, балки арзишҳои манфири низ дар бар мегирад. Ва ин арзишҳо дар ҳолати тазод бо яқдигар иртибот доранд ва ин шакли муносибат аз оғоз то абад оштинопазир мемонад. Ин тарзи гузориши мавзӯъ дар Авесто, аз як тараф, шакли инъикоси асотирий ва фалсафии олами ҳастӣ буда, аз ҷониби дигар моҳияти идеологӣ дошт. Зардүштиён ҳудиро аз ноҳудӣ мебояд фарқ мекарданд ва дар мавқеи худ устувор мебуданд. Оҳангӣ таблиғӣ ва тартиботӣ гирифтани таълимот барои пешвоёни зардүштия аҳамияти хос дошт, зеро берун аз зардүштия ҷаҳони дигар, қавму адёни дигар арзи вучуд доштанд. Аз ин рӯ, барои назокату дилрабоии идеологияи маздопарастӣ пешвоёни он васоити эстетикӣ ва бадеиро истифода мекарданд. Яъне ба истилоҳи дигар эстетика ва бадеият дар Авесто ғолибан нақши «ороиши», вазифаи дилработар будан нисбат ба падида ва таълимотҳои гайри зардүштиро мебозиданд.

Сифати дигари ҷаҳони кабир дар шакли асотирий инъикос намудани соҳтор муносибатҳои падархудои маздопарастони қадим буд. Ба истилоҳи ҷаҳони кабир ҷандон ҷаҳони хаёлӣ ҳам набуд. Зимнан муносибати Яздон байни худ ва нисбат ба одамон суннатҳои воқеии падархудои мушоҳида мешуд. Аҳромаздо солори ҷамъият, қабила, кишвар, хонавода буд. Яздони дигар вобаста аз нуфуз ва муносибати хеш ба солори ҷомеа – Аҳромаздо дар заминаҳои муайянни ҷомеъа қарор доштанд. Тибқи ин мушоҳида ҳар фарди асотирий сифатҳои ҳоси эстетикиро соҳиб шуда аст.

Роли инсон дар зардүштия аз рӯи концепсияи оид ба иродай озод, ки дар «Готҳо»-и Зардүшт асоснок шудааст, муайян мегардад. Инсон некӣ ва ё бадиро худ интиҳоб менамояд ва амалиёти ў дар рафти муборизаи ҷаҳонии мабдаъҳои неку бад аҳамияти ҳалқунанда дорад. Роҳи некиро дини ба замин овардаи Зардүшт нишон медиҳад. Кӯшиши яқҷояи тарафдорони он (ва ё пайравонаш) бояд дар охир ба пирӯзии некӣ бирасонад. Зардүшт ба мардум ваъдан расидани ҷаҳонӣ наверо медод, ки дар он қувваҳои некӣ бар бадӣ пирӯз ҳоҳанд шуд. Пас аз озмоиш бо оташ онҳое, ки некиро интиҳоб намудаанд, ба олами адолат, ки Аҳура-Маздо ба он асос гузаштааст, мерасанд. Мувоғиқи таълимоти Зардүшт пирӯзии қатъии қувваҳои некӣ дар ояндаи наздик бояд анҷом бипазираад. Вале баъдтар дар зардүштия қабул гардид, ки пас аз машҳур гаштани Зардүшт ва ба миён омадани оини ў, ки васоили мубориза бо бадӣ аст, то расидан раҳони бахши Саоши-анта (ин истилоҳ дар «Готҳо» низ истифода шудааст), ки аз номҳои Зардүшт аст ва дар қаъри кул нигоҳ дошта мешавад, сеҳазор сол ҳоҳад гузашт. Махз пас аз расидани раҳони бахш бояд пирӯзии катъии некӣ бар бадӣ ёбад [3, 15].

Ҳамин тарик, меҳвари асосии консепсияи гуманизми зардуштия мубориза бар қувваи бадӣ аст, ки билохир бояд ба ғалабаи некӣ ба бадӣ ба анҷом пазирад. Дар ин заминаи зардуштия инсонро маҳлуқи олӣ меҳисобад, ки мақоми онро дар ҷомеа муайян менамояд. Таркиби иҷтимоии зардуштионро ба се ғурӯҳи зайл чудо мекунад: 1) Рӯҳониён ба сардори пешвоёнашон мубадон. 2) Авлод, ки дар ҷомеа ва дар ноҳияе қабиларо ташкил мекунад. 3) Иттиҳоди қабилаҳо, ки чун кавм бо сардории пешвоёнашон ва сипахсолонро дар сарзамине ё қишваре сукунат доранд. Беҳтарин тартиботе, ки ба василаи Ясно тарғиб мегардад, «артаваҳишта» ном дошта, барои неруманд гардида шомеаи барзгарону ҷорӯдорони муқими, ободии қишвар, ривоҷи қиши, тараққӣ, додани ҷорӯдорӣ баргардонанд.

Дар таълимоти зардуштиён қишу кор кардан рамзи ободӣ, инсондӯстӣ ва ғалаба бар бадӣ аст. Ба фармудаи Ахурамаздо «Касе, ки гандум мекорад, тухми некӣ мекорад, вакте, ки гандумро барои қуфтан омода месозад, девонро арақ паҳш мекунад, вакте ки онро ба осиёб мебарад, девон безобита мешавад, вакте, ки ҳамирро барои пухтан тайёр мекунад, девон аз тарс ба доду фигон меоянӣ».

Одам (инсон) олами асғар дар ҷаҳони ҳасти аст. Дар ду ҷамъияти сифоти шашгона, яъне: хирад, равон, ирова, макон, замон ва модда ёфт мешавад. Зардушт инсонро дорои ду асл рӯҳ (равон) ва ҷисм- модда мешуморад. Равон (ё рӯҳ)-и одамӣ бар тибқи ғотҳо маҳлуқи Ахуро аст. Равон бояд аз ҷанбаи ҳаллок ва созандай олам ва одам ҷонидорӣ кунад ва аз тарики пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ба умри ҷовидонии Ахуро бирасад. Зардуштия дар ғотҳо одамро масъули аъмолу рафтари худ медонад. Одами мураккаб аз равон ва иродаву модда аст. Ирода ҳам қудрати онро дорад, ки ба маънавият бигарояд ва ё дар моддапарастӣ бимонад.

Вазифаи асосии инсон дар мусоидат ба некӣ ва дар муборизаи он бо бадӣ ғузориши намоз ва иҷрои маросимҳо ҳисоб намеёфт. Дар оғози пайдоиши худ зардуштия ба ин ҷиҳати масъала қариб ҳеч аҳамияте намедод. Вазифаи асосӣ зиндагии одилонаи аз тарафи дини ҳақ муайянгардида ва «андешаи нек», «гуфтори нек», «кирдори нек» буданд, ки тавассути онҳо инсон бо бадӣ мубориза мекард. Зиёд қардани бойигариҳои моддӣ (ки Ахурамаздо ва ё Рӯҳи муқаддас барои инсон оғаридааст), яъне машғул шудан бо ҷорӯдорӣ ва қиштукор яке аз василаҳои мубориза бо қувваҳои бадӣ дониста мешуд.

Аз назари Зардуштия ҷаҳон арсаи набарди Ахурамаздо ва Аҳриман, ҳайр ва шар аст, ки моҳият ва рисолати инсондӯстӣ дар он муайян мегардад. Дар ин набард, ки инсон оғаридаи Ахурамаздост, бояд дар ҷониби ӯ қарор бигирад, то дар олам ҳайр ва адл пойдор шавад. Ба ақидаи Зардуштия инсон аз ду үнсур ё мабдаъ иборат аст. Яке аз ин мабдаъҳо мабдаи моддӣ ва дигаре мабдаи рӯҳонӣ, ё осмонӣ аст. Мабдаи ҷисмони тани инсонро ташкил медиҳад, ки чун аз руҳи тиҳи гашт, ба лошай начас ва палиде мубаддал мешавад. Пас ба он даст задан, онро ба хок ба супоридан, ба оташ сӯзонидан, ба об шустушу қардан ҷоиз нест, зоро хок, оташ, об муқаддасанд ва олудаи онҳо ба лошай начас раво нест. Бинобар ин аҷсоди мурдагонро дар байни бурҷҳои мудаввар ва сарқушода бояд ғузошт, то ки туъмаи ваҳшиён ва паррандагон шаванд ва аз онҳо ҳеч асаре бокӣ намонад. Мабдаи осмонӣ ё рӯҳонии инсон нафси уст. Нафс нисбат ба бадан ин бартариро дорад, ки бино, шунаво, гуё ва ҳассос аст. Маҳз ба туфайли нафс тан соҳиби фаъолияти бошуурона мешавад. Эҳсос, тафаккур, нутқ, ихтиёر (ирода) ҳосиятҳои нафсанд. Аз ин сабаб маҳз вай дар ҳайёти инсон нақши бориз дорад. Баъди марги инсон нафси у аз тан чудо шуда ба олами рӯҳонӣ интиқол меёбад ва дар онҷо рузгори ҷовидона ба сар мебарад. Фариштаи Гаушурван бо камоли диккат ва нуктасанчи номаи аъмоли инсонро мураттаб месозад. Агар аъмоли инсон нек бошад, нафси у бе ҳеч гунна мамоният ба воситаи пули Чинвато аз олами Аҳриман ба олами Ахурамаздо интиқол меёбад. Агар аъмоли нек ва бади инсон баробар бошад, нафси у дар ҳаместакон (мавзеи байни олами Ахурамаздо ва Аҳриман) мемонад.

Зардуштия инсонро дар содир қардани аъмол комилан соҳибҳиёر медонад. Вай аз рӯӣ ихтиёри худ дар набарди байни Ахурамаздо ва Аҳриман, ҳайр ва шарр, нур ва зулмат ширкат меварзад. Ӯ дар ин набард ҷониби Ахурамаздо, ҳайр ва ростиро интиҳоб қарда барои аъмоли худ масъулиятро низ ба душ мегирад. Маҳз бо сабаби дар ҷониби Ахурамаздо қарор гирифтани инсон пирӯзии Ахурамаздо бар Аҳриман, нур ба зулмат, ҳайр ба шар таъмин мешавад.

Қонуни ростагорӣ тарозуест, ки инсон рафтари худро дар он бармекашад. Вай оташест, ки решав бадӣ, бадкирдорӣ ва бадтинатиро месузонад ва ҷавҳари вичдонро соғӣ мебахшад. Ба тавассути ростгари инсон Ахурамаздо мешиносад, соҳиби ахлоқи пок мешавад, бартарин мартабаи саодат даст меёбад, оламро аз ҳароби начот медиҳад, онро обод ва шукуфон месозад.

Муҳаккик

Пиндори нек аз назари зардущтиён иборат аз нияти нек аст, ки мутобик ба рӯхи қонуни Ахурамаздо бошад. Дар айни ҳол пиндори нек омода будан ба набарди зидди шарр ва зулмат, мадад ба акрабо ҳангоми эҳтиёҷ ва хатар, ҳаёти мусолеҳатомез ба ҳамагон аст. Ҳасад ва ғазаб эҷоди Аҳриман аст. Бинобар ин одам набояд ҳасад барад ва ғазаби худро фаромӯш намояд, на бояд рафтори бехирadona содир кунад ва ба ин васила мададгори шарр гардад.

Зардущтия таъин мекунад, ки барои он ки инсон дар густариш додани хайр ва пиrӯzии он ба Ахурамаздо мадад намояд, ўро зарур аст, ки рафтори нек зохир намояд ва садди роҳи ҳамагуна шарр гардад. Махз ба хотири саодатмандии мардум инсонро зарур аст, ки гуфтори нек ва рафтори некро мояи ахлоқи худ қарор бидихад.

Ҳамин тариқ, ҳар як таълимот фақат дар сурате пазируфта мешавад ва ба муваффақият умед баста метавонад, ки танҳо ба дарҳостҳои маънавӣ ва мафкуравии замон, балки ба ниёзҳои иҷтимоӣ иқтисодии чомеа ҷавобгӯй бошад. Шояд яке аз сабабҳои густариши Зардущтия ва дар тӯли қариб 1500 сол дини расмии мардумони эроннажод будани он ҳамин бошад, ки вай дар ҳақиқат ҷавобгӯи ниёзҳо ва дарҳостҳои чомеа будааст. Нукоти умдатарини иҷтимоёти зардущтий ин фикрро таъйид менамояд.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. – Душанбе, 1989.
2. Гоибов F. Таърихи динҳо. – Душанбе, 1997.
3. Муминҷонов X. Турон гаҳвораи тамаддуни ориё. – Душанбе, 2004.
4. Умарзода И. Таърихи тамаддуни Ориёй. – Душанбе, 1990.
5. Ҳазратқуллов М. Эътиқод ва анъанаҳои бостонии аҷам. – Душанбе, 1986.
6. Ҷалили Дӯстҳоҳ. Авесто. – Душанбе, 2001.
7. Шоҳуморов А. Памир-страна ариев. – Душанбе, 1977.

Калидвожаҳо: *Авесто, Зардущт, зардущтия, гуманизм, некӣ, бадӣ, ҷаҳони қабир, ҷаҳони сағир.*

Аннотация

ПРОБЛЕМА ГУМАНИЗМА В УЧЕНИЯ ЗОРОАСТРИЗМЕ

Одно из важнейших проблем нашего времени тяжелая проблема человечества, правильного понимание этого установление основ человеческой жизни на его основе не потеряют своей актуальности на любом этапе. Поэтому цель автора проанализировать проблему гуманизма и его интерпретация в контексте основного элемента национальной цивилизации, который начинается с учения зороастризма.

В статье автора попытался прокомментировать одну из важнейших тем гуманизма в учении зороастризма. История возникновения и сущность учения зороастризма описана в книге. Победа добра над злом, которая является сущностью этой доктрины, является одним из главных вопросов гуманизма в учении зороастризма.

Ключевые слова: *Авеста, Зороастр, зороастризма, гуманизм, доброта, зло, большой мир, сиротский мир.*

Annotation

THE PROBLEM OF HUMANISM IN DOCTRINE OF ZOROASTRIANISM

One of the modern important issues of modern life is the problem of humanity, the correct understanding of which and the establishment of human life standards on the basis of which at no stage loses its rôle. Therefore, the author's approach to the analysis of the human problem is amended its interpretation in the context of the basic element of national civilization, which begins with the teachings of Zoroastrianism. In this article, the author tries to comment on one of the most important topics of humanism in the teachings of Zoroastrianism. The article describes the history of the origin and essence of Zoroastrianism. The victory of good over evil, which is the essence of this doctrine, is one of the main issues of humanism in the teachings of Zoroastrianism.

Keywords: *Avesto, Zoroaster, Zoroastrianism, humanism, goodness, evil, the big world, the orphan world.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Манзура, магистранти соли якуми кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Телефон: 933933145

Роҳбари илмӣ: Бердиев Шоҳназар

Сведения об авторе: Раҳимова Манзура, магистрант первого курса Таджикский государственный Университета им С.Айни. Телефон: 933933145

Научный руководитель: Бирдиев Шоҳназар

About the author: Rahimova Manzura, master the 1 and year in the pulpit of philosophy of the Tajik state Pedagogikal University S. Ayni.

Scientific director: Berdiev Shohnazar

Нодиршоҳи Ҳабибулло,
магистранти соли дуюми факултети таърих

НУҶТАИ НАЗАР БА РУШДИ СОХТОРХОИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ АФГОНИСТОН ДАР ИДОРАКУНИИ ЗОҲИРШОҲ ВА М.ДОВУДХОН

Иқтидори иқтисодии Афғонистон ба сатҳи зиндагии аксарият афғонҳо, бинобар саросари ҳукмрониаш доштани иқтисодиёти шахсӣ анъанавӣ (аграрӣ - ҳунармандӣ) дар сатҳи ниҳоят паст қарор дошт. Баъд аз ҷангӣ дуюми ҷаҳонӣ иқтисодиёти афғонӣ проблемаҳои хеле ҷиддиро аз сар мегузоранд, ки он ба ҷанбаҳои манғии пайдарпай рӯйдиханда – идома ёфтани ҳукмронии тартиботи крепостной, вучуд надоштани азnavsозиҳои рангӣ оид ба бунёди сектори устувори иқтисодиёти реалӣ миқдори начандон зиёд машғулотҳои рақобатпазир дар бозори беруна алоқамандӣ дошт. Дар миёни масъалаҳои нисбатан ҷиддии, ки дар назди системаи ҳочагии иқтисодии давлатии Афғонистони меистодаанд, чунин проблемаҳо асосӣ буданд:

✓ Афзалияти воридот ба содирот дар ҳиссаи тиҷорати берунӣ, ки ин боиси норасогии буҷаи мамлакат гардида маблағгузории пурраи маҷмӯи васеи барномаҳои рушди ба нақша гирифтаи ҳукуматҳои Ҳошимхон ва оҳ Маҳмудро зери шубҳа мегузошт:

✓ Вобастагии ҷоиҳои инфрасоҳтори қласторҳои аграрӣ – истеҳсоли аз дастгириҳои инвестиционии мамлакатҳои гарӣ, дар навбати аввал ИМА; дар натиҷаи аз ҷониби доираҳои молиявӣ – саноатии гарби дуруст сарфаҳм нарафтани ҳусусиятҳои хоси этиқаи идоракунии мамлакат дар ташкили менементи самаранок ба монанди чунин пояҳо масалан «соҳтмони дарозмулдат» дар хилманд ҳолатҳои буҳрони ба амал омада бунёди системаи оборуқунии хилманд ба нокомӣ рӯ ба рӯ гашт:

✓ Ҷарорҳои популистӣ ва волюмтарии роҳбарияти мамлакат афзалияти мақсадҳои сиёсӣ ва амалии манғии шахсӣ ҳангоми ташкили ба нақшагирии шахсӣ проблемаи аз нав дида баромадани пурагардонии қадриро дар ҳисботи идоракунии олии Афғонистон аз ҷумла тафийр додани худи принсипи интихоби мансабдорандаро пешкаш мегузошт:

✓ Боқимондани боқимондаҳои ҷиддии феодализм масалан чунин шакли маҷбуorisozии гайрииқтисодии ба меҳнат монанди иҷро маҷбури кор бекор ва боқи мондани бочу ҳориҷи феодалий «маъюбгардонии» гарчанд, ки ин зуҳуроти манғӣ расман ҳуқуқӣ ҳанӯз бо нишондодҳои конститутсияи соли 1923 барҳам дода шуда буданд [1, 55].

Зуҳуриёбии амалии проблемаҳои додашуда аксар вақт дар айни ҳол дигар тараф ташкилҳои ҳал кардани дигар вазифаҳои азnavsози буд. Худи ҳамон ҷалби иқтисодиёти мамлакат ба майдони манғиатҳои инвестиционии ИМА, қушишҳои ҷоннок гардонидани тамоюлҳои прогрессивӣ дар кори навсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ ва инфрасоҳтори пурра азҳудкуни иқтидорҳои аграрӣ ашёи ҳомии Афғонистон бо воридшавии ногузории унсурҳои иштироки фонд ива тиҷоратӣ иқтисодии беруна (америкӣ, британиӣ ва покистонӣ дар навбати аввал) ба ҳисоб мерафт.

Соҳаи аграрӣ дикқати маҳсусро талаб мекард. Мамлакатҳои ҳочагии қишлоқ гардонидани асосии молҳои иқтисодии мамлакатро ташкил диданд ҳам аммо рушди соҳтори додашуда асосан ба технологияи экстенсивӣ ба роҳ монда шуда буд ва ғайр аз ин воқеаҳои ҷангӣ Дуюми ҷаҳонӣ ба ин кор тааллуқ карда дар ин доираадастрасии техникаи муосири ҳочагии қишлоқ аз мамлакатҳои «ҷаҳони якӯм» бо сабабҳои мавлуд қатъ гашта буд. Ин соҳаи бе ин ҳам ғайри рақобатпазир боз бинобар ҷораҳои беандешаи ҳукумат масалан дар миёни соли 1946 аз ҷонибаи Америка ҳаридорӣ кардани 17 ҳазор тонна ғалла ва маҳсулотҳои коркарди ҳочаги ба бӯҳрони фурӯши маҳсулотҳои миллии аграрӣ рӯ ба рӯ гашт ва 1 дараҷа шиддати иҷтимоиро тезу тунд гардонд.

Ҳукумати Маҳмудшоҳ ба он умед мебаст, ки ин масъаларо бо роҳи ҷорӣ кардани унсурҳои банақшадарории марказонидашуда ҳал намояд: алоқаи дар соли 1946 барномаи дарозмулдати ҳафтсолаи азnavsозии зерсистемаи иқтисодии давлати афғонӣ коркард гашт. Ҷоиҳаи азnavsозиҳо дар худ чунин нишондигандаро фарогир буд:

✓ Самти афзалиятнок соҳаи саноати сабуқ муайян карда шуда, аз ҷумла ба нақша гирифта шуд, ки корхонаҳои боғандагӣ, хӯрокворӣ, рангистехсolkunӣ, бо мақсади ҳадди ақал кам кардани ҷараёни маҳсулотҳои воридоти бунёд карда шаванд;

✓ Ба соҳаи сектори реалӣ истеҳсоли ҷалб намудани инвестицияҳои сармояҳои бузурги афғонӣ;

✓ Дар соҳаи ҳочагии қишлоқ – аз худ намудани заминҳои бекорхобида ва камҳосил, аз ҷумла дар ҳавзаи дарёи хилманд ҷорӣ кардани технологияҳои баландистехсолии аграрӣ,

Мұхаббат

шабакаҳои мусири обёрикунй ва барномаҳои комплексии нуриҳои менералй ва баланд бардоштани хосилнокии маҳсулотҳои хочагии қишлоқ.

Амалан Довудро танҳо буржуазияи калон дастгирӣ мекард, ки назорати иқтисодиётро пурра ба дasti худ гирифта буд. Ба ин ниго накарда, ин иқдоми укумати Довуд аз он сабаб ногузар буд, ки табақаи бузург ва аз лиҳози иқтидори молиявии мишли пурзур созмон дода шавад – ва чунин намунаи азnavsозиро ба худ чомеаҳои бисёр мамлакатҳои «чаҳони сеом», ки роҳи рушди босуръатро пеш гирифта буданд тай намуда буданд. Дар миёни дигар аломуатҳои характеристи хос дошта, ки ба роҳи ислоҳотчиғии Сардор мансуб мебошанд, метавон он чизҳоеро қайд кард, к ибо ба ҳисоб гирифтани комёбихои намунаи сотсиалистии хочагидори дар симои «ҳамсояи шимолӣ» - ИҶШС ба ичро расонда шуданд [2, 64].

✓ Муроҷиати идоракунӣ ва илмӣ – методологӣ ба таҷрибаи хочагидорӣ ва усулҳои ба нақшагирии марказонида, аз ҷумла дар миёнаҳои солҳои 1950 - ум нақшай панҷсолаи рушд (1956-1961) коркард шуд. «Панҷсолаҳо»-и ағғонӣ дар як қатор ҳолатҳо натиҷаҳои хеле самаранок нишон доданд, бо вучуди ин онҳо барои бартарафсозии яклаҳзайнаи маҷмӯи проблемаҳои истеҳсолӣ нокифоя буданд;

✓ Амалисозии таълимоти панҷсолаҳо аз рӯи натиҷаҳои сарвазирӣ Довуд натиҷаҳои муайян доданд – маҷмӯи истеҳсолот дар мамлакат, бо баъзе саҳвҳои оморӣ, 4 баробар ағзоиш ёфт;

✓ Интиҳоби кадрӣ ба органҳои идоракуни иқтисодиёт дар асоси дурусткории сиёсӣ – ғоявии «ҷавонағғонҳо» ва роҳи умумии либераликунони соҳтори давлатӣ ва инчунин низоми идоракунандаи мавҷуда ба роҳ монда мешуд;

✓ Ба қушишҳои ҷонибдорони Довуд оид мусоидат кардан ба рушди муносибатҳои капиталистӣ дар иқтисодиёти ағғонӣ нигоҳ накарда, ғояи иқтисодиёти идорашаванд ба бартарӣ пайдо кард;

✓ Ҷораҳои амалӣ характеристи молиявӣ дошта оид ба пурзур кардани иштироки давлат дар соҳаи сектори реалии соҳаҳои сабук ва вазнини саноат гузаронида шуданд, аз ҷумла фондҳо ва банкҳо бо сармоягузории характеристи омехта дошта бо нишондоди иштироки ҳатми дар таъмини қарзӣ – пулии кластерҳои ташаккулӯфта истодай тиҷоратӣ – истеҳсолии ағғонӣ ташкил карда шуданд;

✓ Ниҳоят, дар ҳалли мустақилонаи як қатор вазифаҳои истеҳсоли душвориҳоро аз сар гузаронида сарвазир, маҷбур шуда буд, барои қӯмак ба ИҶШС – баҳри бунёди иншоотҳои саноатии чӣ таиноти шаҳрвандӣ ва чӣ ҳарбӣ муроҷиат намояд.

Аз ҷониби дигар майлони гарбпарастии Ағғонистон низ дар азnavsозиҳои системаи иқтисодиёти миллӣ назаррас буд. Довудхон як навъ тақтикаи синкетизми хочагӣ – иқтисодиро пеш гирифта миёни ҷорабиниҳои характеристи капиталистӣ дошта, ки ҳукумати Ағғонистон дар солҳои 1950-1960 андешида буд инҳоро нишон додан лозим меояд;

✓ Тағъирёбии куллии системаи қарздиҳӣ, ки доираи он давлат барои ташаббусҳои ҳусусӣ дар сатҳи соҳибкории хурд ва миёна заминаи мусоид фароҳам овард;

✓ Сиёсати ҷалби фаъолонаи сармояи инвеститсионӣ дар асоси стратегияи фуруши консессияҳои таъиноти саноатӣ;

✓ Тадриҷан ташаккулӯбии заминаи ҳуқуқи оғоз гардид, ки зулми андозиро ба соҳаи сектори ҳусусии соҳибкорӣ ба танзим медаровард;

✓ Бори аввал дар тули муддати дароз на танҳо ширкатҳои миллии тиҷоратӣ – истеҳсолӣ, балки логистикӣ ва хизматрасониҳо ба паҳншавӣ оғоз карданд;

✓ Ағзоиши ҳаҷми ММД (ВВП) таҳмин 4 баробар дар давоми даҳсола (бо ба ҳисоб гирифтани мувоғиқкунонии таҷрибаи хочагидории фармондехӣ – директивии шӯравӣ ба даст дароварда шуд;

✓ Тамоюли устувори ҷалби ҳориҷии кумакҳои «дотатсионӣ» (иловапулиҳо) дар шаклитаъмини мошинӣ – технологӣ, ҳарбӣ – саноатӣ ва баъзан қариб ки башардӯстона, дар навбати аввал аз иттиҳоди Шӯравӣ ва ИМА нигоҳдории худро идома медод [3, 42].

Дар маҷмӯй манзараи намоёни ҳаёти хочагии Ағғонистон дар чоряки сеюми садсолаи XX такомул ёфта буд. Ин аз бисёр ҷиҳат ба характеристи бисёруқладии иқтисодиёти ағғонӣ рабт дошт, ки дар он а) унсурҳои системаи аграрӣ – феодалии муносибатҳои хочагидорӣ иштироки ҳудро идома медоданд; б) эҳтиёҷот ба маҷрои пуртидиори инвеститсионӣ мамлакатҳои ҷаҳони гарбӣ ва ба роҳ мондани муносибатҳои бозорӣ мавҷуд буд; в) ҳалли проблемаҳои мавҷудаи аз навсозиҳои хочагии қишлоқ ва соҳаи саноат танҳо ҳангоми истифодаи пуррамиқёси усулҳои системаи нақшавии иқтисодиёт имконпазир буд. Вазъиятро ноустувории системаи ҷамъиятӣ – сиёсӣ, рушд накардани заминаи ҳуқуқии мамлакат, ҳусусан дар соҳаи ба

тanzимдарорӣ ва хифзи соҳибкории хусусӣ мураккаб мегардонд, ки ин мамлакатро аз лиҳози инвеститсионӣ, барои доираҳои корӣ ва созмонҳои ҳукуматии Европаи Гарбӣ ва ИМА дилнокаш мегардонд. Аз тарафи дигар ҷалби инвеститсияҳои баромадашон давлатӣ аз фондҳои дигар давлатҳо ба манзараи сиёсии Афғонистон таъсири манғӣ расонда, салоҳиятҳои ҳукуматро дар доираҳои сиёсати иҷтимоӣ – иқтисодии амалий месоҳтаи он ва инчунин соҳибхтиёрии пурраи мамлакатро умуман, зери шубҳа мегузоншт.

Шояд муваффақияти нисбатан пур аҳамияти М.Довудшоҳ, چӣ дар давраи сарвазирии ў ва ҷӣ дар замони диктатураи авторитарӣ ҷораҳо оиди афзун гардонидани танзими давлати дар бисёр соҳаҳои иҷтимоӣ – иқтисодии ҳаёти Афғонистон буданд [4, 88].

✓ Васеъ гардонидани марказҳои саноати, ки ба азҳуд кардани заҳираҳои ашёи мамлакат бо ҷалби ҳиссаи сармояи ҳориҷӣ, вале бо принсипҳои нигоҳ доштани назорати миллӣ аз болои конҳои сарватҳои зеризамини равона карда шуда буданд;

✓ Ҷорӣ кардани ғояи танзими давлатии нарҳҳои то ҳуди қушишҳои нарҳгузориҳои директивӣ ба як қатор молҳои ниёзи аввал ва маҳсулотҳои ҳарактери стратегӣ дошта;

✓ Қорқарди стратегияҳои бузургмиқёси ҳамкориҳо چӣ бо мамлакатҳои тараққикарда ва ҷӣ бо давлатҳои рӯ ба тараққӣ қабули барномаҳои кумак ва инвеститсиякунонии дарозмуҳлат аз ИМА, ИЧШС, як қатор давлатҳои ҳаличи Форс, Франсия;

✓ Ҷорӣ кардани ғояи давлати иҷтимоӣ дар соҳаи бунёди неъматҳои моддӣ, аз ҷумла ободониҳои муниципалӣ, тандурустӣ, маориф, милликунонии шабакаҳои таълимиӣ ва муассисаҳои тиббӣ;

✓ Ҳалли проблемаҳои баланд бардоштани сатҳи зиндагии ҳалқ бо ёрии дар ҳаёт татбиқ кардани дусад лоиҳаҳои азими самтҳои гуногуни иҷтимоӣ – майшӣ ва иқтисодӣ – техникий дошта, ки дар миёни онҳо барномаҳои бузургмиқёси дар тамоми ҳудудҳои Афғонистон бунёд кардани шабакаҳои васеи обёрикунӣ, ҷорӣ кардани технологияи камхарчи коркарди заҳираҳои нефтӣ, газ аंгиштсанг ва дигар заҳираҳои табии созмон додани системаи ягонаи шабакаҳои алоқаҳои нақлиётӣ ва дигарон ҷойгир буданд.

✓ Дар маҷмӯъ ислоҳотҳо иқтидори асосноки созандагӣ доштанд, ки мутаасифона дар ҳаҷми пурра амалий гардонда нашуданд. Ислоҳотҳо имкониятҳои Афғонистонро намоиш додану вас обит соҳтанд, ки он метавонад дар миёни мамлакатҳои рӯ ба тараққии ҷоряки оҳирини аспи XX мавқеи сазоворро ишғол намояд. Аммо бӯҳрони сиёсии ҷомеаи афғонӣ имкон надоданд, ки ин тамоюл идома дода шавад. Ҷаҳиши иҷтимоӣ – иқтисодӣ оғоз намудаи М.Довуд бинобар воқеаҳои истодагариҳои ҷангӣ шаҳрвандӣ ва даҳолати қувваҳои беруна ба равандҳои доҳили сиёсии мамлакат ба муддати тулони қафо партофта шуданд.

Адабиёт:

1. Арунова М.Р. Афганская политика США в 1945-1999 гг. – М.: ИВ РАН, 2000. – 128 с.
2. Афганские парламентские выборы и дилеммы центрально азиатской политики США // Афганистан и безопасность Центральной Азии / Под ред. А.А. Князева. – Бишкек, 2005. - Вып. 2.
3. Белокреницкий В.Я., Сикоев Р.Р. Движение Талибан и перспективы Афганистана и Пакистана. – М.: Институт востоковедения РАН, 2014. – 216 с.
4. Бизнес на поставках американского оружия афганской оппозиции // Специальный выпуск по материалам иностранной печати. Сер. «Р». - 1989. - №.5
5. Бирюков А.М. Геополитический аспект американо-советского противостояния на Ближнем и Среднем Востоке (1970-е - начало 1980-х гг.)

Калидвожаҳо: сиёсат, ҷаҳон, вазъият, шарқ, наздик, миёна, таъриҳ, қадим, иқтисодӣ, проблема, ҳукмрон, мамлакат, хусусият, бӯҳрон, мамлакат, ҷанг, ҳукумат, миллӣ, давлат, мақсад, соҳтор, соҳибкор, танзим, тиҷорат, таҷриба, технолог, ҳарбӣ, истифода,

Аннотация

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТРУКТУР АФГАНИСТАНА
В УПРАВЛЕНИИ ЗОХИРШАХОМ И М. ДАВУДХАНОМ**

Экономический потенциал Афганистана был на очень низком уровне жизни для большинства афганцев. Закупка 17 тысяч тонн зерна и продуктов его переработки. Социально-экономический скачок, инициированный М. Давидом, на долгое время откладывался из-за гражданской войны.

Ключевые слова: политика, мир, ситуация, восток, ближний, средний, история, древние, экономика, проблема, правило, страна, характер, кризис, страна, война, правительство, национальный, государство, цель, структура, предприниматель, регулирование, торговля, опыт, технолог, военный, использование.

Annotation

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE
SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF AFGHANISTAN UNDER THE RULE
OF ZOHIRSHAH AND M. DAVID**

The economic potential of Afghanistan was very low for the majority of Afghans. Procurement of 17 thousand tons of grain and products of its processing. Socio-economic jump, initiated by M. David, for a long time, was postponed due to the civil war.

Keywords: politics, world, situation, east, near, middle, history, ancient, economy, problem, rule, country, character, crisis, country, war, government, national, state, purpose, structure, entrepreneur, regulation, trade, experience, technologist, military, use.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нодиршоҳи Ҳабибулло, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992502040027.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои таърих профессор, Искандаров К.

Сведения об авторе: Нодиршоҳи Ҳабибулло, магистрант второго курса исторического факультета Таджикского государственного университета им. С. Айни. Телефон: +992502040027.

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Искандаров К.

About the author: Nodirshohi Habibullo, a second-year master's student at the Faculty of History of Tajik State University named after S. Ayni. Phone: +992502040027.

Supervisor: Doctor of Historical Sciences, Professor, Iskandarov K.

Нельматов Субхончон Амридинович,
магистранти соли дуюми факултети таъриҳ

СОЛҲОИ ОХИРИНИ ИДОРАКУНИИ И.В.СТАЛИН

Соли 1946 Сталин Абакумовро вазири бехатарии давлатӣ таъин кард ва ин таносуби кувваҳоро дар атрофи ў тағиیر дод. Дар ин замон ў мақсадҳои асосии худро пинҳон мекард (Жданов аз Ленинград ба Москва гузаронида шуда, Кузнетсов ба котиботи КМ гузаронида, Радионов раиси Шӯрои Вазирони Федератсия Россия гардид) ва мо гумон мекардем, ки ин ҳама танҳо чобаҷуниҳои камаҳамиятӣ мебошанд, valee кор ин тавр набуд. Сталин бори навбати одамони навро ба роҳбарият ворид карда, бартарии худро бар гурӯҳҳои рақобаткунанда дар Кремл қайд кардан меҳост. Дар солҳои 1946-1948 дар қабули қарорҳои ҳизбӣ ва ҳукуматӣ бъяди Сталин овози дуюмо Жданов соҳиб буд. Ду лаҳза ба мубориза барои ҳокимият равшани меандозанд. Якум – кор оиди пинҳон доштани далелҳои истеҳсоли маҳсулотҳои бесифат дар саноати авиатсионӣ, дуюм, ки бо якум алоқа дошт истеъфои Жуков ва дигар қаҳрамонони ҷанг ҳама ин аз айборкуниҳои маршали асосии авиатсия Новиков ва комиссари ҳалқии саноати авиатсионӣ Шахурин оиди пинҳон кардани нуқсонҳо дар ҳавопаймоҳо оғоз ёфта буд, ки боиси фалокатҳои ҳавой мегардид [3, 67].

Абакумов, ки ҳанӯз сарвари контразведкаи ҳарбӣ буд оиди мактубҳои лётчикҳо дар бораи сифати пасти таёраҳо ҳабар дод. Вақте, ки ўро вазири бехатарии давлатӣ таъин карданд, ў бо нишондоди Сталин аз болои роҳбарони саноати авиатсионӣ ва Новиков сарвари кувваҳои ҳарбӣ – ҳавой парвандай ҷиноятӣ кушод. Вақте, ки писари Сталин генерали қувваҳои ҳарбии ҳавоии Василий ва Абакумов ба ў ҳабар доданд, ки амалдорони олий дидою дониста нуқсонҳои таҷхизотҳоро пинҳон медоранд, то ки соҳиби мукофотҳо гарданд. Саттин хеле ба газаб омад, Маленков аз рӯи мавқеи худ дар бюрои сиёсӣ ба кори саноат масъул буд. Барои хизматҳои шоён дар ташкили истеҳсолоти саноатӣ-ҳарбӣ соҳиби медали тилло ва унвони қаҳрамони Меҳнатии Сотсиалистӣ гашта буд. Тафтишот нишон дод, ки микдори фалокатҳои ҳавой бо оқибатҳои фоҷиабори он ҳатто барқасдана нодуруст нишон дода шуданд [3, 105]. Асосан ҳамаи ин ҳалокатҳо бо гуноҳи лётчикҳо на ин ки таҷхизотҳои таёраҳо содир шуданд. Пеш аз парвоз ба таври саҳт ҷазо дода мешуд вақте, ки Валерий Чкалов – лётчике, ки ба воситаи кутби Шимол ба Америка парвози бетаваққуф содир карда буд, дар соли 1938 дар фалокати авиатсиони ҳалок гашта буд. Ҳодиме, ки барои бехатари масъул буд ва барои хунукназарӣ, ки боиси ҳалокати қаҳрамони ҳалқи гашта буд, ба ҳабс гирифта байдар парронда шуд.

Булганин бо ҳама воситаҳо мекӯшид аз масъулияти барои қабули қарорҳо худро дар канор гирад. Мактубҳое, ки ҷавоби фавриро талаб мекарданд, моҳҳо бечавоб мебоиданд. Тамоми котибони Шӯрои Вазирон аз чунин тарзи кор ба даҳшат омада буд, хусусан вақте, ки Сталин дар рухсатиаш ба Кавказ рафта иҷрои ўҳдадории Раиси Шӯрои Вазиронро ба Булганин voguzor карда буд, ин авғонпазир буд. Булганин voguzor карда буд. Берия шахсан ба Сталин бо ҳоҳишу тезонидани гузаронидани ҳуҷҷатҳо оид ба бомбай атомӣ ба воситаи Булганин, ки ҳуҷҷатҳои онҳо қарор доштанд муроҷиат карда ба Сталин ба муовинони худ иҷозат дода буд, ки қарорҳои муҳимтаринро бе Булганин ҳам ба имзо расонанд [1, 112].

Ҳамин тавр дар Шӯрои Вазирон буруроҳо оид ба самтҳои гуногуни кори ҳукумат созмон ёфта буданд, симои зоҳрии Булганин фиребкунанда буд. Дар фарқияи аз Хрушёв ё Берия Булганин ҳамаи вақт сару либосҳои зебо симои хуш дошт. Е ба шароб, балерина ва ҳофизаҳои театри қалон майли зиёд дошт. Ин одам ягон зарар принсипҳои сиёсӣ надошт- гуломи дилҳоҳ пешво буд. Сталин ўро барои вафодориаш муовини якуми Раиси Совети Вазирон ва Хрушёв бошад, айнан барои ҳамин хислаташ ба ҷои Маленков Раиси Совети Вазирон таъин кард. Баъдтар дар соли 1957 вақте, ки Булганин якҷоя бо Маленков, Молотов, Каганович ва Варашилов Хрушёвро аз вазифа барканор кардани шуданд, Хрушёв дар ҷаласаи фаълони ҳизбӣ ба муқобили ў айб эълон кард: «Е ҳабаркашии сталини буд, барои ҳамин Сталин ўро маршали Иттифоқи Советӣ кард-изҳор дошта буд. Хрушёв - бъяди фош шудани хиёнатҳои ў аз ҳама унвонҳо маҳрум карда мешавад». Марти соли 1958 Булганин Раиси Правлении бонки давлатӣ, бъяди се моҳ барои кор ба Шӯрои ҳоҷагии ҳалқии Ставропол фиристода шуд ва ҳамин тавр ба нафақа баромад. Сталин Булганинро вазири қувваҳои мусаллаҳ таъин кард, ки ҳарбиён ўро эҳтиром намекарданд ва ў тақдири фармондехони ҳақиқии Василевский, Жуков, Штеменко, Конев, Рапасовский ва инҷунин худи Булганинро ҳал кард. Абакумов генералҳои ба Жуков наздик бударо дар Германия бо баҳонаи камомади фондҳо ва баровардани ашҳои арзишнок мебел, мусаввараҳо аз Герман ива Австрия айбордор дониста ба ҳабс гирифт. Онҳоро маҷбур мекарданд, ки бар зидди Жуков маълумотҳои бардуруғ диҳанд, то ки маршали номдор дар гуфтору кирдорҳои зиддисталини гунаҳкор дониста шавад [2, 78].

Мұхаббат

Дар соли 1944 дар замони ҹанг Сталин ба Багдан Кабулов, мувини Берия амр кард, ки дар хұрағи москвагии Жуков дағстақхой шұнавоюи пінхөнй өйгір кунанд. Вале ин кор яғон натыча надода буд, аммо як қатор маршалқо ва генералқо номдор маҳбаси шуда, қисмашон парронда шуданд. Жуков ва Кузнетсов шарафи әътибори худро нигоҳ дошта тавонистанд ва хатогиҳои худро ба таври ошкоро ба зима гирифтанд; Жуков аз он «пушаймонй» кард, ки бо ордени Ситораи Сурх сарояндаи номдор Русланваро сарфароз гардонда буд. Ҳоло он ки ү дар замони ҹанг ҹүнин ҳуқуқро дошт. Дар замони осоиша бошад, ин кор салохияти Шўрои Олӣ ба ҳисоб мерафт. Маршал Кулик ва генерал Рибалченко соли 1950 парронда шуданд, дигарон маҳбаси шуда, танҳо баъди вафоти Сталин ба озодӣ баромаданд. Новиков ва Кузнетсов соли 1951-1953 ба мансаб барқарор карда шуданд ва баъди марги Сталин бегуноҳ эълон карда шуданд [1, 72].

Жуков дар мансаби фармандеҳии Округи ҳарбий монда соли 1952 Сталин үро ба ҳайати КМ ҳизб ворид карда, танҳо мохи марта соли 1953 баъди вафоти Сталин ба Москва ҷеф зада оварда шуда, мувини якуми вазири мудофиа таъин крада шуд. Назорат ва маҳфи гүш кардани гуфтүгуҳои Жуков соли 1953 қатъ карда шуд, вале Хрушёв аз соли 1957 ин корро боз идома дод. Брежнёв ин корро то вафоти Жуков дар соли 1974 идома дод. Виктор Абакумов соли 1908 таввалид шуда буд. Е мансаби вазири бекетарии давлатиро дар солҳои 1946-1951 ишғол мекард. Ба он нигоҳ накарда, ки ү маълумот надошт ба тафайли хирад ва устуворй ба нұқтаҳои болои мансабай расида буд. Дар солҳои 30-юм ҳангоми тозакуниҳо зери роҳбарии Кабулов мувини Берия фаъолият дошт. Пеш аз ҹанг мувини комисари корҳои дохилӣ таъин шуд. Вақте, ки Михеев - сардори контрразведки ҳарбий дар муҳорибаи назди Киев худро парронд Сталин ба ин вазифа Абакумовро таъин кард, ки ҳамагӣ 34 - сол дошт [2, 145].

Мохи декабри соли 1945 Берия аз мансаби комисари корҳои дохилӣ, ки дар ин мансаб аз соли 1938 кор мекард, озод карда шуд. Е акнун ба комитети махсус оид ба проблемаҳои бомбай атомӣ ва комплекси сӯзишворӣ – энергетик роҳбарӣ мекард.

Вақте, ки Абакумовро дар соли 1946 ба ҷойи Меркулов вазири бекетарии давлатӣ таъникарданд ү ба Берия наздик намуд, барьакс Сталин ба Абакумов Супориш дода буд, оиди ҳама шахсоне, ки ҳуқумат дар дастанон мебошад аз ҷумла Берия низ маълумот ҷамъ овард. Абакумов тавонист, исбот намояд, ки Маленков оиди камбузидои кори саноатӣ, авиацисионӣ пурра оғоҳӣ дошт ва соли 1947 Маленков ҷазо гирифта аз мансаб дур кард ба Қазоқистон фиристода шуд. Е аз ҳайати котиботи КИМ бароварда шуд ва үҳдадориҳояш ба Кузнетсов гузашт. Абакумов ба Кузнетсов муносибатҳои дустона доштанд, аммо баъди ду моҳ Сталин Маленковро мувини Раиси Шўрои Вазирон таъин крад. Берия он замон Маленковро дастири мекард ва пінхон медошт, ки онҳо зуд зуд вомехӯранд, Абакумов аз ҷониби худ ба Сталин ҳабар дод, ки Маленков ва Берия ба роҳбарони таъқибшудаи саноати авиацисионӣ ва ҳарбиён изҳори ҳамдардӣ мекарданд. Абакумов бо ҳуҷҷатҳои миллитсия оиди муҳофизони Берия шинос шуд, ки онҳо дар кӯчаҳо занонро дастири карда назди Берия меоварданд, ки ин боиси шикояти шавҳарон ва волидони онҳо гардида буд.

Ҷойгишавии қувваҳои атрофии Сталин ҹүнин буд: ҳам Берия, ҳам Маленков бо Первуҳин ва Сабуров, ки ба масъалаҳои иқтисодӣ машғул буданд муносибатҳои зичи корӣ нигоҳ медоштанд. Ҳама онҳо ба як гурӯҳ дохил мешуданд. Онҳо одамони худро ба мансабҳои бонуфӯз пешбарӣ мекарданд. Гурӯҳи дуюм, ки баъдтар номи Ленинградро гирифт аз ҳайати зерин иборат буд; Вознисенский мувини якуми Раиси Шўрои Вазирон ва Сарвазири Госплан: Жданов котиби дуюми КМ ҳизб, Кузнетсов- котиби КМ, ки масъули кори кадрҳо аз ҷумла органи бекетарии давлати буд, Радионов раиси Шўрои Вазирони Федератсияи Россия, Касилин – мувини Раиси Шўрои Вазирон оид ба саноати сабук ва молия, гурӯҳи дуюм одамони худро аз мансабҳои котибони ташкилотҳои ҳизбии нохияйӣ таъин мекард. Вақте, ки соли 1948 Жданов вафот кард, Попов талаб кард, ки вазирон ҳамчун аъзоёни ҳизб бояд ба ү ҳамчун сарвари комитети ҳизбии Москва итоат намоянд. Маленков бо мақсади аз вазифа дур кардани Попов ин амалро чун «суиқасд» маънидод кард. Ақидаи Маленковро вазирон дастирий карданд ва онҳо ба Сталин шикоят карда, ки Попов мудом ба корҳои онҳо дахолат мекунад [3, 87].

Сталин ин рақобатҳо ҳавасманд мегардонд: ү хуб дарк мекард, ки дар ин ҳол ҳокимиияти ү ҳеч зараре намебинад, гайр аз ин Сталин мефаҳмид, ки мубориза барои ҳокимиият дар дохили гвардияи кўхнаи ү имконият медиҳад дар ҳолати зарурати аввалин аз ҳамаи онҳо ҳалосӣ ёбад. Е ҳама вақт метавонист онҳоро ба кормандони ҷавони ҳизбӣ, ки таҷрибаи рақобатҳоро дар сатҳи болой надоштанд иваз намояд. Дар замони ин мубориза барои ҳокимиияти Сталин ва Жданов маъракаи «мубориза бо қасмопалитҳо»-ро оғоз карданд. То ки ҷудои мамлакаро мустаҳкам намуда, ҳама гунна таъсири берунаи ғоявири ба зиёйән аз байн баранд. Боз як мақсади дигари Сталин ин аз пурзур кардани мавқеи ИЧШС дар Европаи Шарқӣ ва он ҷо барқарор кардани ҹүнин низоме иборат буд, ки дар Иттиҳоди Шўравӣ вучуд дошт.

Дар як вақт бо ин галабай Истроил дар ҹанг барои истиқболият дар миёни яхудиёни Шўравӣ ҳудшиносии фарҳангиро пурзур карданд. Дар солҳои охирини идоракунии Сталин ба

доираи начандон калони роҳбарони Маленков, Булганин, Хрушёв ва Берия дохил мешуд ва Сталин бо ҳар восита ба авҷирии рақобати миёни онҳо мусоидат мекард. Дар соли 1951 Берия ба таъқиботи Сталинӣ дучор гардид. Сталин супориш дод, ки дар хонаи модари ў дастгоҳи гушкунии маҳфӣ монанд. Модари ў дар Гурҷистон зиндагӣ мекард ва метавонист ба миллатчиёни мингрелӣ изҳори ҳамфирӯзӣ қунанд. Берия худ мингрел буд ва онҳо бо гурӯҳҳое, ки Сталин ба онҳо бовари мекард рост намеомаданд.

Ҳамин тавр тозакунии роҳбариюни гурҷистонӣ онҳое, ки ба Берия наздики доштанд сурат гирифт. Маърака ба муқобили коргарӣ дар Гурҷистон ба айборкуни дар суиқасд бо мақсади чудо кардан мингрелҳо аз Иттиҳоди Шӯравӣ табдил ёфт. Сталин ба ин кор аз ҳисси бадбини нисбати Берия даст зад ва ў меҳост таъсири Берияро дар Гурҷистон аз байн барад. Марти соли 1953 Сталини дар рӯи фарш хобидаро дар бустонсарои ў (яке аз қароргоҳҳои ў) кормандони посбони П.В.Лозгачёв дарёфт кард. 2-юми март ба ин бустонсаро духтурон амаданд ва дар натиҷаи ташхис муайян карданд, ки тарафи рости бадан фалаҷ гаштааст. 5-уми марта соли 1953 соли 21-50 дақиқа Сталин вафот кард. Мувоғиқи хулосаи тиббӣ марг дар натиҷаи печидани худ дар майнаи сар ба амал омадааст. Фарзияҳои гуногуни сўйиқасд ба ҳаёти Сталин вучуд доранд. Ва ў гӯё бо аҷали худ намурда, ин кори дасти атрофиёни ў мебошад. Аз рӯи яке аз онҳо, ки аз чумла муаррих Э.С.Родзинский онро ҷонибдорӣ мекунад. Л.П.Берия, Н.С.Хрушёв ва Г.М.Моленков ба марги Сталин мусоидат карда, ба ў сари вакт кумаки тиббӣ нарасониданд [3, 95].

Аз рӯи баъзе ақидаҳои дигар ў бо супориши Берия заҳр дода күшта шудааст. Сталин ягона роҳбари Шӯравӣ мебошад, ки ҷанозаи ў дар Калисои Православии Русӣ гузаронида шуд. Ҷӣ тавре, ки рузноманигор Василий Ломанов тасдиқ мекунад дар маросими дафни Сталин ҷунон одамони зиёде ҷамъ омада буданд ва бо ў видо кардан намехостанд, ки дар натиҷаи яқдигарро зер кардан анбуҳи одамон ҷандин нафарон ҳалок гаштанд.

Адабиёт:

1. Бакунин А.В. История советского тоталитаризма. В 2-х кн. – Екатеринбург, 1996. Т.1; 1997. Т.2.
2. Балаян Л. Сталин и Хрущев. – М.: Эксмо, Алгоритм, 2009 г.
3. Бим-Бад Б.М. Сталин: Исследование жизненного стиля. – М.: Издательство УРАО, 2002.
4. Верт Н. История Советского государства 1900-1991. / Верт Н. – М., 1994.

Калидвозажо: мубориза, комитет, абадқудрат, роҳбаријат, авзалијат, ҷанг, амалиёт, рақобат, вазифа, ақидаҳо, миллат.

Аннотация

ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ УПРАВЛЕНИЕ И.В. СТАЛИНА

В статье автор приводит конкретные факты о деятельности И. В. Сталина у власти. Автор очень хорош в описании конкуренции других людей за власть. В статье хорошо известны все важные научные аспекты этой темы.

Ключевые слова: борьба, комитет, всемогущество, лидерство, превосходство, война, операция, конкуренция, позиция, идеи, нация.

Annotation

LAST YEARS MANAGEMENT I.V. STALIN

In the article, the author gives specific facts about the activities of I.V. Stalin in power. The author is very good at describing other people's competition for power. The article is well known for all the important scientific aspects of this topic.

Keywords: struggle, committee, omnipotence, leadership, superiority, war, operation, competition, position, ideas, nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нематов Субҳонҷон Амриддиновиҷ, магистранти соли дуюми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: 908883382

Роҳбари илмӣ: Сайнаков С.

Сведения об авторе: Нематов Субҳонҷон Амриддиновиҷ, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Телефон: 908883382

Научный руководитель: Сайнаков С.

About the auhor: Nematov Subhonjon Amriddinovich, 2-nd year magister of the History Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 908883382

АНАЛИЗ ОПЫТА ВВЕДЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ СЛУЖБЫ (НА ПРИМЕРЕ ГЕРМАНИИ И КАЗАХСТАНА)

В наше время ценность человеческой жизни и свободы, безусловно, является базовой, признана большинством государств мира и с каждым годом только продолжает укрепляться на этой позиции. То есть, не зависимо от направлений и сфер деятельности, права и выбор человека остаются выше всего.

Например, ни для кого не секрет, что в развитых странах заставить в мирное время юношу взять в руки автомат или другое оружие и учиться стрелять, чтобы убивать и уничтожать, не является нормальным и адекватным процессом. Другое дело, что в большинстве развитых стран служба в армии является исключительно добровольным решением граждан, осуществляется только на контрактной основе, следовательно, не может быть ситуации, когда кому-то принудительно дают в руки оружие, боеприпасы, обучают рукопашному бою и так далее. Исходя из этого, юношам предоставляют право как службы в армии, так и альтернативной гражданской службы [1]. Альтернативная гражданская служба – это выбор и право граждан. Поддерживая этот принцип, в 1971 г. на 27-й сессии Комиссия по правам человека, рассматривая проблемы воспитания и развития молодежи, изучила и вопрос об отказе от военной службы по соображениям совести. В последующим, комиссия по правам человека неоднократно возвращалась к данному аспекту гражданских прав, и в резолюции 1987/46 от 10 марта 1987 г. признала, что отказ от военной службы по мотивам совести проистекает из принципов, соображений и глубоких убеждений, возникающих на основе религиозных, этических, нравственных или подобных им ценностей [2]. В других странах признается действительным лишь ограниченный круг оснований для отказа от военной службы, таких, как религиозные соображения, и лица, отказывающиеся от несения военной службы по другим причинам, могут подвергаться лишению свободы. Например, в Греции не признается отказ от военной службы по соображениям совести и «призывник, отказывающийся от военной службы, может привлекаться к судебной ответственности за неповинование и может быть приговорен к лишению свободы» [3]. В этой связи следует напомнить, что Комиссия по правам человека в своей резолюции 1995/83 призвала государства, если они еще не сделали этого, принять законодательные положения и меры, направленные на освобождение от военной службы на основе отказа по подлинным соображениям совести; она также настоятельно призывала государства не проводить в своих законах и практике различий между лицами, отказывающимися от военной службы по соображениям совести, на основании характера их конкретных убеждений и не допускать дискриминации в отношении признанных лиц, отказывающихся от военной службы по соображениям совести, из-за их отказа нести военную службу [4].

В таких странах, как Греция и Турция, до сих пор отказников приговаривают к тюремному заключению[5].

С начала 90-х. ХХ в. право гражданина отказаться от воинской повинности и заменить ее альтернативной гражданской службы в большинстве западных стран рассматривается как важнейший показатель уровня развития демократии.

Как отмечено Законе Республики Беларусь «Об альтернативной службе», **Альтернативная служба** – это особый вид государственной службы, заменяющий обязательную военную службу гражданам, имеющим убеждения, несовместимые с прохождением этой службы.

По определению исследователя Белянцева А. С. - это вид государственной службы, при котором закон разрешает призывникам заменять военную службу негражданскую вследствие религиозных либо пацифистских убеждений последних.

Термину «альтернативная служба» соответствуют термины «служба без оружия», «альтернативная гражданская служба», «трудовая служба», «вневойсковая служба», «гражданская служба», «замещающая» и т.п., применяемые в различных странах[6].

Изучение зарубежного опыта, касающегося института альтернативной гражданской службы, сейчас очень актуально, по крайне мере для Республики Таджикистан, в связи с чем в данной статье нами изучена реализация Законов, существующих нормативно-правовых положений об альтернативной гражданской службе и определены перспективы развития института альтернативной гражданской службы в дальнейшем.

Многие политические деятели Европы считают введение института АГС весомым завоеванием западной демократии. Авторитет системы вневойсковой службы основывается на выполняемых ею различных социальных функциях, важнейшей из которых признается реализация таких демократических

прав, как свобода выбора и свобода убеждений. При этом, высоко оценивается фактическое сокращение числа людей, уклоняющихся от несения срочной военной службы. В то же время, обеспечивается принцип справедливости, позволяющий призывать практически всех военнообязанных, кроме освобождаемых от службы в армии, даже при наличии избытка призывающего контингента. Замена для части призывников действительной военной службы трудовой повинностью расширяет возможности использования людских ресурсов (как правило, избыточных), обеспечивая высокую экономическую эффективность их применения. Это позволяет решать некоторые государственные задачи в оборонной и невоенной сферах.

В 1990-е гг. около 70 стран мира комплектовали свои армии способом обязательного призыва. Из них более чем в 18 странах была узаконена альтернативная гражданская служба. К числу этих стран относились Германия, Франция, Италия, Австрия, Бельгия, Испания, Швеция, Венгрия, Чехия, Латвия, Украина и др. Список стран, где действуют институт альтернативной гражданской службы, постоянно пополняется. В странах, где у законе на альтернативна гражданская служба, она направлена преимущественно на решение проблем социального обеспечения населения. Неслучайно во многих европейских странах альтернативной гражданской службы находится в ведении министерств, отвечающих за сферы труда и социальной защиты населения.

Реализация Законов, нормативно-правовых актов и положений об альтернативной гражданской службы зарубежных странах мира зависит от их военно-политического и экономического состояния. Альтернативную гражданскую службу можно раз делить на две категории, которые отображены на рисунке 1.

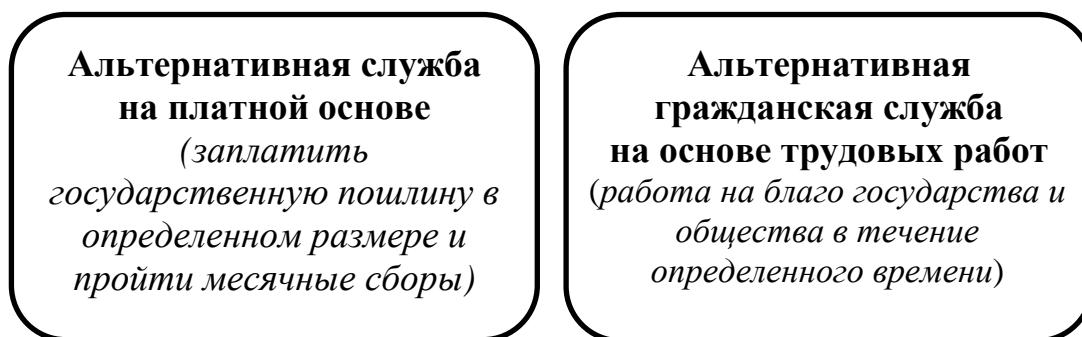

Рисунок 1 - Категории альтернативной гражданской службы

Показательным примером альтернативной гражданской службы на основе трудовых работ может служить Германия, где был накоплен значительный опыт организации альтернативной гражданской службы. Военная обязанность сохраняется, но все большее количество молодых людей заявляет о своем желании проходить альтернативной гражданской службы. По данным Бундесвера, таких людей сейчас насчитывается около 35%, и это количество увеличивается в среднем на 3% в год. Свыше 70% отказников составляют лица, отказывающиеся от службы в армии по убеждениям совести, а не веры. Юридическим основанием альтернативной гражданской службы Федеративной Республике Германия является Закон «О гражданской трудовой повинности» от 13 января 1960 года. Право на отказ от военной службы закреплено и в Конституции Федеративной Республике Германия, согласно которой «никто не может по причинам своей совести быть принужден нести военную службу с оружием в руках». В Германии лица, получившие право на отказ (отказник) от несения военной службы, проходят альтернативной гражданской службы. При прохождении альтернативной гражданской службы лица, которым предоставлено право на отказ от несения военной службы, выполняют общественно-полезные обязанности, преимущественно в социальной сфере [6].

В Германии помимо альтернативной службы, лица, получившие право на отказ от несения военной службы, могут также проходить службу во вспомогательных подразделениях гражданской обороны или подразделениях по предотвращению стихийных бедствий, в службах, занимающихся вопросами развития, или службах, находящихся за рубежом, содействующих укреплению мирного сосуществования между народами [7]. Виды такой службы отображены на рисунке 2.

Рисунок 2 - Виды альтернативной гражданской службы в Германии

В Германии в настоящее время действует около 2500 консультационных бюро для отказников от военной службы и лиц, проходящих альтернативной гражданской службы. Таким образом, каждый военнообязанный, который желает отказаться от военной службы, может проконсультироваться по всем вопросам, связанным с предоставлением альтернативной гражданской службы.

Для граждан, желающих проходить альтернативной гражданской службы, было создано 165 тыс. рабочих мест, в том числе более 35 тыс. рабочих мест являлись резервными. Альтернативной гражданской службы в Германии, можно пройти в больницах, службах спасения, приютах для престарелых и инвалидов, мобильных службах и т.п.

Одной из задач альтернативной гражданской службы является повышение привлекательности военной службы.

Другая задача альтернативной гражданской службы – поддержание системы гражданской обороны. Отказники от военной службы должны приносить пользу в рамках общих оборонительных мероприятий.

Показательным примером альтернативной службы на платной основе, заключающейся оплате государственной пошлины в определенном размере и прохождении месячных сборов, может служить опыт Республики Казахстан. Существующий Закон Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» претерпел ряд изменений[8]. С начала марта 2013 года гражданам страны предоставлена возможность получить военный билет за один месяц. В Казахстане Законом предусмотрено платное прохождение воинской службы. Цель данного новшества заключается в предоставлении возможности пройти воинскую службу гражданам, которые по определенным обстоятельствам не могли это сделать ранее. Граждане смогут пройти курс «молодого бойца» в военно-технической школе за определенную государственную пошлину.

Законом Республики Казахстан установлены требования и порядок прохождения воинской службы на платной основе.

Воинскую службу на платной основе могут пройти лица в возрасте от 22 до 27 лет, годные или ограниченно годные по состоянию здоровья к воинской службе, в том числе имеющие отсрочку от призыва на воинскую службу. До принятия соответствующего Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам обороны и воинской службы» воспитанником военно-технической школе можно было стать с 22 лет, то есть

практически сразу после окончания высшего учебного заведения. Отметим, что отсрочка предоставляется по следующим причинам:

- по семейным обстоятельствам;
- в случае продолжения образования;
- по состоянию здоровья и т.п. [8].

В соответствии со статьей 12 Закона Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих» подготовка граждан на возмездной, то есть на платной основе осуществляется на основании Правил подготовки граждан к воинской службе, организации и проведения, а также формирования учебно-материальной базы начальной военной подготовки, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 февраля 2013 года № 118 [9]. При этом учитываются навыки, гражданская специальность и опыт практической работы граждан. Для прохождения данной службы не направляются граждане, ранее судимые или освобожденные от уголовной ответственности, а также в отношении которых возбуждены уголовные дела.

Начало сбора в военно-технической школе осуществляется во время призыва в армию. Так как сбор является платным, стоимость обучения составляет 263 318 тенге по состоянию на октябрь 2019 года, что в пересчете курса тенге по отношению к доллару составляет около \$700[10]. Предварительно граждане проходят медицинскую комиссию. Подбор и направление граждан осуществляется местными органами военного управления (военкоматы). Курс «молодого бойца» проводится в специализированных учреждениях, открытых в 15 регионах страны. Граждане, зачисленные в военно-технической школе для обучения, именуются воспитанниками. Из числа воспитанников комплектуются учебные взводы численностью 24-30 человек, которые включают в себя учебные отделения по 8-10 человек. Обучение военно-техническим специальностям проводится в течение 35 учебных дней. Пройти курс подготовки «молодого бойца» возможно только в одном из указанных месяцев: март, апрель, май, июнь, сентябрь, октябрь и ноябрь. Отметим, что подробности о периодах обучения рекомендуется уточнять в военкоматах. Граждан обучают специальностям стрелка, гранатометчика и пулеметчика. Для проверки качества подготовки военно-технических и других военных специалистов после окончания их обучения в военно-технической школе проводятся выпускные экзамены. К сдаче экзаменов допускаются воспитанники, прошедшие полный курс обучения, получившие положительные оценки и зачеты по всем предметам, предусмотренным программой обучения. После обучения воспитанникам, сдавшим выпускные экзамены, присваиваются квалификации и выдаются сертификаты об окончании военно-технической школе по соответствующим специальностям, заверенные подписями руководителя и печатями специализированной организации, которые являются основанием для получения военного билета в военкоматах. Военкоматы через центр обслуживания населения выдают военный билет о прохождении военной подготовки и зачислении в мобилизационный резерв.

На время прохождения обучения воспитанникам по месту работы предоставляются учебные отпуска. В этот период они не могут быть уволены по инициативе работодателя, за исключением случаев ликвидации юридического лица.

Отметим, что граждане, которые участвовали в данном сборе, воинские звания не получают. Но самое главное, после окончания военно-технической школе каждый воспитанник, как и раньше, получит желанный билет точно такого же статуса и образца, как и за годичную срочную службу [10].

Таким образом, во всех странах, где армия комплектуется на основе всеобщей воинской обязанности, каждый гражданин так или иначе обязан вносить свой вклад в дело или укреплений обороны, или развитии общества. При этом, каждая страна, исходя из существующих условий, может выбирать по своему усмотрению места прохождения альтернативная гражданская служба, а также ее продолжительность.

Авторы полагают, что альтернативная гражданская служба может в определенной степени способствовать сокращению случаев дезертирства и иных преступных форм уклонения от военной службы. Тщательно разработанное законодательство об альтернативной гражданской службы будет способствовать уменьшению числа преступлений, связанных с уклонениями от военной службы.

Литература:

1. Александр П. Альтернативная гражданская служба в Европе. – <https://studwood.ru>
2. Андрей Л. Статья Альтернативная гражданская служба в Европе. <https://studwood.ru/>.

Мұхаккик

3. Вопрос об отказе от несения военной службы по соображениям совести // Документ: Доклад генерального секретаря Комиссии по правам человека, подготовленный во исполнение резолюции 1995/83. Комиссия по правам человека, пятьдесят третья сессия, пункт 23.
4. Евгений Аристов. Альтернативная гражданская служба в России в 2019 году. //<https://safebilet.ru/articles>.
5. Закон Республики Казахстан «О воинской службе и статусе военнослужащих».
6. Новиков В.С., Тимофеев М.А. Альтернативная служба: отечественный и зарубежный опыт // Альтернативная гражданская служба в Германии.–<https://vuzlit.ru>. Рабочие материалы Конференции по человеческому измерению: CSCE/CTED. 30. – Paris. 20 June. 1989.
7. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 11 февраля 2013 года № 118.
8. Пресс служба МО РК. Получение военного билета за месяц на платное основе в РК //Сарбаз. – 05.04.2016 (<https://sarbaz.kz/ru/help/recruits/alternativnaya-voinskaya-slugba-16951315/#comments>).
9. Столыпин К.В. Альтернативная служба и социальное обслуживание населения: история и перспективы взаимодействия полковник Костянник В. Альтернативная служба в европейских странах НАТО // Зарубежное военное обозрение. – 06'1995. – <http://attend.to/commi>.

Ключевые слова: альтернативная гражданская служба, военная служба, призывник, отказник.

Аннотация

ТАХЛИЛИ ТАЧРИБАИ ВОРИДКУНИЙ ХАДАМОТИ АЛТЕРНАТИВЙ (ДАР НАМУНАИ ОЛМОН ВА ҚАЗОҚИСТОН)

Дар ин мақола хусусиятхой хидмати алтернативии шаҳрвандии кишварҳои хориҷӣ ҳамчун як шакли хидмати ҳарбӣ баррасӣ карда мешавад. Ин мақола барои донишҷӯён, магистрҳо ва докторантҳое, ки дар соҳаи ҳарбӣ таҳқиқот мегузаронанд, пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: хидмати алтернативии шаҳрвандӣ, хидмати ҳарбӣ, даъватшаванда, рефузеник.

Annotation

ANALYSIS OF EXPERIENCE OF INTRODUCTION OF AN ALTERNATIVE SERVICE (BY THE EXAMPLE OF GERMANY AND KAZAKHSTAN)

This article discusses the features of the alternative civil service of foreign countries as a form of military duty. This article is intended for students, master and doctoral students who conduct research in military sphere.

Keywords: *alternative civil service, military service, conscript, refuse.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Фафуров Иzzатулло Ҳабибуллоевич, магистранти соли дуюми факултаи фармондехӣ ва ҳайати кормандони Донишгоҳи миллии мудофиаи ба номи Президенти якуми Чумхурии Қазоқистон - Элбасы, шаҳри Нур-Султон. Телефон: +992 93 578 13 13, +7771 378 1513, Email: izat1986@bk.ru

Акобирзода Чонибек Акобир, магистранти соли дуюми факултаи фармондехӣ ва ҳайати кормандони Донишгоҳи миллии мудофиаи ба номи Президенти якуми Чумхурии Қазоқистон - Элбасы, шаҳри Нур-Султон. Телефон: +770515511799

Сведения об авторах: Гафуров Иzzатулло Ҳабибуллоевич, магистрант второго курса командно – штабного факультета Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, г. Нур-Султан. Телефон: +992 93 578 13 13, +7771 378 1513, Email: izat1986@bk.ru

Акобирзода Джонибек Акобир, магистрант второго курса командно – штабного факультета Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, г. Нур-Султан. Телефон: +770515511799

About the authors: Gafurov Izzatullo Khabibulloevich, second-year undergraduate of the command and staff department of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy, Nur-Sultan. Phone: +992 93 578 13 13, +7771 378 1513, Email: izat1986@bk.ru

Akobirzoda Jonibek Akobir, second-year undergraduate of the command and staff department of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy, Nur-Sultan. Phone: +770515511799

*Абдуқаҳоров Искандар Рустамович,
магистранти соли дуюми ихтисоси идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ТАРТИБИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМИ ВАКОЛАТДОРИ СОҲАИ АЛОҚА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тибқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мақоми икроияи марказии ҳокимияти давлатӣ - мақоме, ки дар асоси ваколати ба он voguzornamudaи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияҳои таҳияву татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқарраргардидай фаъолият ва дигар функсияҳои икроияро мутобики санадҳои меъёрии хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд [1].

Аввалин маротиба соҳтори мақомоти икроияи марказии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2002 муайян карда шудааст. Баъдтар, бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ ҷиҳати таъмини банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат солҳои 2006 ва 2013 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳтори ин мақомоти ҳокимияти давлатӣ такмил дода шудааст [3, 46].

Мутобики Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи такмили соҳтори мақомоти икроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми мақомоти марказии ҳокимияти икроия дохил шуда, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ва барҳам дода мешавад [4].

Тибқи моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мақоми икроияи марказии ҳокимияти давлатӣ - мақоме, ки дар асоси ваколати ба он voguzornamudaи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияҳои таҳияву татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқарраргардидай фаъолият ва дигар функсияҳои икроияро мутобики санадҳои меъёрии хуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии мақомоти марказии ҳокимияти икроияи давлатӣ буда, сиёсати ягонаи давлатии идора, назорат, танзим ва баамалбарории хизматрасонии соҳаи алоқаи барқӣ, алоқаи почтавӣ ва иттилоотониро (минбаъд алоқа ва иттилоотонҷ) таҳия мекунад ва ба амал мебарорад.

Ҳадамоти алоқа дар фаъолияти худ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои хуқуқии байналмилалии аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда, инчунин дигар санадҳои меъёрии Ҷуқуқии марбург ба соҳаи алоқа ва иттилоотониро ба роҳбарӣ мегирад.

Ҳадамоти алоқа ичрои тадбирҳои зеринро таъмин менамояд:

- иштирок дар таҳия ва амаликуни сиёсати ягонаи давлатҳ дар соҳаи рушди алоқаи барқӣ, алоқаи почтавӣ ва иттилоотонӣ;
- таҳия ва тасдиқи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии хуқуқии соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;
- идора, ҳамоҳангсозӣ, назорат ва танзими давлатии фаъолият дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;
- иштирок дар таҳия ва татбиқи пешниҳодҳо оид ба сиёсати давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;
- муайян намудани самтҳои асосии рушди соҳаи мазкур ва пешниҳоди таклифҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти иқтисодии хориҷии шахсони хуқуқӣ ва воқеӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;
- муайян ва ба баррасии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани номгӯи хизматрасонӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;
- иҷозатномадӣ барои фаъолият дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ мувофиқи қонунгузорӣ, инчунин назорати ичрои шарту талаботи иҷозатномадӣ;
- назорати тарофаҳои соҳаи алоқа;
- ба мақомоти даҳлдор ирсол намудани пешниҳодҳо ҷиҳати баланд ва ё паст намудани тарофаҳо дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

Мұхаббат

- таъмин ва назорати дастрасии баробари ҳамаи истифодабарандагон ба шабакаҳои алоқаи барқҳ, почта ва курерӣ дар асоси хизматрасонии хүшсифат ва риояи маҳрамиятӣ ахбор, инчунин маҳфӣ нигоҳ доштани сирри ахбори хусусӣ дар бораи истифодабарандагон;

- иштирок дар таҳия ва амалӣ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи хизмати давлати;

- муқаррар намудани тартиби пайвастшавии байнишабакавӣ, тартиби додани хӯҷҷатҳои иҷозатдигӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ, меъёри сифати хизматрасонии соҳаи алоқаи барқӣ, почта, иттилоотонӣ;

- ташкили системаи сертификатсияи соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- идоракуни НАҚШАИ МИЛЛИИ РАҚАМГУЗОРИИ АЛОҚАИ БАРҚӢ;

- идоракунӣ ва таъминоти ташкилию техникии фаъолияти Комиссияи давлатӣ оид ба радиобасомадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд -КДРБ);

- омодасозӣ ва пешбуруди сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи тақсим ва истифодабарии захираҳои радиобасомадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- иштирок дар таҳия ва мувофиқасозии тарофаҳои хизматрасонии соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- иштирок дар хусусигардонии корхонаҳои давлатии соҳа.

Вазифаҳои Ҳадамоти алоқа:

- таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии мансуби соҳа;

- тартиб додани НАҚШАИ МИЛЛИИ РАҚАМГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ва идоракуни он, чудо намудани рақамҳо ё диапазони рақамҳо (аз ҷумла рамзҳои байнишашҳӣ ва байналмилалӣ, рақамҳои кӯтоҳи хизматрасонии универсалӣ, IP суроҷаҳо);

- таҳияи шарту талаботи иҷозатномадигӣ, додан, дароз намудан, боздоштан, қатъ ва аз эътибор соқит кардани иҷозатномаҳои ҳуқуқдиҳанда барои амалигардонии фаъолияти дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ;

- бо тартиби муқарраргардида намояндагӣ кардан аз манфиатҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои алоқа ва иттилоотонӣ ҳангоми анҷом додани фаъолияти байналмилалӣ, инчунин ҳамоҳангсозии фаъолияти байналмилалии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- амалигардонии назорати талаботи қонунҳо, стандартҳо, қоидаҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқҳ, регламентҳои техники, шарту талаботи иҷозатномавӣ, риояи тартиби истифодабарии радиобасомадҳои ҷудогардида ва воситаҳои техникии истифодашаванда, тартиби истифодаи рақамҳои ҷудогардида;

- тасдиқи шартномаҳои пайвасти байнишабакавии операторони алоқаи барқӣ;

- иштирок дар кори Иттиҳоди байналмилалии алоқаи барқӣ, Иттиҳоди минтақавии алоқаи барқӣ, Иттиҳоди умумиҷаҳонии почта ва дигар ташкилотҳои байналмилалии соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- гузаронидани ташхиси лоиҳа барномаҳо оид ба бунёд ва рушди воситаҳои барномавию техниҳ, система ва шабакаҳои иттилоотонӣ, технологияҳои иттилоотӣ аз ҷиҳати техники ва додани хуласаҳо;

- ҷиҳати аз тарафи техники таъмин намудани ҳукумати электронӣ, тиҷорати электронӣ, телетиб, рушд, истифодаи технологияҳои иттилоотонию коммуникатсионӣ, гузаронидани ташхиси шабакаҳои мавҷуда ва анҷом додани назорати онҳо;

- гузаронидани ташхиси шабакаи алоқаи барқӣ ҷиҳати муайян намудани имконияти пайвастшавии байнишабакавӣ ва қабули қарорҳои даҳлдор;

- назорат ва бозрасии ҳолат ва рушди шабакаҳои алоқа, фаъолияти нуқтаҳои хизматрасонӣ ва фурӯши дастгоҳу таҷҳизоти алоқа, сифати хизматрасонӣ дар соҳаи алоқаи барқӣ, почта ва иттилоотонӣ, пардоҳти саривақтии хироҷҳои муқарраршуда ба буҷети давлатӣ;

- назорат ва бозрасии тартиби аз ҳориҷа ворид намудани воситаҳои техникии алоқа, тартиб ва дурустии пешниҳоди ҳисботи молиявию оморӣ аз ҷониби шахсони ҳуқуқҳ ва воқеии дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ фаъолияткунанда, тартиб додани санадҳои муқоисавӣ, андешидани ҷораҳои маъмурӣ нисбати вайронкунандағони тартибу қоидаҳои дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ муқарраргардида;

- гузаронидани мувофиқаи дарҳостҳои техники ҷиҳати коркарди шартҳои техникии истеҳсоли сериявии воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомади истифодабарии шаҳрвандӣ дар қисми параметрҳои мутобиқати электромагнитӣ;

- барои КДРБ таҳия намудани пешниҳодҳо, тавсияҳо оид ба масъалаҳои муқаррар намудани сиёсати истифодаи радиобасомадҳо, воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои

баландбасомади истифодабарии шаҳрвандӣ бо дарназардошти таъмини мутобиқати электромагнитии онҳо ва қабули меъёрҳои тақсими басомадҳо;

- гузаронидани радиомониторинги шабонарӯзӣ ва таъмини мутобиқати электромагнитии воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомад;

- тибқи тартиби муқарраршуда таъмин намудани ҳамоҳангии таъиноти басомадҳо бо маъмурияти алоқаи давлатҳои хоричҳо ва бақайдгирии таъиноти басомадҳо ба воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомад;

- ширкат дар кори омодасозии лоиҳаҳои созишномаҳо байни Ҳадамоти алоқа ва маъмурияти алоқаи давлатҳои хоричҳо оид ба масъалаҳои марбут ба соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ, ҳамкорҳо бо маъмурияти алоқаи давлатҳои хоричҳо, ташкилотҳои минтақавҳо ва байнамилалии соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- ташаккул додан ва пешбурди маҳзани маълумоти таъиноти басомадҳо ба воситаҳои радиоэлектронии истифодабарии шаҳрвандҳ;

- таҳия ва татбиқи консепсияҳо, самтҳои асосии рушди шабакаҳои алоқаи баркӣ, алоқаи почтавӣ, системаҳои иттилоотонӣ дар заминай мониторинги ҳолати пешгӯҳои миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлати рушди соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ андешидани чораҳои даҳлдор барои таъмини мақомоти ҳокимияти давлатҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатҳо ва дигар истеъмолкунандагон бо хизматрасонии алоқаи баркӣ, алоқаи почтавӣ ва иттилоотонӣ;

- муайян кардани вазифаҳо, ҳадафҳо, стандартҳо ва тартиби назорати таъминкуни сифати даҳлдори хизматрасонии алоқа ва иттилоотонӣ мутобиқи қонунгузории амалкунанда ва анҷом додани чунин назорат;

- муайян кардани талаботи техникӣ ба таҷхизоти алоқа ва иттилоотонӣ, ки дар шабакаи алоқа ва иттилоотонӣ истифода мешаванд;

- амалҳо гардонидани танзими истифодабарӣ ва ҳифзи ҳуқуқии захираҳои радиобасомадии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байнамилалӣ, тақсими (таъини) спектри радиобасомадҳо, гузаронидани ташхиси мутобиқати электромагнитӣ;

- мусоидат ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ;

- таъмини татбиқи консепсияи давлатии таъмини дастрасии аҳолӣ ба хизматрасонии алоқа ва иттилоотонӣ;

- назорати тарофаҳои тасдиқ ва мувофиқанамудаи мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ, якчоя бо мақомоти даҳлдор нисбати рақобати бевиҷдонона андешидани чораҳои даҳлдор;

- тибқи тартиби муқарраргардида назорати риояи шарту талаботи ҳучҷатҳои иҷозатномадӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ, бартарафкунии сигналҳои иҷозатдоданашуда ва радиоҳалалҳо;

- назорати риояи талаботи соҳтмони шабакаҳои алоқа ва васеъкуни онҳо, новобаста аз шакли шабака;

- амалигардонии ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ ҷиҳати идораи шабакаҳои алоқаи баркӣ ва иҷрои тадбирҳо оид ба барқароркуни онҳо дар ҳолатҳои фавқулодда, инчунин таҳия ва татбиқи нақшаҳои омодагии мобилизатсионии шабакаҳои мазкур дар ҳолатҳои фавқулодда;

- муқаррар кардани намунаҳо, қимат (номинал), төъдоди нашр ва мӯҳлати амали аломатҳои давлатии пардоҳти почта, намунаҳои лифофаҳои (конвертҳои) почтавии маркадор, ташкили нашр ва ба гардиш баровардани онҳо;

- ташкили таъини индексҳои почтавӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккули коллексияи давлатии аломатҳои пардоҳти почта;

- муқаррар кардани принсипҳои ҳисоббаробаркуни байни ташкилотҳои алоқаи почтавӣ, аз ҷумла оид ба амалиёти интиқоли маблағҳои пулҳо, ташкили гузаронидани ҳисобу китоб бо ташкилотҳои почтавии давлатҳои хориҷӣ барои интиқоли муросилоти почтавии байнамилалӣ;

- танзими фаъолияти корхонаҳои давлатӣ, ташкилотҳо ва муассисаҳо оид ба масъалаҳои алоқа ва иттилоотонӣ;

- муқаррар кардани тартиби интиқоли сарбории шабакаҳои алоқаи баркҳо, ҳаллу фасли баҳсҳо дар доираи ваколати худ;

- муайян намудани тартиби истифодабарии сертификатҳои дигар давлатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати мутобиқат ба стандартҳои муқарраршуда, шартҳои техникӣ ва дигар меъёрҳо, аз ҷумла стандартҳои байнамилалӣ ва миллии дигар мамлакатҳо бо тартиби муқарраршуда дар асоси шартномаҳои дучонибаи эътирофи сертификатҳо;

Мұхаббат

- додани сертификати мутобиқат ба воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомад, хизматрасонии алоқаи баркӣ, воситаҳо, дастгоҳҳо ва таҷхизоти ниҳоии соҳаи алоқаи баркӣ, аз ҷумла таъминоти барномавие, ки аз хориҷи кишвар ворид карда мешаванд;

- ба манфиати мудофиа ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хифзи тартиботи ҳуқуқҳ, амнияти шаҳрвандон ва дар ҳолатҳои фавқулодда таъмини иҷрои ӯҳдадориҳое, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти оперативҳ-чустучӯҳ" ба зиммаи операторони алоқаи баркӣ гузошта шудаанд;

- амалигардонии корҳо оид ба ҳисобу китоб ва таъминоти тақсими паҳнони минтақавии басомадҳо ба воситаҳои радиоэлектронӣ ва дастгоҳҳои баландбасомад, мутобиқати электромагнитӣ, дар ҳолати омодабошии доимӣ нигоҳ доштани захираҳои радиобасомадҳо, ҳамоҳангсозии онҳо ва гузаронидани назорати радиотехникӣ, радиомониторинг ва ташхис дар асоси шартнома ва нарҳномаи тибқи тартиби муқарраршуда бо мақомоти ваколатдори давлатӣ мувофиқардида;

- ташкил ва гузаронидани озмун барои додани иҷозатнома, чудо намудани радиобасомад ва рақамгузорӣ дар соҳаи алоқа;

- ташкили қабули шаҳрвандон, баррасии саривақтии муроҷиати онҳо ва фиристодани ҷавоб бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ;

- ташкили қасбомӯзӣ ва бозомӯзии кормандон, баланд бардоштани таҳассус ва таҷрибаҳосилкунӣ;

- иҷрои дигар вазифаҳои пешбиникардаи қонунгузорӣ.

Ҳадамоти алоқаро Сардор роҳбарӣ мекунад, ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъин ва аз вазифа озод менамояд.

Сардор барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи Ҳадамоти алоқа гузошташуда ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи алоқа ва иттилоотонӣ масъулияти шахсӣ дорад.

Сардор дорои ду муовин мебошад, ки онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешаванд.

Шумораи ниҳоии кормандон ва төъдоди муовинони Сардори Ҳадамоти алоқаро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд.

Сардор дорои ваколатҳои зайл мебошад:

- таъин ва озод намудани роҳбарони корхона, муассиса ва ташкилотҳои системай Ҳадамоти алоқа;

- манфиатҳои Ҳадамоти алоқаро дар мақомоти давлатӣ ҳимоя мекунад ва роҳбарии умумии фаъолияти Ҳадамоти алоқаро амалӣ месозад;

- дар доираи салоҳияти худ фармоиш ва супориш медиҳад, ки иҷрои онҳо барои кормандони Дастгоҳи марказҳ, соҳторҳои минтақавҳ ва корхонаҳои системай Ҳадамоти алоқа ҳатмӣ мебошанд;

- вазифаҳоро байни муовинони худ ва роҳбарони воҳидҳои соҳтории Дастгоҳи марказӣ тақсим менамояд;

- низомномаҳои воҳидҳои соҳтории Дастгоҳи марказӣ ва минтақавиро тасдиқ мекунад;

- кормандони Ҳадамоти алоқаро тибқи тартиби муқарраргардида ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад;

- ҳайати мушовараро роҳбарӣ мекунад;

- тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хизмати давлатӣ масъалаҳои вобаста ба адой хизмати давлатиро дар Ҳадамоти алоқа ҳал менамояд

- дигар ваколатҳоро тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад.

Маблаҷгузории Дастгоҳи марказии Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти дар Нақшай идоракунии Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номбаршуда аз ҳисоби маблаҷҳои буҷети ҷумҳурияйӣ ва дигар маблаҷҳо дар мувофиқа бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешаванд.

Ҳадамоти алоқа шахси ҳуқуқӣ буда, дорои мӯҳр бо сабти Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва номи худ бо забони давлатӣ, мӯҳру штампҳои даҳлдор, бланкҳо мебошад ва аз суратҳисоби ягонаи Сарраёсати ҳазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маблаҷгузорҳ мегардад.

Ҳадамоти алоқа дорои амволи маҳсус ва маблаҷҳо мебошад, ки дар тавозун ва суратҳисобҳои Ҳадамоти алоқа қарор мегиранд. Амволи ба Ҳадамоти алоқа додашуда ба амволи ҷумҳурияйҳ марбут мебошад [4].

Адабиёт:

1. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Чумхурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828// Маҳзани муттамаркази иттилоотч-хукуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасч: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.12.2019).
2. Низомномаи Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз 11 майи соли 2011, №252 // Маҳзани муттамаркази иттилоотч-хукуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасч: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.06.2019).
3. Разоққов Б.Х. Президенти Чумхурии Тоҷикистон – сарвари ҳокимияти иҷроия. Душанбе «Ирфон» 2010. 355 саҳ.
4. Фармони Президенти Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи тақмили соҳтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Чумхурии Тоҷикистон» аз 19 ноябрисоли 2013, №12.

Калидвоҷаҳо: *идоракунии давлатӣ, мақомот, ҳокимияти иҷроия, мақоми ваколатдор, низоми мақомоти идоракунии давлатӣ, ҳадамот, мақомоти ҳокимияти иҷроия, мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия.*

Аннотация**ПОРЯДОК ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПОЛНОМОЧЕННОГО ОРГАНА
КОММУНИКАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье автор анализирует государственное управление в области связи, используя правовую литературу и нормативные акты Республики Таджикистан.

Автор отмечает, что одним из основных факторов научно-технического престижа и прогресса всех сфер человеческой деятельности является широкое использование современных информационных технологий. Информационные технологии играют особенно важную роль в управлении государственной службой.

Ключевые слова: *органы государственного управления, органы исполнительной власти, уполномоченный орган, система органов государственного управления, службы, органы исполнительной власти, центральные органы исполнительной власти.*

Annotation**PROCEDURE FOR ORGANIZATION AND ACTIVITY OF THE AUTHORIZED BODY OF
COMMUNICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

In this article, the author analyzes the public administration in the field of communications, using the legal literature and regulations of the Republic of Tajikistan.

The author notes that one of the main factors of scientific and technical prestige and the progress of all spheres of human activity is the widespread use of modern information technology. Information technology plays a particularly important role in the management of the civil service.

Keywords: *public administration, bodies, executive power, authorized body, system of public administration bodies, services, executive bodies, central executive bodies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуқаҳоров Искандар Рустамович, магистранти соли дуюми ихтисоси идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, 734003, ш.Душанбе кӯчаи Сайд Носир 33, тел: (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Маҳмадизода Нозим

Сведения об автор: Абдуқаҳоров Искандар Рустамович, магистрант второго курса по специальности государственное управление Академия государственной управлении при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г.Душанбе, ул. Саида Носира, 33, (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Научный руководитель: Махмадизода Нозим

About the author: Abdulkhahorov Iskandar Rustamovich, second year master's degree in public administration Academy of Public Administration under the President of Tajikistan, 7340033, Dushanbe, Said Nosir str., 33, phone: (+992)918890489, e-mail: abdukhahorov_93@mail.ru

Scientific director: Mahmadizoda Nozim

**ЧАНБАҲОИ АМАЛИИ ИНСТИТУЦИОНАЛИИ ТАЪМИНИ
ҚОНУНИЯТ ДАР ИДОРАҚУНИИ ДАВЛАТӢ**

Қонуният яке аз масоили марказии илм ва амалияи ҳуқуқӣ ба шумор рафта, ҳалли он аз мазмуну моҳияти аслии ҳуқуқ, вазъи воқеии ҳаёти чомеа, низоми давлатдорӣ вобаста аст. Дар пеши назари ҷаҳони мутамаддин ташаккули чомеаи шаҳрвандӣ, ки дар он эътирофи равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мағкуравӣ бо таъмини қонуният дар раванди идорақуни давлатӣ дар мадди аввал меистад, қадами ҷиддӣ барои шинохтани соҳтори сиёсии давлат ба шумор меравад¹. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони имрӯза вазъи ҳуқуқии инсон ва ё таълимот дар хусуси ҳуқуқҳои одамон аз сарҳадоти миллии давлатҳо берун гардида, ба масъалаи умунибашарӣ табдил ёфтааст. Обрӯю мартабаи давлатҳо дар муносибати байналмилалӣ бештар вақт ба он вобаста аст, ки онҳо то қадом дараҷа ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бо қонунҳои миллӣ эътироф, риоя ва кафолат дода шуда, иштироки онҳо дар идорақуни корҳои давлатӣ то чӣ андоза таъмин мегардад. Дар ин ҷо онро бояд қайд кард, ки моҳияти иҷтимоии давлат маънои онро надорад, ки вай ба ҳаёти шаҳсии инсон даҳолат намуда, тамоми низоми иқтисодии давлатро ташкил ва зери идорақуни худ қарор медода бошад. Дар ҳолати аз тарафи давлат зоҳир намудани чунин кафолати иҷтимоӣ маънои онро дорад, ки ҳоҳияти қӯшиши дохил шудан ба ҳаёти шаҳсиро намуда, онро зери назорати худ қарор медиҳад. Агар давлат амалишавии чунин мақсади худро таъмин намояд, он гоҳ поймолшавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро мушоҳида намудан мумкин аст². Аз ин ҷо, санадҳои муҳимтарини байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, санадҳои байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, дар бораи ҳуқуқҳои сиёсӣ, шаҳрвандӣ ва гайра, ҳуқуқҳои инкорнашаванди инсон ва шаҳрванд ва озодиҳои ӯро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт эълон намуда, давлатҳои ба ин санадҳо ҳамроҳ шударо водор менамояд, ки дар қонунгузории миллӣ ба онҳо кафолат диханд. Дар баробари ин, бо дарназардошти қонуниятҳои муайян, ки аз мақсаду ғояҳои мансуб ба табииати инсон ва ягонагии ҷамъият дар сатҳҳои гуногун берун меоянд, барои нигоҳдошти низоми мантиқии тартибот, адолат, ҳақиқат ва озодии дар партави аввалий таҳия шуда, инсонҳо, қонуният, асосҳои роҳбарикунанда, муқаррароти умумӣ ва усулҳои умумӣ меофаранд, ки онҳо аз ҳар ҷиҳат роҳу равиши инсонро дар ҷорҷӯбаи манфиатҳои ифшошуда нигоҳ медоранд³.

Вобаста ба ин дар таасуроти адабиёти илмии гарб, дар заминаи идорақуни давлатӣ ва механизми таъмини қонуният дар раванди он ду омили муҳими илмӣ: омили умумии илмии «низом» ва омили сотсиологияи «сиёсат» қарор дорад, ки ҳангоми таҳлили мағҳуми омили якум олимон аксар вақт такия асосиро ба ҳолати қароргирифтai илми кибернетика ва информатика (робитаҳои бевосита ва гардон, иттилоот, дохилу ҳориҷ шудан ва амсоли инҳо) кардаанд⁴. Аз ин рӯ, олимони гарб сиёсат ва муносибатҳои сиёсиро таҳлил намуда, нисбати он аз нуқтаи назари ҳаракатҳои фаврӣ муносибат мекунанд. Лекин дар таасуроти сиёсатшиносон, ки онҳо офарапандагони асосии нақшай раванди сиёсӣ ба шумор мераванд, мағҳуми сиёсат ва муносибатҳои сиёсӣ аз хислатҳои синғӣ озод мебошанд. Аниқтараш дар онҳо хислатҳои синғӣ мушоҳида карда намешаванд. Масалан, чи хеле сиёсатшиносони шинохтаи англisis Понтон Г. ва Джилл П. сиёсатро ба восита ва тарзҳои ҳал намудани масъалаи иҷтимоии ҷойдошта, амалий шудани назорат аз тарафи шаҳсони алоҳида нисбати ҳолатҳои мушаххаси ба вуқӯъ пайваста вобаста медонанд⁵. Давлатшиноси шинохтаи франсуз Ориу А. бошад қайд мекунад, ки сиёсат бо амали инсоне, ки дар ҷомеа умр ба сар мебарад, вобастагӣ дорад⁶. Лекин олими дигар Делеспинас П. фикру ақидаи то андозае дигарро пешниҳод кардааст. Аз нуқтаи назари ӯ сиёсат аз табииати инсон, аз низоҳои байни инсон сарчашма мегирад⁷. Мутобиқ ба гуфтаҳои мазкур ва низоми мавҷудаи идорақуни давлатӣ механизми таъмини қонуният дар идорақуни давлатӣ

¹ Имомов А.И. Аҳамияти миллӣ ва байналмилалии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқук, № 4, 2004. - С. 10

² Конституционное право зарубежных стран. Общая часть // под ред. Страшун Б.А. - М.: БЕК, 1999. - С. 241

³ Холиков А.Ф. Аз баробарии умумӣ ба баробарии нисбӣ ё баъзан аз масоили қашфи ҳақиқат ва адолат дар ҳуқуқ // Давлат ва ҳуқук, № 2, 2006. - С. 23-24

⁴ Степанян В. В. Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве. - Ереван, 1983; Аверьянов В. Б. Аппарат государственного управления. - Киев, 1990; Аверьянов В. Б. Организация аппарата государственного управления (структурно-функциональный аспект). - Киев, 1985; Блауберг И. В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода и др.

⁵ Понтон Г., Джил П. Политика и общества. - М., 1986. - С. 89

⁶ Ориу А. Французский мир: общества, политика, права. - Париж, 1954. - С. 123

⁷ Делеспинас П. Политика и политическая система Америки // Общество и жизнь, № 4, 2008. - С. 67

муайян карда мешавад, ки аз рӯи он то чӣ андоза ҳадафнок будани қонунияти ҳуқуқӣ, ба талаботи қонунгузории амалкунанда ҷавобӣ будани низоми мавҷудаи идоракуни давлатӣ, алоқамандии идоракуни давлатӣ бо дигар зуҳороти маъмурӣ-ҳуқуқӣ маълум карда мешавад.

Дар зери мағҳуми механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ маҷмӯи унсуру муносибатҳо ва робитаи байниҳамдигарии онҳоро фаҳмидан мумкин аст. Зоро механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ дар шакли том ва яклухт вучуд дошта, низоми ягонаро ташкил медиҳад, яъне вай аз соҳторҳои зернизор таркиб ёфтааст⁸. Лекин, бо вучуди ин механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ ба монанди ҳамагуна низоми иҷтимоӣ аз рӯи тартиботи худ зуҳороти нисбатан мураккаб ба шумор меравад. Бинобар ин барои ба таври мушаххас муайян карда шудани соҳтори механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ пеш аз ҳама зарур аст омилҳои унсурии онро муқаррар кунем. Вобаста ба ин дар ҳолати мазкур талаботи асосӣ тартиби ҷойгиршавии доҳилӣ (омилҳои ташкилӣ) ва самти сиёсии фаъолияти онҳо (омилҳои сиёсӣ) ба шумор меравад, ки бояд ба таври меъёрӣ дар низомномаҳои даҳлдор, барномаҳо, оинномаҳо, дарҷ карда шаванд. Баъзе аз олимон бошанд соҳти механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатиро бо асосҳои соҳтори конститутсионӣ ва ё бо шакли идоракуни давлат алоқаманд медонанд⁹. Аз ин ҷо, механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ ҳам падидаҳои сиёсии муносибатҳои сиёсӣ ва ҳам таҷрибаи ҳаёти сиёсиро ба ҳам пайваст месозад. Вобаста ба ин ташкили сиёсии ҷомеа дар навбати худ соҳтори сиёсии он, робитаи байниҳамдигарии падидаҳои сиёсӣ ва муассисаҳои сиёсиро муайян мекунад. Ба таври дигар, ташкили сиёсии ҷомеа ба таври бартарият хислати падидавии низоми сиёсиро медиҳад. Мазмuni асосии ташкили сиёсии ҷомеаро бошад маҷмӯи муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъияти, ки соҳтори падидавӣ - ташкилии онро дар ҳаёти сиёсӣ ташкил медиҳанд, ба шумор мераванд. Аз ин ҷо, тарафдорони мағҳуми нисбатан васеъи низоми сиёсӣ қайд мекунанд, ки ташкили сиёсии ҷомеа унсури нисбатан муҳими низоми сиёсӣ ба шумор меравад. Зоро маҳз бо воситаи ташкилотҳои сиёсӣ пешниҳод намудани мақсадҳо ва вазифаҳои асосии ҷомеа ва муайян намудани самти сиёсӣ, шаклгирии меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, мутаҳаррикии тамоми ҷомеа ба вуқӯй мепайвандад¹⁰.

Гуфтаҳои боло дар навбати худ ба механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ ишора менамоянд, ки нисбати он ҳамчун қоида фикру адеша ва мавқеи ягона ҷой надошта, нисбатан баҳснок ба шумор меравад. Зоро дар илми ҳуқуқ нисбати механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ фикру андешаи ягона ҷой надошта, ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Аз ин хотир таснифи механизми таъмини қонуният дар идоракуни давлатӣ низ ба таври гуногун ба амал бароварда мешавад.

Дар асоси таҳлилҳо мо метавонем таснифи зерини таҳминии механизми таъмини қонуниятро дар идоракуни давлатӣ пешниҳод намоем:

- назоратии мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ. Масалан, тибқи муқаррароти моддаи 16 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ»¹¹ пеш аз мӯҳлат пароконда карда шудани Маҷлиси вакiloni ҳалқ аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми риоя накардан талаботи қонунгузории амалкунанда.

- фаъолияти мақомоти назорати прокурорӣ. Мутобики моддаи 93 Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹² назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро дар қаламрави Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбик менамоянд. Вобаста ба ин ҳангоми дар раванди амалисозии назорати прокурорӣ ошкор гардидани ҳуқуқвайронкуниҳо прокурор ҳуқуқ дорад нисбати ҳуқуқвайронкуни ошкоргардида вокуниш нишон дода, нисбати шахсони гунаҳкор ҷораҳои даҳлдори бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида татбик намояд.

- назорати мақомоти судӣ. Тибқи талаботи моддаи 9 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» дар сурати ба Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат накардан санадҳои Маҷлиси вакiloni ҳалқ онҳо аз тарафи худи Маҷлиси вакiloni ҳалқ, мақомоти болоӣ ва ё суд бекор карда мешаванд. Ин маънои онро дорад, ки дар ҳолати аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул гардидани санадҳои

⁸ Аверьянов В. Б. Аппарат государственного управления. - Киев, 1990. - С. 90

⁹ Махмудов М., Раҳимов М. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. - Д.: Маориф, 1995. - С. 100

¹⁰ Основы теории политической системы // под ред. Ю.А. Тихомирова, Чиркина В.Е. - М., 1985. - С. 19

¹¹ АМО ЛҴТ, соли 2004, №5, мод. 339; соли 2006, №11, мод. 472; соли 2009, №12, мод.814; соли 2010, №12, қ-1, мод. 800

¹² АМО ҴТ, соли 2005, №7, мод. 398; соли 2006, №3, мод. 141; соли 2011, №3, мод.150, №6, мод.428

Мұхаббат

хилоғи қонунгузории амалкунанда, ки ҳуқуқу озодиҳои асосй ва манфиатҳои қонунии инсон вә шаҳрвандро поймол менамояд, шахсони манфиатдор метавонад тибки тартиби муқарранамудай қонунгузории Қумхурии Тоҷикистон барои ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии худ ба суди даҳлдор муроҷиат намояд, ки ҳуқуқи мазкур дар раванди таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ва дар таркиби механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ мавқеи назаррас ва ҳалкунандаро ишғол намуда, ҷиҳати ба амал бароварда шудани адолати судӣ мусоидат менамояд.

- назорати давлатӣ. Механизми мазкури таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ба таври амудӣ сурат гирифта, аз тарафи мақомоте ба амал бароварда мешавад, ки ин мақомот нисбати мақомоти поёни макомоти болоӣ ба шумор рафта, ҳуқуқ дорад дар доираи салоҳияти худ санади гайриконунии аз тарафи мақомоти поёни қабул гардишаро бекор намояд ва ё ҷиҳати дуруст ба роҳ монда шудани фаъолияти мақомоти поёни нисбати он дастуру тавзехот дихад. Масалан, санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо дар доираи салоҳияташон қабул карда шудааст, нисбати мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳия ва шаҳрҳои даҳлдор хислати ҳатмӣ дошта, ўҳдадориҳои онҳоро ҷиҳати таъмини иҷроиши он ба миён месард. Вобаста ба ин дар доираи санади мазкур мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии болоӣ метавонад ҷиҳати бартараф намудани камбуҷиву норасоиҳои ҷойдошта нисбати мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои даҳлдор дастуру тавзехот дихад.

- назорати ҷамъияти. Шакли бештар паҳн гардида ва самараноки механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ба шумор меравад, ки дар доираи қонунгузории Қумхурии Тоҷикистон дар соҳаи муроҷиати шаҳрвандон ба амал бароварда мешавад. Мутобиқи Қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи муроҷиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» (аз 23.07.2016 №1339) се шакли асосии муроҷиати шаҳрвандон: ариза, шикоят ва пешниҳод фарқ карда мешавад, ки аз рӯи он шаҳрвандон метавонанд ба мақомоти даҳлдор ва салоҳиятдори давлатӣ дар доираи ин се шакли асосӣ муроҷиат намуда, таклифу дарҳост ва шикояти ҳудро расонанд. Онҳо метавонанд ба мақомоти давлатӣ барои беҳтар карда шудани фаъолияти он пешниҳоди мушаҳҳас намоянд, ҷиҳати бартараф намудани камбуҷиву норасоиҳо шикоят намоянд, барои қатъ намудани ҳуқуқпоймалкуниҳо шикоят намоянд. Мисоли равшани шакли мазкури механизми таъмини қонуниятре дар идоракунии давлатӣ таъсис дода шудани телефонҳои боварӣ, күшода шудани сомонаҳо ва суроғаҳои электронӣ, гӯшаҳои боварӣ ва монанди инҳо ташкил медиҳад, ки дар доираи он шаҳрвандон метавонанд ҳар лаҳза ба мақомоти даҳлдор арзу шикоят ва муроҷиат намуда, ҷиҳати беҳтар намудани сатҳ ва сифати фаъолият ва хизматрасонии мақомоти давлатӣ, таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ мусоидат намоянд.

- назорати доҳилиидоравӣ. Шакли мазкур асосан аз ҷониби соҳтори маҳсус бо ин мақсад таъсис дода шуда ба амал бароварда шуда, ҳадафи асосии онро пешгирий намудани ҳаргуна қонуншиканиҳо ва вокуниш нишон дода шудан ба муроҷиатҳои воридгардида ташкил медиҳад. Масалан, дар соҳтори мақомоти корҳои доҳилӣ шуъбаи амният амал менамояд, ки он ҷиҳати бартараф намудани камбуҷидо ва пешгирий намудани қонуншиканиҳо аз ҷониби кормандони мақомоти давлатӣ фаъолият мебарад.

Механизмҳои номбаргардида таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ҳадди ниҳоӣ набуда, таснифоти гуногуни он фарқ карда мешавад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як олим, мұхаббати ҳуқуқи ва таҳлилгар таснифоти механизми таъмини қонуниятре дар идоракунии давлатӣ аз рӯи салоҳиди ҳуд ба амал мебарорад, ки ин барои зиёд гардишни миқдори таснифоти механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ мусоидат менамояд¹³.

Ҳамин тавр, механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ аз маҷмӯи унсуру муносибатҳо ва робитаи байнӣ онҳо таркиб ёфта, падидай институтсионалиро ба вучуд меорад, ки он аз рӯи мазмун ва моҳияти ҳуд соҳтори низоми сиёсиро ташкил медиҳад. Албатта, чи хеле ки таҳлилҳо нишон доданд, механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ, соҳтори он мағҳуми ягонаро надошта, дар шаклҳои гуногун аз тарафи мұхаббати ҳуқуқи мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Бо вучуди оне ки мұхаббати ҳуқуқи асосии механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ва соҳти онро ба таври гуногун баррасӣ намуданд, мазмуни асосии онро як ҷиз - муносибатҳои сиёсӣ, падидаҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд.

¹³ Лунёв А.Е. Обеспечение законности в советском государственном управлении. - М., 1963. - С. 4; Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. - М., 1974. - С. 14; Манохин В.М. Советское административное право. - Саратов, 1968. - С. 223; Шорина Е.В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР. - М., 1981. - С. 43; Кармолицкий А.А. Административно правовое регулирование надведомственных полномочий государственных инспекций. - М., 1985. - С. 24; Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности // Государство и право, № 1, 1999. - С. 82

Дар шароити мусир баррасай гардидани масъалаҳои бо муайян намудани таносуби низоми сиёсии чомеа ва идоракуни давлатӣ, ошкор намудани омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии ба мӯкаррарномоии мавқеъ ва нақши давлат дар низоми сиёсии чомеа таъсиркунанда, аҳамияти бузурги назариявӣ ва амалиро доро мебошад. Дар ин ҷо онро ба таври алоҳида қайд бояд кард, ки давлат ва идоракуни давлатиро бо низоми сиёсии чомеа, ки ба он давлат на ҳамчун маҷмӯи мақомоти гуногун, балки ҳамчун падидаи алоҳидаи яклюҳт ва мустаҳкам ворид мегардад, мавриди омӯзиш қарор дода шавад. Зеро ҷо хеле ки маълум аст, дар шароити кунунӣ мағҳуми давлат даҳҳо ҷавобҳои консепсуалиро ба вучуд оварда, бо шахсиятҳои мактабҳои муайян алоқаманд мебошанд, ки дар асоси он онҳо аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ мекунанд. Ин бошад дар навбати ҳуд барои ба сатҳ ва сифати нав баровардани идоракуни давлатӣ ва таъмини қонуният дар он беманфиат наҳоҳад монд. Аз ин ҷо, мағҳуми таҳлили давлат аз «оилаи бузурги Конфутсий»-у бо «коиноти адолатноки одамон»-и Платон оғоз гардида, бо ақидаронҳои мусир дар бобати табиат ва раванди тараққиёти давлат ба охир мерасанд¹⁴.

Дар шароити кунунӣ ҳам дар адабиёти ватанӣ ва ҳам дар адабиёти ҳориҷӣ нисбати омӯзиши масъалаҳои ба паҳлӯҳои гуногуни соҳтори доҳилии ташкил ва фаъолияти давлат, идоракуни давлатӣ, таъмини қонуният дар раванди идоракуни давлатӣ алоқаманд буда, диккати ҷиддӣ дода шуда истодааст. Вобаста ба ин масъалаҳои зикргардида ба таври дақиқ дар самтҳои гуногун: дар сатҳи соҳторӣ ва функционалӣ, аз нуқтаи назари статикӣ ва динамикии он, бо дарназардошти мавқеъ ва шакли критерияҳои фалсафӣ, мазмун, моҳият ва амсоли инҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуда истодааст. Лекин бо вучуди ин ҳама мӯкammalӣ аксар вакт як қатор масъалаҳои бевосита бо ташаккулӯбии давлат ҳамчун унсурии таркибии низоми сиёсии чомеа алоқаманд буда, аз мадди назар дур мемонад. Аз ин ҷо, баррасии давлат, идоракуни давлатӣ, таъмини қонуният дар раванди идоракуни давлатӣ дар қиёси унсури таркибии низоми сиёсии чомеа имкон медиҳад механизми давлатӣ бо воситаи муносибатҳои сиёсии онро иҳотакунанда хислатнок карда шуда, дар ҳамон як вакт мавқеъ ва нақши давлат дар низоми сиёсии чомеа ба таври дақиқ ва мушаҳҳас муайян карда шавад. Бинобар ин дар падидаҳои муносибатҳои ҳокимияти ҷойи маҳсус ба ҳамон падидаҳо дода мешаванд, ки дар он давлат баромад мекунад. Ҷо хеле ки таҷриба нишон медиҳад, барои чомеаи мусир, ки роҳбарии онро усулҳои демократӣ ва инсондӯстӣ ба зима дорад, давлат низоми мақомоти нисбатан қулавӣ ва қобили қабули падидаҳои ҳокимияти ба шумор мераవад. Лекин дар баъзе ҳолатҳо падидаҳои ҳокимияти марказиро метавонад калисоҳо, хизбҳои сиёсӣ, Кувваҳои мусаллаҳ ишғол намоянд. Масалан, дар Ватикан калисои католикӣ, дар Хитой ҳизби коммунистӣ, дар Сомалий Кувваҳои мусаллаҳ. Аммо ба ҳар ҳол дар ҳамагуна маврид сиёсат бе падидаҳои марказии ҳокимияти ҳамчун маркази ҷаҳонишавӣ, дифференсиатсия ва медиатсия арзи ҳастӣ карда наметавонад. Дар баробари ин бе падидаҳои элитай сиёсӣ факат ҳудидоракунӣ арзи ҳастӣ мекунаду ҳалос, ки ин барои чомеаи бузург ба анархия баробар аст¹⁵. Аз ин рӯ, давлат дар чомеаи мусир аҳамияти арзишӣ ва нақши ҳалкунанда дорад, ки зарурат ва аҳамияти он дар оянда низ бештар эҳсос ҳоҳад гашт. Аммо ин на дар шакли инкишофи тамоилҳои авторитарии давлатдорӣ, балки дар асоси риояи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти ҳуқуқ ва қонун, қонунияти ҳуқуқӣ ва пойдории соҳти ҳуқуқии чомеа сурат мегирад. Чомеаи ҷаҳонӣ ва тартиботи ҳуқуқии ҷаҳонӣ ташаккулу устувор мегардад. Ҳама гуна қӯшиши давлати ҷудогона ба ривоҷи тамоилҳои зидди демократӣ, поймол карда шудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҷорӣ кардани режими фашистӣ, забти дигар давлат дучори маҳкуми ҳамаҷониба ва яқдилонаи чомеаи ҷаҳонӣ мегардад. Ҳуқуқҳои инсон ва талаби риояи ҳамаҷониба онҳо дар санадҳои ҳуқуқи байналхалқӣ, ки нисбат ба ҳуқуқи доҳили давлатӣ аз нав барқарор мешаванд. Усули волоияти

¹⁴ Дегтярев А.А. Основы политической теории. - М., 1998. - С. 135

¹⁵ Белов Г.А. Политология. Учебное пособие. - М.: Наука, 1994. - С. 11

Мұхаббат

Конститутсия, мувоғиқатии санадҳои дигари ҳуқуқі ба Конститусия шакли навро ба худ касб намуда, санадҳои ҳуқуқиі байналмилалии аз тарафи давлат эътироф гардида мавқеи худро дар низоми ҳуқуқи миллій муайян мекунанд. Давлат дар низоми сиёсии чомеа ҳамчун звеной маҳсус баромад намуда, бо мавқеъ ва нақши худ аз дигар унсурхои таркибии низоми сиёсии чомеа ба куллій фарқ мекунад. Зоро давлат танҳо иттиҳодияи сиёсии оммавии шаҳрвандон набуда, ба сифати иттиҳодияи ҳамагуна шахсон, новобаста аз оне ки онҳо кистанду чигунаанд баромад мекунад, ки дар ин чо нақши асосиро робитаи сиёсии ҳуқуқі бо давлат бозй менамояд.

Ҳамин тавр, механизми таъмини қонуният дар идоракунии давлатай маҷмӯи усул ва тарзхөро дар назар дорад, ки барои таъмини қонуният дар идоракунии давлатай ва ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобғӯ намудани идоракунии давлатай равона карда шуда, ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд даъват ба амал бароварда шудааст.

Адабиёт:

1. Аверьянов В. Б. Аппарат государственного управления. – Киев, 1990. - С. 90
2. Аверьянов В. Б. Организация аппарата государственного управления (структурно-функциональный аспект). - Киев, 1985;
3. АМО ҶТ, соли 2004, №5, мод. 339; соли 2006, №11, мод. 472; соли 2009, №12, мод.814; соли 2010, №12, к-1, мод. 800
4. АМО ҶТ, соли 2005, №7, мод. 398; соли 2006, №3, мод. 141; соли 2011, №3, мод.150, №6, мод.428
5. Белов Г.А. Политология. Учебное пособие. – М.: Наука, 1994. - С. 11
6. Блауберг И. В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода и др.
7. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М., 1998. - С. 135
8. Делеспинас П. Политика и политическая система Америки // Общество и жизнь, № 4, 2008. - С. 67
9. Имомов А.И. Аҳамияти миллӣ ва байналмилалии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқуқ, № 4, 2004. - С. 10
10. Кармолицкий А.А. Административно правовое регулирование надведомственных полномочий государственных инспекций. – М., 1985. - С. 24;
11. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть // под ред. Страшун Б.А. – М.: БЕК, 1999. - С. 241
12. Лунёв А.Е. Обеспечение законности в советском государственном управлении. – М., 1963. - С. 4; Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. – М., 1974. - С. 14; Манохин В.М. Советское административное право. – Саратов, 1968. - С. 223;
13. Маҳмудов М., Раҳимов М. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. – Д.: Маориф, 1995. - С. 100
14. Ориу А. Французский мир: общества, политика, права. – Париж, 1954. - С. 123
15. Основы теории политической системы // под ред. Ю.А. Тихомирова, Чиркина В.Е. – М., 1985. - С. 19
16. Понтон Г., Джил П. Политика и общества. – М., 1986. - С. 89
17. Степанян В. В. Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве. - Ереван, 1983; Аверьянов В. Б. Аппарат государственного управления. – Киев, 1990;
18. Холиқов А.Ф. Аз баробарии умумӣ ба баробарии нисбӣ ё баъзан аз масоили қашфи ҳақиқат ва адолат дар ҳуқуқ // Давлат ва ҳуқуқ, № 2, 2006. - С. 23-24
19. Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности // Государство и право, № 1, 1999. - С. 82
20. Шорина Е.В. Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР. – М., 1981. - С. 43;

Калидвожаҳо: сиёсат, қонуният, идоракунии давлатай, ҳуқуқиин инсон, давлат, қонунгузории миллӣ, адолат, ҳақиқат, озодӣ, муассисаҳои сиёсӣ, Конститутсия, суд, ҳокимияти давлатай, мақомоти давлатай, волојати ҳуқуқ ва қонун, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон

Аннотация
**ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЛАСТИ
 ЗАКОНА В МУНИЦИПАЛЬНОМ УПРАВЛЕНИИ**

В статье исследуется верховенство права и институциональные аспекты обеспечения верховенства, права в муниципальном управлении. Основной целью анализа обеспечения верховенства права в муниципальном управлении является укрепление репутации правительства в международных отношениях и выявление степени признания прав и свобод человека и гарантированного участия человека в управлении делами правительства в стране. Итак, механизм обеспечения верховенства права в муниципальном управлении включает совокупности элементов и отношений, которые могут создавать институциональное явление. Это институциональное явление может составлять структуру политической системы.

Ключевые слова: политика, верховенство права, муниципальное управление, право человека, государство, национальное законодательство, справедливость, реальность, свобода, политические институты, Конституция, суд, государственная власть, государственный орган, верховенство права и права, права и свободы человека

Annotation
**APPLIED ASPECTS OF INSTITUTIONAL ENSURING OF THE RULE OF LAW IN
 MUNICIPAL MANAGEMENT**

The article explores the supremacy of law and institutional aspects of ensuring of the rule of law in municipal management. The main purpose of the analysis of ensuring of the rule of law in municipal management is the promotion of the reputation of the government in international relations and to reveal to what extent human rights and freedoms are recognized and human participation is guaranteed in management of governmental affairs in the country. So, mechanism of ensuring of the rule of law in municipal management includes sets of elements and relations which can create institutional phenomenon. This institutional phenomenon can make up the structure of political system.

Keywords: politics, rule of law, municipal management , human right, state, national legislation, justice, reality, freedom, political institutions, Constitution, court, governmental authority, governmental organ, supremacy of right and law, human rights and freedoms

Маълумот дар бораи муаллиф: Хушвахтова Саёҳатхон Ҳокимшоевна, магистранти солидуоми Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳории Тоҷикистон, E-mail: birus92@list.ru. Телефон: (+992) 902707507

Роҳбари илмӣ: Ҷамшедзода Ҷамшед

Сведения об авторе: Хушвахтова Саёҳатхон Ҳокимшоевна, магистрантка второго курса Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, электронная почта: birus92@list.ru Тел.: (+992) 902707507

About the author: second year master student in the Institute of Public Administration under of the President of the Republic of Tajikistan, Email: birus92@list.ru Tel.: (+992) 902707507

**ШАРТНОМАИ МАЪМУРӢ ВА ВАКОЛАТҲОИ ВОГУЗОРШАВАНДА
ДАР ФАҶОЛИЯТИ МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛӢ**

Давлатдории мусир дар шароити ҷаҳонишавӣ аз тақсимоти дурусту дақиқ ва мушаххаси вазифаҳои мақомоти давлатӣ вобастагии зич дорад. Ҷомеаи мусир талаботи рӯзафзунеро пеш меорад, ки давлат усулҳои мутамарказгардонӣ ва ғайримутамарказгардониро истифода намояд. Дар ин роҳ, пеш аз ҳама муколамаи созанд байни мақомоти болои ҳокимиюти давлатӣ, мақомоти поёни ҳокимиюти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба вучуд меорад. Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳар чи қадаре ғайримутамарказгардонӣ самаранок роҳандозӣ шудааст, рушди устувор ва тараққиёти иҷтимоию иқтисодии онҳо ба пешравӣ майл намудааст. Истифодаи ин усул ҳаргиз маъни мачбуран бор кардани салоҳият, иҷрои кор ё ки мустаҳкам доштани “қувваҳои марказгурез” нест, балки шарикӣ мақомоти давлатиро бо соҳторҳои поёни, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши ҳусусӣ ҷоннок менамояд. Дар даврае, ки асри ҷаҳонӣ шудан фаро расид ва давлатҳо ба тамаддуни волои худ соҳибмақом гардиданд, бо он маънидод мешавад, ки ниҳодҳои демократӣ шарикӣ худро устувор намуда, аз ҷумла ҳамкории густурдаро бо мақомоти худидораи маҳалӣ ба роҳ монданд. Аз ин лиҳоз мебояд, ки аз пасманзари ташкилӣ-ҳукуқӣ ва амалии ин ниҳод таваҷҷӯҳ намуд. Дар шароити сиёсӣ ва ҳукуқии давлатдории миллӣ ба ин масъала таваҷҷӯҳ намуда, дар қонунгузории кишвар танзими ҳукуқии худро ёфтааст. Дар моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идорақунни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз **16.04.2012, № 828** ду мағҳуми мушаххас: ғайритаҷаммуъсозӣ ва ғайримутамарказгардонӣ истифода шудааст. Ғайритаҷаммуъсозии ҳокимиюти иҷроия - раванди тибқи қонун танзимгардидае, ки дар ҷараёни он қисми функсияи мақоми иҷроияи болои ҳокимиюти давлатӣ ба зиммаи мақоми иҷроияи поёни ҳокимиюти давлатӣ voguzor карда мешавад. Ғайримутамарказгардонии ҳокимиюти иҷроия - раванди дар асоси қонун voguzor намудани қисми ваколатҳои ҳокимият ва ё функсияҳо аз мақомоти иҷроияи марказии ҳокимиюти давлатӣ ба зиммаи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимиюти давлатӣ, мақомоти худидорақунни шаҳрак ва дехот, ташкилотҳо ва тавсеаи доираи ваколатҳои мақомоти поёни идорақунӣ аз ҳисоби мақомоти сатҳи болоӣ мебошад [1]. Аз ин ҷо муайян карда мешавад, ки ғайритаҷаммуъсозӣ дар муносибати мақомоти болоӣ ва поёни ҳокимиюти иҷроия ва ҳамоҳангии онҳо пайдо мешавад. Яъне, дар ин миён иштироки бахши ҳусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ё ки мақомоти худidoraқunni шаҳрак ва дехot, tashkilotҳo ва tавсеаи доираи vакolatҳoи maқomoti poёni iдорaқunӣ az ҳisobi maқomoti satҳi bolоi meboшad [1]. Аз ин ҷо муайян карда мешавад, ки ғайритaҷammuъsозӣ dар muносibati maқomoti bolоi va poёni ҳokimiюti iҷroия va ҳamоҳangii onҳo pайдo meшавад. Яъne, dar in miён iштиrokibахши ҳususӣ, ҷomeai шaҳrvandӣ ё kи maқomoti хudidoraқunni шaҳrak va dehot, korxonaҳo, tashkilotҳo ё ba istioloҳ “bahshi ҳususӣ” va ҷomeai шaҳrvandiro faro giraд. Ba dar in zamina ҳuchchat, ki voguzorӣ va ҳamkorixoro tobiши ҳuкуқiu расмӣ mediҳad, шартномai маъmurӣ ba ҳisob meravad. Яке az vasilaҳoi samaranok ba roҳ mondani ҳamkorӣ in bastani шartnomai maъmurӣ ba ҳisob meravad. Шартномai maъmurӣ in sозише, ki muносibatҳoи iдорaқunni давлатirо faro megiрад, dar aсоси irodai тарафҳoи du va ё ziёda субъекти muносibatҳoи iдорaқunӣ ba vuchud omada, яке az тарафҳoи maқomoti давлатӣ ё namояnda қonuni он ba ҳisob meravad. Tiбki muқarraroti moddaи 2 Қonuni Ҷumҳuриi Toҷikiстон “Dар бораи nizomi maқomoti iдорaқunni давлатии Ҷumҳuриi Toҷikiстон” аз **16.04.2012, № 828** taъrifi шартnomai maъmurӣ chunin muқarrar shudaast: “шартномai maъmurӣ - sanadi ҳuкуқie, ki dar aсоси on maқomoti iҷroияi марказии ҳokimiюти давлатӣ мутобиқi талabot va шартҳoи peshbininamudai sanadҳoи meъeri ҳuкуқii Ҷumҳuриi Toҷikiстон fункsияҳoи ҳokimiюти давлатirо (ba istisnoi fункsияҳoи назorati) ба zimmai maқomoti iҷroияi поёni ҳokimiюти давлатӣ, maқomoti хudidoraқunni шaҳrak va dehot va tashkilotҳo voguzor menamoyaд. [1]. Шартnomai maъmurӣ-ҳuкуқӣ dar ҳoli ҳosir ҳamchun vositaи шakli iдорaқunni давлатӣ padidaи nav будa, то ba ҳol dar nazariяi ilmi ҳuкуқi maъmurӣ masъalaи baҳsnok ast, zero tabiatи ҳuкуқii iдорaқunni давлатӣ muносibatҳoи императивии яktarafa ifodakunandaи irodai ҳokimiюти давлатӣ mебoшad. Binoan, dar maddi avval ba nazar chunin merasad, ki muносibatҳoи iдорaқunӣ usuli диспозитивӣ ё xud unsuri barobar ҳuкуқii тarafҳo dар muносibatҳoи iдорaқunni давлатӣ istisno mekarда boшad. Vale dar asl chunin nest. Muносibatҳoи iдорaқunӣ muносibatҳoи ufuқiro (gorizontaliro) niz faro megiранd, ki onҳo

баробархуқуқи тарафҳоро тақозо мекунанд. Масалан, созиши байни вазорат бо вазорат, байни худи кумитаҳои давлатӣ ва ғайра доир ба ҳаллу фасли масъалаҳои ба зиммаашон voguzorshuda ба муносибатҳо уфукӣ ворид шуда, хоҳу ноҳоҳ ба созиш ҳам ворид мешаванд [4, 58].

Ойев X. чунин меҳисобад, ки мавҷудияти чунин шартномаҳо дар мадди аввал ба назар мерасад, ки ин гуна муносибат гуё танҳо дар асосҳои баробарӣ ба миён меомада бошад ва дорои ҳамаи унсурҳои созишномаҳои гражданий мебошад. Вале набояд фаромуш кард, ки мақомоти маъмурӣ чунин созишро на танҳо барои эҳтиёҷоти худ, балки барои эҳтиёҷоти зерсоҳа ва манфиати дигар шахсон, давлат ва ҷомеа бастанашон мумкин аст. Масалан, созишнома дар бораи гузаронидани мониторинги обистифодабарӣ ва сифати обро гирен. Ин фаъолиятро на худи мақомоти маъмурӣ, балки ташкилотҳои маҳсусгардонидашудаи илмий-татқиқотӣ ва марказҳои маҳсус ба иҷро расонида метавонанд. Мақомоти маъмуриро зарур аст, ки бо чунин ташкилотҳо фаъолияти зикршударо дар асоси созиш ба сомон расонад [4, 57].

Вобаста ба мазмуни он байни шартномаҳои маъмурӣ чунин шартномаҳо: шартнома оид ба салоҳият (вогузорӣ ва худудгузории ваколат), шартномаи таъминоти эҳтиёҷоти давлатӣ (фармоиши давлатӣ), шартнома оид ба идоракуни моликияти давлатӣ, шартномаҳои алоҳида бо хизматчиёни давлатӣ, шартномаҳои андозӣ ва молиявӣ, шартномаи ҳамкории якҷоя, шартномаи иҷрои хизматрасонииҳои мақомоти давлатӣ аз ҷониби баҳши хусусӣ (хизматрасонииҳои коммуналӣ, некӯҳаҳволӣ, оид ба таъмини шуғли аҳолӣ ва г.), шартномаҳои сармоягузорӣ, шартномаҳои мубодилаи иттилоот ва г. доҳил мешаванд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки Стратегияи ислоҳоти системаи идоракуни давлатӣ аз 5 марта соли 2006 № 1713 ин такмили соҳтори идоракуни давлатӣ мутобики принсипҳои иқтисоди бозаргонӣ муайян гардидааст. Аз нуқтаи назари илми идоракуни давлатӣ маълум мешавад, ки барои банақшагирии старгетӣ, идоракуни лоиҳавӣ ва хидмати давлатиро ба унсурҳои иқтисоди бозаргонӣ мувоғиқ намудан зарурati бастани шартномаи маъмурӣ ба миён меояд. Дар ин миён ба даст овардани фоида мақсади ягона набуда, иҷроиши босифат ва саривактии функцияи ваколатҳои мақомот дар мадди аввал меистад. Дар фаъолияти мақомоти давлатӣ камбудии ҳалталаб ин иҷроиши босифат ва саривактӣ меистад. Мисли оне, ки давлат бе сиёсати хориҷӣ, ҳамкориҳои беруна ва ҳамоҳангии байниминтақавию байнамилалӣ вуҷуд дошта наметавонад, рисолати мақомоти давлатиро низ аз рӯи ҳамин унсур метавон баҳогузорӣ намуд. Бе ҳамкорӣ, ҳамоҳангсозӣ ва вогузории ваколат фаъолият намудани мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти иҷроиҳои ҳокимиияти давлатӣ аз имкон берун аст. Агар дар низоми идоракуни ҳадафҳои низомномавӣ ва салоҳияти мақомот саривакт назорат ва босифат иҷро шавад, самаранокии идоракуни бешубҳа ниҳодина мешавад. Яъне, ки барои мудирияти босамар ҳамеша қӯшиши мақомот бояд ба он равона карда шавад, ки аз ҷашмандози буҷетӣ ва маблагузориҳои буҷетӣ ба идоракуни лоиҳавӣ ва бастани шартномаҳои маъмурӣ гузаранд.

Дар маркази диққат ва таваҷҷуҳи илмӣ пеш аз ҳама ин вогузории ваколатҳо ба мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот ва риоя шудани бастани шартномаи маъмурӣ, маблагузории ваколатҳо ва амалияи татбиқи меъёрҳои қонунгузорӣ дар ин самт ба ҳисоб мераవад.

Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва илмии масъалаҳои вогузории ваколатҳо ба мақомоти худидоракуни махаллӣ он қадар ниёз ба таҳлили амиқ надорад. Аллакай дар амалияи идоракуни ҷаҳонӣ ва давлатдории миллӣ шароити зарурӣ ҳуқуқӣ, барномавӣ ва стратегӣ мухайё шудааст. Дар барномаи дарозмуддат бо истифода аз оянданигари илмӣ ва стратегӣ таҳияшуда – Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 боби 3-юми он таҳти мавзӯи “Таҳқими нерӯи институтсионалии кишвар” унвон гирифтааст, ки дар самти идоракуни махаллӣ аввал мушкилот, ислоҳоти мушкилот ва натиҷаҳои ҷашмандозӣ пешгӯй шудаанд. Вобаста ба мушкилот се масъалаи ҳалталаби асосиро дар бар гирифта, бевосита вогузории ваколатҳоро дар мақомоти худидори махаллӣ низ даҳл намудааст. Аз ҷумла:

- вазифа ва ваколатҳои байни сатҳҳои мақомоти иҷроиҳои ҳокимиияти давлатии марказӣ ва махаллӣ, инчунин мақомоти худидоракуни ҷиҳати таъмини истифодай самараноки маблагҳои давлатӣ беҳсозиро талаб мекунад;

- мақомоти ҳокимиияти махаллӣ баҳри иҷрои салоҳияти ба онҳо вогузошта ҷиҳати амалий намудани масъалаҳои аҳамияти махаллӣ дошта захираҳои зарурӣ надорад;

- фаъолияти мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот ҳамчун сатҳи идоракуни ба аҳолӣ наздик ба талаботи худидоракуни махаллӣ пурра ҷавобгӯ намебошад [5].

Гузашта аз ин, дар ин самт пеш аз ҳама ҳуҷҷати муҳими меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки муносибати мақомоти давлатиро оид ба вогузории ваколатҳо ба танзим медарорад, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2015, №587 “Дар бораи Тартиби вогузор намудани

Мұхаббат

функциялардың мақомоти ичрөи маркази ҳокимияти давлатында мақомоти худидоракунин шаҳрак, деҳот, ташкилоттың бастани шартномасы маъмурӣ” ба ҳисоб меравад, ки то ҳол на ҳамаи меъёрхон он ичро шуда аз натиҷа қарори мазкур мақомоти дахлдор ҳисобот пешниҳод негардидааст. Тибқи Тартиби мазкур voguzor намудани функцияны мақомоти ичрөи ҳокимияти давлатында бастани шартномасы маъмурӣ бо мақомоти худидоракунин шаҳралай мұқаррар гардидааст. Мақомоти ичрөи марказында маҳаллий ҳокимияти давлатында метавонанд функциялардың худро дар доираи талаботи қонунгузорӣ ба зимиң мақомоти худидоракунин шаҳраку деҳот ё ташкилоттың voguzor намоянд.

Мақомоти ичрөи маркази ҳокимияти давлатында метавонанд функциялардың худро ба зимиң мақомоти худидоракунин шаҳраку деҳот дар асоси шартномасы тарафынан маблағгузорлық функциялардың мазкур voguzor намоянд [3]. Мутаассифона, тақриба ғана нишон медиҳад, ки масъалаи voguzorиян ваколатты ҳол ичро нашуда, бастани шартномасы маъмурӣ ба назар кам мерасад. Мушкелоти ҳалталаб да ин самт боз маблағгузорлық ин ваколатты мебошад. Дар ин замана, тарзи ҳал намудани ин мушкелік дар Стратегиянын милий рушди Құмхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 кайд карда шудааст. Бөйик мөнбеттүүсүнде аз пешбинилердүйн илмий чүнин ҳолати ислоҳоти муайян шудааст:

– раванди тақсимоти вазифа ғана ваколатты ғана сатхи идоракунин шаҳралай маҳаллий дар асоси принциптери гайримутамарказонии ваколаттың ҳокимияти ба ташаккули таъминоти муносиби захиралардың вазифа ғана интиқолшаванда ба анҷом мерасад;

– меъёрхон идоракунин шаҳралай маъмурликтүүсүнде мегарданад;

– низоми идоракунин шаҳралай дар сатхи шаҳрхон, нохияхо ва ҷамоатты ғана муайян намудани иншооти молу мулкій ва қисми даромади онхон тибқи принциптери гайримутамарказонии фискалӣ ҷорӣ карда мешавад;

Аз ин бармеояд, ки аллакай мушкелоти муайян гардида, факат аз ҷонибы мақомоти дахлдор ислоҳоти ичрөи бомароми ин ҳадафын милий чиддій ва саривақтый роҳандозӣ гарданад. Аз таҳлили фаъолияти мақомоти худидоракунин шаҳралай хулоса баровардан мумкин аст, ки вазифа ғана иншооти молу мулкій ва қисми даромади онхон тибқи принциптери гайримутамарказонии фискалӣ ҷорӣ карда мешавад.

Ҳамзамон, дар ин замана, ҳүччати асосий ин Консепсияни идоракунин рушди шаҳралай дар Құмхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 2 июли соли 2015, №522) баромад мекунад, ки имконияти муайян намудани самтҳои асосий ва вазифа ғана стратегияни ташаккули низоми муосири идоракунин шаҳралай ва амалишавии самараноки онро дар ҷомеа тезинкишофёбанда фароҳам мөорад. Мутобиқи давраи дуюми ичрөи Консепсияни мазкур дар сатхи худидоракунин шаҳралай бояд ислоҳоти ворид шавад.

Дар марҳилаи дуюми ислоҳот (солҳои 2020 - 2025) бо мақсади ташаккули худидоракунин шаҳралай, ки қодир аст ба аҳоли хизматрасонии ҳушизифатро пешкаш намояд, дар сатхи қонунгузорӣ ва институтсионалӣ оид ба рушди мустақилияти молиявии худидоракунин шаҳралай вобаста ба татбиқи функцияларды ба зимиңашон voguzorгардида, бо муайян намудани моликияти худидоракунин шаҳралай ва мутобиқан вобаста намудани ҳуқуқи моликияти бояд тадбирхо андешида шавад [3, 412-413]. Ҳамзамон, чүнин бандҳои иловагай низ дарҷ гардидаанд;

-таҳқими нерӯи мақомоти идоракунин шаҳралай мақомоти худидоракуний доир ба масъалаҳои маъмурлият ва идоракуний тавассути таълим ва бозомӯзии ҳайати кадрии онхон,

-таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои тақрибавӣ дар соҳаи тақсимоти ваколатты ғана сатхҳои ҳокимияти давлатында худидоракунин шаҳралай ва лоиҳаҳои тақрибавӣ оид ба ҷорӣ намудани стандартҳои хизматрасонихои давлатин шаҳралай ба аҳоли дар сатхи минтақавӣ.

Аз мазмуни санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, санадҳои зерқонунӣ, стратегия, консепсия ва барномаҳои дахлдор хулоса баровардан зарур аст, ки Кумитаи рушди маҳалии назди Президенти Құмхурии Тоҷикистон мақоме, ки сиёсати давлатиро дар самти идоракунин рушди шаҳралай, ҳамоҳангозии масъалаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии шаҳралай, мушаххасгардонии вазифа ғана ваколатты ғана мақомоти марказын шаҳралай ҳокимияти давлатында мақомоти худидоракунин шаҳраку деҳот, инчунин ҳамоҳангозии тадбирхо оид ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои мачмӯии рушди иҷтимоию иқтисодии вохидҳои марзию маъмуриро татбиқ менамояд, тамоми масъалаҳои ҷойдоштаро бо тарзи ташкили машваратҳои илмий, таҳияи барномаҳо ва лоиҳаҳои рушди мақомоти худидоракунин шаҳралай бо ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ самаранок роҳандозӣ намоянд. Яъне, мушкелотро дар ҷанинаш пайғирий намуда, на ин ки думболагирий намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Чумхурии Тоҷикистон аз **16.04.2012**, № **828** [Манбай электронӣ]// Речай дастрасӣ: http://mmk.tj/system/files/Legislation/828_tj.pdf (санаи муроҷиат 20.03.2020)
2. Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 2 июли соли 2015, №522 [Манбай электронӣ]// Речай дастрасӣ: http://ldc.tj/?page_id=2630 (санаи муроҷиат 07.04.2020)
3. Китоби рӯйимизии хизматчи давлатӣ. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи хизмати давлатӣ -Нашри чорум. Душанбе: «ПРОМЭКСПО», 2019. – 483 с.
4. Ойев X. Хидмати давлатӣ (китоби дарсӣ). – Душанбе: Ирфон, 2011. – 400 с.
5. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2016. – С.33-88 с.

Калидвожаҳо: шартномаи маъмурӣ, ваколатҳои вогузоришаванда, ҳудидоракунии маҳаллӣ.

Аннотация**АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ДОГОВОР И ДЕЛЕГИРОВАННЫЕ ПОЛНОМОЧИЯ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ**

Местное самоуправление является одним из демократичных и активных институтов государственности, и их ежедневная эффективная деятельность является фундаментов устойчивого развития страны. Одним из способов эффективной деятельности органов местного самоуправления определена на основе административного договора, которые берут на себя делегирование полномочий местных и центральных органов исполнительной власти.

В статье автор пытается решить юридические вопросы и сложности при заключении административного договора и делегирование полномочий в деятельности органов местного самоуправления.

Ключевые слова: административный договор, делегирование полномочий, местное самоуправление

Annotation**ADMINISTRATIVE AGREEMENT AND DELEGATED AUTHORITIES IN THE ACTIVITIES
OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES**

Local self-government is one of the most democratic and active institutions of statehood, and their daily effective activity is the foundation of sustainable development of the country. One of the ways of effective activity of local self-government is determined on the basis of an administrative agreement, which are undertaken by the delegation of powers of local and central executive organ.

In the article, the author tries to solve legal issues and difficulties in concluding an administrative contract and delegating authority in the activities of local authorities

Key words: administrative contract, delegation of authority, local self-government

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Нилуфар Шӯҳратовна, магистранти соли дуюми иҳтиёси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯч. Сайд Носиров 33, тел: **907574385**. E-mail: nilufar.did@gmail.com

Роҳбари илмӣ: Имомёрбеков А.

Сведения об автор: Каримова Нилуфар Шӯҳратовна, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан”, г. Душанбе, ул. Сайд Носира, 33, тел: **907574385**. E-mail: nilufar.1997@gmail.com

Научный руководитель: Имомёрбеков А.

About the author: Karimova Nilufar Shuhratovna, undergraduate 2nd year specialties of public administration of the Academy of Public Administration under the President of Tajikistan, 7340033, Dushanbe, Said Nosir str., 33, phone:: **907574385**. E-mail: nilufar.1997@gmail.com

Scientific director: Imomyrbrkov A.

СОХАИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКА – ЗАМИНАИ АСОСЙ БАРОИ РУШДИ «ЭНЕРГИЯ САБЗ»

Дар асри XXI энергетика ба яке аз омилҳои мұхимтарини пешрафти давлатҳои ҷаҳон табдил ёфта, бе энергетика инкишофи соҳаюи иқтисодиёту иҷтимоиёт гайриимкон гардидааст.

Дар соҳаи энергетика, ки дар он об асоси истехсоли нерӯи барқ мұкарап гаштааст, гидроэнергетика номида мешавад. Нерӯгоҳхоро, ки бо истифода аз фишори об нерӯи барқ истехсол менамоянд, нерӯгоҳи барқи обй меноманд [3].

Давлатҳои Осиёи Марказӣ бо мавқеи ҷойгиршавии географии худ дар минтақае қарор гирифтаанд, ки сарчашмаи ташаккули захираҳои обй мебошанд. Истифода аз ин захираҳо омил ва шарти асосии таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва баланд гардидани мавқеи сиёсӣ дар арсаи байнамилалӣ мебошад. Дар замони муосир ҳамаҷониба истифода карда тавонистани захираҳои табий, маҳсусан, захираҳои обй шарти асосӣ дар роҳи рушди устувор мебошад.

Айни замон захираҳои об манбаи асосии истехсоли энергия ба шумор рафта, тибқи маълумоти мавҷуда зиёда аз 54,6% - и захираҳои обии Осиёи Марказӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ташаккул мейбанд. Аммо Тоҷикистон аз он ҳамагӣ аз ҳисоби ҳавзаи Сирдарӯ 7% ва аз ҳисоби ҳавзаи Амударӯ 15,2% - ро истифода менамояд.

Аммо давлатҳои дигари минтақаи Осиёи Марказӣ дар самти истифода ва истеъмоли захираҳои обии дар Тоҷикистон ташаккулёбанд мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Масалан, саҳми давлатҳои минтақа дар ташаккулёбии захираҳои обии баҳри Арал, аз ҷумла Ҷумҳурии Қирғизистон – 25,3%, Узбекистон - 7,6%, Қазоқистон - 3,9%, Чин ва Покистон дар якчоягӣ 5,4% - ро ташкил медиҳад.

Истифода ва истеъмоли захираҳои обии минтақа тамоман нишондоди дигар аст. Аз захираҳои обии ҳавзаи Сирдарӯ Узбекистон - 50,5%, Қазоқистон - 42% ва Қирғизистон - 0,5% - ро истифода ва истеъмол менамоянд.

Аз захираҳои обии ҳавзаи Амударӯ бошад, Узбекистон - 42,2%, Туркменистон - 42,3% ва Қирғизистон - 0,3% - ро истифода менамоянд.

Захираҳои обии Осиёи Марказӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва Қирғизистон ташаккул мейбанд, аммо истифодабарандагони асосии онҳо Узбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон мебошанд.

Дар маҷмӯъ манфиатҳои обй дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз ду унсури асосӣ таркиб ёфтаанд:

- якум, манфиатҳои гидроэнергетикӣ;
- дуюм, манфиатҳои кишоварзӣ;

Тоҷикистон ва Қирғизистон манфиатдори соҳаи гидроэнергетика мебошанд, ки асоси таъмини тараққиёти ҳамаҷониба ин давлатҳо ба рушди соҳаи гидроэнергетика вобаста аст. Дар соҳаи гидроэнергетика ҳангоми истифодабарӣ миқдору сифати об тағиیر намеёбад ва об дар ҳамон миқдор баъди истехсоли барқ бокӣ мемонад.

Манфиатҳои кишоварзӣ ба давлатҳои Узбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон хосанд, яъне асоси сиёсати обии онҳо ба соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст. Дар ин соҳа об ба пуррагӣ нест мешавад ё ҳаҷми ками он бокӣ монда, сифаташ тағиир мейбад.

Бо назардошли он ки ягон кишвар тараққиёти ҳудро бе рушди энергетика таъмин карда наметавонад, мо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян кардаем.

Ҳоло дар соҳаи энергетика дар Тоҷикистон 12 лоихаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 16,1 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст [6, 12].

Тибқи арзёбии созмонҳои байнамилалии молиявӣ Тоҷикистон аз рӯйи фоизи истехсоли “энергияи сабз”, яъне нерӯи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба қатори шаш кишвари пешсафи сайёра шомил гардидааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мұхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ, ки 26 декабри соли 2019 садо дод, хотиррасон намуданд, ки: “Бо пурра ба кор даромадани нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” Тоҷикистон дар миқёси олам ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандай “энергияи сабз” шомил мегардад” [6].

Нерӯгоҳи барқи обии “Роғун” дар баробари аҳамияти баланди гидроэнергетикӣ доштан,

инчунин дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва обёрии миңтақавӣ нақши созгор дорад. Масалан, баъди ба пуррагӣ ба истифода додани ин иншоот зиёда аз 480 ҳазор гектар замин дар миңтақа, аз чумла 140 ҳазор гектар дар Туркменистон ва 240 ҳазор гектар дар Узбекистон имкони обёрий намуданро дорад, ки ин ба нафӯи давлатҳои миңтақа мебошад.

Дар Тоҷикистон истеҳсоли 98 фоизи нерӯи барқ ба соҳаи гидроэнергетика рост меояд [6, 18]. Ин навъи манбаъҳои энергетикӣ безарар буда, аз нерӯи барқе, ки бо истифода аз газу мазут ва атом истеҳсол мешавад хеле бартарӣ дорад. Дигар афзалияти муҳими барқи обӣ дар он аст, ки барқи истеҳсолшуда аз ҷиҳати экологӣ тоза ба шумор рафта, ба вазъи экологии муҳити зист таъсири манғӣ намерасонад. Расидани Тоҷикистон ба истиқлолияти энергетикӣ яке аз самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зоро он заминаи бунёдӣ барои боз ҳам баландтар бардоштани сатҳи зиндагиву хизматрасонӣ ва пешбуруди иқтисодиёт мебошад.

Истифодай васеи манбаъҳои барқароршавандай энергия, баҳусус, заҳираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди “энергияи сабз” ва рушди “иқтисоди сабз” ба ҳисоб меравад [6, 18].

Соли 2019 дар соҳаи саноат - 219 корхонаи нави саноатӣ бо таъсиси 2942 чойи корӣ, аз чумла, дар вилояти Суғд - 59 корхона бо 969 чойҳои кории нав, вилояти Ҳатлон - 57 корхона бо 678 чойҳои кории нав, ВМҚБ - 3 корхона бо 87 чойҳои кории нав, шаҳри Душанбе - 60 корхона бо 812 чойҳои кории нав ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ - 40 корхона бо 386 чойҳои кории нав соҳта ба истифода дода шуда, ба ин маъно заминаи асосии тараққиёти давлат аз нерӯи барқ маншаъ мегирад.

Соли 2019 бори нахуст дар таърихи Тоҷикистон дар маҷмӯъ ҳаҷми рекордӣ - 19,8 млрд кВт/соат нерӯи барқ (пеш аз ин 18,6 млрд кВт/соат - соли 1988) истеҳсол шудааст [7, 2].

Дар Ҷирғизистон низ барои рушди тамоми намудҳои манбаъҳои барқароршавандай энергия имкониятҳои хуб мавҷуд аст. Қувваи барқ аз энергияҳои манбаъҳои геотермалӣ, офтоб, шамол, биомасса, об ва гайра истеҳсол мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои оғози бунёди нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва таҷдиди нерӯгоҳҳо корҳо босуръат рафта истодааст. Чуноне ки Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадашон қайд намуданд, ки: “Соли 2019 таҷдиди нерӯгоҳҳои барқи обии «Норак» ва «Қайроққум» ба маблағи 5,5 миллиард сомонӣ оғоз гардида, татбиқи чунин лоиҳа дар нерӯгоҳи барқи обии “Сарбанд” ба маблағи 1,3 миллиард сомонӣ идома дорад [6, 12].

Ҳар як кишвар вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ сарватҳои табии ба худ хос дорад. Тоҷикистон аз сатҳи баҳр хеле баланд ҷойгир аст ва заҳираҳои нефтӣ камтар дорад. Аммо аз ҷиҳати заҳираҳои об дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро соҳиб аст. Тибқи ҳисобҳои оморӣ, дар ҳолати истифодай 30% - и иқтидори манбаъҳои гидроэнергетикӣ на танҳо ба истиқлолияти энергетикӣ соҳиб мешавем, балки ба бозори миңтақа ҳар сол ба миқдори 2 миллиарду 77 миллион долларӣ амриқӣ нерӯи барқ мефурӯшем [8, 2].

Соҳтмони нерӯгоҳи барқи обии Рӯғун дар Осиёи Мрказӣ қалонтарин нерӯгоҳи барқи обӣ мебошад. Иқтидори лоиҳавии НБО - и Рӯғун ба 3600 МВт баробар буда, он 6 агрегати 600 МВт – ро ташкил медиҳад. Ин нерӯгоҳ дар ҳолати пурра ба кор даромаданаш дар як сол метавонад 17 млрд кВт – соат нерӯи барқ ҳосил кунад.

16 – уми ноябрь соли 2018 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вазъияти тантанавӣ агрегати якуми Нерӯгоҳи барқи обии «Рӯғун» - ро ба кор дароварданд.

9 – уми сентябрь соли 2019 агрегати дуюми Нерӯгоҳи барқи обии «Рӯғун» ба кор дароварда шуд. Нерӯи барқи аз он тавлидшаванд ба системаи умумии энергетикии мамлакат интиқол дода шуд [9, 2].

НБО – и Рӯғун пешрафти иқтисодиёт ва сарчашмаи муҳими даромад мебошад, ки дар ин бобат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: “Рӯғун метавонад манбаи нерӯи барқи ниҳоят зарурии арzon, барқароршаванд ва боэътиමod барои мардуми Тоҷикистон гарداد. Инчунин он метавонад сарчашмаи аввалиндараваҳи содироти нерӯи барқ шуда, барои дигар сармоягузориҳои қалидӣ ҷиҳати мусоидат ба таҳаввули иқтисоди Тоҷикистон ва фароҳам овардани барои ояндаи шукуфон, сарчашмаи муҳими даромад бошад” [10, 2].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола даҳҳо нерӯгоҳҳои хурду миёна мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар даврони истиқлолият иқтидори истеҳсолии соҳаи энергетика, бе назардошти Нерӯгоҳи барқи обии «Рӯғун», ба миқдори 1520 МВт зиёд шуд. Дар кишвари мо мавриди истфода қарор гирфтани “энергияи сабз” аз ҷиҳати экологӣ хеле мусоидат мекунад.

Муҳакқиқ

Бинобар ин, кишвари мо аз ҳисоби нишондиҳандаи партови газҳои гулхонай дар ҷаҳон чойи 135 - умро ишғол менамояд, ки ин мақоми хеле баланд ва саҳми арзишманди Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти глобали мебошад [6, 18].

Манфиатҳои обии Тоҷикистон ба манфиатҳои обии ҳеч як давлати дигари минтақа мухолифат намекунад. Тоҷикистон сиёсати гидроенергетикии ҳудро дар асоси ҳифзи манфиатҳои минтақавӣ идома медиҳад, ки Роғун яке аз он иншоотҳо ба шумор рафта, бо максади рушди ҳамаҷонибаи иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳамгирии минтақавӣ бунёд гардида истодааст.

Мавриди истифода қарор додани “энергияи сабз” аз тарафи ниҳодҳои ҳуқуқии байнамиллай ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳама вакт қобили дастгирӣ мебошад. Сиёсати пешгирифтai роҳбарияти олии кишвар, яъне, сиёсати “дарҳои кӯшода”, имкон дод, ки сармояи ҳориҷӣ ба иқтисоди Тоҷикистон бештар ҷалб шавад [11, 2].

Энергияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза аз манбаъҳои табиии барқароршавандай об, нури офтоб, шамол, геотермалӣ, биомасса ва ғайра сарчашма мегирад. Дар иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсол намудани барқ тавассути об, нури офтоб ва шамол ҳос мебошад.

Адабиёт:

1. Акрамов С. Асосҳои муҳофизати табиат. – Душанбе: Маориф, 1991. – 229 с.
2. А. Назаров. Нерӯгоҳҳои барқи обии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – 72 с.
3. А. Назарзода. Гидроенергетика. Гидроенергетикаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – 168 с.
4. Давлатов А., Дарвазиев М. Ҳифзи табиат. – Душанбе. 1997. – 240 с.
5. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва ҳориҷии ҷумҳурӣ. ш. Душанбе, “Шарқи озод”, 26 декабря соли 2019. – 48 с.
7. <https://tg.wikipedia.org>
8. <https://sadoimardum.tj>.
9. <https://tg.wikipedia.org>.
10. <https://www.mfa.tj>.
11. <http://jumhuriyat.tj>.

Калидвоҷаҳо: гидроенергетическая политика, сиёсати гидроенергетикӣ, рушди “энергияи сабз”, “иқтисоди сабз”, заҳираҳои обӣ, ҳифзи табиат, Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносабати иҷтимоӣ, меъёрҳои экологӣ-санитарӣ.

Аннотация

ГИДРОЕНЕРГЕТИКА – ГЛАВНАЯ ОСНОВА РАЗРАБОТКА «ЗЕЛЕНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ»

Гидроенергетика - одно из важнейших направлений развития Республики Таджикистан, основная на базе развития «зеленой энергетики». В наше время способность в полной мере использовать природные ресурсы, особенно водные, является важным условием устойчивого развития. Ни одна страна не может развиваться без энергетики. По этому широкое использование возобновляемых источников энергии, в частности водных ресурсов, является одним из основных источников «зеленой энергии» и развития «зеленой экономики».

В Таджикистане 98% выработки электроэнергии приходится на гидроэнергетический сектор. Этот тип источника энергии безвреден и превосходит электричество, вырабатываемое на мазуте и ядерной энергии. Важным преимуществом гидроэнергетики является то, что она экологически безопасна и оказывает положительное влияние на окружающую среду.

Ключевые слова: гидроенергетическая политика, развитие “зеленой энергетики”, “зеленая экономика”, водные ресурсы, охрана природы, Центральная Азия, Республика Таджикистан, социальные отношения, экологические и санитарные нормы.

Annotation

HYDROPOWER ENGINEERING - THE MAIN BASIS FOR GREEN ENERGY DEVELOPMENT

Hydropower is one of the most important areas of development of the Republic of Tajikistan and it's the main basis for the development of "green energy". In modern times, the ability to make full use of natural resources, especially water resources, is an important condition for sustainable development. No country can develop without energy. Therefore, the widespread use of renewable energy sources, in particular water, is one of the main sources of "green energy" and the development of a "green economy".

In Tajikistan, 98% of electricity generation is in the hydropower sector. This type of energy source is harmless and is superior to electricity generated by fuel oil and nuclear energy. An important advantage of hydropower is that it is environmentally friendly and has a positive impact on the environment.

Key words: *hydropower policy, development of "green energy", "green economy", water resources, nature protection, Central Asia, the Republic of Tajikistan, social relations, environmental and sanitary standards.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайдмузффар Мирзомуродович, асистенти кафедраи сиёсатшиносии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: 988353450, E-mail: M.Saidmuzaffar@mail.ru

Сведения об автор: Mirzoev Saidmuzaffar Mirzomurodovich, assist political sciences chair of Tajik State Pedagogikal University named after Sadriddin Ayni, Phone: 988353450, E-mail: M.Saidmuzaffar@mail.ru

About the author: Mirzoev Saidmuzaffar Mirzomurodovich, assist political sciences chair of Tajik State Pedagogikal University named after Sadriddin Ayni, Phone: 988353450, E-mail: M.Saidmuzaffar@mail.ru

*Шарифова Санавбар Рустамовна,
докторанти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Гафуров Рамазон Ҳомидҷонович,
магистранти унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон*

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТДОРИИ ҶАГОНИЁН

Ҷагониён яке аз вилоятҳои қалону обод пеш аз ҳуҷуми арабҳо буд. Дар Ғарб то дари Оҳанин тул мекашид. Дар Шарқ то Аҳарун, дар Шимол бо вилояти Суғдва дар Ҷануб бошад то Қубодиёну Тирмиз ҳамсарҳад буд. Ба истилоҳи дигар Ҷагониён дар асрҳои VIII-IX минтақаи ҳозираи Сурхондарё-Дехнав, Бойсун, сариосиё дар бар мегирифт. Дар асрҳои минбаъда яъне асри XI Ҷагониён бо сабаби болоравии Ҷуғузи Абуалии Ҷагониёни дар давраи Сомониён хело васею пурқувват заминҳои водии Ҳисорро то водии Вахш фаро мегирифт. Заминҳои вилоятҳои Шумон ва Аҳарун ҳанӯз дар давраи сомонихо асри X ба Ҷагониён ҳамроҳ карда шуда буданд. Пойтахти Ҷагониён низ Ҷагониён ном дошт.

Маркази Ҷагониён асрҳои VI-VII-ро бори аввал бостоншинос Л.И.Альваум ошкор кард. Ҳаробаҳои он Дилварзинтеппа ном дошта 30км ҷанубтари Дехнави имрӯза воқеъ гаштаанд ва 87 га-ро дар бар мегирад.

Аммо ҳангоме, ки археолог Г.А.Пугаченкова Дилварзинтеппаро чуқурттар омуҳт маълум гардид, ки замони ободии шаҳр ба давраи антиқӣ мансуб буда дар асри IV-V шаҳр ба ҳароби дучор шуда будааст. Дар асрҳои VI-VII бошад ҳаёт дар кӯҳандизи шаҳр ҷараён дошт, ки он ҳам дар натиҷаи ҳуҷуми туркҳо комилан қатъ гардид. Баъди ҳуҷуми туркҳо ва арабҳо дар он шаҳр комилан касе намезистааст. Масоҳати қалони шаҳр ки шаклан мурабаъ дар шакли ҷорқунҷа буд. Табакаи маданию ёдгориҳои бои шаҳр онро ба ҳулосае оварданд, ки дар ҷои Дилварзинтеппа дар замонҳои қадим асрҳои I-III ва ҳатто пеш аз он дар ҳақиқат шаҳри марказии Ҷагониён асрҳои IX-XII шаҳре, ки дар сарчашмаҳо оиди он маълумоти зиёд вомехӯрад, дар дигарҷо воқеъ будааст.

Бостоншиноси маъруф Г.А.Пугаченкова ҳаробаҳои онро, ки бкм ҷанубу шарқтари Дехнав дар ҷо, ки дарёи Қизилсу ва Сурхон мерезад пайдо намуд. Он ҳаробаҳо Бедраҷ ё Будраҷ ном дошта, зиёда аз 84 га-ро дар бар мегиранд. Бори аввал арабҳо барвакт дар соли 652таҳти амри амири араб ал-Ахнаф ибни Қайс ба Тахористон ҳуҷум оварданд. Тахористониён ба муқобили арабҳо қувва ҷамъ карданд. Ҷагониёниҳо ба муқобили арабҳо ба онҳо пайвастанд. Дар ҷанги байни арабҳои тахористониҳо Аҳмади ал-Балозурӣ (муариихи арабизабони асри IX) роли асосири ба шоҳи Ҷагониён нисбат додааст.

Лекин Ҷагониён дар ҷанг тобеи арабҳо гардид.

Географи араб ал-Муқаддасӣ оиди Ҷагониён и асри X ҷунун менависад. “Ҷагониён ноҳияи ниҳоят обод буда, серфайзу баракат аст”. Пойтахташ низ ҳамин номро дорад. Ин ноҳия то ба заминҳои Тирмиз мерасад. Дар он 16000 деха буда нон дар он арzon, гушт бисёр ва об фаровон мебошад. Ресандагии он ачиб аст, ҷорво дар он (аз баландию бисёрии растани) гум мешавад. Тамоми аҳли он пашминабоф буда, либосҳо тайёр мекунанд. Тамоми шаҳрҳои Ҷагониён ҳушу ободанд.

Ибни Ҳавқал дар бораи Ҷагониён ва яке аз амирони машҳури замон аз ҳонадони муҳточиён ҷунун навиштааст. “Ҷагониён шаҳрест аз Тирмиз қалонтар аммо дар Тирмиз молу ҳол ва аҳолӣ зиёдтар мебошад”. Ҷагониён қӯҳандиздоранд. Ҷагониён ҷои таваллуди Абуалий Аҳмад ибни Муҳаммад ибни ал-Музаффар сарлашқари лашқари Ҳурросон аст. Ӯ ҳамчун ибни Муҳтоҷ машҳур буда, Ҳурросон дар ҳеч асре мисли ў шаҳсеро ба ин сиёсату раёсатнадида буд. Аммо номи ўро ба бади бароварда буданд.

Бояд гуфт, ки Ҷагониёни асрҳои IX-X ба ду шаҳсияти бузурги худ-ибни Муҳтоҷ аз ҳонадони Муҳточиён ва Абуалии Ҷагонӣ нуфузи қалон пайдо карда буд.

Ал-Муқаддасӣ аз шаҳрҳои зери Ҷагониён ёд кардааст: “Кураи (вилояти) Ҷагониён шаҳрҳои зеринро дорост: Дорзангӣ (Дараи зангӣ), Босанд, Сангарда, Биҳом (Ниҳом), Зинур (ё Зинвар) Регдашт, Шумон, Қуводиён, Андиён (Андиғон), Дастанҷирд, Ҳанбон. Дар ҷои дигар ал-Муқаддаси шаҳри Бухороро баъд аз Зинур илова кардааст”.

Сабаби ба ин рӯйхат дохил карда шудани Шумон, Андиғону қуводиён дар он аст, ки дар асри X ба сабаби боло рафтани нуфузи сиёсии Абуалии Ҷагониёни минтақаҳои мазкур ба қаламравӣ қудрати ў дохил карда шуда буданд.

Муаллифи “Худуд-ул-олам” дар бораи Ҷагониёну шаҳрҳояш, ҳусусиятҳои ҷуғрофию иқтисодии он маълумоти муҳим овардааст: “Ҷагониён ноҳияест вайрон ва ноҳияи бузург аст ва

бисёркишту барзгарони кохилу чои дарвешон, валекин бо неъмати бисёр аст бо мардумони چангю диловар. Ва ин нохия ҳавои хуш дорад. Инчунин замини хушуби гуворанда ва аз вай асп хезад андак, чомай пашмину палос ва заъфарони бисёр хезад. Подшохи ин нохия аз мулукат атрофаст ва ўро амири Чагониён гуянд”.

Дарзангӣ (Дараи зангӣ) шаҳрест аз гирди ў хандак аст ва аз худи Чагониён аст ва аз вай пайтоба хезаду зилемҳо ва бисоти пашмин.

Чагониён шаҳрест бузург ва ба Барокӯҳниҳода ва касабаи (маркази) ин нохия аст. Чои бо обҳои равону ҳавои хуш ва мардумони дарвеш.

Босанд шаҳракест бо мардуми бисёр бар роҳи Бухорою Самарқанд. Чои устувору мардумони ҷангӣ. Зайнур шаҳракест бо кишту барзи бисёр ва кам мардум. Босанд ба ақидаи Ртвеладзе Э.В. дар ҷои Бойсун имрӯза воқеъ гашта будааст. Сафолпораҳои дар ҷои Бойсун ёфтшуда ба асрҳои IX-XI таллук доранд.

Бурб ки як марҳала (20-24км) дуртар аз шаҳри Чагониён воқеъ буд Э.В.Ртвеладзе онро ба ҳаробаҳои Чимқурғонтиппа монанд кардааст. Ҳаҷми он 350 ба 200м ро дар бар мегирад.

Зинур ба ақидаи Э.В.Ртвелдзе ё дар ҷои тақрибан Регар ё дар ҷои ҳаробаҳои Оқкургонтиппа ки 3км дуртар аз Дехнав ба сӯи шимолушарқ мавҷуданд, воқеъ буд.

Регдашт дар ҷои ҳаробаҳои Гуроҷеппа дар соҳили чапи дарёчаи Қарасу ду км аз Узун ба сӯи шимолу гарб воқеъ гардида буд. Маводи аз он ёфтшуда ба асрҳои V-VI ва XII-XIII тааллук доранд.

Навандак ин шаҳрро Э.В.Ртвеладзе воқеъ дар ҷои ҳаробаҳои Навонактеппа ё Коғирқалъа медонад. Ҳаробаҳо аз шаҳрҳои Узун дар масофаи 3км ба сӯи шимолу шарқ дар заминҳои колхозии Коммунизм мавҷуданд.

АҲАРУН. Акнун баъд аз тавсифи Шумону Чагониён, ки Аҳарун дар байнашон воқеъ гардида буд, маълумотҳои кутоҳу парокандай сарчашмаҳоро дар бораи Аҳарун ва натоиҷи тадқикотҳоро оиди он меорем. Географҳои арабизабон ба монанди Ибни Ҳавқал, ал-Муқаддасӣ, ал-Истаҳрӣ оиди Чагониёну Шумон ва шаҳрҳою масофаи байни онҳо маълумот дода бошанд ҳам, оиди Аҳарун ҷизе намеоранд. Фаққат Ибни Ҳурдодбех (асри IX) ва Қудома ибни Ҷаъфар (асри X) зимни овардани руйхати хироҷи нохияҳои Хурросон Аҳарунро низ зикр намудаанд. Вале ачибаш дар он аст, ки ҳангоми тавсифи роҳи байни Шумону Чагониён худи ҳамин муалифон дар бораи Аҳарун ишорате ҳам накардаанд. Аз ин ру баъзе ба ақидае омадаанд, ки Шояд Аҳарун аз роҳи байни Чагониёну Шумон бар канор афтода бошад. Вилояти Аҳарун ва шаҳри марказии онро дар минтақаи Қаратоғт имрӯза-дар водии зархехи дарёи Қаратоғ бояд чуст. Навишта буд М.М.Дяконов. Шояд ҳаробаҳое, ки отряди археологӣ дар назди дехаи Шахринав таҳқиқ намуд Аҳаруни бостонӣ бошад?-боз мепурсад ў. Вале чустуҷӯҳои баъдина нишон доданд, ки ҳаробаҳои кӯҳаншаҳри Шахринав, ки 350га-ро ташкил медиҳанд ба давраи антиқӣ мансубанд. Дарозии деворҳои муҳофизавии он шаҳр 7км-ро ташкил медиҳад.

Бостоншиноси дигар Е.В.Зеймаль дар соҳили рости руди Ширкент дар наздикиҳои Пахтаобод ҳаробаҳои ба ном Ӯзбеконтеппаро ки 10га-ро ташкил медиҳад, омӯхта ба хулоссае омад, ки шояд ҳамин Ӯзбеконтеппа ҳаробаҳои маркази Аҳарун бошад. Вале ҳангоми муайян кардани шаҳри марказии Аҳарун ҷанд ҳолатро ба назар гирифт. Аввало ин ки бояд пойтаҳти Аҳарунро дар наздикии Чагониён чуст, дуввум масоҳати хурди Ӯзбеконтеппа ба он далолат мекунад, ки шаҳри дар он буда наметавонад маркази он бошад. Сеюм ҳанӯз пеш аз омадани арабҳо вазъияти доҳилии Аҳарун бисёр бад буд. Шоҳи Шумон онро пурра ба тасаруфи худ дароварда буд ва ўро «Шоҳи Шумону Аҳарун» меномиданд. Вале ҳануз то анҷом пазиурӯфтани ин аҳвол ва омадани Қутайба ба Чагониён, мувоғики маълумоти ат-Табарӣ арабҳо ҷандин бори дигар ба Аҳарун ҳуҷум оварда будаанд.

Ҳамаи ин бадбахтиҳои ҷандинкаратае, ки ба сари Аҳарун аз тарафи арабҳо ва вилояти ҳамсояш-Шумон омада буд, ба он оварда расонид, ки Аҳарун ҳамчун вилояти таъриҳӣ мустақил ҳанӯз дар охири асрҳои VIII пурра аз байн рафт.

Вале бо ҷанд сабаб номи вай хеле вақт зинда монд. Масалан ибни Ҳурдодбех ҳангоми овардани миқдори хироҷи вилоятҳои Хурросон аз Аҳарун ва вилоятҳои ҳамсояи он ёдовар шудааст.

Айнан ҳамин ҷизро географии дигар Қудома ибни Ҷаъфар бе нишон додани миқдори хироҷи ҳар яки он низ овардааст. Ин руйхати хироҷи вилоятҳои Хурросон аз рӯи маълумоти Қудома аз соли 819 сар шуда меояд. Руйхати солҳои пештар аз ин таъриҳи бошанд ба сабаби сухтор нобуд шуда будаанд. Ачибаш он аст, ки дар руйхатҳои хироҷи овардаи ибни Ҳурдодбеху Қудома номи тамоми вилоятҳои хурду калони Хурросон оварда шуда буданд ҳам, номи Шумон умуман Зикр нагардидааст. Сабабаш ба фикри мо дар он аст, ки арабҳо ба Аҳарун

Мұхаббат

нисбат ба Шумон барвақтар шинос гардида, онро ба тасаруфи худ дароварда буданд. Аз ин ру номи ү нисбати Шумон барвақтар дохил шуда буд.

Савол ба миён меояд, ки Ахарун оё номи шаҳр буд ё вилояти таърихӣ?

Хулоса бар меояд, ки ҳарчанд Яъқубӣ онро номи шаҳр гуфтааст, vale Ахарун номи вилоят буд, на номи шаҳр. Ва маркази он шояд дар як гӯши ҳанӯз аз тарафи бостоншиносон кофтанашудаи қуҳнашашри Шаҳринав, ки он асосан ба давраи антиқӣ мансуб аст, воқеъ буд. Ҳоссатан, кич и тавре ки кофтуковҳои бостоншиносон нишон медиҳад, ки ҳаробаҳои Чимқурғонӣ Шаҳринав бисёрқабата буда, ба давраҳои гуногун тааллук доранд.

Адабиёт:

1. Бойматов Л. Социально-экономическое положение Центральной Азии в XIII-XIV вв.
2. Буниятов З. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов. 1097-1231. Москва, 1986.
3. Давлатзода Д. Мусулмонон: таърихи воқеии инкишоф ва таназзул. Душанбе, 2017.
4. Ибни Асир. Таърихи бузурги Ислом ва Эрон. Техрон, 1387(х.).
5. Лестренч Г. Ҷуғрофияи таърихии сарзамиҳои хилофати шарқӣ. Тарҷумаи М. Ирфон. Техрон, 1365.
6. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV. Москва, 1962.
7. Рашидуддини Фазлуллоҳ. Ҷомеъу-т-таворих. Техрон, 1371.
8. Сафарномаи Ибни Батута. Тарҷумаи М. Мувахҳид. Техрон, 1370.
9. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 2. –Техрон, 1355.
10. Ҷувайнӣ Атомалик. Таърихи ҷаҳонгӯшӣ. Техрон, 1382.

Калидвожаҳо: қатли ом, забткориҳои мугулҳо дар Осиёи Миёна, ҳаракатҳои чингизиён, ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳалқи тоҷик, дину оини мугулҳо

Аннотация

В этой статье говорится о последствиях чингизянских движений в экономической и социальной жизни таджикского народа. Автор в значительной степени опирается на исторические источники. Как отмечается в статье, монгольское завоевание является сложным периодом в истории таджикского народа. Монгольское завоевание Средней Азии нанесло тяжелейший удар хозяйственной жизни Мавераннахра и Хорезма.

Ключевые слова: массовое уничтожение, монгольское завоевание Средней Азии, чингизянские движения, экономическая и социальная жизнь таджикского народа.

Annotation

This article States about the consequences kingitanga movements in economic and social life of the Tajik people. The author relies heavily on historical sources. As noted in the article, the Mongol conquest is a difficult period in the history of the Tajik people. The Mongol conquest of Central Asia dealt a severe blow to the economic life of Transoxiana and Khorezm.

Keywords: mass destruction, Mongol conquest of Central Asia, genghisian movements, economic and social life of the Tajik people.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарифова Санавбар Рустамовна, докторант Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Faafurov Ramazon Xomidzxonovich, unvonçӯyi Donishgoҳi давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Сведения об авторе: Шарифова Санавбар Рустамовна, докторанта Национальная университет Таджикистан.

Гафуров Рамазон Хомиджонович, соискатель ТГКУ

ИЛМ ВА ФАНОВАРИ

Муродов Мансур,
магистранти соли дуюми факултети математика

АРЗЁБИИ ХАТОГИХО ДАР ҖАРАЁНИ КОМПЮТЕРӢ

Вобаста ба ин, вазифаҳои амалии аҳамияти бузург пайдо мешаванд. Чунин вазифаҳо, аз чумла, зеринанд.

Тағирбаҳши мустақили x бо чанд дақиқ маълум аст. Бо қадом дурустӣ киммати функсияи $y = f(x)$ -ро барои мушаххас муайян кардан мумкин аст вобастагии математики?

Мушкилоти баръакс ба ин монанд ташаккул меёбанд: агар барои ҳисоб кардани арзиши функсияи y бо саҳехии муайян зарур бошад, он гоҳ дурустии муайян кардани арзиши дохилшавандай тағирёбандай x бояд бошад?

Дар аксари ҳисобҳои техникӣ сатҳи дурустии натиҷа қаноатбахш ҳисобида мешавад, ки хатои нисбии нисбии он аз 0.1 то 5% аст. Ҳамин тавр, масалан, ҳангоми гузаштан аз воҳидҳои қӯҳна ба Системаи Байнамиллии Воҳидҳо (SI), як кило кувва метавонад ба Нютон бо иваз кардани як омили 10 ба ҷои омили дақиқи 9,81 табдил ёбад. Хатогӣ ҳоҳад буд

$$10 - 9,81 = 2\%, \quad 9,81 \text{ ки дар аксари ҳолатҳо комилан қобили қабул аст.}$$

Аммо, ин сатҳи дақиқӣ низ қобили қабул нест. Ҳамин тавр, масалан, ҳангоми ба мадор баровардани моҳвораҳои сунъии моҳ аз мадори Замин, суръати дуввуми космос (такрибан 11 200 м / с) бояд бо хатогии на бештар аз 0,0002% нигоҳ дошта шавад. Дар акси ҳол, мошини ба кор андохташуда моҳвораест на моҳ, балки офтоб.

Тағир додани хатогиҳои меросӣ дар татбиқи ҷараёни ҳисобкунӣ тибқи қонунҳои муайян амалий карда мешавад. Ҳолатҳои мухимтарини паҳнкунии гумроҳӣ дар ҷадвал оварда шудаанд.

4. Онҳо, аз чумла, қоидаҳои зеринро риоя мекунанд:

- ҳангоми илова кардани (хориҷ кардани) миқдоре, ки хатоги дорад, хатои мутлақи маблағи (фарқияти) онҳо ба ҳосили хатогиҳои мутлақи истилоҳҳо (ё коҳишёфта ва ҳисса) баробар аст;

- ҳангоми зарб кардан (ё тақсим кардани) хатои нисбии маҳсулот (аз чумла) ба ҳосили хатогиҳои нисбии омилҳо (дивиденд ва тақсимқунанда) баробар аст;

- хатогии нисбии ҳаттии дараҷа ба хатои ҳатти маргиналии пойгоҳ баробар аст, ки бо зарби мутлақи нишондиҳанда зиёд карда мешавад.

Ҷадвали 4 - Таъсирни хатогӣ дар амалиёти ҳисоббарорӣ

Амалиёти шумо ракамҳо	Намоиш вазифаҳои	Хатои мутлақ	Хатои нисбӣ
Илова	$x_1 + x_2$	Δ $x_1 + x_2$	$(\Delta$ $x_1 + x_2)/x_1 + x_2$
Тарҷума Умножение	$x_1 \cdot x_2$	$\Delta x_1 + \Delta x_2$ $\times \Delta$	$(\Delta x_1 + \Delta x_2)/x_1 \cdot x_2$ Δ
Бахши	x_1 / x_2	x_1 $x_2 + x_1$	$x_1/x_1 + x_2/x_2$ Δ
		$(\Delta x_1 \cdot x_2 + \Delta x_2 \cdot x_1) / x_2^2$	$x_1/x_1 + x_2/x_2$
Наеб дар дараҷа *	x^n	$\Delta x \cdot n \cdot x$	$n \cdot \Delta$ x/x

Экспонент n метавонад арзишҳои ихтиёриро гирад. Агар N ҳиссаси дурустӣ ташкил медиҳад, пас хатогӣ кам мешавад.

Баъзе мисолҳои татбиқи ин муқарраротро дидо мебароем.

Мисоли 1. Диаметри гардиши D бо хатогӣ муайян карда мешавад. Хатогиро дар майдони гардиши S , ки аз рӯи формула ҳисоб карда шудааст, чӣ гуна муайян кардан мумкин аст.

$$D = 2$$

$$S = \pi \cdot \frac{4}{4} ?$$

Мо дар ихтиёри мо як ҷенаки андозагирий ва доираест, ки аз қайчи консервашуда дар контури пештар қашидашуда бурида шудааст. Диаметри андозагирифташудаи $D = 5$ см буд, хатои мутлақ дар ин шароити истехсол намудани давра ва ҷен кардани диаметри он чун ± 2 мм ҳисоб карда мешавад. Сипас маҳдудиятҳатогии нисбӣ $05,2 \cdot 100 = 4\%$ ва аз замони ҳисобкунӣ.

Мұхаббат

Агар амалиёти зарбдори $D \times D$ ичро карда шавад, он гоҳ мұвоғиқи қоида 2, хатои нисбии майдони ҳисобшудаи S гардиш анчом дода мешавад.

$$\Delta S / S = \Delta D / D + \Delta D / D = 4 + 4 = 8\%.$$

$$\Delta S = 0.08 \times S = 0.08 \times 19.625 = 1.57 \text{ см}^2.$$

Мисоли 2. Маълум аст, ки майдони квадрат $12,34 \text{ см}^2$ мебошад, ки паҳлӯи квадратро бо қадом хато бояд андоза кард, то ҳисоби майдони квадрат ΔL аз он дурустии нишондодашударо таъмин кунад?

Аз ифодай майдон чунин бармеояд, ки он бо хатои мутлақи ҳадди аққали 0.005 см 2 дода мешавад, он гоҳ хатои нисбӣ

$$(0.005 / 12.34) \times 100 = 0.04\%.$$

Азбаски дарозии паҳлӯии квадрат L аз S ба курдати 0,5, тибқи қоидаи саввуми паҳнкунии хато аст

$$\Delta L / L \times 100 = |0.5| \times 0.04 = 0.02\%,$$

аз кучо хатои мутлақи ченқунии паҳлӯии квадрат кучо хоҳад буд

$$\Delta L = S \times 0.02 / 100 = 0.0007 \text{ см}.$$

Андозагирии канори мураббаъ бо чунин хатои хурд методи маҳсусро талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Орлова И. Экономика- математическое моделирование. Практическое пособие по решению задач. – М. Вузовский учебник; Инфар-М, 2013. – 144 с.
2. Общий курс высшей математики для экономистов. Учебник. Под ред. В. И. Ермакова. М., инфр- м 1999.
3. Сборник задач по высшей математике для экономистов. Под ред проф В. И. Ермакова. М., инфр- м 2000.

Калидвозжаҳо: *функция, математикӣ, техникум, система, байнамилали, ҷараёни ҳисобкунӣ, зарб, тақсим, экспонент, диаметр.*

Аннотация ОЦЕНКА ОШИБОК В КОМПЬЮТЕРНОМ ПРОЦЕССЕ

Изменение существующих ошибок в применении процесса расчета производится в соответствии с определенными законами. Наиболее важные случаи распространения ошибки представлены в таблице. 4. Они должны, в частности, соблюдать следующие правила:

Ключевые слова: *функция, математическая, техническая, системная, международная, вычислительный поток, умножение, распределение, показатель степени, диаметр.*

Annotation EVALUATION OF ERRORS IN THE COMPUTER PROCESS

Changing the inheritance error in applying the calculation process is done in accordance with certain laws. The most important cases of propagation of error are presented in the table. 4. They shall, in particular, comply with the following rules.

Keywords: *function, mathematical, technical, system, international, computational flow, multiplication, distribution, exponent, diameter.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Мансур, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математики ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992 880289828.

Роҳбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Муродов Мансур, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992 880289828.

Научный руководитель: Ҳасанов Юсуфали

About the author: Murodov Mansur, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 880289828.

Scientific director: Hasanov Ysufali

Шарифзода Нусратулло,
магистранти соли дуюми факултети математика

ХАЙАТИ БАРНОМАВЙ-ТЕХНИКЙ, ТАРЗИ КОМПЛЕКСИИ ЧОИ КОРИ АВТОМАТИШУДА

Усулҳои ташкили нармафзор ва саҳтафзор дар чойҳои кории автоматишиуда бояд дар заминай умумии равандҳои баррасишавандай идоракуни амалиётҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ки ҳадафи он кам кардани ҳароҷоти ҳама гуна захираҳо барои истеҳсоли номенклатураи муқарраршуда мебошад, муайян карда шавад. Таҳлили методҳо ва моделҳои ташкили воситаҳои таъминоти барномавӣ ва дастгоҳҳо ҳангоми пешниҳоди идоракуни оперативии истеҳсоли ҶҚА ҳамчун маҷмӯи дастаҳои баҳисобгирии истеҳсолӣ бояд аз ду марҳила гузаранд:

1. Марҳилаи муайян кардани таркиби оқилонаи саҳтафзор;
2. Ҳалли масъалаи тақсимоти захираҳои системаи компьютерии комплекси корӣ ба истеъмолкунандагони ниҳоии он [5].

Ҳангоми муайян кардани таркиби оқилонаи асбобҳои техникӣ ва нармафзори асосӣ, се намуди захираҳо ба таври назаррас таъсир мерасонанд - меҳнат, вақт ва мавод. Файр аз он, ҳам ба захираҳои муштариён ва ҳам ба захираҳои таҳиякунанда таъсир мерасонад. Ҳама тағирёбандоҳо маҷмӯи таркибҳо мебошанд, ки барои муштари барои харидории асбобҳои техникаи ҳисоббарор ва нармафзори асосӣ дастрасанд. Мо ин тағирёбандаро ба ду гурӯҳ тақсим ҳоҳем кард - ҳусусиятҳои таркибҳо, ки барои ҳарду ҷониби рушди раванд мухиманд, яъне, ба барои таҳиякунанда ва фармоишгар ва танҳо ба барои таҳиякунанда мухим аст. Мутобиқати техникӣ (саҳтафзор) таҷхизоти нави техникаи ҳисоббарор нисбат ба парки мавҷудаи техникаи ҳисоббарор дар фармоишгар ва парки техникаи ҳисоббарор, ки дар оянда харидорӣ мешаванд. Амалия нишон медиҳад, ки ин нишондиҳанда яке аз мухимтаринест, ки ҳангоми интиҳоби техникаи ҳисоббарор ба назар гирифта мешавад. Тамоюли ба даст овардани саҳтафзор яъне техникаи ҳисоббарор, ки бо саҳтафзорҳои мавҷуда мувофиқ аст, бо бисёр сабабҳои объективӣ ва субъективӣ алоқаманд аст, ки дар он ҷо психологияи муштариён ҳурдтарин нест, ҳисси боварии ў ба муваффақияти истифодай ин синфи саҳтафзор.

Мутобиқати нармафзор, ки бо мутобиқати системаи фармондиҳии саҳтафзор амалӣ карда мешавад, мутобиқати форматҳои пешниҳоди маълумот, мутобиқати тарҷумонҳо ва ғайра муайян карда мешавад. Таъсири назарраси ин нишондиҳанда ба истеъмоли захираҳо бо мавҷудияти миқдори зиёди маълумоти қаблан омодашуда, бойгонӣ ва оморӣ, инчунин таҳассуси мутахассисони соҳибтаҷриба дар корхона, ки дорои таҷрибаи кор бо воситаҳои мушаҳҳаси барномавӣ мебошанд, шарҳ дода мешавад.

Мутобиқати амалиётӣ дар доираи маҷмӯи таҷхизоти техникаи ҳисоббарор, ки дар сурати вайрон шудани модулҳои алоҳидай ҶҚА имкон медиҳад, ки зуд иваз кардани модули ноком ё дастгоҳҳои истифодашуда байни ҶҚА-и муайян дар доҳили захираҳои ҳисоббарории ҳама маҷмӯаҳо (дар доҳили маҷмааи устоҳона, дар доҳили маҷмааи мағоза, дар доҳили системаи ягон корхона).

Боэътиимидаи таҷхизоти техникаи ҳисоббарор мувофиқи шароити техникӣ ва мувофиқати он ба шароити мушаҳҳаси кор - ларзиш, оксидшавӣ, хок, ифлосшавии газ, шиддати барқ ва ғайра, ки таҷхизоти иловагии муҳофизатиро талаб мекунанд.

Суръати умумии ҳалли масъалаҳои функционалӣ аз рӯи навъи маҷмааи корӣ суръати коркарди миқдори мавҷудаи маълумот дар тартиботи мухталифи корӣ мебошад. Одатан, барои муайян кардани қиматҳои ин нишондиҳанда, доностани танҳо андозаи пойгоҳи иттилоотии як ҶҚА-и мушаҳҳас ва ҳусусиятҳои шиноснома ва захираҳои таъминшудаи ҳисоб кифоя нест. Нишондиҳандаҳои аз ҳама мухим, ки ба арзиши захираҳои меҳнатӣ ва вақт ва таҳиякунанда ва фармоишгар дар истифодай конфигуратсияи мушаҳҳаси нармафзор ва саҳтафзорҳои дастгоҳҳои корӣ таъсир мерасонанд ва ба интиҳоби онҳо таъсир мерасонанд:

- арзиши амалисозии «интерфейси дӯстона» ҳам барномаҳои таълимӣ ва ҳам имкони дастрас кардани дарҳостҳо дар ҷараёни кор дар пойгоҳи корӣ оид ба ҷӣ гуна идома додан ё хотима додани муколамаро дар бар мегирад;
- имкони тағир додани таркиб ва мундариҷаи функцияҳои дар ҶҚА мушаҳҳас татбиқшаванд, аз ҷумла тақсимоти қадрҳо;

Таъмин намудани талаботи муҳофизат аз дастрасии беизозат ба пойгоҳҳои иттилоотӣ ва базаи маълумот, инчунин ҳангоми зарурат «шаффоғияти» онҳо;

Мұхаббат

• арзиши таъминоти алоқаи нармағзор ва саҳтағзор дар устохонаҳои ЦКА, дар байни устохонаҳо ва дигар шүйбаҳои корхона;

• таъмин намудани ин гуна пайвастхо, илова бар ин, инчунин мувофиқи истилоҳхое, ки барои шабакаҳои маҳаллӣ қабул шудаанд, дақиқ муайян карда мешавад, яъне интиқоли маълумот, эмулясияи терминал, дастрасӣ ба захираҳои дур, аз ҷумла дастрасӣ ба маълумот ва вазифаҳои оғоз. Нишондиҳандаи дастгирӣ барои протоколҳои стандартии мубодила дар шабакаҳои компьютериро таъкид кардан мумкин аст;

• имкони васеъ кардани маҷмааҳои техникаи ҳисоббарор аз ҳисоби соҳтани таҷҳизоти техникӣ (блокҳои оперативӣ, дастгоҳҳои нигаҳдории беруна, протсессори иловагӣ, принтерҳо ва файра).

Гурӯҳи дуввуми нишондиҳандахое, ки ба интиҳоби асбобҳои техникаи ҳисоббарор ва нармағзори асосӣ дар вақт ва ҳарочоти меҳнатии танҳо таҳияқунанда таъсир мерасонанд, аз шумораи ками ҳусусиятҳо иборатанд. Аз берун, ин гурӯҳ ҷунин менамояд, ки вай барои қонеъ кардани нишондодҳои гурӯҳи якум ҳамчун қӯмаки хоси онҳо муайян шудааст, ҳарчанд он дорои ҳусусиятҳои худ аст [3]:

• суръати эҷоди нармағзор ҳамчун пуштибонӣ барои пойгоҳҳои донишҳо ва маҷмааҳои корӣ. Баҳодиҳии ин нишондиҳанда аз ҷониби коршиносон дар асоси таҷрибаи истеҳсоли аналогҳо, бо назардошти технологияи пешниҳодшудаи тарроҳии система ва дараҷаи таҳассуси ҳайати иҷроқунандагон, ба даст оварда мешавад;

• ҳарочоти ҷашмдошт оид ба эҷоди маҳсулоти нармағзор ҳамчун пуштибонӣ барои пойгоҳҳои дониши комплекси корӣ. Сметаи ҳарочоти таҳияқунанда аз рӯи истеъмоли ҳама намуди захираҳо ҳам аз рӯи нишондиҳандаи қаблий ва ҳам аз тариқи коршинос муайян карда мешавад;

• осонии нигоҳдории нармағзори таҳияшуда. Нишондиҳанда дар ин ҳолат нишондиҳандаи оморӣ мебошад, ки бо як қатор омилҳо муайян карда шудааст, масалан, имконияти тағир додани үнсурҳои алоҳидаи коргоҳ, бидуни таъсир ба нармағзори умумии маҷмааи корӣ, суръат ва арзиши ин навъи кор;

• муқаммалии таъмини воситаҳои стандартии ҳифзи додаҳо ва таъминоти моддӣ барои талаботҳои истифодабаранда ва таҳияқунанда.

Интиҳоби роҳи муносиби оптималӣ барои вариантҳои муҳталифи нишондиҳандаҳои баҳисобгирӣ имконпазир аст ва ҳамаи нишондиҳанда ба иnobat гирифта мешаванд - ҷузъи мухимтарин. Пешниҳоди озодии интиҳоб имкон медиҳад, ки интиҳоби як комбинатсияи муайяни асбобҳои техникаи ҳисоббарор ва нармағзори асосиро дар шароити мавҷуд набудани қисман дониш дар бораи онҳо муайян шавад ва илова бар ин, он имкон медиҳад, ки андозаи проблемаро, ки ҳангоми ҳалли модел истифода мешавад, барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи асбобҳои техникаи ҳисоббарор коҳиш дихад.

Адабиёт:

1. Автоматизация проектирования аналого-цифровых устройств / ред. Э.И. Гитис. – М.: Энергоатомиздат, 2013. – 184 с.
2. Белоногов Г.Г. Автоматизация процессов накопления, поиска и обобщения информации. – М.: Наука, 2013. – 256 с.
3. Вировец Юрий Адаптация на рабочем месте. Правила выживания. – М.: Питер, 2013. – 304 с.
4. Гандерлой Автоматизация Microsoft Access с помощью VBA / Гандерлой, Харкинз Майк, Сейлз Сьюзан. – М.: Вильямс, 2015. – 416 с.
5. S для рабочих. Как улучшить свое рабочее место. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2012. – 176 с.

Калидвожаҳо: нармағзор ва саҳтағзор, ҷои кории автоматишуда, системаҳои компьютерӣ, асбобҳои техникаи ҳисоббарор, таҷҳизоти техникӣ, таъминотӣ барномавӣ.

Аннотация

**СОСТАВ ПРОГРАММНО-ТЕХНИЧЕСКИХ
СРЕДСТВ КОМПЛЕКСОВ АРМ**

В статье рассматриваются основные определения методов создания программного и аппаратного обеспечения для обеспечения функционирования автоматизированных рабочих мест, основанные на общие процессы управления производственными операциями на промышленном предприятии, которые направлены на снижение затрат на все виды ресурсов в данной отрасли.

Ключевые слова: *программное и аппаратное обеспечение, автоматизированное рабочее место, компьютерные системы, средство вычислительной техники, технические средства, программное обеспечение.*

Annotation
COMPOSITION OF SOFTWARE COMPLEXES ARM

The article discusses the basic definitions of methods for creating software and hardware to ensure the functioning of automated workstations, based on the general processes of managing production operations at an industrial enterprise, which are aimed at reducing costs for all types of resources in this industry.

Key words: *software and hardware, workstation, computer systems, computer facilities, hardware, software.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Нусратулло, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992555553825.

Роҳбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Шарифзода Нусратулло, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Аини. Тел: +992555553825.

Научный руководитель: Ҳасанов Юсуфали

About the author: Sharifzoda Nusratullo, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992555553825.

Scientific director: Hasanov Ysufali

ВОСИТАХОИ ТАЧХИЗОТЫ ВА БАРНОМАВИИ ШАБАКАХОИ ҲИСОББАРОР

Яке аз намудхой асосии технологияи компьютерй ин шабакаҳои ҳисоббарор ба ҳисоб меравад. Шабакаҳои ҳисоббарорй системаи мураккаби барномавӣ ва таҷҳизотие мебошад, ки бо яқдигар муттаҳид карда шудаанд воситаҳои таҷҳизотии шабакаҳо аз компютерҳои фардӣ ва воситаҳои телекоммуникатсионӣ иборатанд. Барномаҳо дар шабакаҳои ҳисоббарор то аз системаҳои амалиётӣ ва барномаҳои шабакавӣ иборатанд. Дар шароити ҳозира дар шабакаҳои ҳисоббарор намудхон гуногуни компютерҳо истифода мешаванд, ки асоси ҳар як шабакаҳои ҳисоббарорро ташкил медиҳанд. Компютерҳо ва имкониятҳои онҳо хусусиятҳои шабакаро муайян месозанд. Дар вақтҳои охир таҷҳизотҳои телекоммуникатсионӣ дар шабакаҳои ҳисоббарор нақши калонро ичро менамояд барои кори самаранокии шабака системаи амалиётии маҳсус лозим аст, ки аз системаи амалиётии компютерҳои фардӣ бо ичро намудани вазифаҳои маҳсуси шабакавӣ фарқ менамоянд. Системаи амалиётии шабакавӣ дар компютерҳои пурӯзвати маҳсус ҷойгир кунонида мешавад. Барномаҳои шабакавӣ ин комплекси барномаҳое мебошанд, ки имконияти системаи амалиётро васеъ мегардонанд. Дар байни компютерҳои шабакавӣ барномаҳои почтавӣ системаҳои коркарди колективонаи маълумотҳо базаи маълумотҳои шабакавиро фарқ намуданд мумкин аст. Ҳамаи воситаҳо, ки ба шабака пайваст шудаанд ба се гурӯҳ ҷудо карда мешаванд.

1. Стансияҳои корӣ;
2. Серверҳо;
3. Марказҳои каммуникатсионӣ.

Стансияҳои корӣ - ин компютери фардие мебошад, ки ба шабака пайваст шудааст ва истифодабаранд дар он амалиётҳои ҳудро ичро мекунад. Ҳар як стансияҳои кори файлҳои ҳудро истифода менамояд. Се гурӯҳи стансияҳои кори фарқ карда мешаванд.

- Стансияи кори бо диски локалӣ;
- Стансияи кори бедиск;
- Стансияи кори чудогона;

Ба Стансияи кори бо диски локалӣ системаи амалиётии шабакавӣ бор карда мешавад. Ба стансияи кори бедиск бошад системаи амалиёти аз диски сервер бор карда мешавад.

Ба стансияи кори чудогона бошад ба воситаҳои телекоммуникатсионӣ ба шабакаи локалӣ пайваст шудаанд.

Сервери шабака - ин компютере мебошад, ки ба шабака хизмати муайяне мерасонад, масалан нигоҳдории маълумот, ҷоп қардани маълумот, коркарди маълумот ва гайраҳо аз рӯи вазифаашон чунин серверҳо фарқ карда мешаванд.

- Сервери файлӣ;
- Сервери базаи маълумот;
- Сервери коммуникатсионӣ;
- Факс сервер.

Сервери файлӣ – ин компютери фардие мебошад, ки маълумотҳоро дар хотираи ҳуд нигоҳ медорад ва дастрас намудани онҳоро ба истифодабаранда таъмин мекунад. Ин компютер дорои хотираи ниҳоят қалон буда чунин вазифаҳоро ичро мекунад: дигаркуни маълумот, архивкуни он, тағйироти маълумот бо фармони истифода бааранда, доду гирифти маълумот ва ғайра, маҳсулнокии кори шабака аз маҳсулнокии кори серверҳо вобаста аст. Ҳангоми истифодай шабакаи ҳисоббарор як қатор талаботҳо пеш меоянд, ки асоситаринашон инҳоянд.

1. Маҳсулнокии кори шабака;
2. Эътиомнокӣ;
3. Идорашавандагӣ;
4. Васеъшавӣ;
5. Якҷояшавӣ;

Маҳсулнокии кори шабакаҳои локалӣ аз рӯи як қатор хусусиятҳояш аз рӯи нуқтаи назари истифодабаранда вакти аксурал (реаксия) гирифта мешавад. Маҳсулнокии кори шабака пеш аз ҳама ба маҳсулнокии сервери файлӣ ва стансияи корӣ ба он пайваст шуда вобаста мебошад. Маҳсулнокии кори шабакаро бо битҳо дар як сония чен мекунанд. Эътиомнокии шабакаҳои ҳисоббарор маънои онро дорад, ки бояд дар системаи ахбор аз истифодабарандагони беруна муҳофизат карда шавад, эътиомнокии кори шабака аз рӯи эътиомнокии ҳар як воситаи ба

шабака пайвасткунанда баҳо дода мешавад. Идорашавандагӣ маъни онро дорад, ки ҳар як компьютере, ки ба шабака пайваст мешавад аз тарафи истифодабаронда ба хуби идора карда шавад ва таҳти системаи амалиётӣ шабакавӣ кор карда тавонад. Васеъшави маъни онро дорад, ки дар шабака имконияти пайваст намудани компьютерҳои нав вучуд дорад. Якҷоякунӣ маъни онро дорад, ки ҳар як шабакаҳои ҳисоббарорро ба шабакаҳои дигар инчунин ба шабакаҳои глобалӣ якҷоя намудан мумкин аст. Шабакаҳои ҳисоббарор аз рӯи як қатор хусусиятҳояшон аз рӯи масофаи ҷойгиршавиашон аз рӯи нигоҳдорӣ ва қабули аҳборот аз рӯи вазифаҳояшон аз рӯи соҳторашон ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд. Аз рӯи ҷойгиршавии МЭҲ дар масофаҳои гуногун шабакаҳои локалӣ, шабакаҳои (регионалӣ) минтақавӣ ва глобалӣ фарқ карда мешаванд.

Шабакаҳои локалӣ мубодилаи аҳборро байни иншоотҳо ё комплекси иншоотҳо ё корхонаву муассисаҳо таъмин менамояд. Шабакаи регионалӣ мубодилаи аҳборро дар мисоли як шаҳр ё вилоят ташкил карданд мумкин аст.

Шабакаи глобалӣ - компьютерҳоеро муттаҳид менамояд, ки дар гушаҳои гуногуни ҷаҳон ҷойгир шудаанд мисоли шабакаи глобалии интернет.

Адабиёт:

1. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Технология иттилоотӣ. Китоби дарси барои синфи 9. – Душанбе, 2013.
2. Лапчик М.П. Методика преподавания информатики. Учеб. пособие. Академия, 2003.
3. Семакин И.Г. Информатика. – Москва, 2013.
4. Ҳамидов Б ва диг, Информатика. – Душанбе, 2011.

Калидвозжаҳо: Технология, компьютерӣ, шабакаҳои ҳисоббарор, система, мураккаб, барномавӣ, таҷҳизотӣ, компьютерҳои фардӣ, телекоммуникационӣ, системаҳои амалиётӣ, барномаҳо, Стансияҳои корӣ, серверҳо.

Аннотация

СРЕДСТВА ОБОРУДОВАНИЯ И ПРОГРАММИРОВАНИЕ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНЫХ СЕТЕЙ

В данных статье дано сведение о способах работы вычислительных сетей. Один из основных видов компьютерной технологии является вычислительные сети. Вычислительные сети, является сложной программной системой которые соединенные между собой. Средство оборудования сетей состоят из персональных компьютеров сетей и средств телекоммуникации.

Ключевые слова: технология, компьютерный, вычислительный сети, система, сложный, программный, оборудования персональный компьютеров, телекоммуникация, операционный система, рабочие станции, серверы.

Annotation

EQUIPMENT TOOLS AND PROGRAMMING COMPUTING NETWORKS

This article provides information about how the networks work. One of the main types of computer technology is computing networks. Computing networks are a complex software system which are interconnected. Network equipment consists of personal computer networks and telecommunications.

Key words: technology, computer, computer networks, system, complex, software, personal computer equipment, telecommunications, operating system, workstations, servers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гадоев Нуриддин, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Телефон: +992 908666613.

Роҳбари илмӣ: Латипов С.

Сведения об авторе: Гадоев Нуриддин, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992 908666613.

Научный руководитель: Латипов С.

About the author: Gadoev Nuriddin, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 908666613.

Scientific director: Latipov S.

ИСТИФОДАБАРИИ ГРАФИКАИ КОМПЮТЕРЙ ДАР ДАРСХОИ МТМУ

Графикаи компьютерй яке аз самтҳои замонавии татбиқи технологияи иттилоотй ба ҳисоб рафта, аз он натанҳо рассомон ё дизайнерони касбӣ, балки ҳар нафари хоҳишманд низ метавонад бо ёрии компьютери фардӣ ба таври васеъ истифода барад.

Дарвоқеъ, имрӯз ягон соҳаи иқтисодиёт, илм, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ ё корхона, идора, муассиса, ташкилот ва созмони алоҳидаэро номбар кардан мушкил аст, ки вай аз ин ё он имконият ё дастоварди графикасозии компьютерй баҳравар нагашта бошад. Татбиқи одитарини технологияи графикайи компьютериро дар маводи нашриявии рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, варакаҳо, буклетҳо ва гайра ба осонӣ дарёфтан мумкин аст. Агар ширкатҳои бузург дар бисёр мавриди ҳалли масъалаҳои оройиший ва графикавии худро бар дӯши ҳадамотҳои маҳсуси дизайнери voguzor намоянд, пас ширкатҳои нисбатан хурдтар ҳалли чунин масъалаҳоро асосан бо ёрии нармағзорҳои дарихтиёрдоштаашон ба роҳ мемонанд. Таҳлилҳои оморӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар замони мусир қариб 90 фоизи вақти барномарезони касбиеро, ки ба эҷоди барномаҳои татбиқии истифодаи умум машгуланд, маҳз графикасозии компьютерй банд менамояд. Масалан, бе истифодаи графикайи компьютерй ягон барномаи чандрасонай кор карда наметавонад. Яъне, графикайи компьютерй ба ҷузъи таркибии барномаҳои чандрасонай табдил ёфтааст. Корхонаҳои рекламавӣ, матбааҳо ва нашрияҳо низ фаъолияти эҷодии худро дар заминай барномаҳои графикай ба роҳ мондаанд.

Зарурияти истифодаи васеи воситаҳои барномавӣ-графикии мусир аз бисёр ҷиҳат ба рушди бемайллони интернет вобастагӣ дорад. Дар ин маврид, маҳсусан, саҳми торнигори ҷаҳонӣ (WWW), ки дар шабакаи саросарӣ даҳҳо миллион Web-сафҳаҳоро бо дизайнҳои ҷаззоб ва нотакрор пайваст намудааст, ҳеле барҷаста мебошад.

Ҳоло барои татбиқи графикайи компьютерй төъдоди калони нармағзорҳо рӯйи кор омадаанд, ки ҳар қадомашон нисбат ба якдигар имконият, бартарӣ ва норасоиҳои ба худ хосро доро мебошанд. Ин барномаҳо метавонанд тавассути ягон системаи амалиётии мушаххас мавриди истифода қарор дода шаванд. Равишҳои графикасозӣ (расмкашӣ, оройишидҳӣ ва гайра) низ дар ин барномаҳо метавонанд аз ҳамдигар фарқ дошта бошанд. Инъикоси тасвирҳои бо ёрии онҳо соҳташуда дар экрани монитор ва чопи онҳо дар когаз ҳам метавонанд моҳиятан аз ҳамдигар ба кулӣ фарқ кунанд.

Хусусиятҳои форматҳои графикӣ, тавре аз синфи 7 медонем, дар санадҳо иттилооти дилҳоҳ дар шакли пайдарпайии **байтҳо** нигоҳ дошта мешаванд. Ҳар як байт метавонад қиматеро аз фосилаи 0 то 255 қабул намояд. Пас, формати графикай – ин тарзи тасвири иттилооти графикӣ мебошад. Тарзҳои ифода намудани тасвирҳои графикӣ ба имкониятҳои амалиётии вироишишгар, хуруфчин ва ҳаҷми хотираи компьютер таъсир мерасонанд. Дар ҳолати умумӣ аз се навъи рамзбандии иттилооти графикӣ истифода мебаранд: **растрӣ, векторӣ** ва **фракталӣ**.

Ҳангоми истифодаи формати **растрии** графикасозӣ андозаи тасвири дар экран инъикосшаванда ҳам аз рӯйи самти уфукӣ (width - аз ҷал ба рост) ва ҳам амудӣ (height - аз боло ба поён) ба росткунчачаҳои ҳеле ҳурди **пиксел** (pixel/picture element - элемент изображения, унсури тасвир), яъне ҷузъи расм, номидашаванда тақсим карда мешавад. Ҳар қадар микдори пикселҳои тасвир зиёд бошад, мувофиқан ҳамон қадар андозаи онҳо ҳурдтар мегардад ва дар экран тасвир ҳамон қадар дақиқтар инъикос мёбад. Масалан, имконияти ғунҷоиши монитори 15-дюйма ба 1024x768 пиксел баробар аст. Ҳар як пиксели тасвир дар парвандаи графикии мувофиқ рамзбандӣ карда мешавад ва маълумот оид ба ранги ҳар қадоми онҳо ба қайд гирифта мешавад. Ва ҳамин тарик, тасвири додашуда ва андозаи он дар парвандаи графикӣ растрӣ дар шакли маҷмӯи пикселҳои ба таври уфукӣ ва амудӣ тақсимшуда нигоҳ дошта мешавад.

Дар формати **вектории** графикасозӣ бошад, тасвир бо ёрии фигураҳои одии геометрӣ – нуқта, ҳатти рост, ҳатти қаҷ, доира, росткунча ва гайра, бо истифода аз формулаҳои математики ҳоҳиа мешавад. Дар ин гуна мавриди зарур аст, ки навъ ва координатҳои пойгоҳии ҳар як фигураи дар тасвир истифодашаванда - масалан, координатҳои охирҳои порча ё координатҳои марказ ва диаметри доира ва гайра пешакӣ маълум бошад. Ин тарзи рамзбандӣ бештар дар оғаридани расмҳое мавриди истифода қарор дода мешавад, ки онҳо ба осонӣ дар

шакли комбинатсияи фигураҳои одии геометрий тасвир меёбанд. Масалан, дар нақшакашиҳои техникӣ ва гайра.

Формати **фракталӣ** графиксозӣ низ ба мисли формати графики векторӣ ҳисобшаванд мебошад, vale дар хотираи компьютер барои он рамзбандии иттилоот истифода намешавад. Тасвир ба воситаи муодила ё системаи муодилаҳо сохта мешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми истифодаи формати графики фракталӣ дар хотираи компьютер ба гайр аз формула дигар ҳеч чизро нигоҳ доштан зарур нест. Қимати коэффицентҳои муодилавиро тағиیر дода, шакли тасвирро ба кулӣ дигаргун сохтан мумкин аст. Имкониятҳои графиксозии фракталиро бо истифода аз ҳисоббарориҳо бештар дар тарҳрезии намои табииати зинда ва ҳангоми ба таври худкор оғаридани расмҳои гайриодӣ мавриди истифода қарор медиҳанд. Дар самти графиксозии компьютерӣ мағҳуми **имконияти ҳалқунандагӣ** (resolution - разрешающая способность, таҳлил, баррасӣ) яке аз мағҳумҳои марказӣ ба ҳисоб меравад ва хеле зиёд истифода мешавад. Аз ин мағҳум бештар ҳангоми корбурди хосиятҳои объектоҳои гуногун истифода мебаранд. Аз ин рӯ, донистани фарқи байни имконияти ҳалқунандагии монитор, хуруфчин ё худи тасвир хеле зарур аст.

Имконияти ҳалқунандагии экран – яке аз хосиятҳои системаи компьютерӣ ба ҳисоб рафта, аз монитор, видеокорт ва тарзи танзими системаи амалиётӣ (масалан, Windows) вобастагӣ дорад. Имконияти ҳалқунандагии экран бо пикселҳо андоза карда мешавад. Вай андозаи тасвирро, ки бояд бо пуррагӣ дар экран ҷойгир карда шавад, ифода менамояд.

Имконияти ҳалқунандагии хуруфчин хосиятҳои асосии хуруфчинро дар бар гирифта, миқдори нуқтаҳои алоҳидаеро, ки дар ягон қисми воҳиди дарозӣ ба чоп бароварда мешаванд, ифода менамояд. Вай бо ёрии воҳиди ченаки *dpi* (dots per inch – число точек на дюйм - миқдори нуқтаҳо дар як дюйм) чен карда мешавад. Имконияти ҳалқунандагии хуруфчин андозаи тасвирро ҳангоми чопи он аз рӯи талаботҳои сифати додашуда ё баръакс сифати чопи тасвирро тибқи андозаи додашуда муайян месозад.

Имконияти ҳалқунандагии тасвир аз хосиятҳои худи тасвир таркиб ёфта аст. Тасвирҳое, ки ба воситаи вироишгарҳои графикӣ сохта мешаванд ва ё бо истифода аз сканер аксбардорӣ карда мешаванд, бо ёрии миқдори нуқтаҳо дар як дюйм (*dpi*) чен карда мешаванд. Масалан, барои он ки тасвир дар экран инъикос ёбад, бояд имконияти ҳалқунандагии он ба 72 *dpi* баробар бошад. Барои тавассути чопгар ба чоп баровардани он бошад, имконияти ҳалқунандагии тасвир бояд на кам аз 300 *dpi*-ро ташкил намояд. Қимати имконияти ҳалқунандагии тасвир дар парвандаи он нигоҳ дошта мешавад.

Аксар вақт ҳангоми тасвири ягон ашёро сохтан, тархи моддаеро (манзараеро) кашидан ё акси мавҷудаеро таҳрир намудан, ҳатман масъалаи интиҳоби воситаи расидан ба ин ё он мақсади гузошташуда ба миён меояд. Дар чунин мавридҳо кӯшиш ба ҳарҷ додан лозим аст, ки пеш аз ҳама аз имкониятҳои дар ихтиёрдошта дуруст ва пурра истифода бурда шавад. Барои ин дар таркиби бастаи барномаҳои стандартии системаҳои амалиётӣ мусоир ҳатман ягон вироишгари графикӣ низ ҳамроҳ карда мешавад. Вале барои бо сифати баланд иҷро кардани баъзе амалҳои графикӣ ва такмил додани малакаи тасвирсозии худ корбари компьютер бояд аз барномаҳои бастаҳои офисии гуногун ва касбии графикӣ низ истифода бурда тавонад.

Ҳамин тарик, бо графики компьютерӣ кор карда тавонистан маъни натанҳо самаранок идора карда тавонистани барномаи муайяни графиксоз дар назар дошта шудааст, балки илова бар ин дар соҳаи тасвирсозӣ ва нигаҳдории иттилооти графикӣ доштани дониши мукаммал ва мушаххаси корбарӣ низ дар мадди аввал гузошта мешавад.

Адабиёт:

1. Акулич И.Л. Математическое программирование в примерах и задачах. – М.: Высшая школа, 1986. – 219 с.
2. Бирман И.Я. Оптимальное программирование. – М.: Экономика, 1986. – 232 с.
3. Вентцель Е.С. Исследование операций. – М.: Наука, 1980. – 208 с.
4. Комилов Ф.С., Шарапов Д.С. Информатикаи татбиқӣ. – Душанбе, 2009. – 364 с.
5. Қосимов И. Одинаев Р. Мирзоев С. Асосҳои информатика ва технологияи компьютерӣ Васоити таълимӣ. – Душанбе, 2012. – 187 с.

Калидвожаҳо: *графика, компьютер, технология, иттилоот, дизайнер, касб, ороии, барнома, корхона, реклама, система, амалиёт, рамзбанӣ, чоп, аксбардорӣ, монитор, компьютери фардӣ, пикセル, корбарӣ, тарз, гунҷоии, объект, стандарт.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫЙ ГРАФИКИ НА УРОКАХ В ШКОЛЕ

Компьютерная графика считается одна из новейших направлений. Её используют художники, дизайнеры и модельеры по своему усмотрению. В наше время компьютерная графика одна из главнейших пунктов в компьютере. С помощью компьютера дизайнеры украшают стены, оформляют документы, готовят рекламу и навесную рекламу на своих работах.

Ключевые слова: *график, компьютер, техника, новости, дизайнер, профессия, украшение, программа, учреждение, реклама, система, операция, пароли, печать, фотографировать, экран, домашний компьютер, пиксель, рабочий, метод, вместимость, объект, стандарт.*

Annotation

USE COMPUTER GRAPHS ON LESSON In SCHOOL

Computer graphics is one of the newest trends. It is used by artists, designers and stylists in its sole discretion. Nowadays, computer graphics is one of the main points in the computer. With the help of computer designers adorn the walls, the paperwork, prepare advertising and is hinged on their work.

Keywords: the graph, computer, technology, news, designer, profession, decoration, program, institution, advertisement, system, operation, passwords, print, take pictures, screen, home computer, pixel, worker, method, capacity, object, standard.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Моҳина Нурмаҳмадовна, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 919550408.

Роҳбари илми: профессор Ҳасанов Юсуфали

Сведения об авторе: Раҳмонова Моҳина Нурмаҳмадовна, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни. Тел: +992 919550408.

Научный руководитель: профессор Хасанов Юсуфали

About the author: Rahmonova Mohna Nurmahmadovna, master the departure IKT, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 919550408.

Scientific director: professor Hasanov Ysufali

Сулаймонова Зарафшион,
донишчүй соли чоруми факультети химия

**ХАЛШАВАНДАГЙ ВА МУВОЗИНАТХОИ ФАЗАГИИ СИСТЕМАХОИ СЕКОМПОНЕНТАИ
 $\text{NaHCO}_3 - \text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$
 ВА $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ДАР ҲАРОРАТИ 50°C**

Омӯзиши ҳалшавандагй ва мувозинатхои фазагй дар системаҳои химиявй аз он бармеояд, ки дар асоси далелҳои ба дастовардашуда мо метавонем, қонуниятҳои боҳамтасиркунии байни моддаҳоро дар системаҳои химиявй муайян намуда, диаграммаи ҳолатй ё мувозинатхои фазагии онро созем. Танҳо дар асоси чунин диаграммаҳо мо метавонем оиди системаҳои химиявии омӯхташаванд майдумоти мукаммал ба даст орем. Омӯзиши системаҳои химиявй дар асоси сохтани диаграммаҳои ҳолатии онҳо ба фанни маҳсус «Асосҳои таҳлили физико-химиявй» [1] мансуб мебошад.

Омӯхтани системаҳои химиявй дар асоси сохтани диаграммаҳои ҳолатии онҳо натанҳо аҳамияти назариявй, балки аҳамияти калони амалй низ дорад. Бисёр равандҳои технологий ба ҳалшавй ва таҳшиншавии (кристаллизатсия) моддаҳои химиявй алоқаманд мебошад. Бинобар ин барои истеҳсоли моддаҳои химиявии даҳлдор аз манбаъҳои табиии онҳо, донистани қонуниятҳои ҳалшавандагй ва мувозинатҳои фазагй дар системаҳои даҳлдор зарур мебошад.

Дар кори мазкур натиҷаи омӯзиши сохтори диаграммаҳои ҳалшавандагии системаҳои секомпонентаи NaHCO_3 - Na_2CO_3 - H_2O , $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ва $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ дар ҳарорати 50°C оварда шудааст. Таҳлили адабиётҳои мавҷуда [2], нишон медиҳанд, ки ин системаҳои секомпонента дар ҳарорати 50°C бо усули ҳалшавандагй омӯхта шуда, диаграммаи ҳалшавандагии онҳо сохта нашудааст.

Дар ҷадвали 1. далелҳои ҳалшавандагии системаҳои секомпонентаи NaHCO_3 - Na_2CO_3 - H_2O , $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ва $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, барои ҳарорати 50°C, ҷамъ оварда шудааст.

Ҷадвали 1.
Ҳалшавандагии системаҳои секомпонентаи NaHCO_3 - Na_2CO_3 - H_2O , $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ ва $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ дар ҳарорати 50°C

Системаи секомпонентаи NaHCO_3 - Na_2CO_3 - H_2O			
Таркиби фазаи моеъ, %			Фазаҳои саҳти дар мувозинат буда
NaHCO_3	Na_2CO_3	H_2O	
9,4	0	18,12	Hx
7,15	5,0	17,57	//
5,65	10,0	16,87	//
4,55	15,0	16,09	//
4,20	17,0	15,6	Hx+Tp
2,90	20,0	15,42	Tp
2,05	22,2	15,15	Tp+C10
0	22,7	15,46	C10

Мұхаббат

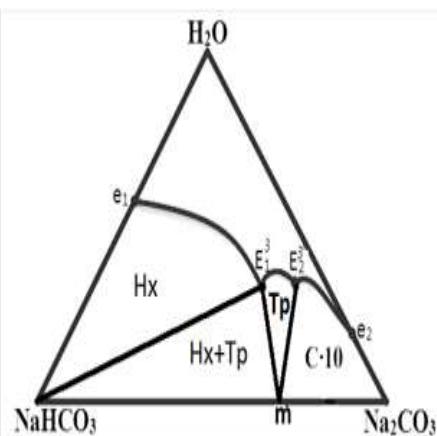
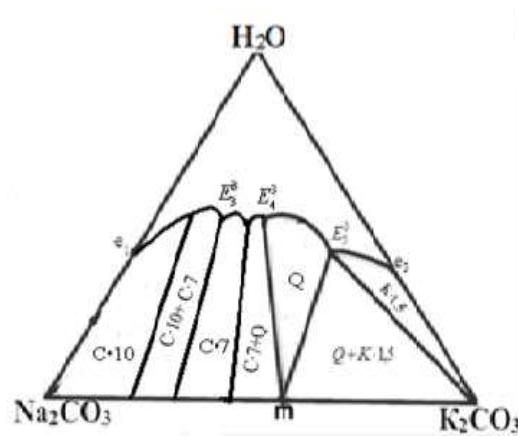
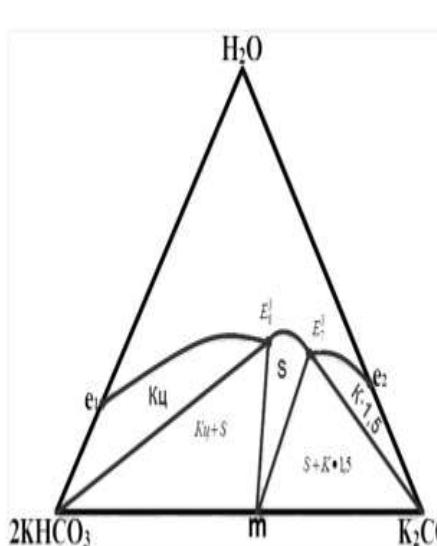
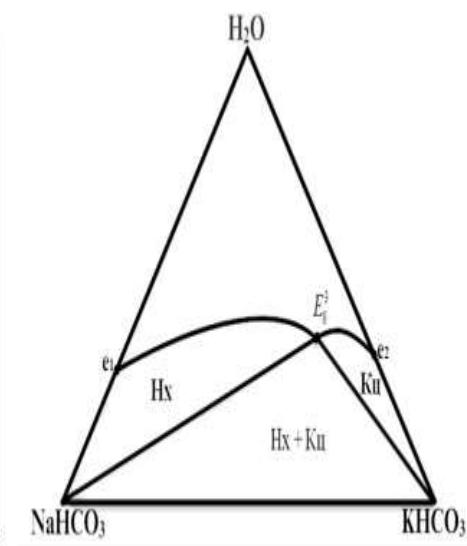
Системаи секомпонентай $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$			
Na_2CO_3	K_2CO_3	H_2O	Фазаҳои сахти дар мувозинат буда
22,5	0	77,5	C·10
22,4	2,6	75	—//—
22,0	6,1	71,9	—//—
22,9	10,1	67	—//—
23,3	12,5	64,2	C·10+C·7
23,2	14,1	62,7	C·7
22,7	15,8	61,5	—//—
22,1	16,4	61,5	C·7+Q
21,5	17,1	61,4	Q
17,9	21,0	61,1	—//—
13,7	26,2	60,1	—//—
11,6	29,5	58,9	—//—
7,2	37,1	55,7	—//—
5,3	45,7	49	—//—
5,0	48,4	46,6	—//—
2,8	50,5	46,7	Q+K·1,5
0	52,8	47,2	K·1,5

Системаи секомпонентай $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$			
KHCO_3	K_2CO_3	H_2O	Фазаҳои сахти дар мувозинат буда
26,78	0	14,64	Kс
15,45	16,98	13,51	—//—
7,35	34,71	11,58	—//—
4,41	43,89	10,34	—//—
3,33	49,48	9,43	Kс+S·1,5
3,22	49,77	9,4	S·1,5
3,02	50,28	9,34	—//—
2,85	50,77	9,26	—//—
2,64	51,23	9,22	S·1,5+K·1,5
0	52,77	9,44	K·1,5

Системаи секомпонентай $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$			
NaHCO_3	KHCO_3	H_2O	Фазаҳои сахти дар мувозинат буда
9,34	0	18,13	Hx
7,41	7,63	16,99	—//—
5,62	16,46	15,58	—//—
4,94	21,89	14,63	—//—
4,66	24,50	14,16	Hx + Kс
3,74	24,93	14,26	Kс
2,39	25,56	14,41	—//—
0	26,78	14,64	—//—

Дар қадвали 1 ва минбаъд ишораҳо чүнин маъно доранд: Hx – нахколит NaHCO_3 ; Kс – калитсинит – KHCO_3 ; Тр – трона $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot \text{NaHCO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$; C·10 – $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$; C·7 – $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$; K·1,5 – $\text{K}_2\text{CO}_3 \cdot 1,5\text{H}_2\text{O}$; S – $2\text{KHCO}_3 \cdot \text{K}_2\text{CO}_3 \cdot 1,5\text{H}_2\text{O}$; Q – $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot \text{K}_2\text{CO}_3 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$.

Дар асоси далелҳои ҳалшавандагии қадвали 1 диаграммажои ҳалшавандагии системаҳои секомпонентай додашуда бо усули массентрий [3], сохта шудааст, (расмҳои 1-4):

Расми 1. Диаграммаи ҳалшавандагии системаи $\text{NaHCO}_3 - \text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ Расми 2. Диаграммаи ҳалшавандагии системаи $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ Расми 3. Диаграммаи ҳалшавандагии системаи $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ Расми 4. Диаграммаи ҳалшавандагии системаи $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$

Дар ҷадвали 2 миқдори элементҳои геометрий барои диаграммаҳои ҳалшавандагии системаҳои секомпонентай соҳташуда оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Миқдори элементҳои геометрий барои диаграммаҳои системаҳои секомпонентай
 $\text{NaHCO}_3 - \text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$, $\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$
 ва $\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ дар ҳарорати 500°C .

Системаҳо	Майдонҳо	Хатҳо	Нуқтаҳо
$\text{NaHCO}_3 - \text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$	5	6	2
$\text{Na}_2\text{CO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$	7	9	3
$\text{KHCO}_3 - \text{K}_2\text{CO}_3 - \text{H}_2\text{O}$	6	7	2
$\text{NaHCO}_3 - \text{KHCO}_3 - \text{H}_2\text{O}$	4	4	1

Адабиёт:

- Горощенко Я.Г. Массцентрический метод изображения многокомпонентных систем. – Киев: Наукова думка, 1982. – 264 с.
- Справочник экспериментальных данных по растворимости многокомпонентных водно-солевых систем. - 2003. Том 1, кн. 1-2. – 1152 с.
- Солиев Л. Асосҳои таҳлили физико-химиявӣ. – Душанбе: 2015. – 151 с.

Калидвожаҳо: мувозинатҳои фазагӣ, компонент, диаграмма, элементҳои геометриӣ, ҳалишавандагӣ.

Аннотация

РАСТВОРИМОСТЬ И ФАЗОВЫЕ РАВНОВЕСИЯ В ТРЕХКМПОНЕНТНЫХ СИСТЕМАХ

**NaHCO₃-Na₂CO₃-H₂O, Na₂CO₃-K₂CO₃-H₂O,
KHCO₃- K₂CO₃-H₂O и NaHCO₃-KHCO₃-H₂O ПРИ 50 °C**

В статье рассмотрены результаты построения диаграммы растворимости систем: NaHCO₃-Na₂CO₃-H₂O, Na₂CO₃-K₂CO₃-H₂O, KHCO₃- K₂CO₃-H₂O и NaHCO₃-KHCO₃-H₂O при 25°C.

Ключевые слова: фазовые равновесия, компоненты, диаграмма, геометрические образы, растворимость.

Annotation

SOLUBILITY IN EQUILIBRIUM

**THE NAHCO₃-NA₂CO₃-H₂O, NA₂CO₃-K₂CO₃-H₂O, KHCO₃- K₂CO₃-H₂O
AND NAHCO₃-KHCO₃-H₂O SYSTEM AT 50 °C**

The solubility at invariant points in the NaHCO₃-Na₂CO₃-H₂O, Na₂CO₃ – K₂CO₃ –H₂O, KHCO₃- K₂CO₃-H₂O and NaHCO₃ – KHCO₃ –H₂O system at 25°C and the structure of its solubility diagram at this temperature were examined.

Key words: phase balances, components, diagram, geometric images, nonvariantnye points.

Маълумот оид ба муаллиф: Сулаймонова Зарафшон, доинишҷӯи соли чоруми факултети химиии Дошишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои химия, дотсент Низомов И.

Сведение об автора: Сулаймоновой Зарафшон, студентка 4-курса, химического факультета, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: кандидат химических наук, доцент Низомов И.

About the students: Sulaymonova Zarafshon, student at Pedagogical University by name is Sadriddina Ayni at four course in faculty Chemistry.

Scientific adviser: candidate of chemical sciences, dotsent Nizomov I.

Усмонова Садафгул,
омӯзгори МТМУ №12, ш. Душанбе

НАҚШ ВА УСУЛҲОИ ТАРРОХИИ ЛИБОСИ ДОМОДӢ

Яке аз дастоварҳои муҳими инсоният либос ба шумор меравад. Либос ба инсон зебогӣ бахшида, тани ўро аз хунуки нигоҳ медорад. Тавре маълум аст, дар даврони қадим, одамон бо истифода аз масолехи гуногун либос омода менамуданд. Бо гузашти вақт одамон масолеҳҳои гуногун, аз қабили пӯсту пашм, нахи пахта ва абревишмаро коркард намуда, аз он либосҳои гунлгун медӯхтанд. Албатта, онҳо пеш аз дӯхтани либос, роҳҳои муҳталифи усулҳои либосро меомӯхтанд.

Усулҳои либос ин раванди аз матои ҳамвор тайёр кардани чилди ҳаҷмдор аст, ки тани инсонро мепӯшонад. Одамро бо пораи ҳамвори матоъ пӯшонда, дар ҷойҳои барҷастаи ҷусса ҷин хобонда, қисмҳои нолозими матоъро бурида партофта, чилди ҳамвор ҳосил мекунанд, ки баданро мепӯшонад. Зимни дар ҳамворӣ густурдани матоъ тарҳи либос ҳосил мешавад. Чунин тарзи тарроҳиро мулӯҳӣ меноманд. Ҳоло аз он танҳо вақи оғаридани созаҳои нави либос истифода мебаранд. Дигар тарзи тарроҳӣ-ҳисобӣ низ вуҷуд дорад. Дар ин маврид аз пораи ҳамвори матоъ ҷузъҳои либосро бурида баъдан онҳоро ба ҳам медӯзанд ва чилди маконӣ ба вуҷуд меояд. Барои он, ки ҷузъҳои пайвастшаванда андозаю шакли зарурӣ дошта бошанд, ин ҷузъҳоро аввал ҳисоб, ҷену бур мекунанд. Ҳисоб аз рӯйи формулаҳо бо муттасилии муайян сурат мегирад.

Барои иҷрои ҳисобу китоб ва нақшашо ҷойҳои муҳталифи ҷуссаи одамро андоза мегиранд. Дар ҳамворӣ нақшай чилди кубро кашидан осон аст ва барои ин дарозии қирраи онро донистан лозим меояд. Нақшай чилди слиндр бе ягон дӯшворӣ аз рӯйи баландӣ ва қутри асосиаш ҳисобу китоб ва кашида мешавад. Кашидан нақшай конуси сарбурида муракқабӣ надорад. Барои ин донистани ду-се андозаи ин ҷисмҳои ҳаҷмдор коғист. Аммо нақшай аниқи чилди кашидан номумкин аст, метавон танҳо нақшай тақрибии ин ҷилдро кашид. Сатҳи ҷуссаи одам шакли бисёр муракқаб дорад. Он гӯё аз рӯйи ҳаҷмҳои ҳамдигарро бисёр бурранда: слиндрҳо, конусҳо, кураҳо, таркиб ёфтааст. Маҳз бинобар ҳамин метавон фақат нақшай тақрибии чилди ҷуссаи одам зарур аст. Раванди ҷенкунии бадани одамро бо мақсади тарроҳӣ андозагирий меноманд. Либос чун қоида ба бадани одам зич намешинад, ҳамеша байни онҳо каме фосила мемонад. Дар баъзе ҷои бадан ин фосила зиёд асту дар ҷои дигар камтар. Фарқи бойни ҷенкунии бадани одам ва андозаи либосро илова меноманд. Илова дараҷаи шинамии либосро дар ҷойҳои муҳталифи бадани одам муайян мекунад ва шаклу тарҳи либосро хело тағиیر медиҳад. Барои таҳияи нақшай ҷузъҳои либос ғайр аз ҷенкунии бадани одам бузургии иловаҳоро ба ин ҷенкуниҳо донистан зарур аст. Ҳамин тавр, дар таҳияи нақшай ҷузъҳои либос ҷенкунии бадани одам ва иловаҳо ба он маълумоти ибтидой маҳсуб мешаванд. Нақшай мувоғики ин маълумотҳо кашидашуда нақшай асоси созавии либос номида мешавад. Дар заминаи нақшай асоси соза метавон нақшай созаи бисёр амсилаҳо - либосҳои фарқкунанда аз якдигар бо ҷузъиёти фасонӣ, дарозӣ ва ориши поини остин, шакли геребон, ангала, кисаро кашид. Бинобар ин ки танҳо нақшай тақрибии тарҳи либосро кашидан мумкин аст, андозаи он, шакл ва ҷойгиршавии ҷузъҳои алоҳидай онро ҳангоми ҷенкуни аниқ мекунанд. Тамоми раванди тарроҳии либосро метавон чун мачмӯи корҳои муттаасил иҷрошаванда тасаввур кард:

- ҷамъоварии маълумоти ибтидой (андозагирий ё ҷенкунии бадани одам ва интиҳоби иловаҳо);
- таҳияи нақшай асоси тарҳи либос дар заминаи маълумотҳои ибтидой;
- соҳтани қолиби ҷузъҳо- нусхаҳо аз қофази ғафс ё катон, ки мувоғики суроби ҷузъҳо аз рӯйи нақшай асоси тарҳ бо дарзмоя дар чок ва зерқат.
- чокбуррии матоъ аз рӯйи қолиб, васли ҷузъҳо ва ҷенкуни дар ҷусса;
- дақиқсозии қолиб ва нақшай асоси соза аз рӯйи натиҷаи ҷенкунии он дар ҷуссаи одам;
- таҳияи нақшай ҷузъҳои либоси амсилаҳои гуногун дар заминаи нақшай дақиқкардаи асосии соза [3, 21].

Андозагирии бадани одам. Барои кашидан тарҳи либос бо арзи усули ҳисобӣ пеш аз ҳама маълумоти ибтидой ҷенкунии бадани одам (антропометрия) ба ҳисоб меравад. Ин усули ҷенкуни, ё ба тарзи дигар, аломатҳои андозавӣ бадани одамро аз рӯйи бузургӣ ва ҳаҷм истифода мекунанд, яъне тавсифи андозавии онро пешниҳод менамояд.

Се тарзи ҷенкунии бадани одам ва қисмҳои он мавҷуд мебошанд:

Мұхакқиқ

- бо тарзи якум проексияи масофаи байни ду нүктаро дар ҳамвории уфуқті ё амудій чен мекунанд;

- бо тарзи дуюм масофаи күтохтарини байни ду нүктаро чен мекунанд;

- бо тарзи сеюм ченкуниро аз рўйи сатҳи бадан мегузаронанд. Нишонахой андозавиро бо ҳарфҳои калони алифбои рус, ки бо навъҳои ченкунӣ мувофиқанд, ишора мекунан: В- баландӣ, Г- умқ, Д- дарозӣ, фосила, қавс, О - фарогириҳо, П- мавқеи қомат, Р - қад, С- нимфарогириҳо, Ц- фосилаи байни марказҳо, Ш- бар.

Бо ҳарфи лотинии d қутрҳоро ишора мекунанд [3, 43].

Ба либосҳои домодӣ либосҳои камарӣ низ тааллук доранд. Либосеро камарӣ меноманд, ки дар хати камар нигоҳ дошта мешавад ва ба камари банду буғуми кос-рўйи бадан, ки бо ҳатҳои камар ва ронҳо маҳдуд аст, такя мекунанд. Он қисман ё пурра қисми поёни бадан ва пойҳоро мепӯшонад. Шим низ шаклҳои гуногун дорад: мавзуни классикӣ ё бо карруфар. Тархи шим низ бо ҳамон ҳатҳое маҳдуд мешавад, ки тарҳи доман дорад. Таносуб аз бисёр ҷиҳат аз дарозии либос ва мавқеи хати камар вобаста аст. Зимни қашидани нақшаҳои асосӣ либоси камарии мардона усули ягонаи тарроҳии либоси ИМИТСД истифода шудааст.

Ороиши нақши үнсурҳои зардӯзӣ дар либоси домодӣ. Зардӯзӣ навъи санъати ороишиву амалӣ соҳаи ҳунармандист, ки таввасути риштаҳои зар (сафеду зард) рўйи матоъ нақшаҳои гуногун дӯхта мешаванд. Чунин тарзи дӯхт бо нафосату шӯкуҳи бадеии худ фарқ мекунад. Асосан дар рўйи баҳмал ва шоҳи дӯхта мешавад. Асосан дар саноати дӯзандагӣ зардӯзӣ ду навъи нақшдӯзӣ- заминдӯзӣ ва гулдӯзӣ маъмул аст. Дар заминдӯзӣ нақшаҳо бо ҳам пайваст гардида тамоми заминро яклухт фаро мегирад ва дар матоъ ҷои холӣ намемонад. Дар гулдӯзӣ бошад, танҳо нақш аз рўйи нусха дӯхта мешавад. Зардӯzon нақшаҳои аз картону қофази маҳсус қашидай худ ва ё наққошони қасбиро рўйи матоъ (асосан шоҳбаҳмал) гузашта, бо ресмон кӯқ мекунанд. Баъд риштаи зарро рўйи нусха монда, аз ду тараф баҳия мезанад, яъне зарро ба пушти матоъ намегузаронанд. Усули заминдӯзи ниҳоят мураккабу нозук буда, заҳматталаб аст. Бо ин усулҳо аз қадим, камзул, камарбанд, воскат, костюми мардона, кафш ва гайра дӯхта мешуданд. Дар санъати зардӯзии имрӯза бештар навъи гулдӯзӣ маъмул буда, онро барои зинат додани ҳар навъи ашёи савготӣ, қастюмҳо, сару либоси домодӣ истифода менамоянд. Ҳусусан, дар Тоҷикистон, Ӯзбекистон намудҳои зардӯзишудаи мардона - зарчома машҳуранд, ки дар зер намунаашро меорем:

Истифодаи үнсурҳои зардӯзӣ дар либоси домодии мусир.

Дар мисоли тарроҳии либоси домодӣ, мо кӯшиш намудем, ки ҳусусияти ҳунарҳои миллиро нишон дихем. Истифодаи нақшу нигори миллӣ дар либоси домодӣ ҳусусияти либоси мардонаро тағиyr дода, дар он зебогии либосу тарроҳии миллии тоҷикӣ зоҳир карда мешавад, ки як намуна дар зер меоварем:

Бесабаб нест, ки Асосгузори сулху ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2019-2020-ро "Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ" эълон намуд. Бинобар ин, омӯзиши ҳунарҳои миллӣ яке аз масъалаҳои муҳими таълимиӣ ва тарбиявӣ дар назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ибтидой, миёна ва олии касбӣ ба ҳисоб меравад. Ҳунарҳои мардумӣ барои муаррифӣ намудани таърихи ниёғони мо ба ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши асосӣ доранд. Зеро мо ба ин васила метавонем ба ҳалқу миллатҳои дигар боз ҳам ҳунарҳои миллиамонро муаррифӣ намоем.

Ҳамин тариқ, такомули нақшу нигор, бофандагиву қуроқдӯзӣ, зардӯзӣ, ҳаҷҷориву начҷорӣ ва гайра дар давраи мусир, ҳамчун осори асосии таърихи миллати мо сурат мегирад. Истифодаи зардӯзӣ ба либоси домоду арӯс ҳусни зебогӣ ва таровати тоза медиҳад.

Адабиёт:

1. Давидов А. Намад// ЭСТ, ч.5. – Душанбе: Маориф, 1984. – 80 с.
2. Ершов Н.. Карагат и его ремесла. – Душанбе: Дониш, 1984. – 231 с.
3. Искандарзода М. Зебу зинати арӯсони Ҳисор. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 167 с.
4. Исоева Н. Гулдӯзии тоҷикон. – Москва: Искусство, 1979. – 234 с.
5. Раҳнамои фанни технология (таълими меҳнат барои духтарон), синфи 9-ум. Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 152 с.

Калидвозжаҳо: антропометрия, баҳия, зардӯзӣ, либос, ришита, ороши, матоъ, сӯзанӣ, андозагириӣ, қад.

Аннотация

РОЛЬ И МЕТОДЫ ОФОРМЛЕНИЯ ПЛТЬЯ НЕВЕСТЫ

В данной статье рассматриваются роль и методы оформления свадебных платьев. Их местные особенности были учтены при демонстрации методов оформления свадебного платья. Также есть информация о разных видах вышивки.

Ключевые слова: антропометрия, шов, золотая вышивка, одежда, нитка, уклошение, ткань, сюзане, измерение, фигура.

Annotation

ROLE AND DECORATIONS OF THE BRIDE DRESS

This article discusses the role and design methods of wedding dresses. Their local features were taken into account when demonstrating the methods of decorating a wedding dress. There is also information about different types of embroidery.

Keywords: anthropometry, seam, golden embroidery, clothes, thread, embroidery, fabric, suzane, measurement, figure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Садафгул, омӯзгори МТМУ №12, ш. Душанбе. Телефон: +992935560646

Сведения об авторе: Усмонова Садафгул, учитель общего среднего образования №12, г. Душанбе. Телефон: +992935560646

About the author: Usmonova Sadafgul, teacher of general secondary education № 12, Dushanbe city. Phone number: +992935560646.

Бандаев С. Г., Муродов Д. С., Гулев Т. Ё., Раҳмонов Р. О.,
устодони кафедраи химияи органикӣ ва биологӣ
Абдуллоев А. А.,
магистранти соли дуюми факултети химия
Бобиев Х. А.,
номзади илмҳои химия, мудири кафедраи химияи ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

СИНТЕЗ ПРОИЗВОДНЫХ ИЗОКСАЗОЛОВ НА ОСНОВЕ РЕАКЦИИ ГЕТЕРОЦИКЛИЗАЦИИ ХАЛКОНОВ

Гетероциклические соединения – самая распространенная группа органических соединений. Они встречаются в состав многих веществ природного происхождения. Больше половина органических соединений имеет структуру, содержащую гетероциклический компонент.

Изоксазол представляет собой пятичленное гетероциклическое соединение. Изоксазолы занимают уникальное положение в современной науке благодаря своим антибактериальным свойствам и различной биологической активностью [1, 3]. Халконы участвующие в синтезе изоксазолов, также обладают широким спектром биологической активности [4, 6]. Халконы - один из основных классов натуральных продуктов, которые широко распространены среди различных видов растений [7, 9].

В связи с этим нам представлялось интересным синтезировать некоторых производных изоксазола и оценка их антибактериальной и противовоспалительной активности. При взаимодействии коричного альдегида с кетонами (**2a-b**) в этанольном растворе KOH были синтезированы халконы (**3a-b**). Затем халконы подвергали реакции с гидроксиламин гидрохлоридом в присутствии KOH и были получены соответствующие производные изоксазола (**4a-b**) (схема 1). Синтезированные гетероциклы идентифицированы на основе физическо-химических данных.

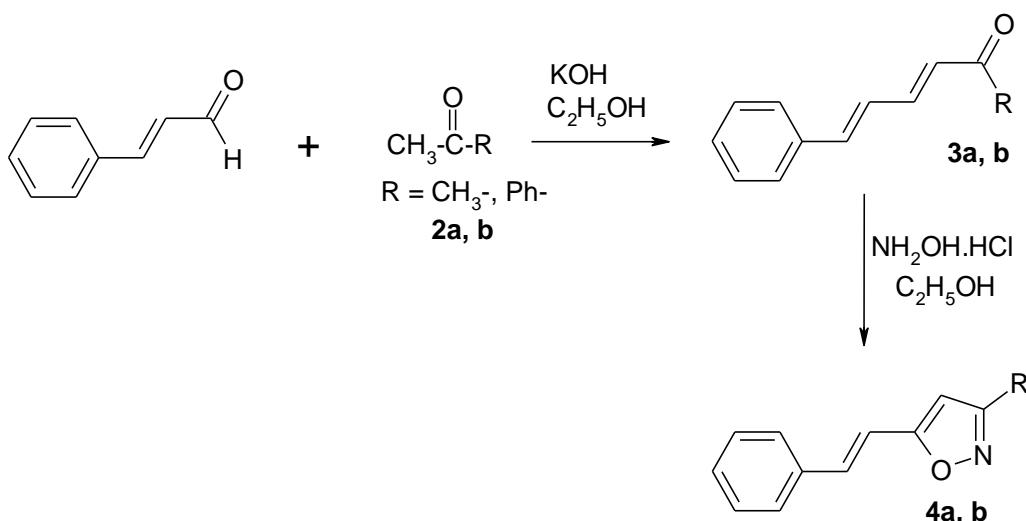

Схема 1. Схема синтеза изоксазолов.

Экспериментальный часть. В стакане емкостью 100мл снабженном мешалкой и термометром, смешивал гидроксида натрия (0.5моль), воду (40мл) и этилового спирта (30мл). К полученному раствору постепенно добавляют смесь коричного альдегида (0,1моль) и соответствующего кетона (0,1моль). Смесь перемешивали при комнатной температуре в течение примерно 1ч. Выпавший осадок отфильтровали, промыли водой и перекристализовали этанолом. Все данные получаемые, в ходе исследования подходят литературе [10].

Литература:

- Jung HK, Doddareddy MR, Cha JH, Rhim H, Cho YS, Koh HY, et al. Synthesis and biological evaluation of novel T-type Ca 2+ channel blockers. Bioorg Med Chem. 2004;12:3965–70.
- Popat KH, Nirmavat KS, Kachhadia VV, Joshi HS. Synthesis and biological activity of 3-aryl-5-(3'-bromo/chlorophenyl) isoxazoles. J Indian Chem Soc. 2003;80:707–8.
- Norman BH, Lander PA, Gruber JM, Kroin JS. Cyclohexyl-linked tricyclic isoxazoles are potent and selective modulators of the multidrug resistance protein (MRP1) Bioorg Med Chem Lett. 2005;15:5526–30.
- Raman K, Pandey BR, Barthwal JP, Parmar SS. Antiinflammatory and antiproteolytic properties of 1,3-disubstituted-5-(2-arylidol-3-yl)-Δ²-pyrazolines. Eur J Med Chem Chem Ther. 1980;15:567–9.
- Kumar A, Sinha JN, Bhargava KP, Shanker K. Synthesis of 1-acetyl-5-aryl-3-[ortho-(3-chloro-2-indol-3-yl-4-oxo-1-azetidinyl)phenyl]2-pyrazolines. Indian J Chem. 1984;23B:589–91.

6. Gupta DP, Kumar P, Ahmad S, Shanker K. Synthesis, antiacetylcholinesterase, and anthelmintic activities of newer indolyl derivatives. Indian J Chem. 1990;29B:194–6.
7. Rene Roy et al., ARKIVOC (ix) pp. 91-103, (2007).
8. Shah Alam Khan*, Bahar Ahmed & Co. Pak. J. Pharma. Sci, Vol. 19(4), pp. 290-294, (2006).
9. Wojciech Krol, Ewelina Sliszka & Co. Int. J . Mol. Sci.(2010).
10. http://www.molbase.com/en/properties_29179-13-3-moldata-1442503.html#tabs

Ключевые слова: халкон, изоксазол, гетероциклические соединение, ароматические альдегиды, ароматические кетоны, конденсация, ненасыщенные кетоны, гидроксиламин гидрохлорид, циклизация, биологически активные вещества.

Аннотация

СИНТЕЗИ ҲОСИЛАҲОИ ИЗОКСАЗОЛҲО ДАР АСОСИ РЕАКСИЯИ ҲЕТЕРОСИКЛИЗАЦИЯИ ҲАЛКОНҲО

Ҳосил намудани ҳалконҳо дар асоси реаксияи конденсатсияи алдолӣ-кротонӣ яке аз методҳои нағзомӯхташуда дар химияи органикӣ ба ҳисоб меравад. Истифодабарии ҳалконҳо дар синтези органикӣ имконият медиҳад, ки бо баромади баланд моддаҳои органикӣ дорои соҳти гуногун ҳосил карда шаванд.

Ҳалкон – кетони ароматӣ буда, бар таркиби бисёре аз моддаҳои муҳими органикӣ табиӣ доҳил мешаванд. Масалан молекулаҳои флавонидҳо ва изофлавонидҳо дар таркибашон фрагменти ҳалконӣ доранд. Ҳалконҳо молекулаҳои аз ҷиҳати биологӣ фаъол ба ҳисоб рафта, дар соҳаи тиб барои ҳосил намудани моддаҳои дорувории нав истифода мешаванд.

Изоксазолҳо, ки дар асоси ҳалконҳо ҳосил карда мешаванд ба туфайли ҳосиятҳои гуногуни химиявӣ ва биологӣ дар илми имрӯза ҷойгоҳи хоса доранд.

Дар алоқамандӣ ба ҳама гуфтаҳои боло мақсад гуаштем, ки бъазе ҳосилаҳои изоксазолҳоро ҳосил намуда, дар оянда ҳосиятҳои антибактериалий антиилтиҳобии онҳоро омӯзем.

Калидвоҷаҳо: ҳалкон, изоксазол, пайвастагиҳои ҳетеросиклӣ, алдеҳидҳои ароматӣ, кетонҳои ароматӣ, конденсатсия, кетонҳои беҳад, ҳидроксиламин ҳидрохлорид, сиклизатсия, пайвастаҳои фаъоли биологӣ.

Annotation SYNTHESIS OF ISOXAZOLE DERIVATIVES BASED ON THE HETEROCYCLIZATION OF CHALCONES

The preparation of chalcones based on the reaction of aldol-croton condensation is a well-studied method in organic chemistry. The use of chalcones in organic synthesis makes it possible to obtain of various structures of organic compounds in high yields.

Chalcone is an aromatic ketone. Many important of natural compounds contain chalcone fragment. For example, flavonoid and isoflavonoid molecules contain a chalcone fragment. Chalcones are biological active molecules that are used in medicinal chemistry to discover new drugs.

Isoxazoles, which are synthesized from chalcones, occupy a unique position in modern science due to their antibacterial properties and various biological activities.

In this regard, it seemed to us interesting to synthesize some isoaxazole derivatives in order to further evaluate their antibacterial and anti-inflammatory activity.

Key words: chalcone, isoaxazole, heterocyclic compounds, aromatic aldehydes, aromatic ketones, condensation, unsaturated ketones, hydroxylamine hydrochloride, cyclization, biologically active substances.

Маълумот дар бораи муаллифон: Д.С. Муродов – номзади илмҳои химия, дотценти кафедраи химияи органикӣ ва биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. E-mail: ojiz@mail.ru. Телефон: 507001313.

С.Г. Бандаев – доктори илмҳои химия, профессори кафедраи химияи органикӣ ва биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. E-mail: s.bandaev@mail.ru. Телефон: 907747409.

Т.Ё. Гулов - номзади илмҳои химия, мудири кафедраи химияи органикӣ ва биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: 507001313.

А.А. Абдуллоев – магистри курси 2-юми факултети химияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: 987525028.

Мұхакқиқ

Х.А. Бобиев - номзади илмҳои химия, мудири кафедраи химияи ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146. E-mail: dat1990@inbox.ru. Телефон: 904002963.

Р.О. Раҳмонов - номзади илмҳои химия, дотценти кафедраи химияи органикӣ ва биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. **Адрес:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. E-mail: r-rahmonov@mail.ru. Телефон: 934260334.

Сведения об авторах: **Д.С. Муродов** – кандидат химических наук, дотцент кафедры органической и биологической химии ТГПУ им. Садриддина Айни. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки 121. E-mail: ojiz@mail.ru. Телефон: 507001313.

С.Г.Бандаев - доктор химических наук, профессор кафедры органической и биологической химии ТГПУ им. Садриддина Айни. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки 121. E-mail: s.bandaev@mail.ru. Телефон: 907747409.

Т.Ё. Гулов – кандидат химических наук, заведующий кафедрой органической и биологической химии, ТГПУ им. Садриддина Айни. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки, 121. Телефон: 907807010.

А.А. Абдуллоев – магистр 2-го курса факультета химии ТГПУ им. Садриддина Айни. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки 121. Телефон: 987525028.

Х.А. Бобиев - кандидат химических наук, заведующий кафедрой химии, ТАУ им. Ш. Шотемура **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки 146, E-mail: dat1990@inbox.ru. Телефон: 904002963.

Р.О. Раҳмонов - кандидат химических наук, дотцент кафедры органической и биологической химии ТГПУ им. Садриддина Айни. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр-т Рудаки 121. E-mail: r-rahmonov@mail.ru. Телефон: 934260334.

About the authors:

D.S. Murodov – Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Organic and Biological Chemistry of *TSPU* named after S. Aini. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 121. E-mail: ojiz@mail.ru. Tel: 507001313

S.G. Bandaev- Doctor of Chemical Sciences, Professor of the Department of Organic and Biological Chemistry of the *TSPU* named after S. Aini. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 121. E-mail: s.bandaev@mail.ru. Телефон: 907747409.

T.Y. Gulov – Candidate of Chemical Sciences, head of the department of Organic and Biological Chemistry of *TSPU* named after S. Aini. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 121. Tel: 907807010

A.A. Abdulloev - Master of Chemical sciences of faculty of chemistry of the *TSPU* named after S. Aini. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 121. Tel: 987525028.

Kh.A. Bobiev – Head of the department of Chemistry of TAU named after Sh. Shotemur. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 146. E-mail: dat1990@inbox.ru. Tel: 904002963.

R.O. Rahmonov - Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Organic and Biological Chemistry of *TSPU* named after S. Aini. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 121. E-mail: r-rahmonov@mail.ru. Tel: 934260334.

ТАБИАТ ВА МУХИТ

*Гуломов Комрон,
магистранти соли якуми факултети биологии*

НАҚШИ ГИППОКАМП ДАР ҲОСИЛ НАМУДАНИ РЕФЛЕКСХОИ ШАРТИ ВА ФАЙРИШАРТИ

Мушкилоти омӯзиши функцияи маҳсусияти эволюционии майнаи сар дар якчоягӣ аз таркибҳои хеле хуб инкишофёфтai майнаи пеш гиппокамп дар замони ҳозира яке аз масъалаи муҳими рӯз ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми омӯхтани тартиби фаъолияти олии асаби ҳазандагон, коркарди равандҳои ба таври зинагӣ инкишофӣ онҳо дар фаъолияти интегративии майнаи сар дар ҷараёни филогенез калиди асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари мушкилоти мавҷуда омӯзиши майнаи сари ҳазандагон ҳоло ҳам ҳолати омӯхтани ҳудро гум накардааст, ҳусусан майнаи сари сангпуштон, ки бо пайдо шудани майнаи нав яке аз пешгузаштагони ширхӯрҳо ба ҳисоб мераванд. Аз сабаби он, ки то ҳоло тадқиқотҳои илмӣ оиди яке аз таркибияти хубинкишофёфтai майнаи сар гиппокамп дар ҳазандагон ҳама тарафа омӯхта нашудааст бинобарин мақсад гузаштем, ки вазифаи ин таркибиятро дар сангпуштон бо усули рефлексҳои шарти ҳӯрокхурӣ омӯзем [1, 14].

Майнаи сари ҳазандагон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад ва онҳо ҳархела ҳастанд. Мувофиқи нишондоди нейроморфологҳо, аз руи баязе нишонаҳо нақшай умумии соҳти майнаи сари сангпушт дар байни намояндадои ширхурон ҷойи маҳсусро ишғол мекунад. Аз ин ру олим Ҳеррик (Herrick 1930) ҳисоб мекунад, ки аз ҳазандаҳо сар карда ду типи майнаи сар инкишоф меёбад:

1) Стриаталӣ, (танаҷаи раҳдор), ки барои қалтакалосшаклон ҳос буда инкишофӣ майнаи сарро то паррандаҳо дар бар мегирад.

2) Қишири (кортикалӣ) барои сангпушт ҳос буда, дар оянда майнаи сари ширхӯронро ба вучуд меорад.

Рамон Қахал нишон дода буд, ки майнаи қуҳани ҳазандагон аз 3 –қабати асосӣ иборат аст: I. болои прексиформи II. ҳуҷайравӣ ва III. қабати моддаи сафед. Дигар олим Минелли бошад (аввал) дар майнаи қуҳани ҳазандагон 5 – қабатро муайян кардааст, ки ин қабатҳо метавонанд дар намояндаҳои гуногуни ин синф тағиیر ёбад.

Ин қабатҳо ҷунинанд:

1. Қабати берунӣ ретсепторӣ, ки аз нахҳои тангенсиалии табиати асосиатсияйӣ ва шоммавӣ дошта иборат буда, бо дендритҳои ҳуҷайраҳои қабати поён хоб раванда алоқаманд аст.

2. Қабати ахромшакл, ки ба онҳо ҳуҷайраҳои бисёризофадор ва ду изофадор, ки ба тарафи омуди ё уфуқи мераванд, иборат аст.

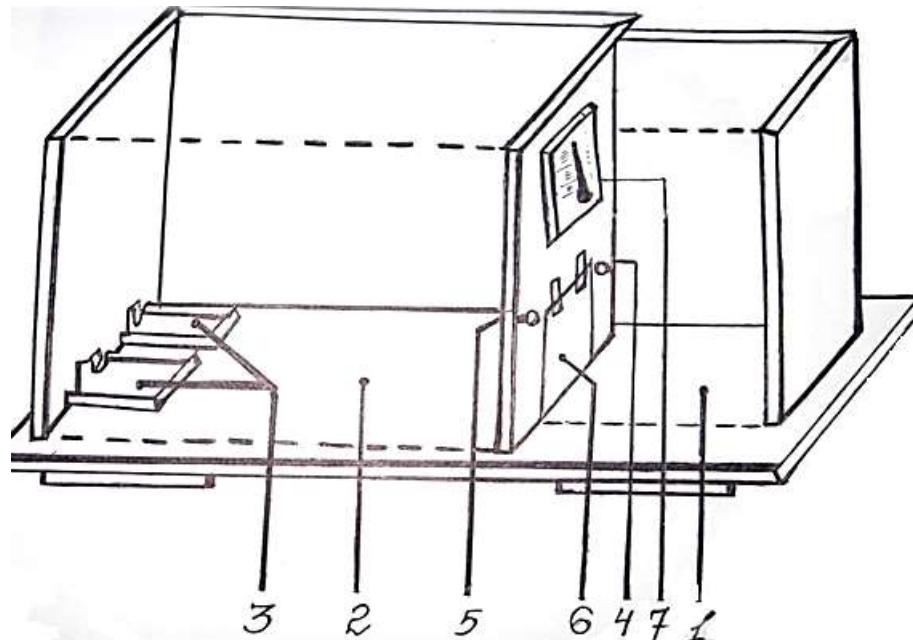
3. Доҳили плексиформӣ, тавассути он ба самти поён аксонҳои ахромшакл ва қисми дендритҳо равона карда шудаанд.

4. Қабати моддаи сафед, ки нахҳо ба таври уфуқи ҷойгиранд.

5. Қабати эпендимали. Қабати ахромшакл ва доҳили плексиформи аз ҳуҷайраҳои сершумори ахромшакли ба ширхӯрҳо монанд буда, иборат аст.

Дар омӯзиши шаклҳои гуногуни рафттор ё фаъолияти олии асаб саволе ба миён меояд, ки аз нуқтаи назари эволюсия мумкин аст. Нишонаҳои рафтторро барои монандии моррофунонсиалии майнаи сари намудҳои гуногун ва тағиирёбии онҳоро дар ҷараёни эволюсия истифода бурдан мумкин аст. Маълум аст, ки ҳайвонҳое, ки бо дараҷаи пайдошавии системаи асаб рафтторҳои гуногунро соҳибанд.

Аmmo барои ин фарқиятро муайян кардан бояд маҳсусияти рафтторро аз дараҷаи инкишофӣ филогенетики, маҳали зист ва ҳолати экологии онро фарқ кардан даркор аст. Мушкилоти методӣ дар омӯзиши эволюсияи рафттори ҳазандагон ба ҷунин ҳулоса меоварад, он усулҳое, ки дар ҳайвонҳои гуногун, ҳусусан ширхӯрон истифода бурда мешаванд барои ҳазандагон нолозиманд. Аз ин лиҳоз барои омӯзиши ФОА - ҳазандагон усулҳои омӯзиш кор карда баромада шудааст, ки ба таври васеъ ҳам истифода карда мешавад. [2, с.5].

Расми 1. Нақшаи камераи тақрибавӣ барои омӯзиши рефлексҳои шартии ҳурокхурӣ дар хазандагон.

1. Чойи нишаси ҳайвон.
2. Чойи кори ҳайвон.
3. Ҳурокдон.
4. Фурӯзонаки рост.
5. Фурӯзонаки чап.
6. Дарича.
7. Ҳароратсанч.

Тақрибаҳо оиди омӯзиш таркиби гиппокамп дар шароити лабораторий бо усули рефлексҳои шартии ҳурокхурӣ дар 6-сангпушт дар лаборатория физиологияи паталогии пажӯхиши гастроэнтерология гузаронида шуд.

Барои гузаронидани тақрибаҳо ҳайвонҳои дар виварий бударо ба 2-гуруҳ ҷудо кардем ва онҳоро дар давоми 5-10 рӯз ба шароити лаборатория мутобиқ намудем.

Тақриба бо усули коркардшудаи академик Х.М.Сафаров дар камераи маҳсус, ки ба ду қисм ҷудо карда шудааст қисми якум корӣ, ки андозааш 70×50 см ва чойи нишаси ҳайвон, ки 50×30 см ташкил медод.

Дар чойи нишаси ҳайвон дар баландии 15 см аз фарши камера 2 – фурӯzonak наасб карда шудааст. Пеш аз он, ки тақриба гузаронида шавад дар ҳамаи ҳайвонот ҳомушкунии рефлекси гузаронида шуд. Дар давоми 5-рӯз бо истифодаи сигнали мусбат бо ангезандандаи шартӣ мустаҳакам карда нашуд. Баъди ҳомуш намудани реаксияҳои мавқеӣ ба тақрибаҳои ҳосил намудани рефлексҳо шурӯъ намудем. Ба сифати ангезандандаи шартӣ мусбат фурӯzonaki тарафи рост ба сифати ангезандандаи шартии манғӣ фурӯzonaki тарафи чап истифода карда мешавад. Ба сифати ангезандандаи гайришарти, барги карам, юнучқа ё барги зулф истифода бурда шуд.

Дар тақрибаҳо чунин нишондиҳандаҳои объективӣ ба назар гирифта шудаанд: шумораи ба амал омадани реаксияи ҷавоби дуруст, шумораи дурустӣ рефлексҳои манғӣ вақти латентӣ вақти ба ҳурокдон рафтани шумораи умумии реаксияи байни сигналҳо. Барои омӯзиши функцияи гиппокамп дар танзими фаъолияти олии асаб тақрибаҳоро дар ду намуд гузаронида шуданд: якум дар ҳайвонҳои солим (назоратӣ), дуюм дар ҳайвонҳое, ки гиппокампашон вайрон карда шудаанд. Барои гузаронидани ҷарроҳи дар ҳайвонот пеш аз ҳама барои мадҳуш кардани онҳо аз моддаи нембутал истифода карда шуд.

Тақрибаи дигар бошад дар ҳайвонҳое гузаронида шуд, ки гиппокампашон аз ду тараф вайрон карда шудаанд. Баъди гузаронидани ҷарроҳӣ дар давоми 3-5 рӯз баъд аз ба ҳолати ороми баргаштани ҳайвонҳо тақрибаҳо оғоз карда шуданд. Тақрибаҳо нишон доданд, ки ҳайвонҳои ҷарроҳи шуда дар рӯзҳои аввали тақрибаҳо ҳудро ҳеле ҳис мекарданд, яъне дар онҳо пеш аз ҳама рефлексҳои мавқеят ва дарки фазо вайрон мешавад, бинобар ин онҳо доимо ё истифодаи ангезандандаи шартии манғӣ ба ҳурокдон мерафтанд ё ҷойгиршавии ҳурокдонҳоро

аниқ дарк намекарданд. Муайян карда шуд, ки рефлексҳои шартии мусбат ҳангоми истифодаи фурузонаки тарафи рост дар ин ҳайвонҳо бо суръати паст ҳосил шуда, дар рӯзи панҷуми баъди ҷарроҳи баъди хисоби $55,1 \pm 1,0$ пайдошуда дар хисоби $65,1 \pm 1,3$ ангезандан шартӣ бо мустаҳакамкуни ғайришартӣ ҳосил мешавад.

Ҷарроҳи дар асбоби маҳсус стереотаксис гузаронида шуда. Ба тоза кардани пулакчай устухони сар онро бо асбоби бормашина сӯроҳ намуда майнаи сарро кушода, аввал қабати болои, баъд қабати мобайниро чудо намудем. Бо воситаи қайчии микрохирургии барои ҷашм майнаи сари ҳайвонҳо хусусан гиппокампашион бурида шуд. Баъди 5-7 рӯзи ҷарроҳи таҷрибаҳо дар ҳайвонот идома дода шуд.

Баъди гузаронидани таҷриба ҳамаи ҳайвонҳои таҷрибавиро мадхуш намуда майнаи сари онҳоро гирифта дар маҳлули 10% формалин барои корҳои морфологии гузашта шуданд.

Натиҷаҳои ба дастовардашуда нишон доданд, ки дар ҷараёни эволюсияи мӯҳрадорон пай дар пай пуррашавии таркибиятҳои майнаи сар дар ҳосилшавии фаъолияти рефлекторӣ ва боздориҳои гуногуни доҳили ва баланд шудани дараҷаи таҳассусии гиппокампа ва майнаи нав дар танзими равандҳои фаъолияти олии асаб мушоҳида мегардад. Нишон дода шудааст, ки дар миқёси ҳазандагон хусусан сангпуштон ду роҳи гуногуни гузаронандагии ғайритоммавӣ ва ғайривисералии ахбори сенсорӣ ба ду таркиби майнаи сар гиппокампа ва майнаи нав, ки дар замони ҳозира ба гиппокампа ва майнаи навиширхурҳо монанд мекунанд мавҷуд аст.

Адабиёт:

- Сафаров Х.М. Условные пространственные пищевые рефлексы у желтопузиков после удаления переднего мозга и языка // Труды каф. физиол. чел. и животных. - Душанбе: Изд-во ТГУ, 1974. - Вып. 2. - С. 14-21.
- Сафаров Х.М. Сравнительно - физиологическое изучение высшей нервной деятельности у различных представителей рептилий и роли переднего мозга, в ее организации: Автореф. дис. док. биол. наук. - Л., 1983. - С. 37.
- Устоев М.Б. Сравнительно – физиологическое исследование роли гиппокампа в интегративной деятельности мозга позвоночных животных. - Автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора биологических наук. – Душанбе, 2000, 45с.
- Устоев М.Б. Принцип перемещении функций мозга в восходящем ряду позвоночных (Сравнительное изучение). Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) (Спец выпуск посвящен году образования и технических знаний) Душанбе- Сино. 2010. С. 89-98.
- Устоев М.Б., Мусоева П.Дж. Роль медиодорсальной коры переднего мозга в осуществлении сложных форм поведения у ящериц. Вестник. ТНУ. Душанбе: «Сино» 2012, 1/2 (81) .С.178.

Калидвожаҳо: эволюсия, рефлекс, таҷриба, ҳазандагон, объектив, гиппокамп, филогенез, нейроморфолог, стриаталӣ, кортикалӣ, прексиформа, ретсетпор, плексиформӣ, дендрит, эпендималиӣ.

Аннотация

РОЛЬ ГИПОКАМПА В ОБРАЗОВАНИИ УСЛОВНЫХ И БЕЗУСЛОВНЫХ РЕФЛЕКСОВ

В этой статьей приводятся немногочисленные литературные данные и их анализ позволяет заключить, что изменение высшей нервной деятельности у рептилий и о нейрохимических механизмах лежащих в процессе адаптации организма животных в различных экспериментальных условиях происходит постепенно.

Наши исследования показывают, что на уровне рептилий в условиях только сформировавшийся новой коры возможно образование классических двигательных, пищевых условных рефлексов и различных видов внутреннего торможение.

Ключевые слова: Эволюция, рефлекс, исследования, рептилии.

Annotation

THE ROLE OF THE HIPPOCAMPUS IN THE FORMATION OF CONDITIONED AND UNCONDITIONED REFLEXES

In this article author shows the data that are presented by a few published literature data and their analysis that allows us to conclude that the change in higher nervous activity in reptiles and the neurochemical mechanisms of animals lying in the process of adaptation in different experimental conditions.

Муҳакқик

Our research shows that at the level of reptiles under the conditions of newly formed new cortex, the formation of classical motor and food conditioned reflexes and various types of internal inhibition is possible.

Key words: *Evolution, reflex, research, reptiles.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломов Комрон, магистранти соли якуми факултети биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: +992988998382

Роҳбари илмӣ: Иронова С. Ш.

Сведения об автор: Гуломов Комрон, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини. Телефон: +992988998382

Научный руководитель: Иронова С. Ш.

About the author: Ghulomov Komron, 1st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992988998382

Scientific adviser: Ironova S. Sh

НОРАСОИИ ОҲАН ДАР ХУН (АНЕМИЯ), РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ ВА ПАҲНШАВИИ ОН

Омӯзиши ин мавзӯй аз он ҷиҳат муҳим аст, ки мо аввало паҳншавии камхуниро дар ҷумҳури аз он ҷумла дар ноҳияҳои вилояти Суғд муайян мекунем. Дуюм, ин ки сабабҳои асосии ба амалойии ин беморирро ба қадри имкон муайян мекунем. Ба ҳамагон маълум аст, ки одамоне, ки ба камхунӣ гирифтор ҳастанд дучори бемориҳои зиёд гардида, фаъолияти меҳнатии худро дуруст иҷро карда наметавонанд. Ҳоло дар аксарияти мамлакатҳои дунё усулҳои гуногуни табобати камхуниро кор карда баромадаанд. Дар Ҷумҳурии мо бошад, ҳоло аввалин қадамҳоро оиди омӯзиш ва табобати камхунӣ шурӯй намудаанд. Мақсади асосии илми тиб дар тамоми дунё беҳтар намудани сифати ҳаётӣ шаҳрвандон ва дароз намудани умри миёнаи аҳолӣ мебошад [1].

Дар замони муосир камхунӣ яке аз бемориҳои васеъи паҳншуда буда, зиёда аз 2,5 млрд аҳолии ҷаҳонро фаро гирифтааст. Гарчанде, дар мамлакатҳои иқтисодиёташон тараққикарда миқдори камхунӣ аз норасоии оҳан кам шуда бошад ҳам, ин намуди беморӣ дар байни давлатҳои Осиёи Миёна ва Африко бениҳоят паҳншуда мебошад.

Таҳқиқотҳои гузаронидашудаи солҳои оҳир исбот намуданд, ки паҳншавии камхунӣ аз норасоии оҳан дар гурӯҳҳои гуногуни аҳолӣ нобаробар паҳн шудааст. Ба гурӯҳҳои осебпазир пеш аз ҳама занҳои ҳомиладор, занҳое, ки фарзанди худро шир медиҳанд, талабагони мактабҳои миёна ва ҷавондуҳтарони ба балогат расида доҳил мешаванд.

Норасоии оҳан дар хун (анемия) – ин аломати бемориест, ки ҳангоми он, кам шудани миқдори эритроситҳо ва гемоглобин дар хун дида мешавад. Он сабаби асосии гепоксияи (норасоиши оксиген) дар бофтаҳо ва узвҳо мегардад, барои он ки ба ҳуҷайраҳо оксиген кам ворид мешавад. Асосан рӯҳ додани ин ҳолат ба мағзи сар ҳатарнок мебошад. Дар ҳолати гипоксия, яъне норасоии оксиген ҳуҷайраҳои асад мефавтанд, ки ин ба тадриҷан таназзулшавии шахсият оварда мерасонад [2, 11, 12]. Дар давраҳои аввали беморӣ, шахс худро бемадор ҳис карда, фаъолияташ низ суст мегардад. Агар ҳангоми ин нишонаҳо дар лаборатория ташхиси хун гузаронем, он гоҳ ба мо кам шудани миқдори гемоглобин ва эритроситҳо маълум мегардад.

Норасоии оҳан дар хун (анемия) хело паҳн шуда буда, ҳам дар қалонсолон ва ҳам дар ҳурдсолон мушоҳида карда мешавад. Он метавонад бо як қатор сабабҳо инкишоф ёфта, шахро гирифтори беморӣ қунад, ки онро бояд дар вакташ муолиҷа намуд. Дар ҳолати муолиҷа накардани анемия ё ин ки беаҳамиятӣ, он ба саломатӣ зарари қалон мерасонад.

Дар бадани инсони комил мавҷудияти меъёри оҳан то 5 гр мебошад. Муайян карда шудааст, ки механизми беморӣ, бо норасоии маъдани оҳан дар хун, алоқаманд аст. Оҳан дар хун нақши марказӣ дошта, он дар бурдарасонидани оксиген ба бофтаҳо ҷавобгӯ аст. Қарӣ 70% - и он бевосита соҳтори гемоглобинро ташкил кардааст. Яъне оҳан – минерали ивазнашаванда барои нигоҳ доштани молекулаи оксиқен дар эритроситҳо ва ҷараёни минбаъдаи қашонидани он аз ҳубобчаҳои шуш ба бофтаҳо мебошад. Ҳама гуна норасоии оҳан ба пастшавии синтези гемоглобин ва ба танқисӣ қашидани организм аз оксиген меорад [10].

Муҳим на танҳо бо ҳурок ворид шудани ин минерал (дар организм оҳан истехсол мешавад), балки ҷараёни дуруст азхудкуни ӯ мебошад. Дар ҷаббидани молекулаи оҳан аз рӯдай дуваздаҳангушта, махсус сафеда (трансферин) ҷавобгӯ аст. Ӯ оҳанро ба мағзи устухон мебарад, барои он ки эритроситҳо дар ҳамон ҷо синтез мешаванд. Организм дар ҳуҷайраҳои чигар “анбор” месозад, барои ба зуди таъмин намудани бадан бо оҳан ҳангоми норасоии қатъӣ. Захираҳои оҳан ба намуди гемосидерин нигоҳ дошта мешаванд. Боқимондаи минерал тавассути пешоб, начосат ва ғадуди араки бадан хориҷ карда мешавад.

Сабаби афзоиши норасоии оҳан ва талаботи он, ин истеъмоли миқдори зиёди оҳан аз ҷониби бофтаҳо мебошад. Норасогии оҳан ба ҷунун ҳолатҳо меорад (бо дараҷаи паҳншавиашон номбар шудаанд):

1. Ҳунравии музмин (равиши хун дар як руз то 5 – 10 мл) – ҳунравии зуд - зуд аз бинӣ; ҳунрави аз меъда ва рӯдаҳо; ҳайзи зиёд; патологияи гурдаҳо бо ҳусусияти гематури (равиши хун бо пешоб).
 2. Шадид (ҳунравии пуршиддат) – осеб, сұхтани қисми зиёди тан; донории беназорат; ҳунравии патологи (мисол, дар бачадон ҳангоми онкологија ва ғ.).
 3. Норасоии воридшавии оҳан – парҳез ва гуруслагӣ, ки ба заифи ва беҳолӣ меорад; номувозинат истеъмоли гизо; вегетариан шудан, яъне парҳез кардан аз гӯшт.
 4. Паст шудани сатҳи азхудкуни оҳан – бемориҳои меъда ва рӯда, сироят аз кирми руда (инвазия); синну соли пири ва қӯдакӣ
 5. Зиёдшавии сатҳи воридшавии оҳан – қадқашии фаъол (дар 1-2 солагӣ ва наврасӣ); ҳомилагӣ, лактация (эҳтиёҷ ба оҳан ду баробар зиёд мешавад то 30 мг/ruz); ташаккули бефосилаи ҳайз ; фишори ҷисмонӣ, машқ; илтиҳоби зуд -зуд (ОРВИ ва ғ.).
 6. Камхунии (анемия) модарзоди дар қӯдакон – тавлидкуни бармаҳал; анемия дар ҳомилагӣ [10].
- Вобаста аз амиқии норасоии оҳан, 3 дараҷаи вазнини он дар хун фарқ карда мешавад:

Мұхা�ққиқ

- Сабук – сатхи гемоглобин то 110 – 90 г/л мебошад;
- Миёна - таркиби Нв ноустувор аз 90 то 70г /л;
- Вазбин - сатхи гемоглобин поён аз 70 г/л мефарояд;

Нишонахой беморй аз дарақаи беморй вобаста мебошад. Аз саршавии беморй чунин алматхо шаходат медиҳанд: паст шудани چалби диққат; беҳолй; суст шудани хотира; паст шудани иштиҳо; сар چархзанй; суст шудани фаъолияти корй; Бо дарақаи афзуншавии беморй нишонахой он боз ҳам равшантар ба назар мерасанд. Дар давраи ниҳонии беморй беморон ба чунин алматхо дучор мешаванд: луоби хушки забон; сўзиши забон; дигаргуншавии тамъ – беморон бисёртар истеъмоли шўрӣ, туршӣ ва хурокҳои тундро беҳтар медонанд; душворй дар фурӯбарӣ, ҳангоми фурӯбари дар гулӯ чизи бегонаеро ҳис кардан; таппиши тези дил, фаромӯшҳотирӣ ва хобравии дасту пой. Ҳангоми муоина дуҳтур чунин аввалин нишонахой объективии камхуниро қайд мекунад: бегизо мондани пистонакҳои забон; дар занон пайдо шудани ҳисси сўзиши ва хориш дар атрофи вулва; хейдит (беморие, ки аз он лабҳо осеб ёғта сафед мешаванд).

Мутахассисони ин соҳа чунин қайд мекунанд, ки пайдошавии нишонахой беморй на танҳо аз дарақи беморй, балки аз синну сол ва давомнокии камхунй вобаста мебошад. Ҳангоми давомнокии беморй нишонаҳо низ бисёртар мешаванд. Тағириоти зеринро мушоҳида кардан мумкин аст [11]:

- **Дар пүшиши пўст.** Пўст хусусият тобиши ранги сабзро гирифта, рангаш мепарад, яъне сафед мешавад. Рухсораҳо тез сурх мешаванд, пўст чандирии худро гум мекунад, пажмурда мешавад ва мекафад.

- **Дар мўйҳо.** Мўйҳо хушк мешаванд, мерезанд, ранги мўй тобиши хокистаррангро гирифта чилои худро гум мекунад ва зуд сафед мешаванд.

- **Дар ноҳунҳо.** Рўйпўши ноҳунҳо тунук мешаванд, чилояшро гум мекунад ва дар беморони вазнин койлонихия, яъне шакли фурӯҳамидаро гирифтани ноҳунҳо дида мешавад.

- **Дар системаи мушакҳо.** Камқувватии мушакҳо – ин нишона танҳо ба камхунон хусусият дорад, ки ҳангоми норасоии оҳан пайдо мешавад.

- **Дар լуобпардаҳо.** Пардаи роҳи ҳозима, нафаскашӣ ва узвҳои чинсӣ атрофия мешаванд, яъне гизонокии худро гум мекунанд.

- **Дар узвҳои ҳис.** Дар шаклҳои вазнини беморй бўиши заиф мегардад, ҳисси тамъ низ вайрон шуда, чунин беморон ба хурдани бур, ях, оҳак, ғаллаҳои хом ва ғ.одат мекунанд. Ҳангоми дуруст таъчили намудан, маҳсусан бо ёрии доруҳои оҳандор чунин нишонаҳо зуд гум мешаванд.

Ҳангоми ташхиси камхунй аз норасоии оҳан дар аввал бояд шакли бемори дуруст аниқ карда шавад, чунки баъзе нишонахое ҳастанд, ки ба ҳаммаи шакли беморони камхун тааллук доранд. Барои ин зарур аст ки бемор аз ташхиси пурраи лабораторӣ гузарад. Он дар худ чунин тадбирҳоро дар бар мегирад: таҳлили хун (умумӣ ва биохимикӣ), пункцияи (неш кардан) мағзи устухон ва машварати дуҳтур. Занонро ба назди генеколог мефиристанд, барои он ки дар аксари вақт сабаби ба бемории камхунй гирифтоворшавии онҳо, аз баччадон ва изофаҳои он вобаста аст. Мардҳоро ба назди уролог ва андролог мефиристанд, барои он ки камхунй дар мардҳо метавонад аз сабаби геморрой ва ғадудҳои мардона инкишоғ ёбад. Танҳо ҳангоми пурра муайян кардани сабабаҳои пайдошавии камхунй ва гузаронидани ташхис, дуҳтур нақшай табобатии беморро тартиб медиҳад.

Табобати камхунй аз норасоии оҳан бо истеъмоли дарозмуддати доруҳои дар таркибаш оҳан дошта бо вояи мұттадил гузаронида мешавад, баръакси хубшавии аҳвол ва кам шудани нишонахой беморй, зиёдшавии миқдори гемоглобин танҳо баъд аз 4 - 6 ҳафта ба вучуд меояд. Рўйхати доруҳое, ки дар таркибашон оҳан доранд, миқдори истеъмоли онро танҳо дуҳтури табобат кардаистода метавонад таъян кунад. Миқдори истеъмоли доруҳо ҳангоми табобат то хубшавии дарақаи гемоглобин гузаронида шуда, баъд аз он доруҳои пешгирикунанда тавсия карда мешавад [4].

Иттиҳодияи байнамиллалии гематологон исбот намуданд, ки ҳангоми сабук будани дарақаи бемории камхунй аз норасоии оҳан беморро бе истеъмоли доруҳои дар таркибашон оҳандор бо парҳезкунонидан муолиҷа кардан мумкин аст. Ба беморони дарақаи вазнини камхунй ба ғайр аз табобати асосӣ боз иловатан парҳези маҳсус фармоида мешавад. Ҳангоми камхунй аз норасоии оҳан бояд аз истеъмоли равғанҳои растанио ҳайвон ва маҳсулотҳои миқдри зиёди сафеда дошта худдорӣ намуд. Исбот шудааст, ки карбогидратҳо ҳангоми ҳазмкунии оҳан дар организм ягон даҳолат надоранд, барои ҳамин онҳоро дар вақти парҳез намудан истеъмол кардан мумкин аст.

Барои пурра таъмин намудани организм бо оҳан, ки вазифаи таҷзия намудани гемоглобинро дорад, ба парҳези бемор миқдори зиёди маҳсулотҳои дар таркибашон оҳан дошта (чигар, забони гов, галладонагиҳо, дил, карам, шафттолу ва меваҳои хушк) лозим аст. Миқдори зиёди оҳан инчунин дар ҳамаи намуди кабудиҳо, гўшт ва тухм мавҷуд аст [3, 11].

Тавсия дода мешавад ба беморони камхуние, ки аз норасоии оҳан танқиси мекашанд, бояд аз маҳсулотҳои ширӣ ва чойи сиёҳ парҳези намоянд, зеро онҳо дорои моддаҳое мебошанд, ки азхудкунии оҳанро пешгирий мекунанд. Ва, баръакс, маҳсулоти синергетикӣ, ки бояд ба миқдори зиёд дар яқчоягӣ бо маҳсулоти дорои оҳан мавҷудбуда маҳсулоте бошанд, ки фоизи калони витамини С доранд (карам, меваи тару тоза ва афшураи ситруси).

Мутахассисони Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тандурустӣ (ТУТ) чораҳои асосии пешгирикунандаро таҳия кардаанд, ки ба паст кардани паҳншавии камхунии норасоии оҳан дар

байни ахолій равона карда шудаанд. Роҳҳои асосии расидан ба ин ҳадаф истифодаи хӯроки бо шакли ба осонӣ азхудшаванди оҳан ғанигардондашуда ҳисобида мешаванд; истифодаи агентҳое, ки азхудкуни оҳанро беҳтар мекунанд; табобати манбаъҳои музмини сироятҳо.

Ғайр аз ин, пешгирии камхунии норасоии оҳан ба навъҳои аввалия, дуюмдараҷа ва мувоғиқан, сеюм тақсими карда мешавад. Мақсади аввалиндарҷа бартараф кардани омили асосии камхунии бадан аст, ҳадафи дуюм ин сари вақт муайян кардани алломатҳо, ташхиси дуруст ва табобати беморӣ дар вақташ мебошад. Ҳадафи пешгирии сеюм кам кардани мушкилоти имконпазир мебошад.

Дар аксаияти ҳолатҳо, камхунии норасоии оҳан, метавонад бомуваффақият истроҳо карда шавад ва нишонаҳои камхунӣ паси сар карда шаванд. Аммо, агар табобат карда нашавад, мушкилот инкишоф меёбанд ва беморӣ дар ин ҳолат авҷ мегирад. Агар бемор сатҳи гемоглобини пааст дошта бошад, пас бояд аз клиника пурра гузарад - ташхиси лабораторӣ ва муайян кардани сабаби камхуниро дида барояд. Ташхиси дуруст калиди табобати муваффақ мебошад [12].

Адабиёт:

- Бурлев В.А., Коноводова Е.Н., Гаспаров А.С., Барабанова О.Э., Коробицын Л.П. Рекомбинантный эритропоэтин в предоперационном лечении анемии у больных миомой матки. Проблемы репродукции. 2003; 5: 23—7.
- Бурлев В.А., Гаспаров А.С., Коноводова Е.Н., Барабанова О.Э., Коробицын Л.П. Эпокрин в лечении железодефицитной анемии у больных миомой матки после гистерэктомии. Проблемы репродукции. 2003; 6: 59—64.
- Громова О. А., Торшин И.Ю., Хаджидис А.К. Анализ молекулярных механизмов воздействия железа (II), меди, марганца в патогенезе железодефицитной анемии. Клиническая фармакология и фармаэкономика. 2010; 1: 1—9.
- Демихов В.Г., Морщакова Е.Ф., Павлов А.Д. Роль гепцидина в патогенезе анемии хронических болезней. Гематол. и трансфузiol. 2006; 5: 31—4.
- Демихов В. Г. Анемии беременных: дифференциальная диагностика и патогенетическое обоснование терапии: Авто реф. дис.... д-ра мед. наук. – М.; 2003.
- Долгов В.В., Луговская С.А., Морозова В.Т., Почтарь М.Е. Лабораторная диагностика анемий: Пособие для врачей. Тверь: «Губернская медицина». 2001.
- Козинец Г.И., Погорелов В.М. и др. Кровь: Клинический анализ. Диагностика анемий и лейкозов. Интерпретация результатов. Практ. Рӯководство. – М.: Медицина XXI. 2006.
- Левина А. А., Цибульская М. М., Щербинина С. П., Романова Е. А., Мамукова Ю. И. Диагностическое значение комплексного исследования показателей метаболизма железа в клинической практике. Гематол. и трансфузiol. 2005; 5: 23—8.
- Левина А.А., Казюкова Т.В., Цветаева Н.В., Сергеева А.И., Мамукова Ю.И., Романова Е.А. и др. Гепсидин как регулятор гомеостаза железа. Педиатрия. 2008; 87 (1): 67—74.
- Луговская С.А., Почтарь М.Е. Современная оценка состояния эритрона и метаболизма железа. Клин. лаб. диагностика. 2002; 9: 16.
- Румянцев А.Г., Тарасова И.С., Чернов В.М. Железодефицитные состояния: причины развития, диагностика и лечение. Медицинский научный и учебно-методический журнал. 2006; 34: 3—26.
- Рукавицын О.А. Актуальные вопросы диагностики и лечения анемии при хронических заболеваниях. Клиническая онкогематология. 2012; 5 (4): 296—304.

Калидвожаҳо: оҳан, хун, инсон, камхунӣ, табобат, пешгириӣ, гемоглобин, витамин, мева ва гайра.

Аннотация

НЕДОСТАТОЧНОСТЬ ЖЕЛЕЗА (АНЕМИЯ), СПОСОБЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ЕГО ШИРОКИЙ ДИАПАЗОН

В статье указывается, что железодефицитная анемия (малокровие) – патологический синдром, характеризующийся уменьшением количества эритроцитов и гемоглобина крови. Она является основной гипоксии тканей и органов, так как к клеткам доставляется мало кислорода. Особо опасно данное состояние для головного мозга. Нервные клетки при гипоксии погибают, что приводит к постепенной деградации личности. На начальных этапах заболевания человек чувствует потяжную усталость и снижение работоспособности. Если при этих симптомах выполнить лабораторный анализ крови, в нем определяется снижение уровня гемоглобина и эритроцитов. Анемия железодефицитная – очень распространенный недуг, который встречается как у взрослых людей, так и у детей. Она может

Мұхаббат

развиваться по ряду некоторых причин и представляет собой серьёзное заболевание, которое необходимо лечить. В противном случае анемия может нанести существенный ущерб здоровью.

Ключевые слова: железо, кровь, человек, анемия, лечение, профилактика, гемоглобин, витамины, фрукты и многое другое.

Annotation

IRON INSUFFICIENCY (ANEMIA) METHODS OF PREVENTION AND ITS WIDE RANGE

The article indicates that iron deficiency anemia (anemia) is a pathological syndrome characterized by a decrease in the number of red blood cells and blood hemoglobin. It is the main hepatoxia of tissues and organs, since little oxygen is delivered to the cells. This condition is especially dangerous for the brain. Nerve cells die during hypoxia, which leads to a gradual degradation of the personality. At nocturnal stages of illness, a person feels a latent fatigue and a decrease in work ability. If a laboratory blood test is performed with these symptoms, a decrease in the level of hemoglobin and erythrocytes is determined in it. Iron deficiency anemia is a very common ailment that occurs in both adults and children. It can develop for a number of reasons and is a serious condition that must be treated. Otherwise, anemia can cause significant damage to health.

Key words: iron, blood, human, anemia, treatment, prevention, hemoglobin, vitamins, fruits and much more.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шукрова Парвона Яздонқуловна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Сурога: шахри Душанбе кӯчаи: Ташкентский № 35. **Тел:** +992906111306, +992915111306

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об автор: Шукрова Парвона Яздонқуловна, магистрантка первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: город Душанбе, улица Ташкентский № 35. **Телефон:** +992906111306, 992915111306

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Shukurova Parvona Yazdonqulovna, 1st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadreddin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe city, Tashkent street No. 35. Phone: +992906111306, +992915111306

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

Мұсоева Кенчамо Ҳасановна,
магистранти соли дуюми факультети биология

БЕМОРИХОИ ГУРДА РОХХОИ ПЕШГИРЙ ВА ПАХНШАВИИ ОН

Гурда узви چүфту асосии системасы ихроч буда, шоша ё пешобро хосил карда, ба берун хориц мекунад. Гурда намуди лубиёшшаклу ранги сурхи тира дорад, ки дарозиаш 10-12 см, бараши 5-6 см, гафсиаш 4 см, вазнаш аз 120 то 200г меояд. Гурда сатххой пешу пас, ки сатхи ҳар қадомиаш барчастатар аст, нұғхой боло ва поён канори даруни фурұхамида ва канори беруни барчаста дорад. Дар қисми миёнаи канори даруниаш көвөкcie вүчуд дорад, ки баромадгохи гурда мебошад ва ба вай артерияи гурда ва асабхо ворид шуда, аз он чо венаи гурда, рагхой лимфавий ва наий шошарав, ки аз паси ин рагхой өсті, мебароянд. Воридгохи гурда ба пасихамие, яне ба қавғи гурда мегузарал, ки деворашиб моддаи гурда ташкил медиҳад. Дар қавғи гурда өтмәншының хурду калони гурда, тағорача ё тоси гурда, селлюлезай өткүншілдік, рагхой хунгарду лимфавий ва асабхо мавчуданд [7, 9].

Дар айни замон, такрибан 850 миллион нафар дар саросари қаҳон аз намудхой гуногуны бемории гурда азият мекашанд [1]. Аз дах нафар калонсолон дар қаҳон як нафар бемории музмини гурда (БМГ) дорад, ки бебозгашт аст. Микдори қаҳонни БМГ меафзояд ва пешгүй мешавад, ки панцумин сабаби маъмултарини солхой ҳаёт, ки то соли 2040 гум мешавад [2]. Ҳар сол дар қаҳон 189,1 ҳазор ҳолати нави ин бемори ба қайд гирифта мешавад (2,2% дар байни бемориҳои ашаддии мардон ва 1,5% дар занон).

Шахси гирифтори БМГ метавонад мүшкілот пайдо кунад ва бемори ба мархилаи охири гурда гузарал, ки дар он чо бидуни терапияи диализ ё трансплантацияи гурда зиндаги кардан мүмкін нест. Аз ин рү, БМГ сабаби асосии ҳарочоти тандурустии фалокатовар аст [3]. Ҳарочоти диализ ва трансплантация 2-3% бучай солонаи тандурустиро дар қишвархое, ки даромади калон доранд, камтар аз 0,03% шуморай умумии ахолии ин қишвархоро ташкил медиҳад [4]. Дар айни замон, ба проблемаи ташхиси барвақтии БМГ диккәти зиёд дода мешавад.

Гурда яке аз узвҳои муҳимтарини организми одам буда, вазифаи асосии он доими нигоҳ доштани муҳити дохилии организм ва танзими мүбодилаи обу намакхо мебошад. Дар натиҷаи бемориҳои гуногун ва таъсири омилҳои зиёд ба паренхимаи гурда микдори нефронҳо кам гардида, өйтепе онҳоро бофтаи пайвасткунанда иваз карда, нефронҳои бокимонда ба гипертрофия дучор мешаванд. Бо кам шудани микдори нефронҳо гурда дигар фәъолияти функционалии худро ичро намекунад ва аломуатҳои аввалини норасоии ин узв ба амал меояд.

Оё медонед, ки:

Гурдаҳои намии зиёдатай ва партовҳои метаболитро 24 соат дар як рӯз тоза мекунанд;

Гурдаҳои солим хунро такрибан 300 маротиба тоза мекунанд;

Ин маънои онро дорад, ки ҳар рӯз ба ҳисоби миёна 1500 литр хун аз гурда мегузарал.

Норасоии музмини фәъолияти гурдаҳо яке аз бемориҳои на он қадар паҳншуда дар Тоҷикистон буда, дар байни 1млн аҳолӣ 20-25 нафарро ташкил медиҳад. Дар давоми як сол дар байни аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳминан 100-150 нафар гирифторони ин бемориро ба қайд гирифтаанд.

Дар солҳои пеш, ҳусусан охири асри XIX аксарияти шахсоне, ки дучори норасоии музмини кори гурда буданд, дар як муддати кўтоҳ дучори марг мешуданд. Сабаби асосӣ он буд, ки аксарияти беморон дар аз ташхис гузашта, аксарияти онҳо дар зинаи терминалӣ ба табибон муроҷиат менамуданд. Сабаби дуюм он буд, ки дар як чумхурии калон солҳои тўлонӣ танҳо як маркази тоза кардани хун (гемодиализ) мавҷуд буд, ки арзиши он ҳам хеле қимат буд. Ҳангоми гломерулонефрити шадиди паҳншуда андозаи гурдаҳо кам тағиyr мейбанд. Дар сатхи болой ва дар буриш ҳосилаҳои нуктавӣ ё теппачаҳои ранги сурх дошта ба назар мерасанд.

Ҳангоми таҳқиқи микроскопӣ калоншавии хоси калобачаҳо ва гиперемияи онҳо бо бохистии эритротситҳо ва ҷамъшавии лейкотситҳои нейтрофилӣ ба назар мерасад.

Нефрити музмин ҳамчун оқибати нефрити шадид ё аввалиндарача музмин буда метавонад. Бисёр вақт гломерулонефритҳои бештар табиати масунӣ дошта, зардобӣ, ваксинавӣ, бо истеъмоли аллергенҳои ҳӯрока вобаста буда, баъди аз сар гузаронидани осеб, сармозанӣ мушоҳида карда мешаванд. Як қатор маводҳои доруворӣ, ба гайр аз иллатноккунии гурдаҳо, ба монанди “турдаи шадиди токсикӣ”, ҳамчунин дар баробари ҳароратбаландӣ, иллатноккунии пуст, буғумҳо, чигар ва испурҷ, сабаби нефрити паҳншуда мешаванд.

Гломерулонефрити музмин бисёр вақт ҳамчун оризаи эндокардити септикии зудршадид мебошад. Ҳолатҳои ташаккули иллатнокшавии паҳншудаи гурдаҳо дар беморони гирифтори бемории сил, оташак ба қайд гирифта шуданд. Оқибати гломерулонефрити музмин ин пажмурдашавии гурдаҳо бо ташаккули норасоии музмини кори гурдаҳо мебошад. Дар давоми 20-25 соли охир, вобаста ба таҷрибаи клиникӣ ворид кардани муолиҷаи иммунодепрессивӣ оқибати бемори каме бехтар шудааст. Ҳангоми истифодаи муолиҷаи иммунодепрессивӣ, аз он чумла кортикостероидӣ, дар як қатор ҳолатҳо таъсири мусбӣ мушоҳида мешавад.

Роҳи асосии пешгирии гломерулонефрити музмин муолиҷаи хуби нефрити шадид мебошад. Дар ин нисбат, пеш аз ҳама ташхиси барвақти ва амиқи гломерулонефрити шадид аҳамияти калон дорад, ки он имконияти саривакт бистарӣ кардан ва муолиҷаи хуби беморонро медиҳад. Бартараф кардани минтақаҳои инфекционӣ (буриданы бодомакҳо, тоза кардани көвөккүй даҳон) низ аҳамияти калон дорад.

Мұхаббат

Маҳдудиятхой пархезии дарозмуддат (намак ва сафедаҳо) гузариши нефрити шадидро ба музмин пешгирій намекунад.

Беморони гирифтори нефрити музмин бояд, ки аз сармохурій, хусусан таъсири хунуки намнок худро әхтиёт кунанд.

Аломатхой нишонаҳои бемории музмини гурда на ҳама вақт аёнанд.

Бисёре аз ин bemoron metavonand ба бемории музмини гурда гирифтор шаванд ва ҳатто инро надонанд.

Аломатхой имконпазири ин беморй қадомхоянд?

- Кам шудани миқдори пешоб;
- Варамкунин дастхо, рўй ва пойҳо;
- Мушкилоти хоб;
- Аз даст додани иштиҳо, дилбехузурӣ, қайқунӣ;
- Фишори баланди хун;
- Эҳсоси сармо ва ҳастагӣ.

Ҳар қадаре ки шумо ин нишонаҳоро дарк кунед, ҳамон қадар тезтар ба табиб муроҷиат кунед, табиб метавонад роҳи табобати дурустро пайдо кунад. Кӯмаки саривақтии зарурӣ метавонад ба ҷараёни бемории гурда таъсир расонад.

Қадом тағииротҳои тарзи ҳаёт ба Шумо кӯмак карда метавонанд?

Илова бар табобатҳои гуногун, тағиир додани тарзи ҳаёт метавонад раванди бемориҳои музмини гурдаро боздорад. Ин пеш аз ҳама:

- Фишори баланди хун, сатҳи қанди хунро назорат кунед;
- Физоҳои солим истеъмол кунед (хӯрокҳое, ки сафедаашон кам ва / ё намакашон кам аст);
- Вазни худро кам кунед;
- Ба машқҳои аэробикӣ дар як рӯз 3 маротиба, дар тӯли 30 дақиқа машғул шавед;
- Тамокукаширо тарқ кунед;
- Аз истеъмоли баъзе доруҳои бедардкунанда ва таскинбахш худдорӣ кунед.

Пеш аз он ки ба ягон тағиироти ҷиддӣ ворид шавед, ҳамеша маслиҳат ва тавсияи дуҳтурро риоя кунед.

Ин кор инчунин бо он алоқаманд аст, ки функцияҳои вайроншудаи гурда ва зиёд шудани албуминурия бо пешрафти бемориҳои дилу раг алоқаманданд [3]. Рӯзи ҷаҳонии гурда, ки ҳамасола 12 март, аз соли 2006 инчониб таҷлил карда мешавад, маъракаи ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои мубрами солими гурда мебошад ва ба баланд бардоштани сатҳи оғоҳии мардум нигаронида шудааст. Оғоҳӣ аз рафтори пешгирикунанда, оғоҳӣ аз омилҳои хавф ва оғоҳӣ дар бораи зиндагӣ бо бемории гурда [4].

Дар соли 2020, ҷорабинӣ таҳти шиори "Саломатии гурда барои ҳама, дар ҳама ҷо - аз пешгирӣ то ошкоркунӣ ва дастрасии баробар ба хизматрасониҳои тиббӣ" гузаронида мешавад ва оғоҳиро дар бораи афзоиши бемориҳои гурда дар саросари ҷаҳон идома медиҳад. Маҳсусан, маъракаи 2020 аҳамияти ҷорабинихои пешгирикунандаро барои пешгирии пайдоиш ва афзоиши бемориҳои гурда нишон медиҳад ва ҳамаро даъват мекунад, ки дар ҳар як қишивар барои пешгирии бемориҳои гурда тадбирҳои мушаххасро таблиғ кунанд, аз ҷумла:

Афзудани таваҷҷуҳ ба кӯмаки аввалии тиббии санитарӣ (АТС), донистани маълумот доир ба гурда, аз ҷумла тавонмандии беморон ва таълими байнисоҳӣ;

Ҳамгирии пешгирии БМГ ба барномаҳои миллии бемориҳои сироятӣ барои хидматҳои ҳамаҷониба ва ҳамгирошуда, ки барои беҳтар намудани пешгирӣ ва пайгирии БМГ дар сатҳи қишивар заруранд;

Ҳамаҷониба давлату ҳукumat, тамоми ҷомеа, доир солимӣ, ҳамкории бисёрсоҳавӣ барои пешгирии бемориҳои гурда ва ноил шудан ба фарогирии саломатӣ корҳои зиёдеро ба сомон расониданд [3].

Дар саросари ҷаҳон на ҳама беморон аз ҷиҳати бемории гурда ва дастрасӣ ба табобат баробаранд. Баъзе қишиварҳое, ки даромади ҳам баландтар ва ҳам камтар доранд, бинобар қавмият, заманаи иҷтимоиу иқтисодӣ ва / ё маҳалли зисташон нисбат ба дигарҳо хавфи бештардоранд. Тақрибан 25% шахсони гирифтори БМГ дорои саводнокии маҳдуди саломатӣ мебошанд, ки ба таври номутаносиб ба шахсони дорои вазъи пасти иҷтимоию иқтисодӣ ва этникӣ таъсир мерасонанд ва зоҳирон хавфи оқибатҳои клиникии номусоидро зиёд мекунанд [5].

Ҳамин тарик, зимни омӯзиши паҳншавии БМГ дар ҷаҳон ва Тоҷикистон мутахассисон ҳулосаҳои зеринро таҳия намуданд:

- ❖ шумораи БМГ ҳам дар қишиварҳои пешрафта ва ҳам дар минтақаҳои рӯ ба тараққии ҷаҳон сол аз сол меафзояд;
- ❖ сатҳи БМГ дар байни африкоиёни сиёҳпӯст нисбат ба сафедпӯстон баландтар аст;
- ❖ афзоиши ҳарсолаи гирифторӣ оғоҳии бештарро дар бораи рафтори пешгирикунанда дар БМГ, омилҳои хавф ва тарзи зиндагӣ бо бемории гурда талаб мекунад;
- ❖ дар ҷараёни таҳлили маълумот аз гирифторони бемории гурда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши назарраси шумораи беморони гирифтори гломеруляр ва БМГ қайд карда шуд;
- ❖ суръати афзоиши солонаи беморӣ 11,4% ва 8,2% дар солҳои 2017 ва 2018 метавонад боиси ҳароҷоти зиёди молиявӣ ва норасоии кадрҳо дар ҳадамоти нефрологӣ гардад.

Адабиёт:

1. Вилли М.- Терапевтический справочник. Вашингтонского Университета. 1999.
2. Внутренние болезни – под редакцией Ф.И. Комарова, В.Г. Кукеса, А.С. Сметнева, Москва, Медицина. 1990.
3. Внутренние болезни – под редакцией Ф.И. Комарова, В.Г. Кукеса, А.С. Сметнева, Москва, Медицина 1990.
4. Гребнев А.Л., Шептулин А.А. Гастрити музмин. Дастанамал аз гастроэнтерология - М., 1995.
5. Шептулин А.А. Маводи прокинетик мотилиум: ахамияти фармакологий ва шароити клиники истифодабарӣ. Клин.Мед.1997с.
6. International Society of Nephrology. 2019 United Nations High Level Meeting on UHC: Moving Together to Build Kidney Health worldwide; 2019.
7. Available at: https://www.theisn.org/images/Advocacy_4_pager_.pdf. Accessed July 20, 2019.
8. Foreman KJ, Marquez N, Dolgert A, et al. Forecasting life expectancy, years of life lost, and all-cause and cause-specific mortality for 250 causes of death: reference and alternative scenarios for 2016-40 for 195 countries and territories. Lancet. 2018;392:2052–2090. <https://www.worldkidneyday.org/>
9. Dominic M Taylor, Simon Fraser, Chris Dudley, Gabriel C Oniscu, Charles Tomson, Rommel Ravanah, Paul Roderick, the ATTEM investigators, Health literacy and patient outcomes in chronic kidney disease: a systematic review, *Nephrology Dialysis Transplantation*, Volume 33, Issue 9, September 2018, Pages 1545–1558
10. Bowe B, Xie Y, Li T, Mokdad A.H. Changes in the US burden of chronic kidney disease from 2002 to 2016: an analysis of the global burden of disease study. JAMA Netw Open.2018 Nov 2;1(7):e184412.

Калидвожаҳо: аломатҳо, ғурда, ихроҷ, тамоку, афзоии, Тоҷикистон, бемор, муолиҷа, пешгири, нионаҳо ва гайра.

Аннотация**СПОСОБ ПРОФИЛАКТИКИ ЗАБОЛЕВАНИЙ
ПОЧЕК И ЕГО РАСПРОСТРАНЕНИЕ**

В статье указывается, что по оценке экспертов ВОЗ заболевания почек признаны пятым «заболеванием – убийцей» наряду с болезнями сердечно — сосудистой системы и диабетом. Причем хроническая болезнь почек (ХБП) – это тихий, медленный убийца. Ведь больные почки долгое время себя никак не проявляют, у человека нет жалоб и, соответственно, нет повода для обращения к врачу. Стоит отметить, что нарушение функции почек отмечается у каждого четвертого пациента с сердечно — сосудистыми заболеваниями. Функция почек – «фильтрация» крови. Почки – главный орган, который очищает кровь от продуктов обмена. При заболевании почек фильтрующая функция нарушается, и в крови накапливаются продукты обмена веществ. Через почки из организма выводится лишняя жидкость. Почки вырабатывают гормоны, которые регулируют артериальное давление. Снова в статье отмечается, что в настоящее время около 850 миллионов человек в мире страдают от различных типов заболеваний почек. Один из десяти взрослых в мире имеет хроническое заболевание почек (ХБП), которое является необратимым явлением. Глобальное бремя ХБП возрастает, и согласно прогнозам, к 2040 году станет пятой по частоте причиной утраченных лет жизни. Ежегодно в мире регистрируется 189,1 тыс. новых случаев этого заболевания (2,2% среди злокачественных заболеваний у мужчин и 1,5% у женщин).

Ключевые слова: симптомы, почки, выделения, табак, рост, Таджикистан, пациент, лечение, профилактика, симптомы и так далее.

Annotation**METHOD FOR PREVENTING KIDNEY DISEASES
AND ITS DISTRIBUTION**

The article indicates that according to WHO experts, kidney disease is recognized as the fifth “killer disease” along with diseases of the cardiovascular system and diabetes. Moreover, chronic kidney disease (CKD) is a quiet, slow killer. After all, sick kidneys for a long time do not show themselves in any way, a person has no complaints and, accordingly, there is no reason to go to a doctor. It should be noted that impaired renal function is observed in every fourth patient with cardiovascular diseases. The function of the kidneys is to “filter” the blood. The kidneys are the main organ that cleanses the blood from metabolic products. With kidney disease, the filtering function is impaired, and metabolic products accumulate in the blood. Excess fluid is excreted from the body through the kidneys. The kidneys produce hormones that regulate blood pressure. Again, the article notes that currently around 850 million people worldwide suffer from various types of kidney disease. One in ten adults in the world have chronic kidney disease (CKD), which is irreversible. The global burden of CKD is increasing and is projected to be the fifth most common cause of life-years lost by 2040. Every year, 189.1 thousand new cases of this disease are registered in the world (2.2% among malignant diseases in men and 1.5% in women).

Муҳакқик

Key words: *symptoms, kidneys, excretions, tobacco, growth, Tajikistan, patient, treatment, prevention, symptoms and so on.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мӯсоева Кенҷамо Ҳасановна, магистранти соли дуюми факултети биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 12, хобгоҳи №3, ҳ. 8. Тел: 918199097, 907929795.

Роҳбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторе: Мусоева Кенжамо Ҳасановна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 12, общежитие №3, ҳ. 8. Тел.: 918199097, 907929795.

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М. М.

About the author: Musoeva Kenlyamo Khasanovna, magi Musoeva Kenjamo Khasanovna - 2st year master of the biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadreddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe, ave. Rudaki, 12, dormitory №3, x. eight. Tel.: 918199097, 907929795.

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M. M.

Хусейнова Робия,
магистранти соли дуюми факултети биология

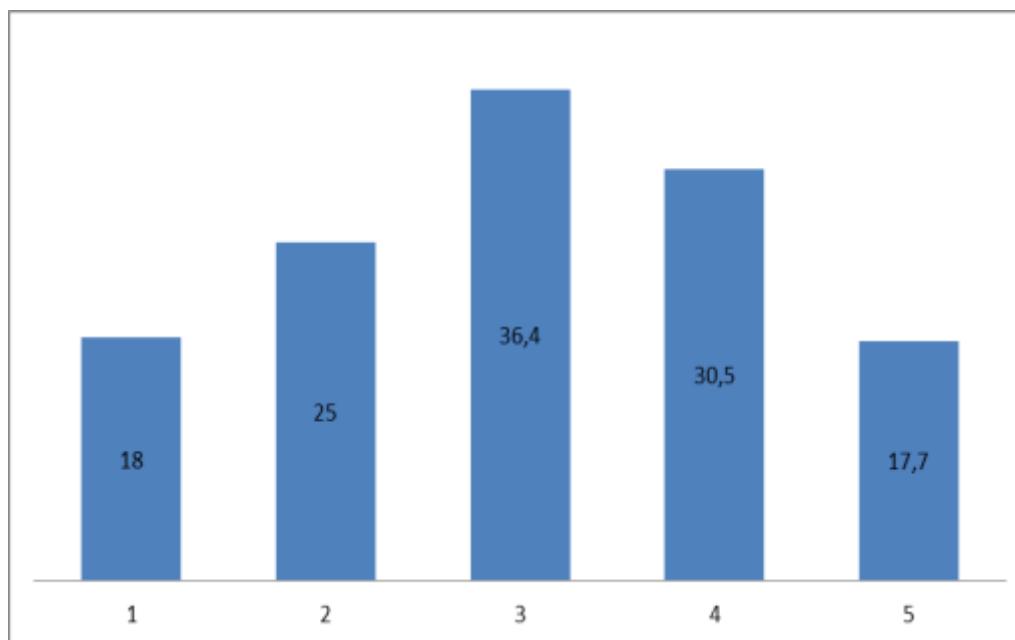
ФАЛЬОЛИЯТИ ФАГОСИТАРИИ НЕЙТРОФИЛХОИ СЕГМЕНТЯДРОИ ХУНИ КАНОРИ ВОБАСТА БА СИНУ СОЛ

Чӣ хеле, ки ба ҳамагон маълум аст фагоситоз яке аз роҳҳои муҳимтарини муҳофизати организм буда, дар ҷараёни таҳаввулот аз ҳама пештар дар байни олами ҳайвонот пайдо гардидааст. Мо аввалин элементҳои фагоситозро дар ҳайвонҳои як ҳӯчайра мушоҳид мекунем. Тавассути ин усул ҳайвонҳои як ҳӯчайра ҳам гизои ҳудро қабул мекунанд ва ҳам организми ҳудро аз ҳиссачаҳои бегона муҳофизат мекунанд. Бо мурури муракабшавии олами ҳайвонот дар баробари фагоситоз роҳҳои маҳсуси муҳофизати ба амал омаданд, ки ба онҳо иммунитети ҳӯчайравӣ ва гуморалий таалуқ доранд. Новобаста аз ин системаи маҳсуси муҳофизати дар организмҳои дараҷаи олияшон ташакулёфта фагоситоз моҳияти физиологии ҳудро гум накарда боз ҳам мураккабтар гардидааст. Дар ҳайвонҳои олиташаккул фаъолияти фагоситоз дар ҳам вобастагӣ бо системаи иммунӣ дар якҷояги фаъолият мекунанд.

Яке аз проблемҳои ҳозира аз он иборат аст, ки оё фагоситоз дар рӯзҳои аввали тавлуд шудани организмҳо бо пурраги фаъолият мекунад ё ин ки бо мурури болиг шудан ба фаъолияти пурраи ҳуд шурӯъ мекунад. Дар адабиётҳои илмӣ оиди ин масъала ақидаҳои баҳснок вуҷуд дорад. Ба ақидаи як гурӯҳ олимон фаъолияти фагоситарии лейкоситҳои хуни аз рӯзҳои аввали тавлид шудан пурра ба фаъолият мекунад. Гурӯҳи дигар олимон бошанд чунин ақидае доранд, ки фаъолнокии фагоситоз бо мурури болигшавии организм пурра такаммул мейбад. Бинобарин мо дар пеши ҳуд мақсад гузоштем, ки фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳои сегментядрои хунро вобаста ба мӯҳлатҳои гуногуни давраи ҳаётии қаламушҳои сафед зери таҳқиқоти илмии ҳуд қарор дихем. Барои ин мо 30 қалламуши сафеди дар зинаҳои гуногуни инкишоф қарор доштаро интихоб намудем. Ҳамаи ҳайвонҳои таҷрибавиро ба 5 гурӯҳ ҷудо намудем.

Гурӯҳи 1- қаламушҳое, ки синашон 1 моҳа аст, гурӯҳи 2-юм бошад қаламушҳои синашон 3 моҳа, гурӯҳи 3-юм қаламушҳое, ки синашон 6 моҳа, гурӯҳи 4-ум қаламушҳои синашон 1-сола, гурӯҳи 5-ум қаламушҳои синашон 2 сола.

Фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳоро дар таркиби хуни ҳамаи ин гурӯҳи хуни ҳайвонҳо аз санчиш гузаронидем.

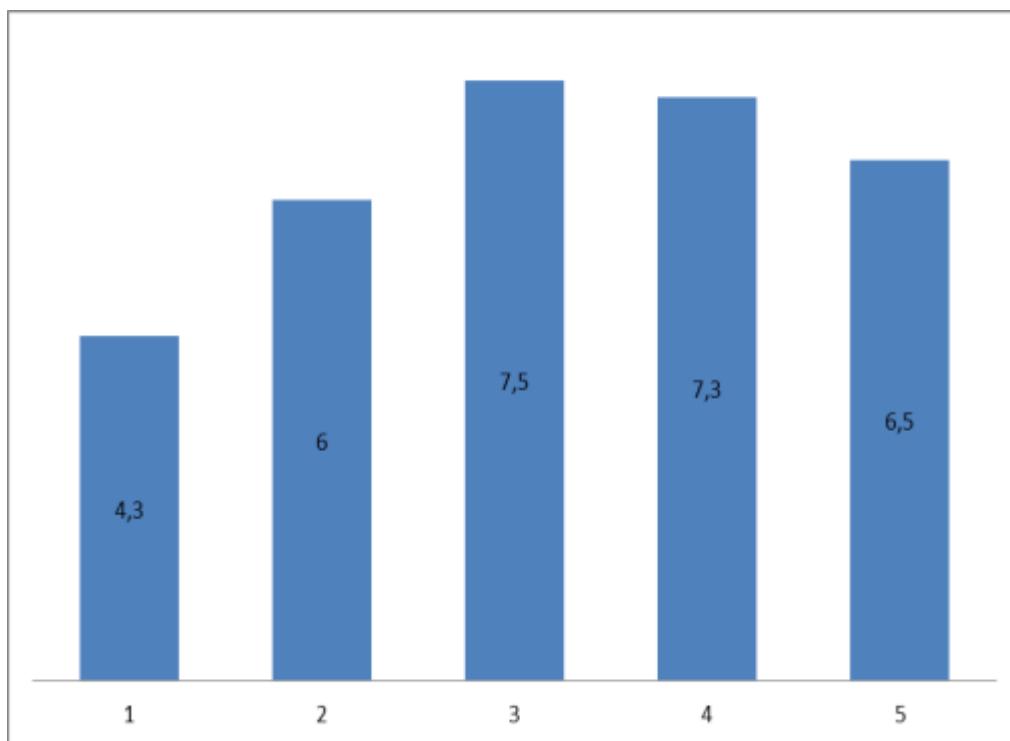
Расми 7. Фоизи нейтрофилҳои фагоситозкунанда. 1-қаламушҳои 1моҳа, 2-қаламушҳои -3 моҳа, 3- қаламушҳои -6 моҳа, 4- қаламушҳои -1 сола , 5-қаламушҳои -2 сола.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 7 дарҷ гардида дидо шуд фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо дар таркиби хуни қаламушҳои 1 моҳа $18 \pm 0,8\%$ -ро ташкил медиҳад, дар таркиби

Мұхаббат

хуни каламушҳои 3 моҳа бошад фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо $25\pm1,4\%$ -ро ташкил медиҳад, ки нисбати ҳайвонҳои 1 моҳа $38,8\%$ баландтар гардидааст. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст каламушҳои сафеди безуриёт онтогенези кўтоҳмудат дошта дар синни 6 моҳагиашон ба балогати чинсӣ мерасанд. Дар таркиби ин гурӯҳи ҳайвонҳо фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо $36,4\pm1,6\%$ -ро ташкил дод, ки нисбати ҳайвонҳои 1 моҳа ду баробар баландтар мебошад. Ба ибораи дигар мо аз ҳама фаъолияти баланди максималии фагоситозро дар каламушҳои 6 моҳа мушоҳида намудем. Дар таркиби гурӯҳи хуни каламушҳои 1 сола фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳо каме пастар фаромада ба ҳисоби миёна $30,5\pm1,3\%$ -ро ташкил медиҳад. Дар синни 1 солаги ҳам мо фаъолнокии баланди фагоситарии нейтрофилҳоро мушоҳида мекунем. Аз рӯи таснифоти олимон, ки онтогенези каламушҳоро ба давраҳо чудо мекунанд дар синни 2 солаги каламушҳо ба зинаи калонсоли мерасанд. Дар таркиби хуни каламушҳое, ки синашон 2 сола аст фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо $17,5\pm0,7\%$ -ро ташкил намуд, ки нисбати ҳайвонҳои 6 моҳа 51% пастар гардидааст. Аз натиҷаи фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо маълум гардид, ки дар давраи аввали ҷараёни онтогенез фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо ҳануз пурра ташаккул наёфтааст. Ташакулёбии пурраи фагоситозро мо дар каламушҳои синашон 6 моҳа бо мурури пир гардидани ҳайвонҳо фаъолнокии фагоситарии нейтрофилҳо ба таври боварибахш паст гардидааст.

Барои боз ҳам ба фаъолияти зидди бактерияви нейтрофилҳо баҳо додан мо қобилияти ҳар як нейтрофил, ки чӣ миқдор ҳиссачаҳои латексро фуру мебаранд аз санчиш гузаронидем.

Расми 8. Ҳисоби миёнаи ҳиссачаҳои латекс, ки ба як ҳуҷайраи фагоситозкунанда мувоғиканд. 1-каламушҳои 1моҳа, 2-каламушҳои -3 моҳа, 3- каламушҳои -6 моҳа, 4- каламушҳои -1 сола , 5-каламушҳои -2 сола.

Дар расми 8 ҳисоби миёнаи ҳиссачаҳои латекс, ки аз тарафи 1 нейтрофил фуру бурда мешаванд дарҷ гардидааст. Дар каламушҳои 1 моҳа ба ҳисоби миёна ҳар як нейтрофил $4,3\pm0,2$ ҳиссачаи латексро фуру бурдан, дар таркиби хуни каламушҳои 3 моҳа бошад ба ҳисоби миёна ҳар як нейтрофилҳо $6\pm0,4$ ҳиссачаро фуру бурдаст, ки нисбати каламушҳои як моҳа $39,5\%$ зиёдтар мебошанд. Дар каламушҳои 6 моҳа бошад ба ҳисоби миёна ҳар як нейтрофил $7,5\pm0,3$ - ҳиссачаи латексро фуру бурданд, ки нисбати ҳайвонҳои 1 моҳа $74,4\%$ баландтар мебошад. Яъне дар синни 6 моҳаги дар баробари фаъолнокии баланди нейтрофилҳо қобилияти максималии фурӯбари пайдо карданро мо мушоҳида мекунем. Дар каламушҳои 1 сола бошад ба ҳисоби миёна ба ҳар як нейтрофил $7,3\pm0,4$ ҳиссача мувоғик аст. Яъне аз ин натиҷаи ба даст омала маълум мегардад, ки фаъолнокии нейтрофилҳо ҳануз дар дараҷаи баланд қарор доранд. Дар таркиби хуни каламушҳои 2 сола бошад ба ҳар як нейтрофил ба ҳисоби миёна $6,5\pm0,2$ ҳиссачаи

латекс мұвоғиқ аст. Аз ин натысаи ба даст омада маълум мегардад, ки гарчанде бо мурури пиршави фоизи нейтрофилҳоға фагоситозкунанда паст шуда башанд ҳам vale ҳар як нейтрофил қобилияты ба таври максимали фурӯ бурданы ҳиссачаҳои бегонаро нигоҳ доштааст. Яңе фаъолнокий фурӯбарии нейтрофилҳо хануз дар дарацаи баланд қарор дорад.

Адабиёт:

1. Б.В. Пинегин, Т.Л. Бурая, А.А. Бутаков и др. // Журн. микробиол. 1994. - № 3. - С. 79-82.
2. Вейнблат В.И. Антигены Yersinia pestis (биохимические и иммунологические аспекты): Автореф. дис. . докт. мед. наук: 03.00.07 / Рос. противочум. ин-т «Микроб». Саратов, 1974. - 22 с.
3. Взаимоотношение вариантов возбудителя чумы, отличающихся по плаз-мидному профилю, с высокочувствительными дикими грызунами и их блохами / Кокушкин А.М., Величко Л.Н., Князева Т.В. и др. // Тез. докл. Междун. науч. конф. Алматы, 1994. - С. 97.
4. Видо- и родоспецифические эпитопы липополисахаридов Francisella tularensis / Н.В. Павлович, Н.В. Аронова, Н.Н. Оноприенко и др. // Молекул. генетика. 2000. - № 3. - С. 7-12.
5. Влияние некоторых иммуномодуляторов на функциональную активность полиморфноядерных лейкоцитов периферической крови здоровых людей *in vitro*
6. Влияние температуры роста и плазмида pVM82 на жирные кислоты ли-пика A Yersinia pseudotuberculosis / И.Н. Красикова, С.И. Бахолдина, С.В. Хотим-ченко, Т.Ф. Соловьева // Биохимия. 1999. - Том. 646, № 3. - С. 338-44.
7. Голубинский Е.П. Активность бактерицидных систем фагоцитов у интактных и иммунизированных против туляремии морских свинок / Е.П. Голубинский, И.С. Бойкова, В.И. Дубровина // Журн. микробиол. 1995. - № 2. - С. 779.

Калидвоҗаҳо: иммунитет, фагоситоз, организм, система, инсон, ҳайвонот, хүн, ҳифозат.

Аннотация **ВОЗРАСТНАЯ ФАГОЗИТАРНАЯ АКТИВНОСТЬ** **НЕГОТРОФИЛОВ СИМПТОМОВ КРОВИ**

Эта статья о защитных процессах организма в течение жизни. Фагоцитоз является одним из важнейших способов защиты организма. Иммунная система является наиболее важной частью человеческого организма. Автор статьи считает эту проблему наиболее важной.

Ключевые слова: иммунитет, фагоцитоз, организм, система, человек, животное, кровь, защита.

Annotation **AGGRESSIVE PHAGOSITARY ACTIVITY OF NEGOTROPHILES** **SYMPTOMS OF BLOOD**

This article is about the protective processes of the body throughout life. Phagocytosis is one of the most important ways to protect the body. The immune system is the most important part of the human body. The author of the article considers this problem the most important.

Keywords: immunity, phagocytosis, organism, system, human, animal, blood, defense.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусейнова Робиамоҳ, магистранти соли дуюми кафедраи анатомия ва физиология факултети биологиии ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел: 915963113

Роҳбари илмӣ: Шамсуддинов Ш.

Сведения об авторе: Хусейнова Робиамоҳ, магистрантка второго курса кафедра анатомии и физиологии биологический факультет ТГПУ им. С. Айни. Тел: 915963113

Научный руководитель: Шамсуддинов Ш.

About the author Huseinova Robiamoh, master of the second course of DDOT named after C. Ayni Biological Faculty, Department of Anatomy and Physiology Tel: 915963113

ТАГИРЁБИИ ГОРМОНХОИ ЧИНСИИ ЗАНОНА-ЭСТРОГЕНХО ВОБАСТА БА СИННУСОЛ

Гормони чинсии занона-эстрогенxo ба ҳисоб мераванд. Дар байни эстрогенxo аз ҳама фаъолтар эстрадиол буда баъдан эстрон ва сэстриол қарор доранд. Эстрогенxo асосан дар ҳұчайраҳои доначадори тухумдон ҳосил мегарданд. Тараашшұхи эстрогенxo дар ҳавоб ба ҳосилшавии гормони фоллекула фаъолкунандай гипофиз зиёд мегардад. Эстрон аз эстрадиол бо роҳи ферментативи ҳосил шуда на он қадар хусусияти баланди биологияй дорад. Дар давраи ҳомиладори эстрон бо суръати баландтар зиёд мегардад. Дар ин ҳолат эстрон аз дегидроэпиандростерон сулфат дар қисмати қиширии ғадуди болой гурда ҳосил мегардад. Ҳамин тариқ эстрон гормоне мебошад, ки ҳолати инкишофи чанинро нишон медиҳад.

Эстрогенxo моддахойи фаъоли биологияй буда аз холлестерин ҳосил мегарданд. Дар зери таъсири эстрогенxo дар организми зан инкишофи алломатхойи якум ва дуюми чинси ба амал меояд. Ҳангоми бемориҳои гүногуны илтиҳобии тухумдон норасоиғ ғизо, садамаҳои руҳӣ, меҳнатӣ вазнини ҷисмонӣ синтези гормонҳои чинсии занона паст шуда, сабаби қафомонии балоғати чинсӣ мегардад [1, 2, 3].

Аз сабаби он ки нақши гормони эстрадиол дар инкишофи узвҳои чинсӣ бениҳоят қалон аст ва концентратсияи ин гормон вобаста ба зинаҳои ҳазбинӣ ба тағирот дучор мегардад ва инчунин норасоиғ ин гормон яке аз сабабҳои безурӯти мегардад. Максади асосии ин таҳқиқот омузиши тағириёбии ҳосилшавии миқдори гормони эстрадиол вобаста ба синну сол ва давраҳои ҳайзбини ба ҳисоб меравад.

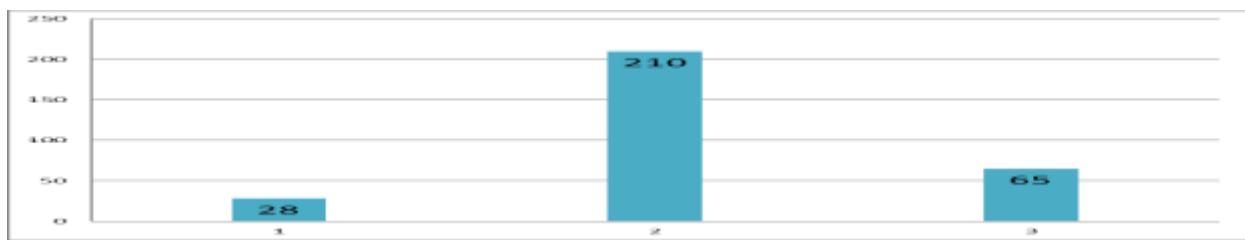
Мавод ва усулҳои таҳлил. Барои омухтани нақши гормони эстрадиол дар организми занҳо мо ин таҳқиқотро дар 10 нафар духтарчаи синнашон то 11 сола, 10 нафар занҳои синнашон 25-35 сола ва 10 нафар занҳои синнашон аз 50 сола боло, ки давраи ҳайзбиниашон қатъ шудааст зери санҳиши худ қарор додем. Миқдори гормони эстрадиолро дар таркиби хуни занҳои зери санҳиш қарор дода шуда бо усули иммуноферментативӣ муайян намудем.

Расми 1. Миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занон. 1-духтарчаҳои то 11 сола. 2-duxтарчаҳои то 15 сола.

Дар расми 1 миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни духтарчаҳои синну солашон гүногун дарҷ гардидааст. Ҷӣ хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд дар таркиби хуни духтарчаҳои то 11 сола ба ҳисоби миёна миқдори гормони эстрадиол $12 \pm 2,0$ пг/мл-ро ташкил медиҳад. Ҳангоми омузиши молишаки пардаи луобии узвҳои чинсии ин гурӯҳи санҳидашаванда маълум гашт, ки дар молишак асосан ҳұчайраҳои назди базали ва мобайни бартари доранд. Ин гуна молишак алломати атрофияи пардаи луобии узвҳои чинси ба ҳисоб меравад. Дар духтарчаҳои синнашон аз 15 боло миқдори гормони эстрадиол $30 \pm 3,5$ пг/мл-ро ташкил медиҳад. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки ибо мурури фарорасии балоғати чинси ҳосилшавии гормони эстрадиол ба таври боварибахш зиёд мегардад. Бо зиёдшавии гормони эстрадиол дар баробари тағир ёфтани рафтори руҳии духтарчаҳо инчунин дар тағироти морфологӣ дар пардаи луобии узвҳои чинсӣ ба амал омадааст.

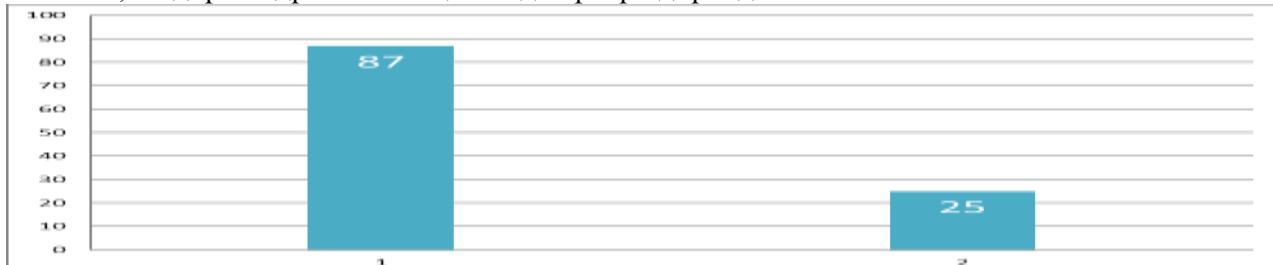
Ҷӣ хеле, ки ба ҳамагон маълум аст дар таркиби хуни занони дар зинаи таваллудкунӣ қарор дошта вобаста ба давраҳои ҳайзбинӣ миқдори гормони эстрадиол ба тағирот дучор мегардад. Ҷӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 2 дарҳ гардида бармеояд дар таркиби хуни занҳои

Расми 2. Миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занон вобаста ба зинаҳои ҳайзбини. 1-зинаи фолликулиниави. 2-зинаи тухмпазишк. 3-зинаи лютеиновӣ.

Дар давраи таваллудкуни қарор дошта дар зинаи фолликулявӣ миқдори гормони эстрадиол ба ҳисоби миёна $28 \pm 3,0$ пг/мл-ро ташкил медиҳад. Омузиши молишаки пардаи луобии узвҳои ҷинсии ин ғурӯҳи занон маълум гашт, ки дар молишак асосан ҳӯҳайраҳои мобайни ва болои бартари доранд. Ба таври максимали ҳосилшавии гормони эстрадиол дар рузи 14-15-уми давраи ҳайзбини ба мушоҳидрасид, ки ба ҳисоби миёна миқдори гормони эстрадиол 210 ± 5 пг/мл-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондод нисбати дигар зинаҳо аз 2 то 8 маротиба зиёдтар мебошад. Ба таври максимали ҳосилшавии гормони эстрадиол ба зинаи тухмпазиш мувоғиқ меояд. Омузиши ситологии молишаки пардаи луобии узвҳои ҷинси нишон дод, ки дар молишак миқдори лейкоситҳо ва бактерияҳо низ гардида аз ҳӯҳайраҳои Ҷиеллиявӣ бошад ҳӯҳайраҳои қабати болои, ки ядрояшон ба пикноз дучор гардидааст ситоплазмашон шаффофф бартари доранд.

Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст давраи дуюми сикли ҳайзбини зинаи лютеиновӣ ном дорад. Дар ин зина миқдори эстрогенҳо паст мегарданд. Чи хеле, ки аз натиҷаҳори ба даст омада маълум гашт миқдори гормони эстрадиол дар зинаи лютеиновӣ ба ҳисоби миёна 65 ± 4 пг/мл-ро ташкил намуд, ки нисбати зинаи фолликулявӣ 3,2 маротиба пастар мебошад. Аз омузиши молишак и узвҳои ҷинси дар ин зина маълум гашт, ки дар молишак ҳӯҳайраҳои мобайни, ки дорои яdroi калон ҳастанд бартари доранд.

Расми 3. Миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занҳо. 1-дар давраи ҳайзбинӣ қарор дошта. 2-баъд қатъшавии ҳайзбинӣ.

Дар расми 3 миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занҳое, ки дар зинаи ҳайзбинӣ қарор дошта ва занҳое, ки давраи ҳайзбиниашон қатъ гаштааст дарҳо гардидааст. Чӣ ҳедле, ки аз натиҷаҳори ба даст омада бар меояд ҳусусан дар таркиби хуни занҳои ҳайзбиниашон қатъ гашта ба таври боварибахш пастшавии миқдори эстрадиоло мушоҳидгардид. Дар таркиби хуни ин ғурӯҳи занҳо ба ҳисоби миёна миқдори гормони эстрадиол $25 \pm 3,0$ пг/мл-ро ташкил намуд, ки нисбати занҳои дар давраи афзоиш қарор дошта 3,4 маротиба камтар мебошад. Омузиши ситологии пардаи луобии узвҳои ҷинсии занҳои давраи ҳайзбиниашон қатъ гашта нишон дод, ки дар молишак асосан ҳӯҳайраҳои назди базали ва мобайни бартари дорад, ки ин яке аз нишонаҳои асосии ба атрофия дучор гардидани пардаи луобии маҳбал ва дигар узвҳо ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тарик омузиши миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занҳои дар синну соли ғуногун қарор дошта маълум намуд, ки вобаста ба давраи балоғати ҷинсӣ ва дар зинаи авзоиш қарор доштани занҳо ба тағирот дучор мегардад. Дар таркиби хуни дуҳтарчаҳои то синни 11 сола миқдори гормони эстрадиол $12 \pm 2,0$ пг/мл-ро ташкил намуд. Миқдори гормони эстрадиол дар таркиби занҳои дар зинаи авзоиш қарор дошта вобаста ба зинаҳои ҳайзбинӣ дар давраи фолликуляви 28 ± 3 пг/мл, дар давраи тухмпазиш 2210 ± 5 пг/мл, дар зинаи лютеиновӣ бошад 65 ± 4 пг/мл-ро ташкил намуд. Миқдори максималии гормони эстрадиол дар зинаи тухмпазиш ба қайд гирифта шуд. Баъди қатъшавии сикли ҳайзбини босуръат пастшавии миқдори гормони эстрадиол ба амал омада ба ҳисоби миёна $25 \pm 3,0$ пг/мл-ро ташкил намуд.

Адабиёт:

1. Значение метаболического синдрома в патогенезе гиперпластических процессов эндометрия и миомы матки / Т.А. Макаренко [и др.] // Жур. практич. врача акуш.-гинек. – 2002. – №3. – С.18–25.
2. Метаболический синдром у женщин / Н.А. Беляков [и др.]; под ред. Н.А. Белякова. – СПб.: Издательский дом СПбМАПО, 2005. – 440 с.
3. Руководство по климактерию / Под ред. В.И. Кулакова, В.П. Сметник. – М.: МИА, 2001. – 497 с.
4. Руководство по эндокринной гинекологии / Под ред. Е.М. Вихляевой. – М.: МИА, 2002. – 768 с.
5. Савельева, Г.М. Предрак эндометрия / Г.М. Савельева, В.Н. Серов. – М.: Медицина, 1980. – 168 с.
6. Сметник, В.П. Неоперативная гинекология: Руководство для врачей / В.П. Сметник, Л.Г. Тумилович. – М.: МИА, 1998. – 592.
7. Харкевич Д.А. Основы фармакологии. – М.: «ГЭОТАРМедиа», 2008. – 407 с. 5. Майский В.В. Элементарная фармакология: учеб. пособие – М.: «Центр развития межсекторальных программ», 2009. – 325 с.
8. Харкевич Д. А. Фармакология: руководство к лабораторным занятиям: учеб. пособие – 5-е изд., испр. и доп. – М.: «Медицина», 2012. – 310 с.
9. Харкевич Д. А. Фармакология: учебник – 10-е изд., испр. – М.: «ГЭОТАР-Медиа», 2010. – 435 с.

Калидвожаҳо: эстроген, эстрадиол, прогестерон, глюкокортикоидҳо, андрогенҳо

Аннотация

ВОЗРАСТНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЖЕНСКИХ ПОЛОВЫХ ГОРМОНОВ – ЭСТРОГЕНОВ

Таким образом, исследование уровня гормона эстрадиола в крови женщин разного возраста показало, что он изменяется в зависимости от стадии полового созревания и стадии развития женщины. Уровень эстрадиола в крови девочек до 11 лет составил $12 \pm 2,0$ пг / мл. В зависимости от стадии менопаузы уровень эстрадиола у развивающихся женщин составлял 28 ± 3 пг / мл, при овуляции - 2210 ± 5 пг / мл, а на лuteиновой стадии - 65 ± 4 пг / мл. Максимальный уровень гормона эстрадиола был зафиксирован во время овуляции. После прекращения менструального цикла наблюдалось быстрое снижение уровня эстрадиола в среднем до $25 \pm 3,0$ пг / мл.

Ключевые слова: эстроген, эстрадиол, прогестерон, глюкокортикоиды, андрогены.

Annotation

AGE-RELATED CHANGES IN FEMALE SEX HORMONES- ESTROGENS

Thus, the study of the level of the hormone estradiol in the blood of women of different ages showed that it changes depending on the stage of puberty and the stage of development of the woman. The level of estradiol in the blood of girls under 11 years old was 12 ± 2.0 pg / ml. Depending on the stage of menopause, the level of estradiol in developing women was 28 ± 3 pg / ml, with ovulation - 2210 ± 5 pg / ml, and at the luteal stage - 65 ± 4 pg / ml. The maximum level of the hormone estradiol was recorded during ovulation. After the termination of the menstrual cycle, there was a rapid decrease in estradiol levels to an average of 25 ± 3.0 pg / ml

Key words: estrogen, estradiol, progesterone, glucocorticoids, androgens.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маликов Зокир, магистранти соли якуми факултети биологии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, ихтиноси биология 1 – 02 04 01. Тел.: +992884148080.

Роҳбари илмӣ: Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Маликов Зокир, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Аини по специальности биология 1 - 02 04 01. Телефон: +992884148080.

Научный руководитель: Шамсудинов Ш.

About the author: Malikov Zokir, second-year master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Phone: +992884148080.

Scientific adviser: Shamsuddinov Sh.

УДК 574 (555. 4)
 Имомов Сафаралӣ,
 магистранти соли дуюми факултети биология

ТАРЗИ НИГОҲУБИН ВА ФИЗОДИХИИ КИРМАКҲОИ СИННИ ХҮРД ДАР ХОЧАГИҲОИ КИРМАКПАРВАРИИ ШАҲРИ ВАҲДАТ

Аз рӯй омӯзиши адабиёти илмӣ оид ба соҳаи кирмакпарварӣ маълум аст, ки сифатнокӣ ва серҳосилии пилла пеш аз ҳама аз тарзи зиндақунии тухми кирмак ва нигоҳубини кирмакҳои синни поёнӣ вобастагии қалон дорад, чунки ҳолати хуби кирмакҳои сини болоӣ аз тарзи нигоҳубини кирмакҳои сини хурд вобастагӣ доранд.

Асосан ба кирмаҳои синни поёнӣ кирмакҳое, ки як, ду ва се давраи пӯспартоиро гузаронидаанд дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки самаранокии соҳтани кирмакхонаҳо ва тарзи дуруст таҷхизонидани онҳо барои солимии кирмак ва ҳосилнокии пилла таъсироти қалон мерасонад. Аз рӯй талаботҳои нигоҳубини кирмакҳои синни хурд ба ҳарорат, равшанӣ ва намнокӣ эҳтиёчи қалон доранд, аз ин рӯ кирмакхонаҳо васеъ, хуб гармшаванда ва нисбатан равшан бошанд ва пеш аз ҳама бо рафҳо, печҳои гармидиҳанда ва бо ҳароратсанҷ таҷхизонида шуда бошанд. Аз тарафи мутахассисони соҳаи кирмакпарварӣ омодакунии кирмакхонаҳо зери назорат гирифта шаванд. Он вақт мо метавонем ҳосили хуби пилларо ба даст орем. Самти дигари паст шудани сифати нахи абрешим ва ҳосилконии пилла дар ҷумҳурӣ ин тарзи нодурусти тайёр намудани барги тут ва ҳӯронидани кирмакҳои синни поёнӣ мебошад. Ин ҳолат бисёр мавриди дар он ҳочагиҳои кирмакпарваре, ки бори аввал ба нигоҳубини кирмакҳо машғул мебошанд, мушоҳида мешавад. Дар натиҷаи нодуруст ҳӯронидани кирмакҳои синни поёнӣ ва риоя накарданӣ меъёри додани барг ба онҳо ҳангоми ба синни болоӣ гузаштан кирмакҳо майда қалон шуда, якбора ба давраи пиллатанӣ нагузашта ҳосили хуби пилларо ба даст намеорем. Дар мавриди омӯзиш ва гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ ҳангоми омӯзиши ду зоти кирмаки пилла Б/К - 1 ва Б/К - 2 аз соли 1935 технологияи нигоҳубини ин зотҳо дар ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст. Фрӯзиятҳои асосӣ дар андозаи тана муҳлати давраи инкишоф ва дарозии наҳ аз як дона пилла мебошад. Б/К- 1 андозаи кирмак дарозтар 10 то 12 см ро ташки медиҳад, муҳлати инкишоф 28- 30 рӯзро дар бар мегирд ва дарозии наҳ аз як дона пилла 700 – 800 м- ро дар бар мегирад. Зоти кирмакӣ Б/К-2 нисбати нишондодҳои зоти кирмакӣ Б/К- 1 бартарии қалон дорад. Нигоҳубини ин зотҳо дар синни хурд бештар дар кирмакхонаҳои ба талаботҳои нигоҳубин чавоғӣ парвариш карда мешавад.

Расми 1. Тарзи омода намудани барги тут барои кирмакҳои синни хурд

Омӯзишҳо нишон доданд, ки истеъмоли баргҳои тут барои кирмакҳои синни поёнӣ пеш аз ҳама аз ҳолати физиологии барг вобастагии қалон дорад. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки кирмакҳои синни хурд бештар барги он тутҳоеро истеъмол мекунанд, ки ҳолати рагронии баргашон нафис, ҳамвор ва намнокиашон зиёд бошад, ба ин гурӯҳ бештар баргӣ қайчи тут, ҳасактут ва тути балҳӣ дохил мешаванд. Махсусан барги тутҳои буттагӣ барои ҳӯронидани кирмакҳои синни поёнӣ хело муфид мебошад.

Мұхаббат

Ба кирмакхой синни поёнй додани барги тутхой ғафс ва дурушт манъ аст, чунки ҳазмкүни ин намуди баргхо барои кирмакхой синни поёнй душвор буда, бисёрашонро ба нобудшавй оварда мерасонад.

Баргро аз шохаҳои тут чинда дар навбати аввал аз ҷангу губорҳо таза намуда, баъд онро бо корди маҳсус ва дар таҳтаҳаи аз ҷиҳати сифатан тоза реза карда баробар ба болои кирмакҳо пахн мекунанд. Меъёри додани барг барои кирмакхой синни поёнй бо тартиби муайян мегузаранд. Кирмакхой хоби якум дар давоми як шабонарӯз 10-11 маротиба, хоби дуюм 9-10 маротиба ва кирмакхой хоби сеюм 8-9 маротиба дода мешаванд. Ҳангоми риояи меъёри додани барг ба кирмакхой синни поёни инкишофи минбаъдаи онҳо дар синни болой хуб мешавад.

Расми 2. Тарзи нигоҳбини кирмакҳои синни хурд дар ҳочагиҳои кирмакпарварии шаҳри Ваҳдат

Барои нугоҳбини кирмакҳои синнашон хурд маҳсус парваришгоҳое, ки дар шароити зисти хуб қарор доранд, нигоҳ дошта мешаванд. Маҳсусан ҳангоми мушоҳида дар звеноҳои кирмакпарвар ба сифати парваришгоҳ ба таври муваққатан хонаҳои истиқоматиро истифода мебаранд, ки бисёри ин хонаҳо ба талаботи нигоҳбини кирмакҳо ҷавобгӯ набуда, талафёбии кирмакҳо бисёр ба ҷашм расид.

Аз ҳамин сабаб ҳангоми дар сатҳи баланд гузаронидани давраи инкишофи кирмакҳои синни поёни кирмакҳо тез қалон мешаванд ва дар синни болой солимияшон хуб шуда, кам гирифтори қасалиҳо мешаванд. Ҳарорати танаи кирмакҳои синни поёнй ба ҳарорати муҳити беруна баробар мебошад. Аз сабабе, ки дар мавриди инкишофт мубодилаи моддаҳо дар дохили организм ба таври хуб гузарад. Ҳолати физиологии кирмак хуб шавад, ҳарорати дохили парваришгоҳро дар як тартиби муайян нигоҳ доштан лозим аст. Лекин ҳарорати аз ҳад баланд 31-32° ба инкишофи кирмакҳои синни поёнй таъсири манғӣ мерасонад. Ҳарорати паст ҳам аз 21° поён ба фаолиятнокии кирмакҳо таъсири манғӣ расонида онҳо камҳаракат мешаванд.

Дар инкишофи кирмакҳои синни поёнй фоизи намнокии парваришгоҳ роли хело қалонро иҷро мекунанд. Дар мавриди гузаронидани мушоҳидаҳо маълум шуд, ки ҳангоми зиёд шудани намнокӣ бо миқдори 76 – 80% об буҳоркунӣ аз бадани кирмакҳои синни поёнй мешаванд. Ин ба он оварда мерасонад, ки мубодилаи моддаҳо дар организм вайрон шуда, дар охир кирмакҳои синни хурд ба қасалӣ гирифттар мешаванд.

Ҳангоми ҳӯронидани кирмакҳои синни поёнй рафҳои нигоҳдории кирмакро то синни болой аз 4 то 6 маротиба аз бокимондаи баргҳои ҳукшуда ва саргини кирмак тоза кардан лозим аст. Тозакунӣ бо баробари қӯҷонидани кирмакҳо аз як раф ба рафи дигар мегузарад. Ҳавои кирмакхона ва тоза нигоҳ доштани он аҳамияти қалон дорад, чунки эҳтимолият ба ҳавои хона дохил шудани ҷангу губорҳои қасалиангез бо роҳҳои нағаскашии кирмак дохил шуда онҳоро гирифтори қасалиҳои гуногун мегардонад. Инчунин масоҳати парваришгоҳро барои кирмакҳои синни поёнй бо ҳисоби метри квадратӣ дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст. Барои кирмакҳои синни поёнй бо ҳисоби миёна то ба синни болой гузаштан масоҳати парваришгоҳ аз 25 то 70 м²-ро ташкил дидад. Иҷунин масоҳати парваришгоҳ аз зоти кирмак ва миқдори вазни кирмак ҳам ба назар гирифта мешавад.

Аз рўй натицаи омӯзишҳо ва тадқиқотҳо илмӣ маълум шуд, ки самаранокии ташкили кирмакхонаҳо барои кирмакҳои синнашон гуногун махсусан барои кирмакҳои синни поёни, ки инкишифашон ба ҳарорат саҳт вобастагӣ дорад таъсироти калон мерасонад, аз ин лиҳоз пеш аз қабули кирмакҳо барои нигоҳубин ҳолати соҳтмонӣ ва таҷхизотҳои кирмакхонаҳоро дар сатҳи ҳуд омода намудан лозим аст. Солими кирмакҳои синни болой ва пиллаи хушсифат ба даст овардан аз ин кирмакҳо пеш аз ҳама аз тарзи зиндакунӣ ва технологияи нигоҳубини кирмакҳои синни поёни вобастагии калон дорад, ки ин дар вақти риоя намудани меъёр ва тарзи додани барг ба кирмакҳои синни поёни вобаста ба зотҳои кирмак зоҳир мегардад.

Адабиёт:

- Багдинов Н.Г., Бутенко Г.В. Учебная книга шелковода. – Москва: Изд. «Колос», 1956.
- Михайлов Е.Н. Шелководства. – Москва: Изд. Сехозгизиздат, 1950.
- Суханов А.А Технология вскормлений тутового шелкопряда. Гостииздат Узб. 1953.
- Муҳитдинов С.М., Раҳматов С.С., Ҳакимов Ф., Самадова З.Б. Курси муҳтасари лексия аз фанни «Пиллапарварӣ». – Душанбе, 2009.
- Муҳитдинов С.М., Раҳматов С.С., Самадова З.Б, Кирмакпарварӣ. – Ҳучанд: Андеша, 2010.

Калидвожаҳо: инкубатсия, самаранокӣ, меъёр, кирмакхона, барг, тухм, грана, пилла, нахи абреииш

Аннотация

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫКОРМЛЕННИКОВ И СПОСОБ ВЫКОРМЛЕНИЯ ГУСЕНИЦЫ МЛАДШИХ ВОЗРАСТОВ ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА ВА ХОЗАЙСТВАХ ГОРАДА ВАХДАТА

В данной статье приведены результаты исследований эффективности вскормленников и способ выкормленная гусеница младших возрастов тутового шелкопряда в грензаводах ин дехканских хозяйствах. Рекомендация для использования современных вскормленников и способ выкормленные гусеницы младших возрастов тутового шелкопряда является основным рычагом для получения большим урожая кокона в условия Республики Таджикистана эффективность полученного результатах в время исследования характерно для двух парод тутового шелкопряда БК – 1 и БК – 2 которые дают возможность повышать урожая коконов до 55 – 60 кг.

Ключевые слова: инкубатсия, эффективность, норма, шелководства, лист, смя, грана, шелковычни червь, шёлковые нити.

Annotation

EFFECTIVENESS OF REARINGS AND THE WAY OF TO REAR LITTLE AGE CATERPILLARS OF MULLEERRY SILK -SPINNING OF VAHDAT

The results of investigations of effectiveness of rearing sand the way of to rear little age caterpillars of mulberry silk -spinning in silkworm eggs and village farming are given in this article.

The recommendation for using of modern readings and the way of to rear little age caterpillars of mulberry silk -spinning is the main lever to produce large harvest of cocoon in Republic of Tajikistan's conditions . The effectiveness of received result is characterized two types of mulberry silk -spinning BK-1and BK-2 wich give us the opportunity to raise the harvest of cocoon till 55-60kg.

Keywords: cotton, pheromones, harmfulness, ecological factors, agrobiocenosis, butterfly caterpillar, pupa, moths, population, population dynamics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомов Сафаралий, магистранти соли якуми факултети биологии ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: 939003396

Роҳбари илмӣ: дотсент Раҳмадов С.С.

Сведения об авторе: Имомов Сафарали, магистрант первого курса факультет биология специальность биологии ТГПУ имени С.Аини. Тел.: 939003396

Научный руководитель: дотсент Раҳмадов С.С.

About the author: Imomov Safarali, magistr the 1th year student of the biology faculty of the TGPU named after S. Aini Тел.: 939003396

Scientific adviser: dotcent Rakhamadov S.S.

САБАБХОИ АСОСИИ ПАЙДОИШИ СИНДРОМИ МЕТАБОЛИКЙ

Аввалин маълумотҳо оиди синдроми метаболикй 100 сол пеш аз ин ба амал омад. Ҳанӯз дар соли 1922 олим Ланг Г. Ф. алоқаи зичро бойни фишорбаландии шараёнӣ бо фарбехӣ, вайроншавии мубодилаи ангиштобҳо ва подагра қайд намуд. Дар ин гуна беморон бениҳоят барвақт бемории ишимикии дил ва атеросклерози шараёнҳои коронари бо гузариши вазнин ва прогнози номусоид ба амал меояд [1].

Ҳанӯз 50 сол муқадам олими забардасти рус Мусников А. Л. фишорбаландии шараёнӣ ва атероскерозро ҳамчун як бемории ягона мешуморид. Ҳамин гуна ақидаро олим Тороев Е. М. дастгири намуда, фишорбаландии шараёнӣ дар алоқаманди бо фарбехӣ дар заминаи вайроншавии мубодилаи сафедаҳо ва дар таркиби хун зиёдшавии маҳсулоти мобайни мубодила–хелестерин, ҷавҳари пешоб сабабҳои асосии ин беморӣ меҳисобанд [2]. Ҳамин тарик 100 сол пеш аввалин маълумотҳо оиди синдроми метаболикй ба амал омада буданд.

Дар солҳои 70 –уми аспи XX таҳқиқотҳои илмие, ки дар донишгоҳи тиббий дар шаҳри Санг–Петербурги ба номи Павлов И. П. гузаронида шуд, ки нақши шикамфарбехиро дар инкишофи бемории ишимикии дил ва диабети қанд исбот намуда, сабаби ягонаи пайдоиши онро ба қайд гирифтанд [3]. Дар солҳои минбаъда таҳқиқотҳои зиёди илмӣ алоқаи зичро байни фарбехӣ, фишорбаландии шараёнӣ, баландшавии микдори ҷарбҳо, вайроншавии толеронтноки нисбати глюкоза ва бемории ишимикии дилро тасдиқ намуданд. Бинобар ин фарбехиро ҳамчун омили ҳатар барои бемориҳои дар боло номбар гардида шумориданд [4, 5].

Ҳанӯз дар солҳои 1947 олим Vague J. ду типи ҷаъмшавии ҷарб–андроиди (ё мардона) ва гиноиди (занона) – ро ба қайд гирифта, дикати ҳудро ба онравона намун, ки фарбехии мардона нисбати фарбехии занона дар якҷояги диабети қанд, бемории ишимикии дил, подагро воҳӯрда бо ҳамин восита моҳияти ҷойиршавии бофтаи ҷарбуриро дар организм дар инкишофи беморие, ки бо фарбехӣ алоқаманд аст қайд намуданд [6].

Вайроншавии гуногуни мубодилаи моддаҳоро дар якҷоягӣ ба бемориҳое, ки ҳангоми фарбехӣ ба амал меоянд, бо номҳои гуногун – сесиндроми метаболикй, синдроми погиметаболикй, синдроми барзиёд дар адабиётҳои гуногуни илмӣ вомехӯранд [7, 8].

Дар соли 1988 олим Reaven G. комплекси аломатҳоеро ба қайд гирифт, ки ба он зиёдшавии инсулин, вайроншавии толеронтноки нисбати глюкоза, зиёдшавии триглисеридҳо сатҳи пасти ҳолестерин–липопротидҳо зичиашон баланд ва фишорбаландии шараёнӣ бо номи “синдроми X” пешниҳод намуд. Ин олим аввалин шуда гипотезоеро пешниҳод намуд, ки вайроншавие, ки дар сатҳи инсиндром мутаҳид мегардад табиити ягонаи пайдоиш дошта ба резистентноки нисбати инсулин ва гиперинсулинин компенсатори алоқаманд буда ва нақши онро барои инкишофи бемории ишимикии дил асоснок намуд [9].

Reaven G шикам фарбехиро ба шумораи аломатҳои инсиндром дохил накард. Вале дар соли 1984 олим Kaplan J мағҳуми “чоргонай марговар” – ро ба қайд гирифта шикамфарбехиро дар якҷояги бо вайроншавии толеронтноки нисбати глюкоза фишорбаландии шараёнӣ ва зиёдшавии триглисеридҳо ба сифати асоси ин синдромро ташкилдиҳанд дар пешниҳод намуд [10]. Каме дертар дар таҳқиқотҳои илмии ҳуд Reaven G ва дигар олимон алоқаи зичро байни шикамфарбехи бо резистентноки нисбати инсулин, дигар ғормонҳо ва вайроншавии метаболики, ки дар аксарияти ҳолатҳо омили ҳатари инкишофи диабети қанд типи 2 ва таъғиротҳои атеросметики нишон дода дар амал тасдиқ намудаанд.

Дар солҳои 90 – уми аспи XX мағҳуми “синдром метаболитикй” аз тарафи Henefeld M. пешниҳод гардид [11].

Вайроншавии комплекси мубодилаи моддаҳо, ғормонҳо ва вайроншавии клиникӣ, омили ҳатари инкишофи бемориҳои дилу рагҳои ҳунгард, ки асоси онро резистентнокӣ нисбати ингубин ва гиперинсулинемии ҷуброни ташкил медиҳад дар адбиёт бо номҳои сесиндрони метаболикй синдроми полиметаболикй, синдроми X, чоргонай марговар, синдроми гуноралии метаболикй, синдроми метаболикию-рагӣ.

Дар солҳои 1998 бо пешниҳоди академик Совиева В. С. ҳамаи бемориҳое, ки ба таҳасуси ҷароҳи тааллук доранд потогенизи онҳоро бо вайроншавии гомеостози ҷарбӯй (бемории ишемики узвҳои ҳозима, ҳолестерози талҳадон, бемории санги талҳа, панкератити липогенӣ, гепатози ҷарбӯй) алоқаманд буд, ки мағҳум алоими сальмаи ҷарбӯй мутаҳид гардонанд (АСЧ) [12].

Консепсияи АСЧ-и Совиев аз он вобастааст, ки он намуди бемориҳое, ки ба ин гурӯҳ дохил мешавад аз рӯи мақсад гуногун бошад ҳам аз рӯи нақши клиники ҷараёни ягонаи котологи дошта асоси онро вайроншавиҳои гуногуни мубодилаи ҷарбҳо ташкил медиҳад.

Зарурат, имконият ва мутаҳиди мақсадноки ин муаллиф бо он асоснок мекунад, ки ин гурӯҳи бемориҳо доимо дар инкишоф буда бе ин ҳам дараҷаи баланди бемори ин ба ин АСЧ дохил мешаванд, дар шакли алоҳида ва дар якҷоягӣ бо ҳамдигар аз як тараф аз дигар тараф бошад асоси этиопатогенетики ва майл ба табобат надоранд. Мумкин аст аз нигоҳи ҷароҳи мутаҳид намудани ин гурӯҳи беморон вале дар навбати ҳуд барои аксарияти табобат маҳфуми синдроми метаболитӣ беҳтар буда боз ҳам гурӯҳи қалонтари бемориҳоро бо ҳам мутаҳид мекунад.

Дар мамлакатҳои саноаташон нағз тараки карда дар байни аҳолии синашон аз 30 сола калон аз рӯи натиҷаҳои муалифони гуногун синдроми метаболикӣ аз 10 то 20 %-ро ташкил медиҳад, ин беморӣ дар мардҳо бисёртар во меҳӯрад. Дар занҳо зудии он дар давраи қатъ гардидан ҳаёти чинсӣ зиёд мегардад.

Аз рӯи натиҷаҳои Reaven G ва ҳам муллаиф (1998) наздики 25 популяцияи нисбати инсулин тобовари надорад. Паҳншавии синдроми метаболики пурра аз 1 то 3 % -ро вобаста аз географи хусусияти этнографии папулияти чинс сину сол ҳолати мубодилаи ангиштобҳо ва дар байни бемори қанди аз инсулин новобаста аз 9 то 28% -ро ташкил медиҳад. Дар донишгоҳи ҷанубии Калифорни мағфум синдроми метаболики дакик ташкил гардида аз он 47 милион Америкоён азият мекашанд. Ин маҳфум омилҳои ҳатарро барои шахсоне, ки сабаби маргашон мегардад ва дучори атеросикироз мебошанд инҳоянд: тағйирёбии таносуби ҷарбҳо, ҳисиёtnоки надоштан нисбати инсулин фарбехӣ ва фишорбаландии шараёнӣ [scott G. L. 2003, Tosi J, etol 2006].

Паҳншавии ин маҷмӯаи аломатҳо табииати эпидемияви пайдо карда дар баъзе мамлакатҳо аз он ҷумла дар Федератсияи Россия дар байни аҳолии болиг 25-33% -ро ташкил медиҳад. (Либерман И. С. 2001)

Ҳангоми баҳо додан ба паҳншавии надоштани ҳисиёtnоки нисбати инсулин дар байни популяцияи хусусан дар Россия бояд онро ба эътибор гирифт, ки аксарияти одамон оиди мавҷудияти вайроншавии толерантноки нисбати глюкоз ба диабети қанди аз инсулин новобаста надоранд.

Ҳангоми аз ташхис гузаронидани аҳолии яке аз ноҳияҳои шаҳри Москва бо усули интиҳоби ногаҳони маълум гардид, ки онҳо 2,7 мардҳо ва 3,1% занҳо, ки синнашон 25-64 сола оиди доштани бемории диабети қанд ҳабар доданд. Таҳқиқоти сарири гузаронида шуда имконият дод, ки диабети қандро боз дар 3,9 % -и мардон ва 3,8 % занҳо муайян намуданд. Ҳангоми гузаронидани таҳлили толерантноки нисбати глюкози маълум гардид, ки зидди умумии вайроншавии мубодилаи ангиштобҳо дар мардҳо 12,5 % ва дар занҳо 20,2 % -ро ташкил намуд (Адашев Т. В. Дехеигева О. Ю 2003).

Моҳияти сарири вайроншави ва беморие, ки дар сатҳи ин алоим бараси мегарданд аз он иборат аст, ки таъсири якҷояи онҳо то дарозии муайян инкишоф ва авчи бемори атеросклерози рагҳои ҳунгардро ба амал овард. Аз рӯи баҳодиҳи ташкилоти байналхалқии тандурусти (ТБТ) аз рӯи сабабҳои марги аҳоли дар мамлакатҳои иқтисодиёташон таракқикарда ҷои аввалро ишғол мекунанд [13].

Надоштани ҳиссиёtnокӣ нисбати инсулин нақши муҳимро дар патогенези вайроншавии мубодилаи ангиштобҳо бозида дар шакли вайроншавии толерантнокӣ нисбати глюкоза ва диабети қанди аз инсулин новобаста вомехӯрад. Дар қисми зиёди шахсони дучори фарбехӣ vale бо толерантнокиаш нисбати глюкоза мӯтадил вайроншавии ҳиссиёtnоки нисбати инсулини бофтаҳо таҳминан дар 25%-и онҳо муайян гардид, ки амалан аз шахсони толерантнокиашон нисбати глюкоза вайрон гардид ё диабети қанд аз инсулин новобаста фарқ намекунад. Дар қисми зиёди шахсони ба фарбехӣ дучор гардида vale талерантнокиашон нисбати глюкоза мӯтадил надоштани ҳиссиёtnоки бартаҳо нисбати инсулин муайян гардид, ки шидатнокии он ба монанди шахсоне, ки талерантнокиаш нисбати глюкоза вайрон гардида монанд буд. Мавҷудияти ҳиссиёtnоки надоштан нисбати инсулин ҳангоми ҷой доштан талерантнокии мӯтадил нисбати глюкоза ба он асоснок карда мешавад, ки дар зинаҳои аввали беморӣ тараҷӯҳи инсулин бо миқдори мӯтадил ҳосил мегардад, ки танзими мӯтадили глюкоза ба амал меояд. Ҳангоми логар гардиданӣ β ҳуҷайраҳои ғадуди зери меъда ё ин ки ҳангоми ирсии тараҷӯҳи инсулин толерантноки нисбати сарбории глюкоза вайрон гардида бадан дар ҳолати гурунаги баландшавии миқдори глюкоза ба мушоҳидат мерасад.

Адабиёт:

1. Адашева Т.В., Демичева О.Ю. Метаболический синдром –основы патогенетической терапии. // Лечащий врач. – 2003. №10. С. 3-9.
2. Бутрова С.А. Ожирение (этиология, патогенез, классификация). В кн.: Ожирение. Метаболитические синдром. СД 2 типа. – М.: 2000, С. 5-15.
3. Гинзбург М.М., Козупица Г.С. Синдром инсулинерезистентности. // Пробл.эндокринологии. 1997. № 43 (1). С. 40-46.
4. Зимин Ю.В. Происхождение, диагностическая концепция и клиническое значение синдрома инсулинерезистентности или метаболического синдрома X. // Кардиология. 1998. №6. С. 71-81.
5. Либерман И.С. Метаболический синдром в свете эволюционно-генетических закономерностей. // Росс. Кардиологический журнал. 2001. №1. С. 17-25.
6. Лопухин Ю.М., Арчаков А.И., Владимиров Ю.А., Коган Э.Н. Холестериноз. – М.: 1983, С. 101-172.
7. Мансуров Х.Х., Мирзоева П.Ф., Мансурова Ф.Х., Дустов А.Д., Мутихова Х.Ш. О роли инсулина у больных метаболическим синдромом и желчнокаменной болезнью. // Проблемы ГАЭЛ. 2003. №3-4 (25). С. 60-67.
8. Мамедов М.Н., Перова Н.В., Метельская В.А., Оганов Р.Г. Связь абдоминального типа ожирения и синдрома инсулинерезистентности у больных артериальной гипертонией. // Кардиология. 1999. №9. С. 13-21.

Мұхаббат

9. Оганов Я.Г., Перова Н.В., Мамедов М.Н., Метельская В.А. Сочетание компонентов метаболического синдрома у лиц с артериальной гипертонией и дислипидемией. // Тер. Архив. 1998. №12. С. 19-23.
10. Парфенова Н.С. Метаболический синдром. // Российский кардиол. Журнал. 1998. №2. С. 42-48.
11. Сусеков А.В. Обоснование увеличения доз статинов в клинической практике. // Терапевтический архив.-2001.- N.4.-C.76-80.
12. Перова Н.В., Мамедов М.Н., Метельская В.А. Кластер факторов высокого риска сердечно-сосудистых заболеваний: метаболический синдром. // Междунар. мед. журнал. 1999. №2. С. 21-24.
13. Титов В.Н. Изогликемический интервал крови и механизм его регуляции: факты и гипотезы (обзор литературы). // Кл. Лабораторная диагностика. 2001. № 3. С. 3-10.

Калидвожахо: физиорбаландай, глюкоза, диабети қанд, синдроми метаболикӣ, атеросклероз инсулин.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ МЕТАБОЛИЧЕСКОГО СИНДРОМА

Таким образом, анализ существующей научной литературы показал, что метаболический синдром - этот процесс, вызванный ожирением, артериальной гипертензией, повышенным содержанием жира, непереносимостью глюкозы и ишемической болезнью сердца. Основными факторами, которые вызывают этот синдром, являются, в первую очередь, повышение уровня инсулина с последующим снижением чувствительности к этим гормонам. При нарушенном углеводном обмене возникает гиперлипидемия, вызывающая ожирение и артериальную гипертензию. Метаболический синдром встречается у 1–3% населения в разных регионах. Этот синдром носит этнографический характер в зависимости от возраста и встречается у 9–28% инсулиннезависимых диабетиков.

Ключевые слова: гипертония, глюкоза, сахарный диабет, метаболический синдром, атеросклероз инсулина.

Annotation

MAIN REASONS OF METABOLIC SYNDROME

Thus, analysis of the existing scientific literature has shown that metabolic syndrome is a process caused by obesity, arterial hypertension, high fat content, glucose intolerance and coronary heart disease. The main factors that cause this syndrome are, first of all, an increase in insulin levels, followed by a decrease in sensitivity to these hormones. With impaired carbohydrate metabolism, hyperlipidemia occurs, causing obesity and arterial hypertension. Metabolic syndrome occurs in 1- 3% of the population in different regions. This syndrome is ethnographic in nature depending on age and occurs in 9–28% of non-insulin-dependent diabetics.

Key words: hypertension, glucose, diabetes mellitus, metabolic syndrome, insulin atherosclerosis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадҷонова Тоҷигул Галҷабековна, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Суроға: ноҳияи Ишқошим, деҳаи Гармчашма. Тел: 915370011

Роҳбари илмӣ: н.и.т., дотсент Шамсиддинов Ш.

Сведение об авторе: Мамаджонова Тоджигул Галджабековна, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени С. Айни. Адресс: район Ишқошим, деревня Гармчашма. Тел: 915370011

Научный руководитель: к.м.н., дотсент Шамсиддинов Ш.

About the author: Mamadjonova Tojigul Galchabekovna, 2nd year of Master student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: ishkoshim district, Garmchashma vilig. Tel: 915370011

Аюбова Гулбаҳор,
магистранти соли дуюми факултети география

ТАЧРИБАИ МАМЛАКАТХОИ ҶАҲОН ДАР ТАШКИЛИ МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Суръати бошиддат зиёдшавии шумораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ яке аз хусусиятҳои ба даст овардани тараққиёти хочагии халқ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад. Ҳама гуна минтақаҳои озоди иқтисодӣ (сарҳадҳои бе бочи гумrukӣ, минтақаҳои савдову сармоягузориҳои гуногун) речай имтиёзном ё ин, ки бе боч дароришу барориши молу маҳсулотро ягона намуда, дар фаъолияти хочагии халқ, молиявию асъорӣ, савдо, дар ҷалби сармояҳои хориҷӣ, инчунин алоқаи мустаҳкамни хочагии ҷаҳони шароити мусоидро фароҳам меорад. Вобаста аз таҳлилу назорати мутахассисон, бисёр МОИ аллакай роҳҳои душворро бо ташаккулдиҳии минтақаҳои транзитиву амборӣ ба минтақаҳои содироти истехсолӣ, инчунин комплексӣ гузаштааст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳолати вучӯд надоштани ин гуна минтақаҳо хизматрасонӣ ва барориши молу маҳсулот то ба 5-7 фисад мерасид, дар натиҷаи ташкили ин минтақаҳо то ба 20-25 фисадро нишон медиҳад. Ҷӣ хеле, ки таҷрибаҳо нишон медиҳад, МОИ бо ягон мақсади асосӣ қадоме, ки дар беҳбудии худи минтақа ё ин ки атрофи он равона карда шудааст, ташкил карда мешавад. Ва ин мақсадҳо ҳама ягонаанд: барқарор намудани фаъолияти савдои хориҷӣ, зиёд намудани ҳаҷми содирот, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, ҳавасмандии истехсоли саноатӣ, ҷалби сармояҳои хориҷӣ, пешрафти минтақаҳои қафомонда ва баробар намудани масъалаҳо ҳама дар имтиёзҳои гумrukivу андозавӣ ва ҳавасмандиҳои гуногун вобастагӣ доранд. Сатҳи фарқият байни минтақаҳо мебошад ва ҳалли ин Минтақаи озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Ҳалқии Хитой [1].

Ин ҷо бояд барои таҳлил ва таҷрибаи ташаккуlu тараққиёти МОИ, ба яке аз давлатҳои иштирокии фаъоли тараққиёти пешрафтаи минтақавиро дорост, Хитой назар ҳоҳем кард. Саркарда аз солҳои 80-уми аспи гузашта, то ба имрӯз ҳукumatдорони Хитой масоҳати чунин минтақаҳоро ба садҳо километр расонидааст. Дар Хитой минтақаи озоди иқтисодӣ бо як сатҳи болоравӣ, мутобиқ гаштани системai иқтисодӣ пушида бо шарту шароити бозори хориҷа, мушоҳида карда мешуд. Барои ташкили ин гуна минтақаҳо дар назди бандарҳои баҳрӣ, роҳҳои байналхалқӣ ҷой дода шудааст. Соли 1995-ум дар Хитой шаш аداد МОИ, зиёда аз 30 минтақаҳои иқтисодию тараққиёти технологӣ дошта, 14 бандарҳои кушод, инчунин дигар минтақаҳои савдои озод, фазои гумrukӣ, ноҳияҳои маҳсус бо имтиёзу ҳавасмандиҳои гуногун, ба вуқӯй пайваст. Сармоягузории асосӣ дар соҳаи қувваи ядрӣ, мошинсозӣ, инфрасоҳтор, молия ва технологияи навтарин, равона карда шудааст. Маблағгузорӣ дар ин минтақаҳои маҳсуси иқтисодӣ ва ҳама гуна алоқамандӣ бо иқтисодиёти Ҷумҳурии Хитой як сатҳи муайян боло рафтааст. Соли 2000 ҳаҷми қалонтарини амалиётҳои байналхалқии ин минтақаҳо ба 70 млрд доллар расида, наздикии 30 фисади гардиши савдои Хитойро ташкил мекард. Дар ин минтақаҳо ҷамъо-ҷамъ 40 ҳазор ташкилотҳои хурду миёна аз ҳисоби сармояҳои хориҷӣ соҳта шуда, танҳо 15 фисади он аз ҳисоби худи мамлакат ташкил карда шудааст, ки нишондиҳандоҳои содиротӣ зиёда аз 20 млрд. доллар, ки 8 фисади умумии содироти Хитой, инчунин маҷмӯи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ зиёда аз 300 млрд. юан ки ин ба 35 млрд. доллари амриқӣ баробар аст, ташкил медиҳад [3].

Ҳаҷми содироти маҳсулоти саноати минтақаи озоди Чӯҳай соли 2007, 15,7 млрд. долларро ташкил кард. ИМА наздикии шумораи панҷ ҳазораи ташкилотҳо бо сармояҳои хориҷиро ҳисоб намудааст. Маблағгузорӣ барои хизматрасонӣ, саноати вазнин, соҳтмонҳои роҳҳои нақлиётву, бандаргоҳҳо равона карда шудааст.

Ба МОИ-и Чӯҳай 80-фисади сармояҳои хориҷӣ асосан аз Гонконг, Макао ва Сингапур ворид мешавад. Ба гайр аз ин ба МОИ Сямэн, 4150-корхонаҳои саноатӣ бо сармояи хориҷӣ ба маблағи 15 млрд. доллари Амриқӣ қадоме, ки наздикии 78 фисади онҳо бо иштироки сармоягузорони Тайван соҳта шудааст. Яке аз соҳаҳои асосии сармоягузорӣ дар Сямен ин саноати текстил, электроника, саноати ҳӯрок, саноати кимёвӣ ба роҳ монда шудааст. Боз наздикии 3000 лоиҳа бо иштироки сармояи хориҷӣ ба нақша гирифта шудааст. Соли 1990 аз тарафи ҳукumatи Хитой қабули қарор оиди кушодани 14 шаҳрҳои бандарӣ ва ташкили паркҳои техники дар соҳилҳои баҳри Ҷанубу Фарбии Хитой қабул гардида буд [4].

Барои пешрафт ва тараққиёти илму техника дар Хитой барномаи маҳсуси умумидавлати «факел» коркард шудааст. Ба сифати тараққиёти соҳаҳои пешрафта, ингуна соҳаҳои микроэлектроника ва ахборотикунонӣ, коиноту муҳандисӣ ва гайраҳо ба ҳисоб меравад.

Мұхаббат

Дар навбати худ яке аз стратегияҳои маҳсуси Ҳукумати Хитой дар тараққиёт ва пешрафти паркҳои техникӣ ба ҳисоб меравад. Интихоби бо мавриди сиёсат дар алоқамандӣ бо паркҳои илмӣ - техникӣ бояд ба тараққиёти босуръат кадоме, ки дар сатҳи иқтисодиёти Хитой таъсир мерасонад, даҳл дорад. Дар аввали солҳои 90-уми аспи XX дар Шанхай боз як МОИ бо номи «Пудун» ташкил карда шуд, ки яку якбора дар ин минтақа фаъолияти намудҳои гуногуни МОИ ба монанди Минтақаи озоди савдо (МОС), Минтақаи озоди молиявӣ (МОМ), Минтақаи озоди саноативу илмӣ - техникӣ ва гайраҳои дигар дар амал татбиқ гардида буд. Яке аз сармоягузорони асосии ин минтақа ИМА, Япония, Франсия, Сингапур, ва Канада ба ҳисоб меравад [5].

Аз аввали ин ҳама барпо намудани Фаъолияти МОИ, ҳукуматдорони Хитой дар назди худ нақшаҳо доштанд, ки бо ёрии сармояҳои хориҷӣ сатҳи иқтисодиёти мамлакатро то дараҷае барқарор ҳоҳанд кард.

Иқтисодиёти мамлакат дар як ҳолате қарор дошт, ки на инки дар воридоти капитали хориҷӣ балки дар ворид намудани техникуму технологияи замонавӣ, ки барои баромадани мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ бо воситаи молу маҳсулоти тайёр такон мебахшид, зарурият дошт.

Ба гайр аз ин барои пешрафти ташкили МОИ, нисбати мамлакатҳои хориҷа, давлат тараққиёти соҳаи истеҳсолотро аз ҳисоби воридоти технологияи нав ба роҳ монд. Бинобар ин сиёсати давлатӣ дар аввал баъзе барераҳоеро нисбати ворид намудани техникаҳои дуюмин дараҷа муъайян кард, ва дигар ин ки барои ҷалби ҳамагуна ширкатҳо намудҳои гуногуни ҳавасмандиҳову имтиёзҳоро пешниҳод намуд.

Корхонаҳои муштарак дар МОИ-и Хитой аз пардоҳти андозҳо барои замин, бино, таҷхизот ва дигар амволи лозима озод карда шудааст. Маҳсулотҳое, ки барои талаботи дохила аз ҳисоби ин корхона ворид карда мешавад, аз пардоҳти бочҳои гумруқӣ озод шудааст. Баъди пардоҳти андозҳои муайян гардида, ба ширкат барои интиқоли маблағ бе ягон пардоҳти иловагӣ ва мамоният амалӣ карда мешавад. Истифодаи замин бошад барои сармоягузорони хориҷӣ ба мӯҳлати аз 40 то 70 сол вобаста аз мақсадҳои фаъолияташ муайян карда шудааст[6].

Аз рӯи малакаи ташаккули МОИ дар Хитой ба ҳулоса омада гуфтан мумкин аст, ки дар муайян намудани масоҳат ва таҳассусгардонии минтақаҳо аҳамияти ҷиддӣ ҳоҳад дод.

Адабиёт:

1. Барномаи Давлатии Сармоягузорӣ: Грантҳо ва соҳтмони асосӣ барои солҳои 2012 - 2014.
2. Российский экономический журнал. – Москва: 2013. № 6. Стр. 49-51.
3. В.К.Ломакин. Мировая экономика. – М.: 2010.
4. Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебник для вузов / Под ред. проф. Л.Е. Стровского. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 502 с. (вариант электронный)
5. Внешнеэкономическая деятельность: курс лекций. В.М. Безуглая. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2008. – 80 с. (вариант электронный).
6. Каримова М.Т. Роли свободных экономических зон в развитии промышленности в Таджикистане. (маводҳо аз II конференси илмии байналхалқӣ дар шаҳри Москва, октябрин соли 2013).

Калидвожаҳо: маҳсулоти фарматсевтӣ, сармояи хориҷӣ, минтақаи иқтисодӣ, агломератсияи шаҳрҳо, мавзеъҳои аҳолиниишн, соҳибкорони инфириодӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Аннотация

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор дает обзор правовых основ создания свободных экономических зон в Республике Таджикистан. В различных государственных программах отмечается, что широкое использование внешнеэкономического сотрудничества является одним из организаторов участия в международном разделении труда и создании свободных экономических зон. Поэтому следует отметить, что вся информация и исследования, которые мы получили на основе мирового опыта, должны использоваться таким образом и эффективно. Таджикистан - богатая страна с богатыми природными ресурсами. Центральная Азия обладает гидроэнергетическим потенциалом, она должна восстановить экономический рост страны с привлечением внутренних и иностранных инвестиций и их эффективным использованием.

Ключевые слова: фармацевтике продукты, иностранный капитал, экономический район, городские агломерации, населенные пункты, индивидуальные предприниматели, инвестиционные проекты.

Annotation

**LEGAL FRAMEWORK FOR THE ESTABLISHMENT OF FREE
ECONOMIC ZONES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

In this article the author gives an overview of the legal basis for the creation of free economic zones in the Republic of Tajikistan. In various government programs it is noted that the widespread use of foreign economic cooperation is one of the organizers of the participation in the international division of labor and the creation of free economic zones. Therefore, it should be noted that all the information and research we have obtained from the global experience should be used in a manner and effective way. Tajikistan is a rich country with rich natural resources Central Asia has a water and energy potential, and should boost national economic growth by attracting domestic and foreign investment and their effective use.

Keywords: fossil products, foreign capital, economic region, urban agglomerations, settlements, individual entrepreneurs, investment projects.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аюбова Гулбаҳор, магистранти соли дуюми факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға кӯчаи Ҳусейнзода 10, хонаи 98. **Телефон:** (992) 882-20-15-50.

Роҳбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведения об авторе: Аюбова Гулбаҳор, магистрантка второго курса географического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Ул. Ҳусейнзода 10, дом 98. **Телефон:** (992) 882-20-15-50.

Научный руководитель: Каландаров А.

About the author: Ayubova Gulbahor, Master's degree in geographical faculty of Tajik State Pedagogical University Sadriddin Aini. U Husseinzoda 10, house 98. Phone: (992) 882-20-15-50.

ВАЗЪИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ РУШДИ САНОАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН

Пайдоиши соҳаҳои саноат дар пешрафти ҷамъияти инсонӣ нақши хеле бузург бозид. Инқилоби илмӣ – техникӣ ба ҳар восита ба инкишофи саноати тамоми давлатҳои дунё таъсири амалӣ расонид. Ин суръати инкишоф дар асри XXI ба авчи баланди ҳуд расида истодааст.

Чун ҳамеша таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи иқтисодиёти кишвар, шароити мураккаби сиёсию иқтисодии минтақа ва ҷаҳон, дарки амиқи самтҳои имконпазири рушди устувори ҷумҳурияном боз як мисоли такмилу инкишофи сиёсати созондаю сафарбаркунанда дар самти беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум ва боло бардоштани мақоми байнамилалии ҷумҳурияном мебошад.

Агар дар таърихи рушди саноати кишварҳои гуногуни назар андозем мебинем, ки масъалаи таъмини соҳаҳои иқтисодиёт бо энергия яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки аксари давлатҳои мутараққӣ дар ҷаҳони мусир ба рушди саноат ва саноатикунонии мамлакаташон, барои аз кишвари аграрӣ-индустриалӣ ба кишвари индустрисалӣ-аграрӣ гузаштани кишвар дикқати бештар медиҳанд.

Ба ин пеш аз ҳама соҳаҳои саноати давлатҳои Ҳитой, ИМА, Япония, собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Германия мисол шуда метавонанд. Суръати инкишофи баланди саноати Япония, Ҳитой ва ИМА боиси ба миқдори хеле зиёд ифлос намудани муҳити атроф гардидаст. Аз ҳама бештар таъсири манғӣ ба муҳити зист корхонаҳои саноати металлургияи сиёҳу ранга, химия, нефтухимия, энергетикий, қоғазу селюлоза мерасонанд. Партовҳои асосии ин соҳаҳои саноатро ба атмосфера гази карбон, ангидриди сулфур, туршии нитроген ва гайра ташкил мекунанд.

То замонҳои пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми корхонаҳо дар Тоҷикистон кор мекарданд ва дараҷаи партовҳои саноатӣ ба фазо ва ҷӯю дарёҳо хеле баланд буд. Шаҳри Душанбе бошад дар солҳои 80 – уми асри гузашта аз ҷиҳати ифлосии фазои атмосфера дар қатори шаҳри Ню – Йорк меинстод. Айни замон қисми зиёди корхонаҳои ифлоскунии обу ҳаво нисбатан паст шудааст. Бо вучуди ин корхонаҳои саноати металлургияи ранга Заводи арзизи шаҳри Турсунзода, комбинати кӯҳии Азоб, корхонаи электрохимиявии Ёвон, Заводи нуриҳои азотии Ваҳш инчунин корхонаҳои саноати масолехи бинокорӣ, ҳочагиҳои коммуналӣ ҳоло ҳам ба миқдори зиёд ҳавои атмосфера ва обҳои нӯшокиро бо партовҳои саноат ифлос мекунанд. Қисми зиёди ин корхонаҳо бо таҷхизоти кӯҳна кор карда дар атрофи ҳуд минтақаҳои санитарию муҳофизавӣ надоранд [2].

Солҳои охир зиёд шудани миқдори нақлиёти автомобилий боиси ташвиши ҳақиқии аҳолӣ гардидааст. Танҳо дар Душанбе бештар аз 80% ифлосшавии фазои атмосфера ба ҳиссаи нақлиёти автомобилий рост меояд. Яке аз роҳҳои муҳими беҳтаркунии фазои атмосфера ва тозагии оби кӯлу дарёҳои кишвар ин ба таври куллӣ нав кардани технологияи корхонаҳои мавҷуда ва дар ҳама шаҳрҳо таъмиру аз нав соҳтани иншоотҳои обозакунӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди саноатикунонӣ дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ оғоз гардида буд. Аммо қайд кардан ҷоиз аст, ки Тоҷикистон чун барье аз кишварҳои Шӯравӣ барои давлати ягонаи Шӯравӣ манбаи ашёй хом ба ҳисоб мерафт. Дар он даврон имкониятҳои зиёде мавҷуд буданд, ки тамоми маҳсулоти Тоҷикистон истеҳсолшавандай аграрӣ бо ташкил кардани корхонаҳои зиёди саноатӣ дар доҳили ҷумҳурияном табдил дода шаванд, аммо мутаассифона ин тавр набуд. То Истиқолияти давлатӣ корхонаҳои саноатии Заводи алюминий, Заводи сementбарорӣ, Комбинати шоҳибофӣ ва гайраҳо мавҷуд буданд. Ҳамаи ин мушкилиҳоро ба ҳисоб гирифта, аз тарафи Пешвои миллат барои пешрафту тараққиёти саноати кишвар супоришиҳои мушахас дода шуд.

Дар моҳҳои январ ва сентябрини соли 2018 ҷиҳати ба кор андохтани иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири воридотии вазқунанда, истифодаи иқтидорҳои мавҷуда, густариши иқтидори содиротии кишвар ва дар ин замини таъмини иҷроӣ яке аз ҳадафҳое, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян гардидааст, мусоидат ҳоҳад кард.

Барои рушд додани соҳаҳои саноати металлургияи ранга ва сиёҳ барои давраи то соли 2025, рушди саноати сабук барои давраи то соли 2022 ва инчунин рушди саноати ҳӯрокворӣ дар марҳилаи миёнамуҳлат имконият фароҳам меорад, ки кишварамон аз ҳолати аграрӣ-индустриалӣ ба индустрисалӣ – аграрӣ табдил ёбад.

Дар соли 2019, ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи ҳисботи 16492,8 млн. сомониро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 13,6 фоиз афзудааст. Дар соҳаи саноати истихроҷ, ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноати 3538,7 млн. сомонӣ (суръати рушд 118,6 фоиз), дар соҳаи саноати коркард ба 9119 млн. сомонӣ (суръати рушд 115,2 фоиз) ва истехсоли нерӯи барк, газ, гармӣ ва обтайдарни 3835,4 млн. сомонӣ (суръати рушд 107,5 фоиз) ташкил намудааст [1].

Дар соҳаи саноат 4017 млн. киловатт-соат нерӯи барк истифода мешавад. Ин нишондиҳанда назар ба соҳаи кишоварзӣ 4916 млн. киловатт, соат ва дигар соҳаҳои ҳочагии ҳалқ 4986 млн. киловатт-соат камтар аст. Ба фаъолият оғоз намудани агрегати якуми НОБ-и Роғун ва зина ба зина ба кор даровардани дигар агрегатҳо талаботи энергетикии кишвар пурра қонеъ гардонида мешавад[3]. Дар баробари ҳамаи ин якчанд пешниҳодҳро барои расидан ба ҳадафи чоруми стратегияи милли – “Саноатиқунонии босуръати кишвар” ва гузаштан аз шакли аграрию индустрialiй ба индустрialiю аграрӣ пешниҳод намудан лозим аст:

1. Пеш аз ҳама барои саноатиқунонии кишвар мутахассисони соҳибхисосро ҷалб намудан.
2. Базаи моддию техникии донишгоҳҳоро пурзур намудан ва қадрҳои ҳақиқатан ҷавобгӯйи талаботи саноатиқунонӣ омода кардан.
3. Ҷалби бештари маблагҳо ва сармоягузории ватанию ҳориҷӣ барои пешрафти соҳоҳои саноат.
4. Ташкили таҷрибаомӯзиҳо ва бозомӯзиҳои қадрҳо ва тайёр намудани мутахассисон дар корхонау муассисаҳои саноатии ҳориҷ.
5. Ташкил намудани коргоҳҳои хурди саноатӣ ва ба роҳ мондани коркарди ниҳоии маҳсулоти кишоварзӣ, боғдорӣ ва ҷорҷарварӣ дар доҳили ҷумҳурӣ.
6. Озод намудани корхонаҳои навбунёди саноат аз андозу бочи гумруқӣ то муҳлати 8-10 сол.

Барои амали намудани ин нақшаҳо дар кишвар назорати қатъии истифодаи имконияту иқтидорҳо дар раванди саноатиқунонӣ зарур меояд. Зоро мувоғиҳи мақсад ба роҳ мондани сарфи маблагҳои ҷудошуда роҳи моро ба ҳадафи стратегӣ қӯтоҳ ҳоҳад кард.

Адабиёт:

1. Абдуллоев А. Проблемы экономико-экологического развития Республики Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 199 с.
2. Агентии омории назди Президенти ҶТ. Минтақаҳои ҶТ. – Душанбе, 2019. – 216 с.
3. Назарали Х. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 319 с.

Калидвожаҳо: металкоркунӣ, мошинасозӣ, металургияи ранга, гидроэнергетика, саноат, саноати аништоркунӣ, гази табииӣ, саноати металургияи сиёҳ.

Аннотация

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор предоставляет подробную информацию о состоянии развития отраслей промышленности Республики Таджикистан, а также о современном состоянии и перспективах промышленного развития страны. В статье представлены проблемы промышленности за годы независимости и полезные предложены решения для улучшения состояния промышленности в стране.

Ключевые слова: Металлообработка, машиностроение, цветные металлы, гидроэнергетика, промышленность, угольная промышленность, природный газ, черные металлы, металлургия.

Annotation

**CURRENT STATE AND PROSPECTS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT
IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article provides detailed information about the state of development of the industrial sector of the Republic of Tajikistan, as well as the current state and prospects of industrial development of the country. The article presents the problems of industry over the years of independence and offers useful solutions to improve the state of industry in the country.

Keywords: *searched, special attention, industrial, agriculture, chemistry, regions conditions, economies, affection's, repair, new buildings, Hissar, materials, geography processing, local raw, materials etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Бахтовар, магистранти соли аввали факултети география ДДОТ ба нами Садриддин Айнӣ Тел: 900011697.

Роҳбари илмӣ: Қаландаров А.

Сведения об авторе: Раҳимов Бахтовар, магистрант первого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни Тел: 900011697.

Научный руководитель: Каландаров А.

About the author: Rakhimov Bakhtovar, First-year master of the Faculty of Geography, TSPU im. Sadriddin Aini Tel: 900011697.

Scientific director: Qalandarov A.

Аминов Хушибахт Начмииддинович,
магистранти соли дуюми факултети география

ХОЛАТИ ИМРЎЗА ВА БАЪЗЕ ПРОБЛЕМАХОИ ИҚТИСОДӢ – ГЕОГРАФИИ РУШДИ СОҲАҲОИ САНОАТ ДАР НоҲИЯИ ИҚТИСОДИИ БАДАХШОН

“.... дар ноҳия имкониятҳои густарии додани саноати маъдан ва бунёди нерӯгоҳҳои хурди барқӣ ҳанӯз зиёд буда, таъсис ва истифодаи оқилонаву самараноки онҳо ба рушди иқтисодиёти ноҳия тақони чиддӣ мебахшад”.

Эмомалӣ Раҳмон

Корхонаҳои саноатӣ дар ноҳияи иқтисодии Бадахшон баъди таъсисёбии ВМБК дар ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуҷуд омад. Дар баробари сар шудани ҷангӣ шаҳрвандӣ корхонаҳо ва муассисаҳои саноатии ноҳия, соли 1991 ба бӯҳрони иқтисодӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот яқу якбора рӯ ба пастшавӣ меорад. Дар соли 1990 миқдори аҳолии дар корхонаҳои саноатии ноҳия бандбуда ба 2,9 ҳазор нафар мерасид, ҳамзамон корхонаҳои саноатӣ дар ҳаҷми 33 176 304 сомонӣ маҳсулот истеҳсол мекард. Алҳол саҳми аҳолии дар корхона ва муассисаҳои саноатии ноҳияи иқтисодии Бадахшон бо кор банд буда, беш аз 1788 нафарро ташкил дода, муассиса ва корхонаҳои саноатии ноҳияи мазкур дар ҳаҷми зиёда аз 24,8 млн доллари ИМА маҳсулот истеҳсол мекунанд. Дар солҳои 2017 - 2018 аҳолии дар саноат банд будаи ноҳия 0,1 маротиба кам гардидааст. Шумораи аҳолии дар саноат банд будаи ноҳия аз рӯи нишондодҳои оморӣ дар соли 2017 ба 1908 нафар ва дар соли 2018 бошад ба 1788 нафар расидааст, ки он нисбат ба нишондиҳандаҳои дигар навоҳии чумхурӣ 5 маротиба кам аст [1].

Дар давраи Ҳокимияти Иттиҳоди Шӯравӣ дар ноҳия корхонаҳои саноати электроэнергетика, масолеҳи соҳтмонӣ, сабук ва ҳӯрокворӣ ба ғоят рушд карда буд. Аз соҳаҳои саноати тазаккурӯфта ҳоло дар ноҳия танҳо саноати электроэнергетика хуб рушд ёфтаистодааст.

Самти дигари афзалиятноки ноҳияи иқтисодӣ ин рушди соҳаи гидроэнергетика мебошад, ки аз даврони Ҳокимияти Шӯравӣ инҷониб рушд карда истодааст. Дар ноҳияи мазкур аз соли 1941 инҷониб НБО-ҳои хурду бузург ба монанди НБО-и Ҳоруг, НБО-и Қалъаи Ҳумб соли 1959, НБО-и Оқсу (Мурғоб) соли 1965, НБО Шучанд (Рушон) соли 1969, НБО Намадгут (Ишкошим) соли 1971 соҳта шудаанд.

Боиси тазаккур аст, ки дар давраи Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳия 24 нерӯгоҳи дизелӣ соҳта шуданд. Ҳамчунин дар ин даврон қисми зиёди талаботи аҳолии ноҳия аз ҳисоби нерӯгоҳҳои дизелӣ қонеъ гардонида шуда буданд. Аз сабаби гарон будани арзиши сӯзишворӣ соли 1992 ҳаммаи нерӯгоҳҳои дизелӣ аз кор боз монданд.

Дар давраи истиқлоният бошад, дар ноҳия 25 НБО хурд соҳта ба истифода дода шуд. Иқтидор (потенсиал)-и умумии ҳамаи НБО-и ноҳия 56 000 кВт/с-ро ташкил медиҳад, ки ба 1,3% иқтидории нерӯгоҳҳои мамлакат баробар аст [3].

Дар баробари ин зикр кардан ба маврид аст, ки то моҳи майи соли равон дар ноҳияи Рошқалъа НБО-и “Себзор” соҳта ба истифода дода мешавад, ки ин ба паст гардидани сатҳи норасони нерӯи барқ мусоидат ҳоҳад кард. Оид ба лоиҳаи соҳтмони НБО-и “Себзор” дар дарёи Шоҳдара қайд кардан зарур аст, ки то имрӯз ба маблағи 276,2 ҳазор доллари ИМА дастгоҳи шағалтайёркунӣ ҳаридорӣ карда шуда, ҳаҷми зарурии сангӯ шағал аз рӯи 6 фраксия (1 фраксия баробар ба 5; 2,5; 1,5; 1,25; 0,63 мм аст) коркард ва заҳира гардидааст. Инҷунин, барои фаъолияти ҳамарӯзai таҷҳизоти бо барқ коркунанда зеристгоҳи нав бо тавононии 35/0,4кВ васл карда шуд. Дар маҷмӯъ, то имрӯз дар қитъаи соҳтмонӣ барои омодасозии майдонча ва панҷарабандии он, истеҳсоли сангӯ шағал маблағи умумии 398,6 ҳазор доллари ИМА ҳарҷ карда шудааст [14].

Дар ноҳияи иқтисодии Бадахшон то ба ҳол 53 адад нерӯгоҳи барқи обии хурд, ки аз онҳо 11 ададашон дар тавозуни Ширкати «Помир Энерҷи», 3 адад дар тавозуни ҶДММ «Ориён ГЭС» ва 39 адад дар тавозуни ноҳияҳо мебошанд. Иқтидори нерӯгоҳҳои мавҷудбуда ба ҳолати ҳозира 48,6 ҳазор кВт мебошад, ки ин 0,5 фоизи иқтидори мавҷудаи энергетикии дарёҳои вилоятро ташкил медиҳад. Дар 9 моҳаи соли 2019 дар ноҳия ба миқдори 137,0 млн. кВт соат нерӯи барқ истеҳсол карда шудааст. Иқтидори нерӯгоҳҳои барқии ноҳияи мазкур барои рушди соҳаи қӯҳкорӣ ва ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ басандад нест. Ин миқдори нерӯ танҳо талаботи майшии аҳолиро қонеъ мегардонад. Ҳамчунин, имкон аст, ки дар ноҳияи иқтисодӣ

Мұхা�ққиқ

истехсоли обҳои минерали, масолеҳи соҳтмони, аз қабили оҳаку сementи хушсифат истехсол ва содирот карда шавад [12].

Дараачаи рушди саноати электроэнергетика дар ноҳия нисбат ба нишондиҳандаҳои мамлакат паст мебошад. Ҳоло дар НБО-ҳои ноҳия ҳамагӣ дар ҳаҷми 205 млн кВт/с нерӯи барқ истехсол карда мешавад, ки ба 0,10% қувваи барқи истехсолшудаи мамлакат баробар аст. Ба ҳар сари аҳолии ноҳия 759 кВт/с нерӯи барқи истехсолшуда рост меояд, ки нисбат ба нишондиҳандаҳои ҷумхурӣ 8,4 маротиба кам аст. Қувваи барқи истехсолшуда талаботи ноҳияро қонеъ карда наметавонад. Норасогии қувваи барқ ба рушди соҳаҳои ҳочагии ҳалқи ноҳия таъсири манғӣ мерасонад. Дар фасли зимистон талабот ба нерӯи барқ меафзояд, лекин аз сабаби кам шудан ва яҳ кардани об НБО дар иқтидори 60 – 70% кор ҳоҳад кард. Аз сабаби норасогии қувваи барқ корхонаҳои саноатӣ дар тамоми сол пурра фаъолият карда наметавонанд [8].

Дар нӯҳ моҳи соли 2019 барои таъмин намудани аҳолӣ ва ҳочагии ҳалқи ВМКБ аз қувваи барқ тавассути 10 адад НБО-ҳои Ширкат дар ҳаҷми 205,0 млн. кВт-соат қувваи барқ истехсол карда шуд, ки ин назар ба ҳамин давраи соли 2018 ба андозаи 9,5 млн. кВт-соат, ё 7 % зиёдтар аст. Сабаби асосии зиёдшавии истехсоли қувваи барқ фаъолияти мураттаби НБО-ҳои “Помир-1”, “Ванҷ”, “Техарв”, “Андарбак”, “Тоҷикистон” ва дигар НБО-ҳои хурд мебошад. Дар моҳҳои январ-сентябри соли ҷорӣ тавассути НБО-ҳои Ширкати “Ориён ГЭС” дар маҷмӯъ ба андозаи 5,1 млн. кВт - соат қувваи барқ истехсол шудааст, ки ин назар ба соли гузашта 21% камтар аст. Сабаби камшавии он аз НБО-ҳои “ОриёнГЭС” дар нисбатан зиёд будани ҳомӯшшавии барқ вобаста ба садамаҳои дар мобайни моҳи январ ҷиҳати боришоти барфи тар руҳхода, муваққатан фаъолият накардани яке аз НБО-ҳои “Ширғ” ва инчунин гайрисарфакорона истифодабарии қувваи барқ аз тарафи муштариён мебошад. Инчунин дар шаш моҳи соли ҷорӣ тавассути НБО-ҳои Хурди Деҳот бо сабаби гарм шудани боду ҳаво ва сарфакорона истифода бурдани қувваи барқ аз тарафи истеъмолкунандагон назар ба соли гузашта ба андозаи 336,9 ҳазор кВт-соат, ё 21% камтар нерӯи барқ истехсол карда шуд[10].

Ҳоло истеъмолкунандай асосии нерӯи барқ соҳаҳои ҳочагии қишлоқ, саноат ва ҳочагиҳои комуналиви маишӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳочагии комуналиви маишӣ 65%, ҳочагии қишлоқ 25% ва саноат 10% қувваи барқи истехсолшударо истифода мебарад (ниг. ба диаграммаи 1). Дар ноҳия аз сабаби набудани гази табиӣ, аништ ва нефт, қувваи барқ бештар сарф карда мешавад. Ҳоло 40% пункҳои аҳолинишини деҳот дар зимистон ва 10% бошад тамоми фасли сол қувваи барқ надоранд[3].

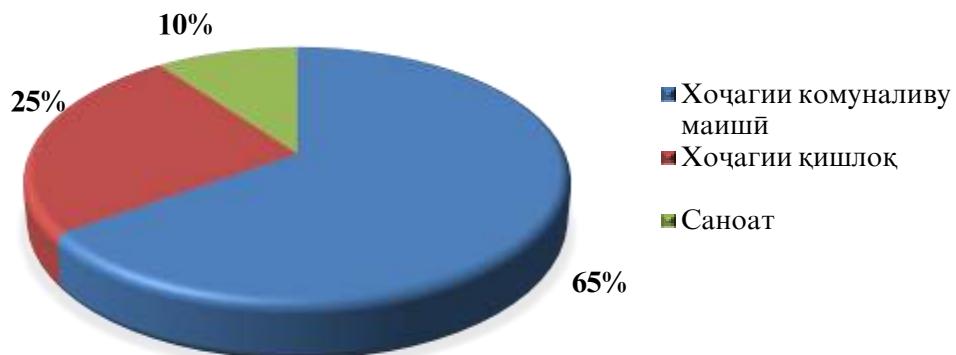

Диаграмма 1. Истеъмоли нерӯи барқ дар саноат.

Дар давраи гузариш ба иқтисодӣ бозоргонӣ истехсолот дар соҳаҳои дигари саноати ноҳия низ паст фуромад (нигаред ба ҷадвали 1).

Чадвали 1.

Истехсоли маҳсулоти саноатӣ дар ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон дар шаклӣ аслӣ

Номгӯи маҳсулотф	Воҳиди ченак	Ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон			Ҳиссаи ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон дар саноати ҶТ (%)	
		1991	2018	2018 бо % нисбат ба соли 1991	1991	2018
Кувваи барқ	Млн кВт/с	120	187	155,8	0,68	0,10
Маҳсулоти оҳаниву бетонӣ	Ҳазор м ³	12,3	2	16,2	1,25	1,60
Хишт	Млн. дона	5,0	0,1	4,5	1,85	3,54
Гӯшт	Тонна	1345	118	1,8	3,53	0,2
Маҳсулотҳои ҳасибӣ	Тонна	159	2,3	0,4	1,62	2,0
Маҳсулотҳои ширӣ	Ҳазор тонна	4,6	0,5	8,6	3,30	8,8
Маҳсулотҳои қаннодӣ	Тонна	252	53	0,2	0,52	7,9
Пойафзоли резинӣ	Ҳазор ҷуфт	-	699,8	-	-	0,0
Нӯшокиҳои гайриспиртӣ	Ҳазор декалитр	6	0,6	0,1	0,34	2,2
Мевай хушк	Тонна	-	53,8	-	-	-

Манбаъ: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Агентии омор) -2019. С. 50-87

Аз 10 номгӯи маҳсулотҳои саноатие, ки соли 1990-ум истехсол карда мешуд ҳоло 4 номгӯй ба микдори ноҳиз истехсол карда мешавад. Солҳои 1991-2018 дар ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон истехсоли қувваи барқ 15,5 % зиёд гардид. Дар як вакти муайян корхонаҳои саноати масолеҳи соҳтмонӣ, саноати сабук пурра ва корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ қисман аз кор боз монданд. Қисми зиёди корхонаҳои саноатии ноҳия ба қатори корхонаҳои амалкунанда доҳил мешаванд, лекин дар амал кор намекунанд. Соли 1990 дар шаҳри Хоруғ фабрикаи дӯзандагӣ ва ҳафт комбинати дигари хизматрасонӣ амал мекард, ки дар он зиёда аз 1000 нафар аҳолӣ кор мекарданд. Дар ноҳияи Мурғоб бошад филиали фабрикаи дӯзандагӣ амал мекард, ки ба коркарди пӯст низ машғул буд. Дар ноҳияҳои Рӯшон, Шӯғон ва Ишқошим низ чунин корхонаҳо мавҷуд буданд, ки дар онҳо зиёда аз 500 нафар аҳолӣ бо кор банд буданд [3].

Саноати сабуки ноҳия соли 1990 дар ҳаҷми 12276 ҳазор доллар ва соли 2018 дар ҳаҷми 11 328 доллар маҳсулот истехсол намудааст. Дар корхонаҳои саноати сабук шумораи кормандон низ кам гардидааст [8].

Саноати ҳӯроквории ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон дар давраи Шӯравӣ ба истехсоли маҳсулотҳои гӯштӣ, ширӣ, нонӣ, қаннодӣ ва гайра маҳсус гардонида шуда буд. Қисми зиёди корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ дар шаҳри Хоруғ ҷойгир буданд. Соли 1990 дар корхонаҳои саноати ҳӯроквории ноҳия 330 нафар аҳолӣ бо кор банд буд ва корхонаҳо ҳамасола дар ҳаҷми 10695,6 ҳазор доллари ИМА маҳсулот истехсол менамуданд. Ҳоло корхонаҳои саноати ҳӯроквории ноҳия ба бӯҳрони иқтисодӣ рӯ ба рӯ шудаанд ва дар ҳаҷми 3987 ҳазор доллари ИМА маҳсулот истехсол мекунанд. Шумораи коргарон соли 2015 нисбат ба соли 1990 –ум 6 маротиба кам гардидааст.

Дар ноҳия дар ҳоли ҳозир 210 корхона ва коргоҳҳои истехсоли мавҷуд буда, аз онҳо 42 адад ба таври расми ва 168 ба тариқи тадқиқот ба қайд гирифта шудаанд. Дар 12 моҳи соли 2019 корхона ва коргоҳҳои саноатии ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон ба маблағи 237,9 млн. сомонӣ маҳсулот ва хизматрасониро ба иҷро расонидаанд, ки ин нисбати ҳамин давраи соли гузашта 9,3% зиёдтар мебошад [10].

Мұхаббат

Дар 12 моҳи соли 2019 аз 42 адад корхонаи ба таври расми ба қайд гирифташуда, б 6 корхона ва коргоҳи саноати фаъолият надоштанд, инҳо дар шаҳри Ҳоруғ – ҶДММ “Зари Помир” ва ҶДММ “Помир Асал”, ноҳияи Дарвоз корхонаи коркарди ангишти “ВТИ -Помир”, корхонаи дўзандагии “Ахтари меҳр”, ноҳияи Ванҷ-ҶДММ “Мрамор Стоун” (сехи коркарди санги мармар) ва дар ноҳияи Рӯшон – коргоҳи коркарди обҳои минералии ҶДММ “Помир асири 21” мебошанд. Сабаби аз кор мондани корхонаҳо ва коргоҳҳо ин надоштани иҷозатнома, фарсада гардидани таҷхизот, надоштани маблағи гардон, дастрас нагардидани ашёи хом, муфлис гардидани соҳибкор ва набудани бозори фурӯши маҳсулот арзёби гардидааст.

Дар соли 2019 дар ноҳияи иқтисодӣ 10 коргоҳи истеҳсоли бо ҷалби 34 ҷойи корӣ ба истифода дода шуданд, ки инҳо дар ноҳияҳои Дарвоз сехи истеҳсоли қуму шағал бо ҷалби 8 ҷойи корӣ, Ванҷ коргоҳи истеҳсолии блоки сementi (соҳибкор Махмадбеков Шаҳриёр) бо ҷалби 3 ҷойи корӣ, Рӯшон сехи истеҳсоли масолеҳи соҳтмони дар дехаи Ёмс бо ҷалби 2 ҷойи корӣ, Шуғнон сехи истеҳсоли дару тиреза аз тарафи соҳибкор Носиров Б. бо ҷалби 3 ҷойи корӣ дар ҷамоати деҳоти Навобод, сехи коркарди чӯб, масолеҳи рӯзгори мардум бо ҷалби 2 ҷойи корӣ, дар ҷамоати деҳоти Поршинев, сехи коркарди чӯбу таҳта дар ҷамоати деҳоти М. Ширинҷонов бо ҷалби 3 ҷойи корӣ ва сехи мурғпарварӣ дар ҷамоати деҳоти Сучон бо ҷалби 5 ҷойи корӣ, ноҳияи Роштқалъа сехи коркарди пашм (Хоркашова Р.) бо ҷалби 4 ҷойи корӣ, Ишкошим коргоҳи коркарди асбобҳои мусиқи (соҳибкор Масанов М.) ва Мурғоб сехи дўзандагии соҳибкор Носирова Гулнамо бо 3 ҷойи корӣ соҳта ба истифода дода шуданд. Ҳамаи ин барои беҳбуд ёфтани соҳаҳои мухталифи ҳочагии ҳалқ хидмат менамоянд [11].

Барои рушди соҳибкории ҳурду миёна баҳусус, соҳибкории истеҳсоли ҳанӯз дар ноҳия мушкилот зиёд аст ва яке аз монеаҳо бо фоизи баланд пешниҳод гардидани қарзҳо аз тарафи бонкҳои дар ноҳия фаъолиятдошта мебошад. Барои аҳолии минтақаҳои қӯҳи, аз ҷумла Кӯҳистони Бадаҳшон фоизҳои баланди бонки (24-36 фоиз) комилан мусоидат намекунад. Дар асоси таҳлилҳои мутахассисон соҳибкориро метавон аз тариқи дастгирии комплекси дарёфти қарзҳои муносиб барои шароити пардоҳти воқеии онҳо инкишоф додан мумкин аст. Ба таври истисно таъсис додани портфели маҳсуси қарзи имтиёзном, аз ҷумла қарзҳои ҳурд барои соҳибкорони ноҳия ниҳоят муҳим мебошад. Ин албатта ба коҳиш додани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад.

Дар давоми соли 2019 аз ҷониби муассисай давлатии «Фонди дастгирии соҳибкорӣ» – и назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди шаҳру ноҳияҳои вилоят ба 3 субъекти соҳибкорӣ оид ба бунёди коргоҳи ҳурди истеҳсолӣ бо таъсиси 10 ҷойи корӣ ба маблағи 778,0 ҳазор сомонӣ қарзҳои имтиёзноми давлатӣ ҷудо карда шуда, аз ҷониби Фонди ҷамъиятии “Соҳибкорӣ ва рушд” бошад 33 субъектҳои соҳибкорӣ ба маблағи зиёда аз 2,6 млн сомонӣ қарзҳои имтиёзном ҷудо шудаанд то, ки миқдори чунин корхонаҳо афзун гардад [10].

Ягона ҷанбаи стратегӣ, ки ба рушди иқтисодию иҷтимоии вилоят такони ҷиддӣ мебаҳшад, ин рушди соҳаи саноати қӯҳӣ мебошад. Роҷеъ ба ин, дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон 12 кон, 54 зуҳуроти маъдан бо 24 намуди қанданиҳои фоиданок, аз ҷумла конҳои ангишт, захираи ояндадори оҳан, манганд, мис, тилло, қалъаги, волфрам, ашёи гилҳои алюминийдор, инчунин ҳок барои истеҳсоли ҳишт, сement, зуҳуроти ояндадори нуқра ва кони қалонтарини ашёи силикати борий, намак, молибден, висмут, асбест, ашё барои истеҳсоли оҳаксант ва ҳоки омехтаи регу қум барои истеҳсоли шиша муйян шудаанд. Инчунин, аз рӯи маълумоти мутахассисони соҳа ба ҳолати қунуни дар ҳудуди вилоят зиёда аз 200 захираи қанданиҳои фоиданок ба қайд гирифта шудааст [4].

Бояд қайд намуд, ки рушди босуръати қишвар, баҳусус рушди ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон аз равнақ додани саноати қӯҳӣ вобастагии қалон дорад. Борои амали намудани ҳадафи саноаткунонии босуръати қишвар дар ноҳия бо роҳи ба кор даровардани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ аз қабили:

1. Баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои коркарди ашёи хоми маҳаллӣ.
2. Чораандеши барои ҷалби сармоягузори, ҷиҳати навсози ва тақмили инфрасоҳтори корхонаҳои саноатӣ;
3. Тақвияти ҳамкориҳо ҷиҳати таъсиси корхонаҳои муштарак бо сармояи ҳориҷӣ.
4. Дар робита бо бонкҳо ва ташкилоти қарзии дохилиу ҳориҷӣ мусоидат ба дастраси ба маблағҳои қарзии имтиёзном;
5. Ташаккул ва амалисозии маҷмӯи тадбирҳо ҷиҳати таъмини сифати маҳсулоти мутобиқ ба стандартҳои амалкунандаи дохилиу байнамилай (таъмини рақобатпазирии маҳсулоти маҳаллӣ).

6. Зиёд намудани номгӯи маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда дар асоси коркарди захираҳои ашёи хоми маҳаллӣ, қабл аз ҳама дар комплекси агросаноатӣ (коркарди маҳсулоти меваю сабзавот), комплекси соҳтмон, саноати кӯҳӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ.

Новобаста аз муваффақиятҳои бадастомада дар саноат мушкилоти ҳалталаби зерин боки мондаанд:

1. Норасоии маблағҳои гардишии корхонаҳо ва фоизи баланди қарзҳои бонки. То ба ҳол фоизи қарзҳои бонки солона аз 22 то 36 фоизро ташкил медиҳад, ки аз сатҳи миёнаи даромаднокии корхонаҳои саноатӣ баланд мебошад. Чунин вазъ ба рушди корхонаҳои саноатӣ дар давраи миёнамуҳлат монеа эҷод намуда, корхонаҳо наметавонанд бо истифода аз захираҳои молиявии ватани рушд намоянд;

2. Фарсадашавии таҷхизоти истеҳсоли, ки ба истеҳсоли маҳсулоти пастсифат, ҳарчи зиёди энергия, меҳнат, масолеҳ ва коҳиҷӯбии рақобатпазирии маҳсулот оварда мерасонад [14].

Саноати масолеҳи соҳтмонии ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон низ дар бӯҳронӣ иқтисодӣ рӯ ба рӯ шудааст. Дар ҳудуди ноҳия зиёда аз 10 корхонаҳои саноати масолеҳи соҳтмонӣ амал мекард, ки қалонтарини онҳо заводи оҳану бетонии шаҳри Хоруғ ба ҳисоб мерафт. Дар ин корхона зиёд аз 150 коргар кор мекарданд. Ин корхона ба истеҳсоли маҳсулотҳои оҳаниву бетонӣ маҳсус гардонида шуда буд. Дар ноҳия истеҳсоли сement, оҳаксанг, гипс, маҳсулотҳои гармингиҳдоранда ба роҳ монда нашудааст. Ин маҳсулотҳо аз ноҳияҳои дигари мамлакат ворид карда мешавад. Солҳои 1975-1990 ҳаҷми истеҳсолот дар соҳаҳои масолеҳи соҳтмонии ноҳия 3,6 маротиба афзуда буд. Соли 1990 ноҳия 1,7% маҳсулоти саноати масолеҳи соҳтмонии мамлакатро истеҳсол менамуд. Дар ин соҳа соли 1990 зиёда аз 285 коргар кор мекарданд ва дар ҳаҷми 5780 ҳазор доллари ИМА маҳсулот истеҳсол менамуд. Соли 1990 саноати масолеҳи соҳтмонӣ 16,9% маҳсулоти саноатии ноҳияро истеҳсол менамуд. Соли 2018 дар корхонаҳои саноати масолеҳи соҳтмонии ноҳия 162 нафар аҳолӣ бо кор банд буд ва ин соҳа дар ҳаҷми 42,9 ҳазор доллари ИМА маҳсулот истеҳсол намуд [8].

Ҳоло дар ноҳияи Ванҷ ва Шуғнон корхонаҳои коркарди сангҳои ороишӣ амал мекунанд. Аз сабаби норасогии қувваи барқ истеҳсоли маҳсулот дар саноати масолеҳи соҳтмонӣ низ паст фуромадааст [2].

Соҳаҳои саноати ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон бо мақсади қонеъ намудани талаботи маҳалӣ пешбинӣ шудааст. Файр аз корхонаҳои коркарди санг дигар корхонаҳои ноҳия дар тақсимоти меҳнати умуниҷумҳурияйӣ иштирок намекунанд. Муаммоҳое, ки боиси паст гардидани истеҳсолоти саноатии ноҳия гардидааст ин норасогии қувваи барқ, гарон ва дастрас набудани сӯзишворӣ, фарсуда шудани дастгоҳ ва таҷхизотҳо, маҳдуд будани имконияти ноҳия барои иваз намудани технологияи фарсуда ва ғайра ба ҳисоб мераવанд. Соҳибкорони маҳалӣ имконияти бартараф намудани камбуҷиҳои ҷойдоштаро надоранд аз ин лиҳоз корхонаҳои саноатии ноҳия бо иқтиидори 12-13% кор мекунанд. Ноҳияи иқтисодии Бадаҳшон дар давраи истиқлолият, хусусан дар панҷсолаи гузашта рӯ ба беҳбуд намуда истодааст.

Адабиёт:

1. Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017. – Душанбе, 2018. С. 11-47.
2. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии тоҷикистон. – Душанбе, 2005. – 189 с.
3. Муҳаббатов Ҳ.М., Ҳоналиев Н.Ҳ. Памир ресурсный потенциал и перспективы развития экономики. – Душанбе, 2005. С. 156-165-173.
4. Муҳаббатов Ҳ., Диловаров Р., Акобиров Ш. Географияи иқтисодии тоҷикистон бо асосҳои демография. – Душанбе, 2019. – 335 с.
5. Муҳаббатов Ҳ.М., Раҳимов М.Р. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 290 с.
6. Муҳаббатов Ҳ.М., Диловаров Р.Д., Раҳимов М.Р. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – 184 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018.
8. Саноати Ҷумҳури Тоҷикистон (Агентии омор) – 2019. С. 14-23-31-87-93.
9. Ҳоҷаев Ғ.Ҳ., Амонатова М.А. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демография. – Душанбе, 2012. – 67 с.
10. [http://badakhshon.tj/?page_id=11111_\(repeery\)](http://badakhshon.tj/?page_id=11111_(repeery))
11. http://badakhshon.tj/?page_id=11112
12. http://badakhshon.tj/?page_id=11115
13. <http://badakhshon.tj/11115 - 2020>

Калидвожаҳо: ноҳияи иқтисодӣ, корхонаҳои саноатӣ, электроэнергетики, хӯрокворӣ, масолеҳи соҳтмон, иқтисоди энергетики, ҳоҷагии майиӣ, комуналӣ.

Аннотация

**СОВРЕМЕННАЯ СИТУАЦИЯ И НЕКОТОРЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ -
ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ В БАДАХШАНСКОМ
ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ**

В данной статье в основном изучается производственной деятельности промышленных предприятий Бадахшанской экономической район. Основное внимание в статье уделяется развитию промышленных секторов в экономическом районе Бадахшан, где показаны недостатки и причины упадка промышленных предприятий в районе. Предложено идея для устранения некоторых указанных недостатков.

Ключевые слова: экономический район, промышленные предприятия, электроэнергия, продукты питания, строительные материалы, экономика энергетики, домашнее хозяйство, коммунальные услуги.

Annotation

**CURRENT SITUATION AND SOME ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL PROBLEMS OF
INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN BADAKHSHAN ECONOMIC REGION**

In this article, the study of industrial activity of industrial enterprises of Badakhshan economical region is mainly studied. The main focus of the article is on the development of industrial sectors in the economic district of Badakhshan, which shows the deficiencies and the reason for the decline of industrial enterprises in the district. Here are some of your ideas to correct the existing shortcomings.

Key words: Economic District, Industrial Enterprises, Electricity, Food, Building Materials, Energy Economics, Household, Utilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аминов Ҳушбахт Наҷмиддиновиҷ, магистранти соли якуми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992883334454; Voru0097@e-mail.ru.

Роҳбари илмӣ: Ҷӯраев А.

Сведения об авторе: Аминов Ҳушбахт Наджмиддиновиҷ, магистрант первого курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Аини. Телефон: +992883334454; Voru0097@e-mail.ru.

Научный руководитель: Джураев А.

About the author: Aminov Khushbakht Najmiddinovich, first-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadreddin Aini. Phone number: +992883334454; Voru0097@e-mail.ru.

Scientific director: Juraev A.

*Фирӯзай Раҳматилло,
магистранти соли дуюми факултети биология*

СОХТ ВА ВАЗИФАИ ЛЕЙКОСИТҲО ВА НЕЙТРОФИЛҲО

Нейтрофилҳо хучайраҳои доначадори сафеди хун буда, қисми зиёд хучайраҳои дар хун гардишкунандаро ташкил медиҳанд. Дар байни лейкоситҳои доначадор нейтрофилҳо 93-96% ташкил медиҳанд. Мағҳуми нейтрофил, шакли беруни доначаҳои ситоплазма, ки бо усули Райт-Гимза ранг мекунанд бе ранг монда, ва ранги нейтрофилро қабул мекунанд бар меояд. Аз сабаби чудо мешавад, онро хучайраҳои ядрояш полиморфи низ меноманд.

Нейтрофилҳо хучайраҳои олии маҳсус гардонида шуда буда, аз мағзи сурхи устухон бо суръати 7 миллион / дақиқа ба хуни канори мегузоранд. Дар муқоиса бо моноситҳо, макрофагҳо ва лимонҳо, ки якчанд моҳ ва баъзан солҳо дар организм нигоҳ дошта мешаванд, нейтрофилҳо бошанд хучайраҳои умрашон кӯтоҳ буда, ба суръат ба ҷои илтиҳоб кӯч баста микроорганизмҳоро шинохта онҳоро фурӯ мебаранд. Ичроиши ин вазифа мумкин аст танҳо ба воситай дар нейтрофилҳо мавҷуд будани қобилияти хемотаксис (ба тарафи ангезандаҳои кимиёви ҳаракат кардан), адгезия (часпидан) ҳаракат кардан ва фагоситоз. Дар ситоплазмаи нейтрофилҳо аппарати метаболитики ҷойгир аст, ки ба воситай онҳо хучайраҳои микрорганизмҳо вайрон карда мешавад. Дар ситоплазмаи нейтрофилҳо ду гурӯҳи доначаҳо ҷойгир мебошад. Доначаҳои аввалия ё ин, ки аз ҷудоиши, ки ранги қабуд дошта ҳаҷмашон 0,3 мкм мебошад. Ва дар дохили ин доначаҳо ферменти эластаза ва миелопер қидаза ин донача ба зинаи промиелосит хос мебошад. Доначаҳои дуюмии ё ин, ки спесифики дар зинаи миелосит пайдо, дар таркиби худ лизосим, лактоферин, колагеназа, аминопептидаза доранд. Ранги доначаҳои дуюмин барои нейтрофилҳо хос мебошад.

Нейтрофилҳо бе танаффус ба пӯст, пардаҳои луоби ва дигар ферментҳои канори дастрас мешаванд. Гирд гардиши ҳар рӯзai нейтрофилҳо таҳминан 100 миллиард хучайрато дар бар мегирад. Нейтрофилҳо қобилияти бехамтост зиёд гардонидани миқдори худро доранд, агар он барои организм зарур бошад, он аз ҳисоби пролифераси хучайраҳо ин чунин аз ҳисоби хучайраҳои захирави ба амал меояд.

Қариб 60%-и миқдори гранулоситҳо дар мағзи сурхи устухон ҷойгир буда, миқдори хучайраҳои захиравиро дар дигар бофтаҳо ва танҳо 1% дар хуни канори ҷойгир мебошад. Қисми зиёди умри-15- рӯзai хурд нейтрофилҳо дар мағзи мегузаронанд, ва танҳо дар онҷо пеш авлоди нейтрофилҳо ҷойгир мебошад.

Вазифаи асосии нейтрофилҳо муҳофизати аз сироят мебошад. Ин ҷараён аз қисмати хемотаксис, фагоситоз ва нест кардани микроорганизмҳо иборат мебошад. Хемотаксис имконият медиҳад, ки дарёфтӣ микроорганизмҳо ва интиҳоби ба тарафи онҳо ва ҷои илтиҳоб ҳаракат кардани нейтрофилҳоро таъмин кунад. Нейтрофилҳо дар мембрANAи худ ресепторҳои маҳсус барои C5a- қисмати системаи комплемент ва протеазае, ки ҳангоми заарарбинии бофтаҳо ё ин, ки дар зери таъсири бактерияҳо чудо мешавад, доро мебошанд. Ба гайр аз он дар нейтрофилҳо ресепторҳои барои N-пептидҳои обсонинҳо, ки бактерияҳо чудо мекунанд ё ин, ки митохондрияҳои заардида ҷойгир мебошад. Ин ресепторҳо маҳсули илтиҳоб Лейкотреинҳо (LTB4) ва фибринопептидҳоро низ ҳис мекунад.

Нейтрофилҳо ба нуктаи илтиҳоб муқобили градиенти хемотаксис ҳаракат мекунанд. Ҳаракат аз ҳисоби ба ҳам таъсири расонии мураккаби байни молекулаҳои қабати болои ва ресепторҳои дохилии бофтаи эндотелии ба амал меояд. Нейтрофилҳо ҳангоми ҳаракаташон аз аз болои эндотелия, суърати ҳаракати худро нисбати ҳаракати хун суст мекунанд. Ин ҷараён аз ҳисоби молекулаи болои нейтрофилҳо L- селектив шуда, бо боқимондаҳои фукозилин ва сулфати дер болои хучайраҳои эндотелии ҷойгир буда, таъсири расонда, R ва E – селектив ҳешигари дошта, дар ҷавоб ба ҳосилшавии ситокиниҳои илтиҳоби бо пардаи беруни нейтрофилҳо пайвастаги ҳосил мекунад.

Системаи локомотории, ки ба аппарати кашишхурондаи мушакҳо монда аст, ба нейтрофилҳо имконият медиҳанд ба нуктаи илтиҳоб ҳаракат кунанд.

Риштаҳои актин ба сафедаи кашишхуронда миозин таъсири расонида, ҳарчи энергияи АТФ ба амал меояд. Нейтрофилҳо суст ҳаракат пойҳои қалбаки ҳосил намуда, ба тарафи хемотоксинҳои илтиҳоби равон мешаванд. Дар ин ҷараён сафедаи гелзолин таҷзияи тӯри актинро аз ҳолати гел ба ҳолати гел табдил медиҳад. Маҳсули ситоплазма ба пойҳои қалбаки ҳаракат карда, аз қафои онҳо ядро ҳам ҷой иваз карда шакли хучайра тағир мейёбад.

Мұхаббат

Нейтрофилқо организми бегонаро бо ёрии ресепторхो барои опсониҳо шинохта мегирад. Пайвастшавии иммуну глобулинни С ва комплимент бо бактерияҳо, онҳоро барои гранулоситҳо шинохта шаванд мегардонад. Нейтрофилқо дар пардаи худ, ресепторхо барои Fe-хиссаи молекулаи иммуноглобулинҳо, ва маҳсули комплиментро доро мебошанд. Ин ресепторхо ба шурӯъшавии ҷараёни доштан, фурӯбурдан ва адгезияи ҷисмҳои бегонаро имконият медиҳад.

Нейтрофилқо микроорганизмҳои шинохташударо, бо ёрии хубобчаҳои ситоплазмави, ки фагозома ном доранд фурӯ мебаранд. Ин хубобчаҳо аз пойҳои қалбаки ба марказ ҳаракат намуда, бо доначаҳои якүмин ва дуюмин омехта шуда, ҳарчи энергия ба амал омада, фаъолшавии ҷараёни гликолиз ва гликогенолиз ба амал меояд. Ҳангоми күшодашавии доначаҳои маҳсули онҳо, ба фагосома партофта шуда, ферментҳои лизосим, фосфатазаи миқдори ва турш, эластаза ва лактоферин ба фаъолият шурӯъ мекунанд. Дар охир нейтрофилқо бактерияҳои вайрон намуда, мубодилаи оксиген бо ҳосилшавии маҳсули заҳрнок, барои микроорганизмҳои фурӯбурдашуда ҳосил мешавад.

Комплекси ферментативие, ки ин маҳсулро ҳосил мекунанд, аз флавин ва ситохроми дар таркибаш оҳан иборат мебошад. Дар ин реаксияҳо никотинамид аденинди нуклотидфосфат (НАДФН) ва фаъолгардондани он глукоза-6- фосфатдегидрогеназа иштирок мекунанд. Дар натиҷаи ин ҷараён ҳуҷайра супероксид (O_2^-) ва перикиси гидроген (H_2O_2)-ро ҳосил намуда, ба күштани бактерияҳо истифода мешавад. Лактоферин дар ҳосилшавии радикалҳои гидрооксигии озод ва миелопероксидаза, ки онҳоро ба сифати ко-фактор ва маҳсули тезоби гипохломат (НОН) ва хлораминҳои заҳрнок.

Шаклҳои фаъоли оксиген барои микроорганизмҳо ва чи барои ҳуҷайро заҳрнок мебошад.

Лекин аз сабаби он, ки оксигени фаъол дар вакуолаи фагоситари ҷойгир аст, зарар бинии дигар қисматҳои ҳуҷайра ба амал меояд. Механизми дигари муҳофизати ҳуҷайра аз ингуна, маҳсулотҳои заҳрнок супероксиддисмутаза ферменте мебошад, ки супероксидро ба перикиси гидроген табдил медиҳад, ферменти каталаза перикиси гидрогенро вайрон мекунад, шлутаминон барқароршуда ҳам дар ин ҷараён иштирок мекунанд.

Бағыр аз ҳосил карданни оксигени фаъол заҳрнок нейтрофилқо, механизми дигари зидди бактерияви доранд: муҳити турш, фагосома, ки девори муконди зидди ҳуҷайраи бактерия, ва як қатор сафедаҳои дигар, ки қобилияти гузарониши мембранаи ҳуҷайраи бактерияро дигаргун менамоянд.

Меъда асосан аз нейтрофилқо ва боқимондаи онҳо таркиб ёфтааст. Ҳангоми вайроншавии нейтрофилқо, ферментҳои лизосомави дер баромада, бофтаҳои гирду атрофро мулоим намуда меъда ҳосил мешавад.

Аз рӯи соҳти морфологияи нейтрофилқо ҷинси одамро муайян мекунанд. Дар нейтрофилҳои занон соҳтори маҳсус «ҷұбайы нақаравии нейтрофилқо» ҷойгир мебошад. Ин соҳтори нейтрофилҳои ҷинси мард диге намешавад.

Адабиёт:

1. Лабораторная гематология. 3-е издание. – М.: ООО «Издательство» «Триада», 2014. – 218 с.
2. Методы клинических лабораторных исследований. Под.ред.проф. В.С.Камышникова.-6-е изд.,перераб. – М.: МЕДпресс-информ, 2013. – 736 с.
3. Патофизиология крови Пер.с англ. – М.: - СПб: издательство БИНОМ. Невский диалект, 2000. – 448 с.
4. Усулҳои таҳқиқоти клиникӣ ва биохимёвии озмоишгоҳӣ. Фуломова Ш.Х. Шамсуддинов Ш.Н. ва диг. – Душанбе: Истеъодод, 2016. – 432 с.

Қалидвожаҳо: системаи физиологӣ, механизми, проблема, фагоситарӣ, баланкӯҳ, фаъолият, нейтрофил, гипоксия, сафеда.

Аннотация

СТРОЕНИЕ И ФУНКЦИЯ ЛЕЙКОЦИТОВ И НЕЙТРОФИЛОВ

В этой статье обсуждаются проблемы современной физиологии, которые, в зависимости от окружающей среды, приводят к гипоксии, при которой нейтрофилами являются лейкоциты и составляют большинство циркулирующих клеток. Автор исследует этот момент в статье.

Ключевые слова: *физиологическая система, механизм, проблема, фагоцит, альвеолярная активность, нейтрофил, гипоксия, белок.*

Annotation

STRUCTURE AND FUNCTION OF LEUKOCYTES AND NEUTROPHILS

This article discusses neutrophils, white blood cells that make up the majority of circulating cells in the blood. The author explores this point in the article.

Keywords: *physiological system, mechanism, problem, phagocytic, alveolar, activity, neutrophil, hypoxia, protein.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фирӯзай Раҳматилло, магистранти кафедраи анатомия ва физиология факултети биология ДДОТ ба номи С. Айнӣ. Тел: 989-13-60-86.

Роҳбари илмӣ: Шамсуддинов Ш.

Сведения об авторе: Фирузай Раҳматилло, магистрантка кафедры анатомии и физиологии биологического факультета. ТГПУ имени С. Айни. Тел: 989-13-60-86.

Научны руководитель: Шамсуддинов Ш.

About the author: Firzai Rahmatillo, master the departure Anatomy and Physiology of the Faculty of Biology, TSPU named after S. Ayni. Tel: +992 989-13-60-86.

МАВҚЕИ ОБАНБОРХО ДАР ТАНЗИМКУНИИ РЕЧАИ ҖАРАЁНИ ОБИ ДАРЁХО ДАР ҶАНУБУ ГАРБИИ ТОЧИКИСТОН

Речай истифодабарии иншооти гидротехникӣ, чунончӣ дар боло қайд шуд бо истифодабарии онҳо дар хочагии халқ алоқаманд аст. Баъзе аз объектҳои обии дида баромадашаванда дорои баъзе хосиятҳои специфиқӣ дар истифодаи он мебошад, аммо бисёри аз онҳо дар маҷмуъ истифода мешаванд.

Самаранокии иқтисодии истифодабарии захираҳои обии обанборҳои қисми ҷанубу гарбии Тоҷикистон дар навбати аввал бо проблемаҳои обистифодабарӣ ва идоракуни захираҳои обӣ алоқаманд аст. Самаранокии кори иншооти гидротехникӣ ба ҳавзҳои танзимкунанд, ки ба он мо обанборро доҳил мекунем файриимкон аст. Ҳаҷми онҳо андозаҳои территорияро ба тартиб медарорад, ки дар он обёрии ҳудҷараён ором имконият мешавад барои мисол, ҳаҷми фоиданоки обанбори Норак бо 4,5 км³ имконият медиҳад, ки то 321 ҳазор гектар заминҳои кишти пахта обёрий карда шавад.

Проблемаҳои обистифодабариро дар секторҳои иқтисодиёт тадқиқ намуда қайд кардан лозим аст, ки истеъмолкунандай асосии об ин обёрии заминҳои қишоварзӣ мебошад, ки хиссаи он дар солҳои гуногун аз 84 то 94% (аз рӯи дигар маълумотҳо 83-92%) аз ҳаҷми умумии оби истифодашуда ташкил медиҳад [2, 24].

Экспертҳои СММ (ООН) таҳмин мекунанд, ки ислоҳоти давом кардаистодаи соҳаи қишоварзии Тоҷикистон ба он оварда мерасонад, ки микдори истифодабарандагони об зиёд мешавад, ки бисёре аз онҳо ба Ассосиатсияҳои обистифодабарандагон мутаҳид нестанд. (АВП) Дар асоси 600 колхозҳо ва совхозҳое, ки соли 2015 ислоҳот даровардашуданд зиёда аз 130 ҳазор иттиҳодияҳои дехқонӣ, фермерҳо ва дигар иттиҳодияҳои қишоварзӣ 196 адад АОИ (АВП) бунёд карда шуданд. Шумораи умумии обистифодабарандагон, ки обро истифода мебаранд аз рӯи шартнома 5518 ададро ташкил медиҳад, ки кулан нокифоя мебошад. Ҳалли ин проблема имконият медиҳад, ки дар ҳама ҳудуди қишвар АИО ташкил карда шаванд. Ташхиси маълумотҳои бойгонӣ оид ба истифодабарии об дар секторҳои иқтисодиёт дар 10 соли охир аз он шаҳодат медиҳад, ки зарурати ташакулёбии системаи мониторинг, баҳисобигарӣ ва дар маҷмуъ ҳамаи систмеи иттилоотии захираҳои обӣ пайдо шудааст [1, 55].

Роли асосиро дар таъмини обии соҳаҳои иқтисодиёт бо захираҳои обӣ обанборҳо мебозанд ва тавоноии асосӣ ба ҳисоб мераванд. Обанборҳо микдори зарурии обро дар ҳуд захира намуда барои истифодаи ояндаи он тақсим мекунанд. Истифодабарии обанборҳои минтақаи ҷанубу гарбии Тоҷикистон дар фаъолияти хочагидорӣ ба чунин тарз мебошад, чунончӣ дар ҷадвали 1.

Ҷадвали 1. Истифодабарии оби обанборҳои минтақаи ҷанубу гарбии Тоҷикистон, млн.м³

Номи обанборҳо	Ҳамагӣ	Обёришаванда	Гидроэнергетикӣ	Бо обтажминкуниӣ
Норак	20343	181,0	20025	14,0
Сарбанд	19012	155,8	18568	31,5
Бойғозӣ	20052	773,8	9016	0,6
Муъминобод	28,9	28,9	-	-
Селбур	24,3	24,3	-	-
Сангтуда-1	20343	-	20343	-

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки дар давраи ҳозира самти асосии истифодабарии обанборҳои минтақаи ҷанубу гарбии ин энергетика мебошад, валие баъзе обанборҳо ба мисли Сангтуда-1 танҳо барои гидроэнергетика маҳсус гардонида шудааст.

Аз дигар ҷониб, чунончӣ дар боло қайд гардиҳ, бисёр обанборҳо ба таври комплексӣ истифода мешаванд ва ба ғайр аз вазифаҳои энергетикиро ҳал намудан боз як қатор проблемаҳоро оид ба таъмин намудани хочагии халқ бо об ҳал мекунад, ки поёntар дида мебароем.

Чунончӣ аз маълумотҳои дар боло овардашуда дида мешаванд ба хиссаи обёрии заминҳо наздикии 90% ҳаҷми обтажминкуниӣ ба соҳаи қишоварзӣ рост меояд. Шабакаҳои обёрии Тоҷикистон ба 743,6 ҳазор замин хизмат мерасонад, ки аз он наздикии 300 ҳазор гектар дар минтақаи обёрии мошинӣ қарор дорад.

Дар бораи таъсир ва аҳамияти обанборҳои қисми ҷанубу гарбии Тоҷикистон ба раванди обёрий ва мелиоратсияи ҳудуди минтақаи нишондодашуда қайд кардан лозим аст, ки соли 1955-то ба кор даровардани обанборҳои ҳурд заминҳои қишоварзӣ дар минтақаи ҷанубу гарбии Чумхурии Тоҷикистон 11% -ҳудуди ин ноҳияро ташкил медод. Ба ҳисоби миёна дар ноҳияҳои Тоҷикистон чунин намуд ҳудуд 31,4%-ро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр ба минтақаҳои ҷанубу гарбии чумхурӣ 16% заминҳои кишти зироатҳои қишоварзии чумхурӣ рост меояд. Баъди истифода додани обанборҳои Муъминобод, Селбур ва Сарбанд дар солҳои 60-уми асрӣ гузашта, зиёдшавии заминҳои кишти зироати пахта ва гундоштани ҳосили баланди пахта оварда расонид. Танҳо дар минтақаи истифодабарии обёрий аз ҳисоби оби обанбори Селбур дар хочагиҳои пахтакори ин хочагиҳои гирду атроф баландшавии ҳосилнокии пахта дар 20 сол наздики 80% ташкил дод [2, 59].

Ҳадафҳои асосии стратегири дар ҳоҷагии қишлоқ дида қайд кардан лозим аст, ки баланд бардоштани сатҳи ҳудтаъминкуни чуҳурӣ бо маводи озӯқа ва пайиҳам зиёд намудани иқтидори содироти он аз ҳисоби қиши зироатҳои даромаднокиаш зиёд, ки ба ҳориҷи қишвар содирот мешаванд, маҳсулоти коркардашудаи зироатҳои қишоварзӣ, андешидани ҷораҳои зарурӣ оид ба таъминоти аҳолии ҷумҳурӣ то солҳои 2010-2025 бо маводи озӯқа ва ашёи ҳом дар ҳаҷми на камтар аз меъёрҳои муайяншуда. Ҳангоми рушди заминҳои обёрий бо истифодабарии оби обанборҳои ҳурд дар вилояти Ҳатлон дар давраи то соли 2025 ва нигоҳдории вусъати мавҷудбудаи азхудкунии заминҳои нав ҳолате, ки аз рӯи ҳисобҳои экспертиҳо чунин тарз метобад. (ҷадвла 2).

С о л ҳ о				
2005	2010	2015	2020	2025
329,09	337,77	346,62	355,47	364,32

Ҳамин протесцессро метавонем дар намуди диаграмма нишон диҳем.

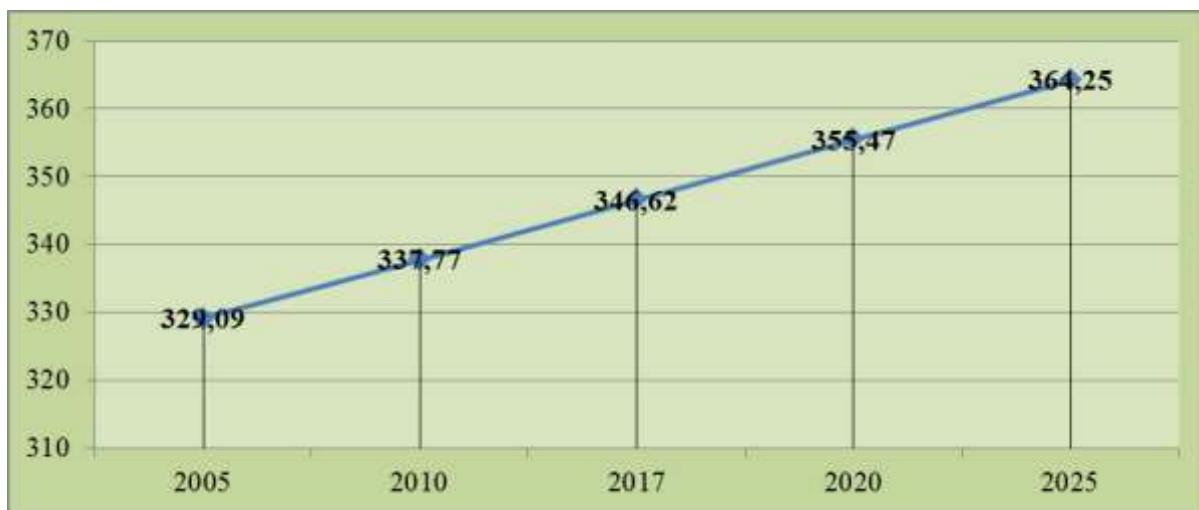

Диаграмма №1. Азхудкунни перспективии заминҳои обёришаванд дар вилояти Ҳатлон, ҳазор, га [3, 66].

Ҳамин тавр дидан мумкин аст, ки ҳангоми нигоҳдории суръати ҳозиразамони обёрии заминҳо то соли 2015 масоҳати онҳо ба 17,53 ҳазор гектар зиёд мешавад, аммо то соли 2025 34,35 ҳазор гектар дар мукоиса то соли 2005 зиёд мешавад. Дар ин ҳолат ин имконият медиҳад, ки ҳаҷми истехсоли маҳсулоти қишоварзӣ зиёд гашта имконият медиҳад, ки таъминоти озӯқавории мамлакат беҳтар карда шавад.

Пас соҳтани як қатор силсиланеругоҳҳо дар дарёҳои Вахш, Панҷ, Зарафшон ва дигар дарёҳоро давом додан лозим аст. НОБ-и Рогун дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ дар институти «Ташгидропроект» дар шаҳри Ташкент бо иштироки олимони намоёни Иттиҳоди Шӯравӣ бо розигии роҳбарони вазоратҳои оби Ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна лоиҳақашӣ шуда, барои таъмини оби ҷумҳуриҳои дар ҳавзаи Амударё ҷойирифта нигаронида шуда буд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон боз як имконияти калони истифодабарии дубораи обҳои дарёҳоро дорад, соҳтани нерӯгоҳҳои оби барқии гидроакумлятионӣ (НОБГ). Коршиносон медонанд, ки қувваи барқ шабона фаровон мебошад, истифода бурдан ё дар ҷое заҳира кардани он гайри имкон аст ва нерӯи барқи зиёдати дар нокилҳо гашта ба энергияи гармӣ бадал шуда ба ҳаво беҳуда меравад. Ана ҳамин неруро бояд истифода бурд. Нерӯгоҳҳои обғундор (гидроакумлятионӣ) рузона қувваи ҳосил мекунаду шабона бошад, ҳамчун обкашак (нассос) кор мекунанд. Дар ду тарафи дарёҳо ҳазорҳо сойҳо вучуд доранд, ки онҳоро бо маблаги камтарин ба обанборҳои табии табдил дода, шабона бо воситаи насосҳо бо об пур карда, рӯзона аз ин оби заҳирашуда истифода бурда, қувваи барқ истехсол кардан мумкин аст. Дар НОБ-ҳои обғундор худи пароҳои гидроагреат ҳам дар режими обкашак ва ҳам дар режими гидроагрегат кор карданашон мумкин аст. Мо фақат самти даврзании онро дигар карданамон лозим аст. Дар ҳулоаси сухан гуфтанием, ки соҳтмони нерӯгоҳҳои обғундор боз иқтидори гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистонро боз зиёд мегардонад.

Адабиёт:

- Аналитический обзор «Состояние и перспективы интегрированного управления водными ресурсами в Республике Таджикистан». Проект ЕС-ПРООН (2009 – 2012) «Содействие интегрированному управлению водными ресурсами и трансграничному диалогу в Центральной Азии», 2011. – 110 с.

Мұхаббат

2. Муртазаев У. И. Методические рекомендации по рациональному использованию, управлению природными комплексами водохранилищ Таджикистана и их охране. / У.И. Муртазаев. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 96 с.
3. Муртазаев У. И. Особенности развития природы малых водохранилищ в аридных условиях (на примере Таджикистана): дис. ... канд. геогр. наук. / У.И. Муртазаев/ – Минск: ЦНИИ Комплексного использования водных ресурсов, 1986. – 248 с.

Калидвозахо: дәхқонӣ, фермерҳо, иштиҳодияҳои кишоварзӣ, фаъолияти хочагидорӣ энергетика гидроэнергетика, озуқавории, инишооти инвеститсия, соҳилмустаҳкамкуни, азнавсозӣ шабакаҳои обёри, инишооти гидротехники.

Аннотация

РОЛЬ ВОДОХРАНИЛИЩ В РЕГУЛИРОВАНИИ РЕЧНЫХ СТОКА ЮГО-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье автор приводит много информации об особых гидроэнергетических ресурсах юго-западного региона Таджикистана, в частности об использовании водных ресурсов на пахотных землях региона и его нижнем течении. Таким образом, автор предоставляет информацию и оценку для экономической оценки географии развития гидроэнергетики региона и ее вклада в развитие национальной экономики.

Автор также предоставляет информацию о перспективах развития гидроэнергетики на юго-западе Таджикистана и перспективах экономического развития страны.

Ключевые слова: фермеры, фермеры, сельскохозяйственные ассоциации, экономическая деятельность, энергия, гидроэнергетика, продукты питания, инвестиционные объекты, защита берегов, реконструкция ирригационных сетей, гидротехнических сооружений.

Annotation

ROLE OF RESERVOIR IN THE REGULATION OF RIVER RUNOFF IN SOUTHWESTERN TAJIKISTAN

In this article, the author provides a lot of information about the special hydropower resources of the southwestern region of Tajikistan, in particular about the use of water resources on the arable lands of the region and its lower reaches. Thus, the author provides information and assessment for an economic assessment of the geography of hydropower development in the region and its contribution to the development of the national economy.

The author also provides information on the prospects for the development of hydropower in the southwest of Tajikistan and the prospects for the country's economic development.

Keywords: farmers, farmers, agricultural associations, economic activities, energy, hydropower, food, investment properties, coastal protection, reconstruction of irrigation networks, hydraulic structures.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистранти соли дуюми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992934787748.

Роҳбари илмӣ: н.и.г. Рауфов Р.

Сведения об авторе: Абдуллозода Фарангиси Ҳасан, магистрантка второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Аини. Телефон: +992934787748.

Научный руководитель: к.г.н. Рауфов Р.

About the author: Abdullozoda Farangisi Hasan, first-year master of the faculty Geography of TSPU named after Sadriddin Aini. Phone number: +992934787748.

Scientific director: Raefov R.

ИҚТИСОД ВА РУШД

*Олимов Мұхаммад,
донишқүи соли панцуми факултети технология ва сохибкорй*

МОХИЯТИ ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОХИБКОРЙ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНИЙ

Қонуни Чүмхурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти сохибкорй» дар Чүмхурии Тоҷикистон 23 декабри соли 1991 таҳти рақами № 450 аз тарафи Маҷлиси Олии Чүмхурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст. Қонуни мазкур тибқи асосҳои умумӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии фаъолияти сохибкорй (сохибкориро) барои шаҳрвандону шаҳсони ҳуқуқӣ дар қаламравии Чүмхурии Тоҷикистон муайян намуда, кафолоти озодии сохибкорй ва аз тарафи давлат дастгирӣ ёфтани онро муқаррар кардааст.

Танзимнамоии давлатӣ – ин маҷмӯи чораҳои мақомотҳои ҳокимиюти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, ки дар асоси санадҳои меъёрио ҳуқуқӣ ба мақсади муқаммалгардонии низоми иҷтимоию иқтисодӣ ба амал бароварда мешавад. Мақсади танзими давлатии фаъолияти сохибкории субъектони ҳочагӣ ба воситаи се функсияи асосӣ амалӣ карда мешавад:

1) Ташкили шароити амалкунии маданиятнокии бозор: муайян намудани шакли моликияти субъектони ҳочагӣ ва қоиди идоракунӣ; таъсиси дастгохи таъминкунандай иҷрои шартномаҳои ҳочагӣ; пешгирии баҳсҳо миёни субъектони ҳочагӣ ва ҳалли онҳо бо тартиби судӣ; ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагони маҳсулоти субъектони ҳочагӣ; муқаррар намудани низоми пулӣ; муқаррар намудани стандарт ва ченак ба маҳсулот.

2) Ба нақшагирии стратегии илм ва пешравии илмию техникӣ.

3) Ҳалли масъалаҳои макроиқтисодӣ: ҳаҷми истеҳсолоти миллӣ; инкишофи нисбии иқтисодиёт; суръати инкишофи иқтисодиёт; мувозинати иқтисоди берунаи мамлакат; сатҳи шуғли аҳолии қобили мөхнати мамлакат; ҳифзи иҷтимоӣ.

Назорат ва танзими давлатӣ дар соҳаи сохибкорй ба бевосита ва бавосита чудо мешавад. Назорати бавосита низоми имтиёзҳо ва андоз, сиёсати маҳсуси нарҳ, танзими шуғли аҳолӣ, тайёрии қасбӣ ва азnavtayёркунӣ, таъмини иттилоотӣ ва таъсис додани инфрасоҳтори инкишоффтаро дар бар мегирад. Ба назорат ва танзими бевоситаи давлатӣ инҳо доҳил мешаванд: назорати молиявӣ, экологӣ, санитарӣ ва сӯҳторӣ, инчунин назорат ба сифат ва сертификатонии маҳсулот. Мудоҳилаи давлат ба соҳаи фаъолияти сохибкорй ба инҳо алоқаманд аст: пешгирии садамаҳои экологӣ ва ҳалли масъалаҳои экологӣ; мубориза бар зидди ҷинояткориҳо дар фаъолияти сохибкорй; бартараф намудани бӯхрони иқтисодӣ ва музтарибии (потрясене) иҷтимоӣ; назорат ба истифодаи заҳираҳои умумимиллӣ; функсияи идоракунии давлат: пешѓӯи ҳолатҳои номусоиди иқтисодӣ ва бартараф намудани онҳо; таъминоти иттилоотӣ ва назорати иҷрои меъёрҳо ва маҳдудиятҳо; таъмини моддию техникӣ ва молиявии лоиҳаҳои умумимиллӣ.

Дар тамоми низоми ҳуқуқии имрӯза зарурати таъсиррасонии давлат ба иқтисодиёт пешбинӣ шудааст. Моҳияти таъсиррасонии давлат ба иқтисодиёт дар шароити бозор бо вазифаҳои зерине, ки ба ҳифзи манфиати оммавӣ алоқаманд аст, муайян карда мешавад:

- таъмини эҳтиёҷоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;
- таъсиси буҷети давлатӣ;
- ҳифзи муҳити зист ва истифодаи сарватҳои табиӣ;
- таъмини шуғли аҳолӣ;
- таъмини мудоғиға ва амнияти мамлакат;
- амалӣ намудани озодии сохибкорӣ ва ракобат, ҳимоя аз монополизм;
- риояи тартиботи ҳуқуқӣ дар фаъолияти иқтисоди берунаи сохибкорон ва сармоягузории хориҷӣ.

Чи тавре, ки аз номгӯи сабабҳои таъсиррасонии давлатӣ ба фаъолияти сохибкорӣ бармеояд, онҳо манфиатҳои давлат ва ҷамъиятро фаро мегиранд.

Ҳадди мудоҳилаи давлат ба иқтисодиёт бояд тавре бошад, ки ба сохибкории қонунӣ манфиат бошад, иқтисодиёт зери парда намонад, сармоя дар мамлакат нигоҳ дошта шуда, аз он берун наравад. Барои ин ба мамлакат сиёсати иқтисодии беғалат ва илман асоснокшуда лозим аст, ки бо роҳи танзими давлатии фаъолияти сохибкорӣ ба амал бароварда мешавад.

Моҳи октябрини соли 2002 таҳти рақами 384 Ҳукумати Чүмхурии Тоҷикистон барномаи давлатии дастгирии сохибкорӣ дар солҳои 2002-2005 дар Чүмхурии Тоҷикистон қабул кард, ки

Муҳакқик

Агентӣ онро дар амал татбик намуда истодааст. Мақсади асосии барнома фароҳам овардани шароитҳои мусоид (хуқуқӣ: иҷтимоӣ-иқтисодӣ: молиявӣ ва ташкилӣ) барои ташаккулӣбии сектори хусусӣ: инфрасоҳтори тараққикардаи соҳибкорӣ: инчунин муайян кардани воситаҳои асосии макроиқтисодӣ ва дигар воситаҳои дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятии соҳибкорӣ мебошад.

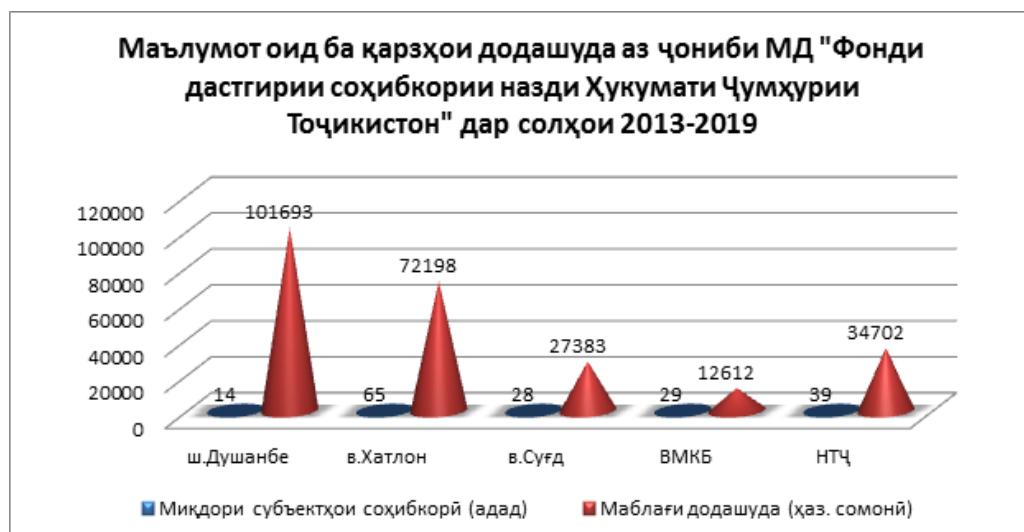
Дар барнома самтҳои асосии амалигардонии вазифаҳои гузошташуда муайян карда шудаанд, ки ба воситаи такмилдиҳии қонунгузорӣ, барпокунии низоми тараққикардаи маблағгузорӣ, қарздиҳӣ ва суғуртаи фаъолияти соҳибкорӣ, ташкил намудани инфрасоҳтори зарурӣ барои дастгирии соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад.

Фонди дастгирии соҳибкории Тоҷикистон ҳамасола барои ташкили тичорати худ қарзи имтиёznок пешниҳод мекунад.

Дар доираи ин барнома, фонд дар чунин соҳаҳои фаъолият дастгирий менамояд:

- бахши истехсолӣ (корҳонаҳо ва фабрикаҳо);
- ҳунарҳои мардумӣ;
- сайёҳӣ;
- технология

Ҳазина қарзи имтиёznоки 12% -и солонаро бо пули миллӣ ба мӯҳлати 2-3 сол пешниҳод менамояд. Пас аз пешниҳоди хучҷатҳои зарурӣ, муассиса аризаро баррасӣ намуда, натиҷаи онро эълон мекунад.

Расми 1. – Қарзҳои аз ҷониби МД «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати ҶТ» дар солҳои 2013-2019 пешниҳодшуда

Ҳама гуна ҳолатҳои зӯроварӣ ва муносибати манғӣ нисбат ба соҳибкорро бо тамоми зухуроташ комилан аз байн бурдан зарур аст. Зоро маҳз дар ҳамон ҳолат фаъолияти соҳибкории шахсони хуқуқӣ ва воқеӣ рушд меёбад ва манфиати фаъолияти онҳо ба иқтисодиёти миллӣ назаррас мегардад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дар бораи санадҳои меъёрии хуқуқӣ» 26 марта соли 2009 // Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. №3, М. 99.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 10.05.с.2002 // Ахбори Мачлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон- 2002, №4, қисми якум. Мод. 293;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи хуқуқи истеъмолкунандагон», аз 9.12.2004 // Мачмӯи санадҳои меъёриву хуқуқӣ оид ба танзими фаъолияти мақомоти зиддимонополистии ҶТ. – Душанбе, 2005;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ракобат ва маҳлудкунии фаъолияти инхисорӣ дар бозорҳои мол» аз 28.07.с.2006 // Садои мардум, 2006. 5 августи;

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, танзим, дастгирӣ, қонун, давлат, қарзҳо, фонд, имтиёз, барнома, даҳолат.

Аннотация

СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье подчеркивается важность государственного регулирования и поддержки в сфере предпринимательства и его видов. Необходимость государственного регулирования предпринимательства способствует развитию различных видов бизнеса и защите прав как предпринимателей, так и потребителей. Существуют различные виды государственной поддержки, облегчающие ведение бизнеса гражданам.

Ключевые слова: предпринимательство, регулирование, закон, государство, кредит, фонд, программа, привилегия, вмешательство.

Annotation

THE ESSENCE OF STATE REGULATION AND SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP IN A MARKET ECONOMY

The article emphasizes the importance of state regulation and support in the field of entrepreneurship and its types. The need for state regulation of entrepreneurship contributes to the development of various types of business and the protection of the rights of both entrepreneurs and consumers. There are various types of government support that make it easier for citizens to do business.

Keywords: entrepreneurship, regulation, law, the state, credit, fund, program, privilege, intervention.

Маълумот дар бораи муаллиф: Олимов Мухаммад Тағоймурадович, донишҷӯи соли панҷуми зинаи бакалавр, ДДОТ ба номи С. Айнӣ, рақами телефона мобилий: 007881700.

Сведения об автор: Олимов Мухаммад Тағоймурадович, студент 5-ого курса, степени бакалавр, ТГПУ им. С. Айнӣ, номер мобильного телефона: 007881700.

About the author: Olimov Muhammad Tagoymurodovich, 5th year student bachelor's degrees, and Comprehensive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, telephone number: 007881700.

**ХУСУСИЯТХОИ ПСИХОЛОГИЙ-КЛИНИКИЙ-ПЕДАГОГИИ КҮДАКОНИ ГИРИФТОРИ
ДИЗАРТРИЯ**

Этиология ва симптоматикаи дизартрия, механизмҳои ташаккулёбии он, шаклҳо, патогенез, зухуротҳои клиникӣ, ташхис, соҳтори иллат, хусусияти психологӣ-педагогии ва методи ислохи нутқи кӯдакони дизартриядошта, ба қадри кофӣ дар адабиётҳои маҳсус маълумот оварда шудааст: Мастикова Е.М., Жукова Н.С., Филичева Т.Б., Ипполитова М.В., Давид Р.А., Верясова Т.В., Винарска Е.Н., Шур С.Н., Земана М., Каше Г.А., Колъцова М.М., Волкова Л.С., Лопатина Л.В., Моявска С.И., Мартынова Р.И., Мелекова Л.В., Панченко И.И., Провдина О.В., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В., Чистовина Л.А., Поваляева М.А. и дигарон. Дар ташхиси дифференсиалии дизартрия инҳоро ба асос мегиранд:

- Аз рӯйи минтақаи манбаи осеб;
- Аз рӯйи дараҷаи осеб;
- Аз рӯйи раҳёфти синдромологӣ;
- Аз рӯйи соҳтори иллати нутқӣ;

Таснифоти аз ҳама паҳнгашта дар логопедияи ватаний бо баҳисобигирии раҳёфти неврологӣ дар асоси дараҷаи локализатсияи осеби дастгоҳи ҳаракатии нутқӣ соҳта шудааст [1, 102]. Дар ин ҷо шаклҳои зерини дизартирияро фарқ мекунанд: балбарӣ, псевдобулбарӣ, экстропирадӣ (ё зерикишрӣ), мағзчагӣ, қишири. Ин шаклҳоро кӯтоҳ дида мебароем.

Ташхиси дизартрия аз рӯйи локализатсияи манбаи осеб

Дизартрия	Манбаи осеби мағзи сар	Патогенез	Зухуротҳои клиникӣ (синдроми вайроншавиҳои фонетикӣ ва заъфи (ё норасони) дуввумини системавӣ)
1	2	3	4
Булбарӣ	Особи яктарафа (рост ё чап) ё дутарафаи неёронҳои канории ҳаракатии V, VII, IX, X, XII асабҳои косахонавӣ – мағзии дараҷаи гарданӣ-синавӣ	Беҳолӣ ва фалаҷи интиҳобии (ростӣ, чапӣ ё дутарафаи) мушакҳои забон, лаб, ком, ҳалқ, гулӯ; мушакҳи нафасӣ ва ҷоғи поёнро бардранда. Атрофия ва атония мушоҳида мешавад (забон беҳол ва суст аст); рефлексҳои ҷоғи поён паст шудаанд ё мавҷуд нестанд. Вайроншавии ҳаракатҳои беихтиёри дар гуруҳи мушакҳои мувоғиқ қайд мешаванд.	Овоз заиф, паст ва слабый, бемадоршудастода; садонокҳо ва ҳамсадоҳои баланд ҳомӯш шудаанд (Б – П, Д – Т и д.). Лахни овоз ба типи манҷаги кушод тағиیر ёфтааст (Б – М, Д – Н ва диг.). Талаффузи содонокҳо ва садои нейтрали Э наздик шудааст. Талаффузи ҳамсадоҳи содда шудаанд; ҳамсадоҳи зич ва Р ба ҳамсадоҳои роғӣ иваз мешаванд (П – Ф, Т - С). Хусусияти тарқиши дар ҳамсадоҳои роғи содда мешавад. Дар нутқ садоҳои паст ва ҳамвортарқиши бартарӣ доранд. Вайроншавиҳои талаффузии интиҳобӣ дар муовфика бо тақсимшавии интиҳобии фалаҷи беҳол кам нестанд. Нутқ охисташуда, монотонӣ, муназаамиаш вайрон шудааст ва беморро ба зудӣ монда мекунад.
Киирий апраксикӣ: постцентралӣ	Особи яктарафаи қишири нимкураи бартаридоштаи (одатан чап) мағзи сар, айнан, қисмҳои поёнии минтақаи постцентралӣ	Апраксияи кинестетикии талаффузӣ – кӯдак мефаҳмад, аммо тартиро муайян карда наметавонад.	Вайроншавии интиҳоби хиҷоҳе, ки дар нутқ ҷамъбастҳои фонематикии забониро ба амал мебароранд, омехтакунии нишонаҳои садонокҳо аз рӯйи тарз ва ҷои ташкилшавӣ; бесадоӣ – баландсадоӣ, саҳти – мулоимӣ. Ин вайроншавӣ нофаҳмо буда, аз контекст вобаста мебошанд. Дар ҳолатҳои вазнин, зери идораи шунавой,

			биной ва эхсосхой тактилӣ – кинестетикий кӯдак фаъолона ҳҳичоҳоро мечӯяд, ки ба халалёбии мунаzzамии нутқ ва оҳисташавии он оварда мерасонад.
Қиширий апраксикӣ премоторӣ	Особи яктарафаи қишири нимкураи бартари доштаи (одатан чап) мағзи сар, айнан, қисмҳои поёни минтақаи премоторӣ	Апраксияи кинестетикии талафузӣ – кӯдак бо душворӣ аз як тартиби талафузӣ ба дигараши меғузарад.	Барҳамхӯрии соҳтори калимаҳо мушоҳида мешавад, шиддатнокии нутқ ва дараҷаи локалиҳатсияи он баланд мешавад. Лахни нутқ оҳиста мешавад, персевератсия (чойизазкунӣ) ва ивазкунии ҳамсадоҳои роғдор дар доҳили ҳиҷо ба ҳамсадоҳои зич, ҷаравандорро – ба беҷаранг, мулоимро – ба саҳт, пайдо мешаванд. Ҷамъшавии ҳамсадоҳо аз ҳисоби партофтани онҳо содда карда мешавад; аффрикатҳо ба садоҳои таркибӣ чудо мешаванд.
Зериқиширий (экстрапирамидӣ)	Особҳои гуногуни ядроҳои экстрапирамидӣ ва алоқаҳои онҳо ба дигар соҳторҳои мағз, ҳусусан бо қишири мағзи сар	Масъалаҳои патогенези зиартия кам коркард шудаанд, аммо алоқаи бешубҳа бо барҳамхӯрӣ ё бо вайроншавии истифода синергияҳои модарзодӣ дар нутқ, ки нутқро бошиддат ва номунаzzам мегардонад.	Иҳтилофоти прозоди сухангӯй: суръат, мунаzzамӣ, баландии нутқ, қаторабаландӣ ва лахни овоз, аксептуатсия ва оҳанг. Вайроншавихои суперсегменталии диспрозодиалий бо вайроншавихои сегменталий ба ҳам алоқаманд аст, тарафи садоии нутқ, равшаний ва буррогӣ вайрон шудааст. Синдромҳои клинике, ки ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд, қайд шуданашон мумкин аст.
Мағзчагӣ	Особи мағзча ва алоқаи он бо дигар соҳторони мағзи сар	Атаксияи статикӣ ва динамикии ҳаракатҳои нутқӣ, яъне халалёбии координатсияи ҳаракатҳои нутқӣ	Нутқ саросемавор аст, ба қадри кофӣ фаҳмо нест, ҳусусиятҳои мөъёрии он вайрон шудаанд, аксар вакт ба сухани одами "маст" -ро ба хотир меоваранд.
Псевдобулобарӣ	Аксар вакт особи нейронҳои марказии ҳаракатии кортико-булбарӣ ва ахромӣ, ки ба шоҳҳои пеши сатҳи гардану сина мераванд, мушоҳида мешавад. Особ дутарафа аст, нобаробар латерализатсияшуда	Фалачи спастикии пирамидии мушакҳои дастгоҳи нутқ хос аст. Атрофияи мушак нест. Гипертрофияи мушакҳо (забон шиддатнок аст, ба ақиб бурда шудааст), рефлексҳои фурӯбараанд ва ҷоғи поёни кувват ёфтаанд.	Овоз заиф, хаста ва хиррадор аст. Суръати нутқ аз рӯи навъи манқагӣ пӯшида тайир ёфтааст, ҳусусан садонокҳои сафи қафо (у, о) ва ҳамсадоҳои саҳт бо соҳтори мураккаби талафузӣ (р, л, ш, ж, ц). Талафузи садонок ва ҳамсадоҳои зич ва р ба ҳамсадоҳои роғдор иваз карда мешаванд (р - ф, т - с), ҳамсадоҳои роғдор бо тартибҳои мураккаб (р, л, ш, ж, с, з, ц, ч), талафузи ҳамсадоҳои саҳт назар ба мулоимтар дидар бисёртар зарар мебинанд. Бемор мекӯшад, ки вайроншавихои тавсифшударо таҳти назорати шунавой бартараф кунад, аммо кӯшиши ў одатан ба зиёдшавии гипертонияи мушакҳо ва дар натиҷа ба баланд шудани хирразаний садо, манқагӣ,

Мұхакқиқ

			нұқсонхой талаффуз, партофта рафтани ҳамсадохо ҳангоми өміршавай, талаффуз накардани охир калимахо, пастшавии суръати нутқ бо халалёбии мунаzzамій ва модулятсияи он оварда мерасонад.
--	--	--	--

Аз ҳама маъмұлтарин (90%) шакли дизартрияи псевдобулбары мебошад. Он дар асархой мұаллифони номбурда ба қадри коғы пурра тавсиф дода шудааст.

Аз нұқтаи назари невролог, дизартрияи псевдобулбарий күдакон патогенези мураккаб дорад: дар баробары фалачи марказии спастикии мушакхой дастаны нутқ дар күдак, ҳамчун қоида, ихтиололи экстрапирамиди тонуси мушакай, гиперкинези мұхталиф ва вайроншавихои қарқатай дигар мушохіда мешавад. Дизартрияи псевдобулбары дар күдакон метавонад бе вайроншавихои қарқатай назаррас мушохіда шавад, ки таъсири омилхой гуногуни манфии инкишофи перенаталій, наталій ва барвакты постнаталій, аз қабили токсикозии ҳомиладоры, бемориҳои шадид ва музмини модар ҳангоми ҳомиладоры, асфиксияи сабук, осебхой таваллуд, вазъиятхой резус-низой, бемориҳои шадиди сироятии күдакон дар синни барвактій ва гайраро аз сар гузаронидаанд. Дар ин ҳолатхо, дар бораи дараачаи сабуки дизартрияхойи псевдобулбары сухан мегүянд.

Дар адабиётхой илмій, З дараачаи вазнинии дизартрияи псевдобулбары қайд мешавад. Муайянкуни дәқиқтарини дараачаи осеб пас аз 5 солагі, вақте ки нутқ ва функцияхой моторй ташаккуләфта, комил ба ҳисоб мераванд, имкон дорад.

Нишендиҳандахой асосы дар ташхиси дизартрия вобаста ба дараачаи зарап инхоянд: киёфа, нафаскаш, ташаккули овоз, қарқатхой рефлексиви забон, шаклу ҳолати он, нигоҳ доштани мавқеи талаффуз; қарқатхой ихтиёрій бо забон, лабхо; осмони мuloим, гиперкинезхо, синкинезхои дахонй, талаффузи овоз.

Пешгүй дизартрияро аз лаҳзаи таваллуди күдак мушохіда кардан мумкин аст. Дар анемнезияи күдаки дорои нишонахойи дизартрияи псевдобулбары, чун қоида, нороҳатии беш аз ҳадди қарқатай, гирия доимій ва беасос, вайроншавии устувори хоб, гирия суст, рад кардани синамакай, мушкилій дар нигоҳ доштани пистонак, беҳолій ҳангоми макидан, сулфай зиёд, нафасирии тез-тез, қайдкунии бисёр, ва зудхасташавай қайд мешавад [2, 23].

Нишендиҳандахойи рушди психомотории күдакон аз мұқаррарай то таъхири шадид фарқ мекунанд. Күдакон, чун қоида, қисмети суст шудаанд, баъзан дар онхо синдроми рагкаш қайд мешавад.

Дар қисмети зиёди күдакони гирифтори дизартрия, инкишофи нутқ суст шудааст. Калимахой аввалин дар синни 1,5-2 солагі пайдо мешаванд. Забони иборавы дар 2 - 3 солагі ва дар баъзе ҳолатҳо - дар 4 - солагі пайдо мешавад. Дар ҳоле ки нутқи күдакон аз чиҳати фонетикии ташаккулнаёфта бокай мемонад (Р.И. Мартынова, И. Маяевская).

Ҳангоми дизартрия нишонахойи невролог мавчуданд, ки ҳангоми муюнаи махсус бо истифодай сарбории функционалій мұайян карда мешаванд. Мавчудияти нишонахойи осебхой органикиси системаси марказии асаб дар күдакон мейері асоси ташхиси дизартрия мебошад. Ин симптомхо дар шакли вайроншавии соҳаи қарқатай пайдо мешаванд: дар ҳолати мушакхой талаффузи киёфа, моторикаи умумай ва хурд.

Фазои умумимотори күдакон бо дизартрия бо қарқатхой суст, носоз, қарахт ваҳаракатхой тафриқанашуда тавсиф дода мешавад. Метавонад маҳдудияти доираи қарқатай дастану пой ва асосан аз як тараф, синкинез, ихтиололи тонуси мушакхо, норасои экстрапирамидии соҳаи қарқатай қайд шаванд. Баъзан серҳаракатай хуб возех мешавад, аммо қарқатхо бесамар ва бемақсаданд.

Тарзи исти Ромберг дар күдакон мусбат аст: ҳангоми баланд бардоштан тонуси мушакхо дар дастаны зиёд мешавад, ларзишхой сабук дар ангуштхо, рафтани забон ба тарафи иллатдор, гиперкинезхои ками забон.

Норасои моторикаи умумай дар синни томактабы дар гирифторони дизартрия ҳангоми ичрои амалхой мураккаби қарқатай, ки идораи дақиқи қарқатхо, кори дақиқи гүрӯххой гуногуни мушакхо ва ташкили дурусті фазову вактии қарқатро талаб мекунад, возехтар намоён мешавад.

Инчунин, вайроншавихои моторикаи дастаны хос аст, ки онхо асосан дар вайроншавихои дақиқи, суръат ва координатсияи қарқатхо зохир мешаванд. Санчишхой ангуштй пурра зохир намешаванд, зеро хотираи кинестетикии паст шудааст. Коррелятсияи назаррас байни дараачаи ташаккуләбии моторикаи дастаны талаффузи ошкор шудааст (М.М. Кольцова, Л.В. Лопатина ва гайра). ва вакте, ки гап дар бораи мушакхой талаффузи киёфа мерарад, он гоҳ дар күдакони дизартрикій одатан, фалаҷхойи құзый, тағири тонуси мушакхо ва гиперкинез қайд мешаванд.

Ҳамаи ин нишонахо дар дизартрияи псевдобулбары дар күдаконе, ки ихтиололи системаси такягоху қарқатай надоранд, дар шакли возех зохир намешаванд.

Таҳқиқоти мұаллифони дар боло овардашударо таҳлил карда, дизартрияро ҳамчун ихтиололи нутқ, ки дар натиҷаи осеби органик ба системаси марказии асаб ба вучуд омадааст, мұайян кардан мумкин аст.

Ҳамин тарик, дар асоси таҳлилии адабиётҳо оид ба дизартрия, чунин хулосаҳоро баровардан мумкин аст:

1. Дизартрия - вайроншавии мураккаби нутқӣ аст, ки бо омезиши ихтиолҳои ҷузъҳои фаъолияти нутқ тавсиф дода мешавад: артикулятсия, диксия, овоз, нафаскашӣ, ифодаи рӯй, ҷанбаҳои мақомӣ ва оҳангии нутқ.

2. Дизартрия аксар вақт дар қӯдакӣ (алахусус дар синни томактабӣ) пайдо мешавад ва барои ташхиси дифференсиалий ва корҳои ислоҳӣ бо мушкилоти маълум рӯ ба рӯ мекунад.

3. Барои дизартрия мавҷудияти симптомҳои осебҳои органикии системаи марказии асаб хос аст: нокифоягии баҳаяҷонии ӯзвҳои артикуляционӣ, вайроншавии тонуси мушакҳои артикуляторӣ ва мимикий (дар шакли фалаҷҳои ҷузъии нонамоён).

4. Ҳангоми дизартрия, чун қоида, вайроншавиҳои гуногуни устувори ҷанбаи фонетикии нутқ қайд мешавад, ки дар соҳтори нуқсони нутқӣ ва тамоюлҳо дар рушди соҳти луғавӣ ва грамматикӣ пешсафанд.

5. Дизартрия З дараҷаи вазнӣ дорад ва метавонад дар заминай ақибмонии фонетикии нутқӣ, ақибмонии фонетикӣ - фонематикии нутқӣ, ақибмонии умумии нутқӣ дар З дараҷа ҷорӣ шавад.

6. Дар дизартрия ҳолати функцияҳои гайринутқӣ ва равандҳои психикӣ (диққат, идрок, хотир ва тафаккур) дорои як қатор ҳусусиятҳои фарққунанда мебошанд.

Адабиёт:

1. Андреева Н.Г. Логопедические занятия по развитию связной речи младших школьников. В 3-х ч. - Ч. 1: Устная связная речь. Лексика: пособие для логопеда / Н.Г. Андреева; под ред. Р.И. Лалаевой. – М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2006. - 182 с.: ил. - (Коррекционная педагогика).
2. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи / А.Н. Гвоздев. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. - Т.1. – 472 с.
3. Развитие речи детей дошкольного возраста: Пособие для воспитателя дет. сада. / Под ред. Ф.А. Сохина. - 2-е изд., испр. – М.: Просвещение, 1979. – 223 с, ил.
4. Эльконин Д. Б. Развитие устной и письменной речи учащихся /Под ред. В.В.Давыдова, Т.А.Нежновой. – М.: ИНТОР, 1998. – 112 с.

Калидвоҷаҳо: дизартрия, нутқ, қӯдак, иллат, забон, овоз, психология, магзи сар, рафткор, нуқсон, магзча.

Аннотация

ПСИХОЛОГО-КЛИНИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С ДИЗАРТРИЕЙ

Сохранность речедвигательного анализатора имеет большую роль в становлении произношения и дальнейшем формировании речи. Нарушение иннервации мышечного артикуляторного аппарата, связанные с поражением как периферической, так и центральной нервной системы служат причиной недостатков звукопроизношения, нарушения голосообразования, изменения темпа речи, ритма, интонации, мимики, дикции, такое нарушение носит название - дизартрия.

Ключевые слова: дизартрия, речь, ребенок, дефект, язык, голос, psychology, мозг, поведение, дефект, мозг.

Annotation

PSYCHOLOGICAL-CLINICAL-PEDAGOGICAL FEATURES OF CHILDREN WITH DYSARTHRIA

The preservation of the speech-motor analyzer plays a large role in the development of pronunciation and further formation of speech. Violation of the innervation of the muscular articulatory apparatus associated with damage to both the peripheral and central nervous system causes deficiencies in sound pronunciation, impaired voice formation, changes in the rate of speech, rhythm, intonation, facial expressions, diction, such a violation is called dysarthria.

Keywords: dysarthria, speech, child, defect, language, voice, psychology, brain, behavior, defect, brain.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдураҳимова Гулруҳсор Алихоновна, магистранти соли дуюми факултаи психология ва таҳсилоти фароғари ДДОТ ба номи С.Айнӣ, ихтисоси логопедия; Тел:985440149

Роҳбари илмӣ: Дадобоева М.

Сведения об авторе: Абдураҳимова Гулруҳсор Алихоновна, магистрантка второго курса магистратуры факультета психологии и инклузивного образования Таджикского Государственного Педагогического Университета им. С. Айни по специальности логопед; Тел: 985440149

Научный руководитель: Дадобоева М.

About the author: Abdurahimova Gulrukhsor Alikhonovna, is a second-year master's student at the Faculty of Psychology and Comprehensive Education of S. Ayni Tajik State Pedagogical University, majoring in speech therapy. Tel: 985440149

Scientific adviser: Dadoboeva M.

ЛАКНАТЗАБОНЙ ЯКЕ АЗ НАМУДХОИ НУҚСОНҲОИ НУТҚ

Таълиму тарбияи кўдакони дорои нуқсони лакнатзабонӣ ҳусусияти хос дошта яке аз мушкилотхое мебошад, ки кўдакон худро аз колектив, чамъият, канорачӯй мекунанд, ки ин яке аз сабабҳои дурмондани онҳо аз таҳсилу тадрис мегардад

Лакнатзабонӣ чунин нуқсони ҷиддие мебошад, ки дар байни нуқсонҳои нутқ дар кўдакону қалонсолон зиёдтар дучор мегардад. Лакнатзабонӣ дар муюшират зоҳир гаштани нуқсонҳои функцияҳои нутқрони аппарати артикулиацисиониро возех нишон дода ва зери таъсири он қарор мегирад. Нутқ дар давраи онтогонези агар нуқсони лакнатзабониро гирифта бошад, онгоҳ дар қадом синну сол будани шахс мавқеи яқуминдараҷаро мебозад зеро, ки давраи инкишофи нутқ дар синни хурди томактаби ниҳоят нақши қалонро мебозад, ки инро давраи инкишофи нутқ (сензитивӣ) ном мебаранд [4, 107].

Дар умум қайд карда шудааст, ки лакнатзабонӣ дар аввал шакли сабукро дорад ва баъд бо гузашти рӯзҳо, моҳҳо, солҳо шакли вазнинро мегирад, ки дар кўдак ҳангоми суханронӣ ҳаяҷони аз ҳад зиёд (стрес)-ро ба вуҷуд меоварад. Роҳҳо ислоҳ намудан дар он зоҳир мегардад, мки агар мутахасисон-педагогҳо, логопедҳо, психологҳо нақшай маҳсуси таҳия шудаашонро пешниҳод намуда таҳсилотро ғайр аз боғча, муассисаи таълими дар хона низ ба роҳ монанд. Нуқсонҳои нутқиро пеш аз ҳама бояд фаромуш накард, ки ҳарактери физиологӣ психологӣ низ дорад. Барои ин комиссияи тибӣ-педагогӣ-психологӣ гузаронида онҳоро ба муассисаи маҳсуси ёрирасон фаро гирифта аз методҳои нави таълимӣ истифода карда, барои бартараф намудани нуқсони лакнатзабонӣ корҳои ислоҳиро пеша намоянд.

Усулҳои бартараф кардани намудҳои гуногуни норасогии нутқ бояд дар кўдакон азхудкунии оқилона ва пойдори маводи гузаранда ва истифодай фаъолонаи онро инкишоф диханд. Бартараф курдани нуқсони лакнатзабонӣ дар кўдакон ба рушди фаъолияти маърифатии ташаккули равандҳои мушоҳидаи онҳо, муқоиса ва умумишави дар инкишофи нуқсони нутқӣ лакнатзабонӣ асос ёфтааст [2, 47].

Он ба истифодай намудҳои гуногуни машқҳо, ки пеш аз ҳама ба инкишофи нутқ, шунавоӣ ва мухаррики нутқ равона шудаанд, ба даст оварда мешавад. Талаботи асосии таълими кўдакони нуқсони лакнатзабондошта аз он иборат аст, ки ба кўдакон дуруст шинохтан, фарқ кардани ҳама унсурҳои калимаҳо, ҳичкоҳо пайдарпайии онҳо дар калима, дуруст муайян кардани таркиби садои тамоми калима аз ин рӯ дар маҷмӯй муносибатҳои методологӣ дар логопед пеш аз ҳама бо нишон додани тасвири асоси клиникии нуқсони лакнатзабонӣ, ки дар атрофи он тамоюлҳои дуюмдарача ҷойгиранд таъмин карда мешавад. Муқоисаи ҳусусияти норасоии талаффуз бо сатҳи рушди равандҳои фонематикӣ ба мо имконият медиҳад, ки нақши нуқсонҳои нутқро дар тасвири умумии ихтиололи нутқ муайян кард. Ҳарҷай зўртар ислоҳи ихтиололи суханҳо пайдо шавад ва оғоз ёбад, ҳам он аз нуқтаи назари ислоҳи камбузидҳои нутқӣ аст. На бо оқибатҳои дуюмдарача ва сеюм мушкил мешавад. Методҳо ва усулҳои бартараф кардани нуқсони лакнатзабонӣ нутқ вобаста ба он, ки оё вайрон шудани талаффузи овози бо инкишофи умуми нутқ алоқаманд аст ё не, бояд ба таври назаррас тағиyr дод. Тавре, ки Ф.Ф.Рау (1967)-дар баъзе ҳолатҳо барномаи васеъ, ки дарсҳои нутқро дар бар мегирад: кор дар лугат, соҳтори ғраматикии нутқ мебошад ва дар дигар ҳолатҳо шунавоии фонематикиро дар бар мегирад. Ҳар як садоро дуруст талаффуз кунад, ба осонӣ дубора эҷод кардани калимаҳои полисилабӣ ва лугат бояд на кам аз 4 то 5 ҳазор калимаро дар худ дошта бошад. Аз ин рӯ бартараф кардани рушди нуқсони лакнатзабонӣ тавассути ягонагӣ ва фаъолияти муштарақи тамоми ҷанбаҳои нутқ таъмин карда мешавад.

Бартараф кардан нуқсонҳои нутқи лакнатзабонӣ кўдакон аз зиннаҳои аввали кори логопед оғоз мегардад ва қисми чудонашавандай бисёр усулҳои кори ислоҳиро талаб менамояд. Дар дастурҳои мухталиф: Л. Е. Журова, Г. А. Каше, Н. А. Чевелева ва дигарон қайд кардаанд, ки ба кор даровардани дарки лакнатзабонӣ дар асоси садоҳои нутқ оғоз шуда, тадриҷан садои нутқро, ки кўдакон дуруст талаффуз мекунанд, фаро гиранд ва он гоҳ онҳо дубора тақрор ва ё ислоҳи карда шаванд, он гоҳ ба сухани мустақил ворид карда мешавад. Илова бар ин, аз дарсҳои аввалин бояд кор оид ба рушди дикқати шунавоӣ ва хотираи шунавоӣ, ки ба мо имконият медиҳад, ки дар инкишофи дарки нуқсони лакнатзабонӣ натиҷаҳои бештар, муассир ва зудтар ба даст орем.

Пайвастагии муаррифии фонематикӣ ва мантиқи ғраматикӣ дар нутқ бешубҳа бо кори мунтаззами инкишофи шунавоии фонематикӣ дар кўдакони нуқсони нутқи лакнатзабонӣ дошта хело мухим аст. Зеро он дарки фонематикии ташаккули сатҳи баландтарини онро тезтар мекунад: таҳлили овоз, фаъолияти гуногуни садо, омезиши садоҳо ва ҳичкоҳу калимаҳоро нишон медиҳад. Барои ислоҳи самарарабаҳши вайроншавии нутқ, кореро тавре ба нақша гирифтани лозим аст, ки он ҳам ба рушди талаффузи дурусти овоз ва синтези таркибӣ калима мусоидат кунад. Дар ҳар як давра кор бояд се баҳшро иҷро кунад: саҳмгузорӣ ва тафовути садоҳо. Таҳлили садои фаҳмиши ҷумлаҳо ва калимаҳо.

Мувофиқи маълумоти Г. Г. Голубоева (2002) ва Л. В. Лопатина (2004) кори логопедӣ оид ба бартараф кардани нуқсони лакнатзабонӣ дар кўдакони синни томактабӣ, ки нутқташ ҳангоми музокирот ифшо мешавад, гурӯҳҳои зеринро дар бар мегирад [1, 25].

1. Инкишофи дурусти дасгоҳи (аппарати) артикулиацисионӣ.

2. Роҳҳои дурусти нағасирии нутқ, артикатсияи дурусти садоҳо ва худкории (автоматқунонии) онҳо дар шароити фонетикии талаффуз.

3. Ташаккули экспрессивии интоналӣ.
4. Ташаккули талаффузи овоз.
5. Инкишофи дарки фонематикӣ (талаффузи фонематикӣ ва шунавой).
6. Ташаккули шаклҳои содда ва мураккаби таҳлили фонетикӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки набудани ташаккули заминаҳои психофизиологии рушди норасоии нутқ дар сатхи сенсориматор, вобастагии нутқ ва равандҳои ғайринутқӣ, дар қӯдаконе, ки аз нуқсони нутқи лакназабонӣ тоза шудаанд, самтҳои асосии таъсири ислоҳиро муайян мекунад:

Марҳилаи 1- (Омодасозии хотираи шунавой, рушди қобилияти артикулатсонӣ, инкишофи малакаҳои хуби нутқӣ, ташаккули дарки фонетикӣ).

Марҳилаи 2- (Яке аз ҷувҳои асосии ташаккули таҳлили фонетикии соҳтори калима тақсимшавии садо дар калима, таҳияи шаклҳои мураккаби таҳлили фонетикӣ, яъне муайян кардани пайдарпайи, шумора ва ҷойи садоҳо дар калима). Иҷрои ин самтҳо бояд ҳамаҷониба ва мунтаззам сурат гирад. Дар ҳар як самт, марҳилаҳои кори чудо карда мешавад, ки ҳар қадоми онҳо ҳалли мушкилоти мушахасро дар бар мегирад.

Дар ҳар як марҳила, кор бо назардошти соҳтори нуқсони нутқӣ бо нуқсони нутқӣ лакназабонӣ дараҷаи мушкили вазифаҳо ва мустақилияти иҷрои онҳо соҳта мешавад [5, 54].

Барои ҳалли масъалаи таҳлили фонетикӣ, ба қӯдак саҳифаҳои мундариҷаи бозӣ ба ташаккули равандҳои рӯйхӣ таъсир мерасонад, дар бозӣ қӯдакон беҳтар тамарқӯз мекунанд ва бештар дар ёд доранд.

Р. Э. Левина (1968), ки дар ибтидои нутқи терапияи русӣ истода буд, навиштааст, ки ҳангоми интихоби роҳҳо ва воситаҳои бартараф ва пешгирии нуқсони нутқ дар қӯдакон, бояд ба ташаккули нейронҳои асаб, ки дар онҳо рафъи муқаррарии як не, балки як қатор ҷараёнҳои нутқ вобаста аст, диккат додан лозим аст [3, 36].

Чунин як ташаккули нейрон, лаҳзаи нодири дар роҳои ислоҳи нуқсони нутқи лакназабонии бартарафшуда, ин дарки фонематикӣ ва таҳлили садоӣ мебошад. Ташаккули намудҳои нутқ имконият медиҳад, ки самараи педагоги, яъне ислоҳи рушди сустии нутқ бо сарфаи зиёд ва мувоффики мақсад бошад. Ин мавқеъро Т. А. Ткачко низ тасдиқ кардааст соли (1980) нишон медиҳад, ки инкишофи дарки фонетикӣ ба тамоми паҳлӯҳои нутқ таъсир мерасонад. Ҳамзамон, ислоҳи устувори талаффузро танҳо бо ташаккули пешрафти дарки фонематикӣ кафолат додан мункин аст. Баътар ин ба рушди нависанд тасири мусбат мерасонад. Ҳамин тарик, кор оид ба ташаккули таҳлили нуқсони нутқӣ лакназабонӣ бидуни кори пешакӣ оид ба ташаккули дарки фонетикӣ ғайриимкон аст, ки дар он якчанд муҳимијатро фарқ кардан мункин аст: Аввал қӯдаконро барои фарқ кардани садоҳои ғайриҳудӣ, яъне садои таъминкуниро иҷро мекунад. Барои ин ба қӯдакон бозиҳо пешниҳод карда мешавад, аз қабили: «Хона дар болои чӣ аст?»; «Гӯш чӣ шунид?», «бо дастат чӣ мекуни?», ҳамин тавр таваҷҷӯҳи қӯдакон ба чунин садҳо ҷалб карда мешавад, барои ҳар касе, ки дар ҳаёти қӯдак ҳаррӯза вомехӯрад ва ташабbusi қӯдакро дастгирӣ бояд кард.

Дуюм-барои фарқ кардан ҳангоми садобарорӣ дар баландӣ, қувват ва ҳарорати нутқи қӯдакони нуқсони лакназабон пешниҳод карда мешавад. Ин мушкилот алалхусус бо кори логопед ва муалими мусиқӣ хеле хуб ҳал карда мешавад, зоро маҳз дар вақти дарсхои мусиқӣ барои иҷрои ин вазифаҳо тамоми шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст.

Сеюм_дар ин муҳимијат қӯдакон фарқ кардани калимаҳоеро, ки дар таркиби овозҳое, ки монандӣ доранд, ёд гиранд. Ин масъала ҳамзамон бо васеъ ва такмил додани муносибатҳои маънни калимаҳо ҳал карда мешавад. Барои кор карточкаҳо бо тасвири калимаҳои «квазиомонимӣ», яъне калимаҳое, ки бо талаффузи як садо фарқ мекунад, пешниҳод карда мешаванд. Дар ҷараёни чунин кор қӯдакон мефахманд, ки тағиیر додани танҳо як садо боиси тағири маъно ва маънои тамоми калима мегардад.

Чорум_корҳои минбаъда дар самти деференсияи нутқи қӯдакони лакназабон аноҷм дода мешавад. Дар ин муҳимијати кор қӯдакон кор карданро бо садоҳои нутқи ҷадвалҳои ҳичоғӣ, муқоиса кардани ҳичоғо бо гӯш дар вақти талаффузи каси дигар ва дар суханронии худ ёд мегирад (агар садоҳо дар забони қӯдак дуруст талаффуз карда шавад). Инчунин, қӯдакон кор карданро дар якчояғӣ яъне ҷуфт будан (бо дигар қӯдакон) ёд мегиранд.

Панҷум муҳимијати оҳирин буда, ташаккули дарки фонетикӣ тафовути фонемаҳо мебошад. Қӯдакон аввали меомӯзанд, ки садоро созанд, онҳоро бо садоҳои ғайритабии алоқаманд кунанд (норасоии об дар лӯла). Минбаъд садоро дар як қатор садоҳо, ки аз ҳусусиятҳои акустикӣ ва артикулӣ садоҳо дуранд ва байдар як қатор садоҳои наздик садо дихед. Барои ин педагог логопед пешниҳод менамояд ки қӯдак ҳангоми садо додани ягон овоз бо диккат гӯш кунад ва қарсак занад. Бо назардошти корҳое, ки пайдарпай иҷро мешаванд, қӯдак ин вазифаҳоро зуд дар хотир мегирад.

Ҳамин тавр дар марҳилаҳо, муҳимијатҳо, дараҷаҳо ташаккули малака ва қобилияти талаффузи қӯдакони нуқсони нутқи лакназабонӣ доштаро дар ибтидо ҳангоми гузаштани садои вайроншуда, ҳангоми кор бо қӯдак ба онҳо чунин үсулҳои тақлидиро истифода мебаранд: вақте, ки логопед қӯдакро дар назди оина шинонида нишон медиҳад, унсурҳо, нуқтаҳои асосии нутқ ва пешниҳод кардани садо «ономатопея» дар асоси намоиши артиклатсияи дуруст дар давоми он тасвири садо ташаккул мёбад. Масалан: «бо диккат гӯш кунед, об чунин ҷараён мегирад, дар водиҳо шамол мевазад».

Алоқаи тасвирҳои нутқӣ ва суханрони муайян карда шудааст ва тавсия дода мешавад, ки ба кор дар самти омӯзиши паҳлӯҳои нутқ бо инкишофи шунавоии фонетикӣ шурӯъ кунанд. Чунин тарбия дар

Муҳакқик

ибтидо дар асоси садоҳои нутқ муҳим нест ва тадриҷан садоҳои нутқ ҷорӣ карда мешаванд ва аз ҷониби кӯдакон дуруст талафғуз карда мешаванд ва онҳо дубора гузошта мешаванд (ё ба сухани муталлиқи кӯдак ислоҳ ё ворид карда мешавад). Дар ҷараёни машгулиятҳои логопедӣ кӯдаки нуқсони нутқи лакназабонидошта, пеш аз ҳама, қобилияти назорати талафғузи худро аз худ намуда, онро бо муқоисаи ба нутқҳои дигарон бо забони худ ислоҳ меқунад.

Адабиёт:

1. Жикин Н. И. Речь как проводник информации. – Москва: Просвещение, 1982. – 115 с.
2. Капинос В. И. Сергеева Н. Н. Развитие речи теория и практика обучения. – Москва: Просвещение. 1991. – 231 с.
3. Левина Р. Е. Нарушения письма у детей с недоразвитием речи. – Москва: Просвещение, 1961. – 186 с.
4. Майдова Б., Обидова М., Ёдгорова Е Асосҳои логопедия (Китоби дарсӣ барои дошишҷӯёни ихтисосҳои педагогика, психология ва логопедия). – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. – 138 с.
5. Рамазонова Р. Асосҳои дефектологии. – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. – 145 с.

Калидвожаҳо: сензитивӣ, онтогенез, тақсимишавии садо, ташаккули овоз, фонетикӣ, стрес, лакназабонӣ

Аннотация

ЗАИКАНИЕ - ОДНА ИЗ РАЗНОВИДНОСТЕЙ ДЕФЕКТОВ РЕЧИ

В представленной статье автор предлагает один из типов дефектов речи, распространенных у детей и взрослых, - лактацию. Рекомендует, чтобы лактация была одним из самых сложных нарушений речи и чтобы совместные усилия логопедов, учителей, воспитателей и родителей играли важную роль в его исправлении. У взрослых это очень важно с самого начала дефекта, и для его исправления необходимо оказывать своевременную речево-педагогическую помощь.

Ключевые слова: чувствительность, онтогенез, распределение звука, формирование голоса, фонетика, стресс, лакросс.

Annotation

LAXATIVE - ONE OF THE TYPES OF SPEECH DEFECTS

In the presented article, the author suggests one of the types of speech defects that are common in children and adults - lactation. Recommends that lactation is one of the most complex speech disorders and that the joint efforts of speech therapists, teachers, educators, and parents play an important role in correcting and correcting it. In adults, it is very important from the very beginning of the defect, and to correct it, it is necessary to provide timely speech-pedagogical assistance.

Keywords: sensitivity, Ontogenesis, sound, distribution, voice formation, ponics, lacrosse.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гурезов Бахтовар Назрulloевич, магистранти соли 2-юми ихтисоси логопедияи факултети психологиа ва таҳсилоти фарориги Дошишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: вилояти Ҳатлон, ноҳияи Дангра, ҷамоати деҳоти Санѓтуда ҳонаи 83 тел: 918106816

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Майдова Б.

Сведения об авторе: Гурезов Бахтовар Назрulloевич, магистрант второго курса по специальности логопед, факультет специальной психологии и общего образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: Ҳатлонская область, Дангарайского района, улица села Санѓтуда, дом 83. Тел: 918106816

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Майдова Б.

About the author: Gurezov Bakhtovar Nazrulloevich, master of the second year of speech therapy, Faculty of Special Psychology and Comprehensive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Khatlon region, Dangara district, Sangtuda jamoat, hous 83. tel: 918106816

Scientific director: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Majidova B.

РАВИШИ ТАДРИС

Шоева Мөхрағзо Раҳматовна,
магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германӣ

РОХХО ВА УСУЛҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ НЕРӮИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН

Професор И.Л Бим таъкид мекунад, ки соҳти дарси забони хориҷӣ аз соҳти дигар дарсҳо фарқ мекунад. Яъне он аз қисми ташкили, пурсиши вазифаи хонагӣ, баёни мавзӯи нав, мустаҳкамкунӣ ва супоридани вазифаи хонагӣ иборат аст [1, 44-45].

Аксари методистон дар соҳти дарси забони хориҷӣ З ҷузъи асосиро чудо мекунанд.

1. Оғози дарс.

2. Ҷузъи моҳиятии дарс, яъне қисми асосии дарс.

3. **Фарҷоми дарс**, олимони Аврупо низ дарси забони хориҷиро аз З ҷузъ иборат медонанд:

Presentation —манзуркунии маводи таълим

Practice -машқунии мавод

product - натиҷа ё маҳсули машқҳо, ки ин изҳори фикр аст.

Дар вақти банақшагири омӯзгор бояд хусусан давраи оғози дарсро ошкорона фикр карда барояд. Чи қадар, ки вай оғози дарсро ҷолиб мекунад, ҳамон қадар осон хонандагонро ба атмосфераи сирати забони хориҷӣ ҷалб месозад, ки мувафакияти тамоми дарс вобаста аст. Мутасифона омӯзгорон зуд- зуд нақшай якранги оғози дарсро истифода мебаранд: бо навбатдор дар бораи таърихи рӯз гап задан, дар бораи шахсони набуда дар бораи обу ҳаво ва гайра мебошад [4, 50-52].

Машқҳои гуфтугӯии даври оғози дарс бояд бо фонетика мувофиқат кунад. Дар вақти банақшагири омӯзгор бояд барои ҳар як давраи дарс вақти муайянे чудо кунад, илова бар ин қисми зиёди онро бояд ба гуфтугӯи шарти ва машқҳои гуфтугӯй гузаронад [3, 54-55].

Дар доираи ҳар як давраи дарс бояд, ки гузаштро аз гуфтори содда ба мураккаб дида барояд, ки ба муюширати нутқи ҳақиқӣ наздик шавад. Инчунин муҳим аст, ки гузашт аз як давра ба давра ба таври муюширати равона карда бошанд. Ин бояд дар план - конспекти дарс инъикос ёфта бошад.

Тайёр кардани намоиш аз тарафи омӯзгор нигоҳи эҷодӣ, корҳои зиёди тайёрӣ ва дониши хубро талаб мекунад: тайёр кардани слайдҳо, ки ҳар қадоми он бояд мантиқан дар доираи мавзӯи дарс бошад. Намоиш дарсро рангоранг, дикқатчалбӯнанда мекунад. Тайёр кардани дарс-намоишҳо ин омили эҷодӣ барои муаллим аст. Барномаи таълимии телевизионӣ метавонад дар зинаҳои гуногуни омӯзиши маводи таълимӣ истифода бурда шаванд. Чунки барнома метавонад ба дарс ҳамчун қисми ташкилӯбанда ҳангоми омӯзандани мавзӯи нав аз тарафи муаллим дохил карда шавад. Дар ин ҳолат бояд дар оянда ба маълумотҳои аз барнома гирифташуда такя кард, коркарди саволҳои мавзӯро бо ёрии дигар васоит давом дод. Пеш аз қабули барномаи телевизионӣ дар сӯҳбати воридшавӣ муаллим хонандагонро барои қабули маълумоти нав аз экран тайёр мекунад, аммо маводро такрор намекунад. Ҳангоми истифодаи барномаи телевизионӣ ба сифати сарҷашмаи асосии донишҳои нав доир ба мавзӯи саволҳо бояд вазифаи ҷамъқунандаи маълумотҳои навтарин доир ба мавзӯи бошанд [6, 134-135].

Пеш аз ҳама, бо истифода аз мундариҷаи фанҳои мактабӣ хонандагонро таълим додан лозим аст, ки падидаҳо ва мавзӯҳоро ҳамчун система тасвир намоянд ва ҷизи асосиро чудо карда, лаҳзаҳои дуюмдарачаро сарфи назар кунанд. Бинобар ин, дар ҳар як система умумиятҳои зиёде мавҷуд аст. Агар умумиятҳоро донем, мо дар ҳолати хеле мусоид қарор мегирем ва то саршавии тадқиқоти системаҳои муайян мо дар бораи он ҷизи бисёро мебонем. Ҷолиб будани муносибати системавӣ дар ҳамин аст. Чунин муносибат имконият медиҳад, ки фаҳмиши амиқи мағҳумҳо, равандҳо ва падидаи омӯхташаванда ба даст оварда шаванд. Илова бар ин, назора кардани самаранокии чунин таълимот, бо назардошти стандартҳои фикрронии системавӣ лозим аст. Аз нӯқтаи назари муносибатҳои системавӣ фикрронӣ элементҳое, ки ба системаи мазкур дохил мешавад, бояд ҳам худ ба худ ва ҳам вобаста ба дигар объектҳо ва падидаҳо дида баромада шаванд. Дастури мазкур аз як тараф дар баланд бардоштани маърифати қасбӣ ба омӯзгорон кӯмак расонад, аз тарафи дигар, ба самаранок гаштани раванди дарс мусоидат менамояд [7, 7-15].

Раванди таълим фаъолияти мақсадноки пайдарпай ва тағйирёбанда аст, ки амалиёти алокамандонаи омӯзгору толибилиро дар бар гирифта, дар рафти дарсҳои забони олмонӣ ва инкишофи ҳамаҷонибаи толибилимон ҳалли худро мейбанд. Дар навбати худ инкишофи ҳамаҷонибаи толибилимон ягонагии маълумотнокӣ, маънавиёт ва инкишофи умумиро дар назар дорад. Ҳамаи ин қисматҳо инкишофи ҳамаҷонибаи шахсиятро тавассути мустаҳкамшавии донишҳо, ҳосил гаштани маҳорату малакаҳо, баамалои тарзҳои нави муносибат, дараҷаи ташаккули сифатҳои шахсият, инкишофи ҷиҳатҳои психологии шахс таъмин менамояд. Раванди таълим дорои вазифаҳо мебошад; таълим, тарбия, инкишоф. Ин чунин маъно надорад, ки ҳар як хонанда бояд ҷизеро қашф ё

Мұхаббат

ихтироъ кунад. Иштирок дар фаъолиятҳои гуногун хонандаро ба фаҳмиш ва гирифтани донишҳои баланд водор месозад. Албатта, чунин фаъолият дар хонанда таваҷҷӯҳро ба дарккунӣ бедор мекунад, ё агар бо дигар роҳ ифода кунем таваҷҷӯҳи шахсии хонанда дар омӯзиш омили ҳалкунанда мебошад.

Машғулиятынанда хониш, ҳисобкунӣ ва навиштан танҳо дар робита бо ниёзу эҳтиёҷхое гузаронида мешуд, ки дар кӯдак онҳо худ ба худ, вобаста ба балогати физиологиашон пайдо мешуданд. Дио дар омӯзиш чаҳор эҳтиёҷро муайян кардааст: иҷтимоӣ, ифодаи бадей ва тадқиқотӣ. Ба сифати сарчашмаҳои дарккунӣ ба кӯдакон сухан, асарҳои бадей, механизму дастгоҳҳои техникий пешниҳод мешуданд ва кӯдакон ба бозӣ ва фаъолияти амалӣ, яъне меҳнат ҷалб мегаштанд. методҳо иборат мебошад. Кӯдак роҳи инсониятро дар мавриди дарккунӣ такрор мекунад [2, 32].

Хулоса омӯзгори забони олмонӣ бояд ҳама ҷиҳатҳои дарсро ба назар гирифта нақша тартиб дидад. Чунки таҳлил ва баҳоғузорӣ кардан дар дарс вобастагии калон дорад. Дар оғози дарс дар бораи обу ҳаво, хонандагон гап мезананд, ки ба ҷои ин масалан хонандагон метавонанд ҳар рӯз ягон ҳикояе ё ин ки воқеъае аз ҳаёти шахсии худ нақл кунанд фикр мекунам, ки ин барои худи хонандагон ҳам шавқовартар мешавад назар ба ҳар рӯз дар бораи як ҷиз гап задан.

Адабиёт:

1. Бим. И.Л. Методика обучения иностранных языков как наука и проблемы школьного учебника. – М.: Русский язык, 1977. – 67 с.
2. Волошук И.С., Рудик Я.М. Структура и содержание творческого потенциала личности (в исследованиях англоязычных авторов) // Актуальные вопросы современной науки, 2013. – 87–98 с.
3. Гладилина И.П. Развитие творческой одаренности российского студенчества как одно из направлений государственной молодежной политики. – М.: Коллаж, 2009. – 403 с.
4. Куимова М.В., Габерлинг И.П., Тясто А.А. О воспитании духовно-нравственных ценностей студентов М.: В мире научных открытий. 2013. – 27–34 с.
5. Попович Г.В. Вид творчества на уроке иностранного языка – ролевые игры Актуальные проблемы преподавания иностранных языков. – М.: Ижевск, 2000. – 98-100 с.

Калидвозжаҳо. *намоии, метод, машгулиятынанда хониш, маҳорат ва малака, тадқиқот, слайд, системавӣ, объект, иҷтимоӣ, бадей.*

Аннотация

ПУТИ И МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ТВОРЧЕСТВОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧЕНИКОВ

В данной статье рассматриваются способы и методы повышения методической силы творчество учеников. Процесс обучения – это цел направленная, а следовательно, и изменчивая деятельность, которая состоит из совместной деятельности учеников и учителей. Всестороннее развитие учеников – это знание и духовный мир с учётом творческого потенциала учеников.

Ключевые слова: *метод, навыки чтения, навыки, исследование, слайд, систематический, общество, литература.*

Annotation

WAYS AND METHODS OF INCREASING STUDENTS' CREATIVE POTENTIAL

This article dealt with ways and methods to increase the methodical strength of students' creativity. The learning process is a well-directed, and therefore changeable, activity that consists of students and teachers working together. Comprehensive development of students is knowledge and spiritual world, taking into account the creative potential of students.

Key words: *performance, method, reading practice, skills, investigation, slide, systemic, object, society and literary.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоева Мехрафзо Рахматовна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германиии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ. E-Mail: Shoeava.mehrafzo@mail.ru

Роҳбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Ҳ.

Сведения об авторе: Шоева Мехрафзо Рахматовна, магистрантка второго курса немецкого отделения факультета романо-германских языков ТГПУ имени Садриддина Айни. E-Mail: Shoeava.mehrafzo@mail.ru

About the author: Shoeava Mehrafzo Rakhmatovna, 2nd year of Master Student in the Department of Romance-Germanic Languages, TSPU named after S. Aini. E-Mail: Shoeava.mehrafzo@mail.ru .

Нұшервон Убайдуллозода,
магистранти соли дуоми факултети забонҳои романӣ-германӣ

ҲАВАСМАНДОНИИ ХОНАНДАГОН ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАШАККУЛИ ФАҶОЛИЯТИ МУШТАРАК

Боз ҳам бештар моро зарур аст, ки дар бораи ин метод саҳлангори насозем, чун ин раванди метод барои соҳтани хонанда ва онро дар рӯҳияи баланди дониш тарбият кардан хело зарур аст. Дар ин раванд моро мебояд дар паи ҳавасманд гардонидани хонандагон бошем. Чун ҳаргоҳ хонанда шавқ ва ҳаваси зиёди омӯзишро доро бошад барои мо ҳамон қадар беҳтар ва осонтар мешавад, ки фаҷолияти муштараки онро ба сатҳи олий расонем. Ҳавасмандонии хонанда нисбат ба дарс пеш аз ҳама бо дарки зарурати омӯзиши забони ҳориҷӣ аз ҷониби хонандагон, эҳсоси пешрафт ва фаҷолияти муштарак дар омӯзиш таъмин мегардад. Танҳо дар ҳамин сурат дарс барои хонанда маънӣ пайдо мекунад ва ў бо шавқи том шуғл меварзад. Дар фаҷолияти муштараки хонандагон ба дарс дастрасии маводи таълимӣ ва супоришҳои нақши муҳим мебозад. Агар ичрои супоришҳои таълимӣ аз хонанда бартараф кардани душвории муайянро талаб қунад ва ў аз ўҳдан он баромада тавонад, ҷунин ҳодиса талабаро боз бештар ҳавасманд менамояд, хонанда онро бо шавқ ичро мекунад. Супоришҳои нисбатан соддаю осон барои бачагон мароқовар нестанд [1, 208].

Лозим аст, ки супориш бо ҳаяҷони муайян ичро шавад. Барои амалӣ гаштани ин мақсад бояд машқу супоришҳо тибқи принсипи аз содда ба мураккаб интихоб гардида, моҳияти инкишофидҳӣ дошта бошад. Дар баробари он, муаллим аз намунаҳои возех ва воситаҳои таҳқимбахши дарс истифода мебарад. Масалан, ҳангоми сӯҳбат дар бораи нависандагон ва осори онҳо, муаллим корро аз он шурӯъ мекунад, ки нахуст ҳудаш нависанда ва асари дӯстдоштаашро мегӯяд ва гуфтори муаллим ба хонандагон барои ифодай фикр ва навъ намуна мешавад.

Функцияи иҷтимоии забон имконият медиҳад, ки он ба соҳаҳои гуногуни воқеият роҳ ёбад. Бо ёрии он ҳамаи зухуроти табиат ва ҷомеа, ҷаҳони пурэҳсос ва мутлакро тасвир кардан мумкин аст. Забони ҳориҷӣ низ бояд ҷунин вазифаҳоро ба ичро расонад. Ҷиҳати фароригирии муваффақонаи он муҳим аст, ки дар дарс “лаҳзаҳои” воқеияти барои баёнсозӣ ва фахмиши ифодадаҳо зарурӣ тасаввур карда шаванд. Ба ибораи дигар, дар дарс бояд ҳуди ҳаёт дар намуди воқей ё таҳайюлӣ ва ё қолаби он арзи ҳастӣ намояд. Амсила (намуна)-ро дар навбати ҳуд, бо роҳи баёни забонӣ ё аёни нишон додан мумкин аст.

Мо қаблан дар бораи истифодаи вазъиятҳои нутқии таълимие сухан кардем, ки метавонад мисоли ҳавасмандонии забонӣ бошанд. Дар дарс ба ҷузъ ҳавасмандонии забонӣ, бояд ҳавасмандонии аёни низ истифода шавад, ки он метавонад бо ёрии воситаҳои техникӣ ё бе ёрии онҳо амалӣ гардонида шавад. Масалан, муаллим дар таҳтai синӣ расми мазмундореро меовезад ва барои инкишофи нутқи мураттаб аз рӯи расм мусоҳиба ташкил менамояд. Расму тасвиротҳои мазмундор бояд чун воситаҳои муҳими ғанӣ гардонидани заҳираи лугат дар шакли нутқи тайёру нотайёру ва монологиву муколамавӣ истифода шаванд.

Ҳамин тариқа, намудҳои кор бо расм ҷунинанд:

- тасвир кардани расм;
- унсури дар расм норасоро барқарор кардан;
- тасвироти расмро мутобиқ ба таҷрибаи ҳаётии ҳуд баён кардан;
- бо ёрии ҳаёл ҳодисаҳои қабл аз тасвирот ва баъди тасвиротро бофта, эҷод карда, тавсиф намудан;
- аз рӯи тасвироти расм саҳнача ташкил кардан;
- муносабати ҳудро ба тасвирот (мусаввара) баён кардан ва монанди инҳо;

Ҷунин супоришҳо нутқи хонандаро инфириодӣ гардонида, таҳайюлоту фикри онҳоро бедор месозанд ва имконияти ҳавасмандсозии аёниятро афзун мекунанд.

Дигар омили ҳавасмандсозии муюширати хонандагонро филмҳо ва видеотасвирҳо ташкил мекунанд. Нутқи овозӣ омили самарабахши рушди нутқи шифоҳӣ, яъне ҳам гуфтор ва ҳам шунавоӣ ба ҳисоб меравад. Дарси ҳозираи забони ҳориҷиро бе истифодаи сабти овоз ва видеотасвирҳо тасаввур кардан имконнопазир аст. Онҳо ба фаҷолияти нутқӣ - фикрронии хонандагон тақвият бахшида, ба дилу ҳиссииёти онҳо таъсири мусбат мерасонанд [2, 203 -204].

Фаҷолияти муштараки хонандагон асосан аз фаҷолиятмандии хонандагон дар дарс сурат мегирад. Ин бояд дар фаҷолияти фикрӣ ва нутқии онҳо зухур қунад, ин бошад дар навбати ҳуд бо тарбияи ташабbus ба муюшират алоқаманд аст.

Мұхасилин

Дар амалияи таълими забони хорицӣ, мутаассифона аксар ташаббуси хонандагон хеле суст амалӣ гардонида мешавад. Дар ҷараёни дарс ба маънни аслӣ, асосан омӯзгор фаъол аст, на мұхасилин. Муаллим чун ҳамавақта дар дарс “ҳокимӣ” меқунаду, хонандагонро ба обьектҳои ноғаъоли таъсиррасонии худ табдил медиҳад. Вақти дарс байни муаллиму хонандагон нодуруст тақсим мешавад. Мұхиттар аз ҳама, қонуни муюшират, ки баробарии ҳамдастонро дар назар дорад, вайрон мегардад. Агар ташаббуси муюшират танҳо дар дасти муаллим бошад, пас хонандагон ўро чун шарику ҳамкор қабул карда наметавонанд. Дар ин маврид қисми зиёди вақти дарс бо чунин тарз сурат мегирад: муаллим саволҳо медиҳад, хонандагон ба онҳо ҷавоб мегардонанд. Дар хонандагон таассуроти назорати якранг ҳосил мешавад, яъне тӯли тамоми дарс муаллим онҳоро менурсаду месанҷад [5, 300].

Тибқи талаботи имрӯзай психология ва методикаи таълими забонҳои хорицӣ оид ба концепсияи рефлексии таълим – фаъолиятмандии муаллим бояд ҳусусияти бавосита дошта бошад, яъне вай дар ташкили фаъолияти хонандагон, ҷалб кардани онҳо ба омӯзиши фаъолона ва табдилдиҳии онҳо ба субъектҳои ҳақиқии фаъолияти иртиботӣ зоҳир гардад. Нутқи асили вақте арзи вучуд дорад, ки хонанда ба гуфтаи худ сарфаҳм рафта, маънои суханашро худаш идора менамояд (А.К. Маркова). Дар натиҷа дарсхо аз фаъолиятмандии муаллим ба дарсхои фаъолиятмандии хонандагон табдил мейбанд, ки маънни асили омӯзиш мебошад.

Муаллим вазифадор аст, ки ба хонанда дар иҷрои супоришҳо ёрӣ расонад, онро фаъол созад, то ки ҳолати пуризтиробаш рафъ гардад, аз саҳву ҳатоиҳо дар гуфттору муюшират наҳаросад, суханашро бочуръат ва пурра исботу ифода карда тавонад. Исбот шудааст, ки ҳатоиҳои хонанда восита ва шарти муваффақона аз бар кардани салоҳияти коммуникативӣ мебошанд. Мавҷудияти онҳо ҳаргиз шаҳодати бемуваффакиятий нест. Баръакс онҳо собит месозанд, ки раванди таълим мӯътадил ҷараёндорад ва хонандагон дар он фаъолона ширкат меварзанд [4, 124].

Олимий Эстониягӣ X. И. Лимиметс принципҳои зеринро дар гурӯҳи корӣ чунин баён карда мефаҳмонад:

Донишҷӯён сараавал ба пурраги ба гурӯҳо мтақсим карда мешаванд, зеро барои онки фаъолияти муштараки онҳо ба дарачаи аъло ворид шавад, моро ба чунин кор зарурате пеш меояд. Мо дар инҷо якчанд масъалаҳорор пеш меорем, ки онҳо чунинанд:

1) донишҷӯён ба якчанд гурӯҳҳои хурд аз 3 то 6 нафар тақсим мешаванд.

2) Ҳар як гурӯҳ вазифаи худро дорад. Вазифаҳо метавонанд барои ҳамаи гурӯҳҳо якхела бошанд ё фарқ кунанд.

3) Дар ҳар гурӯҳ, нақшҳо дар байни аъзоёни он тақсим карда мешаванд.

4) Раванди иҷрои вазифаҳои гурӯҳ дар асоси мубодилаи фикру мулоқот сурат мегирад.

5) Қарорҳое, ки дар гурӯҳи мазкур таҳия шудаанд, дар пленум баррасӣ мешаванд.

Ҷанбаҳои мусбии фаъолияти гурӯҳҳо ин аст, ки ҳар як донишҷӯ фикри худро чунин: ба ақидаи дигарон дикқат дихед, муқоиса кунед, нуқтаи назари худро бо нуқтаи назари дигарон муқоиса кунед ва монанди инҳоро баён ва муҳофизат меқунад. Ҳадафҳои таҳияшуда барои назорат кардани амалҳои дигарон ва худдорӣ, ташаккули тафаккури таҳрикӣ хело мусоид аст. Мұхокимаи гурӯҳӣ аз олитаин тарзи ташаккули фаъолияти муштарак мебошад. Мұхокима фаъолияти ҷустуҷӯи донишҷӯёнро таъмин меқунад.

Таҷрибаи ў (олими эстониягӣ) дар тақсими нақшҳо дар гурӯҳ ва қоидаҳои ташкили гурӯҳҳо аз ҷониби муаллимони забонҳои олмонӣ ва методолог Фредерик Попер, ки дар тобистони соли 2011 дар конференс ширкат варзид хело ҳам дар байни олимон мақоми мусбиеро ба роҳ андохт. Бори дигар дар семинари ИҲҚ дар Дюсселбург оид ба мавзӯи меҳнати гурӯҳ иштирок кард. Ў пешниҳод кард, ки нақшҳои зеринро дар байни донишҷӯён тақсим кунанд:

1. Роҳбар - ғамхорӣ ба гурӯҳро ба таври қатъӣ риоя кардан ва аз он хориҷ шудан;

2. Вазифаи муддаӣ - барои кафолат додани он вазифа, ки дар вақти таъйиншуда анҷом дода шудааст;

3. Нозирон - мұхити атрофро мушоҳида меқунад: ҳамаи иштирокчиён имконияти сўхбат доранд? Оё мұхокима ҳоҳад шуд?

4. Котибон - Натиҷаҳо ва натиҷаҳои мусоҳибари сабт меқунанд.

Ташкили кори гурӯҳ вазифаҳои муаллимо тағиیر медиҳад. Агар дар курси анъанавӣ ў донишшро дар шакли ҳаттӣ ба анҷом расонад, пас дар он ҷо ў бояд ташкилкунанда ва директори курсӣ, шарики фаъолияти колективӣ бошад. Амалҳои ў бояд чунин бошанд:

- шарҳи мақсадҳои корис, ки бояд иҷро шаванд;

- тақсим кардани донишҷӯён ба гурӯҳҳо;

- тақсими вазифаҳои гурӯҳҳо;

- назорати супориш;
- иштироки алтернативӣ дар кори гурӯҳҳо, вале бидуни нуқтаи назари онҳо ҳамчун имконпазир ва ҷустуҷӯи фаъолона;
- баъди ҳисоботи гурӯҳҳо оид ба икрои вазифаҳо, эълон намудани натиҷаҳои кор, диққат ба ҳатогиҳои муқарраӣ;
- баҳодиҳии кори хонандагон.

Ин маъни онро дорад, ки омӯзиш бояд дар чунин тарз тарҳрезӣ карда шавад, ки ба донишҷӯён шифоҳӣ (гуфтор ва гӯш кардан) ва ҳаттӣ (хондан, навиштан) муошират кардан зарур аст. Истифодаи усулҳои омӯзиши фаъоли таълим аз гузариш аз маълумоти иттилоотӣ-тавсифиҳанда ба маориф ва рушд, ки барои иваз намудани усулҳои монологӣ пешниҳод намудани иттилооти таълимӣ бо шаклҳои муколамаи муоширати байни муаллимон ва донишҷӯён имконият медиҳад, ин дар баланд бардоштани сифати таълимӣ дарҳол инъикос меёбад [3, 265].

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 350 с.
2. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.). Учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. – Душанбе: ТГПУ, 2013. – 350 с.
3. Артёмов В. А. Психология обучения иностранным языкам. – Москва: Просвещение, 1969. – 300 с.
4. Бабинская П.К., Леонтьева Т.П., Андреасян И.М., Будько А.Ф., Чепик И.В. Практический курс методики преподавания иностранных языков: английский, немецкий, французский: Учеб. пособие. Изд. 2-е, стер. – Минск, 2003. – 124 с
5. Лимиметс Х.И. Организационно - управлеченческая игра как форма и метод психологического исследования практики народного образования. – Новосибирск: 1987. – 265 с.

Калидвожаҳо: нақшиофарӣ, фаъолияти эҷодӣ, қобилияти сухангӯӣ, беҳтаршавии дарс, вазъият, омӯзиши забон, бозӣ, такмили нерӯи эҷодии хонандагон.

Аннотация

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идет об общих подходах к совместной деятельности, отношение к проектам, ролевым играм, диалогам, пресс-конференциям, театральным представлениям и т.д.

Ключевые слова: умение говорить, урок, импровизация, ситуация, изучение языка, творческая деятельность, расширение культурного пространства, улучшение творчества студентов.

Annotation

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF JOINT ACTIVITY OF PUPILS AT LESSONS OF GERMAN LANGUAGE

This article dealt with general approaches to joint activities, attitudes to projects, role-playing games, dialogues, press conferences, theatrical performances and etc.

Keywords: speech competence, lesson, improvisation, situation, language learning, creative activity, expansion of the cultural space, improving student creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нӯшервон Убайдуллоҳода, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Ҳ.

Сведения об авторе: Нушервон Убайдуллоҳода, магистрант второго курса немецкого отделения факультета романо-германских языков ТГПУ имени Садриддина Аини.

About the author: Nushervon Ubaidullozoda, 2nd year of Master Student in the Department of Romance-Germanic Languages, TSPU named after S. Aini.

РОХХОИ ТАРЧУМАИ ВОҲИДҲОИ ИДИОМАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Идиома дар забон яке аз соҳаҳои бузурги гуногуншакл аст ва таҳқиқи яке аз ҷанбаҳои он, бешубҳа, қобили таваҷҷуҳи алоҳидат мебошад. Идиома ба мисли ҳар як соҳаи илм масоили баҳсангезе дорад, ки имрӯз ҳам мубраманд ва ҳалли худро интизоранд. Таҳқиқи муқоисавии ҳодисаҳои забон дар соҳаи идиома ва лугатшиносӣ (лексикология) барои забоншиносии мусир ба сабаби аҳамияти қашфи ҳусусиятҳои умумӣ ва ҳос дар сатҳҳои забонии идиома ва лексикологияни якчанд забон қобили таваҷҷуҳ аст. Таҳқиқотҳои гуногуни олимон аз он шаҳодат медиҳад, ки паҳлӯҳои мухталифи маънӣ, ҳам аслӣ ва ҳам маҷозии воҳидҳои идиома ҳамеша боиси ҳушбуранг баён ёфтани ақидаҳо мегардад. Воҳидҳои идиома дар забонҳои муқоисашаванди истифода мешаванд ва то андоза бо ҳамдигар умумиятҳо дошта ва тағовут низ дорад. Ин тағовут ва ё ҳуд умумиятҳои боиси мушкил гаштани кори тарҷумон дар рафти тарҷума аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва ё баръакс мегардад. Дуруст дарк кардан маънӣ асоси қалима, маҷоз ва ё асл будани он, муродиф шудани он дар чумла дар аксар маврид ноғаҳмиҳоро ба мутарҷимон ва ё ҳуд забономӯзон ба миён меоварад. Аслан, аксари мұхәккікон зикр мекунанд, ки тарҷума як наъъи санъати сухан аст ва тарҷумон бояд ҳамин санъатро мөхирона, устодона ба кор барад, то ин ки маънӣ асл дар аксари тарҷумашуда коста нагардад. Тарҷума ҳуд яке аз воситаҳоест дар таҳқими равобити гуногуни ҳалқҳои олам мебошад. Тарҷума кардан ҳамеша ва дар ҳама даврҳо имконият фароҳам меоварад, ки ҳалқҳо ба ҳамдигар алоқаманд бошанд, аз урғу одат, мадиният, фарҳанг ҳамдигар бархурдор гарданд. Ба мисли дигар соҳаҳои илм назарияи тарҷума ва маҳз ҳуди тарҷума қонун ва қонуниятҳои ҳудро дорад. Вобаста ба ин ҳар як мутарҷим вазифадор аст, ки аз ин қонун ва қонуниятҳо огоҳ бошад ва дар раванди тарҷума ба қадри имкон онҳоро роия намояд. Забоншиносон ва мутарҷимони маъруф ва забардасти олам ба мисли В. Н Гумболдт, А.Тайлер, А. В.Фёдоров, О Каде, В. Н. Комиссаров, Ю. Найда, Ж. Вине, Л.С. Бархударов, А.Д. Швейтсер, Э. Муллоқандов, Б. Камолиддинов, М.Б. Нагзібекова, М.М. Мирзоева ва дигари олимон оиди масъалаи мазкур назария ва ақидаҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Забоншиносон ва тарҷумони тоҷик М.Б. Нагзібекова дар ин маврид чунин қайд кардааст “... аз як забон ба забони дигар тарҷума кардан мумкин аст, vale гузашта аз ин тарҷума талаботи асосиро аз тарҷумон таъқид мекунад: тарҷумон уҳдадор аст забонеро, ки аз он тарҷума мекунад, донад. Тарҷумон фақат забони бегонаро фахмида ва бо ҳамин воқеяти бевоситаи фикри ҳалқи дигарро фахмида гирифта, дар паҳлӯи мутафаккирон ва шоироне, ки ин ҳалқ ба вучуд овардааст, меистад” [9, 67]. Гуфтани ҷоиз аст, ки вазифаи ҳар як мутарҷим тарҷумайи фахмо, дарки аниқи маънӣ ҳангоми тарҷума, нигоҳ доштани асолати забони асари тарҷумашаванди мебошад.

Мусаллам аст, ки ба ақида бисёр олимони забоншиносу мутарҷимон усулҳои гуногуни тарҷумаро дар илм пешниҳод гардидаанд. Мавриди истифодаи қарор додани ин принципҳо ва ё усулҳои тарҷума дар амал татбиқ карада шудаанд ва риояи онҳо дар ҳама маврид ҳатмӣ мебошад. Воеан, дар тарҷума амал кардан аз руи принципҳо ба монанди дуруст дода тавонистани фикри нусхай асл, қалимаҳои матни аслро вусъат дода тавонистан, хонда шудани тарҷума ҳамчун матни асл, нигоҳ доштани услуби матни асл принципҳои асосӣ ба шумор меравад. Олими намоён А.Тайлер дар асари хеш “Принципҳои тарҷума” принципҳои зайлро пешниҳод намудааст:

1. Тарҷумон бояд пурра ғояҳои матни аслро дихад;
2. Услуб ва тарзи ифодаи тарҷума ба матни асл монанд бошад;
3. Тарҷума низ мисли матни асл осон ҳонда шавад.

Ин гуфтаҳо онро тақозо мекунанд, ки дар тарҷума бояд пирнисипҳои мазкур ҳамчуноне роия шавад, ки инъикоси маълумотро бо ҷузъиёташ, маъноҳои вожаҳои алоҳидаро таъмин карда тавонад, аниқтараш нусхай пурраи матни асл бошад [4, 118].

Дар бароробари ин, дар илми тарҷума метод ва усулҳои мухталифера пешниҳод мекунанд, ки онҳо ҳангоми тарҷумайи асарҳои бадей ба таври васеъ истифода мешавад. Возеху равшан аст, ки методҳои гуногуни тарҷумайи ҷумлаҳо вобаста аз мутарҷимон истифода мешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо мушоҳида кардан мумкин аст, усулҳои конкретикунонӣ, куллгӯй, васеъ намудани маънӣ ҳангоми тарҷума, истифодабарии инверсия, истифодаи шакли фоил ба ҷои шакли мағъул, компрессия тарҷумайи антонимӣ ва дигар роҳҳо, ки дар илми тарҷумашиноси маймӯл мебошанд, корбурд мешаванд. Дар иртибот бо ин ибораҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта, вожаҳои гуногуни забон, ки барои тарҷума ҳаммаънои ҳудро надорад, колабҳои муайян тарҷумаро доро мебошад. Ба таври дигар гӯем, барои тарҷума кардан онҳо аз роҳи қолабҳои муайн тарҷума истифода карда мумкин аст.

Моҳиятан, дар рафти тарҷумайи идиомаҳо ва ибораҳои фразеологӣ аксарияти идиомаҳо ба ҳамагон маълум роҳи дурусти ҳудро пайдо мекунад, аммо илова бар ин усулҳои гуногуни тарҷума

барои истифода нашудани ҳамин вожаҳо дар забони тарҷуманашаванда сабабгор шуданашон аз эҳтимол дур нест. Пай бурдан мумкин аст, ки онҳо гоҳо тарҷумаи таҳтуллафзи, гоҳе тасвирий ва то чое тарҷумонҳо кӯшиш мекунанд, ки дар забони тарҷумашаванда эквиваленти муносибро пайдо кунанд. Вокеан тарҷумаи вожа ё қалима аз он оғоз мегардад, ки тарҷумон кӯшиши дар забони тарҷумашаванда ёфтани вожа ё қалимаи ҳаммаъни онро мекунад. Бештари вожаҳои забони тоҷикӣ ва ё забони англисӣ қалимаҳои ҳаммаъни худро дар ҳарду забон доранд. Вобаста ба ин як нуктаро мебоист қайд намуд, ки дар назарияи тарҷума қалимаи забони тоҷикиро, ки мағҳумаш ба ягон қалимаи забони англисӣ наздиқ мебошад. Мувофиқати вожагӣ ё мувофиқати луғавӣ меноманд.

Идиомаҳо ё худ воҳидҳои идиомагӣ дар ҳарду забон, баҳусус дар асарҳои бадӣ ба таври васеъ истифода мешаванд ва онҳо бо забонҳои гуногуни дунё бо роҳҳои мухталиф тарҷума мешаванд ва ба толибилмон пешниҳод карда мешаванд. Забоншинос ва мутарҷими тоҷик Комилиддинов Б. Чунин қайд мекунад: “Нуқсони асосии тарҷумаҳо дар забон ин аст, ки бисёр тарҷумонҳо забони тоҷикиро намедонанд ва қоидаву конунҳои онро дағалона вайрон мекунанд. Онҳо қалимаю ибораҳои номувофиқро кор мефармоянд, мавриди истеъмоли таъбирҳо машҳурро дуруст муайян карда наметавонанд, чумлаҳои тартиб медиҳанд, ки аз ҷиҳати услуб ва маъно вайрон аст, ё хеле дағалу носуфта мебошанд” [2, 161].

Дар забон ҳар як воҳиди идиомагӣ мағҳуми ҳоси худро дорад. Забоншинос Мачидов Ҳ. Дар ин маврид чунин қайд мекунад, ки “Ифодай маъни яклухт ва ҳиссаҳои ҷудошаванда аз ҳусусиятҳои муҳими воҳиди идиомаҳо мебошад. Воҳиди идиомаҳо бо маъни яклухт ва тобишу оҳангҳои фардии худ ҳеле маҳсуси маъноро ба вучуд меорад” [2, 155].

Муқаррар кардани маъни онҳо дуруст дарк кардани он ҳамчун воҳиди идиома дар маъни маҷозӣ омадани онҳо ҳамеша ба тарҷумон душвориҳоро пеш меорад. Оид ба тарҷумаи воҳидҳои идиоматикий яке аз забоншиносони тоҷик Мирзоева М. М. чунин мефармояд, ки “Воҳидҳои идиомагиро бо фразеологизми забони тарҷумашаванда баргардонидан лозим аст. Ин усули идиоматикии тарҷума буда, тарҷумаи идеали ҳисоб меёбад. Дар ҳолати ҷой надоштани муодили мувофиқ усули дигар роҳи гайриидиомагии тарҷумаро ба кор мебаранд” [3, 18].

Аз як забон ба забони дигар ифода намудани ибораҳои идиомаҳо ба ҳусус ба забони англисӣ барои мутарҷим кори ниҳоят мушкил мебошад. Ба воситаи густурдагии маъно, маҷозият, кӯтоҳи ва дурахшии маъно ибораҳои идиомагӣ дар забон нақши муҳимро мебозад. Вокеан маълум аст, ки як қатор воҳидҳои идиоматикии аз ҷиҳати ҷузъҳои доҳилиашон тағиیر ёфта метавонанд. Дар ин сурат вариантҳои тозаи воҳидҳои идиомаҳо тавлид меёбанд.

Вучуд доштани навъҳои гуногуни як идиома ҳосияти ивазнашаванда будани қалимаҳои доҳили онро инкор карда наметавонад, зеро дилҳоҳо воҳидҳои идиомаҳо шумораи аниқи вариантҳои худро дошта, аз ин ҷиҳат донираи тағиیرёбии ҷузъҳои он маҳдуд мебошад. Ибораҳои идиомаҳо ҳусусан дар нутқи шифоҳӣ, матнҳои бадӣ ва сиёсӣ мешаванд. Дар рафти тарҷмуи ибораҳои идиомаҳо тарҷумон бояд ҳам маъно ва ҳам фасоҳати онро тасвир карда тавонад ва дар айни замон ў бояд вазифаҳои услубии ибораҳои идиомаро ҳатман ба инобат гирад. Дар сурати мавҷуд набудани ибораи идиомаги муродиф, ба тарҷумаи зарур аст, ки ибораи идиомаро аз рӯи маъно наздиқ ба онро пайдо кунад. Дар вοқеъ, чи тавре ки зикр гардида буд навъҳои зерини тарҷумаи гайриидиоматикиро мушоҳида кардан мумкин аст.

1) “Тарҷумаи луғавӣ (дар сурати пайдо нашудани муодили мувофиқ дар забон тарҷумашаванда, ибора бо лексикаи аз ҷиҳати маъно наздиқ тарҷума мешавад);

2) таҳтуллафзӣ (ин усул бо мақсади муайян кардани мақсади нависандай асар, дар ҳолати пайдо накардани тарҷума он бо усулҳои дигар истифода мешаванд);

3) тасвирий (ин усул воҳиди идиомаро аз ягон ҷиҳати шарҳ медиҳад ва мазмуни онро барои хонанда муайян мекунад) [7].

Агар дар бобати забон англисӣ сухан ронем эквивалентҳои ибораҳои идиомагӣ пурра ва ё қисмӣ шуда метавонанд. Ҳамрадифони пурраи идиомагӣ он эквивалентҳои тайёри забони англисӣ мебошанд, ки ба дигар забон аз ҷиҳати маъно, соҳтор, фасоҳат, тобиши услубӣ ва соҳтори ғраммитикий бо ҳам мутобиқат мекунад. Масалан, дар мисоли зерин ҳамин нуктаро дидан мумкин аст: намаки замин –the salt of the earth; бо оташ бозӣ кардан- to play with the fire; бе оташ дуд нест – there is no smoke without fire ва гайра. Тарҷума бар заминай эквиваленти қисмӣ, маъни онро дорад, ки ҳангоми тарҷума фасоҳат, обуранги бадеии идиомаҳо пурра дода шаванд. Дар зери ин истилоҳ бояд дар назар дошт, ки дар варианти пешниҳодшудаи тарҷума баъзе фарқиятҳо нисбати забони тоҷикӣ вучуд доранд. Яъне, ба тарҷумон ҳангоми тарҷумаи ибораи идиомагӣ соҳтори забонии он муҳим набуда, обурангии он (яъне, маъни комил) муҳимтар аст. Эквивалентҳои ибораҳои идиомагии қисмиро ба се гуруҳ тақсим кардан мумкин аст. Ба гуруҳи яқум идиомаҳои доҳил мешаванд ,ки аз ҷиҳати маъно, рангрангии услубӣ ва ҳушбурангӣ бо ҳам наздиқ мебошанд, аммо аз ҷиҳати узвҳои лексикӣ фарқ доранд. Масалан, дар ибораи зерин: кӯҳҳои тиллой, ситора ваъда додан –to promise woders, to promise the moon ва гайраҳо. Гурӯҳи дуюми онҳо аз ҷиҳати шумора,

Мұхаббат

тартиби калимақо аз ҳамдигар тафовут дошта, аз чиҳати маъно, сохтори лексикӣ ва услуг мувофиқат мекунанд. Масалан: Дар шаҳри кӯрон якашма шоҳ аст.-Among the blind one -eyed is a king (фарқ дар шумора).

Гурӯҳи сеюми идиомақо қаріб бо ҳам чиҳатқо бо ҳам мувофиқат мекунанд ба ҷуз тарзи ифода ва фасоҳат. Масалан, кас нагӯяд, ки дӯғи ман туруш аст –every bird likes its own nest ва гайраҳо.

Дар асари “Идиомақои забони ҳозираи тоҷик” оварда шудааст, ки “қисмати аз ҳама бузурги захираи воҳидҳои идиомақои забонро ибораҳои идиомагӣ ташкил медиҳад. Ибораҳои идиомагӣ бо вучуди он ки аз чиҳати миқдор қисми калон захираи идиомагии забонамонро ташкил медиҳад, факат яке аз навъҳои воҳидҳои идиомагии забонамон мебошад” [6, 75].

Бояд тазаккур дод, ки яке аз ҳусусиятҳои хоси калимаҳои дохили ҳар як забон ин имконияти ташкил кардан ҳар гуна пайвастагиҳо мебошад. Он пайвастагиҳо, ки доимо ҳамчун намунаҳои тайёр истифода мешаванд ибораҳои рехта ва онҳое, ки доимо ҳамчун намунаҳои тайёр истифода мешаванд ибораҳои рехта ва онҳое, ки доимо иваҳ шуда метавонанд пайвастагиҳои озод меноманд. Аз ин рӯ ба тарҷумон ҳамеша лозим аст, ки ибораҳои рехтаи забони тарҷумашавандаро нағз донад, зеро онҳо ба нутқ ҳусусияти идиоматикӣ, маҷозӣ медиҳад. Масалан, намунаи пайвастагиҳои озод: девори оҳанин- iron fence, маззаи тез-testes; bitter инстиқти гург- wolf's instinct; иродай оҳанин-cast-iron will; ҳазли тез bitter irony; иштиҳои гург- voracioius appetiter ва гайра мебошанд. Дар аксар марид дар тарҷумаи чунин вожаҳо усулҳои пайдо кардан эквивалент дар забони тарҷумашавандана истифода мегарданд. Яъне, ҳангоми тарҷумаи ибораҳои рехта муродифи мувофиқ ё тайёри забони дигар истифода мешавад. Дар сарчашмаҳои ғуногун чунин роҳи тарҷумаро эквиваленти зиёддошта ном мебаранд. Дар ҳамин ҳол принсиби мазкур вайрон намешавад, агар ба забони тарҷумашавандана роҳҳои ғуногуни ифода вучуд дошта бошад. Ҷунончӣ дар ибораи мазкур : мусаллоҳшавии бошитоб, бо шитоб мусаллаҳ шудан-arms race ё ҳуд arms drive. Ҳангоми тарҷумаи ибораҳои рехта аз усулҳои ғуногун кор фармудан мумкин аст. Масалан, тарҷмуи интиҳобӣ. Дар зери ин мағҳум одатан тарҷума бо ёрии муродифҳои имконпазири забони тарҷумашавандада дар назар дошта мешавад. Интиҳоби муродиф ё ҳуд синоним аз матни забон тарҷумашавандада вобаста аст. Бояд гуфт ки дар тарҷумаи чунин ибораҳо ҳолатҳои мешаванд, ки онҳо дар забон эквивалент надоранд. Дар ин сурат истифодаи методи тарҷумаи озод қобили қабул аст. Аслан, аз рӯи пешниҳоди сарчашмаҳои илми ғуногун ду роҳи тарҷумаи озоди ибораҳои рехтаро имконпазир меҳисобанд: тарҷумаи таҳтуллафзӣ кардан ва ё аз методи тасвирий истифода бурдан, ки дар ин бора болотар сухан рондем. Албатта бояд зикр кард, ки методҳои дигари тарҷума дар забон вучуд доранд, аммо тарҷумаи тасвирий нисбат ба тарҷумаи интиҳобӣ асосёфта аз мутарҷим маҳорат ва малакаи муайянро ҳангоми тарҷума талаб мекунад, ки ҳамин усулҳоро дар тарҷумаи асарҳои интиҳобшудаи рисола мушоҳида кардан мумкин аст. Яъне, ҳангоми тарҷумаи ибораҳои идиоматикӣ усулҳои тарфумаи дар боло зикршуда истифода мешавад.

Бояд зикр намуд, ки усулҳои ғуногуни тарҷума дар забон вучуд дорад, ки ҳангоми тарҷума истифода мешавад. Аз ин рӯ, зарур доистем бо мақсади тақвияти андешаҳои боло андаке дар бораи ин усулҳои гуфта гузарем.

Дар илми тарҷума методи компрессия (ба ибораи дигар амали фишурдан) ҳангоми тарҷума вучуд дорад. Ин усул ба таври кӯтоҳтар истифода бурданӣ маънои як забон аз ҳисоби истифодабарии үнсурҳои аз чиҳати маъно бокувваттари забони дигар мебошад. Мағҳуми “компрессияи матн- дигаргун соҳтани матни асл бо мақсади ба шакли фишурдатар истифода кардан он мебошад. Фишурдани матн ба воситаи истифода накардани элементҳои зиёдатии нутқ, элементҳое, ки аз контекст пурра дур карда шуда метавонанд ва ҳамчунин ба воситаи истифодабарии конструксияҳои фишурдатар ба даст оварда мешавад”. Дар амалияи тарҷума яке аз воситаҳои васеъ пахншуда якҷо кардан чумлаҳо ҳангоми тарҷума мебошад. Ин усули метавон ҳангоми тарҷума аз тоҷикӣ ба англисӣ ва ё баръакс истифода намуд. Муттаҳид кардан чумлаҳои мураккаб на факат имконияти кӯтоҳ кардан матнро медиҳанд, балки дарки онро дар мӯкоиса бо варианти пешин осонтар месозад. Зикр кардан зарур аст, ки усули муттаҳид кардан чумлаҳо дар таълими тарҷума ба забони модарӣ аз забони ҳориҷӣ истифода мешавад. Дар як маврид методи тақсим кардан чумлаҳои мураккаб бо сабаби мушкилфаҳмӣ ва вазнинии қолабоҳои тарҷума ба ду ва се чумлаи содда васеъ дар тарҷума истифода мешаванд. Амали инверсия ё зуд ҷойивазкунии баръакс дар забон васеъ истифода мешавад. Ҳадаф аз истифода ин усул пеш аз ҳама ҷалб кардан дикқати хонанда мебошад. Амали инверсия ин ҷойивазкунии баръакси калима ва ибораҳо нисбати тартиби муқаррарӣ мебошад. Вайрон кардан тартиби муқаррарии калима ва ё ибораҳо ба он оварда мерасонад, ки ин ё он қисми чумла барҷастатар нишон дода мешавад. Яъне, чумла маънои мушаххас ва иловагӣ мегирад. Мақсад аз истифодаи методҳои конкретикунонӣ ва куллбоғӣ амиқтар тарҷума кардан маънои матни асл мебошад. Яъне, чумла маънои мушаххас ва куллбоғӣ (куллгӯй) мукобили методи конкретиро дорад, дар забони дигар мо калимаэро интиҳоб мекунем, ки маънои умумитар дорад. Дар тарҷумла бо мақсади шарҳи амиқтариин ё он воҳи дилексикӣ ё ибора аз усулҳои васеъ намудани маъно истифода мебаранд. Яъне, тарҷумон барои худаш маънои

ифодашударо аниқ мегардонад ва роххой конкретитар ва аз чиҳати услуг беҳтарро пайдо мекунад. Масалан, дар ҷумлаи зерин: *There is something behind the throne greater than the King himself*. Дар пушти таҳт ҷизе ниҳонаст, ки аз худи шоҳ пурқудраттар аст. Тарҷумаи комил: Дар пушти таҳт шахсияте ниҳон аст, ва гайра [3, 143].

Мисоли дигар методҳои тарҷума, ки болотар сухан рондем дар илми тарҷума барои аниқтар ва табиитар баромадани фикри матни асл аз тарҷумаи антонимӣ истифода мебаранд. Масалан, агар дар ҷумлаи зерин нигоҳ қунем: Қувваҳои мусаллаҳ бояд фақат дар ҷумлаи зерин нигоҳ қунем: Қувваҳои мусаллаҳ бояд фақат дар ҳолати фавқуллода истифода шаванд. Ҷумлаи мазкурро ҷунин тарҷума кардан мумкин аст: *The troops shall be used in cases of emergency*. Аммо, варианти саҳехтари он метавонист, ки ҷунин бошад: *The troops shall not be used in cases of emergency*. Дар мисоли боло ҷуумлаи дуввум аз он фарқ мекунад, ки шакли инкориро гирифтааст, агар ҷанде ҳамон маъноро дорад. Забоншиносон ва олимон таъкид мекунанд, ки ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ антонимия одатан ба воситаи ӣаз кардани соҳтори инкорӣ ба тасдиқӣ сурат мегирад. Илова ба таҳлили усуљҳои боло бояд зикр кард, ки дар тарҷума одатан мутарҷимон аз фарҳангҳои гуногун истифода мебаранд. Ҳангоми муқоисаи вожаҳо дар фарҳангҳо муносибати маънӣ дар байни ин қалимаҳо муайян карда мешавад. Масалан, маънои вожаи забони англисӣ метаванад, ки пурра ба маънои вожаи забони тоҷикӣ мувофиқат қунад. Дар ин замина ҳамон мувофиқате дар назар дошта шудааст, ки дар ҳамаи ҳолатҳои ҳангоми истифодаи ин вожа дар матн он бо ҳамин қалимаи забони тарҷумашаванд тарҷума мешавад. Ҳамин мувофиқатро дар забон эквивалент ва ё ҳаммаъно мегӯянд. Қалимаҳои ҳаммаъно ё эквивалент дар забон асосан номҳои ҷуғрофӣ, номҳои моҳҳо, исмҳои хос, шумораҳо, ва рӯзҳо мисол шуда метавонанд. Чи хеле ки таҳлилҳо муайян мекунанд, қалимаҳои ҳаммаъно дар забон ҳело кам ҳастанд. Дар як маврид қалимаҳои сермаъни забон як эквивалент надоранд. Эквиваленте он метавонад маънои алоҳидаро дошта бошад. Масалан, вожаи hand-даст; 2) коргар, ёрдамчӣ; 3) ақрабаки соат; 4) маҳорат, қобилият; 5) гурӯҳ, даста; 6) иҷроқунанда; 7) самт, тараф, ҳолат; 8) сарҷашма (маълумот ва г) 9) имзо, соядаст; 10) қанот, бол; 11) бозингар (дар қимор); ҳамҷун феъл (verb): 1) to hand-додан, дароз кардан, аз даст ба даст додан; 2) to hand-фиристондан, равон кардан ва гайра [5]. Аз рӯи таҳлилҳо бармеояд, ки ба маънои як қалимаи забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Яъне, ҳамаи вожаҳои забони англисӣ дар забони тоҷикӣ якчанд вожаҳои ҳаммаъно дорад. Ин намуди ҳаммаъногӣ ҳаммаъногии муҳталиф (вариантӣ) номида мешавад. Масалан, вожаи face (рӯй) дар забон тоҷикӣ ҷанд тарзи ифода дорад: рӯ, рӯх, симо, намуд, рӯхсор, башара, лиқо, ҷехра, андом, сурат, афт, қиёфа, тарҳ, ораз, узор ва гайра. Тарҷума бо қӯмаки интиҳоби яке аз ҳаммаъноҳои қисмии луғавӣ яке аз ҳаммаъноҳои қисмии луғавӣ яке аз роҳҳои маъмули тарҷума мебошад. Истеъоди тарҷума то дараҷае аз маҳорати ёфтган ва интиҳоб кардан ин ё он вожаи англисӣ, ки матн ба он мувофиқат мекунад, вобаста мебошад. Дар айни ҳол бояд дар назар дошт, ки вожаҳои ҳаммаъно на ҳама вакът дар фарҳангҳо оварда мешаванд ва онҳо мутарҷимонро қаноатманд карда наметавонанд. Аз ин рӯ мутарҷим наметавонад, аз вожаҳои додашуда аз нуқтаи назар услубӣ онро истифода барад. Дар ин сурат ба мутарҷим лозим аст, ки гӯруҳи ҳаммаъни вожагиро дарозтар қунад. Баъзан аз дуруст зиёд кардани варианҳои ҳаммаъно амиқ тарҷума шудани матни тарҷумашаванд вобаста аст. Дар ҳамин ҳол ба назар гирифтани ҳамbastagии вожаҳо зарур аст. Илова бар ин қалима дар матни муайян метавонад маъноеро дошта бошад, ки доимӣ набуда балки маҳз дар ҳамин матн ҳамин маъноро ифода қунад. Аз ин сабаб, дар байни маънои матнӣ ва мантиқӣ доимо алоқае вуҷуд дорад ва мутарҷим бояд байни маъноҳои ин вожаҳо фарқ гузошта тавонанд.

Умуман, роҳи усуљҳои гуногуни тарҷумаро номбар кардан ва бар онҳо таҳлилҳои гузаронидан мумкин аст, ки мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи асарҳо истифода мебаранд, аз он ҷумла ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои идиомагӣ мебошад. Дар маколаи мазкур дар доираи адабиёти мавҷуда таҳлилҳо гузаронида шуда, роҳи воситаҳои маъмули тарҷумаи идиомагиро пешниҳод шуданд. Омӯзишҳои нишон доданд, ки ҳангоми тарҷумаи матни асл ва ё идиомагиро пеш аз ҳама маҳорати тарҷумон зарур аст. Дар ин баробар истифодаи усуљҳо аз манфиат ҳолӣ буда наметавонад.

Адабиёт:

1. Архангельский В. Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкоznании (60-е годы 20 века // Вопросы лексики фразеологии. Собр. Русский язык. – Ростов-на-Дону, 1963. – 76 с.
 2. Балли Ш. Французская стилистика. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 290 с.
 3. Виноградов В. В. Основная понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. – Москва: 1997, – 420 с.
 4. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избр. Тр. – Москва: Наука, 1986. – 260 с.
 5. Голсуорси Дж. Сага о Форсайтах // пер. С англ. Под общ. Ред М.Ф. Лоре. – М.: АСТ МОСКВА, 2007. – 877 с.
 6. Мень А. Библиологический словарь [Электронный ресурс] / А. Мень. – Режим доступа: www.bible-centre.ru, свободный.
 7. Мачидов X. Сабабҳои ба вучудойроҳои ташаккул ва инкишофи минбаъдаи воҳидҳои фразеологии феълии забони ҳозираи тоҷик, дар кит: «Иранская филология», част 1. – Душанбе: 1982. – 320 с.
 8. Минъяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. – М.: 1980. – 237 с.
 9. Солодуб Ю. П., Альбрех Ф. Б., Кузнецов А.Ю. Теория и практика художественного перевода: учеб. Пособие для студентов лингв. фак. высш. учеб. заведений. – Москва: Академия, 2005. – 304 с.
 10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 228 с.
 11. Эгамбердиев Р. Муносибати фразеологизмҳо бо ибораҳои бадей. – Самарқанд, 1973. – 290 с.
 12. Эгамбердиев Р. Маънои фразеологӣ // Вопросы фразеологии, стилистикии грамматического староя восточник языков. - Новая серия. – Вып.- № 225. – Самарканд, 1972. С. 186-191.
- Қалидвоҷаҳо:** идиома, тарҷума, услуб, вожса, маҷоз, эквивалент, воҳиди идиомавӣ, тарҷумани таҳтуллағзӣ, фразеология, инверсия, муқоисашаванда.

Аннотация

СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА НЕПРЕРЫВНЫХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена изучению способов перевода идиом таджикского и английского языков. Следует отметить, что существуют разные способы перевода идиоматических единиц, которые используются при переводе идиом таджикского и английского языков. Проанализировав методы, стало ясно, что в процессе перевода идиом с таджикского на английский или наоборот широко используются методы лексического, верbalного, описательного, выборочного перевода, сжатия или сжатия, инверсии и перевода антонимов.

Ключевые слова: идиома, перевод, стиль, слово, метафора, эквивалент, идиоматическая единица, идиоматический перевод, фразеология, инверсия, сопоставимое.

Annotation

METHODS FOR TRANSLATING CONTINUOUS UNITS OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the study of ways to translate idioms of the Tajik and English languages. It should be noted that there are different methods of translating idiomatic units, which are used when translating idioms of Tajik and English languages. After analyzing the methods, it became clear that in the process of translating idioms from Tajik to English or vice versa, the methods of lexical, verbal, descriptive, selective translation, compression or compression, inversion and antonym translation are widely used.

Keywords: idiom, translation, style, word, metaphor, equivalent, idiomatic unit, idiomatic translation, phraseology, inversion, comparable.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Зухро, магистранти соли дуюми факултети забони англсиии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, Телефон: +992987607136

Роҳбари илмӣ: Мусаямов З.

Сведения об авторе: Ахмедова Зухро, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни, Телефон: +992987607136

Научный руководитель: Мусаямов З.

About the author: Akhmedova Zuhro, first year magister of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini, Phone number: +992987607136

Scientific director: Musaymov Z.

Рахимзода Сүхроб,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ

ҲАДАФҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ ШАВҚУ ҲАВАСИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ТАЛАФФУЗИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Омӯзиши забони хориҷӣ дар мактаб ба инкишофи ҳаматарафаи шахсият мусоидат мекунад. Таҳти мағҳуми фонетика, чун аспекти забон соҳти овозии забон, яъне маҷмӯи тамоми воситаҳои овози нутқи фаҳмида мешавад, ки ҷиҳати моддии забонро ташкил мекунад. Ба он овозҳо, зада, оҳанг, пасту баландшавии овоз доҳил мешаванд. Забон ҳамчун воситай муюшират пеш аз ҳама ҳамчун забони овози арзи вучуд мекунад. Пас аз худ кардани соҳти овозии забон, яъне малакаҳои талафғуз шарти асосии муюширати байни одамон аст. Дар ҳолате, ки гӯянда қоидаҳои фонетикии забонро вайрон мекунад, шунаванда нутқро ба душворӣ мефаҳмад ва ё тамоман намефаҳмад.

Номукаммалии маҳорати талафғуз инчунин ба нутқи шифоҳӣ ва хониш таъсири манғӣ мерасонад. Хонанда ё шунаванда мазмуни матнро дуруст намефаҳмад ё галат мефаҳмад. Азбаски ҳама гунна фаъолияти инсон мақсаднок аст, омӯзиши забони хориҷӣ низ бояд мақсаде дошта бошад. Дар адабиёти методӣ мақсадҳои амалий, таълими, тарбиявӣ ва такомулии он нишон дода шудааст. Мақсади амалии он инкишоф додани малакаи муюширатӣ ва хонда ахборот гирифтсанро пешбини менамояд. Ин мақсад дар асоси зина ба зина ташаккулу такмил додани чор рукни фаъолияти муюширатӣ ба даст меояд.

Ба масъалаи машқҳо таваҷҷӯҳ карда, наметавон муносибати профессор А. Бухбиндерро ба ин муаммо таҳлил накард. Ӯ ячанд намуди машқҳоро нишон медиҳад: Машқҳои иттилоотӣ, ки онҳоро машқҳои забонӣ низ номидан мумкин аст. Чунин машқҳо барои даркунии ҳодисаҳои забонӣ ва донишандӯзӣ аз онҳо нигаронида мешаванд. Пайдост, ки инкор кардани ин хел машқҳо мақбул нест. Масалан, барои омӯзиши фонетика, грамматика ва лексикаи забони хориҷӣ якчанд гурӯҳи машқҳо ҳастанд, ки хонандагон бояд иҷро кунанд. Масалан:

Гурӯҳи якум машқҳои оператсионӣ ё амалиётӣ мегӯянд, ки онҳоро баъзан машқҳои пешазнутқӣ ё омодашавӣ низ меҳисобанд. Тавассути онҳо дониши талабагон сайқал ёфта, малака ва маҳорати ҳарфзаний, хониш, истимӯъ ва хаттии онҳо такмил меёбад, зеро бе чунин машқҳо малакаҳои даркориро соҳиб шудан басо мушкил аст. Масалан, барои пурсидан ё ба суоле посух гуфтан, розигӣ ё норозигии худро изҳор кардан зарур меояд, ки хонанда қалимаҳо ва шаклҳои грамматикии онҳоро дар лаҳзаи зарурии муюшират дуруст интиҳоб карда тавонад.

Якчанд намунаи чунин машқҳоро, ки дар асоси ягон матн бояд соҳта шаванд меорем

- Гӯед, ки матн дар бораи чист.
- Ба саволҳо ҷавоб дихед.

➤ Матнро хонед ва якчанд қалимаҳоеро, ки дар лафзи қаҳрамони ҳикоя истифода шудаанд, гуфта дихед.

- Ақоиди зеринро тасдиқ ё инкор кунед.
- Ҳохиши ҳамсабақатонро пурсед ва онро иҷро карда, ба мо маълум намоед.
- Гуфторҳои нотамомро пурра кунед.
- Аз ҳамсабақатон ҳохиш кунед, ки якчанд амалиётро иҷро кунад.
- Фикри худро асоснок кунед ва ғайра.

Гурӯҳи дуюм машқҳои мотиватсионӣ меноманд. Вазифаи чунин машқҳо низ инкишоф додани малака ва маҳорати чор рукни фаъолияти муюширатӣ маҳсуб мешавад.

Намунаҳои чунин машқҳоро меорем:

1. Мундариҷаи ҳикояро муайян кунед.
2. Ба саволҳои мавзӯотӣ ҷавоб дихед.
3. Мазмуни матнро гуфта дихед.
4. Бо ҳамсабақатон дар бораи аҳмияти воситай техники таълим муколамае ороед.

Аз ин факат мавҷудияти малакаҳои устувори талафғуз ба амали гаштани ҳамаи намудҳои фаъолияти нутқи мусоидат менамояд. Ин ақида аҳмияти кори муаллимро аз болои талафғузи хонандагон дар мактаб ба тариқи аёнӣ нишон медиҳад.

Дар мактаб фонетикаи таълими забони англисӣ ҳамчун аспекти мустақили забон омӯхта намешавад. Хонандагон бояд соҳиби малакаҳои талафғуз шаванд, ки он ба омӯзиши нутқи даҳони ва хониш кӯмак мерасонад. Албатта дар мактаби миёна бенуқсон будани талафғузи хонандагон душвор аст ва муаллим мутобиқи принципи аппроксиматсия (таҳминан мувофиқаткунӣ ба қоидаҳои талафғуз) амал менамояд. Бо вучуди он муаллим вазифадор аст,

Мұхым

ки ба шогирдон талаффузи дуруст ва бурроро ёд дихад. Дар дарсҳои забони англисій тарзҳои ичро ва технологияи истифодаи машқҳои фонетикий ва нутқй маҳоратро талаб мекунад.

Мақсади амалии таълими забонҳои хориҷӣ омӯзиши гуфтугӯи озод ба забони англисій мебошад. Аз ин рӯ, ду намуди муюширати нутқи, шифоҳӣ ва хаттӣ пешниҳод мегардад.

Вале, барои фаҳмиши нутқи забони дигар, хондан ва сухан рондан бо забони англисӣ, аз худ кардани овозҳои забони омӯхташаванд ҳатман лозим аст. Пешгирий кардани душвориҳои фонетикий метавонад дар хонанда малакаҳои дурусти талаффузро ҳосил кунад. Қобилияти талаффуз на танҳо талаффузи дуруст, балки доистани қоидаҳои оҳангӣ нутқ, равшану возех талаффуз кардани овозу калима, доистани суръати нутқи забони англисӣро дар назар дорад.

Дар такмили талаффуз зинаи аввали таълим, ба хусус соли аввали таҳсил роли мұхим мебозад. Методистон ва муаллимони ботаҷриба чунин мешуморанд, ки кор бо мақсади талаффузи дуруст бояд мунтазам дар давоми соли таҳсил гузаронида шавад, vale намудҳои кор ва хусусияти он дар ҳар як зинаи таълим як хел буда наметавонад.

Таваҷҷӯҳ ба талаффузи хонандагон дар синфҳои баъдина на бояд суст шавад, зеро хонандагон бо маводҳои нави фонетики минбаъд дучор мешаванд. В. А. Васильев дар китоби худ “Таълими талаффузи забони англисӣ дар мактабҳои миёна тасдиқ мекунад, ки дар омӯзиши талаффузи забони англисӣ бояд бештар ба принципҳои дидактикаи шуурнокӣ ва айёният такия карда шавад. Бояд кайд кард, ки на ҳамаи муаллимони забони англисӣ ба шаклҳои гуногуни ичрои машқҳои фонетикий аҳамият медиҳанд, ки одатан дар тақроркуни калимаҳо ба таври ҳамакаса (хор) ва машқунии мисраъҳои шеър ва калимаҳои ҳамқофия мушоҳида мешаванд.

Пешгирий кардани душвориҳои фонетикий метавонад дар хонанда малакаҳои дурусти талаффузро ҳосил кунад. Дар такмили талаффуз зинаи аввали таълим, ба хусус соли аввали таҳсил роли мұхим мебозад. Бо мақсади ташаккул додани малакаи фонетикий дар оғози ҳар як дарс машқҳои фонетикий гузаронида мешаванд. Ба онҳо муаллим он овозҳоеро ва машқҳоеро дохил менамояд, ки хонандагон дар дарсҳои гузашта дар талаффузи онҳо душвори қашида буданд ва муаллим баҳри бартараф кардани ин душвориҳо мекушад. Ҳангоми ба дурустии нутқи хонанда баҳо додан ҳатогиҳои фонетикиро аз ҳатогиҳои фонологӣ фарқ кардан лозим аст. Ҳатоҳои фонетикий сифати талаффузро паст мекунанд, vale маънояшро дигар намекунад. Ҳатогиҳои фонологӣ маъни калимаро дигар мекунад.

Дар ташаккул додани малакаҳои талаффузи овозҳо машқҳои аз навтакроркуни истифода бурда мешаванд. Мисоли чунин машқҳо овозҳои алоҳида, ҳиҷоҳо, калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо шудан медавонанд. Дар ингуна машқҳо ҳамаи мисолҳо метавонанд як хел хусусият дошта бошанд, ё ин ки онҳо чунон интиҳоб карда мешаванд, ки дар онҳо ягон хусусият гузашта мешавад.

Пайдост, ки мұхити забонӣ дар ҷараёни омӯзиши чи забони модарӣ ва чи забони хориҷӣ мавқеи басо мұхимро дорост. Дар ҳолати набудани чунин мұхит, ки хоси азбаркуни забони англисӣ дар қишивари мост, меҳнати мунтазам ва зиёди рӯҳонию зеҳнӣ ва пеш аз ҳама, гузаронидани машқҳои таълимии мұхталифро талаб карда мешавад.

Дар натиҷа чунин гуфтан мүнкин аст, ки яке аз навъҳои босамари инкишофи малакаи фонетикий хониш бо овози баланд мебошад. Он барои ташаккули малакаи талаффузи овозҳо равона гардидааст. Хониш бо ду роҳ амалӣ гардонида мешавад:

Матн бо ёрии муаллим бо воситаи магнитофон хонда ва талаффузи дурусти он барқарор карда мешавад. Дар ин ҳолат ба хонанда танҳо барои дурустии хониши баҳо гузашта мешавад. Ба хонанда як вақти муайян барқарор карда мешавад. Ё ҳудаш мустақилона ё бо воситаи магнитафон якчанд маротиба баланд меҳонад ва тарзи дурусти онро ёд мегирад. Дар ин ҳолат бошад аз хонанда талаффузи бурро ва техникаи хониши хуб талаб карда мешавад.

Хониш бо овози баланд ҳамон вакт натиҷаи хуб медиҳад, ки агар ҳар даъфа дар талаффуз пешрави дида шавад. Бинобар ин матнҳои начандон калон интиҳоб карда мешаванд. Бо мақсади ташаккул додани малакаи фонетикий дар оғози ҳар як дарс машқҳои фонетикий гузаронида мешаванд. Ба онҳо муаллим ин овозҳоеро ва машқҳоеро дохил менамояд, ки хонандагон дар дарсҳои гузашта дар талаффузи онҳо душвори қашида буданд ва муаллим баҳри бартараф кардани ин душвориҳо мекушад.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013.
2. Барномаи омӯзиши забони англисӣ. – Душанбе, 2003. – 6 с.
3. Бим И. Л. Подход к проблеме упражнений с позиции нерархии целей и задач. В жур. Иностранный языки в школе. – М., 1979. №4.

4. Гез Н. И., Ляховицкий М. В. Методические обучения иностранные языки в средней школе. – М., Высшая школа, 1982.
5. Ёкубова В. Таълими матнҳои забони хориҷӣ ҳангоми фарқкуни овоз. – Душанбе: Мактаби советӣ, №1, 1973.
6. Мильруд Р. П. Методика обучения иноязычной письменной речи. – М., Иностранные языки в школе, 1997. №2. С. 5-11.

Калидвожаҳо: нутқи шифоҳӣ, мушиқилоти фонетикиӣ, барномаи таълимӣ, малакаҳои фонетикиӣ, оҳанг, зада, хушиҷонӣ, суръат, матн, хонии.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ЦЕЛИ РАЗВИТИИ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассмотрено трудности устной речи в произношении английского языка. В срдной школе учебный план играет большую роль. Учебный план обращает особое внимание в обучения произношения и развития фонетических навыков. Там сказано: Произношение учеников рассматривается в начальном этапе обучение. Школьная практика показала, что ученики младших классов за учителям произносят очень хорошо.

Поэтому английские звуки, которых нет в таджикском языке, нужно отдельно их обучать этим звукам. Но работа над произношением особенно над звуками, ударениям, приятно озвучиваемым звукам, скорость должно реализоваться во всех обучениях английского языка. Надо подчеркнуть, что обучение произношения обязывает повторения упражнений и это хорошая выгода для учеников.

Ключевые слова: устный речь, трудности произношения, учебный план, фонетические навыки, звук, ударение, приятно озвучиваемые звуки, скорость, текст, чтение.

Annotation

MAIN OBJECTIVES OF DEVELOPMENT OF MOTIVATION STUDENTS IN TRAINING PRONUNCIATION OF ENGLISH LANGUAGE

In given article it is considered difficulties of oral speech in pronunciations of English language. In secondary school the curriculum plays main role. The curriculum pays special attention in training of a pronunciation and development of phonetic skills. There it is told: the Pronunciation of pupils is considered in the initial stage training. School practice has shown that pupils of elementary grades for teachers say very well.

Therefore English sounds which are not present in the Tajik language, it is necessary to train them in these sounds separately. But work on a pronunciation especially over sounds, to the accents, pleasantly sounded sounds, speed it should be realized in all обучениях English language. It is necessary to underline that pronunciation training obliges repetitions of exercises and it is good benefit for pupils.

Keywords: oral speech, difficulties of a pronunciation, curriculum, phonetic skills, sound, accent, pleasantly sounded sounds, speed, text, reading.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимзода Сухроб, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: (+992) 988082662

Роҳбари илмӣ: Баротзода Ф. К.

Сведение об авторе: Раҳимзода Сухроб, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 988082662

Научный руководитель: Баротзода Ф. К.

About the author: Rahimzoda Suhrod, the master of 2-nd year of English Language Faculty, TSPU named after S. Ayni; Tel.: (+992) 988082662